www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

اطیب البیان

فی تفسیر القرآن

بقلم

سید عبدالحسین طیب

جلد دهم

تهران

چاپخانه اسلامیه

بسم الله الرحمن الرحیم

اطیب البیان فی تفسیر القرآن

نویسنده:

عبدالحسین طیب

ناشر چاپی:

موسسه جهانی سبطین (علیهما السلام)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
أطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۱۰ ----- ۳۲
مشخصات کتاب ----- ۳۲
جلد دهم ----- ۳۳
سوره شعرا .... ص : ۲ ----- ۳۳
اشاره ----- ۳۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۲ ----- ۳۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳] .... ص : ۲ ----- ۳۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴] .... ص : ۳ ----- ۳۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵] .... ص : ۴ ----- ۳۵
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶] .... ص : ۵ ----- ۳۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۷] .... ص : ۶ ----- ۳۷
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸] .... ص : ۷ ----- ۳۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۹] .... ص : ۸ ----- ۳۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۰] .... ص : ۹ ----- ۴۱
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۱] .... ص : ۱۰ ----- ۴۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲] .... ص : ۱۱ ----- ۴۳
اشاره ----- ۴۳
تنبیه : .... ص : ۱۲ ----- ۴۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۳] .... ص : ۱۲ ----- ۴۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۴] .... ص : ۱۲ ----- ۴۴
اشاره ----- ۴۴
تنبیه: .... ص : ۱۳ ----- ۴۵
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵] .... ص : ۱۳ ----- ۴۵

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۶] .... ص : ۱۴ ---- ۴۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۷] .... ص : ۱۴ ---- ۴۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸] .... ص : ۱۵ ---- ۴۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۹] .... ص : ۱۵ ---- ۴۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۰] .... ص : ۱۶ ---- ۴۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱] .... ص : ۱۶ ---- ۴۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۲] .... ص : ۱۷ ---- ۵۰
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۳] .... ص : ۱۸ ---- ۵۱
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۴] .... ص : ۱۹ ---- ۵۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۵] .... ص : ۲۰ ---- ۵۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۶] .... ص : ۲۰ ---- ۵۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۷] .... ص : ۲۰ ---- ۵۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۸] .... ص : ۲۱ ---- ۵۵
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۹] .... ص : ۲۱ ---- ۵۵
اشاره ---- ۵۵
اشکال: .... ص : ۲۱ ---- ۵۵
جواب: .... ص : ۲۱ ---- ۵۵
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۰] .... ص : ۲۲ ---- ۵۷
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۱] .... ص : ۲۳ ---- ۵۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۲] .... ص : ۲۳ ---- ۵۸
اشاره ---- ۵۸
تنبیه: .... ص : ۲۳ ---- ۵۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۳] .... ص : ۲۴ ---- ۵۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۴] .... ص : ۲۵ ---- ۶۱
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۵] .... ص : ۲۶ ---- ۶۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۳۶ تا ۳۷] .... ص : ۲۶ ---- ۶۲

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۸] .... ص : ۲۷ ---- ۶۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۹] .... ص : ۲۷ ---- ۶۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۰] .... ص : ۲۸ ---- ۶۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۱] .... ص : ۲۸ ---- ۶۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۲] .... ص : ۲۸ ---- ۶۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۳] .... ص : ۲۸ ---- ۶۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۴] .... ص : ۲۹ ---- ۶۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۵] .... ص : ۲۹ ---- ۶۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۶] .... ص : ۳۰ ---- ۶۷
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۷] .... ص : ۳۰ ---- ۶۷
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۸] .... ص : ۳۰ ---- ۶۷
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۹] .... ص : ۳۱ ---- ۶۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۰] .... ص : ۳۲ ---- ۷۰
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۱] .... ص : ۳۲ ---- ۷۰
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۲] .... ص : ۳۳ ---- ۷۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۳] .... ص : ۳۳ ---- ۷۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۴] .... ص : ۳۳ ---- ۷۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۵] .... ص : ۳۴ ---- ۷۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۶] .... ص : ۳۴ ---- ۷۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۵۷ تا ۵۸] .... ص : ۳۴ ---- ۷۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۹] .... ص : ۳۴ ---- ۷۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۰] .... ص : ۳۴ ---- ۷۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۱] .... ص : ۳۵ ---- ۷۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۲] .... ص : ۳۵ ---- ۷۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۳] .... ص : ۳۵ ---- ۷۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۴] .... ص : ۳۶ ---- ۷۷

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۶۵ تا ۶۶] .... ص : ۳۶ ---- ۷۷
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۷] .... ص : ۳۶ ---- ۷۷
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۸] .... ص : ۳۷ ---- ۷۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۹] .... ص : ۳۸ ---- ۷۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۷۰] .... ص : ۳۸ ---- ۷۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۷۱] .... ص : ۳۹ ---- ۸۰
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۷۲ تا ۷۳] .... ص : ۳۹ ---- ۸۰
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۷۴] .... ص : ۴۰ ---- ۸۱
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۷۵ تا ۷۷] .... ص : ۴۱ ---- ۸۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۷۸ تا ۸۲] .... ص : ۴۲ ---- ۸۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸۳] .... ص : ۴۵ ---- ۸۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸۴] .... ص : ۴۷ ---- ۸۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸۵] .... ص : ۴۷ ---- ۸۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸۶] .... ص : ۴۷ ---- ۸۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸۷] .... ص : ۴۸ ---- ۸۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۸۸ تا ۸۹] .... ص : ۴۹ ---- ۹۰
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۹۰ تا ۹۱] .... ص : ۵۰ ---- ۹۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۹۲ تا ۹۳] .... ص : ۵۱ ---- ۹۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۹۴ تا ۹۵] .... ص : ۵۲ ---- ۹۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۹۶] .... ص : ۵۲ ---- ۹۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۹۷ تا ۱۰۲] .... ص : ۵۳ ---- ۹۵
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۰۳] .... ص : ۵۶ ---- ۹۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۵] .... ص : ۵۶ ---- ۹۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۰۶] .... ص : ۵۷ ---- ۹۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۰۷] .... ص : ۵۸ ---- ۱۰۰
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۰۸] .... ص : ۵۸ ---- ۱۰۰

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۰۹] .... ص : ۵۹ ---- ۱۰۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۱۰] .... ص : ۶۰ ---- ۱۰۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۱۱] .... ص : ۶۰ ---- ۱۰۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۱۲ تا ۱۱۵] .... ص : ۶۱ ---- ۱۰۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۱۶] .... ص : ۶۲ ---- ۱۰۵
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۱۷ تا ۱۱۸] .... ص : ۶۲ ---- ۱۰۵
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۱۹ تا ۱۲۰] .... ص : ۶۳ ---- ۱۰۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۱] .... ص : ۶۴ ---- ۱۰۷
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳] .... ص : ۶۵ ---- ۱۰۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۴] .... ص : ۶۵ ---- ۱۰۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۵] .... ص : ۶۶ ---- ۱۰۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۶] .... ص : ۶۶ ---- ۱۰۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۷] .... ص : ۶۶ ---- ۱۰۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۸] .... ص : ۶۶ ---- ۱۰۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۹] .... ص : ۶۷ ---- ۱۱۱
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۳۰] .... ص : ۶۸ ---- ۱۱۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۳۱] .... ص : ۶۹ ---- ۱۱۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۳۲ تا ۱۳۵] .... ص : ۶۹ ---- ۱۱۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۳۶ تا ۱۴۰] .... ص : ۷۰ ---- ۱۱۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۴۱] .... ص : ۷۱ ---- ۱۱۵
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۴۲] .... ص : ۷۱ ---- ۱۱۵
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۴۳ تا ۱۴۵] .... ص : ۷۲ ---- ۱۱۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۴۶ تا ۱۵۰] .... ص : ۷۲ ---- ۱۱۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۵۱ تا ۱۵۲] .... ص : ۷۴ ---- ۱۱۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۳] .... ص : ۷۴ ---- ۱۱۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۴] .... ص : ۷۴ ---- ۱۱۸

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۵] .... ص : ۷۵ ---- ۱۱۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۶] .... ص : ۷۶ ---- ۱۲۰
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۷] .... ص : ۷۶ ---- ۱۲۰
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۸] .... ص : ۷۷ ---- ۱۲۱
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۹] .... ص : ۷۷ ---- ۱۲۱
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۶۰] .... ص : ۷۷ ---- ۱۲۱
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۶۱ تا ۱۶۴] .... ص : ۷۸ ---- ۱۲۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۶۵ تا ۱۶۶] .... ص : ۷۹ ---- ۱۲۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۶۷] .... ص : ۸۰ ---- ۱۲۵
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۶۸] .... ص : ۸۱ ---- ۱۲۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۶۹] .... ص : ۸۱ ---- ۱۲۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۷۰ تا ۱۷۳] .... ص : ۸۲ ---- ۱۲۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۷۴ تا ۱۷۵] .... ص : ۸۲ ---- ۱۲۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۷۶] .... ص : ---- ۱۲۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۷۷ تا ۱۸۳] .... ص : ۸۳ ---- ۱۲۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸۴] .... ص : ۸۵ ---- ۱۳۱
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸۵] .... ص : ۸۶ ---- ۱۳۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸۶] .... ص : ۸۶ ---- ۱۳۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸۷] .... ص : ۸۶ ---- ۱۳۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸۸] .... ص : ۸۷ ---- ۱۳۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸۹] .... ص : ۸۷ ---- ۱۳۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۹۰ تا ۱۹۱] .... ص : ۸۷ ---- ۱۳۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۹۲ تا ۱۹۶] .... ص : ۸۸ ---- ۱۳۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۹۷] .... ص : ۸۹ ---- ۱۳۷
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۹۸ تا ۱۹۹] .... ص : ۹۰ ---- ۱۳۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۰۰] .... ص : ۹۰ ---- ۱۳۸

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۰۱] .... ص : ۹۰ ---- ۱۳۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۰۲] .... ص : ۹۱ ---- ۱۴۰
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۰۳ تا ۲۰۴] .... ص : ۹۱ ---- ۱۴۰
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۰۵ تا ۲۰۷] .... ص : ۹۲ ---- ۱۴۱
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۰۸] .... ص : ۹۲ ---- ۱۴۱
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۰۹] .... ص : ۹۳ ---- ۱۴۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۱۰ تا ۲۱۱] .... ص : ۹۳ ---- ۱۴۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱۲] .... ص : ۹۴ ---- ۱۴۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱۳] .... ص : ۹۵ ---- ۱۴۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱۴] .... ص : ۹۵ ---- ۱۴۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱۵] .... ص : ۹۶ ---- ۱۴۵
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱۶] .... ص : ۹۷ ---- ۱۴۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱۷] .... ص : ۹۷ ---- ۱۴۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۱۸ تا ۲۱۹] .... ص : ۹۸ ---- ۱۴۷
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۲۰] .... ص : ۹۹ ---- ۱۴۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۲۱ تا ۲۲۳] .... ص : ۹۹ ---- ۱۴۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۲۴ تا ۲۲۶] .... ص : ۱۰۰ ---- ۱۴۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۲۷] .... ص : ۱۰۱ ---- ۱۵۰
سوره نمل ۹۵ آیه- مکی .... ص : ۱۰۴ ---- ۱۵۳
[سوره النمل (۲۷): آیه ۱] .... ص : ۱۰۴ ---- ۱۵۳
[سوره النمل (۲۷): آیه ۲] .... ص : ۱۰۵ ---- ۱۵۴
[سوره النمل (۲۷): آیه ۳] .... ص : ۱۰۵ ---- ۱۵۴
[سوره النمل (۲۷): آیه ۴] .... ص : ۱۰۶ ---- ۱۵۵
[سوره النمل (۲۷): آیه ۵] .... ص : ۱۰۷ ---- ۱۵۶
[سوره النمل (۲۷): آیه ۶] .... ص : ۱۰۸ ---- ۱۵۷
[سوره النمل (۲۷): آیه ۷] .... ص : ۱۰۹ ---- ۱۵۹

[سوره النمل (۲۷): آیه ۸] .... ص : ۱۱۰ ---- ۱۶۰
[سوره النمل (۲۷): آیه ۹] .... ص : ۱۱۲ ---- ۱۶۲
[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۰] .... ص : ۱۱۲ ---- ۱۶۲
[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۱] .... ص : ۱۱۴ ---- ۱۶۴
[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۲] .... ص : ۱۱۵ ---- ۱۶۵
[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۳] .... ص : ۱۱۶ ---- ۱۶۶
[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۴] .... ص : ۱۱۶ ---- ۱۶۶
[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۵] .... ص : ۱۱۷ ---- ۱۶۷
[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۶] .... ص : ۱۱۸ ---- ۱۶۸
[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۷] .... ص : ۱۲۰ ---- ۱۷۰
[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۸] .... ص : ۱۲۱ ---- ۱۷۱
[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۹] .... ص : ۱۲۲ ---- ۱۷۲
[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۰] .... ص : ۱۲۴ ---- ۱۷۴
[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۱] .... ص : ۱۲۵ ---- ۱۷۵
[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۲] .... ص : ۱۲۵ ---- ۱۷۵
[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۳] .... ص : ۱۲۶ ---- ۱۷۶
[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۴] .... ص : ۱۲۷ ---- ۱۷۷
[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۵] .... ص : ۱۲۸ ---- ۱۷۸
[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۶] .... ص : ۱۲۹ ---- ۱۷۹
[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۷] .... ص : ۱۳۰ ---- ۱۸۰
[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۸] .... ص : ۱۳۱ ---- ۱۸۱
[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۹] .... ص : ۱۳۲ ---- ۱۸۲
[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۰] .... ص : ۱۳۳ ---- ۱۸۳
[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۱] .... ص : ۱۳۴ ---- ۱۸۵
[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۲] .... ص : ۱۳۵ ---- ۱۸۶
[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۳] .... ص : ۱۳۶ ---- ۱۸۷

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۴] .... ص : ۱۳۷ ---- ۱۸۸
[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۵] .... ص : ۱۳۸ ---- ۱۸۹
[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۶] .... ص : ۱۳۹ ---- ۱۹۰
[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۷] .... ص : ۱۴۰ ---- ۱۹۱
[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۸] .... ص : ۱۴۱ ---- ۱۹۲
[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۹] .... ص : ۱۴۲ ---- ۱۹۳
[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۰] .... ص : ۱۴۳ ---- ۱۹۴
[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۱] .... ص : ۱۴۴ ---- ۱۹۵
[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۲] .... ص : ۱۴۵ ---- ۱۹۶
[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۳] .... ص : ۱۴۶ ---- ۱۹۷
[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۴] .... ص : ۱۴۷ ---- ۱۹۸
[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۵] .... ص : ۱۴۹ ---- ۲۰۱
[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۶] .... ص : ۱۵۰ ---- ۲۰۲
[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۷] .... ص : ۱۵۱ ---- ۲۰۳
[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۸] .... ص : ۱۵۲ ---- ۲۰۴
[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۹] .... ص : ۱۵۳ ---- ۲۰۵
[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۰] .... ص : ۱۵۴ ---- ۲۰۶
[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۱] .... ص : ۱۵۵ ---- ۲۰۷
[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۲] .... ص : ۱۵۶ ---- ۲۰۸
[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۳] .... ص : ۱۵۷ ---- ۲۰۹
[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۴] .... ص : ۱۵۸ ---- ۲۱۰
[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۵] .... ص : ۱۵۹ ---- ۲۱۱
[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۶] .... ص : ۱۶۰ ---- ۲۱۲
[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۷] .... ص : ۱۶۱ ---- ۲۱۳
[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۸] .... ص : ۱۶۲ ---- ۲۱۴
[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۹] .... ص : ۱۶۳ ---- ۲۱۵

[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۰] .... ص : ۱۶۴ ---- ۲۱۶
[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۱] .... ص : ۱۶۶ ---- ۲۱۹
[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۲] .... ص : ۱۶۷ ---- ۲۲۰
[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۳] .... ص : ۱۶۸ ---- ۲۲۲
[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۴] .... ص : ۱۶۹ ---- ۲۲۳
[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۵] .... ص : ۱۷۰ ---- ۲۲۴
[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۶] .... ص : ۱۷۲ ---- ۲۲۶
[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۷] .... ص : ۱۷۳ ---- ۲۲۷
[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۸] .... ص : ۱۷۴ ---- ۲۲۸
[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۹] .... ص : ۱۷۵ ---- ۲۲۹
[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۰] .... ص : ۱۷۶ ---- ۲۳۰
[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۱] .... ص : ۱۷۷ ---- ۲۳۱
[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۲] .... ص : ۱۷۷ ---- ۲۳۱
[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۳] .... ص : ۱۷۹ ---- ۲۳۴
[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۴] .... ص : ۱۸۰ ---- ۲۳۵
سوره النمل (۲۷) : آیه ۷۵] .... ص : ۱۸۱ ---- ۲۳۶
[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۶] .... ص : ۱۸۲ ---- ۲۳۷
[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۷] .... ص : ۱۸۳ ---- ۲۳۸
[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۸] .... ص : ۱۸۴ ---- ۲۳۹
[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۹] .... ص : ۱۸۵ ---- ۲۴۰
[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۰] .... ص : ۱۸۶ ---- ۲۴۲
[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۱] .... ص : ۱۸۷ ---- ۲۴۳
[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۲] .... ص : ۱۸۸ ---- ۲۴۴
[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۳] .... ص : ۱۸۹ ---- ۲۴۵
[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۴] .... ص : ۱۹۰ ---- ۲۴۶
[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۵] .... ص : ۱۹۱ ---- ۲۴۷

[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۶] .... ص : ۱۹۲ ---- ۲۴۸
[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۷] .... ص : ۱۹۳ ---- ۲۴۹
[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۸] .... ص : ۱۹۴ ---- ۲۵۰
[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۹] .... ص : ۱۹۵ ---- ۲۵۱
[سوره النمل (۲۷): آیه ۹۰] .... ص : ۱۹۶ ---- ۲۵۲
[سوره النمل (۲۷): آیه ۹۱] .... ص : ۱۹۷ ---- ۲۵۳
[سوره النمل (۲۷): آیه ۹۲] .... ص : ۱۶۸ ---- ۲۵۴
[سوره النمل (۲۷): آیه ۹۳] .... ص : ۱۹۹ ---- ۲۵۵
سوره قصص ۸۸ آیه- مکی .... ص : ۲۰۱ ---- ۲۵۷
اشاره ---- ۲۵۷
[سوره القصص (۲۸): آیه ۱] .... ص : ۲۰۱ ---- ۲۵۷
[سوره القصص (۲۸): آیه ۲] .... ص : ۲۰۲ ---- ۲۵۸
[سوره القصص (۲۸): آیه ۳] .... ص : ۲۰۲ ---- ۲۵۸
[سوره القصص (۲۸): آیه ۴] .... ص : ۲۰۳ ---- ۲۶۰
[سوره القصص (۲۸): آیه ۵] .... ص : ۲۰۴ ---- ۲۶۱
[سوره القصص (۲۸): آیه ۶] .... ص : ۲۰۶ ---- ۲۶۳
[سوره القصص (۲۸): آیه ۷] .... ص : ۲۰۷ ---- ۲۶۴
[سوره القصص (۲۸): آیه ۸] .... ص : ۲۰۸ ---- ۲۶۵
[سوره القصص (۲۸): آیه ۹] .... ص : ۲۰۹ ---- ۲۶۶
[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۰] .... ص : ۲۱۰ ---- ۲۶۷
[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۱] .... ص : ۲۱۱ ---- ۲۶۸
[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۲] .... ص : ۲۱۱ ---- ۲۶۸
[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۳] .... ص : ۲۱۲ ---- ۲۶۹
[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۴] .... ص : ۲۱۲ ---- ۲۶۹
[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۵] .... ص : ۲۱۳ ---- ۲۷۰
[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۶] .... ص : ۲۱۵ ---- ۲۷۲

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۷] .... ص : ۲۱۶ ---- ۲۷۴
[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۸] .... ص : ۲۱۶ ---- ۲۷۵
[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۹] .... ص : ۲۱۷ ---- ۲۷۶
[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۰] .... ص : ۲۱۸ ---- ۲۷۷
[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۱] .... ص : ۲۱۹ ---- ۲۷۸
[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۲] .... ص : ۲۲۰ ---- ۲۷۹
[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۳] .... ص : ۲۲۱ ---- ۲۸۰
[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۴] .... ص : ۲۲۳ ---- ۲۸۲
[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۵] .... ص : ۲۲۴ ---- ۲۸۳
[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۶] .... ص : ۲۲۵ ---- ۲۸۴
[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۷] .... ص : ۲۲۶ ---- ۲۸۵
[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۸] .... ص : ۲۲۷ ---- ۲۸۶
[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۹] .... ص : ۲۲۸ ---- ۲۸۷
[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۰] .... ص : ۲۲۹ ---- ۲۸۸
[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۱] .... ص : ۲۳۰ ---- ۲۸۹
[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۲] .... ص : ۲۳۱ ---- ۲۹۰
[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۳] .... ص : ۲۳۲ ---- ۲۹۲
[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۴] .... ص : ۲۳۳ ---- ۲۹۳
[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۵] .... ص : ۲۳۴ ---- ۲۹۴
[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۶] .... ص : ۲۳۵ ---- ۲۹۶
[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۷] .... ص : ۲۳۶ ---- ۲۹۷
[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۸] .... ص : ۲۳۷ ---- ۲۹۸
[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۹] .... ص : ۲۳۸ ---- ۲۹۹
[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۰] .... ص : ۲۳۹ ---- ۳۰۰
[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۱] .... ص : ۲۴۰ ---- ۳۰۱
[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۲] .... ص : ۲۴۱ ---- ۳۰۲

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۳] .... ص : ۲۴۲ ---- ۳۰۳
[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۴] .... ص : ۲۴۳ ---- ۳۰۴
[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۵] .... ص : ۲۴۴ ---- ۳۰۵
[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۶] .... ص : ۲۴۵ ---- ۳۰۶
[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۷] .... ص : ۲۴۶ ---- ۳۰۷
[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۸] .... ص : ۲۴۷ ---- ۳۰۸
[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۹] .... ص : ۲۴۸ ---- ۳۰۹
[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۰] .... ص : ۲۴۹ ---- ۳۱۰
[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۱] .... ص : ۲۵۰ ---- ۳۱۱
[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۲] .... ص : ۲۵۱ ---- ۳۱۲
[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۳] .... ص : ۲۵۲ ---- ۳۱۳
[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۴] .... ص : ۲۵۳ ---- ۳۱۴
[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۵] .... ص : ۲۵۳ ---- ۳۱۴
[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۶] .... ص : ۲۵۴ ---- ۳۱۵
[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۷] .... ص : ۲۵۵ ---- ۳۱۶
[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۸] .... ص : ۲۵۷ ---- ۳۱۸
[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۹] .... ص : ۲۵۸ ---- ۳۱۹
[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۰] .... ص : ۲۵۸ ---- ۳۱۹
[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۱] .... ص : ۲۵۹ ---- ۳۲۰
[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۲] .... ص : ۲۶۰ ---- ۳۲۱
[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۳] .... ص : ۲۶۱ ---- ۳۲۲
[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۴] .... ص : ۲۶۲ ---- ۳۲۳
[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۵] .... ص : ۲۶۳ ---- ۳۲۴
[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۶] .... ص : ۲۶۴ ---- ۳۲۵
[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۷] .... ص : ۲۶۵ ---- ۳۲۶
[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۸] .... ص : ۲۶۶ ---- ۳۲۷

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۹] .... ص : ۲۶۷ ---- ۳۲۸
[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۰] .... ص : ۲۶۸ ---- ۳۲۹
[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۱] .... ص : ۲۶۹ ---- ۳۳۰
[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۲] .... ص : ۲۷۰ ---- ۳۳۱
[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۳] .... ص : ۲۷۱ ---- ۳۳۲
[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۴] .... ص : ۲۷۳ ---- ۳۳۴
[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۵] .... ص : ۲۷۳ ---- ۳۳۴
[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۶] .... ص : ۲۷۵ ---- ۳۳۶
[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۷] .... ص : ۲۷۶ ---- ۳۳۷
[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۸] .... ص : ۲۷۷ ---- ۳۳۸
[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۹] .... ص : ۲۷۸ ---- ۳۳۹
[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۰] .... ص : ۲۷۹ ---- ۳۴۰
[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۱] .... ص : ۲۸۰ ---- ۳۴۱
[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۲] .... ص : ۲۸۱ ---- ۳۴۲
[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۳] .... ص : ۲۸۲ ---- ۳۴۳
[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۴] .... ص : ۲۸۳ ---- ۳۴۴
[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۵] .... ص : ۲۸۴ ---- ۳۴۶
[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۶] .... ص : ۲۸۵ ---- ۳۴۷
[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۷] .... ص : ۲۸۶ ---- ۳۴۸
[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۸] .... ص : ۲۸۷ ---- ۳۴۹
سوره عنکبوت ۶۹ آیه- مکی .... ص : ۲۸۸ ---- ۳۵۰
اشاره ---- ۳۵۰
[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۲۸۸ ---- ۳۵۰
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳] .... ص : ۲۸۹ ---- ۳۵۱
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴] .... ص : ۲۹۰ ---- ۳۵۲
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵] .... ص : ۲۹۱ ---- ۳۵۳

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶] .... ص : ۲۹۱ ---- ۳۵۳
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۷] .... ص : ۲۹۲ ---- ۳۵۴
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۸] .... ص : ۲۹۴ ---- ۳۵۶
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۹] .... ص : ۲۹۵ ---- ۳۵۷
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۰] .... ص : ۲۹۵ ---- ۳۵۷
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۱] .... ص : ۲۹۶ ---- ۳۵۸
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۲] .... ص : ۲۹۷ ---- ۳۵۹
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۳] .... ص : ۲۹۸ ---- ۳۶۰
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۴] .... ص : ۲۹۹ ---- ۳۶۱
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۵] .... ص : ۳۰۰ ---- ۳۶۳
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۶] .... ص : ۳۰۱ ---- ۳۶۴
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۷] .... ص : ۳۰۲ ---- ۳۶۵
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۸] .... ص : ۳۰۴ ---- ۳۶۷
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۹] .... ص : ۳۰۴ ---- ۳۶۷
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۰] .... ص : ۳۰۵ ---- ۳۶۸
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۱] .... ص : ۳۰۶ ---- ۳۶۹
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۲] .... ص : ۳۰۷ ---- ۳۷۰
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۳] .... ص : ۳۰۸ ---- ۳۷۱
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۴] .... ص : ۳۰۹ ---- ۳۷۲
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۵] .... ص : ۳۱۰ ---- ۳۷۳
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۶] .... ص : ۳۱۲ ---- ۳۷۵
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۷] .... ص : ۳۱۳ ---- ۳۷۶
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۸] .... ص : ۳۱۴ ---- ۳۷۷
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۹] .... ص : ۳۱۴ ---- ۳۷۷
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۰] .... ص : ۳۱۵ ---- ۳۷۸
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۱] .... ص : ۳۱۶ ---- ۳۷۹

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۲] .... ص : ۳۱۷ ---------- ۳۸۰
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۳] .... ص : ۳۱۸ ---------- ۳۸۱
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۴] .... ص : ۳۱۹ ---------- ۳۸۲
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۵] .... ص : ۳۲۰ ---------- ۳۸۳
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۶] .... ص : ۳۲۱ ---------- ۳۸۴
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۷] .... ص : ۳۲۲ ---------- ۳۸۵
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۸] .... ص : ۳۲۳ ---------- ۳۸۶
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۹] .... ص : ۳۲۴ ---------- ۳۸۷
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۰] .... ص : ۳۲۵ ---------- ۳۸۸
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۱] .... ص : ۳۲۶ ---------- ۳۸۹
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۲] .... ص : ۳۲۷ ---------- ۳۹۰
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۳] .... ص : ۳۲۸ ---------- ۳۹۱
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۴] .... ص : ۳۲۹ ---------- ۳۹۲
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۵] .... ص : ۳۳۰ ---------- ۳۹۳
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۶] .... ص : ۳۳۲ ---------- ۳۹۵
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۷] .... ص : ۳۳۳ ---------- ۳۹۶
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۸] .... ص : ۳۳۴ ---------- ۳۹۷
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۹] .... ص : ۳۳۵ ---------- ۳۹۸
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۰] .... ص : ۳۳۵ ---------- ۳۹۸
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۱] .... ص : ۳۳۶ ---------- ۳۹۹
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۲] .... ص : ۳۳۷ ---------- ۴۰۰
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۳] .... ص : ۳۳۹ ---------- ۴۰۲
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۴] .... ص : ۳۴۰ ---------- ۴۰۳
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۵] .... ص : ۳۴۱ ---------- ۴۰۴
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۶] .... ص : ۳۴۲ ---------- ۴۰۵
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۷] .... ص : ۳۴۲ ---------- ۴۰۵

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۸] .... ص : ۳۴۳ ---- ۴۰۷
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۹] .... ص : ۳۴۴ ---- ۴۰۸
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۰] .... ص : ۳۴۵ ---- ۴۰۹
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۱] .... ص : ۳۴۷ ---- ۴۱۲
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۲] .... ص : ۳۴۸ ---- ۴۱۳
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۳] .... ص : ۳۴۹ ---- ۴۱۴
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۴] .... ص : ۳۵۰ ---- ۴۱۵
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۵] .... ص : ۳۵۱ ---- ۴۱۶
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۶] .... ص : ۳۵۲ ---- ۴۱۸
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۷] .... ص : ۳۵۳ ---- ۴۱۹
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۸] .... ص : ۳۵۴ ---- ۴۲۰
[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۹] .... ص : ۳۵۵ ---- ۴۲۱
سوره روم ۶۰ آیه- مکی .... ص : ۳۵۷ ---- ۴۲۳
اشاره ---- ۴۲۳
[سوره الروم (۳۰): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۳۵۷ ---- ۴۲۳
[سوره الروم (۳۰): آیه ۴] .... ص : ۳۵۸ ---- ۴۲۴
[سوره الروم (۳۰): آیه ۵] .... ص : ۳۵۹ ---- ۴۲۵
[سوره الروم (۳۰): آیه ۶] .... ص : ۳۶۰ ---- ۴۲۶
[سوره الروم (۳۰): آیه ۷] .... ص : ۳۶۱ ---- ۴۲۷
[سوره الروم (۳۰): آیه ۸] .... ص : ۳۶۱ ---- ۴۲۷
[سوره الروم (۳۰): آیه ۹] .... ص : ۳۶۳ ---- ۴۲۹
[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۰] .... ص : ۳۶۴ ---- ۴۳۰
[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۱] .... ص : ۳۶۵ ---- ۴۳۱
[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۲] .... ص : ۳۶۵ ---- ۴۳۱
[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۳] .... ص : ۳۶۶ ---- ۴۳۲
[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۴] .... ص : ۳۶۷ ---- ۴۳۳

[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۵] .... ص : ۳۶۸ ---- ۴۳۴
[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۶] .... ص : ۳۶۹ ---- ۴۳۵
[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۷] .... ص : ۳۷۰ ---- ۴۳۶
[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۸] .... ص : ۳۷۱ ---- ۴۳۷
[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۹] .... ص : ۳۷۲ ---- ۴۳۸
[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۰] .... ص : ۳۷۳ ---- ۴۳۹
[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۱] .... ص : ۳۷۵ ---- ۴۴۱
[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۲] .... ص : ۳۷۵ ---- ۴۴۱
[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۳] .... ص : ۳۷۶ ---- ۴۴۳
[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۴] .... ص : ۳۷۷ ---- ۴۴۴
[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۵] .... ص : ۳۷۸ ---- ۴۴۵
[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۶] .... ص : ۳۷۹ ---- ۴۴۶
[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۷] .... ص : ۳۷۹ ---- ۴۴۶
[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۸] .... ص : ۳۸۰ ---- ۴۴۷
[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۹] .... ص : ۳۸۲ ---- ۴۴۹
[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۰] .... ص : ۳۸۳ ---- ۴۵۰
[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۱] .... ص : ۳۸۴ ---- ۴۵۱
[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۲] .... ص : ۳۸۵ ---- ۴۵۲
[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۳] .... ص : ۳۸۶ ---- ۴۵۴
[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۴] .... ص : ۳۸۶ ---- ۴۵۴
[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۵] .... ص : ۳۸۷ ---- ۴۵۵
[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۶] .... ص : ۳۸۸ ---- ۴۵۶
[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۷] .... ص : ۳۸۹ ---- ۴۵۷
[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۸] .... ص : ۳۹۰ ---- ۴۵۸
[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۹] .... ص : ۳۹۲ ---- ۴۶۰
[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۰] .... ص : ۳۹۳ ---- ۴۶۱

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۱] .... ص : ۳۹۴ ---- ۴۶۲
[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۲] .... ص : ۳۹۵ ---- ۴۶۳
[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۳] .... ص : ۳۹۵ ---- ۴۶۳
[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۴] .... ص : ۳۹۶ ---- ۴۶۴
[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۵] .... ص : ۳۹۷ ---- ۴۶۵
[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۶] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۶۶
[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۷] .... ص : ۳۹۹ ---- ۴۶۷
[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۸] .... ص : ۴۰۰ ---- ۴۶۸
[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۹] .... ص : ۴۰۱ ---- ۴۶۹
[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۰] .... ص : ۴۰۲ ---- ۴۷۰
[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۱] .... ص : ۴۰۲ ---- ۴۷۰
[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۲] .... ص : ۴۰۳ ---- ۴۷۱
[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۳] .... ص : ۴۰۴ ---- ۴۷۲
[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۴] .... ص : ۴۰۵ ---- ۴۷۳
[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۵] .... ص : ۴۰۶ ---- ۴۷۴
[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۶] .... ص : ۴۰۷ ---- ۴۷۵
[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۷] .... ص : ۴۰۸ ---- ۴۷۶
[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۸] .... ص : ۴۰۸ ---- ۴۷۶
[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۹] .... ص : ۴۰۹ ---- ۴۷۷
[سوره الروم (۳۰): آیه ۶۰] .... ص : ۴۰۹ ---- ۴۷۷
سوره لقمان مکّی- ۳۴ آیه .... ص : ۴۱۱ ---- ۴۷۹
اشاره ---- ۴۷۹
[سوره لقمان (۳۱): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۴۱۱ ---- ۴۷۹
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۴] .... ص : ۴۱۲ ---- ۴۸۰
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۵] .... ص : ۴۱۳ ---- ۴۸۱
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۶] .... ص : ۴۱۴ ---- ۴۸۲

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۷] .... ص : ۴۱۵ ---- ۴۸۳
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۸] .... ص : ۴۱۶ ---- ۴۸۴
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۹] .... ص : ۴۱۶ ---- ۴۸۴
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۰] .... ص : ۴۱۷ ---- ۴۸۶
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۱] .... ص : ۴۱۹ ---- ۴۸۸
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۲] .... ص : ۴۲۰ ---- ۴۸۹
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۳] .... ص : ۴۲۱ ---- ۴۹۰
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۴] .... ص : ۴۲۲ ---- ۴۹۱
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۵] .... ص : ۴۲۳ ---- ۴۹۳
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۶] .... ص : ۴۲۴ ---- ۴۹۵
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۷] .... ص : ۴۲۵ ---- ۴۹۶
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۸] .... ص : ۴۲۶ ---- ۴۹۷
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۹] .... ص : ۴۲۶ ---- ۴۹۷
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۰] .... ص : ۴۲۷ ---- ۴۹۹
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۱] .... ص : ۴۲۹ ---- ۵۰۱
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۲] .... ص : ۴۳۰ ---- ۵۰۲
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۳] .... ص : ۴۳۰ ---- ۵۰۲
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۴] .... ص : ۴۳۶ ---- ۵۰۳
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۵] .... ص: ۴۳۲ ---- ۵۰۴
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۶] .... ص : ۴۳۳ ---- ۵۰۵
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۷] .... ص : ۴۳۴ ---- ۵۰۶
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۸] .... ص : ۴۳۵ ---- ۵۰۷
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۹] .... ص : ۴۳۶ ---- ۵۰۸
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۰] .... ص : ۴۳۷ ---- ۵۰۹
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۱] .... ص : ۴۳۸ ---- ۵۱۰
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۲] .... ص : ۴۳۹ ---- ۵۱۱

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۳] .... ص : ۴۴۰ ---- ۵۱۲
[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۴] .... ص : ۴۴۱ ---- ۵۱۳
سوره السجده ۳۰ آیه- مکی .... ص : ۴۴۳ ---- ۵۱۵
اشاره ---- ۵۱۵
[سوره السجده (۳۲): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۴۴۳ ---- ۵۱۵
[سوره السجده (۳۲): آیه ۳] .... ص : ۴۴۳ ---- ۵۱۶
[سوره السجده (۳۲): آیه ۴] .... ص : ۴۴۵ ---- ۵۱۷
[سوره السجده (۳۲): آیه ۵] .... ص : ۴۴۷ ---- ۵۱۹
[سوره السجده (۳۲): آیه ۶] .... ص : ۴۴۸ ---- ۵۲۰
[سوره السجده (۳۲): آیه ۷] .... ص : ۴۴۸ ---- ۵۲۰
[سوره السجده (۳۲): آیه ۸] .... ص : ۴۴۹ ---- ۵۲۱
[سوره السجده (۳۲): آیه ۹] .... ص : ۴۵۰ ---- ۵۲۲
[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۰] .... ص : ۴۵۱ ---- ۵۲۴
[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۱] .... ص : ۴۵۲ ---- ۵۲۵
[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۲] .... ص : ۴۵۴ ---- ۵۲۷
[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۳] .... ص : ۴۵۵ ---- ۵۲۸
[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۴] .... ص : ۴۵۶ ---- ۵۲۹
[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۵] .... ص : ۴۵۷ ---- ۵۳۰
[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۶] .... ص : ۴۵۸ ---- ۵۳۱
[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۷] .... ص : ۴۵۹ ---- ۵۳۲
[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۸] .... ص : ۴۶۰ ---- ۵۳۳
[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۹] .... ص : ۴۶۰ ---- ۵۳۳
[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۰] .... ص : ۴۶۱ ---- ۵۳۴
[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۱] .... ص : ۴۶۲ ---- ۵۳۵
[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۲] .... ص : ۴۶۳ ---- ۵۳۶
[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۳] .... ص : ۴۶۴ ---- ۵۳۷

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۴] .... ص : ۴۶۵ ---- ۵۳۸
[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۵] .... ص : ۴۶۶ ---- ۵۳۹
[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۶] .... ص : ۴۶۷ ---- ۵۴۰
[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۷] .... ص : ۴۶۸ ---- ۵۴۱
[سوره السجده (۳۲): آیات ۲۸ تا ۲۹] .... ص : ۴۶۹ ---- ۵۴۲
[سوره السجده (۳۲): آیه ۳۰] .... ص : ۴۷۰ ---- ۵۴۳
سوره الاحزاب ۷۳ آیه- مدنی .... ص : ۴۷۱ ---- ۵۴۴
اشاره ---- ۵۴۴
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱] .... ص : ۴۷۱ ---- ۵۴۴
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲] .... ص : ۴۷۲ ---- ۵۴۵
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳] .... ص : ۴۷۳ ---- ۵۴۶
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴] .... ص : ۴۷۴ ---- ۵۴۷
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵] .... ص : ۴۷۵ ---- ۵۴۸
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶] .... ص : ۴۷۶ ---- ۵۴۹
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷] .... ص : ۴۷۷ ---- ۵۵۰
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۸] .... ص : ۴۷۸ ---- ۵۵۱
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۹] .... ص : ۴۷۹ ---- ۵۵۲
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۰] .... ص : ۴۸۰ ---- ۵۵۳
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۱] .... ص : ۴۸۱ ---- ۵۵۴
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۲] .... ص : ۴۸۲ ---- ۵۵۵
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۳] .... ص : ۴۸۲ ---- ۵۵۵
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۴] .... ص : ۴۸۳ ---- ۵۵۶
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۵] .... ص : ۴۸۴ ---- ۵۵۷
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۶] .... ص : ۴۸۴ ---- ۵۵۷
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۷] .... ص : ۴۸۵ ---- ۵۵۸
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۸] .... ص : ۴۸۶ ---- ۵۵۹

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۹] .... ص : ۴۸۷ ---- ۵۶۰
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۰] .... ص : ۴۸۸ ---- ۵۶۱
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۱] .... ص : ۴۸۹ ---- ۵۶۲
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۲] .... ص : ۴۹۰ ---- ۵۶۳
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۳] .... ص : ۴۹۱ ---- ۵۶۴
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۴] .... ص : ۴۹۲ ---- ۵۶۵
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۵] .... ص : ۴۹۳ ---- ۵۶۶
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۶] .... ص : ۴۹۴ ---- ۵۶۷
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۷] .... ص : ۴۹۵ ---- ۵۶۸
[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۲۸ تا ۲۹] .... ص : ۴۹۶ ---- ۵۶۹
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۰] .... ص : ۴۹۷ ---- ۵۷۰
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۱] .... ص : ۴۹۸ ---- ۵۷۲
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۲] .... ص : ۴۹۸ ---- ۵۷۲
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۳] .... ص : ۴۹۹ ---- ۵۷۳
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۴] .... ص : ۵۰۲ ---- ۵۷۶
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۵] .... ص : ۵۰۳ ---- ۵۷۷
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۶] .... ص : ۵۰۴ ---- ۵۷۸
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۷] .... ص : ۵۰۵ ---- ۵۷۹
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۸] .... ص : ۵۰۷ ---- ۵۸۱
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۹] .... ص : ۵۰۸ ---- ۵۸۲
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۰] .... ص : ۵۰۹ ---- ۵۸۳
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۱] .... ص : ۵۱۰ ---- ۵۸۴
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۲] .... ص : ۵۱۰ ---- ۵۸۴
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۳] .... ص : ۵۱۱ ---- ۵۸۵
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۴] .... ص : ۵۱۲ ---- ۵۸۶
[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۴۵ تا ۴۶] .... ص : ۵۱۲ ---- ۵۸۶

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۷] .... ص : ۵۱۳ ---- ۵۸۷
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۸] .... ص : ۵۱۴ ---- ۵۸۹
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۹] .... ص : ۵۱۵ ---- ۵۹۰
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۰] .... ص : ۵۱۶ ---- ۵۹۱
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۱] .... ص : ۵۱۹ ---- ۵۹۴
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۲] .... ص : ۵۲۰ ---- ۵۹۵
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۳] .... ص : ۵۲۰ ---- ۵۹۵
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۴] .... ص : ۵۲۲ ---- ۵۹۷
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۵] .... ص : ۵۲۲ ---- ۵۹۷
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۶] .... ص : ۵۲۳ ---- ۵۹۸
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۷] .... ص : ۵۲۴ ---- ۵۹۹
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۸] .... ص : ۵۲۵ ---- ۶۰۰
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۹] .... ص : ۵۲۶ ---- ۶۰۱
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۰] .... ص : ۵۲۷ ---- ۶۰۲
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۱] .... ص : ۵۲۹ ---- ۶۰۴
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۲] .... ص : ۵۲۹ ---- ۶۰۴
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۳] .... ص : ۵۳۰ ---- ۶۰۵
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۴] .... ص : ۵۳۱ ---- ۶۰۶
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۵] .... ص : ۵۳۱ ---- ۶۰۶
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۶] .... ص : ۵۳۲ ---- ۶۰۸
[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۶۷ تا ۶۸] .... ص : ۵۳۳ ---- ۶۰۹
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۹] .... ص : ۵۳۴ ---- ۶۱۰
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷۰] .... ص : ۵۳۵ ---- ۶۱۱
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷۱] .... ص : ۵۳۶ ---- ۶۱۲
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷۲] .... ص : ۵۳۶ ---- ۶۱۲
[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷۳] .... ص : ۵۳۷ ---- ۶۱۳

سوره سبأ ۵۴ آیه- مکی .... ص : ۵۳۹ ---- ۶۱۵
اشاره ---- ۶۱۵
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱] .... ص : ۵۳۹ ---- ۶۱۵
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲] .... ص : ۵۴۰ ---- ۶۱۶
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳] .... ص : ۵۴۱ ---- ۶۱۷
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴] .... ص : ۵۴۲ ---- ۶۱۸
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۵] .... ص : ۵۴۳ ---- ۶۱۹
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۶] .... ص : ۵۴۴ ---- ۶۲۰
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۷] .... ص : ۵۴۵ ---- ۶۲۱
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۸] .... ص : ۵۴۶ ---- ۶۲۲
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۹] .... ص : ۵۴۶ ---- ۶۲۲
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۰] .... ص : ۵۴۷ ---- ۶۲۳
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۱] .... ص : ۵۴۸ ---- ۶۲۴
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۲] .... ص : ۵۴۸ ---- ۶۲۴
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۳] .... ص : ۵۵۰ ---- ۶۲۷
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۴] .... ص : ۵۵۱ ---- ۶۲۸
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۵] .... ص : ۵۵۲ ---- ۶۲۹
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۶] .... ص : ۵۵۳ ---- ۶۳۰
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۷] .... ص : ۵۵۴ ---- ۶۳۱
[سوره سبإ (۳۴): آیات ۱۸ تا ۱۹] .... ص : ۵۵۴ ---- ۶۳۱
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۰] .... ص : ۵۵۶ ---- ۶۳۳
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۱] .... ص : ۵۵۷ ---- ۶۳۴
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۲] .... ص : ۵۵۸ ---- ۶۳۵
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۳] .... ص : ۵۵۸ ---- ۶۳۵
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۴] .... ص : ۵۶۰ ---- ۶۳۸
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۵] .... ص : ۵۶۰ ---- ۶۳۸

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۶] .... ص : ۵۶۱ ---- ۶۴۰
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۷] .... ص : ۵۶۲ ---- ۶۴۱
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۸] .... ص : ۵۶۳ ---- ۶۴۲
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۹] .... ص : ۵۶۳ ---- ۶۴۲
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۰] .... ص : ۵۶۴ ---- ۶۴۳
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۱] .... ص : ۵۶۴ ---- ۶۴۳
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۲] .... ص : ۵۶۵ ---- ۶۴۴
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۳] .... ص : ۵۶۶ ---- ۶۴۵
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۴] .... ص : ۵۶۸ ---- ۶۴۷
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۵] .... ص : ۵۶۸ ---- ۶۴۷
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۶] .... ص : ۵۶۹ ---- ۶۴۸
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۷] .... ص : ۵۷۰ ---- ۶۴۹
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۸] .... ص : ۵۷۱ ---- ۶۵۰
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۹] .... ص : ۵۷۱ ---- ۶۵۰
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۰] .... ص : ۵۷۲ ---- ۶۵۱
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۱] .... ص : ۵۷۲ ---- ۶۵۲
[سوره سبإ (۳۴): آیات ۴۲ تا ۴۳] .... ص : ۵۷۴ ---- ۶۵۳
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۴] .... ص : ۵۷۵ ---- ۶۵۴
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۵] .... ص : ۵۷۶ ---- ۶۵۵
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۶] .... ص : ۵۷۶ ---- ۶۵۵
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۷] .... ص : ۵۷۷ ---- ۶۵۶
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۸] .... ص : ۵۷۹ ---- ۶۵۸
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۹] .... ص : ۵۷۹ ---- ۶۵۸
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۵۰] .... ص : ۵۸۰ ---- ۶۵۹
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۵۱] .... ص : ۵۸۰ ---- ۶۵۹
[سوره سبإ (۳۴): آیه ۵۲] .... ص : ۵۸۱ ---- ۶۶۰

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۵۳] .... ص : ۵۸۲ ---- ۶۶۱

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۵۴] .... ص : ۵۸۳ ---- ۶۶۲

درباره مرکز ---- ۶۶۳

أطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۱۰

مشخصات کتاب

سرشناسه : طیب عبدالحسین ۱۳۷۰ - ۱۲۷۵

عنوان و نام پدیدآور : تفسیر الطیب البیان فی تفسیر القرآن بقلم عبدالحسین طیب مشخصات نشر : [تهران : کتابفروشی اسلام - ۱۳.

مشخصات ظاهری : ج ۱۰

شابک : ۹۶۴-۵۸۴۳-۰۳-۰ ۱۰۰۰۰ریال (دوره

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی قبلی یادداشت : این کتاب تحت عنوان "اطیب البیان فی تفسیر القرآن در سالهای مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است عنوان دیگر : اطیب البیان فی تفسیر القرآن موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

موضوع : قرآن -- علوم قرآنی رده بندی کنگره : BP۹۸ /ط‌الف ۶ ۰۳۱ی۹

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : م ۷۸-۱۵۲۴۲

ص: ۱

جلد دهم

سوره شعرا .... ص : ۲

اشاره

مشتمل بر ۲۱۷ آیه- مکی بسم اللَّه و الحمد للَّه و الصّلاه و السّلام علی رسول اللَّه و آله آل اللَّه و اللّعن علی اعدائهم اعداء اللَّه من الیوم الی یوم لقاء اللَّه فضل این سوره: اخبار بسیاری در فضیلت آن رسیده و لکن خبری که از حضرت صادق (ع) شیخ صدوق مسندا روایت کرده کافی است که فرمود:

«من قرأ سوره الطواسین الثلاث فی لیله الجمعه کان من اولیاء اللَّه و فی جوار اللَّه و فی کنفه و لم یصبه فی الدنیا بؤس ابدا و اعطی فی الاخره من الجنه حتی یرضی و فوق رضاه و زوجه اللَّه مائه زوجه من الحور العین».

و فوائد بسیاری در اخبار برای این سوره بیان شده، مثل اینکه دزد در خانه او نمی آید و شفاء بر هر دردی است و از حریق و غرق محفوظ می شود و غیر اینها.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

طسم (۱) تِلْکَ آیاتُ الْکِتابِ الْمُبِینِ (۲)

به نام خداوند، بخشنده مهربان- طسم- این است آیات کتاب آشکارا.

طسم مکرر گفته ایم که این حروف مقطعه قرآن، رموزیست بین خدا و رسول «ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ» که ائمه اطهار هستند. ولی از حضرت صادق (ع) شیخ صدوق مسندا روایت کرده فرمود:

«و اما طسم فمعناه انا الطالب السمیع المبدء المعید».

(تِلْکَ آیاتُ الْکِتابِ الْمُبِینِ) تلک اشاره به آیاتی است که در این سوره بیان می فرماید و قدرت نمایی هایی که به بندگان نشان می دهد و کتاب مبین قرآن مجید است که مبین مشکلات و ایضاح مجملات و اخبار از مبهمات و غیر اینهاست.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳] .... ص : ۲

لَعَلَّکَ باخِعٌ نَفْسَکَ أَلَّا یَکُونُوا مُؤْمِنِینَ (۳)

شاید تو از غصه و غم و اندوه خود را تلف می کنی و می کشی، برای اینکه این کفار و مشرکین ایمان نمی آورند.

(لعلك) ترديد نيست از خداوند متعال، بلكه به معناى اين است كه نزديك است خود را از غم و همّ هلاك كنى.

(باخِعٌ نَفْسَكَ) بخوع را به معنى قتل و هلاكت تفسير كردند از غصه و همّ يا از وجد و سرور.

چون حضرتش بسيار مايل بود كه تمام بشرف اسلام مشرف شوند و عدم ايمان اينها، باعث حزن آن حضرت بود، چنانچه امروز اين اعمال و كردار و رفتار نوع ما، باعث حزن حضرت رسالت و ائمه اطهار بالاخص حضرت بقيه اللّه است، كأنه تيريست به قلب مطهر او مى خورد، بخصوص از افراد شيعه كه خود را منتسب به اين خاندان مى دانند.

(أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ) خداوند براى تسليت قلب مبارك رسول آياتى نازل فرمود. مثل ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَ يَتَمَتَّعُوا وَ يُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (سوره حجر آيه ٣) و مثل: «ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ» و غير اينها.

و در شأن نزول اين آيه شريفه، ابن شهر آشوب از عياشى باسناده عن الصادق (ع) روايت مى كند كه حضرت رسول به امير المؤمنين (ع) فرمود: من از خدا خواستم اينكه بين من و تو موالات بيندازد و اخوت قرار دهد و تو را وصى من مقرر فرمايد، خداوند هم اجابت فرمود.

«فقال رجل و اللّه لصاع من تمر خير مما سئل محمد (ص)» ولى حضرت نام آن رجل را تقيه بيان نمى فرمايد، ما هم اقتداء به آن بزرگوار مى كنيم.

[سوره الشعراء (٢۶): آيه ۴] .... ص : ٣

إِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّماءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْناقُهُمْ لَها خاضِعِينَ (۴)

اگر اراده كنيم و مشيت ما تعلق بگيرد، هر آينه نازل مى كنيم بر آنها از آسمان، آيه و نشانه اى كه گردن آنها را كج مى كند و فرو مى برد، در حال نزول آن آيه و خاضع و خاشع مى شوند.

اخبار بسيار بالغ بر چهارده حديث از ائمه اطهار رسيده كه اين آيه كه از آسمان نازل مى شود، صيحه آسمانى است كه قبل از ظهور حضرت بقيه اللّه ظاهر مى شود و از علائم ظهور است. مثل خروج سفيانى، خسف بيداء، خروج خراسانى با علمهاى سياه، قتل نفس

زکیه و غیر اینها و در بعض اخبارش دارد که نـداء کننـده امیر المؤمنین است در چشـمه خورشـید و در بعضـی جبرئیل نـدا می کنـد که قائم آل محمد (ص) ظاهر شد باسم و نسب او تا امیر المؤمنین و در عصـر همان روز شـیطان ندا می کند و دعوت می کنـد بطرف سـفیانی از شام. اهل حق به نـداء اول متوجه مکه می شوند و اهل باطل بطرف شام و روزگار آنها تباه می شود که مفاد این آیه شریفه است.

(إِنْ نَشَأْ) البته مشیت تعلق گرفته.

(نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّماءِ آيَةً) که همان صیحه باشد و آخرین علائم ظهور است.

(فَظَلَّتْ أَعْناقُهُمْ لَها خاضِعِينَ) یعنی صاحبان اعناق. چون اعناق جمع مؤنث است، و خاضـعین جمع مـذکر یا بحذف مضاف. یا آنکه کسب تذکیر کرده اعناق بواسـطه ناس و در بعض اخبار دارد مراد معاندین ائمه اطهار هسـتند از بنی امیه و غیر آنها و این اخبار در تفسیر برهان است رجوع فرمائید.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵] .... ص : ۴

وَ ما يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمنِ مُحْدَثٍ إِلَّا كانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ (۵)

و نمی آید آنها را از ذکری از پروردگار رحمن تازه ای، مگر آنکه آنها هستند از آن ذکر اعراض کنند.

(وَ ما يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ) ظاهرا مراد قرآن مجیـد است چون یکی از اسامی قرآن ذکر است چنانچه می فرماید: إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحـافِظُونَ (سوره حجر آیه ۹) و همچنین أَ وَ عَجِبْتُمْ أَنْ جـاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلى رَجُـلٍ مِنْكُمْ (سوره اعراف آیه ۶۳ و ۶۷)، إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعالَمِينَ (سوره یوسف آیه ۱۰۴) و نیز وَ هذا ذِكْرٌ مُبارَكٌ أَنْزَلْناهُ (سوره انبیاء آیه ۵۱) و غیر اینها از آیات.

(مِنَ الرَّحْمنِ) که قرآن مجید عین الفاظ او صادر از مصدر جلال پروردگار است و از این جهت معجزه بزرگ حضرت رسالت است از حیث فصـاحت و بلاغت و اخبار از مغیبات و از قضایای انبیاء سـلف و از آینـده و از حیث احکام و عقایـد و اخلاقیات که جهات معجزه بودن او را

در مقدمه جلد اول بیان داشتیم.

(محدث) یعنی جدید و تازه چون سابقه نداشته. صحف انبیاء سلف و کتب آنها مثل الواح تورات و زبور و انجیل مکتوبا نازل شده و قرآن مجید مقروّا چنانچه مکرر اشاره شده است.

(إِلَّا كانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ) اعراض از قرآن منحصر به کفار و مشرکین نیست که بکلی منکر شوند و نسبتهای ناروا به او دهند که قبلا بیان شده، بلکه اعراض از یک آیه او هم مصداق معرض است. چون قرآن مرکب استقلالی است، هر سوره و هر آیه و هر جمله آن قرآن است، چه در قرائت، چه در لمس و مس و چه در حرمت تنجیس و چه در بی احترامی و چه در اعراض.

پس بناء علی هذا، شامل می شود کسانی را که از آیات راجعه بولایت یا آیات احکام مثل ربا و حدود و دیات و سایر احکام مثل حجاب و صلوه و زکاه و حج و امثال اینها اعراض کنند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶] .... ص : ۵

فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ أَنْبؤُا ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۶)

پس به تحقیق تکذیب کردند پس زود باشد که بیاید آنها را خبرهایی که بودند باو استهزا می کردند.

(فَقَدْ كَذَّبُوا) تکذیب قرآن را که از جانب خدا نیست و بافته های پیغمبر است که از دیگران فرا گرفته و تکذیب رسول که ساحر و جادوگر و کذاب و مفتریست و تکذیب معاد که بعث و نشر و حشری نیست و تکذیب احکام و دستورات دین که تمام دروغ است و شاهد بر این عموم آیه شریفه است که می فرماید: فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ (سوره انعام آیه ۵).

(فَسَيَأْتِيهِمْ) عذابها و بلیات وارده بر آنها، دنیویه و اخرویه.

(انباؤ) خبرهایی که در قرآن داده شده که یکی از معجزات قرآنی است که خبر از آینده می دهد: از عظمت اسلام و تسلط بر کفر و شرک و از عقوبات وارده بر کفار: از قتل و اسارت و ذلت و خفت و غیر اینها در دنیا و عقوبات اخروی: از حال نزع و قبر و برزخ و صفحه قیامت و جهنم و خلود در عذاب.

(ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ) استهزاء و سخریه و متلک و نسبتهای ناروا که بر قرآن می کردند و می گفتند و به پیغمبر اکرم همین استهزاء مورث کفر می شود و امروز بسیاری به احکام دین

و به علماء و به مقدسات دین دارند استهزاء می کنند و بواسطه این مرتد و کافر می شوند و احکام کفر و ارتداد بر آنها بار می شود از نجاست بدن و بطلان عقد ازدواج و جدایی زوجه بدون طلاق که باید چهار ماه و ده روز عده وفات نگه دارد و شوهر اختیار کند و وجوب قتل و در حین موت که ملائکه قابض ارواح به آنها می گویند، چنانچه می فرماید: وَ لَوْ تَرى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِكَةُ باسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَ كُنْتُمْ عَنْ آياتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ (سوره انعام آیه ۹۳) و عقوبات عالم برزخ و یوم البعث و خلود در عذاب.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۷] .... ص : ۶

أَ وَ لَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنا فِيها مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ (۷)

آیا نگاه نمی کنید به سوی صفحه زمین که چه بسیار رویانیدیم در آن زمین، از هر چیزی جفت، نر و ماده، نیکو و پاکیزه.

أَ وَ لَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ سیر در اطراف زمین و آنچه روی زمین است و حیوانات و نباتات و جمادات که خداوند متعال به قدرت کامله خود می فرماید:

كَمْ أَنْبَتْنا فِيها مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ. اشکال: انسان و حیوانات و جمادات داخل در انبات نیست فقط نباتات است، مورد این آیه. جواب: تمام اینها از همین خاک و زمین تولید شده.

«اما انسان» که می فرماید: وَ اللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَباتاً (سوره نوح آیه ۱۶) و همچنین جمیع انواع حیوانات از طیور و انعام و سباع و وحوش و هوام کلا از زمین و همین خاک تولید و اخراج و انبات شده و کل جمادات از جواهرات و فلزات و معادن و از قدرت کامله تمام اینها را نر و ماده قرار داده تا مثل خود تولید کنند و ثمره دهند. نظر کنید در نباتات: تا نر و ماده آن ها بهم نرسند، ثمر نمی دهند و ثمرات آنها هم هسته و دانه و تخم دارند که از آنها تولید مثل می شود. یا باید پیوند کنند ماده را به نر، تا ثمر دهد و هکذا در حیوانات: یا زایش دارند یا تخم و از آنها تولید مثل می شود. آنهم تخم و دانه باید از نر و ماده باشد.

و تعبیر به کریم: مفسرین وجوهی گفتند، بعضی گفتند بمعنی حسن است. بعضی

گفتند بمعنی نافع است، بعضی گفتند بمعنی محمود است، بعضی گفتند خوش طعم و لذیذ است، بعضی گفتند مراد انسان است که اگر سعادتمند شد کریم است و اگر اهل شقاوت شد لئیم است و بالجمله تمام موافق حکمت و مصلحت است و بجا و به موقع و دارای نفع یا دافع ضرر است.

تنبیه: تعبیر به ارض برای اینکه ملائکه نر و ماده ندارند و تولید و تناسل در آنها نیست اگر چه حکماء گفتند «کل ممکن زوج ترکیبی». غایه الامر مرکبات سه قسم است: ترکیب خارجی، ترکیب ذهنی، ترکیب عقلی. اما ترکیب خارجی در اجسام از نباتات و جمادات و حیوانات و انسان، اما ترکیب ذهنی در انواع و اجناس که مرکب از جنس و فصل است. و اما ترکیب عقلی در مجردات که مرکب از وجود و ماهیت است، فقط بسیط من جمیع الجهات ذات اقدس ربوبی است که صرف الوجود و بحت الوجود و محض الوجود است.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸] .... ص : ۷

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَهً وَ ما کانَ أَکْثَرُهُمْ مُؤْمِنِینَ (۸)

بدرستی که در خلقت ازواج در زمین دلیل واضح و آیه محکمه ایست بر وجود حق و قدرت و علم باری تعالی و نیستند اکثر افراد بشر مؤمن.

از برای ایمان در قرآن مجید و در لسان اخبار اطلاقات بسیاری دارد و بهر اطلاق درجاتی:

۱- ایمان بوجود اللَّه در مقابل طبیعی و دهری و لا مذهب.

۲- ایمان بوحدانیت خداوند در مقابل مشرکین.

۳- ایمان به علم و قدرت و سایر صفات الهی در مقابل حکماء که او را علت میدانند و انفکاک معلول از علت را محال میدانند.

۴- ایمان به اینکه صفات عین ذات و منتزع از ذات است که توحید صفاتیست.

۵- ایمان بافعال الهی که مختص بذات او است که توحید افعالیست.

۶- ایمان بجمیع انبیاء و رسل در مقابل کفار از یهود و نصاری و مجوس و غیر اینها.

۷- ایمان در مقابل اسلام که میفرماید: قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لکِنْ قُولُوا

أَسْلَمْنا وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمانُ فِي قُلُوبِكُمْ

(حجرات آیه ۱۴).

۸- ایمان بعدل و امامت ائمه اثنی عشر در مقابل سایر فرق اسلامیه از عامه و شیعه غیر اثنی عشری.

۹- ایمان بجمیع ضروریات دین و ضروریات مذهب شیعه در مقابل کسانی که منکر پاره ای از ضروریات میشوند که بسا موجب ارتداد میشود و بسا ضلالت.

اما درجات ایمان. در هر قسمتی چهار درجه دارد:

اول. ایمان لسانی که بمجرد لسان است و در قلب داخل نشده ایمان منافقین.

دوم. در قلب داخل شده لکن رسوخ در قلب نکرده ایمان عوام.

سوم. رسوخ کرده لکن آلوده بکثافات معاصی ایمان خواص.

چهارم. پاک بودن ظرف ایمان از جمیع اخلاق رذیله و کثافات معاصی که ایمان خاص الخاص است.

و در ایمان چهار امر شرط است که اگر نباشد تحقق پیدا نمیکند:

اول. علم یقین و اما ظن و شک کافی نیست.

دوم. اعتقاد بمعنی عقد قلب و دلبستگی و در بند بودن.

سوم. اقرار قلبی و لسانی که اگر انکار کرد مشمول وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ (نمل آیه ۱۴) میشود.

چهارم. تسلیم جمیع افعال الهی تکوینی و تشریعی از بلیات و احکام الهیه.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۹] .... ص : ۸

وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۹)

و بدرستی که پروردگار تو هر آینه او عزیز و رحیم است.

وَ إِنَّ رَبَّكَ رب بمعنی مربی است که شی ء را تربیت میکند تا از قابلیت بمقام فعلیت برساند مثل هسته خرما که قابلیت دارد که یک نخله خرما شود و هزارها خرما دهد لکن مشروط بشرایطی است.

اول. وجود مربی به کسر مثل غارس و زارع که این هسته خرما را غرس کند و آب دهد و در

زمین مستعد تربیت کند و از هوا و آفتاب بهره برداری کند تا نخله شود.

دوم. قابلیت که اگر هسته فاسد باشد یا در محل غیر قابل غرس شود یا از آب و هوا و آفتاب محروم گردد نخله نخواهد شد.

سوم. در اثناء رشد بآفتی بر نخورد: او را نکنند یا نبرند یا نسوزانند نتیجه گرفته نمیشود.

خداوند متعال رب العالمین است که تمام عالمین را از کتم عدم بعرصه وجود آورد و استعداد و قابلیت را در کمون آنها قرار داد و وسائل رشد و اسباب ترقی و تعالی را از هر جهت در دسترس آنها فراهم فرمود چه اسباب تکوینی مخصوصا در بشر پدر و مادر و امور معاش و زندگانی را: از آسمان، خورشید، ماه، هوا، آب و آنچه در زمین است و اسباب تشریعی از ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و بالجمله در تدبیر و مدیریت کوتاهی نفرمود و استعداد و قابلیت انسان را باو عنایت فرمود که میتواند از ملک هم بالاتر رود و لکن شرط سوم در اغلب مفقود شده که خود را از قابلیت انداخته بکفر و ضلالت و فسق و فجور.

هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ما است ور نه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

و کاف خطاب در ربک با اینکه رب العالمین است تشریفیست که خداوندی که یک همچه بنده ای را تربیت فرموده که اشرف جمیع مخلوقات است در جمیع کمالات.

لَهُوَ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ عزت و شرافت و بزرگواری و کبریایی و عظمت مختص بذات مقدس او است و غیر او تمام فقیر و ذلیل و محتاج هستند.

«أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ» و رحمت و تفضل و عنایت خاص به او است.

در خبر که رحمت الهی صد جزء است یک جزئش در دنیا و بقیه در آخرت.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۰] .... ص : ۹

وَ إِذْ نادی رَبُّکَ مُوسی أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ (۱۰)

و زمانی که ندا فرمود پروردگار تو موسی را اینکه بیاید قوم ظالمین را برای هدایت و ارشاد و دلالت.

کارهای حضرت موسی را در بسیاری از سور قرآن خداوند بیان فرموده: مفصلا و مجملا

من جمله در این سوره مبارکه در شصت آیه بیان فرموده.

وَ إِذْ نادی رَبُّکَ مُوسی این نـدای الهی بعد از بسیاری از حالات موسی بوده که در سایر سور بیان شده از زمانی که در رحم مـادرش بوده و حملش مخفی بود و پس از ولادتش در صـندوق گذاردنـد و، در رود نیـل انداختنـد. و فرعون التفـات کرد و خداوند او را بمادرش عودت داد تا زمانی که آن قبطی را کشت و خواستند او را بکشند فرار کرد و بطرف مدین رفت و برای دختران شـعیب سقایت کرد و نزد شعیب رفت و مدتی نزد شعیب بود و دختر شعیب را ازدواج کرد و پس از انقضاء مدت قرار داد بـا اهلش حرکت کرد و در شب تاریـک در پـای کوه آتشی مشاهـده کرد به طرف کوه رفت و از درخت نوری ظاهر بود خطاب رسـید: فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ إِنَّکَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُویً وَ أَنَا اخْتَرْتُکَ فَاسْتَمِعْ لِما یُوحی الآیات (طه آیه ۱۲) وَ إِذْ نادی رَبُّکَ امریه الهیه رسید و خداوند مقام نبوت و رسالت باو عنایت فرمود و ندای الهی رسید (موسی) بحضرتش:

أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ ظالمین فرعون و فرعونیان و قبطیان و اهل مصـر بودنـد و ظلم آنها از حد گذشت تا درجه ای که فرعون دعوی الوهیت و ربوبیت کرد و ندای «أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی از او ظاهر شد و نسبت به بنی اسـرائیل بسیار اذیت و آزار نمود، مردان آنها را به اعمال شاقه وادار کرد، پسـران آنها را سـر میبریـد که مبادا موسـی بوجود آیـد، زنهای آنها را بکنیزی و کلفتی اتخاذ کرد، بقول مثنوی:

صد هزاران طفل سر ببریده شد تا کلیم اللّه موسی دیده شد

هم ظالم بدین بودند و هم ظالم بنفس و هم ظالم بغیر.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۱] .... ص : ۱۰

قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَ لا یَتَّقُونَ (۱۱)

سه فرعون داریم: فرعون خلیل اللّه اسـمه سـنان و معروف به نمرود و فرعون یوسف اسـمه ریان بن الولید و فرعون موسی اسمه ولیـد بن مصعب و بین زمانی که یوسف داخل مصـر شـد تا زمانی که موسـی داخل شـد چهار صد سال طول کشـید و فرعون موسـی سـیصد سال عمر کرد و در زمان او انبیاء که اوصـیاء خلیل الرحمن بودند در بنی اسرائیل بودند و فرعون دعوی الوهیت داشت و خداوند چون امر فرمود موسی را که برود قوم ظالمین را دعوت

کند معرفی فرمود که آنها (قَوْمَ فِرْعَوْنَ) هستند و آنها قبطیان بودند و مراد فرعون و قوم او هستند چون غرض اولی دعوت خود فرعون بود. و حضرت موسی فقط مبعوث بر آنها نبود بلکه بر بنی اسرائیل و تمام شهرها که در قلمرو فرعون بود فقط بنی اسمعیل در حجاز بدین ابراهیم باقی بودند تا زمان بعثت حضرت رسالت (ص).

أَ لا یَتَّقُونَ قوم فرعون از هیچ امری از ظلم و کفر و فسق و فجور و طغیان و کبر و نخوت و سایر قبایح خود داری نمیکردند که مفاد «أَ لا یَتَّقُونَ» است که هیچگونه تقوی در آنها نبود حتی از مشرکین پست تر بودند زیرا مشرکین خدای متعال را معترف بودند غایه الامر اصنام و الهه خود را شریک قرار داده بودند و فرعون جز خود الهی قائل نبود که بحضرت موسی گفت:

لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ (در همین سوره آیه ۲۹) و بهیچ نبیی معتقد نبودند و در تحت هیچ دینی نبودند، فقط اطاعت فرعون را میکردند و لو بسیاری از آنها باطنا و قلبا پس از معجزات موسی یقین پیدا کردند لکن انکار کردند و جحود ورزیدند که میفرماید خداوند وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا (نمل آیه ۱۴) آنها نه راجع بعقاید تقوی داشتند و نه راجع باخلاق و نه راجع بافعال. نفی مطلق افاده عموم دارد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲] .... ص : ۱۱

اشاره

قالَ رَبِّ إِنِّی أَخافُ أَنْ یُکَذِّبُونِ (۱۲)

حضرت موسی عرض کرد پروردگار من، محققا من میترسم که مرا تکذیب کنند.

نظر به اینکه حضرت موسی مدتی در مصر بود و از داخله فرعون و از تمام رفتار آنها مطلع بود و میدانست که اینها قابل هدایت نیستند عرض کرد:

قالَ رَبِّ إِنِّی أَخافُ أَنْ یُکَذِّبُونِ رب ربی بوده کسره بجای یا است چنانچه یکذبون «یکذبونی» بوده کسره بجای یاء است لکن نمیدانست که حجت بر آنها تمام شود و پس از اتمام حجت دچار بلاهای عظیم شوند که میفرماید: فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمُ الطُّوفانَ وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ آیاتٍ مُفَصَّلاتٍ (اعراف آیه ۱۳۰) و میفرماید: فِی تِسْعِ آیاتٍ إِلی فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ (نمل آیه ۱۲) رَبَّنَا اطْمِسْ عَلی أَمْوالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلی قُلُوبِهِمْ (یونس آیه ۸۸).

تنبیه : .... ص : ۱۲

نه آیه که در سوره یونس است دو آیه عصا و ید بیضاء و پنج در سوره اعراف و، ابطال سحر سحره ببلع سحر آنها و انفلاق بحر بعلاوه نزول رجس و طمس اموال و شد قلوب و انزال رجز من السماء و غیر اینها و نیز نمیدانست که بسیاری بشرف ایمان مشرف میشوند مثل آسیه زن فرعون و سحره فرعون و بنی اسرائیل و مؤمن آل فرعون و جماعتی از قبطیان و غیر اینها و نیز نمیدانست غرق فرعون و قوم او و هلاکت آنها و نجات بنی اسرائیل را و دیگر عرض کرد:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۳] .... ص : ۱۲

وَ یَضِیقُ صَدْرِی وَ لا یَنْطَلِقُ لِسانِی فَأَرْسِلْ إِلی هارُونَ (۱۳)

و تنگ میشود سینه من و زبان من طاقت پیدا نمیکند پس بفرست بسوی برادرم هارون.

نظر به اینکه حضرت موسی بسیار غیور بود و در اثر تکذیب فرعونیان متغیر میشد و با کلام درشت صحبت میکرد و بالعکس حضرت هارون بسیار حلیم بود و با ملایمت رفتار میکرد چنانچه در قضیه سامری پس از رجوع از میقات و گوساله پرستی قوم أَلْقَی الْأَلْواحَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِیهِ یَجُرُّهُ إِلَیْهِ (اعراف آیه ۱۴۹) و از همین جهت خداوند میفرماید خطاب بموسی و هارون در باب دعوت فرعون فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَیِّناً (طه آیه ۴۶) لذا عرض میکند:

وَ یَضِیقُ صَدْرِی و نیز در موقعی که در دامن فرعون بود آتش در دهان گذاشت زبانش لکنت پیدا کرد و از اینجهت یهود برای اقتداء به وی زبان خود را تغییر میدهند و لکنت میدهند لذا گفت:

وَ لا یَنْطَلِقُ لِسانِی سپس برای اینکه مخالفت امر الهی نکرده باشد تقاضا کرد که برادرش هارون را بمعاونت خود روانه فرماید چنانچه در سوره طه قالَ رَبِّ اشْرَحْ لِی صَدْرِی وَ یَسِّرْ لِی أَمْرِی وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسانِی یَفْقَهُوا قَوْلِی وَ اجْعَلْ لِی وَزِیراً مِنْ أَهْلِی هارُونَ أَخِی اشْدُدْ بِهِ أَزْرِی وَ أَشْرِکْهُ فِی أَمْرِی (آیه ۲۶ الی ۳۳).

فَأَرْسِلْ إِلی هارُونَ او را هم مقام رسالت عنایت فرما تا با یکدیگر برویم برای دعوت فرعون.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۴] .... ص : ۱۲

اشاره

وَ لَهُمْ عَلَیَّ ذَنْبٌ فَأَخافُ أَنْ یَقْتُلُونِ (۱۴)

پس از برای آنها بر من گناهست پس میترسم اینکه مرا بقتل رسانند.

مراد این نیست که گناهی از موسی سر زده باشد چون عقیده مذهب شیعه اینست که انبیاء و اوصیاء آنها معصوم بودند در تمامی عمر از زمان ولادت تا زمان رحلت و گفتیم عصمت نسبت بدو چیز است: یکی معصیت نه صغیره و نه کبیره از آنها محال است صادر شود، دیگر از خطا و سهو و اشتباه و نسیان محفوظ بودند زیرا اگر احتمال عصیان یا خطا و اشتباه و سهو در آنها داده شود اطمینان بقول آنها پیدا نمیشود و نقض غرض لازم می آید ولی غیر شیعه از یهود و نصاری و اهل تسنن نسبتهای پستی بآنها داده اند من جمله یهود نسبت بحضرت لوط داده اند که با دختران خود در حال مستی زنا کرد و از نسل آنها هفتاد پیغمبر بوجود آمد. و نصاری نسبت بعیسی میدهند که در مجلس عروسی باعجاز شراب درست کرد بخواهش مادرش مریم و اهل تسنن نسبت میدهند که العیاذ باللّه پیغمبر قبل از بعثت مشرک و بت پرست بود و بعضی گفتند تابع دین ابراهیم بود و بعضی گفتند تابع دین مسیح بود و کفریات زیادی نسبت بانبیاء میدهند و عقیده شیعه اینکه قبل از بعثت بدین خود بود بلکه

کنت نبیا و الادم بین الماء و الطین

، بلکه مراد اینست که فرعونیان مرا گنه کار میدانند بواسطه قتل قبطی که شرحش در سوره قصص آیه ۱۴ میآید و لذا گفت:

وَ لَهُمْ عَلَیَّ ذَنْبٌ یعنی آنها مرا گنه کار میدانند بواسطه قتل قبطی.

فَأَخافُ أَنْ یَقْتُلُونِ یقتلونی بوده کسره بجای یاء است و در جای دیگر میگوید:

قالَ رَبِّ إِنِّی قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخافُ أَنْ یَقْتُلُونِ (قصص آیه ۳۳).

تنبیه: .... ص : ۱۳

حضرت موسی با اینکه پیغمبر اولو العزم بوده و کلیم اللّه یک نفر از قبطیان را کشته بود میترسید برود مبادا او را بکشند و برادرش هارون را کمک طلبید و امیر المؤمنین با اینکه بسیاری از مشرکین را در بدر و حنین و احزاب کشته بود تنها مأمور شد سوره برائت را ببرد و بر آنها بخواند.

میان ماه من تا ماه گردون تفاوت از زمین تا آسمانست

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵] .... ص : ۱۳

قالَ کَلَّا فَاذْهَبا بِآیاتِنا إِنَّا مَعَکُمْ مُسْتَمِعُونَ (۱۵)

خداوند فرمود: چنین است ما با شما

هستیم و میشنویم کلام شما را با فرعونیان.

قالَ کَلَّا یعنی مترس در کنف الهی مصون و محفوظ هستی و برای قوت قلب تو برادرت هارون را همراه ببر ما شما را حفظ میکنیم با کمال قوت قلب.

فَاذْهَبا پس بروید و دست خالی هم نروید با آیات ما و معجزات بروید.

بِآیاتِنا مثل عصا و ید بیضاء و سایر معجزات که قبلا تذکر دادیم.

إِنَّا مَعَکُمْ کسی که خدا و ملائکه حفظه نگهبان او باشد نباید بیم و خوفی داشته باشد:

اگر تیغ عالم بجنبد ز جا نبرد رگی تا نخواهد خدا

گر نگهبان من آنست که من میدانم شیشه را در بغل سنگ نگه میدارد

إِنَّا مَعَکُمْ مُسْتَمِعُونَ خداوند از همه چیز بانسان نزدیک تر است وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیدِ (ق آیه ۱۶) یکی از صفات ذاتیه حق سمیع است و از شئون علم است یعنی عالم بمسموعات است مثل بصیر عالم بمبصرات و علم عین ذات است و علم حق پیش از وجود شی ء و پس از وجود و بعد از وجود یکسان است زیاده و نقصان ندارد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۶] .... ص : ۱۴

فَأْتِیا فِرْعَوْنَ فَقُولا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِینَ (۱۶)

پس بیائید فرعون را پس بگوئید که ما رسول پروردگار عالمیان هستیم.

و چون مأمور شدند و رفتند در دربار فرعون، گفتند قصر فرعون هفت در بند داشت که تمام در ها بسته بود عصای خود را بدر زد تمام درها باز شد رفتند تا پای تخت فرعون، فرعون دید دو نفر وارد شدند از درهای بسته و آنها را شناخت چون موسی مدتی در نزد فرعون بود چنانچه در آیه بعد دلالت دارد و گفت کیستید و چه مطلب دارید گفتند فرستاده پروردگار عالمیان هستیم و در اینجا جمله محذوف است بقرینه آیات قبل و بعد که پس از امر آمدند و فرعون را دعوت کردند و گفتند ما سر خود نیامدیم مأموریت داریم از پروردگار عالمین و اولین دعوت ما اینست که:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۷] .... ص : ۱۴

أَنْ أَرْسِلْ مَعَنا بَنِی إِسْرائِیلَ (۱۷)

اینکه بفرستی و رها کنی بنی اسرائیل را بهمراهی ما، نظر به اینکه بنی اسرائیل در چنگال فرعون سخت گرفتار بودند آنها را به اعمال شاقه

وادار میکرد زنهای آنها را باسیری برسم کنیزی در خانه های قبطیان بکارهای پست گماشته بود، اطفال آنها را سر میبرید و اینها سخت دوچار شده بودند و اذیت میدیدند چنانچه بنی اسرائیل خدمت موسی عرض کردند قالُوا أُوذِينا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا (اعراف آیه ۱۲۹) لذا اولین دعوت آنها رهایی بنی اسرائیل بود و نجات آنها.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸] .... ص : ۱۵

قالَ أَ لَمْ نُرَبِّكَ فِينا وَلِيداً وَ لَبِثْتَ فِينا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ (۱۸)

فرعون گفت به حضرت موسی آیا ما تربیت نکردیم تو را در حالی که بچه تازه متولد شده بودی و درنگ کردی در نزد ما از عمر خود سالهایی.

قالَ أَ لَمْ نُرَبِّكَ فِينا وَلِيداً موقعی که موسی متولد شد وحی الهی بمادرش رسید:

وَ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّ مُوسى أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَ لا تَخافِي وَ لا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَ جاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ- الى قوله تعالى- فَرَدَدْناهُ إِلى أُمِّهِ- الآيه (قصص آیه ۷ الی ۱۳) که موسی را در صندوق گذاشت و در رود نیل انداخت و آل فرعون او را گرفتند و نزد فرعون بردند و فرعون قصد قتل او را کرد آسیه زن فرعون مانع شد و گفت:

لا تَقْتُلُوهُ عَسى أَنْ يَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً (قصص آیه ۸) و هر چه مرضعه آوردند موسی پستان نگرفت و اعراض کرد تا اخت موسی گفت: من یک مرضعه در نظر دارم آمد خبر به مادرش داد و موسی برگشت بمادرش با حقوق کافی از فرعون و خداوند یک محبتی از موسی در قلب فرعون انداخت که بکمال عزت در دستگاه فرعون بود که میگوید:

وَ لَبِثْتَ فِينا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ تا بحد رشد رسید و آن قبطی را کشت و خداوند بموسی عطا فرمود علم و حکمت را که میفرماید وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ اسْتَوى آتَيْناهُ حُكْماً وَ عِلْماً (قصص آیه ۱۴) و پس از کشتن قبطی فرار کرد که میگوید:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۹] .... ص : ۱۵

وَ فَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَ أَنْتَ مِنَ الْكافِرِينَ (۱۹)

و کردی آنچه که کردی یعنی، قتل آن قبطی را و بودی در دربار ما از کافرین بما.

یعنی کافر شدی بالوهیت ما یا کفران کردی نعمت تربیت ما را که تو را بزرگ کردیم و باید

بسیار ممنون و متشکر باشی زیرا من علاوه از الوهیت حق پدری دارم بر تو.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۰] .... ص : ۱۶

قالَ فَعَلْتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّينَ (۲۰)

حضرت موسی (ع) در جواب فرعون فرمود فعل من که بجا آوردم که قتل قبطی باشد موقعی بود که من از ضالین بودم.

در کلمه من الضالین تفسیراتی شده بعضی گفتند قصد قتل نداشتم و تعمد نبوده و نمیدانسته که منجر به قتل میشود، بعضی گفتند فراموش کرده بودم، بعضی گفتند قتل خطاء بوده، بعضی گفتند ضلالت در رسالت بوده که رسول نبودم و مقام رسالت و نبوت بمن عنایت نشده بود ولی، تمام اینها باطل است زیرا ما در حق انبیاء و رسل و اوصیاء عصمت را شرط میدانیم از اول عمر تا زمان رحلت هم از معاصی و هم از خطاء و سهو و نسیان و فراموشی و اشتباه و جهل بعلاوه قبل از قتل قبطی خدا میفرماید: وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ اسْتَوى آتَيْناهُ حُكْماً وَ عِلْماً (قصص آیه ۱۴) و با این وصف نسبت جهل و نسیان و سهو و خطا دادن غلط است بعلاوه موسی میدانست که مقام رسالت پیدا میکند بواسطه وحی که بمادرش شده بود که فرمود: وَ جاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ بلکه مراد از ضالین این به نظر میرسد که چون قبطی قصد قتل دیگری را داشت و او از من طلب نصرت کرد و دفع ظلم ظالم از مظلوم بحکم عقل لازم است و تصور میکردم که موجب خشنودی تو میشود که من مظلوم را نصرت کردم یعنی تو باید خشنود شوی و عمل من پسندیده تو باشد ولی بعد از اینکه مورث خشم تو شد و در صدد قتل من بر آمدی:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱] .... ص : ۱۶

فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْماً وَ جَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ (۲۱)

پس فرار کردم از شما چون که ترسیدم شما مرا بقتل رسانید پس خداوند تبارک و تعالی بخشید بمن پروردگار من حکم را و جعل فرمود مرا از پیغمبران مرسل.

فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ موقعی که وَ جاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعى قالَ يا مُوسى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ (قصص آیه ۲۰) گفتند آن رجل حزقیل پسر عموی فرعون بود که مؤمن آل فرعون. در سوره مؤمن او است. بعضی گفتند نامش شمعون بود بعضی گفتند سمعان بود و معنای يَأْتَمِرُونَ یعنی مشورت و مشاوره میکردند

در امر قتل موسی.

لَمَّا خِفْتُكُمْ برای وجوب حفظ نفس از میانه شما بیرون رفتم و پس از مدتی که در مدین در خدمت شعیب بودم و مورد عنایت پروردگار شدم.

فَوَهَبَ لِی رَبِّی حُکْماً علم بحکم و مصالح و احکام دین و طریقه سعادت و رستگاری که از شئون مقام نبوت است و گفتیم مقام نبوت غیر از مقام رسالت است نبوت از ماده نبأ است لذا جمعش انبیاء میشود بمعنی خبر است یعنی افاضه علم میشود بطرق سعادت و شقاوت و- عبادت و معصیت و حلال و حرام نفع و ضرر خیر و شر، حسن و قبح و قبلا مقام نبوت افاضه میشود سپس مقام رسالت که مأمور بدعوت و ابلاغ میشود لذا حضرت رسول فرمود:

«کنت نبیا و الادم بین الماء و الطین»

و رسالت او بعد از چهل سال از زمان ولادتش گذشته مبعوث برسالت شد لذا حضرت موسی بعد از مقام نبوت و حکم فرمود:

وَ جَعَلَنِی مِنَ الْمُرْسَلِینَ مقام رسالت و تبلیغ افاضه شد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۲] .... ص : ۱۷

وَ تِلْکَ نِعْمَةٌ تَمُنُّها عَلَیَّ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِی إِسْرائِیلَ (۲۲)

و این چه نعمتیست که منت میگذاری بر من با اینکه بنی اسرائیل را بعبودیت و بنده گی خود تلقی کرده ای.

هیچگونه نعمتی از تو بمن نرسیده و هیچگونه منتی بر من نداری زیرا موقعی که من را التقاط کردی اراده قتل من را کردی آسیه زنت مانع شد و گفت لا تَقْتُلُوهُ عَسی أَنْ یَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً و من از شیرهای خبیث شما نخوردم تا از شیر مادر خود استفاده کردم و در دامن او بزرگ شدم و پس از قتل قبطی باز در صدد قتل من برآمدید و من فرار کردم.

وَ تِلْکَ نِعْمَةٌ تَمُنُّها عَلَیَّ من بر تو حق دارم و منت میگذارم باید کمال امتنان را داشته باشی که آمدم تو را نجات دهم از عذاب الهی و سعادت مند کنم و هدایت کنم بدین حق و اینکه دست از ظلم برداری و بنی اسرائیل را نجات دهی و رها کنی تا چه اندازه ظلم بر اینها روا داری؟.

أَنْ عَبَّدْتَ بَنِی إِسْرائِیلَ اینها چه گناهی کردند چه اذیتی بتو وارد کردند که

اطفال آنها را سر بری و ذبح کنی و زنهای آنها را بکنیزی بگیری و مردان آنها را باعمال شاقه واداری و کبر و نخوت تو بجایی برسد که دعوی خدایی کنی و بانگ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلى (نازعات آیه ۲۴) از تو بلند شود و باین چهار روزه دنیا مغرور شوی و بگویی «أَ لَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَ هذِهِ الْأَنْهارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي» و مرا که رسول الهی هستم به مهانت و خفت یاد کنی و می گویی: ام انا خیر ام هذا المهین.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۳] .... ص : ۱۸

قالَ فِرْعَوْنُ وَ ما رَبُّ الْعالَمِينَ (۲۳)

گفت فرعون و چیست پروردگار عالمین.

اولا فرعون منکر وجود حضرت حق پروردگار عالمیان بود چنانچه بیاید در چند آیه بعدو ثانیا بر فرض که رب العالمینی باشد تو هم کرد که آنهم یک نفر مثل خودش یک سلطان مقتدری باشد در آسمان ها یا در اطراف زمین و ثالثا معنای رب را نمیدانست خیال میکرد معنای رب مملکت داریست و ریاست منشی است چنانچه اطلاق رب بر مالك شی ء میکنند می گویی «رب الدار» یعنی صاحب خانه و حضرت عبد المطلب موقعی که لشکر ابرهه شترهای او را بردند آمد نزد ابرهه مطالبه شترهای خود را نمود ابرهه گفت اگر از من مطالبه کرده بودی که خانه کعبه را خراب نکنم اجابت میکردم عبد المطلب فرمود «انا ربّ الإبل و للبیت ربّ» و همچنین حضرت یوسف بصاحب سجن فرمود «اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ» و نیز برسول ملك فرمود «ارْجِعْ إِلى رَبِّكَ» فرعون هم توهم کرد که رب العالمین یک سلطانی است و مملکتی دارد و موسی را فرستاده که با فرعون طرفیت کند و او را تحت سلطنت خود در آورد آنهم گفت که من یقین ندارم چنانچه در سوره قصص و سوره مؤمن تصریح میکند خطاب بهامان ما عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يا هامانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحاً لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلى إِلهِ مُوسى وَ إِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكاذِبِينَ (قصص آیه ۳۸) وَ قالَ فِرْعَوْنُ يا هامانُ ابْنِ لِي صَرْحاً لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبابَ أَسْبابَ السَّماواتِ فَأَطَّلِعَ إِلى إِلهِ مُوسى وَ إِنِّي لَأَظُنُّهُ كاذِباً (مؤمن آیه ۳۶ و ۳۷) لذا بموسی گفت:

قالَ فِرْعَوْنُ وَ ما رَبُّ الْعالَمِينَ حضرت موسی چه نحو باین احمق که تیر میزند در هوا

که خدای موسی را بکشد خدا را باو بشناساند بگوید وجود بسیط صرف الوجود اعلا مراتب الوجود غیر متناهی ازلا و ابدا دارای جمیع کمالات ذاتیه مثل علم، قدرت، حیات، منزه از جمیع عیوب و نواقص رب الملائکه و الروح و امثال اینها فرعون با این حماقتش درک نمیکند و نمی فهمد لذا به آثار قدرت جواب داد:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۴] .... ص : ۱۹

قالَ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (۲۴)

حضرت موسی فرمود رب العالمین رب آسمانها و زمین است و آنچه بین آسمانها و زمین است اگر شما هستید که یقین پیدا میکنید.

این جواب و لو فی نفسه تمام است زیرا از آثار پی بمؤثر میبرد و این آثار مسبوق بعدم است و البته موجد لازم دارد زیرا هر حادثی محتاج بمحدث است و در آیات شریفه قرآن بسیار، از این راه وارد شده و این را طریقه متکلمین میگویند چون امر حسی است و نوع بشر درک میکند. و از برای اثبات صانع سه طریق گفتند: یکی همین طریق که طریقه متکلمین است و یکی طریقه حکماء است که از راه امکان و وجوب که هر ممکنی محتاج است بموجب تا منتهی شود بواجب، دیگر طریقه اولیاء است که قطع نظر از ممکنات و محدثات و مخلوقات بنفس وجود حق

«یا من دل بذاته علی ذاته و تجانب عن مخلوقاته»

«الغیرک من الظهور ما لیس لک»

در خطب امیر المؤمنین. لکن مثل فرعون درک نمیکرد حتی طریقه متکلمین را که بحواس ظاهره درک میشود لذا متحیر شد که این جواب عطف مجهول بمجهول است او سؤال کرد رب العالمین کیست جواب داد: قالَ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُمَا است لذا گفته میشود که رب سماوات و ارض کیست باصطلاح سؤال از حقیقت شی ء میکند که چه جنسی است؟

و چه نوعی؟ بشر است، ملک است، جن است، حیوان است، نبات است، جماد است، خورشید است، ماه است، کواکب است چیست حضرت موسی چون میدانست خداوند از این نوع انواع و اجناس نیست و معرفت بذات او از حد ممکنات خارج است

«ما عرفناک حق معرفتک و ما عبدناک حق عبادتک»

ممکن هر که هست و هر چه هست محدود است و محدود چگونه پی میبرد بغیر محدود.

از امیر المؤمنین است فرمود:

«کلما میزتموه باوهامکم فهو مخلوق مثلکم مردود الیکم».

ای همه هستی زتو پیدا شده خاک ضعیف از تو توانا شده

هستی تو هستی پیوند نه تو بکس و کس بتو مانند نه

زیر نشین علمت کائنات ما بتو قائم چه تو قائم بذات

لذا رو کرد به قوم خود و گفت:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۵] .... ص : ۲۰

قالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَ لا تَسْتَمِعُونَ (۲۵)

گفت باطرافیان خود آیا نمیشنوید که موسی از عهده جواب بر نمی آید؟

من از حقیقت سؤال میکنم او به افعال جواب میدهد. حضرت موسی نظر به اینکه ذات اقدس حق صرف الوجود است ماهیت ندارد که وجود عارض ماهیت شود ممکن نیست تصور کرد زیرا تصور شی ء منوط باین است که سلب وجود خارجی از او کرد و وجود ذهنی باو داد تا در ذهن در آید زیرا شی ء بوجود خارجی ممکن نیست در ذهن داخل شود و صرف وجود اگر از او سلب شود عدم صرف است و نقیض وجود است نه حقیقت وجود بنحو دیگری که نزدیک تر بذهن باشد جواب داد:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۶] .... ص : ۲۰

قالَ رَبُّكُمْ وَ رَبُّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ (۲۶)

شما تمام معدوم صرف بودید و همچنین پدران شما تا آدم ابو البشر آنکه شما را از کتم عدم بعرصه وجود آورد و لباس هستی بشما پوشاند و شما را تربیت کرد و تطوراتی داشتید از نطفه علقه مضغه تا بدنیا آمدید و از طفولیت برشد رسانید او است رب العالمین که مرا فرستاده برای دعوت شما.

فرعون چون این جواب دندان شکن را شنید ترسید که مبادا اینها که اطراف او بودند در قلب خود تأثیری پیدا کنند خواست حضرت موسی را بجنون و دیوانگی رمی کند رو بقوم کرد و گفت:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۷] .... ص : ۲۰

قالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِی أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ (۲۷)

گفت این که دعوی رسالت دارد بر

ص: ۲۰

شما و میگوید که رب العالمین مرا فرستاده بسوی شما دیوانه است.

و این آخر کلامیست که کفار و مشرکین بانبیاء نسبت میدادند نسبت جنون و سفاهت و کذب و افتراء بآنها میدادند حضرت موسی بنحو دیگری بیان فرمود:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۸] .... ص : ۲۱

قالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ ما بَيْنَهُما إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (۲۸)

چون فرعون نسبت جنون بموسی داد حضرت موسی به بیان شیرینی جواب داد که شما عقل ندارید فرمود پروردگار عالمین آن پروردگاریست که پروردگار مشرق و مغرب عالم است، روز میکند، شب مینماید، ماه و سال تشکیل میدهد، کره زمین و کرات جویه را بنحو منظم حرکت میدهد دور یکدیگر میچرخند و دور خود چرخ میزنند و تابستان و زمستان تشکیل میدهند، از مشرق به مغرب از مغرب بمشرق و بین آنها از نباتات و جمادات و حیوانات خلق میفرماید.

و چون فرعون پس از این بیانات روشن دیگر جوابی نداشت که بموسی بدهد در مقام تهدید بر آمد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۹] .... ص : ۲۱

اشاره

قالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ (۲۹)

اگر الهی غیر از من بر خود اختیار کردی من تو را زندانی میکنم و از زندانیان میشوی.

معلوم میشود که فرعون بعلاوه بر اینکه منکر خداوند عالمیان بود اله دیگری هم قبول نداشت مثل الهه مشرکین از اصنام و شمس و آتش و امثال اینها فقط منحصر بخود میدانست الوهیت را.

اشکال: .... ص : ۲۱

این جمله منافیست با آیه شریفه وَ قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَ تَذَرُ مُوسى وَ قَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ يَذَرَكَ وَ آلِهَتَكَ- الایه (اعراف آیه ۱۲۷).

جواب: .... ص : ۲۱

اولا- در اینکه فرعون غیر از خود الهی اعتراف نداشت جای شک نیست چنانچه تصریح کرده وَ قالَ فِرْعَوْنُ يا أَيُّهَا الْمَلَأُ ما عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرِي (قصص آیه ۳۸) و ثانیا مفسرین در این جمله وَ آلِهَتَكَ در حیص و بیص افتادند و دارند دست و پا میزنند بعضی گفتند فرعون عبادت بتها میکرد و قومش او را پرستش میکردند و این منافیست با کلمه أَنَا رَبُّكُمُ

الْأَعْلى

(نازعات آیه ۲۴) بعضی گفتند قوم الهه داشتند و فرعون را هم یکی از آلهه خود قرار داده بودند اینهم منافیست با کلمه «الهتک» زیرا مناسب بود بگویند: «آلهتنا» بعضی گفتند فرعون در خفاء بت پرست بود ولی در ظاهر دعوی الوهیت میکرد، اینهم تمام نیست زیرا اگر در خفاء بود قوم نمیدانستند که بگویند «وَ یَذَرَکَ وَ آلِهَتَکَ» و آنچه بنظر میرسد (و اللَّه العالم) اینکه مراد از الهتک خدایان تو نیست بلکه مراد خدائیهای تو که موسی میخواهد تو را از خدایی بیندازد لذا بموسی گفت:

قالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ تو را زندانی میکنم آنهم البته کسی که با او طرف شود و منکر الوهیت او باشد زندان او بسیار سخت میشود نمره یک زندان تاریک با اذیت های شاقه و عذاب سخت.

حضرت موسی فرمود من بدون مدرک و دلیل نیامده ام برهان قاطع و دلیل محکم و مدرک صحیح دارم.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۰] .... ص : ۲۲

قالَ أَ وَ لَوْ جِئْتُکَ بِشَیْ ءٍ مُبِینٍ (۳۰)

فرمود آیا حبس میکنی مرا و لو اینکه من آمده باشم نزد تو با شی ء و چیز واضح روشن.

و در مسئله نبوت عامه گفته ایم که یکی از شرائط نبوت اینست که مدعی نبوت باید دلیل محکمی و مدرک متقن و برهان قاطعی بر دعوی خود داشته باشد و گفتیم مدرک نبوت یکی از سه چیز است:

اول: اقامه معجزه و معنای معجزه اینست که فعلی که از قدرت بشر خارج است و در فعل الهی است بدست او جاری شود که این نشانیست که از جانب او آمده است چنانچه اگر کسی آمد نزد شما از طرف دیگری و مطالبه کرد از شما طلبی که آن دیگر از شما دارد شما مطالبه مدرک میکنید خط و امضاء طرف را که معمول در بانکها و تجارت خانه ها و ادارات است.

دوم: اخبار نبی ثابت به نبوت او چنانچه ما مسلمین بعد از اثبات نبوت خاتم النبیین اقرار و اعتراف به نبوت جمیع انبیاء سلف داریم با اینکه هیچ مدرکی از آنها در دست نداریم فقط اخبار حضرت رسالت و قرآن مجید او است.

سوم: اخبار معصوم ثابت العصمه مثل فرمایشات ائمه هدی از حالات انبیاء لذا حضرت موسی معجزات محیر العقول آورده بود و نیز گفته ایم که معجزات انبیاء باید مناسب حال زمان خود و قوم خود باشد و چون در زمان موسی سحره بسیار بودند معجزات موسی مثل عصا و ید و بیضاء بود و در زمان عیسی حکما و اطباء بسیار بودند معجزات عیسی احیاء موتی و ابراء اکمه و ابرص بود و در زمان حضرت رسالت چون فصحا و بلغاء بسیار بودند معجزه بزرگ حضرت رسالت قرآن مجید بود.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۱] .... ص : ۲۳

قالَ فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۳۱)

فرعون گفت بموسی آن شی ء مبین تو چیست پس بیاور اگر هستی از راستگویان.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۲] .... ص : ۲۳

اشاره

فَأَلْقى عَصاهُ فَإِذا هِيَ ثُعْبانٌ مُبِينٌ (۳۲)

پس حضرت موسی انداخت عصای خود را پس ناگاه عصا اژدهایی شد آشکارا.

تنبیه: .... ص : ۲۳

در اخبار داریم از حضرت باقر (ع) فرمود

«کانت عصا موسی لادم فصارت الی شعیب ثم صارت الی موسی بن عمران و انها لعندنا و انها لتنطق اذا استنطقت و تصنع ما تؤمر به».

و از امیر المؤمنین روایت شده فرمود اول درختی که غرس شد عوسجه بود و از آن درخت است عصای موسی و گفتند عصای موسی ده زراع بود و از بهشت آدم آورد و دو شعبه بود و در شب نور میداد. در این آیه تعبیر ثعبان کرده و در سوره طه فَإِذا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعى (آیه ۲۱) تعبیر بحیه فرموده و در سوره قصص تعبیر بجان کرده كَأَنَّها جَانٌّ (آیه ۳۱) گفتند حیّه به معنی مار است و جان ماریست که مثل اسب بر گردن آن موهای زیادیست که تعبیر بیال میکنند ابتداء مار است چون بزرگ شد جان میشود و پس از آن بطول مدت ثعبان میشود که تعبیر بافعی میکنند و جان را تعبیر باژدها میکنند و معروف است که مار نمیمرد مگر آنکه او را بکشند و در السنه است «صد ساله شوی مار تا نکشندت نمیری مار» و ممکن است عصای موسی حالات مختلف داشته باشد گاهی بصورت مار گاهی بصورت جان و اژدها گاهی بصورت ثعبان و افعی درآید.

عصی با یاء بمعنی معصیت است که عصیانش میگویند و در حدیث قدسی است،

زمخشری روایت کرد که خداوند تبارک و تعالی فرمود:

لا دخل الجنه من اطاع علیا و ان عصانی و ادخل النار من عصاه و ان اطاعنی

و سر اینمطلب اینست که اطاعت علی ایمان و ایمان حسنه است که

«لا تضر معه السیئه»

و عصیان علی عدم ایمان است و ایمان شرط صحت کل عبادات است، مضافا به اینکه مؤمن قابلیت شفاعت را دارد و غیر مؤمن لیاقت ندارد، به علاوه آنکه اطاعت علی عین اطاعت خدا است و معصیت او عین عصیان الهیست

«من اطاعکم فقد اطاع اللَّه و من عصاکم فقد عصی اللَّه و من احبکم فقد احب اللَّه و من ابغضکم فقد ابغض اللَّه»

فَأَلْقی عَصاهُ فَإِذا هِیَ ثُعْبانٌ مُبِینٌ دارد فرعون بسیار ترسید و مجلسیان او فرار کردند و اراده کرد ایمان بیاورد هامان او را منصرف کرد گفت میخواهی در تحت اطاعت کسانی بروی که آنها را بعبودیت خود اتخاذ کرده ای چنانچه شبیه آن در مورد ابو بکر و عمر اتفاق افتاد. ابو بکر بالای منبر گفت: «اقیلونی اقیلونی لست بخیر منکم و علی فیکم» عمر او را منصرف کرد.

مسئله: عصا بدست گرفتن در اخبار بسیار ممدوح است حتی دارد

«من بلغ اربعین و لم تعص فقد عصی»

بخصوص از بادام تلخ باشد و بالاخص در مسافرت که خبر از حضرت رسالت است که فرمود

«من خرج فی سفر و معه عصی من لوز مر آمنه اللَّه من کل سبع ضار و من کل لص عاد و من کل ذات حمه حتی یرجع الی اهله و منزله و کان معه سبعه و سبعون من المعقبات یستغفرون اللَّه له حتی یرجع و یضعها»

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۳] .... ص : ۲۴

وَ نَزَعَ یَدَهُ فَإِذا هِیَ بَیْضاءُ لِلنَّاظِرِینَ (۳۳)

و بیرون آورد دست خود را پس بناگاه روشن شد از برای نگاه کنندگان.

(وَ نَزَعَ یَدَهُ) نزع بمعنی اخراج و اظهار است و اخراج فرع ادخال است و اختلاف کردند مفسرین که در کجا داخل کرد و اخراج نمود بعضی گفتند در کم که آستین باشد لکن مدرکی ندارد و بعضی گفتند در جیب بدلیل قوله تعالی اسْلُکْ یَدَکَ فِی جَیْبِکَ (قصص آیه ۳۲) و در معنی جیب هم اختلاف کردند بعضی گفتند در بغل و بعضی گفتند در گریبان و مراد از ید تمام ید نیست بلکه کف دست و انگشتان تا بند دست که موضع تیمم است زیرا بقیه ید در کم و آستین مستور است نمیشود بیرون

آورد مگر آستین را بالا زنند و آنچه در نساء مرخص است همین اندازه است مشروط به اینکه مزین بزینت نباشد.

(فَإِذا هِیَ) مرجع ید است.

(بَیْضاءُ) گفتند بقدری نور داشت که بر نور شمس غالب شد و چشم در آن خیره میشد.

(لِلنَّاظِرِینَ) مراد جلساء مجلس فرعون بودند و خدمه آنها.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۴] .... ص : ۲۵

قالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِیمٌ (۳۴)

فرعون گفت بجمعیتی که اطراف او بودند محققا این موسی هر آینه ساحریست دانا.

نظر به اینکه در عصر فرعون سحره بسیار بودند و کارهای غریب از آنها ظاهر میشد خواست که امر را بر اطرافیان خود مشتبه کند مبادا ایمان آورند.

قالَ فرعون.

لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ به کسانی که اطراف او بودند و در مجلس او حاضر بودند.

إِنَّ هذا اشاره بموسی با نون تأکید و جمله اسمیه و لام.

لَساحِرٌ موسی را ساحر قلمداد کرد و چون امر موسی اعجب از سحر سحره بود گفت:

عَلِیمٌ که صفت مشبهه دلالت بر زیادتی دارد یعنی علم او بسیار است در سحر. فرق است بین عالم و علیم راحم و رحیم غافر و غفور و امثال اینها لکن غافل از اینکه «سحر با معجزه پهلو نزند دل خوشدار» سحر حقیقت ندارد چشم بندیست به نظر میآید چنانچه دیدیم ساعت را خورد کرد سپس درست بصاحبش رد کرد نقل کردند که در همین میدان شاه اصفهان شخصی گفت من در ده بودم سه فرسخی اصفهان آمدم در میدان دیدم جمعیت زیادی جمع شده و شعبده بازی شتری در وسط میدان قرار داده و از میان دو پای شتر میرود و از میان دو دست او بیرون میآید همین که زیر پای شتر میرود صدای مردم بلند میشود که رفت در ما تحت شتر و از زیر دست او که بیرون میآید میگویند از دهان او بیرون آمد او را خواستم از او پرسیدم که چه کرده ای من این نحوه مشاهده میکنم گفت از کجا می آیی گفتم از فلان محل گفت من تا یک

فرسخی شهر را چشم بندی کردم.

و اما معجزه حقیقت و واقعیت دارد و این گفتار فرعون گفتار تمام کفار و مشرکین است، نسبت بتمام انبیاء با اینکه اکثر حقیقت را درک میکنند لکن عناد و عصبیت و حب جاه و مقام و تقلید آباء و کبر و نخوت و عیبهای دیگر آنها را وادار میکند که انبیاء را ساحر و جادوگر و کذاب بگویند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۵] .... ص : ۲۶

يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَما ذا تَأْمُرُونَ (۳۵)

میخواهد شما را بیرون کند از زمین مصر که مقر فرمانفرمایی شما است بواسطه سحر خود پس شما چه میفرمائید، در عالم مشورت با او چه معامله باید کرد.

فرعون قلبا از جهاتی خائف شد: یکی از موسی که اگر عصا بیندازد و ثعبان شود و او را و تمام اتباعش را ببلعد چه کند. دیگر آنکه اگر اطرافی ها بطرف موسی روند و ایمان آورند و باو برگردند یا در میانه آنها اختلاف افتد چه کند. یکی اگر حکم بقتل موسی کند دیگران مدعی شوند و بحکم او عمل نشود از خدایی بیفتد لذا برای استمالت قلوب آنها اولا آنها را وادار کرد که بر حضرت موسی برگردند گفت:

(يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ) با اینکه حضرت موسی قصد اخراج آنها را از مصر نداشت اگر ایمان میآوردند با کمال عزت با آنها رفتار میکرد نه طمع بمال آنها داشت و نه بملك و زمین آنها فقط نجات بنی اسرائیل را میخواست، و ثانیا آنها را طرف مشورت قرار داد با این که کسی که دعوی خدایی دارد با بندگان خود مشاوره نمیکند هر چه میگوید باید اطاعت کنند ولی میخواست که آنها رأی بقتل موسی دهند که اگر در حکم بقتل او تأثیری نبخشید بگوید شما رأی دادید و الا من قصد قتل او را نداشتم لکن بدبختانه آنها رأی بقتل او ندادند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۳۶ تا ۳۷] .... ص : ۲۶

قالُوا أَرْجِهْ وَ أَخاهُ وَ ابْعَثْ فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ (۳۶) يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ (۳۷)

تنبیه: در مجلس یزید موقعی که با جلساء مجلس مشاوره کرد که من با این علیل زین- العابدین چه کنم تمام رأی بقتل او دادند. حضرت باقر (ع) بچه چهار ساله بود فرمود یزید جلساء مجلس تو بدتر از جلساء مجلس فرعون هستند موقعی که با آنها مشاوره کرد در امر موسی رأی

بقتل ندادند و جلساء تو رأی بقتل دادند زیرا آنها حرام زاده نبودند و اینها هستند، بلکه می گوییم که خود یزید هم از فرعون پست تر و خبیث تر بود حتی اجازه نشستن بحضرت نداد و حکم بقتل داد و جلاد حضرت را برد در باغچه سرای و قبر هم بر او کندند دست غیبی گردن جلاد را زد و هزار گونه ظلمهای دیگر او.

(قالُوا أَرْجِهْ وَ أَخاهُ) اطرافیان فرعون گفتند باو «ارجه» بعضی گفتند مراد نگاهدار موسی را یعنی حبس کن لکن معنی اینست که مهلت ده و مناسب این بود که بگویند مهلت بگیر از موسی ولی بواسطه عظمت فرعون تعبیر کردند که او را و برادر او را مهلت ده.

(وَ ابْعَثْ فِی الْمَدائِنِ حاشِرِینَ) گفتند و بفرست در شهرها تمام جمع شوند و محشور گردند. حدیثی عیاشی نقل کرده بسیار مفصل است خلاصه اینکه فرعون هفت شهر بنا کرد و بین شهرها بیشه ها و باغات و نخلستانها قرار داد و در هر بیشه شیری گذاشت و جمعیتی که مجتمع شدند هشتاد هزار بودند.

(یَأْتُوکَ) گماشتگان و نظامیها که در این مدائن فرستاده بود بیاورند نزد تو.

(بِکُلِّ سَحَّارٍ عَلِیمٍ) و گفتند سحره هفتاد نفر بودند که در سحر مهارت تامی داشتند که مفاد علیم است.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۸] .... ص : ۲۷

فَجُمِعَ السَّحَرَهُ لِمِیقاتِ یَوْمٍ مَعْلُومٍ (۳۸)

پس جمع کردند سحره را از برای میقات روز معینی.

چون فرعون بموسی گفت: فَاجْعَلْ بَیْنَنا وَ بَیْنَکَ مَوْعِداً لا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَ لا أَنْتَ مَکاناً سُوىً (طه آیه ۶۰) و مراد از مکان سوی زمین ساده که هیچ پستی و بلندی و اشجار و ابنیه نداشته باشد حضرت موسی فرمود: مَوْعِدُکُمْ یَوْمُ الزِّینَهِ وَ أَنْ یُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى (طه آیه ۶۱) و مراد از یوم الزینه روز عید آنها بود که تعطیل عمومی بود و تمام زینت کرده برای تفریح و تماشا خارج میشدند و مراد از ضحی قدری از روز بر آمده که از چاشت فارغ شده باشند و از شهر خارج شده باشند و سحره را هم آوردند و مراد از میقات یوم معلوم همان یوم الزینه و یوم العید است.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۳۹] .... ص : ۲۷

وَ قِیلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ (۳۹)

اعلان کردند تمام اهل مصر و مدائن فرعون

هر که میخواهد حاضر شود و مجتمع شوند که گفتند بالغ بر، هشتاد هزار مجتمع شدند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۰] .... ص : ۲۸

لَعَلَّنا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كانُوا هُمُ الْغالِبِينَ (۴۰)

امید است ما متابعت کنیم سحره را اگر بودند آنها غالب بر موسی.

بسیار تعجب است که نگفتند و اگر موسی غالب شد متابعت او را کنیم که بر فرض غلبه موسی باز زیر بار اطاعت او نمیرویم و نرفتند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۱] .... ص : ۲۸

فَلَمَّا جاءَ السَّحَرَةُ قالُوا لِفِرْعَوْنَ أَ إِنَّ لَنا لَأَجْراً إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغالِبِينَ (۴۱)

پس چون که آمدند سحره گفتند بفرعون آیا از برای ما باین زحمتهایی که میکشیم اجر و مزدی هست اگر بوده باشیم ما غالب بر موسی.

مثل اینکه سحره مجبور بودند بسحر و شاک بودند در کار موسی که آیا سحر است یا معجزه، چون قواعد سحر و امتیاز او را از معجزه میدانستند و در صورت مغلوبیت مأیوس از اجر بودند و در صورت غالبیت شاک بودند لذا سؤال کردند که بازاء زحمتهای ما آیا اجری منظور میداری در صورتی که ما غالب شویم و فرعون برای تشویق آنها و جدیت آنها که هر چه بتوانند اعمال کنند وعده بزرگی به آنها داد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۲] .... ص : ۲۸

قالَ نَعَمْ وَ إِنَّكُمْ إِذاً لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ (۴۲)

گفت بلی اجر کامل بشما میدهم و بعلاوه شما را از درباریان خود قرار میدهم که آنها بطمع مال و جاه اقدام کامل کنند و کردند.

سحری کردند که از زمان آدم تا کنون چنین سحری واقع نشده که خدا میفرماید:

سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ وَ جاؤُ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ (اعراف آیه ۱۱۶) و باندازه ای عظمت داشت که حضرت موسی ترسید فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسى قُلْنا لا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلى (طه ۷۰ و ۷۱)

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۳] .... ص : ۲۸

قالَ لَهُمْ مُوسى أَلْقُوا ما أَنْتُمْ مُلْقُونَ (۴۳)

فرمود موسی به سحره که القاء سحر خود کنید آنچه را که هستید القاء میکنید.

ص: ۲۸

اشکال: سحر حرام است حتی دارد

«الساحر کالکافر و کان آخر عهده الی الاسلام».

جواب: بعض مفسرین گفتند امر تهدیدیست مثل اعْمَلُوا ما شِئْتُمْ إِنَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (فصلت آیه ۴۰) و مثل فَاعْبُدُوا ما شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ (زمر آیه ۱۷) بعضی گفتند تقدیر است یعنی اگر حق با شما است القاء کنید. بعضی گفتند امر بنحو جایز است نه بنحو حرام لکن تحقیق در جواب اینست که اینها البته القاء میکردند بامر فرعون اگر حضرت موسی قبلا القاء عصا میکرد سحره میفهمیدند معجزه است و ایمان می آوردند و دیگر القاء نمیکردند و حجت بر دیگران تمام نمیشد ولی پس از القاء آنها و بلع عصا تمام آنها را بسیاری ایمان آوردند و حجت بر همه تمام شد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۴] .... ص : ۲۹

فَأَلْقَوْا حِبالَهُمْ وَ عِصِيَّهُمْ وَ قالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغالِبُونَ (۴۴)

پس سحره القاء کردند انداختند ریسمانهای خود را و عصاهای خود را و گفتند قسم بعزت فرعون محققا هر آینه ما غالب هستیم.

گفتند جیوه در طنابها و عصاهای خود ریخته بودند و آنها را مجوّف و تو خالی درست کرده، بودند و آنها را بصورت مار و حیوانات قرار داده بودند و بسیار در این باب صنعت بکار زده بودند برای اینکه در مقابل فرعون و این جمعیت کذا علمیت خود را اظهار کنند و چون شنیده بودند که حضرت موسی عصا را انداخت مار شده بود خیال کردند آنهم از همین باب است لذا قسم یاد کردند که اگر موسی یک مار و افعی نشان داد ما هزار مار و سایر حیوانات را نمایش میدهیم و چون آفتاب بلند شد این طنابها و عصاهای مجوّف بواسطه آب شدن جیوه ها بحرکت در آمد ولی نه طنابها و نه عصاها بزرگ شد و نه در سیر افتاد پس متحرک بود.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۵] .... ص : ۲۹

فَأَلْقى مُوسى عَصاهُ فَإِذا هِيَ تَلْقَفُ ما يَأْفِكُونَ (۴۵)

پس انداخت موسی عصای خود را پس بناگاه بلعید آنچه را که سحره دروغی صنعت کرده بودند.

اولا: اژدهای عظیمی شد که بیک مرتبه فوری تمام این سحر سحره را یک لقمه کرد و بلعید که این جمعیت پراکنده شدند که الان تمام ما را میبلعد حتی تخت فرعون و هامان را لرزه

نمانـد سـحره فهمیدنـد که این معجزه و قـدرت نمایی حق است و حقیقت و واقعیت دارد و از عنوان سـحر و چشم بندی بیرون است.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۶] .... ص : ۳۰

فَأُلْقِیَ السَّحَرَهُ ساجِدِینَ (۴۶)

یک مرتبه سحره بسجده افتادند و بموسی ملحق شدند.

و سحره تنها نبودند بنی اسرائیل هم ایمان آوردند و بسیاری از اهل مدینه ها که مجتمع شده بودند و مشاهده کرده بودند ایمان آوردند سلطنت فرعون متزلزل شد ولی حب جاه و ریاست و دعوی الوهیت و قساوت قلب و کبر و نخوت او مانع شد از اینکه ایمان آورد و همچنین اتباع او و درباریان و جنود او که دیدند از ریاست و مقام خارج میشوند مانع از ایمان آنها شد.

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۷] .... ص : ۳۰

قالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعالَمِینَ (۴۷)

گفتند سحره بعد از اینکه بسجده افتادند که ایمان آوردیم به پروردگار جمیع عوالم.

بسیار مورد تعجب است چون غیر سـحره هم بسیاری ایمان آوردنـد از بنی اسـرائیل و غیر آنها لکن از ترس فرعون علنا اظهار نمی کردنـد و این سـحره با اینکه در چنگال فرعون بودنـد و به اجبار و اکراه آنها را وادار بسـحر کرده بود علنا بـدون خوف و تقیه اظهار کردند که ما ایمان آوردیم.

(قـالُوا آمَنَّا) آنهم چه ایمـانی که حاضـر شدنـد که دست و پای آنها را قطع کننـد و بـدار بزننـد و دست از ایمان بر ندارنـد که درجه اعلای ایمان است مثل ایمان اصـحاب ابی عبـد اللَّه که عینا میدیدنـد مرگ را مقابل چشم خود حتی سینه خود را مقابل تیرها میگرفتنـد که به بدن مطهر ابی عبد اللَّه اصابت نشود حتی مثل عابس که لباس از خود دور میکرد که سـنگ بر روی بدن بخورد از طرف دشـمن و واقعا تا یک نفر از آنها باقی بود نگذاشتند یک تیر به بدن ابی عبد اللَّه اصابت کند. ایمان موقعی که رسوخ در قلب کرد دیگر زوال پذیر نیست.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۸] .... ص : ۳۰

رَبِّ مُوسی وَ هارُونَ (۴۸)

پروردگار موسی و هارون.

سؤال: بعد از اقرار بایمان برب العالمین جای این نمیماند که بگویند (رَبِّ مُوسی وَ هارُونَ).

جواب: عدم اکتفاء بگفتن «رب العالمین» برای این بود که فرعون میگفت من رب العالمین

ص: ۳۰

هستم چون به الهی غیر از خود اعتراف نمیکرد چنانچه بموسی گفت لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ که گذشت و بقومش گفت وَ قالَ فِرْعَوْنُ یا أَیُّهَا الْمَلَأُ ما عَلِمْتُ لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرِی (قصص آیه ۳۸) و گفت أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی (نازعات آیه ۲۴) لذا گفتند مراد ما از رب العالمین آن پروردگاریست که موسی و هارون دعوت باو میکنند و از جانب او آمده اند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۴۹] .... ص : ۳۱

قالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَکُمْ إِنَّهُ لَکَبِیرُکُمُ الَّذِی عَلَّمَکُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَأُقَطِّعَنَّ أَیْدِیَکُمْ وَ أَرْجُلَکُمْ مِنْ خِلافٍ وَ لَأُصَلِّبَنَّکُمْ أَجْمَعِینَ (۴۹)

گفت فرعون بسحره که ایمان آوردید از برای موسی پیش از اینکه از من بپرسید و استیذان کنید و من بشما اذن دهم محققا موسی هر آینه بزرگ شما سحره است که بشما تعلیم سحر کرده پس هر آینه زود باشد که بر شما معلوم شود که اثر ایمان موسی و مخالفت من چیست؟

اشتباه کاری تا چه اندازه سحره در مدائن فرعون بودند موسی در مدین نزد شعیب بود اصلا سحره او را نمیشناختند و ندیده بودند چه رسد نزد او رفته باشند و از او تعلیم سحر کرده باشند بعلاوه اگر سحره نزد موسی تعلیم سحر کرده بودند میدانستند که حریف استاد نمیشوند و اقدام بر سحر نمیکردند و قسم یاد نمیکردند بعزت فرعون که هر آینه ما غالب میشویم و از فرعون مطالبه اجر نمیکردند که اگر ما غالب شویم بما اجر میدهی پس از این تهدید که فرعون بسحره کرد بیان کرد که من با شما چه معامله میکنم گفت:

لَأُقَطِّعَنَّ أَیْدِیَکُمْ وَ أَرْجُلَکُمْ مِنْ خِلافٍ وَ لَأُصَلِّبَنَّکُمْ أَجْمَعِینَ هر آینه دستهای شما را و پاهای شما را بر خلاف یکدیگر دست راست و پای چپ را قطع میکنم و تمام شما را بدار میزنم.

در جای دیگر میگوید: لَأُصَلِّبَنَّکُمْ فِی جُذُوعِ النَّخْلِ (طه آیه ۷۱) و اختلاف شده بین مفسرین که آیا این عمل از او صادر شد یا نشد بعضی گفتند چنین کرد و اول کسی که دست و پا را قطع کرد فرعون بود و بعضی گفتند نتوانست و ظاهر هم همین است زیرا اینها ملحق شدند بموسی وعده زیادی هم که مشاهده کرده بودند بخصوص بعد تصدیق سحره

ایمان آوردند و ملحق بموسی شدند و عده موسی بسیار شدند و نتوانست با آنها طرفیت کند در مقام برآمد که از مدائن خود لشکر جمع کند و قوم موسی را از بین ببرد که شرحش میآید سحره در جواب تهدیدات فرعون گفتند:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۰] .... ص : ۳۲

قالُوا لا ضَيْرَ إِنَّا إِلى رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ (۵۰)

سحره گفتند اهمیتی ندارد و باکی نیست محققا ما بسوی پروردگار خود برگشتیم و متوجه باو شدیم هر چه بشود دست از ایمان خود بر نمیداریم و لو قطعه قطعه بشویم.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۱] .... ص : ۳۲

إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنا رَبُّنا خَطايانا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ (۵۱)

محققا ما طمع داریم و امیدواریم که خداوند بپوشاند خطاهای ما را و ببخشد گناهان ما را چون ما اول کسانی هستیم که ایمان آوردیم.

این اولیت نسبت باین جماعتی بود که مجتمع شدند و الا در همان دفعه اولی که در مجلس فرعون القاء عصا کرد و ید بیضاء ظاهر شد بعضی ایمان آوردند مثل آسیه زن فرعون و مؤمن آل فرعون و جمعی از بنی اسرائیل.

(إِنَّا نَطْمَعُ) یعنی نرجو و نتوقع امید و تمنی داریم.

(أَنْ يَغْفِرَ لَنا) خداوند غفار الذنوب است حتی دارد انقدر پرده پوشی میکند که از نامه عمل محو میشود و بجای او حسنات ثبت میشود و از نظر ملائکه محو میکند بخصوص ایمان که میفرماید

«الاسلام یجب ما قبله»

«و الایمان حسنه لا تضر معه السیئه».

(رَبُّنا خَطايانا) و در جای دیگر میگوید إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنا لِيَغْفِرَ لَنا خَطايانا وَ ما أَكْرَهْتَنا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ (طه ۷۳) و مراد از خطایا همان کفر و شرک و تعلیم و تعلم سحر و اعمال آن و سایر معاصی و از کلمه وَ ما أَكْرَهْتَنا استفاده میشود که اینها مجبور بودند و نمیتوانستند مخالفت کنند در سحر.

(أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ) اولیت فضیلت دارد چنانچه در شأن امیر المؤمنین دارد

«انه اول القوم اسلاما و اقدمهم ایمانا و احوطهم علی الاسلام»

بعلاوه اسلام و ایمان سحره

باعث شد که دیگران ایمان آوردند و مثوبات آنها را هم دارند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۲] .... ص : ۳۳

وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنْ أَسْرِ بِعِبادِي إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ (۵۲)

و وحی فرستادیم بسوی موسی اینکه شبانه بندگان مرا که ایمان آوردند بردار و از مصر بیرون روید در تعقیب شما فرعونیان می آیند.

اسری سیر در شب است چنانچه میفرماید سُبْحانَ الَّذِی أَسْرى بِعَبْدِهِ لَيْلًا (بنی اسرائیل آیه ۱) و میفرماید فَأَسْرِ بِعِبادِی لَيْلًا (دخان آیه ۲۳) و غیر اینها، نظر به اینکه فرعونیان بسیار اذیت میکردند بمؤمنین بالاخص به بنی اسرائیل که خدمت موسی عرض کردند أُوذِينا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا (اعراف آیه ۱۲۶) خداوند وحی فرستاد بر موسی.

وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى دستور آمد:

أَنْ أَسْرِ بِعِبادِی تمام کسانی که گرویده بودند بموسی رجالا و نساء صغارا و کبارا شبانه بدون اینکه فرعونیان خبر شوند حرکت کنید و از مصر خارج شوید.

(إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ) شما را متابعت میکنند یعنی تعقیب میکنند. این سیر مقدمه هلاک فرعونیان است که در رود نیل غرق شوند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۳] .... ص : ۳۳

فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ (۵۳)

فرستاد فرعون در این هفت شهر که بنا کرده بود که تمام جمع شوند.

و لشکر انبوهی تشکیل داد که در خبر دارد مقدمه لشکرش شش صد هزار و خود فرعون با هزار هزار حرکت کردند برای اخذ موسی و قومش و اتباعش و خطاب کرد بلشکرش برای تشجیع آنها و گفت:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۴] .... ص : ۳۳

إِنَّ هؤُلاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ (۵۴)

محققا این اتباع موسی جمعیت کمی هستند در مقابل جمعیت ما.

گفتند جمعیت موسی ششصد هزار بودند ولی چون جمعیت فرعون سه کرور و صد هزار بود آنها در مقابل اینها قلیل بودند، شرذمه جمعیت کمی را گویند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۵] .... ص : ۳۴

وَ إِنَّهُمْ لَنا لَغائِظُونَ (۵۵)

و تحقیقا این اتباع موسی ما را بغیظ و غضب در آوردند.

که از تحت فرمان ما و سلطنت ما خارج شدند و بالوهیت ما اعتراف نکردند باید اینها را بکلی نابود کرد که احدی را باقی نگذاشت.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۶] .... ص : ۳۴

وَ إِنَّا لَجَمِيعٌ حاذِرُونَ (۵۶)

بعلاوه اینها وسائل جنگی چندان ندارند زنها و اطفال در آنها بسیار هستند و ما هر آینه جمیعا آماده و مهیا و غرق سلاح و اسلحه و صاحب قوت و شوکت هستیم که معنای حاذرون است.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۵۷ تا ۵۸] .... ص : ۳۴

فَأَخْرَجْناهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ (۵۷) وَ كُنُوزٍ وَ مَقامٍ كَرِيمٍ (۵۸)

پس بیرون کردیم و اخراج نمودیم فرعون و فرعونیان و اتباع و جنود آنها را از باغستانهایی که احداث کرده و چشمه سارهایی که در اطراف باغستانها بود برای سقایت زمینها و گنج هایی که ذخیره کرده بودند از اموال و زخارف دنیا و جاه و مقامها که اشغال کرده بودند.

چون تماما از مصر خارج شدند برای تعقیب موسی و اتباعش از بنی اسرائیل و غیر آنها.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۵۹] .... ص : ۳۴

كَذلِكَ وَ أَوْرَثْناها بَنِي إِسْرائِيلَ (۵۹)

بعد از هلاکت فرعون و قومش بنی اسرائیل و قوم موسی برگشتند به مصر و تمام اموال و مساکن آنها را تصرف کردند.

حتی بدن فرعون را از روی آب گرفتند و جواهراتی که بخود انداخته بود گرفتند و جثه او را مومیا کردند و میگویند هنوز در خزینه مصر موجود است که مفاد آیه شریفه است که پس از آنکه غرق شد که میفرماید: حَتَّى إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آیه (یونس آیه ۹۰ الی ۹۲) شرحش در محلش گذشت.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۰] .... ص : ۳۴

فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ (۶۰)

پس فرعونیان در تعقیب قوم موسی آمدند موقعی که آفتاب در آمده بود.

و با سرعت هر چه تمامتر حرکت کردند که زودتر قوم موسی را درک کنند و بقتل برسانند غافل از اینکه بسرعت رو بمرگ و هلاکت میروند قوم موسی رسیدند کنار دریای نیل دیگر راه

ص: ۳۴

نداشتند بروند از آن طرف هم فرعونیان بسرعت می آیند تا رسیدند نزدیک قوم موسی.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۱] .... ص : ۳۵

فَلَمَّا تَراءَا الْجَمْعانِ قالَ أَصْحابُ مُوسى إِنَّا لَمُدْرَكُونَ (۶۱)

چون سیاهی لشکر فرعون را مشاهده کردند و ظاهر شد و فرعونیان هم اصحاب موسی را دیدند.

(فَلَمَّا تَراءَا الْجَمْعانِ) دو جمعیت یکدیگر را میدیدند اصحاب موسی بسیار خائف شدند نه میتوانستند بروند مقابل آنها دریا بود و نه برگردند روبروی قوم فرعون با آن عده کذایی لذا به حضرت موسی گفتند که الان ما را در میابند.

(قالَ أَصْحابُ مُوسى إِنَّا لَمُدْرَكُونَ) حضرت موسی نظر به اینکه بوحی الهی خارج شده بود یقین کامل داشت که دستگیر فرعونیان نمیشوند فرمود:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۲] .... ص : ۳۵

قالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ (۶۲)

هرگز آنها ما را دست نمیآورند با من خدای من هست بهمین زودی مرا راهنمایی میکند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۳] .... ص : ۳۵

فَأَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ (۶۳)

پس وحی فرستادیم بسوی موسی اینکه بزن بعصای خود دریا را پس پاره شد دریا و هر قسمت آن مثل کوه بزرگ عظیمی شد.

توضیح اینکه حضرت موسی چون عصا را زد بدریا و گفتند دریای عظیمی بود قلزم ما بین یمن و مکه تا مصر که بحر قلزمش نامیدند و بعضی گفتند بحر نیل بود ما بین ایله و مصر پس دوازده، جاده پیدا شد و فوری زمین خشک و یابس شد که میفرماید: فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقاً فِي الْبَحْرِ يَبَساً لا تَخافُ دَرَكاً وَ لا تَخْشى (طه آیه ۷۷ و ۸۰) و بین جاده ها آب بقدر کوهی بود و مشبک شد که یکدیگر را میدیدند و با هم صحبت میکردند.

فَأَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْبَحْرَ در اینجا جمله در تقدیر است بدلالت کلام یعنی «فضرب موسی العصا البحر».

(فَانْفَلَقَ) فلق بمعنی شکاف و جدایی است و لذا صبح را فلق گویند چون شب از روز جدا میشود و در آیه شریفه قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ گفتند وادیست در جهنم که از سایر طبقات

جهنم جدا است و عذاب آن سختتر است و در آن وادی چاهیست که از تنفس آن آتش جهنم افروخته میشود و در آن چاه صندوقیست و در او شش نفر از اولین و شش نفر از آخرین هستند اما شش نفر اولین ابن آدم قابیل قاتل برادرش و نمرود ابراهیم و فرعون موسی و سامری و آنکه هوّد الیهود و آنکه نصّر النصاری و اما شش نفر آخرین اربعه من المنافقین و صاحب الخوارج و ابن ملجم کذا فی مجمع البحرین.

(فَكانَ كُلُّ فِرْقٍ) هر قسمت از این جدایی آب، (كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ) مثل کوه عظیمی بود.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۴] .... ص : ۳۶

وَ أَزْلَفْنا ثَمَّ الْآخَرِينَ (۶۴)

و جمع کردیم در آن دریا دیگران را که فرعون و قومش باشند، که دارد موقعی که رسید موکب فرعون نزدیک دریا موقعی بود که اصحاب موسی از دریا خارج شدند جبرئیل مادیانی سوار شد و وارد دریا شد اسب فرعون به هوای مادیان وارد شد و اتباعش همراه فرعون و چون جمیع آنها داخل دریا شدند و قوم موسی خارج دریا بودند میفرماید:

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۶۵ تا ۶۶] .... ص : ۳۶

وَ أَنْجَيْنا مُوسى وَ مَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ (۶۵) ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ (۶۶)

که شرحش گذشت.

و بنی اسرائیل مراجعت کردند بمصر و تمام مدائن سبعه فرعونیان را با جمیع زخارف آنها از جوهرات و اندوخته ها اشغال کردند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۷] .... ص : ۳۶

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۶۷)

و محققا در این واقعه آیت بزرگیست و نیستند اکثر ناس از کفار و مشرکین که باور کنند و ایمان آورند.

که سوء عاقبت کفر و شرک اینست که یک مرتبه شاید بدقیقه نرسیده باشد که این جمعیت کذایی که گفتند بالغ بر سه کرور و صد هزار بودند هلاک شدند و این معجزه بزرگ که آب سیار شکاف بردارد بیک ضربت عصا و دوازده جاده شود که میتوان گفت از افعی شدن عصا و ید و بیضاء امرش عجیب تر است لکن در نظر ما و اما در جنب قدرت الهی بسیار سهل است قادر متعالی که خالق جمیع این عوالم علوی و سفلی از کتم نیستی بهستی میآورد بر او آسان است إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ

شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

.(إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً) مثل سایر آیات الهیه و معجزات صادره از انبیاء ولی بدبختانه از روی قساوت قلب و سیاهی دل و عناد و عصبیت و کبر و حب جاه و هوای نفس.

(وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ) در تمام ادوار عالم اکثریت با اهل فساد بوده مشرکین کفار ارباب ضلال ظالمین فساق فجار همیشه اهل حق در طرف قلت افتاده اند تا اینجا قضایای موسی را خاتمه داده ولی در باقی سور پس از نجات بنی اسرائیل قضایای بسیاریست مثل قضیه سامری و تقاضای بنی اسرائیل از موسی که اجْعَلْ لَنا إِلهاً كَما لَهُمْ آلِهَةٌ و تقاضای اینکه ایمان نمی آوریم که تو با خداوند تکلم میکنی حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً و بعد از رحلت موسی چه اندازه فساد در یهود ظاهر شد و با انبیاء بنی اسرائیل چه کردند و غیر اینها که امروز با مسلمین چه میکنند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۸] .... ص : ۳۷

وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۶۸)

و بدرستی که پروردگار تو هر آینه او عزیز است و رحیم.

یکی از اسماء الهیه عزیز است و از برای او معانی کرده اند بمعنی قوت و شدت و غلبه و شأن و مقام و قدرت و بجمیع معانی خداوند متعال عزیز است إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ (ذاریات آیه ۵۸) إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقابِ (انفال آیه ۵۴) إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ (حدید آیه ۲۵) كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَ رُسُلِي (مجادله آیه ۲۲) وَ اللَّهُ غالِبٌ عَلى أَمْرِهِ (یوسف آیه ۲۱) و غیر اینها از آیات.

(وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ) در اهلاک فرعونیان و نجات بنی اسرائیل.

(الرحیم) رحمت او عمومیت دارد و واسع است وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْ ءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِنا يُؤْمِنُونَ (اعراف آیه ۱۵۶) فقط قابلیت محل شرط است محل غیر قابل مشمول رحمت نخواهد شد و قابلیت بایمان است اما در آخرت غیر مؤمن بوی رحمت بمشامش نخواهد رسید و اما در دنیا اگر چه بکفار و فساق و ظلمه دولتی یا مکنتی و جاهی داده لکن از باب رحمت نیست بلکه باعث زیادتی عذاب آنها است وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۶۹] .... ص : ۳۸

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْراهِيمَ (۶۹)

و تلاوت فرما بر این قوم خبر و قضایای ابراهیم را.

پس از خاتمه قضایای موسی برای تنبیه کفار و مشرکین که کفر و شرک چه عقوبتی دارد در دنیا تا برسد بآخرت أَ لَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْكافِرِينَ (عنکبوت آیه ۶۸) أَ لَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْمُتَكَبِّرِينَ (زمر آیه ۶۰) وَ الَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَ يَأْكُلُونَ كَما تَأْكُلُ الْأَنْعامُ وَ النَّارُ مَثْوىً لَهُمْ (محمد، آیه ۱۲) و غیر اینها.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۷۰] .... ص : ۳۸

إِذْ قالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ ما تَعْبُدُونَ (۷۰)

زمانی که فرمود برای پدرش و قوم او چیست شما عبادت میکنید او را.

مفسرین عامه می گویند پدر ابراهیم همین آزر بوده و لکن این غلط صرف است و مکرر، تذکر داده ایم، در مجمع البحرین بعد از نقل کلمات عامه میگوید «و لیس بشی ء لانعقاد- الاجماع من الفرقه المحقه علی ان اجداد نبینا (ص) کانوا مسلمین موحدین الی آدم و قند تواتر عنهم (یعنی الأئمه) نحن من اصلاب المطهرین و ارحام المطهرات لم تدنسهم الجاهلیه بادناسها و قد نقل بعض الافاضل عن بعض کتب الشافعیه کالقاموس و شرح الهمزیه لابن الحجر المالکی بأن آزر کان عم ابراهیم و کان ابوه تارخ و مثله نقل بعض الافاضل انه لا خلاف بین النسابین ان اسم ابی ابراهیم تارخ و هذا غیر مستبعد لاشتهار تسمیه العم بالاب فی الزمن السابق» (انتهی کلامه).

اقول: مکرر بیان شده که نفس قرآن دلالت دارد بر اینکه آزر پدر ابراهیم نبوده و لو در بسیاری از آیات مثل همین آیه اطلاق اب بر او شده بعد از جمع بین دو آیه یکی در سوره برائه و دیگری در سوره ابراهیم اما در سوره برائه میفرماید وَ ما كانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَها إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ (آیه ۱۱۴) و مسلما این تبری در زمان جوانی ابراهیم بوده و اوائل بعثت پس مسلما از آزر تبری کرده و دیگر در حق او استغفار نکرده بنص این آیه و اما در سوره ابراهیم میفرماید از قول ابراهیم: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ- الی قوله- رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَ لِوالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسابُ (آیه

۴۲ و ۴۳) و نص این آیه در زمان کبر و پیری ابراهیم بوده پس معلوم میشود که والد ابراهیم غیر از آزر است که از او تبری جسته پس عامه عمیاء اگر اجماع شیعه را قبول ندارند و تواتر اخبار را هم منکرند نمیتوانند قرآن را منکر شوند.

(إِذْ قالَ لِأَبِيهِ) آزر، (وَ قَوْمِهِ) ظاهرا مرجع ضمیر ابیه هست یعنی قوم آزر چون آزر گفتند منجم نمرود بود و در دربار دولتی بود و ممکن است مرجع خود ابراهیم باشد و مراد از قوم کسانی که مأمور به دعوت آنها بود مثل قوم سایر انبیاء.

(ما ذا) اشاره بخفت است که این چه چیز است یک قطعه چوب یا سنگ تراشیده، (تَعْبُدُونَ) میپرستید؟.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۷۱] .... ص : ۳۹

قالُوا نَعْبُدُ أَصْناماً فَنَظَلُّ لَها عاكِفِينَ (۷۱)

گفتند عبادت میکنیم اصنامی را پس در سایه آنها و تحت ظل آنها وقوف داریم و از آنها اعراض نمیکنیم که معنای عکوف است.

گفتند صنم چیزهایی است که از چوب و فلزات میتراشیدند و صنعت میکردند و میفروختند به یکدیگر بازار رواجی داشت و وثن بتهایی بود که بصور مختلفه مجسمه میساختند و بعضی گفتند مرادفین هستند باری عصر حاضر که دوره ترقی و تعالی بشر است اله انها هوای نفس آنها است:

أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ (جاثیه آیه ۲۳)

«و دینهم دنانیرهم و قبلتهم نسائهم»

در حدیث است مثل گربه نر و ماده که ماده از جلو میرود و نر دنبال او باز بگربه، سگ، ده سگ نر در عقب یک سگ ماده میروند و هر کدام بهره برداری میکنند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۷۲ تا ۷۳] .... ص : ۳۹

قالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ (۷۲) أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ (۷۳)

فرمود آیا این اصنام میشنوند، کلام شما را زمانی که آنها را بخوانید یا نفعی بشما میدهند یا ضرری بشما متوجه میکنند.

واقعا بسیار حماقت است انسان عاقل که باید تمیز حسن و قبح و خیر و شر و نفع و ضرر را بدهد چرا توجه او بیک جمادی میشود که منشأ هیچگونه امری نیست مثل امروز که مجسمه هایی، بقیمت گزاف تمام میکنند و جلو مغازه ها میگذارند برای توجه مشتریان یا عکسها و گراورها را

روی پاکتها و یا قوطیها یا شمائل ها را میگیرند و در اطراف مغازه ها نصب میکنند اصلش چه بود تا بفرعش برسد اصلش یک زن آرایش کرده بی عفت و بی عصمت در میان جامعه یا یک مرد قلدر ظالم در میان جامعه بخصوص اصنام مشرکین که معلوم نیست ممثل او چیست و با چه تشابه دارد لذا میفرماید:

(قال) ابراهیم بمشرکین.

(هَلْ یَسْمَعُونَکُمْ) آیا میشنوند کلام شما را.

(إِذْ تَدْعُونَ) که می آیید مقابل آنها و عرض حاجت میکنید و آنها را وسیله خود قرار داده اید و از آنها طلب حاجت میکنید تا کنون چه نحو، فائده به شما بخشیده اند.

(أَوْ یَنْفَعُونَکُمْ أَوْ یَضُرُّونَ) یا ضرر از آنها بشما متوجه شده که از ترس آنها را عبادت میکنید آنها شما را خلق کرده اند یا شما آنها را ساخته اید آنها شما را روزی میدهند یا شما برای آنها قربانی میکنید آنها شما را حفظ میکنند یا شما آنها را نگهداری میکنید آنها شما را بهشت میبرند یا شما آنها را به جهنم می اندازید که إِنَّکُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ (انبیاء آیه ۹۸).

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۷۴] .... ص: ۴۰

قالُوا بَلْ وَجَدْنا آباءَنا کَذلِکَ یَفْعَلُونَ (۷۴)

گفتند ما یافتیم پدران خود را که چنین میکردند.

مسئله: تقلید آباء در بسیاری از آیات مدرک کفار و مشرکین بوده که در مقابل انبیاء چون دلیلی نداشتند می گفتند که این دین آبائی و اجدادی ماست دست از او برنمیداریم.

اشکال: اگر تقلید مذموم است چرا می گویید که عوام تقلید از مجتهدین کنند.

جواب: اولا تقلید در اصول دین جایز نیست و در ضروریات دین و ضروریات مذهب و اجماعیات و مطالب قطعیه الصدور از مصادر عصمت و طهارت فقط در فروع است مسائلی که علم بآنها ندارند از باب رجوع جاهل بعالم و آنهم نه تقلید هر کس.

در خبر است:

«و اما من کان من الفقهاء صائنا لنفسه حافظا لدینه مخالفا لهواه مطیعا

لامر مولاه فللعوام ان يقلدوه»

و از حضرت رسالت است:

«اللهم ارحم خلفائی قیل من خلفاؤک قال الذین یأتون من بعدی و یروون حدیثی و سنتی»

و نیز فرمود

«علماء امتی کأنبیاء بنی اسرائیل.»

و ثانیا بفتوای اکثر وجوب تقلید تعیینی نیست بخواهند احتیاط کنند مانعی ندارد.

و ثالثا شرایطی دارد مجتهد باشد غیر مجتهد تقلیدش جایز نیست و لو بلغ ما بلغ من العلم مطلق باشد تقلید مجتهد متجزی جایز نیست عادل باشد تقلید مجتهد مطلق فاسق جایز نیست فتوایش بر خلاف متعارف بین علماء نباشد باصطلاح کج سلیقه نباشد بلکه بعضی اعلمیت را هم شرط میدانند و این تقلید چه مناسبت دارد با تقلید آباء و اجداد آنهم در امر توحید آنهم با هزار گونه فسادهایی که از آباء و اجداد خود دیده اند.

(قالوا) مشرکین در جواب حضرت ابراهیم که عبادت این اصنام را ما از آباء و اجداد خود اخذ کرده ایم.

(بَلْ وَجَدْنا آباءَنا کَذلِکَ یَفْعَلُونَ).

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۷۵ تا ۷۷] .... ص : ۴۱

قالَ أَ فَرَأَیْتُمْ ما کُنْتُمْ تَعْبُدُونَ (۷۵) أَنْتُمْ وَ آباؤُکُمُ الْأَقْدَمُونَ (۷۶) فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِی إِلاَّ رَبَّ الْعالَمِینَ (۷۷)

فرمود ابراهیم بعبده اصنام آیا مشاهده میکنید و درک میکنید آنچه را که هستید شما عبادت میکنید و هم چنین پدران شما پیشینیان پس محققا آنها دشمن هستند از برای من مگر پروردگار عالمیان.

کلمه «کنتم» نسبت بحال و ماضیت نسبت بطرف خطاب حال است و نسبت به آباء اقدمون ماضی است یعنی هستید و بودند، و کلمه «فانهم» که ضمیر مذکر است مفسرین وجوهی گفتند بعضی گفتند مرجع عباد اصنام هستند بعضی گفتند مراد اصنام و عبده آنها و ما یعقل غالب بر ما لا یعقل شده بعضی گفتند در الا اقدمون ذوی العقول هم بودند لذا ضمیر مذکر آورده و لکن آن چه به نظر می رسد این که در آباء اقدمون متدین بدین حقه هم بودند، مثل انبیاء قبل و مؤمنین بآنها بعلاوه بسیاری از مشرکین عبادت خدا را هم میکردند لذا

اطلاق مشرک بر آنها شده که شریک بر خدا قرار دادند پس خداوند هم داخل در الهه آنها بوده لذا ضمیر مذکر آورده و دلیل بر این دعوی استثناء «إِلَّا رَبَّ الْعالَمِینَ» نموده که فقط در آلهه شما رب العالمین را معتقدم و بقیه آلهه شما «عَدُوٌّ لِی» و در کلمه عدولی هم نظر به اینکه اصنام که دشمنی با ابراهیم نداشتند بعضی گفتند مراد عبده آنها است که مشرکین باشند که با موحد کمال عداوت را دارند بعضی گفتند جمله قلب است یعنی من دشمن آنها هستم نه آنها دشمن من باشند و محتمل است مراد اینکه میانه من و الهه شما عداوت است که این عداوت بنفع من است بواسطه کلمه «لی» و بضرر آنهاست که آنها را خورد میکنم و میشکنم تَاللَّهِ لَأَکِیدَنَّ أَصْنامَکُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِینَ فَجَعَلَهُمْ جُذاذاً إِلَّا کَبِیراً لَهُمْ- الی آخر الآیات- (انبیاء آیه ۵۸- الی آیه ۷۰) شرحش مفصلا گذشت.

(قالَ أَ فَرَأَیْتُمْ) مراد رؤیه عقل و قلب است یعنی عقل شما و رأی شما اینست.

(ما کُنْتُمْ تَعْبُدُونَ أَنْتُمْ وَ آباؤُکُمُ الْأَقْدَمُونَ اینکه این اصنام را باید عبادت کرد و این ها آلهه هستند اما من بر خلاف عقیده شما اینها را دشمن دانم.

(فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِی) فقط یک اله معتقدم و میان من و او دوستی و محبت است.

(إِلَّا رَبَّ الْعالَمِینَ) اما دوستی خدا همین بس که ابراهیم را خلیل اللّه نام نهادند و آتش را بر او سرد و سلامت کرد و باو اسماعیل و اسحق را عنایت فرمود و اما دوستی ابراهیم مقام تسلیم او بود حتی به جبرئیل فرمود:

«حسبی من سؤالی علمه بحالی»

حتی دارد بعد از رسول محترم ابراهیم افضل از سایر انبیاء بوده حتی در قرآن مجید امریه رسید:

ثُمَّ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّهَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً (نحل آیه ۱۲۴).

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۷۸ تا ۸۲] .... ص : ۴۲

الَّذِی خَلَقَنِی فَهُوَ یَهْدِینِ (۷۸) وَ الَّذِی هُوَ یُطْعِمُنِی وَ یَسْقِینِ (۷۹) وَ إِذا مَرِضْتُ فَهُوَ یَشْفِینِ (۸۰) وَ الَّذِی یُمِیتُنِی ثُمَّ یُحْیِینِ (۸۱) وَ الَّذِی أَطْمَعُ أَنْ یَغْفِرَ لِی خَطِیئَتِی یَوْمَ الدِّینِ (۸۲)

پس ابراهیم بیان فرمود تفضلاتی که رب العالمین در حق او فرموده که رب- العالمین کیست آن پروردگاریست که مرا خلق فرمود و پس از خلقت مرا هدایت

می نمایـد و موقعی که مریض شدم پس او شـفا عنایت مینماید و آن پروردگاریست که مرا میمیراند پس از آن در قیامت زنده میفرماید و آن پروردگاریست که امیدوارم اینکه ببخشد و بیامرزد خطای مرا روز جزاء.

این آیـات شـریفه در مقـام بیـان توحیـد افعـالیست که مکرر تـذکر داده ایم که توحیـد، پنـج قسم است ذاتی، صـفاتی، افعالی، عبادتی، نظری، توحیـد ذاتی مثل و ماننـد و ضـدی و نـدی از برای او نیست، و صـفاتی اینکه صـفات عین ذات است، و افعالی اینکه ده فعـل است که مختص به ذات او است: خلـق، رزق، امـاته، احیـاء، صـحت، مرض، غنـا و فقر، عزت و ذلت، و عبـادتی اینکه عبـادت مختص بـاو است، و نظری اینکه امیـدوار بـاو و توکل باو و تسـلیم او و خوف از مخالفت او و امیـد برحمت او و خوف از سخط و غضب او و نظر باو باید باشد لذا میفرماید در مقابل مشرکین اینکه رب العالمین:

(الَّذِی خَلَقَنِی) از کتم عدم بعرصه وجود آورد و تطوراتی و مراحلی از نطفه تا حد رشد و کمال رسانید.

(فَهُوَ یَهْدِینِ) دو نحوه هدایت داریم: هدایت تکوینی و هدایت تشریعی اما تکوینی اعطاء عقل و شعور و ادراک است که ممیز بین حسن و قبح و خیر و شـر و نفع و ضـرر و صـلاح و فساد و سـعادت و شقاوت و حق و باطل باشد که خداوند بانسان عنایت فرموده و این هدایت عامه است و برای تمثیل مثال زنیم به اینکه قلب بمنزله بیت است در خانه بدن و عقل بمنزله آینه است که اطراف بیت نصب شده که این امور در او نمایان است خیر و شر و حسن و قبح الی آخر لکن شرائطی دارد:

(۱) اینکه این بیت قلب ظلما نیست و تاریک محتاج بچراغ و نور است و چراغ قلب علم است شـخص جاهل ابدا درک نمیکند این امور را.

(۲) محتاج بچشم است آدم کور و نابینا و لو هزار چراغ هم باشـد در بیت درک نمیکند چشم ایمان است کافر و ملحد و ضال و منافق و مبدع کور هسـتند و لو علم داشـته باشند صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَرْجِعُونَ (بقره آیه ۱۷) صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ، فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ (بقره آیه ۱۶۶)

(۳) بایـد روی چشم را نبسـته باشـند و حاجب نداشـته باشد حاجب چشم قلب شـهوت و هوی و هوس و حب جاه و مال و دنیا است که رأس کل خطیئه است.

(۴) آینه هم باید حاجب نداشـته باشد حاجب آینه سـیاهی قلب است بکثرت معاصـی و شـیطان و شـیطان صفتان، دعاه باطله و ارباب ضلال.

(۵) چشم بایـد علیل و مریض نباشد مرض قلب ضـعف ایمان و اخلاق رذیله است فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً (بقره آیه ۹).

و اما تشـریعی ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام است و بعلاوه نسبت ببعض افراد، توفیق و تهیه اسباب و عنایات خاصه و خداوند در حق انبیاء و اولیاء جمیع انواع هدایت را عنایت فرموده لذا میفرماید فَهُوَ یَهْدِینِ.

وَ الَّذِی هُوَ یُطْعِمُنِی وَ یَسْـقِینِ روزی بدست او است إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّهِ الْمَتِینُ (الذاریات آیه ۵۸) وَ فِی السَّماءِ رِزْقُکُمْ وَ ما تُوعَدُونَ (الذاریات آیه ۲۲) و در اخبار داریم که روزی هر کس معین شده و لا تموت نفس حتی تستکمل رزقه و حضرت رسـالت بعمـار خبر دادنـد که آخر روزی تو یک ظرف شـیر است تا در جنگ صـفین قبل از شـهادتش مطالبه شـیر نمود چون بدست او دادند متذکر فرمایش حضرت شد. و از امیر المؤمنین است فرمود:

«طلب العلم اوجب علیکم من طلب المال»

زیرا روزی معین شده

«و قد قسمه عادل بینکم و سیفی لکم»

و اما علم در قلوب علماء است و راه تحصیلش سؤال است.

(وَ إِذا مَرِضْتُ فَهُوَ یَشْفِینِ) شفا بدست او است و منافات ندارد با رفتن نزد طبیب و استعمال دواجات زیرا

«ابی اللَّه ان یجری الاشیاء الا باسبابها»

و امراض سه قسم است:

امراض جسـمی که مورث زوال حیـات حیوانیست و امراض نفسـانی که عبارت از اخلاق رذیله و صـفات خبیثه است و معالجه آن بسـیار مشـکل است هم معالجه علمی دارد هم عملی اما علمی، برخورد و دانسـتن مفاسـد و مضار آنها و فوائد و منافع ضـد آنهـا است و امـا عملی آثار ضـد آنها را بایـد بار کرد تا ملکه شود و امراض روحی کفر و شـرک و ضـلالت بلکه معاصـی که موجب سلب ایمان

میشود یا ضعف ایمان.

(وَ الَّذِی یُمِیتُنِی ثُمَّ یُحْیِینِ) تقدیم اماته بر احیاء برای اینست که حیات اولی را در جمله خلقتی بیان فرموده و این احیاء احیاء روز بعث است که خلق اولین و آخرین جن و انس و بسیاری از مخلوقات مبعوث میشوند در قیامت ثُمَّ إِنَّکُمْ بَعْدَ ذلِکَ لَمَیِّتُونَ ثُمَّ إِنَّکُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ تُبْعَثُونَ (مؤمنون آیه ۱۵ و ۱۶) و اماته و احیاء بدست او است و اقسام اماته بسیار است موت حتمی که قابل تخلف نیست فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَهً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ (اعراف آیه ۳۴) و همچنین احیاء یوم البعث که میفرماید قُلْ لَکُمْ مِیعادُ یَوْمٍ لا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ ساعَهً وَ لا تَسْتَقْدِمُونَ سبأ آیه ۳۰ و موت معلقی که منوط بشرط است اگر محقق شد تحقق پیدا میکند و الا فلا و بسا بدعاء و توسلات و باعمال صالحه تأخیر میافتد و بسا بمعاصی و اعمال سیئه و اخلاق فاسده تقدیم پیدا میکند و موت روحی که قساوت قلب و سیاهی دل مورث میشود که دیگر قابل هدایت نیست.

(وَ الَّذِی أَطْمَعُ أَنْ یَغْفِرَ لِی خَطِیئَتِی یَوْمَ الدِّینِ) سؤال: انبیاء و ائمه معصوم هستند خطا ندارند. جواب: اینها در پیشگاه احدیت خود را کوچک و حقیر و مقصر میدانند که کوتاهی در عبادت نشده باشد یا ترک اولی از آنها سر نزده باشد یا در معارف کوتاهی نکرده باشند.

چنانچه پیغمبر (ص) عرض کرد:

«ما عرفناک حق معرفتک و ما عبدناک حق عبادتک.»

امیر المؤمنین عرض میکند:

«لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک»

و باین بیان حل بسیاری از آیات در حق انبیاء و بسیاری از اخبار در حق معصومین میشود.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸۳] .... ص : ۴۵

رَبِّ هَبْ لِی حُکْماً وَ أَلْحِقْنِی بِالصَّالِحِینَ (۸۳)

پروردگار من بمن موهبت فرما حکم را و مرا ملحق فرما بصالحین.

بعد از اینکه تمجید الهی کرد بصفات حمیده و افعال حسنه در مقام دعا بر آمد و طلب حوائج.

و باب مفصلی در کافی دارد که موقع دعا و طلب حاجت قبلا تحمید و تمجید حق کنید باسماء حسنای الهیه و نه حدیث در این باب ذکر کرده که مفاد بسیاری از آنها اینست که:

«المدحه قبل المسئله»

و در بعض آنها

«الثناء علی اللّه و الصلاه علی رسوله قبل المسئله»

اخبار در کتاب دعاء مجلد ثانی کافیست.

(رَبِّ هَبْ لِی حُکْماً) از برای حکم اطلاقاتیست: خداوند تبارک و تعالی حکیم است یعنی عالم بحکم و مصالح است و از صفات ذات و از شئون علم است چنانچه اراده علم بصلاح و فساد فعل است یعنی هر فعلی که مصلحت داشته باشد آن فعل صلاح است و اگر مفسده دارد فساد است حکمت بمعنی نبوت است چنانچه در حق یوسف میفرماید وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَیْناهُ حُکْماً وَ عِلْماً (آیه ۲۲) و بمعنی علم وَ مَنْ یُؤْتَ الْحِکْمَهَ فَقَدْ أُوتِیَ خَیْراً کَثِیراً (بقره آیه ۲۶۹) و بمعنی قاضی که در باب مرافعات قضاوت میکند و بمعنی مجتهد که فتوی میدهد و بمعنی دستورات الهیه که احکام شرعیه مینامند از واجب و حرام و مستحبّ و مکروه و مباح احکام خمسه تکلیفیه و حدود و دیات و صحت و فساد در باب معاملات که احکام وضعیه است و در اینجا ممکن است مراد اعطاء نبوت و رسالت باشد و ممکن است علم بحقایق اشیاء باشد از معارف الهیه و دستورات دینیه و وظایف شخصیه و نوعیه.

(وَ أَلْحِقْنِی بِالصَّالِحِینَ) مفسرین در مراد از صالحین اختلاف کردند لکن در اخبار دارد که مراد وجود مقدس محمد (ص) و اوصیاء او است و صالح کسی را گویند که از هر جهتی صالح باشد در معارف اعلا درجه معرفت داشته باشد در اخلاق متخلق بجمیع اخلاق حمیده و منزه از جمیع صفات رذیله در افعال عامل باعمال حسنه و تارک قبایح عقلیه و شرعیه باشد و این درجات بسیار دارد اعلاء درجه آن خاص محمد و آل او است ابراهیم تقاضا کرد که ملحق باینها باشد و در خبر است اول کسانی که وارد بهشت میشوند پیغمبر است و امیر المؤمنین و ابراهیم.

تنبیه: در اخبار آدابی بسیار برای دعا ذکر فرموده اند اصرار و الحاح و عدم یأس از تأخیر و اخفاء دعا و مراعات اوقات دعا موقع وزیدن باد و ظهر بعد الزوال و جمعه و نزول باران و وقت سحر و غیر اینها و تمجید و ذکر خداوند قبل از دعا و تقدیم صلوات بر پیغمبر و آل و بعد از دعاء و در وسط دعا و بکاء و رفع یدین و از روی قلب و حالت خضوع و خشوع و در مجمع مؤمنین

چهل نفر که آمین بگویند و غیر اینها.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸۴] .... ص : ۴۷

وَ اجْعَلْ لِی لِسانَ صِدْقٍ فِی الْآخِرِینَ (۸۴)

و قرار ده از برای من زبان صدق در امم آتیه.

واقعا تصور کنید تمام طبقات تمجید ابراهیم میکنند. یهود، نصاری، مسلمین حتی مشرکین هم خود را منسوب به ابراهیم میکنند قرآن مجید در بسیاری از آیات تمجید ابراهیم کرده چه اندازه از اخبار از پیغمبر (ص) و ائمه اطهار مدح ابراهیم کردند خداوند در نسل او چه اندازه از انبیاء و اوصیاء و سادات و ذراری پیغمبر مقرر فرموده حتی بسیاری از مؤمنین و لو عنوان سید بر آنها صادق نباشد از طرف امهات و جدات تا برسد بابراهیم از نسل او هستند شاید در شیعه بسیار کم باشد که نسبش به ابراهیم منتهی نشود.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸۵] .... ص : ۴۷

وَ اجْعَلْنِی مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِیمِ (۸۵)

و قرار داده مرا از ورثه بهشت که مشمول نعمتهای تو است.

تعبیر بارث در بسیاری از آیات شده مثل أُولئِکَ هُمُ الْوارِثُونَ الَّذِینَ یَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِیها خالِدُونَ (مؤمنون آیه ۱۰ و ۱۱) و گذشت در سوره مؤمنون که چیزهایی که بانسان داده میشود اما تفضلات و نعم دنیویه از مال و جاه و نحو اینها برسم امانت است موقع رفتن از او پس گرفته میشود باید دنیا را گذاشت و رفت و چیزهایی که اجرت عمل است بازاء عمل بیکدیگر میدهند و معاملات بازاء عوض است ولی ارث نه امانت است و نه اجرت عمل است و نه معاوضه و بهشت بازاء عمل نیست زیرا انسان هر چند عبادت کند تقابل با نعم الهیه نمیشود فقط قابلیت تفضل پیدا میکند و هر کس بهشت رفت از راه تفضل است و امانت هم نیست دیگر از او پس گرفته نمیشود هُمْ فِیها خالِدُونَ معاوضه هم نیست چیزی بخدا داده نمیشود و استفاده نمیکند «اللهم ارزقنا بفضلک و کرمک الجنه الخلد بحق محمد و اله (ص)»

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸۶] .... ص : ۴۷

وَ اغْفِرْ لِأَبِی إِنَّهُ کانَ مِنَ الضَّالِّینَ (۸۶)

و آمرزش خود را مشمول فرما از برای پدر من بدرستی که او هست از گمراهان.

گذشت که طلب مغفرت برای آزر که عم ابراهیم بود و او را به ابوّت خطاب میکرد بواسطه امید هدایت که در او داشت چنانچه صریحا میفرماید وَ ما کانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِیمَ لِأَبِیهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَهٍ وَعَدَها إِیَّاهُ فَلَمَّا تَبَیَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ (توبه آیه ۱۱۵).

و ثانیا این استغفار در زمان حیات آزر بود و معنی اینست که پروردگار او را هدایت فرما بقرینه (إِنَّهُ کانَ مِنَ الضَّالِّینَ) پس از آنکه معلوم شد که قابل هدایت نیست از او بیزاری جست.

و ثالثا ابراهیم بسیار دل رحم و دلسوز بود حتی موقعی که ملائکه آمدند و باو خبر دادند که ما برای اهلاک قوم لوط آمده ایم داشت توسط میکرد که میفرماید یُجادِلُنا فِی قَوْمِ لُوطٍ إِنَّ إِبْراهِیمَ لَحَلِیمٌ أَوَّاهٌ مُنِیبٌ یا إِبْراهِیمُ أَعْرِضْ عَنْ هذا إِنَّهُ قَدْ جاءَ أَمْرُ رَبِّکَ وَ إِنَّهُمْ آتِیهِمْ عَذابٌ غَیْرُ مَرْدُودٍ (هود آیه ۷۴ و ۷۶).

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۸۷] .... ص : ۴۸

وَ لا تُخْزِنِی یَوْمَ یُبْعَثُونَ (۸۷)

و مرا رسوا و مفتضح نفرما روزی که بنده گان تو مبعوث میشوند.

نظر به اینکه مکرر بیان شده که انبیاء و اوصیاء معصوم هستند خطایی از آنها سر نزده که باعث رسوایی باشد ولی از روی انقطاع و اینکه خود را در مقابل عظمت پروردگار مقصر و ناچیز میشمارند تمنی میکنند که ما را بتقصیر خود مگیر و در نظر بنده گانت سبک نفرما.

(وَ لا تَخْزِنِی) خزی بمعنی هلاکت و بعد از رحمت و فضیحت و رسواییست چنانچه میفرماید یَوْمَ لا یُخْزِی اللَّهُ النَّبِیَّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ الایه (تحریم آیه ۸) و میفرماید:

وَ أَنَّ اللَّهَ مُخْزِی الْکافِرِینَ (توبه آیه ۲) ثُمَّ یَوْمَ الْقِیامَهِ یُخْزِیهِمْ- الی قوله تعالی- إِنَّ الْخِزْیَ الْیَوْمَ وَ السُّوءَ عَلَی الْکافِرِینَ (نحل آیه ۲۷) و غیر اینها از آیات، خلاصه این که اهل ایمان چه رسد بمقام انبیاء آنهم مثل ابراهیم خزی ندارند فقط برای کفار و اهل نار است از ارباب ضلال و ظلمه و من هو مثلهم و اتباعهم و اعوانهم که اعانت ظالم از گناهان کبیره است.

(یَوْمَ یُبْعَثُونَ) در خبر است که روز قیامت ندا میرسد:

«این الظلمه و این اعوان الظلمه

و این اشباه الظلمه»

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۸۸ تا ۸۹] .... ص : ۴۹

يَوْمَ لا يَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ (۸۸) إِلاَّ مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (۸۹)

روزی که نفع نمی بخشد به احدی مال و اولاد مگر کسی که بیاید در پیشگاه احدیت با قلب سالم.

اما مال در خبر دارد

«یؤتی بصاحب المال فیقول من این اکتسبت»

اگر از راه حرام بدست آورده

«یؤمر به الی النار»

و اگر از طریق حلال بوده سؤال دوم میشود

«فیقول فیما انفقت»

اگر انفاق در مصارف حرام کرده

«فیؤمر به الی النار»

و اگر در طریق حلال مصرف شده سؤال سوم میشود که شکر آن را بجا آوردی یا کفران کردی بعد حضرت میفرماید

«فلا یزال یسئل عنه»

مثل اینکه اداء حقوق آن را کرده ای و غیر این بلی مالی که از ممر حلال بدست آورد و به مصارف عبادات مالیه برساند مثل صله رحم دستگیری از فقراء و عجزه و مصرف حج و زیارت و سایر عبادات مالیه صرف شده باشد هر درهم او چندین هزار عوض دارد مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَ اللَّهُ يُضاعِفُ لِمَنْ يَشاءُ» (بقره آیه ۲۶۳) و اما اولاد که میفرماید:

(يَوْمَ لا يَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ) از باب مثال است و الا نه پدر و نه مادر و نه عشیره و نه قبیله و نه رفیق و نه زن و نه شوهر فریادرس باشند وَ لا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْها وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى (انعام آیه ۱۶۴) چه بسا اشخاصی که اولاد آنها در بهشت و پدران در جهنم مثل محمد بن- ابی بکر و بسا بالعکس مثل نوح و کنعان چه بسا زنها در بهشت و شوهرها در جهنم مثل زن فرعون آسیه که گفت رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتاً فِي الْجَنَّةِ وَ نَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ (تحریم آیه ۱۱) و مثل اسماء بنت عمیس و بسا بالعکس مثل امرأه نوح و امرأه لوط و زوجتین رسول اللّه و بنت اشعث و ام الفضل، بلی اولاد صالح اگر پدر با ایمان باشد

برای او خیرات و مبرات و اداء حقوق او کنند بلکه هر عمل صالحی بجا آورند نفعش باو میرسد.

(إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ) قلب سلیم مقابل قلب مریض است که میفرماید:

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ (بقره آیه ۱۰) سالم باشد از عقائد فاسده و اخلاق رذیله و اعمال سیئه

که تمام اینها امراض قلبیه است اگر قابل معالجه باشد و معالجه کند سلیم میشود و اگر از قابلیت افتاده قلب مریض میگردد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۹۰ تا ۹۱] .... ص : ۵۰

وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّهُ لِلْمُتَّقِينَ (۹۰) وَ بُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغاوِينَ (۹۱)

و نزدیک شده و قرب پیدا کرده بهشت از برای اهل تقوی و ظاهر و بارز شده جحیم که دوزخ باشد برای گمراه کنندگان.

اما قرب به بهشت برای متقین اینست که بمجرد موت بشارت بهشت برای او می آید و در قبر دری از بهشت بروی او باز میشود و در برزخ روح او را با بدن برزخی و قالب مثالی در بهشت عالم برزخ زمین وادی السلام نجف میبرند و در محشر کنار حوض کوثر پای منبر وسیله پیغمبر تحت لوای حمد امیر المؤمنین زیر سایه عرش الهی نسیمی از بهشت بر آنها میوزد تا وارد بهشت شوند. و مراتب تقوی را مکرر بیان کرده ایم که اولین مرتبه او تقوای از عقائد فاسده و مذاهب باطله و طرق ضاله است سپس از اخلاق رذیله پس از آن از معاصی کبار بعد از آن از کلیه معاصی تا برسد بدرجه تقوی از هر چه او را مشغول میکند از یاد خدا و ذکر خدا حتی در خبر دارد

«اذا اشتغل اهل الجنه بالجنه اشتغل اهل اللَّه باللَّه».

(وَ بُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغاوِينَ) و اما بروز و ظهور جحیم برای غاوین بمجرد موت بلکه حال احتضار ملائکه عذاب خبر باو میدهند و انذار بآتش میکنند و دری از جحیم در قبرش باز میشود و قبر مملو از آتش میشود و روح او را با قالب مثالی در جهنم عالم برزخ میبرند برهوت و در صحرای محشر در نزدیک جهنم زمین مثل کوره حدادی خورشید یک نی بالای سر آتش حلقه میزند دور آنها ملائکه عذاب آنها را میزنند با غلهای آتشی گردن آنها دست ها به پشت بسته تا وارد آتش شوند.

غوایت را دو معنی کردند بلکه معانی بسیاری بمعنی مضل که دیگران را اضلال میکند به معنی جهل بمعنی مخالفت لسان با قلب، ظاهرش با باطنش مخالف است بمعنی ضلالت و بمعنی خیبه و تمام قریب المعنی است.

تنبیه: باید امروز را مشاهده کنیم که اگر ابراهیم فرمود یَوْمَ لا یَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ ما بگوئیم «یوم یضر مال و بنون» اموالی که از راه ظلم و از طرق محرمه دست آید یا حقوق آن اداء نشود مصداق یَوْمَ یُحْمی عَلَیْها فِی نارِ جَهَنَّمَ فَتُکْوی بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ هذا ما کَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِکُمْ فَذُوقُوا ما کُنْتُمْ تَکْنِزُونَ (توبه آیه ۳۵) و اولادهایی که به چه نحو تربیت می کنند که انسان متدین شرم می کند، از بیان آن بیعقیدتی و لا مذهبی و بی بند و باری و ... در تمام گناهان آنها و عذابهای آنها شریک هستند. آنها فاعل بالمباشره و اینها فاعل بالتسبیب و فاعل بالرضا هستند. آیا دوره بعد چه روزگاری پیش بیاید؟

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۹۲ تا ۹۳] .... ص : ۵۱

وَ قِیلَ لَهُمْ أَیْنَ ما کُنْتُمْ تَعْبُدُونَ (۹۲) مِنْ دُونِ اللَّهِ هَلْ یَنْصُرُونَکُمْ أَوْ یَنْتَصِرُونَ (۹۳)

و گفته میشود بآن کفار و مشرکین، کجایند آنهایی که شما بودید می پرستیدید آنها را از غیر خدا؟ آیا شما را یاری می کنند یا انتظار می جویند؟

(وَ قِیلَ لَهُمْ) قائل، ظاهرا ملائکه عذاب باشند و ممکن است خداوند متعال باشد اما بودن ملائکه بواسطه آیه شریفه: وَ لا یُکَلِّمُهُمُ اللَّهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ (سوره بقره آیه ۱۶۹) و آیه شریفه: أُولئِکَ لا خَلاقَ لَهُمْ فِی الْآخِرَهِ وَ لا یُکَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَ لا یَنْظُرُ إِلَیْهِمْ (سوره آل عمران آیه ۷۷): و اما احتمال اینکه قائل خداوند متعال باشد بواسطه آیه شریفه:

وَ یَوْمَ یُنادِیهِمْ فَیَقُولُ أَیْنَ شُرَکائِیَ الَّذِینَ کُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (سوره قصص آیه ۶۲ و ۷۴).

(أَیْنَ ما کُنْتُمْ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ) اصنام شما، آلهه شما کجایند که می گفتید:

هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ (سوره یونس آیه ۱۸) و می گفتید: ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِیُقَرِّبُونا إِلَی اللَّهِ زُلْفی (سوره زمر آیه ۴) و می گفتید: وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها (سوره اعراف آیه ۲۷).

(هَلْ یَنْصُرُونَکُمْ) آیا آنها در این روز یاری می کنند شما را و از عذاب الهی نجات می دهند و فریادرسی می کنند یا از برای شما طلب نصرت می کنند.

(أَوْ یَنْتَصِرُونَ) که شفاعت کنند نزد خدا یا تقاضا کنند از ملائکه عذاب که تخفیف دهند یا رفع عذاب از شما بکنند. نه آنها می توانند شما را نصرت کنند و نه از خدا می توانند

تقاضا کنند که خداوند نصرت فرماید: «لیس لهم ناصر و لا معین» بلکه إِنَّکُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ (سوره انبیاء آیه ۹۸) شرحش و جوابش گذشت. فقط شفاعت خاص مؤمنین است آنهم بعد از اذن پروردگار باهل شفاعت.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۹۴ تا ۹۵] .... ص : ۵۲

فَکُبْکِبُوا فِیها هُمْ وَ الْغاوُونَ (۹۴) وَ جُنُودُ إِبْلِیسَ أَجْمَعُونَ (۹۵)

پس سرنگون می شوند در جهنم، این مشرکین و کفار و اهل ضلالت و لشکر شیطان جمیع آنها.

بالجمله اهل جهنم سه دسته می شوند: دسته اول کفار و مشرکین که از روی تقصیر ایمان نیاوردند و اما از روی قصور مثل اطفال و مجانین و سفهاء معاف هستند. دوم غاوون که اهل ضلالت هستند: ضال و مضل. دسته سوم جنود ابلیس از جن و انس و شیاطین.

(فَکُبْکِبُوا فِیها هُمْ) کبکب از سر سقوط کردن است و چون بفعل مجهول ادا فرموده یعنی آنها را از سر می اندازند در جهنم و نایب فاعل کبکبوا، کفار و مشرکین است.

(وَ الْغاوُونَ)، گذشت که ارباب ضلالت باشند غیر مؤمن از طبقات مسلمین و در اخبار تفسیر به بنی امیه و بنی فلان کردند، از باب مصداق است و مراد از فلان، عباس است یعنی بنی العباس و از باب تقیه ذکر عباس نشده، چنانچه از همین باب ذکر ثلاثه نشد و بالجمله تمام ارباب ضلالت را چه ضال باشند یا مضل شامل می شود.

(وَ جُنُودُ إِبْلِیسَ) دو دسته هستند یک دسته شیاطین و کفار جن و یک دسته اتباع شیطان از انس که می فرماید موقعی که شیطان گفت که من اغوی می کنم آنها را، خطاب رسید باو: قالَ اخْرُجْ مِنْها مَذْؤُماً مَدْحُوراً لَمَنْ تَبِعَکَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْکُمْ أَجْمَعِینَ (سوره اعراف آیه ۱۸).

(اجمعون) تأکید است که یک نفر آنها را باقی نمی گذاریم.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۹۶] .... ص : ۵۲

قالُوا وَ هُمْ فِیها یَخْتَصِمُونَ (۹۶)

گفتند و آنها در جهنم با یکدیگر مخاصمه می کنند.

انسان موقعی که عمل زشتی و قبیحی از او سر زند تا بتواند گردن دیگری بار می کند، که او سبب شد و مرا وادار باین عمل نمود، اگر او نبود من همچه عملی بجا نمی آوردم، در جهنم

گاهی گردن شیطان می اندازند، شیطان در جواب آنها می گوید: فَلا تَلُومُونِی وَ لُومُوا أَنْفُسَکُمْ ما أَنَا بِمُصْرِخِکُمْ وَ ما أَنْتُمْ بِمُصْرِخِیَّ (سوره ابراهیم آیه ۲۷) گاهی گردن رؤساء و اکابر می اندازند وَ إِذْ یَتَحاجُّونَ فِی النَّارِ فَیَقُولُ الضُّعَفاءُ لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا إِنَّا کُنَّا لَکُمْ تَبَعاً- الایه متکبرین جواب می دهند: قالَ الَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا إِنَّا کُلٌّ فِیها (سوره ابراهیم آیه ۲۴) یَقُولُ الَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا لَوْ لا أَنْتُمْ لَکُنَّا مُؤْمِنِینَ قالَ الَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا لِلَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا أَ نَحْنُ صَدَدْناکُمْ عَنِ الْهُدی بَعْدَ إِذْ جاءَکُمْ بَلْ کُنْتُمْ مُجْرِمِینَ وَ قالَ الَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا بَلْ مَکْرُ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ إِذْ تَأْمُرُونَنا أَنْ نَکْفُرَ بِاللَّهِ وَ نَجْعَلَ لَهُ أَنْداداً. (سوره سبأ آیه ۳۱ و ۳۳).

گاهی گردن رفقاء و دوستان می اندازند الْأَخِلَّاءُ یَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا- الْمُتَّقِینَ (سوره زخرف آیه ۶۷). باری مخاصمه در جهنم بسیار است که می فرماید قالُوا وَ هُمْ فِیها یَخْتَصِمُونَ سپس مقول قول آنها را بیان می فرماید که چه می گویند، می گویند:

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۹۷ تا ۱۰۲] .... ص : ۵۳

تَاللَّهِ إِنْ کُنَّا لَفِی ضَلالٍ مُبِینٍ (۹۷) إِذْ نُسَوِّیکُمْ بِرَبِّ الْعالَمِینَ (۹۸) وَ ما أَضَلَّنا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ (۹۹) فَما لَنا مِنْ شافِعِینَ (۱۰۰) وَ لا صَدِیقٍ حَمِیمٍ (۱۰۱)

فَلَوْ أَنَّ لَنا کَرَّةً فَنَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (۱۰۲)

قسم به خدا که هر آینه ما بودیم در گمراهی آشکارا.

(تَاللَّهِ) قسم است. و اللَّه، باللَّه، تاللَّه، برای تأکید در دعوی.

(إِنْ کُنَّا) ان مخففه از مثقله، اینهم یک تأکید.

(لَفِی ضَلالٍ مُبِینٍ) بعد از اینکه حجت از هر جهت برای آنها تمام شد مشاهده معجزات انبیاء را کردند. مع ذلک در ضلالت باقی بودند.

قول دیگر آنها است که به الهه خود می گویند ما شما را مساوی و عدل پروردگار عالمین قرار دادیم و شریک او تصور کردیم.

و گمراه نکردند ما را مگر مجرمین.

که اکابر آنها و دعات باطله آنها بودند که البته جرم آنها بیشتر و بالاتر بود زیرا هم خود در ضلالت بودند و هم دیگران را بضلالت انداختند.

پس نیست از برای ما احدی که شفاعت ما را نزد پروردگار کند.

دوستی که حمایت از ما کند نداریم تماما با ما دشمن هستند.

و اگر باشد برای ما بازگشتی به دنیا پس هر آینه ما می شویم از مؤمنین و ایمان می آوریم.

اینها مقول قول اهل نار است و در توضیح این آیات، اموری تذکر داده می شود.

(۱) در آیه تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ انسان تا در دنیا است خود را در ضلالت نمی داند، چون بر او مستور است. تصدیق انبیاء نمی کند، معجزه را سحر می پندارد، عقیده خود را حق می داند لکن چون مرگ رسید و حقایق بر او مکشوف شد می فهمد ضلالت و اشتباه خود را. چنانچه فرمودند:

«الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا»

و لکن قابل تغییر نیست مگر برگردد به دنیا و اگر هم برگردد باز فراموش می کند و به همان ضلالت باقی می ماند که می فرماید:

وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ (سوره انعام آیه ۲۸).

(۲) جمله إِذْ نُسَوِّيكُمْ بِرَبِّ الْعالَمِينَ نسوی بمعنی عدل است مثل هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ (سوره زمر آیه ۱۲)، أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً لا يَسْتَوُونَ (سوره سجده آیه ۱۸) مشرکین اصنام و اوثان خود را در الوهیت و استحقاق عبادت عدل پروردگار قرار دادند و لذا آنها را مشرک گویند چون الهه خود را شریک خدا گفتند.

(۳) جمله «وَ ما أَضَلَّنا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ» از برای جرم اطلاقاتیست و جامعش المنقطع عن الحق الی الباطل حق را رها کند و باطل را اخذ کند لذا شامل مشرک و کافر و ضال و عاصی می شود. مشرک توحید را رها می کند، شرک را می گیرد. کافر ایمان را رها می کند، کفر را اختیار می کند. ضال دست از هدایت برمی دارد و در ضلالت می افتد، عاصی از عبادت صرف نظر می کند و به معصیت روی می آورد. فاسق صفت عدل را کنار می گذارد و به صفت فسق متصف می شود. تماما مجرم هستند به تفاوت درجات.

(۴) جمله «فَما لَنا مِنْ شافِعِينَ» شفاعت روز قیامت از ضروریات مذهب شیعه است و عامه

منکر شفاعت هستند بواسطه اطلاقات بعض آیات. لکن از بسیاری از آیات استفاده می شود بودن شفاعت. من جمله فَما تَنْفَعُهُمْ شَفاعَةُ الشَّافِعِينَ (سوره مدثر آیه ۴۸) که شافعین هستند و شفاعت می کنند لکن به کفار نفع نمی بخشد و مثل لا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضى (سوره انبیاء آیه ۲۸) و مراد ارتضاء به دین است که ایمان باشد و مثل ما مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ (سوره یونس آیه ۳) و غیر اینها. لکن مخصوص به عصات مؤمنین است. چنانچه از حضرت رسول است فرمود:

«ادخرت شفاعتی لاهل الکبائر من امتی»

و اخبار شفاعت ائمه و علماء و صلحاء و مؤمنین فوق حد تواتر است.

(۵) جمله «وَ لا صَدِيقٍ حَمِيمٍ» صدیق صفت مشبهه یعنی بسیار صادق باشد و صدق مصادیقی دارد: صدق در عقائد منافق نباشد، صدق در اخلاق، صدق در کلام، صدق در افعال و عبادات و معاملات و در اینجا مراد این است که واقعا دوست ما باشد و از این جمله استفاده می شود که این ها یک نفر دوست در قیامت ندارند چون نکره در سیاق نفی افاده عموم دارد و همچنین «و لا حمیم» حمیم قرب نسبی و سببی دارد. در خبر است

«الانساب منقطع یوم القیامه»

و در قرآن می فرماید: وَ لا يَسْئَلُ حَمِيمٌ حَمِيماً (سوره معارج آیه ۱۰) و از پیغمبر است فرموده

«کل حسب و نسب منقطع یوم القیامه الا حسبی و نسبی».

(۶) جمله

«و لو ان لنا کره فنکون من المؤمنین»

انسان آنچه در دنیا کسب کرده اثر خود را می بخشد تا در دنیا هست قابل معالجه ولی پس از این عالم دیگر معالجه بردار نیست مثلش در دنیا اگر کسی کاری کرد که موجب حدوث مرضی شد: طعام غیر مناسبی اکل کرد، یا مایع مضری شرب کرد یا حمل ثقیلی حمل کرد یا در هوای سردی رفت و امثال این ها، مادامی که اثر تام نبخشیده ممکن است اطبا معالجه کنند یا احتیاج به عمل داشته باشد عمل کنند، لکن پس از آنکه اثر تام بخشید می گویند قابل معالجه نیست، کفر و ضلالت و صفات خبیثه و اعمال سیئه تا در دنیا هست قابل معالجه هست، ممکن است اطباء روح، انبیاء، اولیاء، علماء معالجه کنند و به دواء توبه و پرهیز از معاصی و به اعمال

صالحه و به معارف دینیه معالجه کنند، لکن حین الموت اثر تام خود را کرده و دیگر قابل معالجه نیست و لو پشیمان شود و معرفت پیدا کند مثل همان مریضی که دیگر قابل معالجه نیست، البته نادم می شود و می فهمد ولی سودی ندارد، لذا می فرماید. وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (سوره نساء آیه ۲۸) کار از دست اطباء گرفته شده، معالجه پذیر نیست.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۰۳] .... ص : ۵۶

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۰۳)

محققا در این حکایت ها هر آینه دلیل و برهان قاطعی است برای اثبات حق و ابطال باطل و نیستند اکثر ناس که ایمان بیاورند.

(إِنَّ فِي ذلِكَ) اشاره به قضایای امم سابقه، حضرت موسی و ابراهیم و قوم آنها که به چه عذابها هلاک شدند و در قیامت به چه بلاها مبتلا می شوند که در ضمن این آیات شریفه بیان شده.

(لایه) حجت است بر تمام کفار و مشرکین که درک کنند که آثار کفر و شرک و ضلالت و مخالفت انبیاء چه عواقب سویی دارد و قابل هیچگونه تدارکی نیست.

(وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ) از زمان آدم الی کنون اکثریت با کفار و مشرکین و فساق و فجار بوده، مؤمن صالح در میان اینها مثل یک خال سفید است در بدن گاو سیاه، اگر بگوئیم مثل یک قطره است در دریای عمیق، زیاد نگفته ایم و اغراق نیست.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۵] .... ص : ۵۶

وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۰۴) كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ (۱۰۵)

بیانش و تفسیرش گذشت در آیه قبل آیه ۷۰-.

تکذیب کردند قوم نوح فرستادگان خدا را.

نظر به اینکه حضرت رسول بسیار محزون و غمناک بود از مشرکین و کفار یهود و نصارا که ایمان نمی آورند و جسارت و اذیت می کنند تا در مکه بود که چه اندازه اذیت کشید و بعد از هجرت تمام در جنگ و جدال آنها گرفتار بود، خداوند تبارک و تعالی برای تسلیت خاطر مبارک او این قضایای انبیاء سلف را بیان می فرماید که شما تنها نیستید، تمام انبیاء قبل گرفتار این نوع اشخاص بودند. اگر شما مدت رسالتت بیست و سه سال تقریبا بود در این مدت کوتاه چه

اندازه اسلام آوردند و چه فتوحاتی داشتی و چه اندازه خداوند تو را نصرت فرمود، حضرت نوح فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عاماً (سوره عنکبوت آیه ۱۳) و در خلال این مدت طولانی ایمان نیاوردند مگر قلیلی.

(كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ) انبیاء قبل از نوح از بعد از وفات آدم تا زمان بعثت نوح هفتصد سال طول کشید و در خلال این مدت انبیایی که به منزله اوصیاء آدم بودند که اینها هم در زمان نوح بودند چون نوح ولادتش با رحلت آدم موافق بود و پس از هفتصد سال مبعوث به رسالت شد و صدق قوم نوح بر آنها می کند چون در زمان نوح بودند و محتمل است بلکه بعید نیست که مراد همان قوم نوح باشند پس از بعثت او و اینها نه فقط تکذیب نوح کردند بلکه اصلا منکر رسالت بودند که رسولی در عالم نیامده و نخواهد آمد و دلیل بر این دعوی سه چیز است یکی اضافه قوم به نوح، زیرا قبل از بعثت نوح و لو در زمان نوح بودند قوم او نبودند بلکه قوم انبیاء قبل بودند. دیگر کلمه المرسلین که جمع محلی بالف و لام است شامل جمیع مرسلین از اولین و آخرین می شود مضافا به اینکه دستگاه بت پرستی بعد از آدم رواج داشت و اینها می گفتند که این دین آبائی و اجدادی ما است و این منافات داشت با اعتراف به اینکه پیغمبری آمده باشد از جانب خداوند متعال.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۰۶] .... ص : ۵۷

إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَ لا تَتَّقُونَ (۱۰۶)

موقعی که گفت برای قوم، برادر آنها نوح که چرا متقی نمی شوید؟

این آیه هم از جهاتی شاهد این احتمال است که گفتیم بعید نیست که مراد از قوم نوح همان ها هستند که در زمان بعثت نوح بودند، زیرا سابقین بر آنها مورد توجه خطاب نوح نبودند و مرجع ضمیر «إِذْ قالَ لَهُمْ» همان قوم است که در آیه قبل فرمود و همچنین صدق اخ بر متقدمین نمی شود در جمله «أَخُوهُمْ نُوحٌ» و مراد اخوت فامیلی است نه اخوت نسبی که حضرت نوح با آنها از یک قبیله و یک سلسله بود.

(أَ لا تَتَّقُونَ) مکرر بیان مراتب تقوی را کرده ایم که مرتبه اولی تقوی تقوای از عقاید فاسده

که تقوای از شرک باشد و از کفر و از تکذیب رسالت نوح، چون اینها به یکدیگر می گفتند: وَ قالُوا لا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَ لا تَذَرُنَّ وَدًّا وَ لا سُواعاً وَ لا يَغُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْراً (سوره نوح آیه ۲۳).

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۰۷] .... ص : ۵۸

إِنِّی لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۰۷)

محققا من برای شما فرستاده امینی هستم.

بزرگترین تفضلات الهی بر بندگان و بالاترین نعمتهای او همین ارسال رسل است که بندگان را از تیه جهالت و ضلالت نجات دهند و بشاهراه هدایت و سعادت سوق دهند و بدبخت- ترین بندگان کسانی هستند که قدر این نعمت عظمی و موهبت کبری را ندانند و بالاترین عبادت این است که انسان در مقام هدایت دیگران برآید به امر به معروف و نهی از منکر و ارشاد جاهل و هدایت ضال.

«عالم ینتفع بعلمه افضل من سبعین بل من الف عابد»

«نوم العالم افضل من سهر العابد»

«العلماء ورثه الانبیاء»

بالاخص که خداوند انبیایی که می فرستد بهترین خلق خدا هستند در جمیع کمالات که معنای امین است معصوم از خطاء و اشتباه است خیانت نمی کند، صادق و مصدق است لذا فرمود: «إِنِّی لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ».

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۰۸] .... ص : ۵۸

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۱۰۸)

پس بترسید و پرهیز کنید از غضب و سخط و عذاب الهی و اطاعت کنید مرا.

پس از اینکه من برای شما رسول امین هستم پس بترسید و پرهیز کنید از مخالفت خداوند و اطاعت کنید مرا. در باب رستگاری و نجات و سعادت سه امر لازم است:

اول- علم به معارف دین و اصول و فروع و در باب معارف چهار امر لازم است: (۱) قطع و یقین شک و ظن کافی نیست. (۲) اعتقاد که عقد قلب است و بفارسی دل بستگی است و در بند بودن. (۳) اقرار که کفر جحودی نباشد و مصداق وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ (سوره نمل آیه ۱۴) نباشد. (۴) تسلیم و زیر بار دین رفتن بعلاوه انکار ضروری دین نکند. توهین به مقدسات دینی نکند. ضروریات مذهب را معتقد باشد. بدعتی در دین نگذارد. این اولین درجه تقوی است و این معنی مرادف با ایمان است.

دوم- چیزی که باعث سعادت می شود تصفیه اخلاق است که چه بسیار از اخلاق رذیله

ص: ۵۸

باعث عذاب آخرت و بلیات دنیوی می شود و چه بسیار آنها باعث انحطاط درجه می شود.

سوم- اطاعت اوامر الهی و ترک معاصی که تعبیر به عمل صالح و تقوی می کنند، لذا فرمود (فَاتَّقُوا اللَّهَ) بجمیع مراتب تقوی، (وَ أَطِیعُونِ) در جمیع اوامر الهی. و اطیعونی بوده، کسره بجای یاء است و اطاعت رسول عین اطاعت خداست، چنانچه اطاعت امام عین اطاعت او است

«من اطاعکم فقد اطاع اللَّه و من عصاکم فقد عصی اللَّه من احبکم فقد احب اللَّه و من ابغضکم فقد ابغض اللَّه من اعتصم بکم فقد اعتصم باللَّه و من تخلی عنکم فقد تخلی عن اللَّه عز و جل من والیکم فقد وال اللَّه و من عاداکم فقد عاد اللَّه».

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۰۹] .... ص : ۵۹

وَ ما أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِیَ إِلاَّ عَلی رَبِّ الْعالَمِینَ (۱۰۹)

و مطالبه نمی کنم از شما بر این رسالتم از اجر و مزدی. نیست اجر من مگر بر پروردگار عالمین.

توضیح: در فقه عنوان دارند که اجرت بر واجبات حرام است مثل تعلیم احکام و هدایت و ارشاد جاهل، و انقاذ غریق و اطفاء حریق، و حفظ نفس محرمه و همچنین اجرت بر محرمات- مثل اعانت ظالم، و عمل حرام مثل رقص و آواز و سایر محرمات و چون تبلیغ رسالت از اوجب واجبات است مطالبه اجرت حرام است لذا انبیاء در دعوت خود، اولا گوشزد امت می کنند، که ما مطالبه اجرت از شما نمی کنیم و نکته این برای اینست که دعات باطله و علماء یهود و کشیش های نصاری اجرت می گیرند، آنهم چه اندازه، لذا انبیاء و اولیاء و علماء حقه به امت می گویند که اجرت حرام و ما اجرت نمی خواهیم.

اشکال: اولا چرا پیغمبر اسلام فرمود: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی (سوره شوری آیه ۲۳) و ثانیا مسئله خمس و انفال که برای پیغمبر معین شده مگر اجرت نیست؟

جواب: مکرر بیان شده که موده ذی القربی نتیجه رسالت است اگر کسی تمام دستورات اسلام را قبول داشته باشد و موده ذی القربی نباشد خردلی بر او نتیجه ندارد و مخلد در عذاب است و مراد از اجرت که انبیاء می گویند استفاده مادی است و لذا می فرماید که مودت ذی القربی

برای نفع شماست. قُلْ ما سَأَلْتُکُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَکُمْ إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلَی اللَّهِ (سوره سبأ آیه ۴۷) و مسئله خمس و انفال مربوط به اجرت نیست، مثل زکاه و صله رحم و صدقات و نذر و غیر اینها از عبادات مالیه. چنانچه مکرر اشاره کرده ایم.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۱۰] .... ص : ۶۰

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُونِ (۱۱۰)

گذشت بیان آن.

و سر تکرارش اینست که بعد از اینکه فرمود: من طمع به مال شما ندارم و از شما چیزی نمی خواهم فقط نظرم هدایت و نجات شما است پس پند بگیرید و از خدا بترسید و اطاعت مرا بکنید.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۱۱] .... ص : ۶۰

قالُوا أَ نُؤْمِنُ لَکَ وَ اتَّبَعَکَ الْأَرْذَلُونَ (۱۱۱)

گفتند آیا ما بتو ایمان بیاوریم و حال آنکه یک دسته فقرا و اراذل را دنبال خود انداخته ای، ما با این شأن و مقام و بزرگی که داریم بیائیم با اینها هم مجلس شویم.

نظر به اینکه کسانی که ایمان آوردند فقراء بودند، لکن اعیان و اغنیاء و ثروتمندان بواسطه کبر و نخوت زیر بار نرفتند و گفتند ما با این فقراء و این لباسهای مندرس نشست و برخاست نمی کنیم. چنانچه در تمام ادوار همیشه فقراء پیش قدم بودند. امروز هم مشاهده می کنید در مجالس دینی، در مساجد و مجالس سوگواری و محال وعظ و خطابه و مدارس علوم دینی نوعا فقراء و متوسطین هستند و اعیان و اشراف و اغنیاء در میان آنها بسیار کم است و نوعا در این نوع مجالس حاضر نمی شوند. بلی در سینماها و تفریح گاهها و جشنها و اعراس و مجالس لهو و لعب و فسق و فجور نوعا اغنیاء و اعیان هستند و همیشه ترویج دین بدست فقراء بوده ببینید در جنگ بدر و حنین واحد و احزاب فقراء بودند. بسا بیش از شش اسب یا شمشیر نداشتند.

باندازه ای که پیغمبر می فرماید:

«الفقر فخری»

و خداوند در قیامت از فقراء عذرخواهی می کند به اینکه من دنیا به شما مال ندادم، نه برای بی اعتنایی به شما بوده، بلکه قابل شما نبود و فعلا در عوض ببینید چه اندازه به شما نعمت می دهم.

و مخفی نماند که فقراء دو دسته اند: یک دسته که عفت می ورزند و اظهار نمی کنند. این فقر ممدوح است که می فرماید: لِلْفُقَراءِ الَّذِینَ أُحْصِرُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ لا یَسْتَطِیعُونَ ضَرْباً فِی الْأَرْضِ یَحْسَبُهُمُ الْجاهِلُ

أَغْنِياءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيماهُمْ لا يَسْئَلُونَ النَّاسَ إِلْحافاً

(سوره بقره آیه ۲۷۳) و دسته دیگر اهل سؤال و کلاش، که فقر مذموم است:

«الفقر سواد الوجه فی الدارین»

که چه بسیار سؤال آنها حرام است و کسب حرام و اشتغال ذمه. بلی اگر واقعا از بیچارگی و اضطرار باشد مانعی ندارد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۱۲ تا ۱۱۵] .... ص : ۶۱

قالَ وَ ما عِلْمِی بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۱۲) إِنْ حِسابُهُمْ إِلَّا عَلى رَبِّی لَوْ تَشْعُرُونَ (۱۱۳) وَ ما أَنَا بِطارِدِ الْمُؤْمِنِينَ (۱۱۴) إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۱۱۵)

حضرت نوح بقوم در جواب آنها فرمود: من نمی دانم به آنچه که این فقراء در باطن به چه نحو عمل می کنند. آیا از روی حقیقت است یا بر خلاف است. نیست حساب آنها مگر بر پروردگار من اگر بودید شما شعور داشتید و نیستم من که مؤمنین را از خود طرد کنم که چون شما فقیر هستید از من دور شوید نیستم من مگر انذار کننده آشکارا.

مسئله: وظیفه انبیاء و ائمه و مؤمنین عمل بظاهر است. هر کس بر حسب ظاهر اظهار ایمان کرد باید پذیرفت تا مادامی که کشف خلاف نشده می فرماید: وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقى إِلَيْكُمُ السَّلامَ لَسْتَ مُؤْمِناً (سوره نساء آیه ۹۶) و می فرماید: وَ لا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداةِ وَ الْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ما عَلَيْكَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَیْ ءٍ وَ ما مِنْ حِسابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَیْ ءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ (سوره انعام آیه ۵۲). حتی پیغمبر اکرم با اینکه بر حسب باطن می دانست منافقین را، ولی چون بر حسب ظاهر کشف نشده بود، احکام اسلام را بر آنها بار می کرد، با اینکه بر حسب ظاهر هم بواسطه اخبار پروردگار علم اجمالی بوجود منافقین بود که می فرماید: وَ مِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرابِ مُنافِقُونَ وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفاقِ لا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلى عَذابٍ عَظِيمٍ (توبه آیه ۱۰۲).

نکته دیگر: اینکه در باب ایمان، سیاه و سفید، غنی و فقیر، عزیز و ذلیل، بزرگ و کوچک، غریب و بیگانه، مرد و زن، همه یکسان هستند و همچنین در کفر تمام مساوی. در حدیث است:

«خلقت الجنه لمن اطاع اللّه و لو کان غلاما حبشیا و خلقت النار لمن عصی اللّه و لو کان سیدا

قرشیا».

بلی خداوند نظر به باطن و قلب دارد نه به ظاهر، فردای قیامت یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ (سوره طارق آیه ۹).

«ان اللَّه ینظر بقلوبکم لا باعمالکم»

در خبر است. لذا حضرت نوح می فرماید.

قالَ وَ ما عِلْمِی بِما کانُوا یَعْمَلُونَ من خبر از باطن آنها ندارم و اینکه چه می کنند. فقط مأمور بظاهر هستم.

(إِنْ حِسابُهُمْ إِلَّا عَلی رَبِّی لَوْ تَشْعُرُونَ) امر آنها با پروردگار من است. خود می داند با آنها چه نحوه حساب کند، نامه عمل دارند، شهود روز قیامت هستند. اعضاء و جوارح به زبان می آیند و شهادت می دهند با اینکه علم خودش کافی است ولی برای اینکه بر خود انسان و دیگران هم مکشوف شود. دستگاه حساب و میزان و تطایر کتب و شهود قرار داده ولی کفار که منکر معاد هستند، شعور و ادراک ندارند.

(وَ ما أَنَا بِطارِدِ الْمُؤْمِنِینَ) بلکه نمی توانم طرد کنم، مسئول پروردگار می شوم.

(إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِیرٌ مُبِینٌ) وظیفه من انذار است از روی دلیل واضح و برهان قاطع و حجت تام روشن.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۱۶] .... ص : ۶۲

قالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ یا نُوحُ لَتَکُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِینَ (۱۱۶)

گفتند قوم که هر آینه اگر دست بر نداری از این دعوت ای نوح. هر آینه البته می باشی از سنگسار شدگان.

که گفتند آن قدر سنگ بر او می زدند که ضجه و ناله می کرد و از این جهت او را نوح نامیدند و گفتند پانصد سال برای اینکه قومش به ضلالت بودند نیاحه می کرد و رجم در شریعت مطهره حد زنا محصنه است که مرد زن دار برود زنا کند یا زن شوهردار برود زنا دهد. ولی هر چه اذیت دید از قوم، دست از دعوت بر نداشت تا موقعی که خطاب رسید: وَ أُوحِیَ إِلی نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ یُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِکَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلا تَبْتَئِسْ بِما کانُوا یَفْعَلُونَ (سوره هود آیه ۳۶).

ابتئاس اندوه است یعنی اندوهگین مباش. پس از اینکه مأیوس شد از ایمان آنها در مقام نفرین به آنها بر آمد که خداوند دفع شر آنها را از نوح و مؤمنین باو بکند. عرض کرد:

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۱۷ تا ۱۱۸] .... ص : ۶۲

قالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِی کَذَّبُونِ (۱۱۷) فَافْتَحْ بَیْنِی وَ بَیْنَهُمْ فَتْحاً وَ نَجِّنِی وَ مَنْ مَعِیَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (۱۱۸)

و در سوره نوح عرض می کنـد: قالَ نُوحٌ رَبِّ لا تَـذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكافِرِينَ دَيَّاراً إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبادَكَ وَ لا يَلِدُوا إِلَّا فـاجِراً كَفَّاراً (سوره نوح آیه ۲۷- ۲۸) «وَ أُوحِيَ إِلى نُوحٍ» برای تسلیت او خداوند وحی فرستاد برای نوح: «أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ» لن برای نفی ابد است.

«مِنْ قَوْمِكَ» تمام اهل دنیا که در زمان نوح بودنـد شامل می شود چون نوح اولین انبیاء اولو العزم بود و بعثت او ناسخ شـریعت آدم بود و قبـل از نوح انبیـایی که بودنـد مثل شیث و ادریس، بر شـریعت آدم بودنـد و ادریس جـد اعلای نوح بود چون نوح فرزنـد لامک و او فرزنـد متوشخ. او فرزند اخنوخ که او ادریس است و بعد از ادریس پیغمبری نیامد، جز نوح که اولین رسول بود- بعد از ادریس و بین نوح و آدم ده واسطه بود، تماما یا از انبیاء بودند مثل شیث و ادریس یا اوصیاء انبیاء بودند و گذشت حدیث حضرت صادق (ع) که در مجمع البحرین نقل کرده که حضرت فرمود:

«عاش نوح الفی سنه و خمسمائه سنه منها ثمان مائه و خمسون قبل ان یبعث و الف سنه الا خمسین عاما فی قومه یدعوهم و سبع مائه بعد نزوله من السفینه»

و در همین حـدیث دارد که موقعی که ملـک الموت آمـد برای قبض روح او در آفتـاب بود. گفت تأمـل کن تـا در سایه روم. تأمـل کرد آمـد در سـایه و به ملـک الموت گفت این عمری که کردم مثل همین است که از آفتاب بسایه آمـده ام. «إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ» لذا عرض کرد: (قالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ) که بسـیار مهموم بود در پیشگاه الهی شکایت از قوم کرد. در خبر از حضرت رسول است که فرمود من در حق قومم هر چه اذیت دیدم عرض کردم:

«اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون»

و نفرین نکردم.

(فَافْتَحْ بَيْنِي وَ بَيْنَهُمْ فَتْحاً) گفتنـد یعنی حکم فرما بین من و بین آنها آن چه حکم می فرمایی (وَ نَجِّنِي وَ مَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) دعایش مستجاب شد و مأمور شد بساختن کشتی چنانچه می فرماید:

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۱۹ تا ۱۲۰] .... ص : ۶۳

فَأَنْجَيْناهُ وَ مَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ (۱۱۹) ثُمَّ أَغْرَقْنا بَعْدُ الْباقِينَ (۱۲۰)

پس نجات دادیم او را و مؤمنینی که با او بودند در کشتی که مشـحون بود، تمام، مجتمع بودند و مطروس از جمعیت بود. پس از آن غرق نمودیم باقین

را که کفار و مشرکین باشند.

اولا دستور ساختن کشتی آمد که می فرماید: فَأَوْحَيْنا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنا وَ وَحْيِنا (سوره مؤمنون آیه ۲۷) چون حضرت نوح نجار بود و علم نجاری را خوب می دانست، مشغول بساختن کشتی شد و قوم می آمدند که این یک خانه چوبی می سازد که از برای او پی قرار نداده، فقط روی زمین است. او را مسخره می کردند که این دیوانه شده که می فرماید وَ كُلَّما مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ (سوره هود آیه ۴۰) چون کشتی تمام شد، مأمور شد خود و کسان خود را که به او ایمان آورده بودند در کشتی جمع کند. سپس آب از آسمان بارید و از زمین جوشید و از حیوانات هم مأمور شد یک جفت نر و ماده در کشتی گذارد قُلْنَا احْمِلْ فِيها، مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ (سوره هود آیه ۴۲). آب بقدری آمد که کره زمین غرق آب شد. حتی کوه ها هم زیر آب رفت. فقط کشتی روی آب قرار گرفت و آنچه روی زمین بود از انسان و حیوان و زخارف و ابنیه و اشجار تمام غرق شدند و کشتی تلاطم پیدا کرد از امواج دریا که بقدر کوه موج برمیداشت که می فرماید فِي مَوْجٍ كَالْجِبالِ (سوره هود آیه ۴۴) و در خبر دارد جبرئیل پنج میخ برای نوح آورد بنام پنج نفر اصحاب کساء. چهار آن را در چهار طرف کشتی کوبیده پنجمی را در وسط، چون کوبید خون جاری شد، سبب پرسید، جبرئیل خبر از شهادت حسین (ع) داد و در اخبار و زیارات داریم که بواسطه شما خدا توبه آدم را قبول کرد و کشتی نوح به جودی قرار گرفت. آب فرو رفت و زمین ظاهر شد و کشتی در زمین نجف بزمین قرار گرفت که می فرماید: وَ قِيلَ يا أَرْضُ ابْلَعِي ماءَكِ وَ يا سَماءُ أَقْلِعِي وَ غِيضَ الْماءُ وَ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ اسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ (سوره هود آیه ۴۴).

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۱] .... ص : ۶۴

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۲۱)

محققا در این قدرت نمایی هر آینه آیه بزرگی و دلیل واضحی و برهان قاطعی هست.

که هیچگونه سابقه نداشته و تا امروز تحقق پیدا نکرده که تمام کره زمین زیر آب رود و تمام اهلش هلاک شوند که از زمین آب بجوشد و از آسمان ببارد و اعجب از همه اینکه یک مرتبه

آب فرو رود و زمین بارز شود. لذا به لفظ تأکید «ان» و لام تأکید می فرماید:

(إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَهً) ولی انسان خیره سر نه باور می کند و بر فرض قبول متنبه نمیشود.

(وَ ما کانَ أَکْثَرُهُمْ مُؤْمِنِینَ) اما کسانی که قرآن را منکرند و اسلام را قبول ندارند چندان تعجبی ندارد. عجب از مسلمین است که هیچ توجه نمی کنند و متنبه نمی شوند و از غضب الهی خائف نیستند و تصور می کنند که همیشه در ناز و نعمت هستند و هر غلطی می خواهند می کنند و چه اندازه بی حیایی و بی عصمتی و بی عفتی و بی غیرتی و هزار بی .... دیگر رواج پیدا کرده.

لطف حق با تو مداراها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند

و اعجب از همه اینکه در بلاء هستیم و می سوزیم و باز دست برنمی داریم. این همه تصادفات که همه روز بالغ بر چه اندازه می شود این همه امراض که در هر محکمه و مریضخانه ها چه اندازه این همه موت ناگهانیها با گرفتاریهای شخصی و نوعی، باز همانیم که هستیم.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳] .... ص : ۶۵

وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ (۱۲۲) کَذَّبَتْ عادٌ الْمُرْسَلِینَ (۱۲۳)

گذشت بیان آن.

تکذیب کردند عاد پیغمبران را.

عاد قوم حضرت هود بودند و اینها باغستانها و مزرعه ها و نخلستانهای زیادی داشتند که در قرآن می فرماید أَ لَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِعادٍ إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ الَّتِی لَمْ یُخْلَقْ مِثْلُها فِی الْبِلادِ (سوره فجر آیه ۶ و ۷ و ۸) و عمارات بسیار مرتفع که معنی ذات العماد است و عمر طولانی داشتند و اجسام آنها هم بسیار طویل بود و با حضرت هود از یک قبیله بودند که می فرماید:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۴] .... ص : ۶۵

إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَ لا تَتَّقُونَ (۱۲۴)

و حضرت هود را گفتند: ابن عبد اللّه بن رباح بن خلود بن عوض بن آدم بن سام بن نوح که به شش واسطه به حضرت نوح می رسد و در مجمع البیان این نحو می نگارد که هود بن شالخ بن ارفخشد بن سام بن نوح که بسه واسطه به نوح می رسد.

(کَذَّبَتْ عادٌ الْمُرْسَلِینَ) چنانچه قوم نوح تکذیب کردند به هر دو معنی که قبلا تذکر دادیم.

(إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ) تعبیر به اخ ابلغ در تأثیر است.

(أَ لا تَتَّقُونَ) چرا دست از شرک و بت پرستی برنمی دارید و موحد نمی شوید و خداوند یکتا را نمی پرستید و دست از اعمال زشت خود برنمی دارید که معنای تقوی است.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۵] .... ص : ۶۶

إِنِّی لَکُمْ رَسُولٌ أَمِینٌ (۱۲۵)

محققا من فرستاده خداوند متعال هستم و امین و راستگو.

و از راه حقیقت و واقعیت شما را دعوت می کنم و گفتند حضرت هود هشتصد و هفت سال عمر کرد و اینها را دعوت می نمود.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۶] .... ص : ۶۶

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُونِ (۱۲۶)

پس از خدا بترسید و پرهیز کنید و گوش به کلام من دهید و حرف مرا بشنوید و اطاعت کنید.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۷] .... ص : ۶۶

وَ ما أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِیَ إِلاَّ عَلی رَبِّ الْعالَمِینَ (۱۲۷)

و من از شما سؤال و مطالبه اجر و مزد بر رسالت خود نمی کنم. نیست اجر من مگر بر پروردگار عالمین.

سؤال: گذشت که خداوند متعال آنچه به بنده عنایت فرماید از راه تفضل است نه از راه استحقاق چه در دنیا باشد و چه در آخرت. کسی از او طلب کار نیست تا مطالبه اجر کند.

جواب: این اجر در اینجا نه بمعنی استحقاق و طلبکاری است بلکه معنی این است آنکه مرا فرستاده تکفل امور مرا می کند. من احتیاج به شما ندارم. آنچه خود می داند و صلاح من در او است بمن تفضلا عنایت می کند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۸] .... ص : ۶۶

أَ تَبْنُونَ بِکُلِّ رِیعٍ آیَهً تَعْبَثُونَ (۱۲۸)

آیا بناء می کنید در هر مکان مرتفعی آیه و علامتی که بازی و عبث کاری می کنید.

که گفتند مکانهای مرتفعی، بناهای عالی بناء می کردند برای اعیانیت و بزبان ما مشدیگری و اظهار بزرگی و کبر و نخوت و

مفاسـد دیگر. ای کاش می آمدنـد و عصـر حاضـر ما را، مشاهـده می کردند که چندین طبقه عمارت سازی می شود و در چه مکانهای مرتفعی.

دارد در خبر که یکی از انصـار بنـای مرتفعی بنا کرده بود، حضـرت رسالت چون مشاهـده فرمود، حال غضبی و اعراضـی از او ظاهر شد و چون آن انصاری مطلع شد که حضرت از او اعراض

ص: ۶۶

فرمود بکلی بنا را منهدم کرد، سپس حضرت فرمود

«ان لکل بناء یبنی و بال علی صاحبه یوم القیامه الا ما لا بد منه»

و این موضوع نه اختصاص به بناء داشته باشد، کلیه امور دنیوی از مال و منال و ثروت و سائر لذائذ دنیوی بمقدار احتیاج، آنهم از طریق حلال مانعی ندارد و ما زاد آن اسباب و بال می شود در آخرت. انسان باید در امور دنیا باندازه رفع حاجت کوشش کند و بقیه عمر خود را صرف آخرت نماید نه اینکه آخرت را بکلی فراموش کند و تمام هم خود را صرف دنیا کند و با هزار حسرت بگذارد و برود و فردا مورد باز پرسی شود و به بیان دیگری اسراف و تبذیر در شریعت مطهره حرام است و از کبائر است. اسراف زیاده روی است و تبذیر مصرف بیجا است.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۲۹] .... ص : ۶۷

وَ تَتَّخِذُونَ مَصانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ (۱۲۹)

و اتخاذ می کنید بناهایی به امید و خیال اینکه همیشه در آنها سکونت پیدا می کنید.

از امیر المؤمنین است فرمود:

«لدو للموت و ابنوا للخراب»

انسان از همان ساعت که متولد می شود رو به مرگ می رود. هر چه از عمر بگذرد به مرگ نزدیکتر می شود و بناء از همان روزی که ساخته می شود رو بخرابی می رود. هر چه بگذرد به خرابی نزدیک تر میشود مخصوصا امروز چه بناهای محکم از سیمان و آجر و تیر آهن و سنگ ساختمان میکنند گویا هزار سال در دنیا زیست میکنند که این عمارات برای آنها باقی بمانند اگر بگویی که اینها برای فرزندان و اعقاب خود ساختمان میکنند می گوییم بدانید که در اعقاب شما این عمارات دمده میشود و طرز مد آن روز ساختمان میکنند چنانچه عماراتی که پدران شما ساخته اند در هم میکوبید و بمد امروز بناء میکنید اگر عقل و شعور داشتیم برای سرای باقی ساختمان میکردیم چنانچه در خبر است که ملائکه هستند برای مؤمنین هر چه عبادت کنند در بهشت برای آنها ساختمان میکنند ما دنیا را آباد میکنیم و آخرت را خراب عوض اینکه درخت ایمان را آبیاری کنیم و تربیت کنیم تا رشد پیدا کند و از میوه های او در دنیا و آخرت بهره برداری کنیم تیشه بدست گرفته بریشه اسلام میزنیم.

(وَ تَتَّخِذُونَ مَصانِعَ) جمع مصنعه است بمعنای ابنیه و گذشت که عاد بناهای بسیاری بنا

میکردند ما زاد احتیاجات خود.

(لَعَلَّكُمْ) لعل از برای ترجی است یعنی امید دارید.

(تَخْلُدُونَ) که همیشه در دنیا باشید و اصلا مرگ دامن شما را نمیگیرد و حال اینکه فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ (اعراف آیه ۳۴) و تعبیر بساعه از باب مثال است و الا آنی مهلت نیست. از معصوم سؤال کردند بعضی از اموات را می بینیم چشم آنها باز است و بعضی بر هم است کدامیک علامت سعادت و شقاوت است حضرت فرمود آنکه چشمش باز است موقعی که اجل آمد چشمش باز بود مهلت نداشت که چشم بر هم گذارد و آنکه چشمش بر هم است موقعی که اجل آمد چشمش بر هم بود مهلت نداشت چشم باز کند ولی عوام میگویند آنکه چشمش باز است چشمش بدنیا و مال و منال است و آنکه چشمش بسته است صرفنظر کرده از دنیا.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۳۰] .... ص : ۶۸

وَ إِذا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ (۱۳۰)

و موقعی که بسختی و عنف میگیرید از روی ظلم و جبر میگیرید.

بطش اخذ بشدت و عنف است در مقام انتقام، در قرآن میفرماید: يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرى (دخان آیه ۱۶) اشاره بروز قیامت است که خداوند سخت انتقام میکشد از ظالمین در حق مظلومین مخصوصا ظالمین به آل محمد (ص) و بالاخص قتله ابی عبد اللَّه که چندین مرتبه انتقام کشیده شده و میشود اول مختار و سلیمان بن صرد خزاعی از قتله ۲- احمد سفاح از بنی امیه ۳- حضرت بقیه اللَّه از راضین بقتل حسین، عامه عمیا که عاشورا عید بزرگ آنها است. ۴- ابی عبد اللَّه در دوره رجعت ۵- خداوند متعال در قیامت و در حدیث از حضرت صادق است که به ابان بن تغلب فرمود

«کیف انت اذا وقعت البطشه بین المسجدین»

گفتند مراد لشکر سفیانیست بین مدینه و مکه خداوند آنها را در زمین بیداء خسف میفرماید که یکی از علائم ظهور خسف بیدا است اشاره به ظهور حضرت است.

(وَ إِذا بَطَشْتُمْ) موقعی که با هم اختلاف پیدا میکنید شما بخواهید انتقام کشید باندازه حق انتقام قناعت نمیکنید بلکه:

(بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ) جبار سخت گیر است از روی بزرگی و نخوت و یکی از اسماء الهی جبار است یعنی انتقام و عذاب او سخت است لکن زائد بر استحقاق عذاب نمیکند و جبروتیت مثل کبریایی مخصوص ذات اقدس او است.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۳۱] .... ص : ۶۹

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۱۳۱)

گذشت معنای تقوی و اطاعت انبیاء.

سپس در مقام بیان نعمتهای الهی که به آنها عنایت شده بر آمد که اگر ترک تقوی کنید از شما سلب نعمت میشود متقی شوید و شکرگزار باشید فرمود:

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۳۲ تا ۱۳۵] .... ص : ۶۹

وَ اتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِما تَعْلَمُونَ (۱۳۲) أَمَدَّكُمْ بِأَنْعامٍ وَ بَنِينَ (۱۳۳) وَ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ (۱۳۴) إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۳۵)

و بپرهیزید از مخالفت خداوندی که علی الدوام، نعمت افاضه فرموده به آنچه که میدانید از طول عمر و قوت و قدرت و توانایی و صحت و سلامت و طول قامت و دولت و مکنت.

که مفاد (وَ اتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِما تَعْلَمُونَ) است و معنای امد یعنی یکی بعد از دیگری بزبان ما یعنی نعمتهای شما را کش داده و بنحو اتصال دنباله هم نعمت بشما افاضه فرموده:

(أَمَدَّكُمْ بِأَنْعامٍ وَ بَنِينَ) نظر به اینکه عمر آنها طولانی بود بسا بسیصد سال و بالا طول میکشید و البته در خلال این مدت اولادهای زیاد پیدا می کردند و اولادهای آنها اولاد زیادی بسا متجاوز از صد و بالا اولاد داشتند و همچنین انعام زیادی در این مدت بدست میآوردند لذا میفرماید: (أَمَدَّكُمْ بِأَنْعامٍ وَ بَنِينَ).

(وَ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ) باغستانها و نخلستانها و چشمه های آب برای آب آنها احداث میکردند لکن مغرور باینها نشوید و دست از شرک و اعمال زشت خود بردارید که بسا موجب غضب الهی شوید و من برای شما میترسم.

(إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ) بعضی گفتند مراد عذاب یوم القیمه است که بسیار عظیم است لکن عذاب قیامت برای مشرکین و کفار قطعی یقینیست تعبیر به اخاف مناسبت ندارد و بعید نیست که مراد عذاب مهلک دنیا باشد که مورد خوف است که اگر دست برندارید

عذاب نازل میشود و تمام هلاک میشوید.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۳۶ تا ۱۴۰] .... ص : ۷۰

قالُوا سَواءٌ عَلَيْنا أَ وَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْواعِظِينَ (۱۳۶) إِنْ هذا إِلاَّ خُلُقُ الْأَوَّلِينَ (۱۳۷) وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (۱۳۸) فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْناهُمْ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۳۹) وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۴۰)

گفتند عاد بحضرت هود: مساویست بر ما چه تو موعظه بکنی یا نبوده باشی از موعظه کنندگان یعنی فرقی نمیکند کلام تو هیچگونه تأثیری در ما ندارد. این دعوی رسالت تبلیغ بی سابقه نیست قبلا یک عده میآمدند و این نوع دعوت میکردند تمام دروغ محض است و ما هرگز معذب نخواهیم شد قیامتی نیست و ما برنمیگردیم پس تکذیب کردند هود را پس ما هلاک کردیم آنها را محققا این اهلاک عاد هر آینه آیت و دلیل است برای مشرکین و کفار که در اثر تکذیب رسالت و انکار معاد بعذاب الهی هلاک خواهند شد.

(قالُوا سَواءٌ عَلَيْنا أَ وَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْواعِظِينَ) وعظ و ارشاد متقابلین هستند ارشاد امر باموریست که باعث سعادت و رشد طرف میشود مثل امر به توحید و تصدیق انبیاء و اعتقاد به مثوبات دنیوی و اخروی و مشی بر صراط مستقیم و اطاعت فرامین الهی و دستورات دینی و اطاعت انبیاء و اوصیاء و علماء و بالجمله عقاید حقه و اخلاق فاضله و اعمال حسنه و وعظ نهی از شرک و کفر و ضلالت و عقائد باطله و اخلاق رذیله و اعمال سیئه. گفتند بحضرتش که کلام تو و مواعظ تو بقدر خردلی در ما تأثیر ندارد چه موعظه بکنی و چه نکنی بیجهت خود را بزحمت نینداز.

(إِنْ هذا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ) این را دو نحوه تفسیر کردند: یکی این دعوی رسالت و امر بتوحید، سابقین هم آمدند و از این دروغها گفتند و گفتند ما رسولیم و امر به توحید کردند و کسی گوش به حرف آنها نداد.

تفسیر دوم: این شرک و عبادت آلهه دین آبائی و اجدادی ماست دست از او برنمیداریم ولی ظاهر همان تفسیر اول است.

(وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ) این جمله را هم میتوان دو نحو تفسیر کرد: یکی اینکه قیامتی و

عـذابی و ثوابی نیست معاد یعنی چه زنـده شـدن بعد از پوسـیده شدن دروغ صـرف است. دوم اینکه ما همین شـرک و عبادت اصنام را احق میدانیم و بمثوبات نایل میشویم و عذاب بر مخالفین ما است اینهم ظاهر معنای اول است.

(فَكَذَّبُوهُ) پس از این جمله کلمات خلاصه آنکه تکذیب کردند هود را.

(فَأَهْلَكْناهُمْ) هلاکت عاد بباد شـد. چنانچه میفرماید وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عاتِيَةٍ سَخَّرَها عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيالٍ وَ ثَمانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُوماً فَتَرَى الْقَوْمَ فِيها صَرْعى كَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِيَةٍ فَهَلْ تَرى لَهُمْ مِنْ باقِيَةٍ (الحاقه آیه ۶ و ۷ و ۸).

(إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ) گذشت تفسیر آن.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۴۱] .... ص : ۷۱

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ (۱۴۱)

تکذیب کردند ثمود- قوم حضرت صالح- پیغمبران را.

ثمود نـام شخصـی است: ثمود بن عاشـر بن ارم بن سـام بن نوح و اولاـد و احفـاد او را بنام او نامیدنـد و قبیله سـنگین شدنـد و حضـرت صالـح هم از این قبیله بود و زمین آنها نزدیک تبوک بود و لسان آنها عربی اولی بود و لفظ ثمود اطلاقاتی دارد بسـا منصرف میشود و بسا غیر منصرف اگر اطلاق برحی یا وادی شد منصرف است و اگر بر قبیله یا ارض شد غیر منصرف است.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۴۲] .... ص : ۷۱

إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صالِحٌ أَ لا تَتَّقُونَ (۱۴۲)

زمانی که فرمود از برای آنها برادر آنها حضرت صالح آیا متقی نمیشوید؟

شرح دعوت حضرت صالح را ما در جلد پنجم صفحه ۳۶۵ الی ۳۷۳ در ۸ صفحه در ذیل آیه ۷۳ الی آیه ۸۰ در سوره اعراف و در جلد هفتم صـفحه ۷۶ الی ۸۴ در ذیل آیه ۶۱ الی ۶۸ در سوره هود بیان کرده ایم مراجعه فرمائیـد و حـدیث مفصـلی که از کافی کلینی مسندا از ابی حمزه ثمالی از حضرت باقر (ع) که فرمود: حضرت رسول (ص) پرسیدند از جبرئیل که چه نحو بوده هلاکت ثمود و قوم صالح؟ جبرئیل بیان کرد که خلاصه آن را ما در این دو مجلد تذکر داده ایم.

و اجمالش اینکه حضرت صالح در سن ۱۶ سالگی مبعوث برسالت و مأمور بدعوت شد و تا سنش به صد و بیست سال رسید صد و چهار سال دعوت فرمود فقط ضعفاء و فقراء باو ایمان آوردند و متکبرین و اعیان و اشراف قوم ایمان نیاوردند و عمر آنها طولانی بود بین ۳۰۰ سال تا ۱۰۰۰ سال و مرکز آنها بین شام و مدینه نزدیک یمن بود و حضرت صالح فرمود من از دعوت بشما ملول شدم شما هم از دعوت من ملول شدید بیائید میرویم نزد بتها و آلهه شما من از آنها حاجت میطلبم اگر برآورده شد از میان شما بیرون میروم و دست از دعوتم برمیدارم و شما هم از خدای من حاجت طلبید اگر برآورده شد بمن ایمان آورید گفتند انصاف دادی رفتند نزد بتها آنچه حضرت صالح حاجت طلبید اثری دیده نشد فرمود شما حاجت طلبید از خدای من گفتند از دل سنگ یک شتر با این خصوصیات بیرون آور حضرت صالح ناقه عظیمه ای بیرون آورد گفتند بچه بیاورد فوری بچه زائید و انقدر شیر میداد که تمام قوم را کفایت میکرد رؤساء دیدند این معجزه بزرگ مشهود تمام قوم میشود و ایمان می آورند رفتند بچه او را کشتند و ناقه را پی کردند و سه روز بیشتر طول نکشید که تمام بصیحه و صاعقه هلاک شدند.

اقول: سه نفر از خاندان رسالت یادی از ناقه صالح و فصیل آن کردند یکی صدیقه طاهره که سید بحر العلوم از لسان جده خود میفرماید

«خلوا ابن عمی او لاکشف بالدعاء رأسی و اشکو للّه شجونی ما کان ناقه صالح و فصیلها بالفضل عند اللّه الا دونی»

دیگر ابی عبد اللّه طفل شیرخوار خود را دست گرفت عرض کرد

«رب لا یکون اهون الیک من فصیل»

دیگر حضرت هادی (ع) روزی که پیاده در رکاب متوکل میرفت فرمود شست پای من در نزد خدا افضل از ناقه صالح است. و پیغمبر (ص) قاتل علی امیر المؤمنین را شقیق عاقر ناقه ثمود فرمود و یکی از چهارده نفر که اصحاب تابوت هستند او را معین کردند بپردازیم بتفسیر آیات:

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۴۳ تا ۱۴۵] .... ص : ۷۲

إِنِّی لَکُمْ رَسُولٌ أَمِینٌ (۱۴۳) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُونِ (۱۴۴) وَ ما أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِیَ إِلاَّ عَلی رَبِّ الْعالَمِینَ (۱۴۵)

شرحش بعین در مورد نوح گذشت احتیاج بتکرار ندارد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۴۶ تا ۱۵۰] .... ص : ۷۲

أَ تُتْرَکُونَ فِی ما هاهُنا آمِنِینَ (۱۴۶) فِی جَنَّاتٍ وَ عُیُونٍ (۱۴۷) وَ زُرُوعٍ وَ نَخْلٍ طَلْعُها هَضِیمٌ (۱۴۸) وَ تَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً فارِهِینَ (۱۴۹) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُونِ (۱۵۰)

آیا وامیگذارید خود را در آنچه فعلا در او هستید و ایمن هستید از زوال او در باغستانهایی که درختان آنها سر به هم آورده و چشمه های جاری و مزرعه های سبز و خرم و نخلستان هایی که اول طلوع آنها بسر است بسیار خوش بو و خوش طعم و کوه ها را می تراشید و خانه و حجره میسازید با کمال مهارت و استادی پس بترسید از این که خداوند این نعمتها را از شما بگیرید و هلاک شوید و اطاعت کنید مرا در آنچه خداوند امر فرموده از توحید و عبادت او و ترک مخالفت او و معاصی او.

(أَ تُتْرَکُونَ) یعنی وقوف میکنید باعمال زشت خود؟

(فِی ما هاهُنا آمِنِینَ) تصور میکنید همیشه در دنیا هستید و همیشه متنعم بنعم الهیه هستید.

تنبیه: حضرت هود تعجب میکند که استفهام تعجبیست از اینکه اینها بخیال امن و خاطر جمع در لهو و لعب هستند با اینکه بسا عمر آنها بهزار سال میرسید بیاید عصر حاضر ما را مشاهده کند که غایت عمر بین هفتاد و هشتاد سال است با این تصادفات هر روزه و امراض تازه بتازه چه اندازه در امن هستند و خیال مرگ و زوال نعم نمیکنند.

(فی جنات) جنه از ماده جن بمعنی مستور است یعنی اشجار باغستان های آنها بقدری شاخ و برگ داده که زیر آنها مستور شده.

(و عیون) چشمه های جاری در همان باغستانها و مزارع آنها.

(و زروع) کشتزارها.

(و نخل) نخلستانها.

(طَلْعُها هَضِیمٌ) طلع اول ظهور شی ء است مثل طلوع فجر و طلوع شمس و هول مطلع که آثار مرگ ظاهر میشود و اول نظر که میفرماید فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِی سَواءِ الْجَحِیمِ (صافات آیه ۵۳) و هضم رطب را گویند که هنوز هسته نبسته باشد بسیار نرم و خوش طعم و خوشبو است.

(وَ تَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُيُوتاً فارِهِينَ) صنعت عجیبیست میان کوه را در آورند خانه بسازند در کوه مشتمل بر بیوت زیادی که از خطر خرابی مصون و محفوظ باشد «فاره» بمعنی استاد ماهر است که چه مهارتی داشتند.

(فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ) گذشت تفسیرش.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۵۱ تا ۱۵۲] .... ص : ۷۴

وَ لا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ (۱۵۱) الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَ لا يُصْلِحُونَ (۱۵۲)

و اطاعت نکنید امر مسرفین را که اکابر و اعیان آنها بودند که زیاده روی میکردند در معاصی و افعال قبیحه و اخلاق رذیله و اعمال ناشایسته که کسانی هستند که افساد میکنند و فعل صالحی از آنها صادر نمیشود و اصلاح نمیکنند.

اسراف زیاده رویست و در هر امری حرام است و تبذیر از بین بردن است نوعا اعیان و رؤساء و اشراف در امور اسراف میکنند بخصوص اسراف در معاصی و طغیان و سرکشی و سرپیچی البته زیردستان در تحت اطاعت آنان میروند برای استفاده مادی از آنها و فروختن دین به دنیا مثل اتباع معاویه و یزید و سایر سلاطین بنی امیه و بنی عباس و سلاطین جور بلکه در بسیاری از موارد کاسه از آش گرم تر است مثل عمر سعد که امر باحتراق خیام حرم کرد با اینکه دستوری از یزید و ابن مرجانه نداشت و کارهای دیگر و هکذا فعله و تفعله، در جواب حضرت صالح قوم ثمود گفتند:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۳] .... ص : ۷۴

قالُوا إِنَّما أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ (۱۵۳)

جز این نیست که تو از کسانی هستی که بسیار سحر شده ای و بسیار در سحر فرو رفته ای که عقلت را از دست داده ای و دیگر شعور و ادراک نداری.

و لذا بسیاری از انبیاء را رمی بجنون میکردند و به سفاهت و کم عقلی و بی شعوری، چون با آلهه آنها طرف بودند کسی که با خدایان آنها طرف شود و خبر از زنده شدن بعد از مردن و پوسیده شدن دهد و از عقاب و عذاب تحذیر و انذار کند او را جاهل و مجنون و ساحر و سایر مزخرفات میدانند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۴] .... ص : ۷۴

ما أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنا فَأْتِ بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۱۵۴)

نیستی تو مگر یک بشر

مثل ما پس اگر راست می گویی یک معجزه و دلیل و برهانی برای صدق دعوای خود بیاور ما بمجرد دعوی بتو ایمان نمیاوریم.

و در باب نبوه عامه گفته ایم که دعوی نبوت علاوه بر شرائطی که در انبیاء و اوصیاء از عصمت و طهارت حسب و نسب و سایر شرائط هست باید مدرکی برای نبوت خود داشته باشد و آن یکی از سه چیز است یا اخبار نبی ثابت النبوه مثل اخبار و آیات قرآنی از نبوت انبیاء سلف از آدم تا عیسی (ع) که اگر قرآن نبود و فرمایشات حضرت رسالت، ما مدرکی برای نبوت آنها نداشتیم و یا اخبار معصوم ثابت العصمه مثل فرمایشات ائمه اطهار در حالات انبیاء سلف یا معجزه و آن فعلیست که از قدرت بشر خارج است و فعل الهیست که بدست او جاریست و امروز ما بر نبوت حضرت رسالت سه معجزه باقیه داریم: یکی قرآن، دیگر خبرهایی که از بعد از خود داده که تمام طابق النعل بالنعل تحقق پیدا کرده دیگر استحکام احکام با اینکه درس نخوانده و خط ننوشته و در میان یک دسته اعراب جاهلیت بزرگ شده لذا از حضرت صالح مطالبه معجزه و دلیل و آیه کردند فرمود:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۵] .... ص : ۷۵

قالَ هذِهِ ناقَةٌ لَها شِرْبٌ وَ لَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ (۱۵۵)

معجزه من این ناقه است که از برای او یک روز شرب باشد از چشمه و یک روز معین برای شما باشد.

ناقه شتر ماده را گویند و ابل شتر نر و این ناقه را حضرت صالح مقابل قوم از دل سنگ خارج فرمود و گفتند باید بچه بیاورد فوری بدون فحل بچه آورد و بقدری عظمت داشت که تمام این نه رهط صغیر و کبیر آنها از شیر آن بهره برداری میکردند که میفرماید: وَ يا قَوْمِ هذِهِ ناقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوها تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذابٌ قَرِيبٌ (هود آیه ۶۴).

(قالَ هذِهِ ناقَةٌ لَها شِرْبٌ) یک روز چشمه آب مخصوص باین ناقه باشد و از امیر المؤمنین مرویست فرمود اول چشمه که از سنگ جوشید چشمه ناقه صالح بود.

(وَ لَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ) یک روز معین هم برای شما باشد ناقه آب نمی آشامد و این

معجزه چون باقی بود و مورد مشاهده ناس بود اینها ترسیدند که دیگران بیایند و معاینه کنند و ایمان بیاورند و دستگاه اینها را از بین ببرند و در هم کوبند در مقام بر آمدند که او را از بین ببرند تا اینکه حضرت صالح به آنها خبر داده و فرمود:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۶] .... ص : ۷۶

وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۵۶)

و اذیت باو نکنید که اگر کوچکترین اذیتی باو شد که مفاد (وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ) است پس میگیرد شما را عذاب روز عظیم (فَيَأْخُذَكُمْ عَذابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ).

و در سوره هود میفرماید:

(وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذابٌ قَرِيبٌ) که سه روز بیشتر مهلت نداشتند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۷] .... ص : ۷۶

فَعَقَرُوها فَأَصْبَحُوا نادِمِينَ (۱۵۷)

پس پی کردند ناقه را پس صبح کردند در حالی که نادم و پشیمان بودند.

دیگر پشیمانی سود نداشت و در سوره هود میفرماید: فَعَقَرُوها فَقالَ تَمَتَّعُوا فِي دارِكُمْ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ ذلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ (آیه ۶۵) و این سه روز مهلت برای این بود که حضرت صالح و مؤمنین از میان قوم خارج شوند و شرح پی کردن ناقه صالح را ما در سوره اعراف مجلد پنجم صفحه ۳۷۰ آیه ۷۷ و در جلد ششم در سوره هود صفحه ۸۱ آیه ۶۵ بیان کردیم و خلاصه اینکه زنی بود جمیله نامش صدف بود و اموال زیادی از گوسفند و گاو و شتر داشت و مردی بود نامش مصدع باو گفت من بتو تزویج میشوم و مهر من پی کردن ناقه صالح است و نیز زنی بود نامش عنیزه و مردی بود نامش قدار او را خواست و گفت من یکی از دخترانم را به تو تزویج میکنم مشروط به اینکه پی کنی ناقه صالح را و این قدار اولاد زنا بود لکن معروف به ابن سالف بود از جهت فراش. این دو نفر مصدع و قدار هفت نفر دیگر را از سران قوم با خود همدست کردند و ناقه صالح را پی کردند و اما فصیل بچه ناقه در بعض اخبار دارد فرار کرد و ناله میکرد و در کوه ها غایب شد چنانچه در سوره اعراف گفتیم و در بعض اخبار دارد او را مقابل ناقه کشتند چنانچه در سوره هود گفتیم و مکرر تذکر دادیم که حضرت رسالت پسر

مرادی را شقیق عاقر ناقه صالح فرموده و مناسبتش اینکه این مرادی هم برای تزویج به بنت اشعث قطامه امیر المؤمنین را ضربت زد و صدیقه طاهره یاد از ناقه و فصیل کرد مناسب با آنچه در اعراف گفتیم و ابی عبد اللّه (ع) در شهادت طفل شیرخوار یاد فرمود مناسب با آنچه در سوره هود گفتیم و حضرت هادی یاد فرمود مناسب اینکه متوکل سه روز بیشتر نشد که او را قطعه قطعه کردند.

(فَأَصْبَحُوا نادِمِينَ) این ندامت بعد از ظهور عذاب بود و پشیمانی از اینکه عذاب نازل شده مثل پشیمانی فرعون نه از جهت اینکه ایمان بیاورند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۸] .... ص : ۷۷

فَأَخَذَهُمُ الْعَذابُ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۵۸)

پس گرفت اینها را عذاب الهی محققا در این عذاب هر آینه آیه و دلیل است بر نتیجه مخالفت انبیاء و نیستند اکثر کفار و مشرکین که ایمان آورده باشند و ایمان بیاورند.

در این آیه تعبیر بعذاب فرموده در سوره اعراف تعبیر برجفه که لرزیدن باشد فرموده در سوره هود تعبیر بصیحه فرموده در سوره فصلت تعبیر بصاعقه فرموده فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صاعِقَةً مِثْلَ صاعِقَةِ عادٍ وَ ثَمُودَ (آیه ۱۲) و کلمه عذاب در این آیه فَأَخَذَهُمُ الْعَذابُ شامل جمیع آنها میشود و جمیع آنها ممکن است که صیحه یا صیحه ملک بوده یا صیحه رعد، به اندازه ای که لرزه به اندام آنها یا به زمین افتاد که رجفه باشد و صاعقه برق بود که پس از رعد آتش خارج میشود و بهر جا رسید فورا میسوزاند زیرا آتش خالص است و لذا سریع الخمود است.

(إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً) ممکن است اشاره باشد بجمیع قضایای صالح از اخراج ناقه و فصیل و خصوصیات آن که ذکر شد و به نزول عذاب بر مخالفت انبیاء و ممکن است اشاره باشد بخصوص عذاب.

(وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ) که ابدا پند و اندرز و تبشیر و معجزه بآنها تأثیر ندارد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۵۹] .... ص : ۷۷

وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۵۹)

تفسیرش گذشت.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۶۰] .... ص : ۷۷

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ (۱۶۰)

تکذیب کردند قوم لوط پیغمبران را.

و حضرت لوط، بعضی گفتند لوط پسر هاران بود و هاران پسر تارخ بود و برادر ابراهیم که لوط پسر برادر ابراهیم بود و بعضی گفتند ساره زن ابراهیم خواهر لوط بود که لوط برادر زن ابراهیم بود و ساره دختر خاله ابراهیم بود پس لوط پسر خاله ابراهیم و جمع بین اینها اینست که حضرت ابراهیم با برادرش هاران که هر دو پسر تارخ بودند دو دختر خاله خود را ازدواج کردند ولی هاران یک پسر آورد که لوط باشد و یک دختر که ساره باشد از خاله ابراهیم و ساره را حضرت ابراهیم اختیار کرد پس لوط هم پسر برادر ابراهیم میشود و ساره دختر خاله ابراهیم و خواهر لوط میشود و لوط برادر زن ابراهیم و حضرت لوط اول کسی بود که بابراهیم ایمان آورد که میفرماید «فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ» و این دلالت ندارد بر اینکه لوط قبل از ایمان بابراهیم العیاذ باللّه کافر یا مشرک بوده بلکه بدین حضرت نوح باقی بود. و چون ابراهیم مبعوث شد و ناسخ دین نوح بود ایمان به ابراهیم آورد زیرا مکررا اشاره کرده ایم که انبیاء در تمام عمر دارای مقام عصمت بودند چه قبل از بعثت و چه بعد از آن و حضرت لوط هم از انبیاء بود و حسب و نسب او با ابراهیم متصل میشود تا آدم (ع) تمام یا از انبیاء بودند یا از اوصیاء یا از صلحاء علی اختلاف بعضی از انبیاء و بعضی از اوصیاء و بعضی از صلحا و قوم لوط انتساب نسبی با لوط نداشتند فقط از جانب حضرت ابراهیم مبعوث بود بر آنها و گفتند اینها هفت شهر داشتند و شرح حال لوط و قومش و اعمال زشت آنها و اینکه سی سال آنها را دعوت کرد و اجابت نکردند و کیفیت نزول بلاـ که هفت شهر آنها واژگون گردید و حجاره بر سر آنها بارید و سایر خصوصیات آنها را در مجلد پنجم صفحه ۳۷۳ تا ۳۸۰ در هشت صفحه با احادیثی که از طرف ائمه رسیده در ضمن شش آیه از آیه ۸۰ الی ۸۵ مفصلا بیان کردیم محتاج بتکرار نیست به آنجا مراجعه نمائید.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۶۱ تا ۱۶۴] .... ص : ۷۸

إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَ لا تَتَّقُونَ (۱۶۱) إِنِّی لَکُمْ رَسُولٌ أَمِینٌ (۱۶۲) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُونِ (۱۶۳) وَ ما أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِیَ إِلاَّ عَلی رَبِّ الْعالَمِینَ (۱۶۴)

این چهار آیه بعین مطابق با آیات در مورد هود و صالح است و شرحش گذشت فقط شخص نبی مختلف است.

أَ تَأْتُونَ الذُّكْرانَ مِنَ الْعالَمِينَ (۱۶۵) وَ تَذَرُونَ ما خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْواجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عادُونَ (۱۶۶)

آیا میروید یعنی عمل میکنید با مردان از افراد بشر یعنی لواط میکنید.

و رها میکنید آنچه را که خلق فرموده از برای شما پروردگار شما از زنهای شما بلکه شما قومی هستید که تعدی و تجاوز میکنید.

(أَ تَأْتُونَ الذُّكْرانَ مِنَ الْعالَمِينَ) لواط اقسامی دارد:

(۱) لواط با رجال از معاصی کبیره است بلکه در اخبار دارد کفر باللّه است و حد شرعی آن قتل است.

(۲) لواط با اجنبیه است حکم زنا دارد اگر اجنبیه باشد صد تازیانه اگر محصن و محصنه باشد رجم است اگر با محارم باشد قتل است.

(۳) لواط با حیواناتی که معمول است اکل آنها مثل گوسفند و بز و گاو و شتر و آهو و امثال اینها گوشتش حرام میشود و فضله او نجس است و باید او را ذبح کرد سپس سوزانید و اگر معمول نیست اکل آن مثل خر و قاطر و اسب باشد از آن شهر خارج نمود و در شهر دیگری برد و حد آن تعذیر است که دون حد است.

(۴) لواط با حلال خود مکروه است و در خبر است میفرماید ما نمیکنیم ولی جایز است بدلیل قوله تعالی نِساؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ (بقره آیه ۲۲۳).

(وَ تَذَرُونَ ما خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْواجِكُمْ) اصلا خداوند خلقت نساء را کرد نه فقط برای دفع شهوات بلکه برای تولید نسل بلکه ایجاد شهوت هم برای این بود و همچنین در حیوانات بلکه در نباتات که میفرماید: وَ مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ جَعَلَ فِيها زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ (رعد آیه ۳) وَ مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ خَلَقْنا زَوْجَيْنِ (ذاریات آیه ۴۹). قوم لوط از زنها اعراض کردند و با رجال حتی در جاده ها و محل عبور بدون شرم و حیاء و چون زنها هم شهوت داشتند آنها هم با یکدیگر مساحقه میکردند که آنهم گناه کبیره است.

(بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عادُونَ) بلکه شما قومی هستید که تجاوزات و تعدیات بسیار دارید که اعمال زشت آنها بسیار بود فقط منحصر بلواط نبود میفرماید: أَ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ وَ تَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَ تَأْتُونَ فِي نادِيكُمُ الْمُنْكَرَ (عنکبوت آیه ۲۹) و در خبر از حضرت رضا (ع) در تفسیر منکر فرمود

«تتضارطون فی مجالسهم من غیر حشمه و حیاء»

و از تفسیر قمی

«بعضهم علی بعض»

و دیگر از منکرات از حضرت باقر (ع) است فرمود

«ان حل الازار فی الصلاه و الحذف بالحصی و مضغ الکندر فی المجالس و علی ظهر الطریق من عمل قوم لوط»

و در بعض اخبار قمار و تار زدن و آلات ساز را هم از اعمال آنها شمرده و بالجمله حیاء و عفت از میانه آنها برداشته شده مثل اینکه درس از عصر حاضر ما گرفته باشند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۶۷] .... ص : ۸۰

قالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ (۱۶۷)

گفتند در جواب حضرت لوط که هر آینه اگر دست از این دعوت خود بر نمیداری هر آینه ما تو را از بلاد و شهرستانهای خود بیرون میکنیم و تو از بیرون شدگان میشوی.

(قالوا) قوم لوط.

(لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ) کاری بکار ما نداشته باشی و تصرف در اعمال ما نمیکنی و ما را بخود واگذار نمیکنی.

(يا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ) گفتند هفت شهر در تصرف آنها بود ما تو را از بلاد خود اخراج میکنیم اخراج بلد میشوی میخواهی بمانی گوشه خانه خود بمان و هیچگونه تصرفی در کار ما نداشته باش و مزاحم حال ما مباش.

تنبیه: در باب امر بمعروف و نهی از منکر و ارشاد جاهل و هدایت ضال یکی از شرائط مهمه آن احتمال تاثیر است و با قطع بعدم تأثیر واجب نیست لکن این در حق علما و مؤمنین است ولی در حق انبیاء چون مأمور به تبلیغ هستند با قطع بعدم تأثیر هم باید ابلاغ کنند، تا حجت بر آنها تمام شود و راه عذر بر آنها بسته شود: لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَهٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَهٍ (انفال آیه ۴۴)، لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّهٌ بَعْدَ الرُّسُلِ (نساء آیه ۱۶۵)

و برای اینکه نگویند رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَیْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزی (طه آیه ۱۳۴)، وَ نَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (قصص آیه ۴۷) و لذا تقیه که این اندازه اهمیت دارد که عمل بر خلاف تقیه باطل است

«و من لا تقیه له لا دین له»

و بفرماید

«التقیه دینی و دین آبائی»

بر انبیاء جایز نیست و لو یک نفر مثل حضرت رسالت در میان مشرکین مکه با آن مقدار اذیت و یک نفر ابراهیم و لو او را در آتش بیندازند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۶۸] .... ص : ۸۱

قالَ إِنِّی لِعَمَلِکُمْ مِنَ الْقالِینَ (۱۶۸)

فرمود لوط محققا من از این عمل شنیع شما هر آینه بسیار بغض دارم و با این عمل دشمن هستم.

قالین از ماده قلا بمعنی بغض است یعنی از مبغضین شما هستم چنانچه میفرماید:

ما وَدَّعَکَ رَبُّکَ وَ ما قَلی (و الضحی آیه ۳) یعنی خداوند تو را واگذار نکرده و غضب نکرده بغض تو را ندارد، و در خبر دارد

«جرب الناس فانک اذا جربتهم قلیتهم و ترکتهم لما یظهر من بواطن سرائرهم»

یعنی «لا تغتر بظاهر من تراه» گول ظاهر را مخور تا امتحان و اختبار نکنی، و چون حضرت لوط مأیوس شد از قوم زیرا احدی باو در این مدت ایمان نیاورد جز دختران خود که جبرئیل بحضرت ابراهیم گفت فَما وَجَدْنا فِیها غَیْرَ بَیْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِینَ (ذاریات آیه ۳۶) آنهم زن او از کافرین بود که در چندین سوره میفرماید مِنَ الْغابِرِینَ لذا از خداوند طلب نجات کرد:

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۶۹] .... ص : ۸۱

رَبِّ نَجِّنِی وَ أَهْلِی مِمَّا یَعْمَلُونَ (۱۶۹)

پروردگار من نجات ده مرا و اهل مرا از آنچه اینها عمل میکنند.

خداوند هم دعاء او را مستجاب فرمود ملائکه آمدند بعد از آنکه نزد ابراهیم رفتند و بشارت به اسحق دادند و باو خبر دادند که ما آمده ایم برای اهلاک قوم لوط سپس آمدند نزد لوط در بسیاری از سور قرآنی شرح آن بیان شده بحضرت لوط گفتند قالُوا یا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّکَ لَنْ یَصِلُوا إِلَیْکَ فَأَسْرِ بِأَهْلِکَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّیْلِ وَ لا یَلْتَفِتْ مِنْکُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَکَ إِنَّهُ مُصِیبُها ما أَصابَهُمْ

إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَ لَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ (هود آیه ۸۱).

ص: ۸۱

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۷۰ تا ۱۷۳] .... ص : ۸۲

فَنَجَّيْناهُ وَ أَهْلَهُ أَجْمَعِينَ (۱۷۰) إِلاَّ عَجُوزاً فِي الْغابِرِينَ (۱۷۱) ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ (۱۷۲) وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ مَطَراً فَساءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ (۱۷۳)

پس نجات دادیم او را و اهل او را تمام آنها را مگر عجوزه که امرأه لوط بود در بازماندگان.

و پس از بیرون رفتن لوط و اهلش از تمام این هفت شهر قوم:

پس از آن هلاک کردیم دیگران را و باریدیم بر آنها باریدنی پس بد بود بارش انذار شدگان.

(ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ) تمام قوم لوط حتی امرأه او و طریق هلاکت آنها چنانچه در سور سابقه بیان شده و در اخبار توضیح داده اند حضرت جبرئیل هفت شهر آنها را از زمین کند و برد بالا- که در خبر دارد صدای کلاب و خروسان آنها را ملائکه میشنیدند و یک مرتبه سرنگون کرد و سنگ ریزه از آسمان بارید بر سر آنها و تمام هلاک شدند که مفاد (وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ مَطَراً) است.

اشکال: پس از سرنگون شدن آنها و زیر خاک رفتن آنها و هلاک شدن چه تأثیری دارد باریدن سنگ؟

جواب: بعض مفسرین گفتند سرنگون شدن راجع بکسانی که در شهرستان ها بودند و امطار حجاره راجع به آنهایی که در خارج شهرها بودند و این جواب تمام نیست زیرا ظاهر آیات در تمام سور اینست که این دو عذاب بر تمام آنها نازل شد، بخصوص در اخبار تصریح دارد که یکی از این سنگ ها بر سر امرأه لوط وارد شد و مسلما او در شهر بود در همان خانه لوط و تحقیق در جواب چنانچه قبلا- هم تذکر داده ایم اینست که اولا- شهرها با جمیع توابعش از صحراها و مزارع و باغات یک مرتبه از زمین کنده شد و بطرف آسمان بالا رفت و پس از آن سنگ بر آنها بارید و تمام هلاک شدند و پس از باریدن سنگ سرنگون شد که اثری از ابدان آنها و عمارات آنها و اشجار آنها و اندوخته های آنها و اثاثیه آنها باقی نماند، و در بعض اخبار دارد که هر که مرتکب عمل قوم لوط شد موقع مردن یکی از آن سنگ ها بر او میبارد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۷۴ تا ۱۷۵] .... ص : ۸۲

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۷۴) وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۷۵)

تفسیرش گذشت احتیاج ببیان جدید ندارد.

ص: ۸۲

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۷۶] .... ص :

كَذَّبَ أَصْحابُ الْأَيْكَهِ الْمُرْسَلِينَ (۱۷۶)

تکذیب کردند اصحاب ایکه پیغمبران را.

ایکه اسم درختیست که بهم پیچیده شده و اصحاب ایکه اصحاب آن درخت هستند که او را میپرستیدند و شهر خود را بنام آن درخت قرار دادند و اختلاف است بین مفسرین که اصحاب ایکه همان اصحاب مدین هستند یا غیر آنها و ظاهرا غیر آنها باشند.

و حضرت شعیب بر دو طایفه مبعوث بود و قرینه بر دوئیت آنها اینست که حضرت شعیب از اهل مدین بود، در سوره هود میفرماید وَ إِلى مَدْيَنَ أَخاهُمْ شُعَيْباً (آیه ۸۴) و در اینجا میفرماید:

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۷۷ تا ۱۸۳] .... ص : ۸۳

إِذْ قالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَ لا تَتَّقُونَ (۱۷۷) إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۷۸) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۱۷۹) وَ ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلى رَبِّ الْعالَمِينَ (۱۸۰) أَوْفُوا الْكَيْلَ وَ لا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ (۱۸۱)

وَ زِنُوا بِالْقِسْطاسِ الْمُسْتَقِيمِ (۱۸۲) وَ لا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْياءَهُمْ وَ لا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۱۸۳)

بدون ذکر اخ و در آنجا تعبیر باخ فرموده و این نه اخوت نسبیست بلکه محلیست.

تفسیر این آیات بعین مطابق با ما سبق است.

و تمام دهید کیل را و نباشید از کم گذاران و میزان کنید بمیزان صحیح مستقیم و کم نگذارید اشیاء ناس را و در روی زمین تجاوزات نداشته باشید و افساد نکنید.

یکی از معاصی بزرگ کم فروشیست و اشیایی که مورد معامله واقع میشود هر کدام یک نحو تعیین میشود و این پنج قسم است بعضی به کیل تعیین میشود مثل شربت آلات که بلیوان یا فنجان یا استکان یا شیشه و امثال اینها و بعضی بوزن تعیین میشود مثل حبوبات، لحوم، خبوزات و بسیار دیگر، بعضی بعدد مثل گردو و مرکبات و قرص و بیض و نحو اینها، بعضی به زرع و متر مثل زمین و فرش و پارچه و نحو اینها، بعضی بنظر مثل عمارات و الوان و اشکال و نحو اینها، و در تمام اینها انحاء تقلبات میآید: کیل را کوچک میگیرد، وزن را در سنگ کم قرار میدهد، عدد را در شماره تقلب میکند، زرع و متر را کوچک میگیرد، نظر را در رنگ یا باطن شی ء تقلب میکند، بالجمله حق مشتری را نمیدهد و این مضرات بسیاری دارد، حق اللَّه

معصیت بزرگ استحقاق عقوبت شدید دارد، ظلم به بندگان که در حدیث قدسی قسم یاد فرموده

(و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم)

و در عقبه صراط سؤال از مظالم میشود و حق الناس است واجب است بصاحبش رد کند و جمیع تصرفات در آن مال حرام و معصیت است و اگر هم هیچگونه تصرفی نکند حبس حقوق است و از معاصی دائمیه است آن بآن معصیت است و اگر مخلوط به مال خود نمود مال مختلط میشود و لو یک درهم در هزار درهم و تصرف در جمیع آنها حرام است.

و چهار حکم دارد اگر مقدار حرام معلوم و صاحبش هم معلوم و لو بعلم اجمالی باید رد کند یا تصالح کنند یا صاحبانش صرفنظر کنند و اگر مقدار معلوم و صاحبش مجهول است باید از جانب صاحبش رد مظالم دهد و اگر مقدار مجهول و صاحبش معلوم است باید تصالح کنند و اگر مقدار و صاحب هر دو مجهول باید خمس مالش را بدهد.

و حق الناس امرش از حق اللّه سخت تر است زیرا بسا باشد خداوند بکرم و لطفش از حق خود در گذرد و عفو فرماید لکن ناس از یک درهمش هم صرفنظر نمیکنند و اگر مرد ورثه در هیچ یک از اموالش نمیتوانند تصرف کنند چون دین است و دین مقدم بر ارث است و مضار دیگر که اکل مال حرام دل را سیاه میکند و قلب را قسی میکند خدا را فراموش میکند شیطان را مسلط میکند، اگر نطفه از حرام منعقد شد فرزند که از لقمه حرام بوده فاسد میشود الی غیر ذلک و یکی از معاصی بزرگ اصحاب و قوم شعیب این بوده لذا میفرماید:

(أَوْفُوا الْكَيْلَ) وفاء تمام دادنست چنانچه استیفاء تمام گرفتن است و این نسبت باشیایی که به کیل تعیین میشود.

(وَ لا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ) خسران زیان است یعنی کسر گذاردن کسر گذارنده نباشید.

(وَ زِنُوا بِالْقِسْطاسِ الْمُسْتَقِيمِ) نسبت باشیایی که بوزن تعیین میشود و قسطاس را بعضی گفتند ترازو است و بعضی گفتند قپان است و بهتر اینست که بگوئیم میزان است نه بمعنی، مصطلح بلکه بمعنی لغوی یعنی «ما یوزن به الشی ء و میزان کل شی ء بحسبه» و مثل ترازو و قپان از آلات وزن است و امروز وسائل وزن بسیار است و مستقیم حد وسط است نه زیاد بگیرید و نه کم بدهید.

(وَ لا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْياءَهُمْ) بخس شامل تمام میشود حتی بعدد و زرع و متر و بمعنی کم کردن است.

(وَ لا تَعْثَوْا فِی الْأَرْضِ مُفْسِدِینَ) عثی بمعنی فسد است یعنی فساد نکنید در زمین که داخل در زمره مفسدین میشوید همین کم فروشی مورث فساد در زمین میشود زیرا احتیاجاتش بسیار است مثلا- این یک نفر خباز یک جنس که خبز میفروشد دارد موقعی که کم میدهد خودش هم احتیاج بصد جنس دیگر دارد: بقصاب، بقال، میوه فروش، آرد فروش، بزاز و بسیار دیگر آنها هم باین کم میدهند یک نفع را در نظر گرفته صد ضرر بخود وارد کرده بعلاوه برکات هم برداشته میشود و خسران و زیانش زیاد میگردد و فساد دنیا را پر میکند.

تنبیه: این نوع معاملات از اموریست که عقل مستقل بقبح آن هست حتی نزد همان کس که کم میفروشد اگر بگویی کم فروشی خوب است یا بد؟ بد میداند و اگر بگویی کم فروخته ای بدش میآید و اگر دیگران باو کم دهند بد میگوید چندان احتیاج بتبلیغ نیست لکن عیب در اینست که «الناس یستسهلون الذم فی قضاء الوتر» لذا انبیاء آمدند که بگویند مجرد ذم نیست عقوبات دنیوی و اخروی بسیار دارد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸۴] .... ص : ۸۵

وَ اتَّقُوا الَّذِی خَلَقَکُمْ وَ الْجِبِلَّهَ الْأَوَّلِینَ (۱۸۴)

و بترسید و پرهیز کنید از خداوندی که شما را خلق فرمود و خلق الاولین را.

مراتب تقوی مکرر در این تفسیر بیان شده که مرتبه اولی تقوای از عقاید فاسده از شرک و کفر و ضلالت است و آنچه ایمان را زائل میکند که مسلما تکذیب انبیاء کفر است و خلاف ایمان است و تکذیب اوامر الهی هم موجب کفر است و این غیر از معصیت و مخالفت است.

یکی از بزرگان که مناسب نیست نام او را بردن میگفت من با سایرین فرق دارم من میگویم حرام است ولی معصیت میکنم و سایرین حلال میدانند و میکنند.

(وَ اتَّقُوا الَّذِی خَلَقَکُمْ) خداوندی که انسان را در احسن تقویم خلق فرمود لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ فِی أَحْسَنِ تَقْوِیمٍ (تین آیه ۴) از اعضاء و جوارح و قوی عقل و شعور باو عنایت فرموده و تمام وسائل تعیش را در دسترس او قرار داده: وَ لَقَدْ کَرَّمْنا بَنِی آدَمَ- الی قوله-

وَ فَضَّلْناهُمْ عَلى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنا تَفْضِيلًا (اسری آیه ۷۲).

(وَ الْجِبِلَّهَ الْأَوَّلِينَ) جبل بتشدید بمعنی خلق است یعنی خلق اولین یا مراد امم سابقه از زمان آدم تا زمان شعیب است یا مخلوقات غیر بشر از ملک و جن و عوالم بالا و عالم ارواح و نفوس و عالم انوار و غیر اینها.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸۵] .... ص : ۸۶

قالُوا إِنَّما أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ (۱۸۵)

گفتند قوم شعیب در جواب فرمایشات او جز این نیست که تو سحر کرده شده ای.

بزبان ساده جن زده شده ای سحر در تو اثر کرده عقلت زائل شده شعورت از دست رفته اختلال حواس پیدا کرده ای که میخواهی ما را از کارهای خود جلوگیری کنی و مانع از اعمال ما شده ای.

یکی از دوستان میگفت شخصی مالی از من زد فهمیدم او را گرفتم داد و فریاد زدم او را بردند با من در محکمه گفتم این مال مرا زده دیدم او توجه برئیس کرد و انگشتی بشقیقه زد که این دماغش خراب است و حواسش مختل است مال مرا برد و مرا دیوانه قلمداد کرد و این نسبتیست که نوع کفار و مشرکین بانبیاء میدادند و امروز هم کسانی که خود را روشن فکر می- دانند همین نسبتها را بعلما و دانشمندان دین میدهند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸۶] .... ص : ۸۶

وَ ما أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنا وَ إِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكاذِبِينَ (۱۸۶)

و نیستی تو مگر بشری مثل ماها و هر آینه بدرستی که گمان میکنیم که تو از دروغ گویانی.

تو چه امتیازی داری بر ما که وحی بر تو نازل شود و بر ما نشود دلیل چه داری مدرک و برهانت چیست اگر پیغمبری.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸۷] .... ص : ۸۶

فَأَسْقِطْ عَلَيْنا كِسَفاً مِنَ السَّماءِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۱۸۷)

پس بینداز بر ما پاره ای از آسمان اگر هستی از راستگویان و واقعا پیغمبری.

«انبیاء را مثل خود پنداشتند» (مثنوی)

با چنین حسن و ملاحت اگر اینان بشرند ز آب و خاک دگر و شهر و دیار دگرند

مکرر گفته شده که معجزه در تحت اختیار انبیاء نیست فعل الهیست بدست آنها صادر

میشود آنهم باندازه ای که حجت بر آنها تمام شود و ملعبه ناس نیست که هر چه هر که تقاضا کند آنها بجا آورند بعلاوه هر کسی قابلیت رسالت ندارد.

شرط بسیار بباید که شود قابل فیض و رنه هر سنگ و گلی لؤلؤ و مرجان نشود

و شرائط نبوت را مکرر اشاره کرده ایم از عصمت و طهارت نسب و حسب و افضلیت در- جمیع کمالات و صفات حمیده از جمیع افراد امت و اینکه علمش موهوبی باید باشد تحصیلی نباشد نقص خلقتی نداشته باشد امراضی که مورث تنفر است نداشته باشد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸۸] .... ص : ۸۷

قالَ رَبِّی أَعْلَمُ بِما تَعْمَلُونَ (۱۸۸)

فرمود پروردگار من داناتر است بآنچه شما عمل میکنید.

تمام اعمال کوچک و بزرگ چه امور قلبیه و خیالات نفسانیه باشد یا اعمال جوارحیه نزد او مکشوف است وَ ما یَعْزُبُ عَنْ رَبِّکَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ الایه (یونس آیه ۶۱) عالِمِ الْغَیْبِ لا یَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقالُ ذَرَّهٍ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ الایه (سبا آیه ۳) یَعْلَمُ خائِنَهَ الْأَعْیُنِ وَ ما تُخْفِی الصُّدُورُ (مؤمن آیه ۲۰) و غیر اینها از آیات.

و علم عین ذات است و غیر متناهی ازلا و ابدا.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۸۹] .... ص : ۸۷

فَکَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذابُ یَوْمِ الظُّلَّهِ إِنَّهُ کانَ عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ (۱۸۹)

پس تکذیب کردند شعیب را پس گرفت آنها را عذاب روز ظله محققا بود آن عذاب عذاب روز عظیم.

در سوره اعراف میفرماید فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ (آیه ۷۸) در سوره هود می فرماید:

أَخَذَتِ الَّذِینَ ظَلَمُوا الصَّیْحَهُ (آیه ۹۴) گفتند هوا بسیار حرارت پیدا کرد سپس ابری پیدا شد تماما رفتند زیر سایه ابر، ابر شکاف پیدا کرد و صیحه عظیمی یا از ملک یا از رعد بلند شد که بدنهای آنها برعشه آمد و برقی فرود آمد و تمام آنها را سوزانید. ابر ظله بود، رعد صیحه بود، برق صاعقه بود و بالجمله عذاب نازل شد و تمام هلاک شدند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۹۰ تا ۱۹۱] .... ص : ۸۷

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَهً وَ ما کانَ أَکْثَرُهُمْ مُؤْمِنِینَ (۱۹۰) وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ (۱۹۱)

تنبیه: تکرار این دو آیه در این سوره مبارکه برای انذار و بشارت است برای کفار و مشرکین و اهل معاصی که اولا بترسید از

این نوع عذابها در اثر مخالفت بشما متوجه شود چنانچه بر امم سابقه

ص: ۸۷

نازل شد، قوم نوح و هود و صالح و لوط و شعیب. و خداوند عزیز است قدرت دارد که بر شما هم نازل فرماید و این آیه بزرگیست که در اثر تکذیب رسل و انبیاء است و خداوند رحیم است که اگر توبه کنید و ایمان آورید قبل از نزول عذاب خداوند عفو میفرماید و می بخشد و مورد عنایات خود قرار میدهد اما پس از نزول دیگر فائده ندارد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۹۲ تا ۱۹۶] .... ص : ۸۸

وَ إِنَّهُ لَتَنْزِیلُ رَبِّ الْعالَمِینَ (۱۹۲) نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ (۱۹۳) عَلی قَلْبِکَ لِتَکُونَ مِنَ الْمُنْذِرِینَ (۱۹۴) بِلِسانٍ عَرَبِیٍّ مُبِینٍ (۱۹۵) وَ إِنَّهُ لَفِی زُبُرِ الْأَوَّلِینَ (۱۹۶)

و محققا این قرآن هر آینه نازل شده پروردگار عالمین است که جبرئیل که روح الامین است نازل شد به این قرآن بر قلب مبارک تو ای رسول محترم برای اینکه بوده باشی از انذار کنندگان بلسان عربی واضح روشن و محققا این ذکر قرآن هر آینه در کتب انبیاء سلف بوده.

اخبار بسیار داریم که این جمله (وَ إِنَّهُ لَتَنْزِیلُ رَبِّ الْعالَمِینَ) را بولایت امیر المؤمنین تفسیر فرموده و مکرر گفته ایم که اخبار وارده در تفسیر قرآن بیان مصداق است مصداق اتم منافی با عموم نیست یعنی ولایت امیر المؤمنین را پروردگار عالمین در همین قرآن در روز عید غدیر نازل فرموده در قوله تعالی یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ (مائده آیه ۶۷) و در قوله تعالی الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً (مائده آیه ۳) و در قوله تعالی إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ- الی قوله- وَ هُمْ راکِعُونَ (مائده آیه ۵۵) و بسیاری از آیات دیگر.

و ما مراتب نزول قرآن را در مقدمه بیان کردیم اولین مرتبه در عالم انوار بر نور مقدس نبوی بوده سپس در لوح محفوظ که میفرماید بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِیدٌ فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ (بروج آیه ۲۱ و ۲۲) سپس در لیله القدر در آسمان اول إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِی لَیْلَهِ الْقَدْرِ سپس جبرئیل نجوما بر حضرتش قرائت میکرد بر قلب مطهر که این آیه میفرماید (نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ) که غرض اصلی همین مرتبه اخیره بوده که:

(لِتَکُونَ مِنَ الْمُنْذِرِینَ) که علت انزال قرآن انذار کفار و مشرکین و ارباب ضلال و فساق

و فجار و بشارت بمؤمنین و صلحاء و اتقیاء و ابرار است.

(بِلِسانٍ عَرَبِیٍّ مُبِینٍ) یکی اینکه لسان عربی افضل و احسن السنه است و از این جهت لسان اهل بهشت عربیست دیگر آنکه پیغمبر و قوم او عرب بودند و میفرماید:

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ (ابراهیم آیه ۴) جهت سوم در خبر داریم که حضرت صادق (ع) در مقام مدح عجم و فضیلت آنها میفرماید

«لو نزل القرآن علی العجم ما امنت به العرب و قد نزل علی العرب فامنت به العجم»

و در قرآن میفرماید وَ لَوْ نَزَّلْناهُ عَلی بَعْضِ الْأَعْجَمِینَ فَقَرَأَهُ عَلَیْهِمْ ما کانُوا بِهِ مُؤْمِنِینَ» در چند آیه بعد.

(وَ إِنَّهُ لَفِی زُبُرِ الْأَوَّلِینَ) یعنی بشارت بنزول القرآن و برسالت حضرت رسالت و به ولایت امیر المؤمنین که در چندین حدیث تفسیر شده بود در کتب انبیاء سلف از صحف آدم و نوح و ابراهیم و تورات و زبور و انجیل بوده چنانچه میفرماید وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ لَما آتَیْتُکُمْ مِنْ کِتابٍ وَ حِکْمَهٍ ثُمَّ جاءَکُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَکُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ قالَ أَ أَقْرَرْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلی ذلِکُمْ إِصْرِی قالُوا أَقْرَرْنا قالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَکُمْ مِنَ الشَّاهِدِینَ (آل عمران آیه ۸۱)

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۱۹۷] .... ص : ۸۹

أَ وَ لَمْ یَکُنْ لَهُمْ آیَهً أَنْ یَعْلَمَهُ عُلَماءُ بَنِی إِسْرائِیلَ (۱۹۷)

آیا نمیباشد برای این مشرکین و کفار کافی این دلیل که علماء بنی اسرائیل خبر دادند بآمدن این رسول و نزول این قرآن قبل از بعثت حضرت رسالت.

جماعتی از یهود و دانشمندان آنها آمدند مدینه سکونت پیدا کردند و باهل مدینه گفتند که ما در کتب خود دیده ایم که در این اوان پیغمبری در مکه مبعوث میشود و هجرت بمدینه می کند ما آمده ایم که خدمت آن برسیم و ایمان آوریم و همین خبرهای یهود سبب شد که قبیله اوس و خزرج بحضرتش ایمان آوردند و لکن خود یهود آنهایی که بی غرض بودند ایمان آوردند مثل عبد اللّه بن سلام و ابن یامین و ثعلبه و اسد و اسید و غیر اینها لکن اکثر آنها ایمان نیاوردند و متعذر شدند به اینکه آنکه را ما میگفتیم از بنی اسرائیل است و این پیغمبر از بنی اسمعیل است و تا کنون هم یهود انتظار آمدن آن پیغمبر را دارند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۹۸ تا ۱۹۹] .... ص : ۹۰

وَ لَوْ نَزَّلْناهُ عَلى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ (۱۹۸) فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ ما كانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ (۱۹۹)

عجم در اصطلاح امروزه فارسی زبان ها را گویند فرس قدیم و فرس جدید لکن در لسان عرب هر زبانی که غیر از عربی باشد عجم میگویند چون زبان آنها را نمیفهمیدند و عجم در لغت عرب بمعنای بی زبانیست لذا نسبت بحیوانات عجم می گویند یعنی بی زبان و خود را عرب میگویند که معرب ما فی الضمیر است.

(وَ لَوْ نَزَّلْناهُ عَلى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ) بلغت غیر عرب.

(فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ) بر این مشرکین و کفار عرب.

(ما كانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ) از راه کبر و نخوت و زیر بار عجم رفتن ایمان نمی آوردند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۰۰] .... ص : ۹۰

كَذلِكَ سَلَكْناهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ (۲۰۰)

همین نحو ما راه میدهیم قرآن را در قلبهای زیان کاران.

(کذلک) یعنی حجت را بر آنها تمام میکنیم و آیات قرآن را گوش زد آنها میکنیم.

(سَلَكْناهُ) سلوک سیر بمحلیست سلوک طریق سیر در طریق است و جای گرفتن بمقصد چنانچه ملائکه عذاب میپرسند از اهل جهنم ما سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ قالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ- الی قوله- وَ كُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ حَتَّى أَتانَا الْيَقِينُ (مدثر آیه ۴۳) قرآن را با کمال فصاحت و بلاغت و بیان واضح و روشن تلاوت کردیم.

(فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ) فهمیدند و درک کردند ولی از روی عناد و نخوت و کبر ایمان نیاوردند.

اقول: آنهایی که هم اظهار ایمان کردند مثل ایمان بنی اسرائیل بود که بموسی آوردند بمجرد اینکه ده روز از آمدن موسی عقب افتاد گفتند موسی مرد و گوساله پرست شدند یا از حضرت موسی تقاضا کردند «اجْعَلْ لَنا إِلهاً كَما لَهُمْ آلِهَةٌ» اینها هم بمجرد رحلت حضرت رسالت گوساله پرست شدند و پس از رحلت ثانی خلیفه تراش شدند و شوری تشکیل دادند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۰۱] .... ص : ۹۰

لا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّى يَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِيمَ (۲۰۱)

ایمان نمی آورند بقرآن تا ببینند عذاب دردناک را.

غایه هم داخل در معنی است یعنی پس از دیدن عذاب الیم هم ایمان نمیآورند و میگویند

(النار و لا العار).

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۰۲] .... ص : ۹۱

فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ (۲۰۲)

پس میآید آنها را عذاب الهی بناگاه و حال آنکه آنها شاعر نمیشوند.

یعنی در حال غفلت آنها را میگیرد یا شب در خواب هستند یا روز اشتغال بدنیا دارند عذاب الهی مثل بسیاری از امور دفعی الحصول است چنانچه مرگ آنی الحصول است- بعث یوم القیمه کلمح البصر مرض بغتیست و بسیاری از امور بلکه حکما گفتند اتصالات و انفصالات تمام آنی الحصول است بلکه هر فعلی تا جمیع مقدمات و اسباب و شرائط او تمام نشود و به عبارت دیگر علت تامه تحقق پیدا نکند معلول و فعل وجود پیدا نمی کند و چون علت تامه که موجود شد آنی الحصول معلول موجود میشود و چون انفکاک معلول از علت محال است و علت تامه مرکب است از علت فاعلی و غایی و صوری و مادی.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۰۳ تا ۲۰۴] .... ص : ۹۱

فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ (۲۰۳) أَ فَبِعَذابِنا يَسْتَعْجِلُونَ (۲۰۴)

چون عذاب ما بغته بر آنها نازل میشود پس میگویند آیا ما را مهلت میدهند آیا پس بعذاب ما عجله میکنند؟

دارد موقعی که ملک الموت میآید برای قبض روح میگوید میشود یک سال بمن مهلت دهید تا تدارک کارهای گذشته را بکنم ایمان بیاورم اعمال صالحه بجا آورم توبه از معاصی کنم، حقوق ذوی الحقوق را اداء کنم، میگوید سالهای عمر تو تمام شده میگوید: یک ماه مهلت دهید میگوید ماههای عمر تو تمام شده، میگوید یک هفته جواب میدهد هفته های تو تمام شده میگوید یک روز، روزهای تو تمام شده، یک ساعت ساعتها تمام شده، یک دقیقه دقیقه ها تمام، یک نفس، انفاس تمام شده.

(فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ) آیا هیچ مهلتی نیست ممکن است خداوند ما را مهلت دهد؟ خطاب میرسد أَ وَ لَمْ نُعَمِّرْكُمْ ما يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَ جاءَكُمُ النَّذِيرُ (فاطر آیه ۳۷) (أَ فَبِعَذابِنا يَسْتَعْجِلُونَ) اگر مهلت نیست عذاب را تأخیر بیندازید و عجله در عذاب

نکنید بلکه یک وسیله پیدا شود و رفع عذاب از ما بکند. جواب: تمام درها بسته شده هیچگونه وسیله ندارید خود را از قابلیت مغفرت و عفو الهی و شفاعت شفعاء انداخته اید و لو فرض بر فرض محال اگر مهلت هم بشما داده شود همان آش است و همان کاسه وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ (انعام آیه ۲۸) لَیْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِیٌّ وَ لا شَفِیعٌ (انعام آیه ۵۱)

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۰۵ تا ۲۰۷] .... ص : ۹۲

أَ فَرَأَیْتَ إِنْ مَتَّعْناهُمْ سِنِینَ (۲۰۵) ثُمَّ جاءَهُمْ ما کانُوا یُوعَدُونَ (۲۰۶) ما أَغْنی عَنْهُمْ ما کانُوا یُمَتَّعُونَ (۲۰۷)

آیا پس می بینی اگر آنها را سالهایی متمتع کنیم بلذائذ دنیوی پس از آن بیاید آنها را آنچه که بودند به آنها وعده داده شده از عذاب الهی بی نیاز نمیکند آنها را و نجات بخش نیست از آنها آنچه را که بودند متمتع میشدند.

یکی از تفضلات الهی برای کفار و مشرکین و فساق و فجار تعجیل در مرگ آنها است زیرا اگر هر چه بمانند در دنیا بار خود را سنگین تر میکنند و عذاب خود را زیادتر وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ (آل عمران آیه ۱۷۸) بعلاوه دیگران را هم بکفر و ضلالت و معاصی دلالت میکنند و عقوبت آنها را هم دارند و ظلم و فساد و تعدی نسبت بمؤمنین میکنند عذاب آنها را هم دارند، بلی طول عمر خوب است برای کسانی که اهل عبادت هستند بیشتر عبادت کنند و در مقام هدایت دیگران باشند که مثوبات آنها را هم داشته باشند و احسان بدیگران کنند ثواب آن را هم دست بیاورند.

بالجمله جمیع نعم الهیه اگر بمصرف منظور الهی صرف شد نعمت و تفضل است و اگر بر خلاف مرضی الهی صرف شد بلا و نقمه است چه نعم داخلیه جوارح و اعضاء چشم گوش، دست و پا، عقل قوه و قدرت و چه نعم خارجیه از دولت و ثروت و مکنت و غیر اینها.

و یکی از حکم امهال اینها اینست که بسا در نسل آنها و لو هفتاد واسطه باشد یک مؤمن پیدا میشود چنانچه در جهاد امیر المؤمنین و حضرت سید الشهداء همین نظر را داشتند باری بودن آنها در دنیا رفع عذاب آخرت آنها را نمیکند.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۰۸] .... ص : ۹۲

وَ ما أَهْلَکْنا مِنْ قَرْیَهٍ إِلَّا لَها مُنْذِرُونَ (۲۰۸)

و ما هلاک نکردیم شهرستانی را مگر آنکه بود

برای او انذار کنندگانی.

خداوند تا حجت را بر بندگان تمام نکند عذاب نازل نمیکند چنانچه میفرماید وَ ما کُنَّا مُعَذِّبِینَ حَتَّی نَبْعَثَ رَسُولًا (اسراء آیه ۱۵) خداوند اولا عقل و شعور عنایت میفرماید دیوانه تکلیف ندارد و مورد مؤاخذه نیست سپس انبیاء و رسل میفرستد و کتاب نازل میکند و راه نشان میدهد و حجت تمام میکند لِیَهْلِکَ مَنْ هَلَکَ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ یَحْیی مَنْ حَیَّ عَنْ بَیِّنَهٍ (انفال آیه ۴۲).

(وَ ما أَهْلَکْنا مِنْ قَرْیَهٍ) یعنی اهل القریه.

(إِلَّا لَها) یعنی لاهلها.

(مُنْذِرُونَ) انبیاء و ائمه و علماء.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۰۹] .... ص : ۹۳

ذِکْری وَ ما کُنَّا ظالِمِینَ (۲۰۹)

منذرون هم بیم دهند و هم یادآور شوند و پند دهند و ما نیستیم ظلم کننده گان.

یکی از اصول اعتقادات عدل است خداوند بقدر ذره ظلم نمیکند چون ظلم قبح عقلی دارد و محال است فعل قبیح از او صادر شود حتی امر بقبیح هم نمیکند إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّهٍ (نساء آیه ۴۴) وَ أَنَّ اللَّهَ لَیْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیدِ (آل عمران آیه ۱۸۲) بدون استحقاق احدی را عذاب نمیفرماید.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۱۰ تا ۲۱۱] .... ص : ۹۳

وَ ما تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّیاطِینُ (۲۱۰) وَ ما یَنْبَغِی لَهُمْ وَ ما یَسْتَطِیعُونَ (۲۱۱)

و نازل نکردند باین قرآن شیاطین و سزاوار هم نیست بر آنها و قدرت و استطاعت هم ندارند.

نظر به اینکه قرآن معجزه بزرگ حضرت رسالت است و تا دامنه قیامت باقیست و از معجزات باقیه است و حضرت رسالت هم مبعوث بر کافه جن و انس هست همین نحوی که بشر قدرت ندارد و لو یک سوره مثل قرآن بیاورد جن بطریق اولی قدرت ندارد و این آیه رد کسانی است که گفتند شیاطین و اجنه بر پیغمبر میآوردند لذا میفرماید قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلی أَنْ یَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْآنِ لا یَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ کانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِیراً (اسری آیه ۸۸) لذا میفرماید:

(وَ ما تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّیاطِینُ) که آنها هم از طائفه جن هستند جن متمرد چنانچه میفرماید:

كانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ (کهف آیه ۵۰) که این قرآن را شیاطین نازل نکردند.

(وَ ما يَنْبَغِي لَهُمْ) شیاطین کار آنها شیطنت است امر بفساد و کفر و شرک میکنند الشَّيْطانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَ يَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشاءِ وَ اللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَ فَضْلًا (بقره آیه ۲۶۸) مثل قرآنی که به بهترین راه ها هدایت میفرماید چه مناسبت با شیاطین دارد إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ (اسری آیه ۹) (وَ ما يَسْتَطِيعُونَ) اصلا همچه قدرت و توانایی ندارند.

جایی که عقاب پر بریزد از پشه ی لاغری چه خیزد

انبیاء حتی مثل خود حضرت رسالت و ملائکه حتی جبرئیل امین در احادیث و فرمایشات آنها نظر کنید با اینکه افصح عرب است و مقایسه کنید با قرآن کجا میتوانند شیاطین این قرآن را نازل کرده باشند این نوع مزخرفات و کفریات از روی عناد و عصبیت است.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱۲] .... ص : ۹۴

إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ (۲۱۲)

محققا شیاطین از استراق سمع هر آینه ممنوع شده اند.

دارد در اخبار که شیاطین میرفتند در آسمانها و استراق سمع میکردند و میآمدند بکهنه خبر میدادند و آنها برای دیگران نقل میکردند تا زمان ولادت عیسی (ع) ممنوع شدند از آسمان چهارم ببالا تا زمان ولادت حضرت خاتم از کلیه آسمانها ممنوع شدند و اگر احیانا بروند نزدیک آسمان بشهاب قبس محترق میشوند چنانچه میفرماید وَ لَقَدْ جَعَلْنا فِي السَّماءِ بُرُوجاً وَ زَيَّنَّاها لِلنَّاظِرِينَ وَ حَفِظْناها مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ رَجِيمٍ إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ مُبِينٌ (حجر آیه ۱۶ الی ۱۸) و نیز میفرماید إِنَّا زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا بِزِينَةٍ الْكَواكِبِ وَ حِفْظاً مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ مارِدٍ- الی قوله تعالی- إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ ثاقِبٌ (و الصافات آیه ۶ الی ۱۰) لذا میفرماید:

(انهم) یعنی شیاطین.

(عَنِ السَّمْعِ) استراق سمع بکنند، (لَمَعْزُولُونَ) ممنوع هستند بواسطه شهاب چه جای اینکه تلقی قرآن کنند و القاء بر

پیغمبر (ص).

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱۳] .... ص : ۹۵

فَلا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ (۲۱۳)

پس نخوان با پروردگار خود، خدای دیگری پس میباشی از عذاب شدگان.

این آیه شریفه خطاب به پیغمبر است و این خطاب دو نکته دارد: یکی رفع طمع مشرکین که میگفتند اگر بآلهه ما تو هم موافقت کردی ما تو را عزت میگذاریم و اطاعت میکنیم و رئیس خود قرار میدهیم که دست از توحید برداری. و نکته دیگر اینکه خداوند میفرماید که اگر تو که اشرف مخلوقات من هستی مشرک شدی و اله دیگری با من اختیار کردی هر آینه بعذاب من گرفتار خواهی شد چه رسد بدیگران که شرک بخدا استحقاق عذاب دارد و لو اینکه وجود مقدس او از جمیع معاصی معصوم است و محال است از او کوچکترین معصیتی صادر شود یا در مخیله او خطور کند چه رسد بشرک که اعظم معاصیست چنانچه امیر المؤمنین در خطبه شریفه میفرماید

«اول الدین معرفه اللّه و کمال معرفته توحیده- الخطبه»

اول دین خدا شناسیست مقابل طبیعی دهری و نقصان معرفت شرک باو است و معرفت ناقص معرفت نیست لذا اول اصول دین توحید است بجمیع اقسام توحید: ذاتی، صفاتی، افعالی، عبادتی، نظری.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱۴] .... ص : ۹۵

وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ (۲۱۴)

و انذار کن و بترسان خویشان خود را که بتو از همه نزدیک ترند.

در اخبار بسیاری از طرق خاصه و عامه داریم بسیار مفصل که خلاصه آن اینکه موقعی که این آیه شریفه نازل شد و این اوائل بعثت بود حضرت دعوت فرمود اولادهای عبد المطلب را و آنها حدود چهل نفر بودند و بطعام مختصری و شیر کمی که برای یک نفر کافی بود تمام آنها را اطعام و شیر داد که ابو لهب حمل بر سحر کرد و فرمود من مبعوث شدم آنها را انذار فرمود و فرمود کدامیک از شما حاضر هستید که وزیر و معین و خلیفه و وصی من باشید هیچکدام قبول نکردند و این کلام را سه مرتبه تکرار فرمود فقط علی برخاست و بیعت کرد و آنها برخاستند و رفتند و به ابی طالب سرزنش کردند که این، این پسر را رئیس و مطاع تو قرار داد.

و این اخبار از کافی و تهذیب و من لا یحضر و غیر اینها در مجمع و برهان مسطور است مراجعه کنید.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱۵] .... ص : ۹۶

وَ اخْفِضْ جَناحَکَ لِمَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (۲۱۵)

و خفض جناح کن برای کسانی که متابعت کردند تو را از مؤمنین.

(وَ اخْفِضْ جَناحَکَ) طیور بسا در مقابل صاحبش یا هم جفتش بال خود را جمع میکند و تسلیم میشود کنایه از تواضع و فروتنیست بعکس رؤسا و امراء و سلاطین که نسبت باتباع و رعیت و زیر دستان خود بزرگی و تکبر میکنند و نخوت میورزند که اگر کوچک ترین بی احترامی از آنها مشاهده شد او را حبس و شکنجه میکنند بلکه بقتل میرسانند لکن اخلاق پیغمبر بنحوی بود که خدا میفرماید وَ إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ (قلم آیه ۴) و میفرماید فَبِما رَحْمَهٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ کُنْتَ فَظًّا غَلِیظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِکَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شاوِرْهُمْ فِی الْأَمْرِ (آل عمران آیه ۱۵۹). در خبر داریم ترویج دین اسلام بسه چیز شد: مال خدیجه، شمشیر علی، خلق پیغمبر، کسانی که بمال خدیجه ایمان آوردند بطمع مال بودند، کسانی که بشمشیر علی ایمان آوردند از ترس جان بود، و کسانی که بخلق پیغمبر ایمان آوردند از روی حقیقت و درک حقانیت دین اسلام بود و بهترین صفات انسانی حس خلق است و بدترین صفات سوء خلق. در خبر از حضرت رضا (ع) از آباء طیبین از حضرت رسالت فرمود:

«علیکم بحسن الخلق فان حسن الخلق فی الجنه لا محاله و ایاکم و سوء الخلق فان سوء الخلق فی النار لا محاله»

و نیز از آن حضرت است فرمود:

«بعثت لاتمم مکارم الاخلاق»

و گفتند خلق عظیم صبر بر حق و سعه بذل و تدبیر امور، وفق، صلاح و رفق و مدارا با دشمنان و تحمل مکاره در دعوت به اسلام و تجاوز از سیئات و عفو و بذل جهد در نصرت دین و مؤمنین و ترک حسد و حرص، و بالجمله دارای جمیع اخلاق حمیده و مکارم اخلاق بود حتی دارد مجلس حضرت بالا و پائین نداشت حلقه وار می نشستند حتی زنی از انصار آمد لباس حضرت گرفت حضرت برخاست رها کرد و رفت باز آمد گرفت حضرت برخاست رها کرد و رفت مرتبه سوم آمد گرفت حضرت برخاست رفت نه او عرضی کرد خدمت پیغمبر نه حضرت فرمایشی فرمود از آن زن پرسیدند این چه عملی بود کردی؟

گفت مریضی داشتم خواستم یک قطعه لباس حضرت را ببرم برای استشفاء در دفعه اول و دوم حیا کردم در دفعه سوم بردم.

حتی دارد عرب بیابانی آمد حضور حضرت نشست پای خود را دراز کرد و گفت یا محمد برای من قصه بگو حتی اعرابی آمد و گفت زیر این آسمان کذابی مثل تو نیست حضرت با کمال ملایمت فرمود اگر اینکه در آستین داری شهادت بصدق دعوی من بدهد قبول میکنی گفت آری سوسماری در آستین شکار کرده بود رها کرد سوسمار شهادت داد او ایمان آورد. در فتح مکه سران قریش از ترس پناه برده بودند بمسجد الحرام حضرت وارد مسجد شد فرمود با شما معامله میکنم معامله یوسف با برادرانش لا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ (یوسف آیه ۹۲).

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱۶] .... ص : ۹۷

فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّی بَرِی ءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ (۲۱۶)

پس اگر مخالفت تو کردند و ایمان نیاوردند پس از آنها اعراض فرما و بگو من بیزارم از آنچه شما عمل میکنید.

که پرستش بتها را میکنید و اعمال قبیحه بجا میآورید چنانچه میفرماید فَاصْدَعْ بِما تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (حجر آیه ۹۴) و نیز میفرماید خُذِ الْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِينَ (اعراف آیه ۱۹۹) و نیز میفرماید اتَّبِعْ ما أُوحِیَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (انعام آیه ۱۰۶) (فَإِنْ عَصَوْكَ) مرجع ضمیر عشیره است و عصیان آنها عدم تصدیق رسالت است و شرک بخدا.

(فَقُلْ إِنِّی بَرِی ءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ) اسلام خویش و غریبه ندارد سلمان میشود

«السلمان منا اهل البیت»

ابی لهب مورد تَبَّتْ يَدا أَبِی لَهَبٍ- الی قوله- سَيَصْلی ناراً ذاتَ لَهَبٍ شد (آیه ۱ و ۲ و ۳) اسماء زن ابی بکر، عایشه عیال پیغمبر، سیاه و سفید عرب و عجم ندارد

«خلقت الجنه لمن اطاع اللّه و لو کان غلاما حبشیا و خلقت النار لمن عصی اللّه و لو کان سیدا قرشیا».

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۱۷] .... ص : ۹۷

وَ تَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ (۲۱۷)

و توکل کن بر خداوند عزیز و رحیم.

توکل از شئون توحید افعالیست و در باب توحید افعالی گفتیم افراد بشر چهار دسته اند:

دسته اول: که اکثریت با آنها است تمام نظرشان باسباب و قوه و قدرت خود آنها است هیچ نظر بخدا ندارند مثل مفوضه و تدبیر امور را بدست خود میپندارند. دسته دوم بخداوند نظر دارند لکن توجه آنها باسباب است و میگویند

«ابی اللّه ان یجری الاشیاء الا باسبابها»

دسته سوم اسباب را مقدمه میدانند و خدا را مسبب الاسباب که هر چه مشیتش تعلق گرفت خودش اثر باسباب میدهد و اسبابش را فراهم میفرماید و مقام توکل در این مرتبه بیدار میشود که توجه بخدا دارد و اسباب را هم بدست او میداند. دسته چهارم بکلی نظر باسباب ندارد و آنها را مؤثر نمیداند و خدا را فعال ما یشاء. از امیر المؤمنین است میفرماید هر چه همّ من بر او قرار گرفت دیدم مقصودم حاصل نشد و هر چه اراده کردم غیر او شد

«فعلمت ان المدبر غیری»

در قرآن میفرماید وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ (طلاق آیه ۳) وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ، وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُتَوَکِّلُونَ (ابراهیم آیه ۱۱ و ۱۲) و غیر اینها از آیات لذا امر شد بحضرتش:

(وَ تَوَکَّلْ عَلَی الْعَزِیزِ الرَّحِیمِ) تعبیر بعزیز برای اینست که قدرت دارد دفع دشمنان تو را بکند و تو را نصرت کند و غلبه دهد بر آنها و تعبیر برحیم برای اینست که گرونده گان بتو و مؤمنین را مورد عنایت و تفضلات خود قرار دهد.

تو کار خود بخدا واگذار و خوشدل باش که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند

مشاهده کنید خداوند با این عده قلیل چگونه بر تمام مشرکین غلبه داد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۱۸ تا ۲۱۹] .... ص : ۹۸

الَّذِی یَرَاکَ حِینَ تَقُومُ (۲۱۸) وَ تَقَلُّبَکَ فِی السَّاجِدِینَ (۲۱۹)

خداوندی که می بیند تو را در موقعی که قیام میکنی و میگردی از حالی بحالی در سجده کنندگان.

این آیه چند نحو تفسیر شده در اخبار و در کلمات مفسرین:

(۱) (الَّذِی یَرَاکَ حِینَ تَقُومُ)

در صلوه منفردا (وَ تَقَلُّبَکَ فِی السَّاجِدِینَ) در جماعت مؤمنین.

(۲) حین تقوم در نماز شب که گفتند بر حضرت واجب بود بظاهر امر که دلالت بر وجوب

دارد در آیه شریفه وَ مِنَ اللَّیْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نافِلَهً لَکَ عَسی أَنْ یَبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقاماً مَحْمُوداً (اسری آیه ۷۹) که گفتند مقام شفاعت است لکن شفاعت یکی از شئون مقام محمود است و مقام محمود پس از تنزل از مقام ربوبیه دارای جمیع کمالات بود چنانچه در خبر است

«نزلونا من الربوبیه و قولوا فی حقنا ما شئتم»

(وَ تَقَلُّبَکَ فِی السَّاجِدِینَ) در فرائض یومیه که بر تمام مکلفین واجب است که ساجدین باشند.

(۳) حین تقوم از بعثت یعنی مبعوث شدی و تقلبک فی الساجدین دعوت مؤمنین.

(۴) حین تقوم در عالم نورانیه که اول مخلوق الهی بوده و تقلبک فی الساجدین در اصلاب طاهره و ارحام طیبه که اخبار بسیاری بر این معنی داریم.

(۵) که بنظر اقرب میآید حین تقوم قیام بدعوت و تبلیغ احکام و رسالت و هدایت و ارشاد و تقلبک فی الساجدین مقام عمل است با مؤمنین و قیام مجرد ایستادن نیست یکی از اسماء الهی یا قائم یا دائم قیام بخلق و رزق و سایر شئون ربوبی و از القاب حضرت بقیه اللّه قائم است. اقامه الصلاه حفظ نماز است که از بین نرود و اتیان آن در امور اتیان بآنها است و ممکن است به اطلاق شامل جمیع مذکورات شود و اخبار هم بیان مصداق باشد.

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۲۰] .... ص : ۹۹

إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ (۲۲۰)

همانا او شنوا و داناست.

این آیه هم ممکن است شاهد بر آنچه بنظر اقرب آمده باشد که سمیع نسبت بقیام به دعوت و هدایت است که آنچه تبلیغ میکنی خداوند میشنود و آنچه عمل میکنی میداند و مکرر، گفته ایم که بصیر که مفاد یریک است و سمیع از شئون علم یعنی عالم بمبصرات و مسموعات است و علم عین ذات است چون ذات مقدس او صرف الوجود است غیر محدود بحدی و علم یکی از مراتب وجود است مقابل جهل که امر عدمیست مثل قدرت و حیات تمام منتزع از ذات است و اینست معنای توحید صفاتی مقابل آنهایی که اینها را از صور مرتمسه گفتند و زائد بر ذات.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۲۱ تا ۲۲۳] .... ص : ۹۹

هَلْ أُنَبِّئُکُمْ عَلی مَنْ تَنَزَّلُ الشَّیاطِینُ (۲۲۱) تَنَزَّلُ عَلی کُلِّ أَفَّاکٍ أَثِیمٍ (۲۲۲) یُلْقُونَ السَّمْعَ وَ أَکْثَرُهُمْ کاذِبُونَ (۲۲۳)

آیا خبر بدهم شما را بر کسانی که شیاطین بر آنها نازل

میشوند بر هر افتراء زننده گناه کار القاء سمع میکنند و اکثر آنها دروغ میگویند.

نظر به اینکه در چند آیه قبل آیه ۲۱۰ فرمود وَ ما تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّياطِينُ میفرماید که شیاطین بر چه کسانی نازل میشوند.

(هَلْ أُنَبِّئُكُمْ) انباء خبر دادن است چنانچه نبی خبر داشتن است انبیاء کسانی هستند که از جانب الهی بآنها خبر میرسد بوحی الهی یا بایجاد کلام مثل تکلم با موسی یا در لیله المعراج با رسول اکرم یا بتوسط ملک مثل نزول ملائکه بر ابراهیم و لوط یا بالقاء وحی بر قلوب آنها چنانچه میفرماید وَ ما كانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْياً أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ (شوری آیه ۵۱).

(عَلى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّياطِينُ) کسانی که با اجنه و شیاطین رابطه داشتند که قبل از میلاد رسول اللَّه شیاطین میرفتند و استراق سمع میکردند و بآنها خبر میدادند و آنها کهنه و جادوگران بودند.

(تَنَزَّلُ عَلى كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ) که این کهنه و جادوگران میگفتند ما از جانب خدا خبر داریم که دعوی نبوت میکردند متنبی مثل مسیلمه و در خبر از حضرت صادق (ع) است فرمود آنها هفت نفر بودند: مغیره، بنان، صائد، حمزه بن عماره بریری، حارث شامی، عبد اللَّه بن حارث ابن الخطاب و اینها از باب مصداق است و الا کهنه بالاخص در یهود بسیار بودند.

(يُلْقُونَ السَّمْعَ) یعنی استراق سمع میکردند.

(وَ أَكْثَرُهُمْ كاذِبُونَ) ممکن است ضمیر هم بشیاطین برگردد و ممکن است به كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ و ممکن است بهر دو برگردد چنانچه بعید نیست.

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۲۴ تا ۲۲۶] .... ص : ۱۰۰

وَ الشُّعَراءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغاوُونَ (۲۲۴) أَ لَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وادٍ يَهِيمُونَ (۲۲۵) وَ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ ما لا يَفْعَلُونَ (۲۲۶)

و شعراء را متابعت میکنند اهل غوایت و ضلالت آیا نمیبینی که این شعراء در هر وادی و هر رشته فرو میروند و اینها میگویند آنچه را که خود عمل نمیکنند.

(و الشعراء) مراد جمیع شعراء نیست بواسطه استثناء در آیه بلکه شعرایی هستند که

اکاذیبی بهم بافته مدح میکنند کسانی که مستحق مدح نیستند که یکی از گناهان کبیره مدح من لا یستحق المدح است مثل جبابره و ظلمه که مستحق هزار گونه ذم هستند بطمع صله و تملق و ذم و هجو میکنند کسانی که مستحق ذم نیستند که ذم من لا یستحق الذم هم از گناهان کبیره است بلکه سزاوار هزار گونه مدح هستند. مثل انبیاء و اوصیاء و مقربان درگاه احدیت و اغراقات و اکاذیبی که در مدح معشوقه و شراب و تصنیفات که مناسب با مجالس رقص و لهو و لعب است که میفرماید:

(یَتَّبِعُهُمُ الْغاوُونَ) که اهل ضلالت و غوایت باین اشعار در مجالس و محافل و بخصوص در اعراس و مراکز فساد تمسک میجویند و کأنه اینها را وحی منزل میدانند.

(أَ لَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِی کُلِّ وادٍ یَهِیمُونَ) آیا نمی بینی که این شعراء در هر رشته که وارد میشوند فرو میروند و چه اندازه اغراق گویی میکنند؟! (وَ أَنَّهُمْ یَقُولُونَ ما لا یَفْعَلُونَ.) و این شعراء میگویند آنچه را که عمل نمیکنند در امر بمعروف و نهی از منکر و ارشاد و نحو اینها لکن خود تارک هستند معروف را و مرتکب میشوند منکر را و عیب های دیگران را میگویند.

در شعر مپیچ و در فن او چون اکذب او است احسن او

[سوره الشعراء (۲۶): آیه ۲۲۷] .... ص : ۱۰۱

إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ ذَکَرُوا اللَّهَ کَثِیراً وَ انْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا وَ سَیَعْلَمُ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَیَّ مُنْقَلَبٍ یَنْقَلِبُونَ (۲۲۷)

مگر آن شعراء کسانی که ایمان آوردند و عمل کردند اعمال صالحه را و ذکر الهی بجا آوردند ذکر بسیاری و طلب نصرت کردند از بعد آنکه بآنها ظلم شده بود و زود باشد که بدانند کسانی که ظلم کردند بچه بازگشتی بازگشت میکنند.

کلام در این آیه شریفه در چند جمله واقع میشود:

جمله اولی (إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ) شعراء مؤمن صالح که اشعار آنها در معارف الهیه و شئونات و مدایح انبیاء و ائمه اطهار و مذمت اعداء دین و نصایح و مواعظ و

پند و اندرز و مراثی و مصائب ائمه و مطاعن اعداء آنها و امثال اینها مثل دیوان امیر المؤمنین و رجزهای ابی عبد اللّه و اصحابش و اشعار دعبل خزاعی تا مثل دوره ما اشعار مرحوم صغیر و بسیار دیگر که بهر بیتی بیتی در بهشت بآنها داده میشود و از پیغمبر است فرمود

«ان من الشعر لحکمه»

مجمع.

جمله ثانیه: (وَ ذَکَرُوا اللَّهَ کَثِیراً) ذکر کثیر افضل عبادات است در قرآن مجید میفرماید إِنَّ الصَّلاهَ تَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ وَ لَذِکْرُ اللَّهِ أَکْبَرُ (عنکبوت آیه ۴۵) یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا اللَّهَ ذِکْراً کَثِیراً (احزاب آیه ۴۱) و از حضرت صادق (ع) است

(ما من شی ء الا و له حد ینتهی الیه الا الذکر فلیس له حد الخ)

و از حضرت رسالت است فرمود

(من اکثر ذکر اللّه احبه اللّه و من ذکر اللّه کثیرا کتبت له برائتان برائه من النار و برائه من النفاق)

جمله ثالثه: (وَ انْتَصِرُوا مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا) که مظلومین طلب نصرت میکنند بعد از اینکه به آنها ظلم شده باشعاری برای تشجیع مؤمنین در نصرت آنها.

(وَ سَیَعْلَمُ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَیَّ مُنْقَلَبٍ یَنْقَلِبُونَ) حدیث شریفی در ذیل این آیه دوست داشتم در خاتمه این سوره نقل کنم حدیث از ابن بابویه مسندا از حضرت رضا (ع) از پدر بزرگوارش از آباء طیبین از حضرت رسالت نقل فرموده فرمود:

«من احب ان یتمسک بدینی و یرکب سفینه النجاه بعدی فلیقتد بعلی بن ابی طالب علیه السلام و لیعاد عدوه و لیوال ولیه فانه وصیی و خلیفتی علی امتی فی حیاتی و بعد وفاتی و هو امیر کل مسلم و امیر کل مؤمن بعدی قوله قولی و امره امری و نهیه نهیی و تابعه تابعی و ناصره ناصری و خاذله خاذلی ثم قال من فارق علیا (ع) بعدی لم یرنی و لم اره یوم القیمه و من خالف علیا (ع) حرم اللّه علیه الجنه و جعل مأواه النار و من خذل علیا (ع) خذله اللّه یوم یعرض علیه و من ینصر علیا (ع) نصره اللّه یوم یلقیه و لقنه حجته عند المنازله ثم قال (ص) الحسن و الحسین اماما امتی بعد ابیهما و سیدا شباب اهل الجنه و امهما سیده نساء العالمین و ابوهما سید الوصیین و ولد الحسین تسعه ائمه تاسعهم القائم من ولدی طاعتهم طاعتی و معصیتهم معصیتی الی اللّه اشکو

المنكرين لفضلهم و المضيعين لحقهم بعدی و کفی باللَّه ولیا و کفی باللَّه نصیرا لعترتی و ائمه امتی منتقما من الجاهدین لحقهم وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ).

تمت بحمد اللَّه و المنه تفسیر السوره و یتلوه تفسیر سوره النمل و الحمد للَّه اولا و آخرا و صلی اللَّه علی نبیه و اله و یغفر اللَّه لی و لآبائی و اخوانی المؤمنین و اهل بیتی انشاء اللَّه تعالی.

ص: ۱۰۳

سوره نمل ۹۵ آیه- مکی .... ص : ۱۰۴

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱] .... ص : ۱۰۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

طس تِلْكَ آياتُ الْقُرْآنِ وَ كِتابٍ مُبِينٍ (۱)

فضیلت سوره: گذشت در اول سوره شعراء حدیث شریفی از حضرت صادق (ع) در فضیلت طواسین ثلاث که سوره شعراء و این سوره و سوره قصص باشد مراجعه کنید.

بعلاوه از آن حضرت مرویست فرمود راجع به این سوره

«من کتبها لیله فی رق غزال و جعلها فی رق مدبوغ لم یقطع منه شی ء و جعلها فی صندوق لم یقرب ذلک البیت حیه و لا عقرب و لا بعوض و لا شی ء یؤذیه باذن اللَّه تعالی).

و حدیثی از خواص القرآن نقل می کنند از حضرت رسالت لکن چون سند ندارد از نقل آن خودداری کردیم و لو در باب تسامح در ادله سنن ملاحظه سند لازم نیست به واسطه این که فرمودند:

«من بلغه ثواب علی عمل فعمله رجاء لادراک ذلک الثواب یعطیه و لو لم یکن کما بلغ).

(طس) از حروف مقطعه قرآن و رمز ما بین خداوند و رسول است، لا یعلمها الا اللَّه و الراسخون فی العلم و هم ائمه (ع).

(تِلْكَ آياتُ الْقُرْآنِ وَ كِتابٍ مُبِينٍ) اینست آیات قرآن مجید و کتاب که مبین احکام الهی است.

(تلک) اشاره به این سوره مبارکه است که مشتمل بر آیات شریفه است.

(آیات القرآن)، توصیف به قرآنیت برای این است که فرمود: قُرْآناً فَرَقْناهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلى مُكْثٍ وَ نَزَّلْناهُ تَنْزِيلًا (الاسری آیه ۱۰۶)

(و کتاب مبین) و توصیف به کتاب برای این است که در لوح محفوظ ثبت شده بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِیدٌ فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ (بروج آیه ۲۱ و ۲۲) إِنَّهُ لَقُرْآنٌ کَرِیمٌ فِی کِتابٍ مَکْنُونٍ لا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (واقعه آیه ۷۸) و توصیف به مبین قوله تعالی هذا بَیانٌ لِلنَّاسِ وَ هُدیً وَ مَوْعِظَهٌ لِلْمُتَّقِینَ (آل عمران آیه ۱۲۲) و قوله تعالی وَ ما أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ إِلَّا لِتُبَیِّنَ لَهُمُ الَّذِی اخْتَلَفُوا فِیهِ وَ هُدیً وَ رَحْمَهً لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ (نحل آیه ۶۴).

[سوره النمل (۲۷): آیه ۲] .... ص : ۱۰۵

هُدیً وَ بُشْری لِلْمُؤْمِنِینَ (۲)

این قرآن هدایت کننده و بشارت دهنده است برای قومی که ایمان می آورند.

اما هدایت قرآن که به بهترین راه ها و محکم ترین راه ها راهنمایی می کند چنانچه می فرماید:

إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ وَ یُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِینَ (الاسری آیه ۹) چیزی در قرآن فرو گذار نشده وَ لا رَطْبٍ وَ لا یابِسٍ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ (انعام آیه ۵۹).

و اما بشری سر تا سر قرآن بشارت مؤمنین است و در بسیاری از آیات بشارت را برای مؤمنین به طور اطلاق فرموده مثل همین آیه و در بعضی مقرون به تقوی فرموده الذین آمنوا و اتقوا در بعضی مقرون به عمل صالح کرده الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ اما اگر ایمان باشد و تقوی از معاصی و مقرون به اعمال صالحه «لَهُمْ دَرَجاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ» آنهم هر چه درجه ایمان و تقوی و عمل صالح بالا رود درجات بالا می رود تا برسد به درجات انبیاء و ائمه اطهار و اما اگر اعمال صالحه چندان نداشته باشد یا تقوای از معاصی اگر باعث زوال ایمان شد که هیچ گونه بشارتی ندارد و اما اگر با ایمان رفت عاقبت نجات است یا به مغفرت الهی یا به عفو پروردگار یا به شفاعت شفعاء یا به دعای مؤمنین یا وسائل دیگر و لو در حین موت یا در قبر یا در عالم برزخ یا در صحرای محشر گرفتار باشد به تفاوت مراتب لذا در این آیه به طور اطلاق فرمود:

(وَ بُشْری لِلْمُؤْمِنِینَ) سپس مصداق مؤمنین را بیان می فرماید:

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳] .... ص : ۱۰۵

الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ هُمْ بِالْآخِرَهِ هُمْ یُوقِنُونَ (۳)

مؤمنین کسانی هستند که بر پا می دارند نماز را و ادا می کنند زکاه را و به آخرت آنها

یقین دارند.

اما اقامه صلوه برای این است که

«الصلاه عمود الدین و قربان کل تقی ان قبلت قبل ما سواها و ان ردت رد ما سواها و تارک الصلاه کافر و لا یشم رایحه الجنه و ضایع الصلاه یخرج من الدنیا بلا ایمان».

و اقامه صلوه دو نحوه است: یکی اتیان نماز است صحیحا با جمیع اجزاء و شرائط و خالی از موانع و از جمله شرائط آن ایمان است که شرط صحت جمیع عبادات است.

دیگر آنکه وادار کند دیگران را بر اتیان صلوه به بیان احکام آن و امر به معروف و تحذیر از مخالفت.

و اما ایتاء زکاه بواسطه اینکه عذاب آن قبل از موت می رسد که می فرماید: وَ أَنْفِقُوا مِنْ ما رَزَقْناکُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ فَیَقُولَ رَبِّ لَوْ لا أَخَّرْتَنِی إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَکُنْ مِنَ الصَّالِحِینَ (منافقون آیه ۱۰).

و اما یقین به آخرت یقین بالاتر از علم است، علمی است که هیچ گونه غفلت و فراموشی در او نباشد همیشه نصب العین باشد که ببیند «اهل الجنه فی الجنه متنعمون و اهل النار فی النار معذبون». مثل زید بن حارثه و امثال او.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۴] .... ص : ۱۰۶

إِنَّ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ زَیَّنَّا لَهُمْ أَعْمالَهُمْ فَهُمْ یَعْمَهُونَ (۴)

محققا کسانی که ایمان به آخرت ندارند و نیاوردند زینت دادیم در نظر آنها اعمال زشت آنها را پس آنها در حیرت و ضلالت افتادند.

(إِنَّ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ) یا بکلی منکر معاد هستند مثل طبیعی و دهری یا شاک در معاد هستند که آیا قیامتی هست یا نه یا غافل از معاد و غرق در دنیا.

(زَیَّنَّا لَهُمْ أَعْمالَهُمْ) هوی پرستی، شهوت رانی، خوش گذرانی، لذت بری، کیف کنی نه حیائی نه عفتی نه شرمی نه خجلتی با اینکه خود را روشن فکر می دانند نه بفکر دین هستند و نه در بند نماز فسق و فجور و ظلم و تعدی از آنها می بارد و اهل حق را به نظر حقارت

و پستی و بی شعوری و بی ادراکی نگاه می کنند و کارهای خود را خوب می پندارند و در نظر آنها جلوه دارد.

(فَهُمْ یَعْمَهُونَ) عمه را در لغت و تفسیر به معنی تحیر تفسیر کردند چون لغتی مرادف آن پیدا نکردند لکن در فارسی به معنی گیج است یعنی اینها در طغیان و سرکشی و معاصی گیج شدند چیزی حالی آنها نمی شود توجهی ندارند متنبه نمی شوند چنانچه می فرماید:

یَمُدُّهُمْ فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ (بقره آیه ۱۴) وَ نَذَرُهُمْ فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ (انعام آیه ۱۱۰) مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَلا هادِیَ لَهُ وَ یَذَرُهُمْ فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ (اعراف آیه ۱۸۵) فَنَذَرُ الَّذِینَ لا یَرْجُونَ لِقاءَنا فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ (یونس آیه ۱۱) لَعَمْرُکَ إِنَّهُمْ لَفِی سَکْرَتِهِمْ یَعْمَهُونَ (حجر آیه ۷۲) لَلَجُّوا فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ (مؤمنون آیه ۷۷) و بالجمله اشخاص فرو رفته در شهوات و معاصی و طغیان و سرکشی اینها گیج هستند و بزبان دیگر زابرا شده اند هیچ حالی آنها نمی شود نه توجه می کنند و نه بخیال دین و نه بفکر آخرت و نه گوش بحرف علماء می دهند و نه اعتنایی به قرآن و احکام الهی دارند و نه در طغیان خود کوتاهی می کنند «بگذار تا بمیرد در عین خودپرستی» أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ (اعراف آیه ۱۷۸) أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَکْثَرَهُمْ یَسْمَعُونَ أَوْ یَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِیلًا (فرقان آیه ۴۶).

[سوره النمل (۲۷): آیه ۵] .... ص : ۱۰۷

أُولئِکَ الَّذِینَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذابِ وَ هُمْ فِی الْآخِرَهِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ (۵)

اینها از برای آنها است بد عذابی و آنها در آخرت خاسرترین اهل خسران هستند.

عذاب مطلقا سوء است و لو عذاب دنیوی باشد یا حین نزع یا در قبر یا در عالم برزخ یا صحرای محشر یا جهنم آنهم بمراتب مختلفه ولی آن عذابی که از همه آنها سخت تر و شدیدتر است سوء العذاب است و این اختصاص دارد باین نمره اشخاص که می فرماید:

(أُولئِکَ الَّذِینَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذابِ) که لام اختصاص است و خسران مجرد کسر تجارت نیست بلکه سرمایه از دست دادن است، دنیا محل تجارت است

«الدنیا مزرعه الاخره»

سرمایه

عمر است تاجر انسان است کسب و تجارت اعمال صالحه و اخلاق فاضله و عقائد حقه است نفع و فائده آنها سعادت و رستگاری و مثوبات دنیوی و اخروی است خسران آن سرمایه که عمر باشد از دست دادن است کسانی که نه عقائد حقه بدست آوردند و نه اخلاق فاضله و نه اعمال صالحه أُولئِکَ هُمُ الْخاسِرُونَ قُلْ إِنَّ الْخاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيامَهِ أَلا ذلِکَ هُوَ الْخُسْرانُ الْمُبِينُ (زمر آیه ۱۵) و اخسر اینها کسانی هستند که علاوه از اینکه هیچ نفعی نبردند و سرمایه عمر را از دست دادند فردای قیامت طلب کارهای زیادی دارند و طلب کارها هم دو قسم هستند یک قسمت مطالبه حقوق خود می کنند اول مطالب خدا حق الوهیت و نعم خود را مطالبه می کند، پیغمبر، امام، سادات، فقراء، ذوی الحقوق، مظلومین از کسانی که اموال آنها را بظلم گرفتند طلب کاران که به تقلب و کسب حرام و غش در معامله اموال آنها را تصرف کرده قسمت دویم مظلومین که گرفتار ظالمین شدند بالاخص ظالمین آل محمد (ص) لذا این هایی که در طغیان یعمهون شدند مشمول (وَ هُمْ فِی الْآخِرَهِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ) هستند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۶] .... ص : ۱۰۸

وَ إِنَّکَ لَتُلَقَّی الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَکِيمٍ عَلِيمٍ (۶)

و محققا تو تلقی کرده ای قرآن را از نزد حکیم علیم.

نوع مفسرین تفسیر کردند به اینکه توسط وحی و روح الامین از جانب پروردگار و لو به واسطه لکن آن چه به نظر می رسد این آیه شریفه مرتبه اول نزول قرآن را بیان می فرماید که خداوند چون نور مقدس حضرت رسالت را خلق فرمود و انوار مقدسه ائمه را، تمام علوم و کمالات را به آنها عنایت کرد که فرمود:

«اول ما خلق اللّه نوری»

پیش از اینکه ملکی یا عرش و کرسی و لوح و قلم را خلق فرماید و در خبر از امیر المؤمنین است که پس از خلقت نور آن حضرت خداوند دوازده حجاب خلق فرمود و این نور مقدس را در این دوازده حجاب سیر داد و در هر حجابی ذکری داشت پس از آن عرش را آفرید و او را در عرش قرار داد دارد در حجاب اول دوازده هزار سال تا در حجاب دوازدهم هزار سال و در عرش هفت هزار سال که مجموع آنها هشتاد و پنج هزار سال می شود و یکی از حجاب ها را حجاب نبوت می فرماید در آن حجاب مقام نبوت

باو عنایت شد و معنای نبوت خبر داشتن از جانب خداوند به جمیع دستورات که من جمله قرآن مجید است و این انوار مقدسه ائمه با نور مقدس رسالت یک نور بود چنانچه فرمود:

«انا و علی من نور واحد»

و در زیارت جامعه

«خلقکم اللّه انوارا و جعلکم بالعرش محدقین حتی من علینا فجعلکم فی بیوت اذن اللّه ان ترفع و یذکر فیها اسمه»

و از شواهد این دعوی فرمایش حضرت است که فرمود:

«کنت نبیا و الادم بین الماء و الطین»

و از شواهد اینکه چون امیر المؤمنین متولد شد و پیغمبر آمد زبان در دهان علی گذاشت مکید بعد فرمود «اقرء» امیر المؤمنین قرائت کرد سوره مؤمنین را بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ حضرت فرمود:

«قد افلحوا بک یا علی»

و نیز از شواهد اینکه علی (ع) استاد جبرئیل بود که دارد جبرئیل بر پیغمبر نازل شده بود امیر المؤمنین وارد شد جبرئیل برخاست و احترام گذاشت حضرت سببش را پرسید عرض کرد موقعی که خداوند مرا خلق فرمود خطاب رسید

«من انا و من انت»

من ندانستم چه جواب بگویم نور علی حاضر شد و فرمود بگو

(انت الرب الجلیل و انا العبد الذلیل»

لذا می فرماید:

(و انک) شخص شما.

(لَتُلَقَّی الْقُرْآنَ) تلقی اخذ و گرفتن است.

(مِنْ لَدُنْ حَکِیمٍ عَلِیمٍ) بی واسطه از جانب خداوندی که حکیم است که تمام افعال او از روی حکمت و مصلحت است که این قرآن را القاء بتو فرمود عین صلاح بود و تمام دستورات و فرمایشات قرآن حکیمانه است و عالمانه است و این در جواب آنها است که گفتند که شیاطین این قرآن را نازل کردند که در سوره قبل بیان شد که فرمود: «وَ ما تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّیاطِینُ- الی قوله- عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ» شرحش بیان شد.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۷] .... ص : ۱۰۹

إِذْ قالَ مُوسی لِأَهْلِهِ إِنِّی آنَسْتُ ناراً سَآتِیکُمْ مِنْها بِخَبَرٍ أَوْ آتِیکُمْ بِشِهابٍ قَبَسٍ لَعَلَّکُمْ تَصْطَلُونَ (۷)

یاد کن زمانی که فرمود موسی برای اهلش- که دختر شعیب بود- من می بینم و حس میکنم و به نظرم می آید آتشی زود باشد که بیابم از آن آتش

ص: ۱۰۹

خبری برای شما یا یک مقداری از آن آتش بیاورم باشد که شما گرم شوید.

حضرت موسی بعد از آنکه مدت قرار داد با شعیب را به پایان رسانید و از مدین بیرون آمد با عیالش دختر شعیب، گفتند شب تاریک راه را گم کرده بود در بیابان و هوا هم سرد بود و عیالش هم گرفتار وضع حمل بود ناگاه از وادی ایمن بیابان که گفتند زمین کربلا بوده طرف راست بیابان آتشی مشاهده کرد که دارد شعله می کشد.

(إِذْ قالَ مُوسی لِأَهْلِهِ) بعیالش فرمود:

(إِنِّی آنَسْتُ ناراً) من مشاهده می کنم آتشی را که دلیل است بر اینکه قافله و جمعی در وادی برای دفع برودت هوا آتش افروخته اند میروم.

(سَآتِیکُمْ مِنْها بِخَبَرٍ) از آنها راه و طریق را دست می آورم و می آیم شما را می برم.

(أَوْ آتِیکُمْ بِشِهابٍ قَبَسٍ) تردید برای این است که اگر آنها هم راه را گم کرده و خبر ندارند قدری آتش می آورم.

(لَعَلَّکُمْ تَصْطَلُونَ) باشد که شما گرم شوید و از سردی نجات پیدا کنید تا روز شود و راه را پیدا کنیم. قبس پاره ای از آتش است.

سؤال: ضمیر جمع آنهم مذکر مثل اتیکم و لعلکم و تصطلون با اینکه فقط زوجه او دختر شعیب بود چه معنی دارد؟

جواب: حضرت موسی البته با گوسفندان زیادی بود و البته اشخاصی داشتند برای محافظه گوسفندان بعلاوه گفتند عیالش وضع حملش شد و پسر بود لذا جمع مذکر آورد و بعضی گفتند خطاب تشریفی بود و اللّه العالم.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۸] .... ص : ۱۱۰

فَلَمَّا جاءَها نُودِیَ أَنْ بُورِکَ مَنْ فِی النَّارِ وَ مَنْ حَوْلَها وَ سُبْحانَ اللَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ (۸)

پس چون آمد موسی نزدیک آتش ندایی شنید که برکت داده شد بکسانی که در آتش هستند و کسانی که نزدیک آتش و اطراف آتش هستند و منزه و مبراست خداوندی که پروردگار عالمین است.

یکی از اسماء الهیه متکلم است نه به آلات و اسباب بلکه به ایجاد کلام چنانچه با موسی تکلم کرد و چون کلام عرض است محتاج به معروض است لذا ایجاد کلام در یک جسمی می شود، یا در هواء و یا در سنگ ریزه در کف مبارک حضرت رسول یا در سوسمار شهادت برسالت که گفتیم معجزه فعل الهیست یا در شجره برای موسی که می فرماید: در سوره قصص آیه ۳۰ فَلَمَّا أَتاها نُودِیَ مِنْ شاطِئِ الْوادِ الْأَیْمَنِ فِی الْبُقْعَهِ الْمُبارَکَهِ مِنَ الشَّجَرَهِ أَنْ یا مُوسی إِنِّی أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِینَ و در سوره طه آیه ۱۲ امر بخلع نعلین شد فَلَمَّا أَتاها نُودِیَ یا مُوسی إِنِّی أَنَا رَبُّکَ فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ إِنَّکَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُویً و وادی مقدس گفتند زمین کربلا بوده و او است بقعه مبارکه.

(فَلَمَّا جاءَها) یعنی چون نزدیک شد به آتش.

(نودی) ندا دهنده خدای متعال است.

(أَنْ بُورِکَ مَنْ فِی النَّارِ وَ مَنْ حَوْلَها) مفسرین گفتند مراد ملائکه هستند که در آن نور بودند و موسی که در حول او بود یا بالعکس موسی داخل بود و ملائکه در حول لکن آنچه به نظر می آید و شواهدی از خارج و داخل داریم و اللَّه العالم اینکه نوری که مشاهده کرد موسی و تخیل نار کرد نور مقدس محمد و آل بود و بورک من فی النار ابدان مطهره ابی عبد اللَّه و اصحابش و شیعیانی که در این زمین دفن شده اند و می شوند و مراد و من حولها نجف، کاظمین، سرمن رآست که انوار مقدس ائمه عراق و شیعیان که در این اماکن مشرفه مدفون هستند و در آیه معین نفرموده من فیها و من حولها را و شواهدی که بر این دعوی داریم یکی اینکه خطاب به موسی شد پس خود موسی خارج از من فیها و من حولها است، دوم اینکه ملائکه در نور یا نار نبودند، سوم اینکه فرمایشی که خطاب به ابی عبد اللَّه حضرت زین العابدین نمود

«طوبی لارض تضمنت جسدک الشریف»

چهارم اینکه فرمایش امیر المؤمنین که فرمود

«کنت مع الانبیاء سرا و مع محمد (ص) جهرا»

پنجم اینکه در اخبار دارد که زمین کربلا- یک قطعه ای از بهشت است و فردای قیامت امر می شود که ببرند در بهشت و کسانی که در آنجا دفن شده اند موقعی که سر از قبر بیرون می آورند در بهشت هستند و غیر اینها.

(وَ سُبْحانَ اللَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ) و منزه است پروردگار رب العالمين كه جسم باشد و در ميان نور مكان داشته باشد چنانچه مجسمه گفتند:

[سوره النمل (۲۷): آيه ۹] .... ص : ۱۱۲

يا مُوسى إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۹)

مقام بسيار بلنديست كه خداوند تعالى بدون واسطه ملك با انسان تكلم فرمايد و لذا موسى را كليم اللَّه گفتند و اين موهبت خاص مقام انبياء بزرگ است.

(يا مُوسى اين خطاب اعطاء مقام نبوت است كه از جانب الهى باو خبر مى دهد.

(انه) ضمير شأن است يعنى محققا بدان و شأن چنين است كه طرف مكالمه خداوند است كه من با تو تكلم مى كنم خداوند عالميان هستم كه اسم شريفم:

(أَنَا اللَّهُ) است و اسامى مقدسه ذات سه اسم است اللَّه اسم ذات مقدس كه جامع جميع كمالات و منزه از جميع عيوب و نواقص و حق ذات واجب الوجود و هو مقام غيب الغيوبى و بقيه اسماء اسماء صفات است مثل:

(الْعَزِيزُ) قادر متعال قاهر بر جميع ممكنات.

(الْحَكِيمُ) عالم به جميع حكم و مصالح كه تمام افعالش از روى حكمت و مصلحت است كه از شئون علم است.

[سوره النمل (۲۷): آيه ۱۰] .... ص : ۱۱۲

وَ أَلْقِ عَصاكَ فَلَمَّا رَآها تَهْتَزُّ كَأَنَّها جَانٌّ وَلَّى مُدْبِراً وَ لَمْ يُعَقِّبْ يا مُوسى لا تَخَفْ إِنِّي لا يَخافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ (۱۰)

و بينداز عصاى خود را پس چون كه ديد به حركت آمد كه گويا مثل مارى شد پشت كرد از عقب يعنى پس پس رفت و رو از او برنگردانيد اى موسى نترس محققا به درستى كه نزد من نمى ترسند پيغمبران.

اين آيه دليل بر رسالت او است چنانچه آيه قبل دليل بر نبوت او بود.

(وَ أَلْقِ عَصاكَ) جمله در تقدير است پس چون القاء عصا كرد بر حسب امر الهى يعنى فالقاه.

(فَلَمَّا رَآها) پس چون ديد عصا را.

(تهتز) اهتزاز بحرکت در آمدن و خود را به زمین کشاندن است و این اولین معجزه است که به موسی عنایت شد برای اطمینان قلب موسی.

(کَأَنَّها جَانٌّ) جان ماریست طولانی یعنی مار بزرگیست گذشت که گاهی تعبیر بحیه فرموده فَإِذا هِیَ حَیَّةٌ تَسْعی (طه آیه ۲۰) در اینجا تعبیر بجان کرده که اژدها باشد در جای دیگر تعبیر به ثعبان فرموده و گفتند جان ماریست اکحل العینین سیاه چشم بعضی گفتند مار سفید است بعضی گفتند زرد است بعضی گفتند مثل اسب بال دارد و گذشت که ثعبان افعی است در سوره اعراف می فرماید: فَإِذا هِیَ ثُعْبانٌ مُبِینٌ (آیه ۱۰۷) و این حالات مختلفه داشته حیه بوده برای موسی جان بود برای فرعون ثعبان بود برای سحره حیه لعدوها که به سرعت می رفت جان لطولها که گفتند به تمام قد بلند می شد و روی دم می ایستاد و دهان باز کرد که یک لب به زمین و یک لب بالای قصر فرعون و ثعبان لبلعها که تمام سحر سحره را بلعید.

(وَلَّی مُدْبِراً) حضرت موسی ترسید و بنا کرد عقب عقب رفتن صورت به سوی جان بوده و پس پس می رفت.

(وَ لَمْ یُعَقِّبْ) پشت نکرد بمار که او را نبیند و ترسید لذا خطاب رسید:

(یا مُوسی لا تَخَفْ) آنکه قدرت دارد عصا را حیه و جان بکند قدرت دارد برگرداند عصا کند.

(إِنِّی لا یَخافُ لَدَیَّ الْمُرْسَلُونَ) بعضی گفتند چون انبیاء و مرسلین معصوم بودند لذا خوف نداشتند لکن این کلام غلط است معصومین خوف آنها بیشتر است از سایرین چنانچه رجاء آنها هم بالاتر است و توضیح مطلب اینکه سه قسم خوف داریم:

(۱) خوف از بلیات و مضار دنیوی و گرفتاری ها و شکنجه های دشمن و اذیت و ظلمهای آنها.

(۲) خوف از معاصی و عواقب امور و از عذاب الهی.

(۳) خوف از عظمت و بزرگواری الهی و خود را کوچک و حقیر دانستن. انبیاء و مرسلین بلکه صلحاء مؤمنین خوف اول را ندارند چون می دانند آنچه بر آنها وارد می شود عین صلاح است و به جا و به موقع است و کمال رضا و خوشنودی را از قضاء الهی دارند ببینید حضرت

ابا عبد اللّه در گودال قتلگاه عرض می کند

«الهی رضا بقضائک صبرا علی بلائک لا معبود لی سواک»

یکی از لشگریان ابن سعد نامش هلال است نقل می کنند که گفت نزد ابن سعد بودم پیاده ای دوان دوان آمد نزد ابن سعد گفت امیر البشاره حسین از بالای اسب به زمین افتاد اسب تاختم بروم تماشای جان دادن حسین را بکنم چون آمدم دیدم صورت برافروخته خرم خندان «شغلنی جمال وجهه عن الفکره فی قتله».

در بلاء خوش می کشم لذات او مات اویم مات اویم مات او

حضرت موسی بن جعفر در زندان سجده شکر می کند که از خداوند درخواست کردم یک جای خلوتی برای عبادت او بمن عنایت فرمود: حضرت ابراهیم در فلاخن رو به آتش می رود و می فرماید:

«حسبی من سؤالی علمه بحالی»

این خوف است که می فرماید: (إِنِّی لا یَخافُ لَدَیَّ الْمُرْسَلُونَ).

از امیر المؤمنین (ع) است که می فرماید اگر خداوند فردای قیامت بفرماید من تمام اهل محشر را بهشت می برم مگر یک نفر علی می ترسد که آن یک نفر علی باشد و اگر بفرماید تمام را جهنم می برم مگر یک نفر علی امیدوار است که آن یک نفر علی باشد.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۱] .... ص : ۱۱۴

إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْناً بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّی غَفُورٌ رَحِیمٌ (۱۱)

مگر کسی که ظلم کرده باشد، پس از آن تبدیل کند بدی را به خوبی پس محققا من آمرزنده مهربانم.

این آیه را بعضی این نحو تفسیر کردند که استثناء منقطع است یعنی غیر مرسلین کسانی که معصیت کرده بعد توبه کنند و عزم بر عدم عود داشته باشد او خائف است پس من آمرزنده و مهربانم نسبت باو و اینکه استثناء منقطع است از جهت عصمت انبیاء است بعضی این نحو تفسیر کردند که کلمه الا و لا بوده الف بجای واو و این جمله عطف است بر مرسلین یعنی همین نحوی که مرسلین خوف ندارند کسانی که موفق به توبه شدند پس از معاصی آنها هم خوف ندارند چون خداوند غفور و رحیم است و قبول توبه می کند و تحقیق کلام این است که نه استثناء منقطع است و نه الا به معنی و لا بلکه مراد از (إِلَّا مَنْ ظَلَمَ) ترک اولی است مثل

اکل آدم از شجره و سؤال نوح إِنَّ ابْنِی مِنْ أَهْلِی وَ إِنَّ وَعْدَکَ الْحَقُّ و امثال این ها و اطلاق سوء و ظلم و عصیان بر ترک اولی در قرآن داریم وَ عَصی آدَمُ رَبَّهُ فَغَوی ثُمَّ اجْتَباهُ رَبُّهُ فَتابَ عَلَیْهِ وَ هَدی (طه ۱۲۱ و ۱۲۲) در حق یونس عرض کرد: سُبْحانَکَ إِنِّی کُنْتُ مِنَ الظَّالِمِینَ (انبیاء آیه ۸۷) و غیر این ها پس معنی این می شود:

(إِلَّا مَنْ ظَلَمَ) بترک اولی.

(ثُمَّ بَدَّلَ حُسْناً بَعْدَ سُوءٍ) به توبه و انابه که گفتند آدم دویست سال در کوه سرندیب گریه کرد تا متوسل شد بخمسه النجباء بوحی جبرئیل توبه قبول شد (فَإِنِّی غَفُورٌ رَحِیمٌ).

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۲] .... ص : ۱۱۵

وَ أَدْخِلْ یَدَکَ فِی جَیْبِکَ تَخْرُجْ بَیْضاءَ مِنْ غَیْرِ سُوءٍ فِی تِسْعِ آیاتٍ إِلی فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً فاسِقِینَ (۱۲)

و داخل کن دست خود را در گریبان خود بیرون میآید سفید و روشن بدون سویی در نه آیه و معجزه بسوی فرعون و قوم فرعون محققا آنها قوم متمرد متجاوز هستند.

(وَ أَدْخِلْ یَدَکَ فِی جَیْبِکَ تَخْرُجْ بَیْضاءَ مِنْ غَیْرِ سُوءٍ) مکرر در سور قرآنی این دو معجزه بزرگ را بیان فرموده و تفسیر شده احتیاجی به تکرار نداریم.

انما الکلام (فی تسع آیات) در سوره بنی اسرائیل می فرماید: وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسی تِسْعَ آیاتٍ بَیِّناتٍ (آیه ۱۰۱) و در آنجا ذکر اختلاف در این نه آیه بیان شده و نیز اختلاف در اینکه آیه عصا و ید جزو تسعه هست یا تسعه غیر این دو است و بالجمله معجزات موسی زائد بر اینها است از انعقاد نطفه موسی تا زمان رحلتش ولی در این سوره تسع آیات را برای فرعون و قوم فرعون می فرماید اما آیاتی که قبل از بعثت موسی بود و آیاتی که بعد از هلاکت فرعونیان بود مربوط باین تسعه نیست لذا می فرماید:

(إِلی فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ) این دو آیه با آیه شریفه که می فرماید: فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمُ الطُّوفانَ وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ آیاتٍ مُفَصَّلاتٍ (اعراف آیه ۱۳۰) که پنج آیه است با این دو هفت آیه می شود هشتم اجابت دعاء موسی و هارون در حق آنها رَبَّنَا اطْمِسْ عَلی أَمْوالِهِمْ

وَ اشْدُدْ عَلى قُلُوبِهِمْ

- الى قوله تعالى- قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُما الايه (يونس آيه ۸۸ و ۸۹) نهم انفلاق بحركه مى فرمايد: فَأَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْبَحْرَ الايه (شعراء ۶۳) گذشت شرحش و ممكن است بلع عصا سحر سحره فرعون باشد و اللَّه العالم.

[سوره النمل (۲۷): آيه ۱۳] .... ص : ۱۱۶

فَلَمَّا جاءَتْهُمْ آياتُنا مُبْصِرَةً قالُوا هذا سِحْرٌ مُبِينٌ (۱۳)

پس چون آيات ما آمد آنها را و مشاهده كردند و اين آيات واضح و روشن و موجب بصيرت بود گفتند اين سحر واضح مبين است.

تمام كفار و مشركين از زمان نوح و قبل از نوح و بعد از نوح الى زمان خاتم النبيين موقعى كه مشاهده مى كردند معجزات انبياء را و مى ديدند از عهده آنها خارج است مثل آنها را بياورند و اگر تصديق آنها را بكنند آنها دعوت مى كنند آنها را كه بوظائف دينى عمل كنند و اطاعت اوامر آنها را كنند و منتهى شوند از مناهى الهيه و اين بر خلاف هواهاى نفسانيه آنها است و عادات آنها ناچار در مقابل انبياء به اعذارى متلبس مى شدند معجزات را حمل به سحر مى كردند انبياء را ساحر و مجنون و مفترى مى گفتند و از ترس اينكه مبادا جمعى كه بى غرض هستند به آنها بگروند و ايمان آورند در مقام اذيت آنها برمى آمدند يا آنها را مى كشتند يا اخراج بلد مى كردند يا حبس مى كردند يا سنگ سار مى كردند يا اذيت هاى ديگر و همين نحو معمول مخالفين بود از زمان امير المؤمنين تا زمان حضرت عسكرى كه با آنها چه معاملاتى كردند قتل و سم و حبس و ساير جهاتى ديگر و هم چنين در دوره غيبت الى زماننا هذا با علماء اعلام و با مؤمنين و مسلمين چه كردند و چه مى كنند و غافل از اينكه هر چه مى كنند به خود مى كنند و خداوند اينها را نصرت مى فرمايد: إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ (مؤمن آيه ۵۱).

[سوره النمل (۲۷): آيه ۱۴] .... ص : ۱۱۶

وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ (۱۴)

و انكار كردند آيات را و حال آنكه در نفس خود يقين پيدا كردند از روى ظلم و تكبر و بلند پروازى پس نظر كن چگونه بوده است عاقبت فساد كنندگان.

حديث مفصلى در وجوه كفر و اقسام كفر در مجلد اول اين تفسير صفحه ۲۶۱ آيه ۶ سوره

بقره سَواءٌ عَلَيْهِمْ أَ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لا- يُؤْمِنُونَ از کافی باسناد از ابی عمرو زبیدی از حضرت صادق (ع) سؤال کرد از وجوه کفر حضرت بیان مفصلی بیان فرمود عین آن حدیث را با ترجمه نقل کرده ایم مجلد اول آیه ۵ بقره مراجعه فرمائید و ما در اینجا فقط اقسام کفر را اشاره میکنیم:

۱- کفر جحودی که قلبا یقین پیدا کند ولی از روی عناد و تکبر و نخوت انکار کند که این آیه این قسم را بیان می فرماید.

۲- کفر از روی تقلید آباء و عادات و هواهای نفسانیه که نوع کفار دارند.

۳- کفر از روی جهل یا ظن که (إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ).

۴- کفر از روی نفاق که ظاهر مسلمان و باطن کافر.

۵- کفر از روی ارتداد که از اسلام برگردد بکفر یا انکار بعض ضروریات دین یا بدعتی در دین بگذارد.

۶- کفر برائت و بیزاری نسبت به مقدسات دینی و در آیات قرآنی اطلاق کفر بر کفران نعمت و بر تارک حج و در اخبار بر تارک صلوه و بسیار از واجبات و ارتکاب بسیاری از معاصی شده و در همان مجلد ما مفصلا بیان کرده ایم مراجعه فرمائید.

(وَ جَحَدُوا بِها) فرعون و قوم او انکار کردند معجزات حضرت موسی را حمل بر سحر کردند.

(وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ) با اینکه یقین پیدا کردند به نبوت موسی و معجزات او بالخصوص بعد از ایمان سحره و اینکه عصا بلعید تمام سحر آنها را.

(ظُلْماً) ظلم به بنی اسرائیل و ظلم به نفس خود. و امثال اینها.

(وَ عُلُوًّا) بزرگی و دعوی الوهیت و کبر و نخوت.

(فانظر) یا رسول اللّه (ص) یا ایها السامع.

(كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ) تمام غرق شدند و تمام مساکن و زخارف و اندوخته های آنها نصیب بنی اسرائیل شد.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۵] .... ص : ۱۱۷

وَ لَقَدْ آتَيْنا داوُدَ وَ سُلَيْمانَ عِلْماً وَ قالا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنا عَلى كَثِيرٍ مِنْ عِبادِهِ الْمُؤْمِنِينَ (۱۵)

و هر آینه به تحقیق دادیم ما داود و سلیمان را علمی و گفتند حمد، مختص خداوندیست که فضیلت داد ما را بر بسیاری از بندگان مؤمن خود.

(وَ لَقَدْ آتَيْنا داوُدَ وَ سُلَيْمانَ عِلْماً) علمی که خداوند به این دو پیغمبر عنایت فرمود یکی زبان طیور و دواب الارض و حیوانات یکی نرم شدن آهن در دست داود و تعلیم صنعه زره و تسبیح کوه ها و طیور با داود و اعطاء زبور و تسخیر جن و وادار کردن آنها را بر اعمال شاقه و متمردین آنها را حبس و زنجیر می کرد و تسخیر باد بهر جا اراده داشت تخت او را حرکت می داد و چشمه مس گداخته برای سلیمان که به تمام این ها در قرآن اشاره دارد که می فرماید: وَ لَقَدْ آتَيْنا داوُدَ مِنَّا فَضْلًا يا جِبالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَ الطَّيْرَ وَ أَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ- الی قوله تعالی- وَ لِسُلَيْمانَ الرِّيحَ غُدُوُّها شَهْرٌ وَ رَواحُها شَهْرٌ وَ أَسَلْنا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ وَ مِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ الایه (سبأ آیه ۱۰ و ۱۱ و ۱۲) و می فرماید وَ آتَيْنا داوُدَ زَبُوراً (نساء آیه ۱۶۳، اسری آیه ۵۵) و در تفسیر علی بن ابراهیم است «فانزل اللَّه علیه الزبور فیه توحیده و تمجیده و دعاؤه و اخبار رسول اللَّه (ص) و امیر المؤمنین و الأئمه من ذریتهما و اخبار الرجعه و ذکر القائم لقوله تعالی: وَ لَقَدْ كَتَبْنا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُها عِبادِيَ الصَّالِحُونَ (انبیاء آیه ۱۰۵).

(وَ قالا) داود و سلیمان.

(الْحَمْدُ لِلَّهِ) تفسیر حمد و اختصاص به خداوند در اول سوره فاتحه مفصلا بیان کرده ایم و فرق بین حمد و مدح و شکر مجلد اول طبعه اولی صفحه ۹۷ و ۹۸.

(الَّذِي فَضَّلَنا عَلى كَثِيرٍ مِنْ عِبادِهِ الْمُؤْمِنِينَ) تعبیر به کثیر برای استثناء انبیاء اولی العزم و محمد و اوصیاء او و صدیقه طاهره که افضل از آنها هستند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۶] .... ص : ۱۱۸

وَ وَرِثَ سُلَيْمانُ داوُدَ وَ قالَ يا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَ أُوتِينا مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ إِنَّ هذا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ (۱۶)

وارث برد سلیمان داود را و گفت یا ایها الناس- خطاب به تمام افراد بشر- خداوند به ما تعلیم فرمود زبان پرندگان را و عنایت فرمود از هر چیزی محققا در این تعلیم و عنایت هر آینه او فضل آشکار است.

(وَ وَرِثَ سُلَيْمانُ داوُدَ) این جمله سنگی است که به دهان کسانی می خورد که صدیقه طاهره را ممنوع از فدک کردند و متمسک به حدیث مجعول خود شدند که پیغمبر فرمود «نحن معاشر الأنبیاء لا نورث درهما و دینارا و کلما ترکناه صدقه» و همچنین آیه زکریا که دعاء کرد فَهَبْ لِی مِنْ لَدُنْکَ وَلِیًّا یَرِثُنِی وَ یَرِثُ مِنْ آلِ یَعْقُوبَ (مریم آیه ۵ و ۶) و حضرت سلیمان آنچه داود داشت از مال و دولت و ملک و نبوت و علم به میراث باو رسید و مطلب دیگر این که بعضی از عامه و سایر فرق شیعه اشکال کردند در امامت حضرت جواد و حضرت هادی و حضرت بقیه اللّه که این ها در سن طفولیت به مقام امامت نائل شدند بلکه در اولیت ایمان امیر المؤمنین که سیزده ساله بود که پیغمبر مبعوث شد جواب: آنها این که حضرت سلیمان و یحیی و عیسی در سن طفولیت و صباوت بلکه در گهواره مقام نبوت پیدا کردند و در کافی مسندا از حضرت صادق (ع) روایت کرده فرمود

«ان داود ورث علم الانبیاء و ان سلیمان ورث داود و ان محمدا (ص) ورث سلیمان و انا ورثنا محمدا (ص) و ان عندنا صحف ابراهیم و الواح موسی الحدیث»

بلکه در باب زیارات متواتر است که این ها وارث آدم و نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و محمد (ص) بودند.

(وَ قالَ یا أَیُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنا مَنْطِقَ الطَّیْرِ) مجرد طیر نبود بلکه زبان تمام حیوانات و نباتات و جمادات را می دانست چنانچه در حق داود گذشت که خطاب به جبال و طیور شد که با داود تسبیح بگویند و به آهن که نرم شود وَ سَخَّرْنا مَعَ داوُدَ الْجِبالَ یُسَبِّحْنَ وَ الطَّیْرَ (انبیاء آیه ۷۹) و این آیه و بسیاری از آیات صریح در این است که تمام موجودات عقل و شعور و معرفت دارند و تسبیح و تقدیس حق می کنند وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ (اسراء آیه ۴۶) بلی متمردین از جن و انس خارج هستند چنانچه می فرماید:

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ یَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ النُّجُومُ وَ الْجِبالُ، وَ الشَّجَرُ وَ الدَّوَابُّ وَ کَثِیرٌ مِنَ النَّاسِ وَ کَثِیرٌ حَقَّ عَلَیْهِ الْعَذابُ (حج آیه ۱۸) تفسیرش گذشت.

(وَ أُوتِینا مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ) هر چه طلب کردیم و درخواست نمودیم بما عنایت فرمود.

(إِنَّ هذا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِینُ) بنده هیچ گونه استحقاق نعمتی ندارد آنچه باو عطا

میشود از راه تفضل است چه در دنیا و چه در آخرت فقط قابلیت می خواهد خداوند در محل غیر قابل تفضل نمی کند بلی در بلاهای الهی و عذاب استحقاق می خواهد غیر مستحق را خردلی عذاب نمی کند.

فذلکه: شب جمعه ای بود در چندی قبل در عالم رؤیا خدمت حضرت سلیمان مشرف شدم عرض کردم یا نبی اللّه یک نفر از علماء در مقام افضلیت حضرت خاتم بر تمام انبیاء بیاناتی دارد از آدم و من دونه تا باسم مبارک شما میرسد می گوید (کم فرق بین من عرض علیه مفاتیح الدنیا فلم یقبلها و بین من قال وَ هَبْ لِی مُلْکاً لا یَنْبَغِی لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِی (ص آیه ۳۴) فرمود ما هم برای دنیا نخواستیم عرض کردم چرا لا ینبغی لاحد من بعدی به دیگران هم تفضل فرماید فرمود این معنی نیست که به دیگران ندهی بهر که هر چه اراده کنی تفضل کن بمن بیشتر و بالاتر مرحمت فرما چنانچه شما در دعاء کمیل می گوئید

«و اجعلنی من احسن عبادک نصیبا عندک و اقربهم منزله منک و اخصهم زلفه لدیک»

عرض کردم در قرآن دارد شما شیاطین را غل و زنجیر می کردید وَ آخَرِینَ مُقَرَّنِینَ فِی الْأَصْفادِ (ص آیه ۳۷) فرمود:

غل های آنها غیر از این غل ها است.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۷] .... ص : ۱۲۰

وَ حُشِرَ لِسُلَیْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّیْرِ فَهُمْ یُوزَعُونَ (۱۷)

و جمع شد از برای سلیمان لشکر سلیمان از جن و انس و پرنده پس آنها باز داشته شدند.

از حضرت صادق (ع) روایت شده

«قال اعطی سلیمان بن داود ملک مشارق الارض و مغاربها فملک سبع مائه سنه و سته اشهر ملک اهل الدنیا کلهم من الجن و الانس و الشیاطین و الدواب و الطیر و السباع و اعطی علم کل شی ء و منطق کل شی ء و فی زمانه صنعت الصنائع المعجبه التی سمع بها الناس و ذلک قوله (ع) «عُلِّمْنا مَنْطِقَ الطَّیْرِ وَ أُوتِینا مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ»

و گفتند شیاطین برای او فرشی بافتند از ابریشم طلا باف یک فرسخ در یک فرسخ و در وسط آن منبری گذاردند از طلا و در اطراف آن سه هزار کرسی از طلا- و نقره انبیاء بر کرسی طلا می نشستند و علماء بر کرسی نقره و اطراف آنها لشکر انس و اطراف آنها لشکر جن و شیاطین و طیور بالای سر آنها

بالها در هم سایه بان بودند که آفتاب بر سر آنها نتابد و این بساط را با آنچه در او بود باد را امر می کرد که بالا برد از شهری به شهری که می فرماید: وَ لِسُلَیْمانَ الرِّیحَ غُدُوُّها شَهْرٌ وَ رَواحُها شَهْرٌ (سبأ آیه ۱۲) و گفتند محل قشون و جنود سلیمان که معسکر می گویند صد فرسخ بود بیست و پنج فرسخ جنود انس و بیست و پنج جنود جن و بیست و پنج وحوش و بیست و پنج فرسخ طیور لذا می فرماید:

(وَ حُشِرَ لِسُلَیْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّیْرِ فَهُمْ یُوزَعُونَ) ممنوع بودند که از جای خود حرکت کنند و بجای دیگر روند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۸] .... ص : ۱۲۱

حَتَّی إِذا أَتَوْا عَلی وادِ النَّمْلِ قالَتْ نَمْلَهٌ یا أَیُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَساکِنَکُمْ لا یَحْطِمَنَّکُمْ سُلَیْمانُ وَ جُنُودُهُ وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ (۱۸)

تا زمانی که آمدند در بیابان مورچه گان گفت مورچه ای ای مورچه گان داخل شوید در مسکنهای خود که درهم نشکنند شما را سلیمان و لشکر سلیمان.

(حَتَّی إِذا أَتَوْا عَلی وادِ النَّمْلِ) وادی نمل بیابان مورچه، علی بن ابراهیم از حضرت صادق (ع) روایت کرده که واد النمل بیابانی بوده که معدن طلا و نقره بود فرمود

«ان للّه وادیا تنبت الذهب (و الفضه) قد حماه باضعف خلقه و هو النمل لو رامته البخاتی من الإبل ما قدرت علیه».

و در اینجا چند جمله تذکر داده میشود:

۱- اینکه حیوانات حتی مثل مورچه شعور و ادراک و عقل دارند چنانچه مشاهده میشود دانه هایی که می برند برای ذخیره زمستان دو قسمت می کنند که زیر زمین سبز نشود و آن دانه هایی که نصفه آن هم روئیده می شود چهار قسمت می کنند و این دلیل بر این است که تمام موجودات معرفت دارند و تکلیف، و تسبیح می کنند و حمد الهی که می فرماید وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ (اسراء آیه ۴۴).

۲- اینکه حضرت سلیمان زبان مورچه را هم میدانست.

۳- در خبر است که باد مأمور بود که هر نطقی که تلفظ می شد بسمع مبارک سلیمان برساند و این مورد تعجب نیست امروز دستگاه تلفن رفع این گونه تعجب ها را میکند بلکه دستگاه حبس الصوت بلکه دستگاه ابصار که یکدیگر را میبینند و با هم مکالمه میکنند.

(قالَتْ نَمْلَةٌ یا أَیُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَساکِنَکُمْ لا یَحْطِمَنَّکُمْ سُلَیْمانُ وَ جُنُودُهُ) سؤال:

حضرت سلیمان که بساط او بتوسط باد در هوا حرکت میکرد بمورچگان آسیبی وارد نمیشد. جواب:

بعضی گفتند در آن موقع راکبا و ماشیا حرکت و سیر میکردند لکن این جواب تمام نیست هم خلاف ظاهر آیه است هم در خبر داریم که بتوسط باد سیر آنها بود و آنچه بنظر میرسد اینکه سیر سلیمان بسیار سریع بوده که میفرماید غُدُوُّها شَهْرٌ وَ رَواحُها شَهْرٌ (سبأ آیه ۱۱) و البته این دستگاه وسیع با این جنود کذایی احتیاج بباد شدیدی دارد که این بساط را در هوا حرکت و سیر دهد و همچه بادی البته مورچگان را درهم میکوبد.

(وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ) چون در بساط نشسته اند و صفحه زمین را مشاهده نمیکنند و الا ملاحظه میکردند که بشما اذیتی وارد نشود.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۱۹] .... ص : ۱۲۲

فَتَبَسَّمَ ضاحِکاً مِنْ قَوْلِها وَ قالَ رَبِّ أَوْزِعْنِی أَنْ أَشْکُرَ نِعْمَتَکَ الَّتِی أَنْعَمْتَ عَلَیَّ وَ عَلی والِدَیَّ وَ أَنْ أَعْمَلَ صالِحاً تَرْضاهُ وَ أَدْخِلْنِی بِرَحْمَتِکَ فِی عِبادِکَ الصَّالِحِینَ (۱۹)

پس حضرت سلیمان تبسم کرد خنده ضعیفی از قول آن نمله و عرض کرد:

پروردگار من توفیق ده اینکه شکر کنم نعمت تو را آن نعمتی که بمن انعام فرموده ای و بر والدین من و اینکه عمل صالح که موجب رضا و خشنودی تو باشد بجا آورم و مرا برحمت خود داخل فرما در بندگان صالح خود و مرا جزو آنها قرار ده.

سؤال: مسلم بین تمام مسلمین و نصوص قرآن است که پیغمبر اسلام در جمیع شئون افضل از تمام انبیاء بود و همچنین مسلم بین شیعه و نصوص اخبار متواتره است که ائمه اطهار بعد از رسول محترم افضل از جمیع انبیاء بودند چرا همچه مقام و سلطنتی بآنها عنایت نشده؟

جواب: فرق این مقام بآنها عنایت شده لکن چون مأمور بدعوت بودند و مخصوصا ضعفاء قوم، و دنیا در نظر آنها پست تر از گوشت گندیده بود قبول نمیکردند و اظهار نمینمودند لکن گاهگاهی نشان میدادند. اگر حضرت سلیمان غدوها شهر و رواحها شهر پیغمبر در لیله المعراج تا قاب قوسین او ادنی رفت و مراجعت کرد شاید یک ساعت بیش طول نکشید. اگر جنود سلیمان، جن و انس و طیر بودند جنود حضرت رسالت ملائکه بودند، که میفرماید وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها (توبه آیه ۲۶) سنگ ریزه در کف مبارکش شهادت میداد سوسمار شهادت داد شتر شاهزاده خراسانی با پیغمبر تکلم کرد و خبر قتل صاحبش را داد و تمام اشجار و جمادات در تحت فرمانش بودند و ائمه اطهار در طرفه العین حضرت رضا از مدینه در زندان بغداد آمد حضرت جواد طرفه العین از مدینه بخراسان آمد امروز حضرت بقیه اللّه در تمام مجالس حاضر و ناظر است. حضرت ابا عبد اللّه از مدینه دست دراز میکند قبضه خاکی از گودال قتلگاه بدست ام السلمه میدهد خبر از آینده میدهد. امیر المؤمنین تا زیر عرش را می بیند که جبرئیل نیست میفرماید تو جبرئیلی و صدها دیگر از امثال اینها.

(فَتَبَسَّمَ ضاحِکاً مِنْ قَوْلِها) خنده قهقهه و بلند مذموم است لکن تبسم ممدوح است بخصوص در صورت مؤمنین باید با چهره باز و حال تبسم و خرمی نگاه کرد.

(وَ قالَ رَبِّ أَوْزِعْنِی أَنْ أَشْکُرَ نِعْمَتَکَ) الهام و توفیق شکر گذاری بمن عنایت فرما که فرمود اعْمَلُوا آلَ داوُدَ شُکْراً وَ قَلِیلٌ مِنْ عِبادِیَ الشَّکُورُ (سبأ آیه ۱۳) و شکر نعمت وجوب عقلی دارد و کفران نعمت مورث عذاب است لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ وَ لَئِنْ کَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ (ابراهیم آیه ۷).

(الَّتِی أَنْعَمْتَ عَلَیَّ) مقام نبوت و سلطنت و سایر نعم مذکوره.

(وَ عَلی والِدَیَّ) اما علی والده داود معلوم چنان که گذشت و اما علی والدته همچه شوهری مثل داود و همچه فرزندی مثل سلیمان و چه بسیار از انبیاء در بنی اسرائیل از نسل او بودند- البته شکرگزار میشود و سلیمان همچه پدر و مادری دارد باید شکر الهی بجا آورد.

(وَ أَنْ أَعْمَلَ صالِحاً تَرْضاهُ) عمل صالحی که موجب رضای الهی باشد هر عبادتی که جمیع شرائط قبول را دارا باشد موجب رضای الهی میشود و صاحب نفس مطمئنه باشد که میفرماید:

یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً فَادْخُلِی فِی عِبادِی وَ ادْخُلِی جَنَّتِی (فجر آیه ۲۸).

(وَ أَدْخِلْنِی بِرَحْمَتِکَ فِی عِبادِکَ الصَّالِحِینَ) گفتند مراد انبیاء بودند لکن مسلما حضرت سلیمان داخل انبیاء بود این دعا بعد از مقام نبوت است و میتوان گفت منظورش حشر با محمد و آل باشد صلی اللّه علیهم.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۰] .... ص : ۱۲۴

وَ تَفَقَّدَ الطَّیْرَ فَقالَ ما لِیَ لا أَرَی الْهُدْهُدَ أَمْ کانَ مِنَ الْغائِبِینَ (۲۰)

و مفقود شد طیر پیدا نبود پس فرمود سلیمان چه سبب شده که من نمیبینم هدهد را با آنکه غیبت ک.....و مخالفت نموده و رفته است.

از این جمله استفاده میشود که از انواع حیوانات پرندگان یک فرد را مقرر فرموده بود که در حضور باشد گفتند طیور مأمور بودند که بالها را باز کنند پهلوی یکدیگر و سایه بیندازند بر بساط سلیمان که آفتاب نتابد بر بساط جای هدهد خالی بود آفتاب افتاد در دامن سلیمان سر بلند کرد دید هدهد جای او خالیست و این امر غریبیست زیرا طیور اگر بالهای خود باز کنند در هوا پرواز میکنند نمیتوانند مکث کنند و اگر برهم گذارند باید روی زمین باشند مگر بنحو اعجاز باشد و در آیه دلالت بر این معنی ندارد ممکن است بگوئیم که طیور هم مثل سایر حیوانات جنود سلیمان باید در حضور باشند چنانچه جن و انس حاضر بودند و هر کدام مأمور بامری بودند مخصوصا هدهد برای پیدا کردن آب که میبیند آب را در زیر زمین و در خبر است که ابو حنیفه از حضرت صادق (ع) پرسید چه نحو هدهد از زیر زمین آب را مشاهده میکند حضرت فرمودند مثل اینکه شما روغن را از داخل شیشه میبینید زمین بمنزله شیشه است در نظر هدهد باری سلیمان فرمود موقعی که:

(وَ تَفَقَّدَ الطَّیْرَ) که ندید هدهد را در معسکر خود در محل مقرر خود.

(فَقالَ ما لِيَ لا أَرَى الْهُدْهُدَ) که بجای خود نمی بینم جای دیگری مکث کرده.

(أَمْ كانَ مِنَ الْغائِبِينَ) یا از عسکر بیرون رفته و از تحت فرمان خارج شده.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۱] .... ص : ۱۲۵

لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذاباً شَدِيداً أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطانٍ مُبِينٍ (۲۱)

هر آینه او را عذاب میکنم عذاب سختی یا او را سر میبرم یا بیاورد برای من بدلیل محکم و عذر موجهی.

از این جمله استفاده میشود که حیوانات هم مکلف بتکالیف هستند و در مخالفت تکلیف استحقاق عذاب دارند غایت الامر عقوبت بآنها در همین عالم است فردای قیامت عذاب جهنم ندارند و استحقاق بهشت هم ندارند خداوند با آنها چه معامله میفرماید شاید محلی بر آنها معین فرماید تعیش کنند مثل مجانین و قاصرین از کفار و اطفال آنها که لیاقت بهشت ندارند که شرطش ایمان است و استحقاق عذاب هم ندارند چون مقصر نیستند.

(لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذاباً شَدِيداً) بعضی گفتند عذاب شدید کندن پر و بال اوست، و بعضی گفتند جای دادن اوست در نزد حیواناتی که ضد او هستند، که گفتند: «روح را صحبت ناجنس عذابیست الیم»، و بعضی گفتند در آفتاب حبس میکنم او را و ما می گوییم حضرت سلیمان بهتر میداند که چه عذابی باو بکند.

(أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ) او را ذبح میکنم که بقتل میرسانم.

(أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطانٍ مُبِينٍ) مریض بوده یا در چنگال دشمن گرفتار شده یا پیشامدی بر او شده که مانع از حضور شده.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۲] .... ص : ۱۲۵

فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقالَ أَحَطْتُ بِما لَمْ تُحِطْ بِهِ وَ جِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ (۲۲)

پس مکث کرد مدت کمی نزدیکی پس گفت احاطه و اطلاع پیدا کردم بآنچه شما احاطه بآن نداشتی و آمدم نزد شما به خبر قطعی یقینی.

(فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ) بعضی گفتند فاعل مکث حضرت سلیمان است یعنی چیزی نگذشت بر سلیمان بنا بر این جمله در تقدیر است که فجاء هدهد و سئل سلیمان عنه ما سبب فقدانک؟

(فقال) هدهد در جواب سلیمان و بعضی گفتند فاعل مکث همان فاعل فقال است که

هدهد طولی نکشید که حاضر شد و خبر آورد پس گفت:

(احطت) احاطه نظری و علمی نه احاطه قدرتی و این دلیل است بر اینکه حیوانات به اندازه ای شعور و ادارک دارند که افعال عباد را میفهمند و از عقاید آنها و خوب و بد آنها اطلاع پیدا میکنند.

جمله ذرات زمین و آسمان با تو میگویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیریم و هشیم با شما نامحرمان ما خامشیم

(بِما لَمْ تُحِطْ بِهِ) که حضرت سلیمان با آن وسعت مملکتش و کثرت جنودش خبر نداشت.

(وَ جِئْتُکَ مِنْ سَبَإٍ) شهر سبأ و قرآن میفرماید: لَقَدْ کانَ لِسَبَإٍ فِی مَسْکَنِهِمْ آیَةٌ جَنَّتانِ عَنْ یَمِینٍ وَ شِمالٍ کُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّکُمْ وَ اشْکُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَیِّبَةٌ وَ رَبٌّ غَفُورٌ فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ سَیْلَ الْعَرِمِ وَ بَدَّلْناهُمْ بِجَنَّتَیْهِمْ جَنَّتَیْنِ ذَواتَیْ أُکُلٍ خَمْطٍ وَ أَثْلٍ وَ شَیْ ءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِیلٍ (سبأ آیه ۱۵ و ۱۶) در حدیث از پیغمبر (ص) سؤال کردند از سبأ که اسم مرد است یا زن فرمود اسم مرد است ده اولاد آورد شش نفر آنها یتأمن یعنی اهل یمن بودند و چهار نفر آنها یتشأم یعنی اهل شام.

اهل یمن از آن شش نفر بودند و اهل شام از آن چهار اما یمنیها، اسامی آنها ازد، کنده، مذحج، اشعرون، انمار، حمیر. شخصی سؤال کرد انمار کیانند؟ فرمود اینها هم دو قبیله شدند خثعم و بجیله، و اما شامیها اسامی آنها عامله و جذام و لخم و غسان و سبأ ابن یشحب بن یعرب بن قحطان است و این قبائل را بنام جد خود سبأ میگویند که اهل یمن و شام هستند.

(بِنَبَإٍ یَقِینٍ) یعنی هدهد گفت من از سبأ خبر یقینی آورده ام سپس خبر یقینی خود را بیان کرد:

[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۳] .... ص : ۱۲۶

إِنِّی وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِکُهُمْ وَ أُوتِیَتْ مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ وَ لَها عَرْشٌ عَظِیمٌ (۲۳)

به درستی که من یافتم زنی را که سلطان آنها بود و باو داده شده بود از هر چیز و از برای او بود تختی با عظمت و بزرگی.

(إِنِّی وَجَدْتُ امْرَأَةً) نامش بلقیس بود دختر هدهاد که از سلاطین یمن از ملوک حمیر

پس از پدرش بمقام سلطنت رسید و در دربارش که طرف مشورت او بودند هزار نفر که هر یک آنها هزار قشون داشتند که جمعیت لشکرش دو کرور میشود هزار هزار و لفظ بلقیس مرکب است مثل حضر موت و سر تسمیه او اینست که پس از آنکه بعد از پدرش بتخت سلطنت رسید رؤساء لشکر بعضی از بعضی سؤال کردند که سیره این با سیره پدرش چه نحوه است آنها گفتند بالقیاس یعنی مطابق با او است لذا معروفه شد بنام بلقیس.

(تَمْلِكُهُمْ) یعنی سلطان آنها بود که سلطان را ملک میگویند مثل ملوک قیاصره و اکاسره.

(وَ أُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ) از جواهرات و طلاجات و اراضی و باغات و فرش ها و اموال بسیار.

(وَ لَها عَرْشٌ عَظِيمٌ) هدهد تخت سلیمان را دیده بود و مع ذلک تخت بلقیس را عظیم میشمارد یعنی از تخت سلیمان بالاتر و مهم تر بود گفتند سی زراع در سی زراع و ارتفاعش، سی زراع یعنی طول و عرض و ارتفاعش سی زراع بوده که حاصل ضربش بیست و هفت هزار زراع میشود مقدمش از طلا- مرصع بیاقوت احمر و زمرد (زبرجد) اخضر و مؤخرش از نقره مکلل بالوان جواهرات و گفتند هفت بیت داشت و ابوابش مقفل بود.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۴] .... ص : ۱۲۷

وَجَدْتُها وَ قَوْمَها يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لا يَهْتَدُونَ (۲۴)

یافتم آن ملکه سبأ را و قومش و رعیتش را سجده میکردند برای خورشید آفتاب پرست بودند از غیر خدا و زینت داده بود شیطان در نظر آنها اعمال آنها را و جلوگیری کرده بود آنها را از راه حق و صراط مستقیم پس آنها هدایت نمیشدند.

تنبیه: مشرکین منکر وجود اللَّه نبودند مثل دهری طبیعی و لذا شریک در عبادت غیر او را قرار میدادند و ممکن است بگوئیم بسیار از آنها توحید ذاتی را هم منکر نبودند که واجب الوجود بالذات خداوند متعالست ولی باستحسانات خود میگفتند که در عبادت باید متوجه شد و مقابل جسمی که قابل مشاهده باشد ایستاد و عبادت کرد نه مثل مسلمین که مقابل کعبه میایستند اینها عبادت کعبه نمیکنند بلکه کعبه را قبله میدانند و هر طائفه از مشرکین یک چیزی

را اشرف مخلوقات میدانند آفتاب پرستها خورشید را و او را منشأ اثر میدانند، آتش پرستها آتش را، بت پرستان بتهای خود را و هکذا.

(وَجَدْتُها وَ قَوْمَها یَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ) ببینید خداوند چه عقل و هوشی باین پرنده هدهد داده که خبر از عقیده آنها میدهد که اینها عبادت خورشید میکنند.

(مِنْ دُونِ اللَّهِ) و دانست که عبادت خدا را نمیکنند و دانست که این عبادت باغوای شیطان است چنانچه تولید شرک از قبل از نوح باغوای این ملعون بود آمد باولاد آدم گفت این انبیاء مقربان درگاه الهی بودند و مجسمه هایی تعلیم داد بشکل انبیاء تراشیدند و عبادت آنها را کردند بواسطه تقرب بخدا چنانچه گفتند ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِیُقَرِّبُونا إِلَی اللَّهِ زُلْفی (زمر آیه ۴) و گفتند وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها (اعراف آیه ۲۷).

(وَ زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیْطانُ أَعْمالَهُمْ) شیطان دنیا را و زخارف دنیا را و هواهای نفسانیه و خیالات واهیه و اعمال سیئه و عقاید فاسده را در نظر آنها جلوه میدهد و عقاید حقه و اعمال صالحه و محسنات عقلیه را در نظر آنها بد نمایش میدهد و از این جهت میگفت:

(فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِیلِ) چنانچه خود شیطان گفت لَأُزَیِّنَنَّ لَهُمْ فِی الْأَرْضِ وَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ (حجر آیه ۳۹).

(فَهُمْ لا یَهْتَدُونَ) پس اینها هدایت نشده اند و گفتند خداوند دوازده پیغمبر بر آنها فرستاد و اجابت نکردند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۵] .... ص : ۱۲۸

أَلَّا یَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِی یُخْرِجُ الْخَبْءَ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ یَعْلَمُ ما تُخْفُونَ وَ ما تُعْلِنُونَ (۲۵)

چرا سجده نمیکنید از برای خداوندی که بیرون میآورد پنهان و مستور در آسمانها و زمین را و میداند آنچه پنهان میکنید و آنچه علنا بجا می آورید و اظهار میکنید.

(أَلَّا یَسْجُدُوا لِلَّهِ) جای تعجب است باندازه ای که هدهد تعجب میکند که چه سبب شده

بندگان خدا را فراموش کردند و سجده میکنند مثل آفتاب را که دائما در افول و طلوع است چنانچه حضرت ابراهیم بستاره پرستان و ماه پرستان و خورشید پرستان افول و زوال و غروب آنها را دلیل گرفت بر عدم لیاقت ربوبیت فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ- الی قوله تعالی- قالَ يا قَوْمِ إِنِّي بَرِي ءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (انعام آیه ۷۶ و ۷۷ و ۷۸) در قرآن مجید است لا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَ لا لِلْقَمَرِ وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ (فصلت آیه سجده) و اول دین کلمه طیبه «لا إِلهَ إِلَّا اللَّهُ» است که گفتیم این کلمه طیبه سه دلالت دارد مطابقی، التزامی، اقتضایی اما مطابقی همین توحید عبادتیست که معنای الوهیت است و اما التزامی توحید ذاتی و صفاتی است زیرا اگر واجب الوجودی غیر از او بود آنهم استحقاق الوهیت داشت و همچنین توحید افعالی زیرا اگر خالقی، رازقی محیی ممیت و سایر افعال مختصه باو بود آنهم استحقاق داشت و گفتیم افعال مختصه باو ده فعل است خلق، رزق، اماته، احیاء، عزت، ذلت، غنی، فقر، صحت، مرض نه اینکه افعال الهی منحصر باین ده فعل باشد رحیم است غفور است عفو است و غیر اینها که اسماء افعال الهی بسیار است در دعاء جوشن کبیر میخوانی. در کافی از حضرت صادق است مسندا از پیغمبر اکرم (ص) که فرمود

«و من قال لا اله الا اللّه مائه مره کان افضل الناس عملا ذلک الیوم الا من زاد»

و نیز از آن حضرت روایت کرده فرمود

«خیر العباده قول لا اله الا اللّه».

(الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْ ءَ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ) خبأ چیز مخفی مستور است اخراجش ظاهر کردن و بارز نمودن است ماهیات را از ظلمات عدم بعرصه وجود میآورد، رزق را از آسمان بزمین میاورد وَ فِي السَّماءِ رِزْقُكُمْ وَ ما تُوعَدُونَ بیرون میآورد دانه را از دل زمین خارج میکند روز قیامت يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ است (طارق آیه ۹) وَ يَعْلَمُ ما تُخْفُونَ وَ ما تُعْلِنُونَ يَعْلَمُ خائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَ ما تُخْفِي الصُّدُورُ (مؤمن آیه ۲۰) يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لا تَخْفى مِنْكُمْ خافِيَةٌ (الحاقه آیه ۱۸) الی غیر ذلک من الآیات.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۶] .... ص : ۱۲۹

اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (۲۶)

اللّه که نیست الهی مگر او پروردگار عرش عظیم.

در موضوع عرش اعظم الهی اخبار بسیاری داریم و اقوال زیادی اما اقوال حکما گفتند عرش فلک اطلس است و غیر مکوکب یعنی ستاره ای در او نیست و محیط بکرسی است و کرسی در او ثوابت هستند یعنی ستاره های ثابت و کرسی محیط بر هفت آسمان است که در قرآن میفرماید وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ و سماوات سبع فلک زحل و مشتری و مریخ و شمس و زهره و عطارد و قمر که سیارات میگویند هر کدام محیط بما دون و آسمان اول که فلک قمر باشد محیط بکره نار و محیط بکره هوای و او محیط بکره ماء و او محیط بکره زمین فقط یک ربع کره زمین از آب خارج است که ربع مسکونش گویند لکن این عقیده امروز کشف خلافش شده که تمام این ستاره ها کراتی هستند در جو هوا و بسا چندین برابر کره شمس و از بعد آنها بنظر کوچک نمایانند و در اخبار دارد که عرش بقدری بزرگ است که خداوند ملکی خلق فرمود و مأمور شد نود هزار سال پرواز کرد و از این طرف عرش بآن طرف نرسید خطاب شد اگر تا نفحه صور پرواز کنی نخواهی رسید و حمله عرش بقدری با عظمت هستند که زمین گنجایش آنها را ندارد و جمیع برکات از عرش نازل میشود و ملائکه اطراف عرش هستند

«تحف به الملائکه و تنشاء البرکات من جهته و ترفع اعمال العباد الیه و هو اعظم من خلق اللّه»

و مراد مخلوقات جسمانیست و الا فوق عوالم جسمانی عوالمیست: عالم ارواح، عالم ملکوت، عالم انوار، عالم جبروت و در عالم انوار اول مخلوق الهی نور مقدس نبوی و انوار مقدسه ائمه طاهرین صلوات اللّه علیهم اجمعین که در زیارت جامعه میخوانی

«خلقکم اللّه انوارا فجعلکم بعرشه محدقین».

تا اینجا کلام هدهد تمام شد حضرت سلیمان بهدهد خطاب فرمود:

[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۷] .... ص : ۱۳۰

قالَ سَنَنْظُرُ أَ صَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكاذِبِينَ (۲۷)

فرمود حضرت سلیمان بهدهد زود باشد ما نظر کنیم و تحقیق کنیم که آیا تو راست گفتی یا بودی از دروغگویان.

اولا این آیه دستوریست برای اینکه اگر کسی خبری آورد و نقل کرد نباید بدون تأمل تصدیق کرد و نباید رد کرد و تکذیب نمود باید مطالبه دلیل کرد و از روی مدرک حکم کرد که مخبر معصوم باشد مثل انبیاء و اوصیاء یا خبر محفوف بقرائن قطعیه باشد حتی انبیاء که مدعی

نبوت بودنـد باید مدرک و دلیل داشـته باشـند باقامه معجزه یا اخبار نبی ثابت النبوه یا معصوم ثابت العصـمه ولی امروز معمول بین بسیاری عکس این قضیه است مطالبی که در روزنـامه هـا و مقالات خارجه و داخله است کانه وحی منزل میداننـد و باور میکنند یا در اشعار شعراء مدرک میگیرند و اما فرمایشات علماء را موهومات میپندارند.

سؤال: پس چرا علماء بر طبق اخبار روات فتوی میدهند و عوام بقول آنها اخذ میکنند و تقلید میکنند؟

جواب: اولا در باب اصول الـدین دلیل قطعی لازم است و جای تقلیـد نیست چنانچه در ضـروریات دین و ضـروریات مذهب و اجماعیات هم جای تقلیـد نیست و اما در فروع چون در زمان غیبت باب علم منسـد است و دلیل قطعی داریم از ائمه معصومین که اخباری که از آنها رسـیده و وثوق بصدورش داریم چه خبر صـحیح باشد که تمام روات آن عدل امامی باشد یا موثق باشد که اطمینان بصـدورش داریم و لو بعض رواتش امامی نباشـند یا حسن باشـد و معارض نداشـته باشد و منافی با مسـلمیات دینی نباشد معتبر است و واجب العمل و اما اخبار ضـعیفه یا مرفوعه یا مرسـله اعتبار ندارد و اما عوام از باب رجوع جاهل بعالم و ادله قطعیه واجب است تقلید کنند یا عمل باحتیاط آنهم بشرائط آن.

(قالَ سَـنَنْظُرُ أَ صَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكاذِبِينَ). اشـکال: بر فرض معلوم شد که هدهد صادق است چنانچه معلوم هم شد لکن این رفع مسئولیت نمیکند و عذری برای غیبتش نمیشود زیرا به اجازه سلیمان نبوده.

جواب: اولا ممکن است که بعـد از معلوم شـدن صـدق هدهد مورد عفو سـلیمان واقع شود و ثانیا چون مأمور بود بتفتیش برای آب گردش میکرد. در اطراف زمیـن برخـورد کرد بمملکت سبأ و مطلب مهمی برای او کشـف شـد که یقین برضـای سـلیمان داشت که این خبر را باو برساند فقط از وقت مقرر خود قدری تأخیر انداخته حضرت سلیمان فرمود:

[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۸] .... ص : ۱۳۱

اذْهَبْ بِكِتابِي هذا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ ما ذا يَرْجِعُونَ (۲۸)

حضرت

سلیمان فرمود بهدهد که این نوشته مرا ببر پس بینداز بسوی آنها پس از آن دور شو از آنها ولی باندازه ای که متوجه شوی که چه نظری میگیرند.

در جواب این نامه نوشت نامه را حضرت سلیمان و مهر و امضاء نمود و داد بهدهد بمنقار گرفت و برد بالای سر بلقیس انداخت نامه را در دامن بلقیس و این قانون انبیاء بود که باید اولا دعوت کنند و اقامه معجزه و دلیل اگر مخالفت کردند باید جهاد کنند بهر نحوی که مقتضی باشد یا بعذاب الهی آنها را خداوند هلاک کند و حضرت سلیمان میتوانست قاصدی از مسلمین بفرستد و بهدهد داد یکی برای اینکه همین معجزه باشد که ببینند طائری این نامه را آورده و مخصوصا در دامن بلقیس انداخته و آن طائر دور شده و در محل نزدیکی توقف کرده و دیگر آنکه- سریعتر این نامه بدست بلقیس برسد و غرض حضرت سلیمان فقط دعوت بلقیس نبود بلکه جمیع اهل سبأ را دعوت بدین حق میکرد لذا بخطاب جمع فرمود:

(اذْهَبْ بِكِتابِی هذا) این نامه که نوشته ام و مهر کرده ام.

(فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ) ضمیر جمع آورد و همچنین جمله بعد که فرمود:

(ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ) ضمیر جمع و کذا.

(فَانْظُرْ ما ذا يَرْجِعُونَ) و چون عالم بزبان حیوانات بوده البته عالم بجمیع لغات بود و بتمام السنه صحبت میکرد چنانچه در خبر است که بزبان فارسی، عربی، عبرانی، سریانی و سایر لغات در موارد مختلفه صحبت میکرد و نظر به اینکه اهل سبا یمن و شام لسان آنها عربی بود، کتابت و نامه سلیمان بلسان عرب نوشته شد بلقیس باز کرد و دید رو کرد بوزراء و امراء مملکت:

[سوره النمل (۲۷): آیه ۲۹] .... ص : ۱۳۲

قالَتْ يا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّی أُلْقِیَ إِلَیَّ كِتابٌ كَرِيمٌ (۲۹)

گفت ای گروه جماعت بدرستی که القاء شده بمن کتاب کریم.

گفت بلقیس خطاب از ملائکه گفتند جمعیت اشراف از امراء و بزرگان لشکریان و متصدیان مملکتی سیصد و دوازده قبیله بودند بدرستی که انداخته شد بسوی من نامه محترمی و تعبیر بکریم گفتند از جهت این بود که مختوم بود بخاتم سلیمان و شنیده بود که سلیمان سلطان

مقتدریست و قشون بسیاری از جن و انس و طیر دارد و در خبر است که اکرام کتاب بخاتم است و امروز هم نوشته که مهر و امضاء نداشته باشد اعتبار ندارد و بعلاوه با کمال اختصار بلسان عربی فصیح که بیان کردیم که حضرت سلیمان بجمیع السنه تکلم میفرمود. در حدیث است باعمال و لشکریانش و اهل مملکتش برومی تکلم میفرمود و در حروب و جنگها بفارسی و با زنان حرمش بسریانی و نبطی و در عباداتش و مناجاتش بعربی بعضی گفتند که بلقیس در خواب بود و به پشت خوابیده بود هدهد آمد و نامه را روی سینه او انداخت بیدار شد دید نامه روی سینه او افتاده بعضی گفتند در قصر او روزنه بود بطرف مشرق که بمجرد طلوع خورشید آفتاب از این روزنه در قصر میتابید برمیخاست و سجده میکرد چنانچه آداب آفتاب پرستان همین بود که اول طلوع آفتاب و حین غروب او بطرف خورشید سجده میکردند هدهد آمد مقابل این روزنه موقعی که شمس طلوع کرد آفتاب نتابید تا قدری از روز بر آمد برخاست که چرا آفتاب نتابیده نگاه کرد بطرف روزنه دید هدهد مقابل روزنه است و نامه به منقار دارد انداخت و رفت.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۰] .... ص : ۱۳۳

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمانَ وَ إِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ (۳۰)

بدرستی که این کتاب از سلیمان است و بدرستی که اول این کتاب بسم اللَّه الرحمن الرحیم است.

در مجلد اول صفحه ۸۶ الی ۹۳ فضائل بسمله را و خواص آن را و اختلاف بین عامه و خاصه در اینکه جزو قرآن است یا نیست در هشت صفحه بیان کردیم مراجعه فرمائید و باتفاق جمیع این بسمله در اینجا جزو قرآن است اما در سایر سور غیر از برائه شیعه متفق هستند که جزو تمام سور است و شافعی هم موافق شیعه اما حنفی در هیچ سوره جزء نمیدانند و اما مالکی و حنبلی فقط در سوره حمد جزو میدانند دون باقی سور و ادله شیعه را بیان کرده ایم و اما خواص این بسمله بسیار است و ما چهارده خاصیت از برای آن با مدارک بیان کرده ایم:

(۱) طرد شیطان در ابتداء شروع بطعام.

(۲) رفع مضار طعام.

(۳) رفع دشمن.

(۴) جهر به آن در نماز موجب طرد شیطان میشود.

(۵) موقع جماع زوج شیطان شرکت نکند.

(۶) شروع به هر کاری موجب اتمام آن میشود، که از پیغمبر است فرمود:

«کل امر ذی بال لم یبدء ببسم اللّه فهو ابتر»

و در حدیث دیگر میفرماید

«لم یذکر فیه بسم اللّه فهو ابتر»

(۷) در هر گرفتاری مورث حصول بمقصد میشود.

(۸) موجب حفظ از بلاء میشود.

(۹) در موقع کندن لباس موجب میشود که شیاطین در بر نکنند.

(۱۰) موقع کشف عورت موجب عدم نظر شیاطین میشود و ستر اعین جن و اعین بنی آدم.

(۱۱) بالای درب خانه باعث رفع بلاء میشود.

(۱۲) موقع سواری موجب حفظ ملائکه و رفع شیاطین.

(۱۳) موقع دخول در خانه یا حجره نزول برکات و دفع شیاطین.

(۱۴) در ابتداء وضو موجب طهارت تمام بدن میشود باری خدا لعنت کند آنهایی که بسم اللّه را از قرآن برداشتند از حضرت صادق است فرمود:

«ما لهم قاتلهم اللّه عمدوا الی اعظم آیه فی کتاب اللّه و زعموا انها بدعه اذا اظهروها»

و از حضرت باقر است فرمود

«سرقوا اکرم آیه فی کتاب اللّه»

و از حضرت رضا (ع) است فرمود

«انها اقرب الی اسم اللّه اعظم من ناظر العین الی بیاضها»

الی غیر ذلک من الاخبار.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۱] .... ص : ۱۳۴

أَلاَّ تَعْلُوا عَلَیَّ وَ أْتُونِی مُسْلِمِینَ (۳۱)

اینکه علو نکنید بر من و بیائید مرا در حالی که اسلام داشته باشید.

در این جمله کوتاه سه امر بزرگ را بیان میفرماید:

(۱) (أَلَّا تَعْلُوا عَلَیَّ) که نهی از تکبر است بخصوص بر انبیاء که نوع کفار و مشرکین عدم ایمانشان منشأ آن همین کبر و نخوت بوده و در قرآن مجید می فرماید: فَادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها فَلَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ (نحل آیه ۳۱) قِیلَ ادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ

فِيها فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ

(مؤمن آیه ۷۶) و در حدیث است از پیغمبر اکرم (ص) فرمود:

«لا یدخل الجنه من کان فی قلبه حبه خردل من الکبر»

و از امیر المؤمنین است کسی که اول آن نطفه قذره بوده و آخر آن جیفه عفنه و بینهما حامل العذره جای تکبر ندارد کبریایی مختص بذات اقدس او است هر که تکبر کرد سرنگون خواهد شد «فواره چون بلند شود سرنگون شود.»

(۲) (وَ أْتُونِی) یعنی در تحت اطاعت من درآئید که اطاعت رسول عین اطاعت خدا است در قرآن میفرماید مَنْ یُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطاعَ اللَّهَ وَ مَنْ تَوَلَّی فَما أَرْسَلْناکَ عَلَیْهِمْ حَفِیظاً (نساء آیه ۸۲) و در جامعه میفرماید

«من اطاعکم فقد اطاع اللَّه و من عصاکم فقد عصی اللَّه»

و امر باطاعت امر ارشادیست عقل مستقل است بوجوب اطاعت خدا و رسول و امام بلکه بر غلام و کنیز واجب است اطاعت موالی و بر اولاد واجب است اطاعت والدین و بر زوجه واجب است اطاعت زوج و معنای امر ارشادی ارشاد بحکم عقل است و مترتب نمیشود بر او الا- آنچه بر مرشد الیه است بخلاف امر مولوی که بنفسه لیاقت مثوبت و بر مخالفتش استحقاق عقوبت دارد و معنی لیاقت مثوبت مجرد قابلیت تفضل است بخلاف استحقاق عقوبت.

(۳) (مسلمین) که دست از پرستش شمس بردارید و موحد شوید و الهی بر خود جز او قرار ندهید و برسالت من معتقد شوید و تسلیم اوامر الهی شوید که اولین درجات اسلام است که شهادتین باشد شهادت بوحدانیت حق و رسالت رسول باشد و اعلی درجات آن تسلیم جمیع ما اراد اللَّه فی حقه که گفتند مقام تسلیم بالاتر از مقام رضا است بگویی (الهی رضا بقضائک تسلیما لامرک».

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۲] .... ص : ۱۳۵

قالَتْ یا أَیُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِی فِی أَمْرِی ما کُنْتُ قاطِعَهً أَمْراً حَتَّی تَشْهَدُونِ (۳۲)

گفت بلقیس پس از آنکه نامه سلیمان را بر آنها تلاوت کرد ای سران مملکت و رؤساء کشور و اشراف ملت رأی دهید و نظر بگیرید در امر من در جواب این نامه باید چه کرد من هیچ امر مملکتی را انجام نمیدهم تا شما حاضر نباشید و رأی ندهید.

این راجع بمشورت است و مشورت در امور بسیار ممدوح است در قرآن مجید در مدح امیر المؤمنین میفرماید:

وَ الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمْ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ أَمْرُهُمْ شُورى بَيْنَهُمْ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ (شوری آیه ۳۸) حتی به پیغمبر اکرم امر شد که در موضوع جهاد با اصحاب مشورت کند برای استمالت آن ها و کشف باطن آنها که قلبا حاضرند یا نیستند فرمود فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (آل عمران آیه ۵۳) لکن جای مشورت جائیست که عقل حکم بحسن و قبح آن نکند و درک نکند و جائیست که شرع حکم بوجوب یا حرمت آن نداشته باشد و الا متابعت عقل حسن و اطاعت شرع واجب و مخالفت عقل قبیح و عصیان شرع عقاب دارد مثل اینکه سارقین مشورت کنند که کجا بروند برای سرقت یا ظالمین برای ظلم یا فاسقین کدام سینما برویم از کدام مغازه شراب بگیریم کدام دسته مطرب را دعوت کنیم کدام فاحشه را نزدیکی کنیم و امثال اینها مثل همین مشاورت بلقیس زیرا اطاعت انبیاء و ایمان و تسلیم اوامر آنها بحکم عقل مستقل لازم است جای مشاورت نیست مثل مشاورت فرعون قالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِيمٌ- الی قوله- فَما ذا تَأْمُرُونَ (شعراء آیه ۳۳ و ۳۴).

گذشت شرحش و مثل مشاورت یزید در قتل زین العابدین و مثل ارجاع عمر امر خلافت را بشوری که شش نفر را معین کرد و نقشه کشید برای عثمان با اینکه امر خلافت مثل امر نبوت است باید از جانب خدا تعیین شود مثل اینست که مشورت کنیم کی پیغمبر باشد یا چه نحوه نماز بگذاریم که گفت متکتفا نماز کنید یا گفتند بعد از حمد آمین بگوئید و امثال اینها.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۳] .... ص : ۱۳۶

قالُوا نَحْنُ أُولُوا قُوَّةٍ وَ أُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ وَ الْأَمْرُ إِلَيْكِ فَانْظُرِي ما ذا تَأْمُرِينَ (۳۳)

گفتند ملاء ما صاحب قوت و صاحب بأس شدید هستیم ولی امر امر تو است بگویی جنگ کنیم آماده هستیم بگویی صلح کنیم حاضر هستیم پس آنچه نظریه تو است چه نحو عمل میکنیم در هر صورت اختیار با سلطان است.

گفتند که ملأ که طرف مشورت او بودند سیصد و دوازده بودند و هر کدام هزار سوار جنگی با اسلحه تمام در تحت رایت آنها بود و اینها قشون جنگی بودند غیر از افراد ملت است لذا:

(قالوا) در مقام مشورت.

(نَحْنُ أُولُوا قُوَّةٍ) قوه و قدرت و عده و عده ما بسیار است.

(وَ أُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ) تمام شجاع و دلیر و جنگی هستیم ولی مأمور بامر تو هستیم هر نحوی که صلاح میدانی دستور ده اطاعت میکنیم.

(وَ الْأَمْرُ إِلَيْكِ) تو سلطانی ما رعیت اختیار مملکت بدست تو است.

(فَانْظُرِی) پس نظر بده و دستور.

(ما ذا تَأْمُرِينَ) هر نحوی که امر میکنی. اینها تصور کردند که سلیمان یک سلطانیست که یک قسمت زمین مملکت او است و بلقیس هم یک سلطان یک قسمت در تصرف او است دو دولت هستند و البته این دو دولت یکی از سه امر را ناچارند یا بهم بریزند و با هم جنگ کنند تا که غالب شود و که مغلوب مثل جنگ عرب با اسرائیل یا با هم دوستی و صلح داشته باشند و روابط بین آنها برقرار باشد واردات، خارجات و رفت و آمد و معاشرت و مرا و ده بین آنها برقرار باشد یا کاری به کار یکدیگر نداشته باشند هر کدام مشغول مملکت خود باشد ولی غافل از اینکه حضرت سلیمان پیغمبر است و دعوت بدین حق میکند با اینکه مشاهده این معجزه را هم کردند که یک طیر هدهد نامه بمنقار خود از مملکت سلیمان بیاورد و در دامن بلقیس بیندازد و در نامه بسم اللّه و دعوت باسلام نماید که دست از شرک و آفتاب پرستی بردارید و خداپرست شوید و ایمان بیاورید.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۴] .... ص : ۱۳۷

قالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوها وَ جَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِها أَذِلَّةً وَ كَذلِكَ يَفْعَلُونَ (۳۴)

گفت بلقیس که سلاطین موقعی که حمله کنند بر شهرستانی و مملکتی فساد زیادی رخ میدهد و مملکت را آشوب میکنند و اهل مملکت را ذلیل میکنند و عزت آنها را از بین میبرند.

تا اینجا کلام بلقیس است با اصحابش و خداوند هم تصدیق او را میفرماید که چنین میکنند بلقیس نظر به اینکه دید که او با سلیمان طرف نیست سلیمان طرف شده باید یک نقشه کشید که قشون سلیمان اصلا بطرف اینها نیایند زیرا اگر آمدند از دو حال خارج نیست یا باید تسلیم

شویم اگر دیدیم تاب مقاومت با آنها را نداریم و اگر تسلیم شدیم مملکت ما را تصرف می کنند و تمام حیثیات ما از دست می رود و اگر مقاومت کردیم و در مقام دفاع برآمدیم البته خونریزیهای زیاد، میشود بقول عوام میگویند در جنگ و جدال نان و حلوا خیر نمیکنند یک دسته مقتول یک دسته اسیر یک مقدار اموال از بین میرود و بالاخره عاقبتش هم معلوم نیست بکجا میکشد کی غالب میشود کی مغلوب اگر ما غالب شدیم و دفع آنها را کردیم بالاخره یک خسارات زیادی و یک تلفاتی بما وارد شده و اگر آنها غالب شدند روزگار ما تباه میشود و بهتر آنست که یک تمهیدی بکنیم که اصلا قشون سلیمان حرکت نکند و با او بدر دوستی وارد شویم لذا (قالَتْ إِنَّ الْمُلُوکَ إِذا دَخَلُوا قَرْیَهً أَفْسَدُوها وَ جَعَلُوا أَعِزَّهَ أَهْلِها أَذِلَّهً وَ کَذلِکَ یَفْعَلُونَ).

تنبیه: لشکر بلقیس با اینکه آفتاب پرست بودند و کافر بودند و مشرک، رأی بلقیس را پسندیدند ولی لشکر حضرت مجتبی با اینکه میگفتند ما مسلمانیم و شیعه، حضرت حسن را امام مفترض الطاعه میدانستند موقعی که خبر شد که معاویه با قشون زیادی حرکت کرده و حضرت بیست هزار بدفعات ثلاث برای جلوگیری او فرستاد و ملحق شدند به لشکر معاویه حضرت تصریح هم نفرمود بلکه فرمود اگر نظری بگیرم که خون شما محفوظ ماند باید اطاعت کنید ریختند اموالش را غارت کردند دراعه از دوش مبارکش برداشتند سجاده از زیر پایش کشیدند خواستند او را دستگیر کنند تحویل معاویه دهند حضرت ناچار بطرف مدائن رفت در ساباط مدائن خنجر زهرآلود بران مبارکش زدند یک ماه تحت معالجه بود.

بلقیس گفت بملإ خود:

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۵] .... ص : ۱۳۸

وَ إِنِّی مُرْسِلَهٌ إِلَیْهِمْ بِهَدِیَّهٍ فَناظِرَهٌ بِمَ یَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ (۳۵)

و گفت بدرستی که من میفرستم بسوی آنها هدیه و تعارفی پس نظر میکنم بچه مراجعت میکنند فرستادگان که آیا باید جنگ کرد یا تسلیم شد یا باصلاح و دوستی خاتمه پیدا میکند و در هدایای بلقیس اقوال زیادی گفتند بعضی گفتند غلامانی و کنیزانی فرستاد تمام بیک لباس که ذکور و اناث آنها معلوم نباشد بعضی گفتند دویست غلام با لباس زنانه و دویست جاریه با لباس مردانه بعضی گفتند پانصد غلام با لباس زنانه و دستبند طلا و گردن بند طلا و گوشواره از جواهرات و پانصد

جاریه با قباء و منطقه و جاریه ها را بر اسب سوار کرد و غلامان را بر مادیان و لجام و دهنه آنها از طلا مکلل بجواهرات و پانصد شمش طلا و پانصد شمش نقره و تاجی مکلل بدر و یاقوت و حقه ای در او در یتیم بود در بسته و غیر اینها لکن تمام این اقوال بدون مدرک است ما مدرکی بدست نیاوردیم که هدیه او چه بوده همین اندازه معلوم است که بسیار مهم بوده چون از طرف سلطانی مثل بلقیس برای سلطانی مثل سلیمان البته بسیار مهم بوده زیرا گفتند «ان الهدایا بمقدار مهدیها» مورچه ران ملخی میبرد نزد سلیمان هر که هر چه توانایی او است لذا شیعیان توانایی آنها خدمت پیغمبر (ص) و ائمه طاهرین ذکر صلوات است و نماز هدیه و زیارت و اهداء ثواب تلاوت قرآن و سایر عبادات مندوبه و طلب قبولی شفاعت آنها و ارتفاع درجه آنها و انتقام از اعداء آنها.

بلبل بباغ و جغد به ویرانه تاخته هر کس بقدر همت خود خانه ساخته

لکن در هدایا مناسبت هم شرط است بین هدیه و مهدی الیه مثلا برای عروس نباید عمامه و عبا برد برای داماد نباید گوشواره و گردن بند برد برای بچه اسباب بازی باید برد مناسب انبیاء ایمان و اعمال صالحه است نه مال و منال بلکه اگر مناسب نباشد توهین است و برخورد میکند لذا حضرت سلیمان فرمود موقعی که فرستادگان بلقیس آوردند این هدایا را خدمت حضرت سلیمان که گفتند رئیس فرستادگان یکی از اشراف دربار بلقیس بود بنام منذر بن عمرو با جمعی از رجال مملکت.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۶] .... ص : ۱۳۹

فَلَمَّا جاءَ سُلَیْمانَ قالَ أَ تُمِدُّونَنِ بِمالٍ فَما آتانِیَ اللَّهُ خَیْرٌ مِمَّا آتاکُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِیَّتِکُمْ تَفْرَحُونَ (۳۶)

پس چون که آمد این هدایا نزد سلیمان فرمود آیا بر من زیاد میکنید مال را آنچه که خدا بمن عنایت فرموده بهتر است از آنچه بشما داده بلکه شما باین هدایا فرحناک میشوید.

خداوند بحضرت سلیمان علاوه از مقام نبوت و رسالت و عصمت تعلیم داد زبان طیور که فرمود «عُلِّمْنا مَنْطِقَ الطَّیْرِ» لشکری از جن و انس و طیور باو عنایت کرده که میفرماید: وَ حُشِرَ لِسُلَیْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّیْرِ» و ملک روی زمین را که در خبر است چهار نفر تمام صفحه زمین را سلطنت کردند دو نفر کافر و دو نفر مؤمن اما دو نفر کافر نمرود بود و بخت النصر

و اما دو نفر مؤمن ذو القرنین بود و سلیمان و باد در تحت فرمانش بود و دولتی که میفرماید: «وَ أُوتِینا مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ» لذا:

(فَلَمَّا جاءَ سُلَیْمانَ) حضرتش رد نمود و قبول نکرد و فرمود:

(أَ تُمِدُّونَنِ بِمالٍ) میخواهید زیاد کنید مرا بمال. مسئله: رد هدایا مذموم است و عنوان تحیه دارد و خدا میفرماید وَ إِذا حُیِّیتُمْ بِتَحِیَّةٍ فَحَیُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها (نساء آیه ۸۶).

سزاوار بود سلیمان یک هدایای بیشتر و بالاتر بر او بفرستد بخصوص کسی که از مورچه ران ملخ را قبول کند؟ جواب: این هدیه عنوان تحیه نداشت بلکه عنوان رشوه داشت در حکم رشاء در حکم بود که قاضی رشوه بگیرد و حکم دهد لذا لازم بود رد کند و بفرماید:

(فَما آتانِیَ اللَّهُ خَیْرٌ مِمَّا آتاکُمْ) من دعوت به اسلام میکنم و بتوحید و اطاعت پروردگار هدیه شما اینست که تسلیم شوید و ایمان آورید و اطاعت کنید چنانچه کفار و مشرکین قریش هم به پیغمبر (ص) گفتند هر چه میخواهی مال بتو میدهیم و تو را رئیس قرار میدهیم دست از این دعوت بردار و وظیفه انبیاء دعوت بتوحید و هدایت بشر و نجات از مهالک است.

(بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِیَّتِکُمْ تَفْرَحُونَ) بلی اهل دنیا که منظوری ندارند بجز تحصیل مال و منال و دین را بدنیا میفروشند باین دنیا خشنود و فرحناک میشوند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۷] .... ص : ۱۴۰

ارْجِعْ إِلَیْهِمْ فَلَنَأْتِیَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لا قِبَلَ لَهُمْ بِها وَ لَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْها أَذِلَّةً وَ هُمْ صاغِرُونَ (۳۷)

برسول بلقیس فرمود برگرد با این هدایا بسوی اهل سبا پس هر آینه میاورم و میفرستیم بر آنها لشکری که نتوانند تقابل کنند با آنها و هر آینه بیرون میکنیم آنها را از مساکن و اماکن خود بنحوه ذلت و خواری و آنها خفیف و حقیر میشوند.

نداریم در احادیث که چه مقدار بود لشکر سلیمان که فرستاد برای سبا لکن از این آیه استفاده میشود که بسیار بودند چندین برابر لشکر بلقیس از کلمه لا قبل لهم بها و از آیه بعد استفاده میشود که اینها مسلمین جن و انس بودند از شیاطین و طیور نبودند از کلمه «قَبْلَ أَنْ یَأْتُونِی مُسْلِمِینَ» و نیز استفاده میشود که آنها را با سیری آوردند لذا فرمود بآن رئیس مرسلین بلقیس:

(ارْجِعْ إِلَيْهِمْ) این کلمه را دو نحوه میتوان تفسیر کرد یکی یعنی برگرد بسوی آنها و خبر بده دیگر بمعنی برگردان هدایای آنها را بسوی آنها و این معنی بنظر اقرب میآید چون قبول نفرمود باید برگردد بخود آنها که دلیل باشد بر اینکه اعتنایی و احتیاجی باین زخارف دنیوی نکرده و ندارد.

(فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لا قِبَلَ لَهُمْ بِها) خود حضرت سلیمان که نرفت با لشگر و تعبیر بمتکلم مع الغیر برای اینست که سلیمان فرستاد و بامر سلیمان رفتند و همچنین جمله:

(وَ لَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْها) اخراج آنها ممکن است مراد اخراج از سلطنت و ریاست و امثال آنها باشد و ممکن است اخراج از مملکت باشد و ممکن است اخراج از مساکن و شهرها که در او سکونت داشته ولی بنظر جمع بین هر سه معنی باشد.

(اذله) با حال ذلت و اسارت که آنها را دستگیر کنند و بیاورند نزد سلیمان.

(وَ هُمْ صاغِرُونَ) صغیر مقابل کبیر است اصاغر ناس ضعفاء و زیردستان هستند مقابل اکابر که رؤساء و بزرگان مملکت یعنی از این تکبر و نخوت و بلند پروازی میاندازیم آنها را.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۸] .... ص : ۱۴۱

قالَ يا أَيُّهَا الْمَلَؤُا أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِها قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ (۳۸)

حضرت سلیمان خطاب فرمود بملإ و جمعیتی که حضور داشتند از جن و انس و طیور فرمود کدامیک از شما توانایی دارید که بیاورید نزد من تخت بلقیس را پیش از اینکه بیاورند نزد من مسلمین جنودی که فرستادیم.

سؤال: حضرت سلیمان که تمام هدایای آنها را رد کرد و آن بساط عظیم را داشت چه احتیاجی به تخت بلقیس داشت و برای چه درخواست کرد؟

جواب: چندین حکمت در این امر بود یکی آنکه بلقیس موقعی که بیاید بآن نشان دهد من همچه قدرتی دارم که طرفه العین تخت تو را از شهر سبا اینجا حاضر کنم البته قدرت داشتم که تو را و ملاء تو را طرفه عین حاضر کنم و لو چون امر دین باجبار نیست باید از روی اختیار باشد چنانچه انبیاء دعوت میکردند و احدی را اجبار نمیکردند و پیغمبر اکرم هم مأمور به

جهاد شد با کفار و الا ممکن بود بیک اشاره تمام را هلاک کند چنانچه شبی که هجرت فرمود لیله المبیت یک قبضه خاک پاشید چشمها کور شد حضرت را ندیدند حضرت ابا عبد اللّه یک اشاره کرد تمام نفسها حبس اسبها ساکت صدای قهقهه سلاح خاموش شد حضرت زینب در بازار کوفه اشاره فرمود «ان اسکتوا فردت الانفاس و سکنت الاجراس» با اینکه نوع جهادات حضرت رسالت دفاعی بود مشرکین حمله میکردند دیگر آنکه بلقیس بداند که این معجزه است و حضرت سلیمان پیغمبر است و ایمان آوردم خودش و هم قومش نکته سوم فطانتش و زیرکی و فهم و ادراکش کشف شود لذا حضرت سلیمان:

(قالَ یا أَیُّهَا الْمَلَؤُا) خطاب بکسانی که در مجلسش از جن و انس حاضر بودند فرمود:

(أَیُّکُمْ یَأْتِینِی بِعَرْشِها قَبْلَ أَنْ یَأْتُونِی مُسْلِمِینَ) و ممکن است نظر مبارکش باین بوده که مقام آصف که وصی او بود بر آنها معلوم شود.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۳۹] .... ص : ۱۴۲

قالَ عِفْرِیتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقامِکَ وَ إِنِّی عَلَیْهِ لَقَوِیٌّ أَمِینٌ (۳۹)

گفت عفریتی از طایفه جن من میآورم نزد تو باین عرش بلقیس پیش از آنکه تو از این مجلس برخیزی و بدرستی که من بر این امر قوت و قدرت دارم و مطمئن باش که هیچ گونه تصرفی در جواهرات او نمیکنم صحیحا سالما تحویل میدهم.

عفریت در زبان فارسی دیو تعبیر میکنند و یک صنف از جن هستند و داخل در شیاطین هستند مثل خود شیطان مشاهده کنید قدرت شیطان را که نسبت به بنی آدم از مشرق بمغرب از جنوب بشمال میرود در قلوب آنها داخل میشود و آنها را اغوا میکند که خودش قسم یاد کرد که تمام آنها را اغوا میکنم که گفت: قالَ فَبِعِزَّتِکَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ إِلَّا عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِینَ (حجر آیه ۳۹ و ۴۰) و خدا میفرماید وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَیْهِمْ إِبْلِیسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِیقاً مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (سبا آیه ۱۹) ولی خداوند باو قدرت نداده که اموال مردم را برباید یا آنها را بقتل رساند و الا یک نفر از بنی آدم را با آن عداوتی که دارد که خدا میفرماید لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ (یس آیه ۶۰) باقی نمیگذاشت ولی این عفریت همچه قدرتی داشت باری حضرت سلیمان باو اجازه نداد

بعضی گفتند که فرمود زودتر از این مقدار زمان میخواهم که گفتند حضرت سلیمان اول آفتاب میآمد در مجلس قضاوت بین الناس تا قبل از ظهر چند ساعت طول میکشید و اراده داشت که زودتر از این مقدار عرش بلقیس حاضر شود ولی این کلام بنظر تمام نیست زیرا مقصود سلیمان باین چند ساعت تغییری پیدا نمیکند بلکه ممکن است نظر مبارکش بر این بود که مقام آصف بر لشکریان و ملاء خود معلوم شود یا اینکه اطمینان باین عفریت نداشت که مبادا تصرفی و جنایتی بکند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۰] .... ص : ۱۴۳

قالَ الَّذِی عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْکِتابِ أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَنْ یَرْتَدَّ إِلَیْکَ طَرْفُکَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قالَ هذا مِنْ فَضْلِ رَبِّی لِیَبْلُوَنِی أَ أَشْکُرُ أَمْ أَکْفُرُ وَ مَنْ شَکَرَ فَإِنَّما یَشْکُرُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ کَفَرَ فَإِنَّ رَبِّی غَنِیٌّ کَرِیمٌ (۴۰)

گفت آن کسی که نزد او بود علمی از کتاب من میآورم پیش از اینکه رو برگردانی پس چون که دید تخت بلقیس بر قرار شد نزد سلیمان فرمود این از تفضلات پروردگار من است تا آزمایش کند مرا که آیا شکر میکنم یا کفران نعمت میکنم و کسی که شکر گذار باشد نفعی بر خدا ندارد، نفعش بخودش میرسد و کسی که کفران نعمت کند ضرری بر خداوند ندارد پس پروردگار من بی نیاز است نه احتیاجی به شکر بندگان دارد و نه ضرری از کفران آنها میبرد و کریم است از راه لطف و عنایت ببنده توفیق شکر میدهد.

این آیه شریفه سنگیست بر دهان کسانی که منکر قدرت انبیاء و ائمه (ع) هستند که ابی عبد اللّه از مدینه قبضه خاکی از گودال قتلگاه بردارد و بام السلمه دهد یا زین العابدین از اسیری بیاید بدن پدر بزرگوار خود را دفن کند یا حضرت رضا از مدینه بیاید زندان بغداد یا حضرت جواد از مدینه بیاید خراسان و امثال اینها با اینکه در اخبار زیادی در کافی و بصائر الدرجات و سایر کتب اخبار دارد که اسم اعظم الهی هفتاد و سه حرف است و نزد آصف یک حرف بود و در بعضی اخبار دارد نزد عیسی دو حرف بود و نزد موسی چهار حرف و نزد ابراهیم هشت حرف نوح پانزده حرف نزد آدم بیست و پنج حرف و نزد پیغمبر و ائمه هفتاد و دو حرف و

یک حرفش محجوب است و مختص بذات اقدس ربوبی است.

(قالَ الَّذِی) آصف بن برخیاء وصی و خلیفه و نخست وزیر سلیمان.

(عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْکِتابِ) کلمه من دلالت دارد که یک جزئی از کتاب که اسم اعظم الهی باشد دارا بود.

(أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَنْ یَرْتَدَّ إِلَیْکَ طَرْفُکَ) اشاره کرد زمین پیچیده شد بقدرت الهی تخت را برداشت مقابل سلیمان گذاشت.

(فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ) سلیمان دید مقابلش تخت برقرار است فرمود:

(قالَ هذا مِنْ فَضْلِ رَبِّی) که یک همچه خلیفه و وصی و وزیری بمن عنایت فرموده.

(لِیَبْلُوَنِی) آزمایش کند مرا.

(أَ أَشْکُرُ أَمْ أَکْفُرُ) که خداوند مدح میفرماید ال داود را اعْمَلُوا آلَ داوُدَ شُکْراً وَ قَلِیلٌ مِنْ عِبادِیَ الشَّکُورُ (سبا آیه ۱۳) و شکر وجوب عقلی دارد و آیات و اخبار در او بسیار داریم بس است همین آیه که میفرماید: وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّکُمْ لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ وَ لَئِنْ کَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ (ابراهیم آیه ۷) که خداوند اعلام و آگهی میدهد و معنای شکر اینست که اولا بزبان شکرگزار باشد و ثانیا قلبا بداند که از جانب پروردگار است مستند باسباب و وسائط نیست ثالثا بداند از راه تفضل است نه استحقاق و رابعا عملی که مناسب آن نعمت باشد بجا آورد، لذا میفرماید:

(وَ مَنْ شَکَرَ فَإِنَّما یَشْکُرُ لِنَفْسِهِ) نفعش عائد خودش میشود و باعث مزید نعمت میشود.

(وَ مَنْ کَفَرَ فَإِنَّ رَبِّی غَنِیٌّ کَرِیمٌ) ضررش دنیوی و اخروی بخودش متوجه میشود و خداوند بی نیاز و کریم است.

گر جمله کائنات کافر گردند بر دامن کبریاش ننشیند کرد

شکر نعمت نعمتت افزون کند کفر نعمت از کفت بیرون کند

[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۱] .... ص : ۱۴۴

قالَ نَکِّرُوا لَها عَرْشَها نَنْظُرْ أَ تَهْتَدِی أَمْ تَکُونُ مِنَ الَّذِینَ لا یَهْتَدُونَ (۴۱)

حضرت- سلیمان فرمود نشناسانید باو عرش او را تا نظر کنیم که آیا او هدایت میشود یا

میباشد از کسانی که هدایت نمیشوند.

(قالَ نَكِّرُوا لَها عَرْشَها) مفسرین گفتند یعنی تغییر دهید عرش او را یا از رنگ بعضی گفتند سبز او را قرمز کنید و قرمز او را سبز بعضی گفتند بعض جواهرات بر او بیفزائید و بعض جواهرات او را کم کنید و امثال این اقوال تمام بی مدرک و بی مناسبت است بلکه معنای نکروا اینست که ابتداء باو نگوئید این عرش تو است تا ببینیم خودش درک میکند و میفهمد یا درک نمیکند.

(نَنْظُرْ أَ تَهْتَدِی) نظر کنیم آیا هدایت میشود که تختی که در بیت خود گذارده و مقفل کرده و پاسبانانی بر او گماشته باعجاز نزد سلیمان حاضر است قبل از آمدن خودش و ایمان بیاورد و موحد شود.

(أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لا يَهْتَدُونَ) مثل بسیاری از کفار و مشرکین که معجزات را حمل بسحر میکردند و انبیاء را ساحر و کذاب و جادوگر و مفتری و مجنون میگفتند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۲] .... ص : ۱۴۵

فَلَمَّا جاءَتْ قِيلَ أَ هكَذا عَرْشُكِ قالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ وَ أُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِها وَ كُنَّا مُسْلِمِينَ (۴۲)

چون که آمد بلقیس نزد سلیمان گفته شد باو آیا عرش تو هم مثل این عرش است گفت گویا این همان عرش من است و داده شدیم ما علم را از پیش از این ملاقات و بودیم تسلیم شدگان.

در هر جمله از این آیه شریفه مفسرین نظریاتی دارند که اشاره میشود:

(فَلَمَّا جاءَتْ) آمد بلقیس البته مسلمین قشون سلیمان او را آوردند و مسلما تنها نبوده با جماعتی از اجزاء او آوردند لکن نه بنحو ذلت و خفت بلکه محترما او را آوردند و در خبر است از پیغمبر (ص) که فرمود گرامی بدارید بزرگ هر قومی را و لو کفار و مشرکین باشند ولی این دستور را یزید مراعات نکرد و دستور داد دختران پیغمبر را سر کوچه ها و بازارها نگاه دارند برای تماشای هر بیسروپایی که حضرت علیا علیه زینب فرمود «امن العدل یا ابن الطلقاء تخدیرک حرائرک و امائک و سوقک بنات رسول اللّه- تا آخر فرمایشاتش» و تعبیر به این ابن الطلقاء اشاره به این است که در فتح مکه پیغمبر بسران قریش که رئیس آنها ابا سفیان بود فرمود

«لا تثریب

علیکم الیوم انتم الطلقاء».

(قِیلَ أَ هکَذا عَرْشُکِ) قائل مسلما حضرت سلیمان نبوده و الا بلفظ مجهول اداء نمی شد یکی از اجزاء مملکتی بوده از بزرگان و نگفت أ هذا عرشک زیرا حضرت سلیمان دستور داد که «نَکِّرُوا لَها عَرْشَها» آیا عرش شما هم مثل این عرش است بلقیس دید تمام خصوصیات او از حیث طول و عرض و طلا و نقره و جواهرات مطابق او است اگر بگوید شبیه آنست این امر عاده» محال است مملکت سلیمان با مملکت بلقیس مخالف، رفت و آمد نداشتند دو معمار اگر بخواهند یک عمارتی شبیه عمارت دیگر ساختمان کنند چه اندازه نقشه برداری میکنند و بالاخره تام- الشباهه نمیشود و این تام الشباهه است و اگر بگوید همان است اینهم عاده محال است مگر باعجاز لذا گفت گویا همان عرش من باشد ولی مفسرین گفتند چون بعض خصوصیاتش تغییر کرده بود از تبدیل رنگ یا زیاده و نقیصه جواهراتش گفت کانه هو لکن این حرف غلط است.

زیرا اولا هیچگونه تغییری داده نشده بود و بر فرض اگر شده بود میگفت شبیه او است نه گویا خود او باشد.

(وَ أُوتِینَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِها وَ کُنَّا مُسْلِمِینَ) بعضی گفتند این کلام سلیمان است و مراد علم نبوت و تسلیم اوامر الهی است بعضی گفتند کلام حاضرین بوده که ما قبلا- معتقد بنبوت سلیمان و تسلیم اوامر او بودیم و این هر دو باطل است بلکه کلام خود بلقیس است بقرینه عطف بواو که گفت: «کَأَنَّهُ هُوَ وَ أُوتِینَا الْعِلْمَ» و ظاهرا مرادش این بود که ما قبلا- معرفت بمقام سلیمان و سلطنت او پیدا کردیم همان موقعی که نامه او را هدهد آورد بملإ خود گفتم نباید مخالفت و ستیزگی کرد و در دوستی را باز کردیم که تحف و هدایا تقدیم نمودیم بامید اینکه با هم رفت و آمد داشته باشیم و بمسالمت با یکدیگر معاشرت کنیم.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۳] .... ص : ۱۴۶

وَ صَدَّها ما کانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنَّها کانَتْ مِنْ قَوْمٍ کافِرِینَ (۴۳)

و جلوگیر شد او را آنچه که بود عبادت میکرد از غیر خدا بدرستی که او بود از قوم کافرین.

این آیه را دو نحوه تفسیر کردند: یکی اینکه فاعل (وَ صَدَّها ما کانَتْ) باشد یعنی عبادت

شمس جلوگیر او شد از اینکه ایمان بیاورد با اینکه مشاهده معجزات کرده بود یعنی آن کفر اولی که بر حسب عادت خود و قوم او بود و آفتاب پرست بودند مانع از ایمانش شد چنانچه نوع مشرکین همین عذر را می آوردند که إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ (زخرف آیه ۲۳) دیگر آنکه فاعل (وَ صَدَّها) سلیمان باشد و (ما کانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ) مفعول «صدّها» باشد یعنی حضرت سلیمان جلوگیر او شد آنچه را که عبادت میکرد از غیر خدا که عبادت شمس باشد یعنی او را هدایت کرد و مانع شد از آفتاب پرستی او و او را خداپرست و موحد گردانید ولی بنظر معنای اول اقرب است.

(إِنَّها کانَتْ مِنْ قَوْمٍ کافِرِینَ) مناسب بود بفرماید من قوم مشرکین چون عبادت شمس می کردند لکن دو نکته در نظر میآید که تعبیر بکافرین فرموده یکی آنکه نسبت کفر و شرک نسبت عام و خاص است هر مشرکی کافر است و لا عکس دیگر آنکه او از جهت عبادت شمس مشرکه بوده ولی از جهت انکار نبوت سلیمان کافره بود. مثل یهود و نصاری و مرتد و مبدع، صدق کافر بر آنها میکند و لو صدق شرک نشود زیرا مجرد اقرار بتوحید ایمان نیست امور دیگری هم لازم است بلکه مجرد اسلام، هم مؤمن نیست اعتقاد بعدل و امامت و ضروریات دین و مذهب را هم باید معتقد باشد.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۴] .... ص : ۱۴۷

قِیلَ لَهَا ادْخُلِی الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَ کَشَفَتْ عَنْ ساقَیْها قالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوارِیرَ قالَتْ رَبِّ إِنِّی ظَلَمْتُ نَفْسِی وَ أَسْلَمْتُ مَعَ سُلَیْمانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ (۴۴)

گفته شد برای بلقیس که داخل شو قصر سلیمان را پس چون که نزدیک قصر آمد گمان کرد که آب زیادیست و کشف کرد از دو ساق پا یعنی پوشش پا را بالا زد تا ساق پا حضرت سلیمان فرمود بدرستی که این صرح از بلور است ساخته شده.

(لَ لَهَا ادْخُلِی الصَّرْحَ)

صرح سعه مقابل عمارت است بزبان ما صحن تعبیر میکنیم که غیر مسقف است گفتند قصر سلیمان صحن آن از بلور ساخته شده بود و زیر آن آب بود مثل حوضی که روی او را پوشانیده باشند بشیشه و در آن حوض زیر ماهیان و حیوانات آبی قرار داده بود و تخت خود را در آن صرح نصب کرده بود موقعی که بلقیس رسید پای این صرح:

(مَّا رَأَتْهُ)

چشمش افتاد.

(بِتْهُ لُجَّةً)

گمان کرد که آب است پوشش خود را بالا کرد.

(کَشَفَتْ عَنْ ساقَیْها)

تا ساق پای او ظاهر شد که از آب رد شود حضرت سلیمان از بالای تخت- فرمود:

(لَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوارِیرَ)

این صرح از بلور صاف ساخته شده. ممرد صاف است که هیچ چیز روی او نباشد از گرد و غبار و از همین باب است جوان امرد یعنی هنوز مو بر صورتش روئیده نشده.

مسئله: امروز معمول بسیاری شاید صد نود بلکه زیادتر شده حلق لحاء تراشیدن ریش و این در شریعت اسلام حرام است و در اخبار عمل بنی مروان و بنی عباس شمرده شده و بنی مروان یک دسته از بنی امیه، هستند که بعد از آنکه معاویه پسر یزید چهل روز خلافت کرد خود را خلع کرد و گفت من لیاقت خلافت ندارم مروان حکم مدعی خلافت شد و شش ماه بیشتر نگذشت که بدرک واصل شد و پس از او اولاد مروان خلافت کردند که آخری آنها مروان حمار بود بدست احمد سفاح کشته شد و در دوره آنها حضرت سجاد و حضرت باقر بودند.

لَتْ رَبِّ إِنِّی ظَلَمْتُ نَفْسِی وَ أَسْلَمْتُ مَعَ سُلَیْمانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ

گفت بلقیس پروردگار من بدرستی که من بخود ظلم کردم و اسلام آوردم با سلیمان از برای اللّه که پروردگار عالمین است.

(لَتْ رَبِّ إِنِّی ظَلَمْتُ نَفْسِی)

که اولاد آفتاب پرست بودم و ثانیا بمجرد نامه سلیمان تسلیم نشدم و ایمان نیاوردم و ثالثا با مشاهده این معجزات باز هدایت نشدم ولی فعلا حق برای من کاملا مکشوف شد.

(أَسْلَمْتُ مَعَ سُلَیْمانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ)

بوحدانیت حضرت پروردگار عالمیان و رسالت حضرت سلیمان. اختلاف شد که بلقیس پس از اسلامش چه شد؟ بعضی گفتند حضرت سلیمان با او ازدواج فرمود و دستور داد تأسیس نوره کنند برای ذهاب شعرهای او که بسیار بود و دارد اول کسی که اختراع نوره کرد سلیمان بود و ملکه تمام دنیا شد که زوجه سلیمان که تمام دنیا

در تحت سلطنت سلیمان در آمده بود شد بعضی گفتند تزویج کرد او را به سلطانی که نام او سبع بود بعضی گفتند او را روانه کرد بطرف سبا و او را بر سلطنت اولیه خود مستقر نمود و امیر جن که نامش ذوبعه بود امر کرد برای او مصانعی در یمن تأسیس کند لکن ما هیچ مدرکی برای این اقوال دست نیاوردیم از اخبار و غیر از آنکه بشرف دین حق مشرف شد و البته مورد عنایات حضرت سلیمان واقع شد ولی احتمال اول در نظر اقرب میآید چون در تفسیر علی بن ابراهیم است که میگویند بطون اخبار اهل بیت است پایان قصه سلیمان و بلقیس و بقایای قضایای سلیمان یک قسمت در سوره انبیاء در ضمن پنج آیه از آیه ۷۸ الی ۸۲ از قوله تعالی وَ داوُدَ وَ سُلَیْمانَ- الی قوله- وَ کُنَّا لَهُمْ حافِظِینَ گذشت بیان آن و یک قسمت در سوره ص در طی یازده آیه از آیه ۲۹ الی آیه ۴۰ از قوله تعالی که میفرماید وَ وَهَبْنا لِداوُدَ سُلَیْمانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ- الی قوله تعالی- وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفی وَ حُسْنَ مَآبٍ انشاء اللّه شرحش میآید بحوله و قوته.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۵] .... ص : ۱۴۹

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا إِلی ثَمُودَ أَخاهُمْ صالِحاً أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ فَإِذا هُمْ فَرِیقانِ یَخْتَصِمُونَ (۴۵)

و هر آینه بتحقیق ما فرستادیم بسوی قوم ثمود برادر آنها را صالح اینکه عبادت کنید و بپرستید خدای متعال را پس در این موقع دو فرقه شدند و با یکدیگر مخاصمه میکردند هر کدام خصم دیگران شدند.

قضایای ثمود و حضرت صالح را خداوند در بسیاری از سور قرآنی بیان فرموده هم بنحو تفصیل و هم باختصار مثل سوره اعراف و قصص و طه و انبیاء و شعراء و غیر اینها و هر کدام آنها را بموقع خود شرح و تفسیر کرده ایم و تکرار نمیکنیم فقط بتفسیر آیات مذکوره قناعت میکنیم در ضمن ۹ آیه.

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا إِلی ثَمُودَ ثمود اسم رجل است ثمود بن عاشر بن ارم بن سام بن نوح و احفاد او را بنام جد آنها نامیدند قوم ثمود و لسان آنها عربی اولی بود و مرکز آنها نزدیک تبوک بود و اینها بعد از عاد که قوم هود بودند، بودند و قبل از ابراهیم خداوند فرستاد برای آنها:

(أَخاهُمْ صالِحاً) حضرت صالح هم از همین قبیله بود که اخوت نسبی داشت نه اخوه دینی و حضرت صالح در نجف اشرف در وادی السلام مدفون است که چهار پیغمبر در نجف مدفون شدند در زیارت امیر المؤمنین میخوانی

«السلام علیک و علی ضجیعیک آدم و نوح و علی جاریک هود و صالح»

و حضرت یونس هم در کوفه کنار شط مدفون شده.

(أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ) اینها مشرک بودند چنانچه دستگاه شرک از زمان آدم در تمام دوران انبیاء رواج زیادی داشته و لذا اولین دعوت انبیاء نوح هود صالح ابراهیم موسی عیسی محمد (ص) دعوت بتوحید بوده که فرمود عبادت او را کنید و شرک نیاورید و غیر او را پرستش نکنید.

(فَإِذا هُمْ فَرِيقانِ) یک فرقه ایمان آوردند فرقه مؤمنین و یک فرقه ایمان نیاوردند فرقه کفار و مشرکین.

(يَخْتَصِمُونَ) این دو فرقه دائما با یکدیگر مخاصمه میکردند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۶] .... ص : ۱۵۰

قالَ يا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْ لا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۴۶)

فرمود حضرت صالح بآن فریق کفار و مشرکین ای قوم من برای چه طلب تعجیل میکنید به بدی بیش از خوبی چرا طلب مغفرت نمیکنید از خداوند متعال، باشد که شما مورد رحمت او واقع شوید.

(قالَ يا قَوْمِ) قومی بوده کسره بجای یاء است و تعبیر بقوم من چون از یک فامیل و یک سلسله بودند و طرف خطابش هم بآن فریق کافر بوده زیرا فریق مؤمن در تحت اطاعت او بودند و امتثال میکردند مشمول این آیه نبودند.

(لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ) یعنی گفتند سیئه طلب عذاب است قبل از طلب رحمت زیرا آنها طلب عذاب کردند وَ قالُوا يا صالِحُ ائْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ.

(اعراف آیه ۷۷) و تعبیر از عذاب بسیئه برای اینست که میفرماید وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ و نیز میفرماید جَزاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُها (شوری آیه ۴۷ و آیه ۳۸) بعضی گفتند سیئه عتو و سرکشیست چنانچه در حق ثمود میفرماید فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَ عَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ

(اعراف آیه ۳۸) لکن ظاهر بنظر میرسد بمناسبت، صدر آیه و ذیل آیه سیئه همان کفر و شرک و معاصی و مخاصمه با اهل حق است و حسنه ایمان و توحید و اعمال عبادتی و اطاعت خدا و رسول است.

(لَوْ لا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ) دست از شرک و کفر و معاصی بردارید و ایمان آورید و از خداوند طلب مغفرت کنید نسبت باعمال گذشته که در خبر داریم

«الاسلام یجب ما قبله»

یعنی کفار و مشرکین اگر ایمان آوردند خداوند از تمام تقصیرات آنها در دوره کفر آنها میگذرد و میبخشد و میامرزد بلی اگر حقوق الناس بگردن آنها است باید رد کنند تا ترضیه صاحبش را بدست آرند.

(لَعَلَّكُمْ) برای تردید نیست بمعنی رجاء و امیدواریست.

(تُرْحَمُونَ) مشمول تفضلات او شوید.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۷] .... ص : ۱۵۱

قالُوا اطَّيَّرْنا بِكَ وَ بِمَنْ مَعَكَ قالَ طائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ (۴۷)

گفتند هر بلا و مصیبتی که بما وارد میشود در اثر شومی تو و کسانی که بتو گرویده اند است فرمود این بلاها و مصائب از جانب پروردگار است در اثر کفر و شرک و معاصی شما بلکه شما قومی هستید که بسوء اعمال خود گرفتار میشوید.

(قالُوا اطَّيَّرْنا بِكَ وَ بِمَنْ مَعَكَ) طیره فال بد زدن است بخلاف تفأل که فال نیک است و در حدیث رفع از پیغمبر (ص) است که فرمود

«رفع عن امتی تسعه»

نه چیز اثرش از امت من برداشته شده

«السهو و النسیان و مالا یطیقون و ما اضطروا الیه و ما استکرهوا علیه و ما لا یعلمون و الطیره و الحسد و الوسوسه فی الخلق»

یعنی آثارش و مؤاخذه آنها برداشته شده و در حدیث است «تفألوا بالخیر تجدوه» و طیره را تشأم میگویند و فال نیک را تفأل مینامند. این قوم ثمود بحضرت صالح گفتند که این ابتلاءات ما از شومی تو و مؤمنین بتو است امروز هم از این تطیرات بسیار است هر بلائی که بهر کس میرسد میگوید از شومی قدم فلان است یا شب یکشنبه و چهارشنبه دیدن مریض آمده یا صیحه فلان مرغ است یا اول صبح مقابلش سگ بیاید یا زن بیاید و امثال اینها و اگر نعمتی بآنها برسد از شانس خود میپندارد.

(قالَ طائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ) اثر معاصی و طغیان و سرکشی و کفر و شرک و فساد و ظلم و تعدی خود شماها است که خداوند در دنیا و آخرت گرفتارتان میکند چنانچه میفرماید وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ (شوری آیه ۳۰) و آیات بسیار در قرآن داریم که تمام این بلاهایی که بر امم سابقه نازل شد در اثر کفر و شرک و تکذیب انبیاء بوده.

(بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ) فتنه دو معنی دارد هر دو معنی در اینجا صادق است یکی به معنی فساد چنانچه میفرماید وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ (بقره آیه ۱۸۷) یعنی شما قومی هستید که بسیار فساد میکنید و دیگر بمعنی افتتان و اختبار و امتحان چنانچه میفرماید أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ الایه (عنکبوت آیه ۱) یعنی خداوند شما را امتحان میکند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۸] .... ص : ۱۵۲

وَ كانَ فِي الْمَدِينَهِ تِسْعَهُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَ لا يُصْلِحُونَ (۴۸)

و بود در مدینه صالح که حجر باشد نه نفر از سران قوم که اینها فساد میکردند در روی زمین و ابدا در مقام صلاح بر نمیآمدند.

(وَ كانَ فِي الْمَدِينَهِ) الف و لام عهد است اشاره بآن شهرستانی بود که حضرت صالح در آن شهرستان بود که نامش حجر بود که بین شام و حجاز بود نزد وادی القری که دیار ثمود بود و در قرآن میفرماید وَ لَقَدْ كَذَّبَ أَصْحابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ- الی قوله تعالی- فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَهُ مُصْبِحِينَ (حجر آیه ۸۳).

(تِسْعَهُ رَهْطٍ) رهط گفتند جماعتیست از سه تا نه نفر و مفرد ندارد و این جماعت نه نفر بودند از سران و بزرگان و اعزه قوم ثمود و همین نه نفر بودند که سعایت کردند در قتل ناقه صالح.

از ابن عباس روایت میکنند که اسامی این نه نفر این بوده:

قدار بن سالف، مصدع، دهمی، دهیم، دعمی، دعیم، اسلم، قتال، صدف».

(يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ) فساد مقابل صلاح است هر عملی که موافق حکمت و دارای مصلحت دینی و دنیوی و اخروی باشد صلاح است، سه کلمه داریم حکیم که کسی را گویند که عالم بمصالح

و مفاسد و منافع و مضار است و آن فعل که دارای این آثار باشد صلاح و فسادش گویند و آن کس که بجا میآورد مصلح و مفسدش گویند و این دو در همه امور میآید در باب عبادات اگر جامع جمیع شرائط و اجزاء و خالی از موانع باشد صلاح است و صحیح و اگر فاقد باشد فاسد و باطل است در باب معاملات در باب معاشرات در اخلاق در عقاید در افعال میآید اینها بتمام انحاء مفسد بودند بقرینه.

(وَ لا يُصْلِحُونَ) که هیچگونه فعلی که صلاح باشد و مصلحت داشته باشد از آنها صادر نمی شد عقائد فاسده اخلاق رذیله اعمال سیئه افعال قبیحه حتی همین ها ناقه صالح را پی کردند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۴۹] .... ص : ۱۵۳

قالُوا تَقاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَ أَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ ما شَهِدْنا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَ إِنَّا لَصادِقُونَ (۴۹)

گفتند به یکدیگر که قسم یاد کنید آنهم قسم باللّه که هر آینه شبانه و مخفیانه بریزیم بر سر صالح و کسانی که اهل او هستند و آنها را بقتل رسانیم پس از آن می گوییم به ولی مقتول که ما خبر نداشتیم و مشاهده نکردیم محل قتل و هلاکت او را و محققا ما هر آینه راستگویان هستیم.

(قالُوا) مرجع ضمیر همان تسعه رهط است آن نه نفر بیکدیگر مشاوره کردند و قرار داد کردند (تَقاسَمُوا بِاللَّهِ) قسم بخدا یاد کنید یکی از اموری که بر انسان واجب میشود قسم است که یمین میگویند و قسم شرعی باللّه و تاللّه و و الله است که سه قسم است و باید متعلق قسم امر مباح یا مستحبّ یا واجب باشد قسم بر فعل حرام یا ترک واجب منعقد نمیشود بخلاف نذر و عهد که باید متعلق او راجح باشد و مخالفت قسم کفاره دارد یا عتق رقبه یا کسوه ده نفر یا اطعام ده نفر و اگر متمکن نیست سه روز روزه بگیرد چنانچه میفرماید فَكَفَّارَتُهُ إِطْعامُ عَشَرَةِ مَساكِينَ مِنْ أَوْسَطِ ما تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ ثَلاثَةِ أَيَّامٍ ذلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمانِكُمْ إِذا حَلَفْتُمْ وَ احْفَظُوا أَيْمانَكُمْ (مائده آیه ۸۹) لکن این قسم بر قتل نبی و مؤمنین بود مثل نذری که اهل شام کردند که اگر حسین کشته شد و یزید فتح کرد مسجد بسازند و پنج مسجد هم بناء کردند که در لسان ائمه تعبیر بمساجد ملعونه فرمودند.

(لَنُبَيِّتَنَّهُ وَ أَهْلَهُ) یعنی شبانه در موقعی که خواب هستند برویم آنها را بقتل رسانیم مثل لیله المبیت که کفار قریش اطراف خانه پیغمبر را گرفتند که او را بقتل برسانند و حضرت هجرت فرمود و علی در جای پیغمبر (ص) خوابید و شرحش اینکه شوری کردند در امر حضرت رسول بعضی گفتند حبس بعضی گفتند اخراج بلد بعضی گفتند یک نفر او را بقتل رساند و دیه او را مجتمعا میدهیم شیطان بصورت پیر مرد نجدی آمد و تمام آنها را رد کرد و رای داد از هر قبیله یک نفر مجتمع شوند چهل نفر و شبانه او را بقتل رسانند.

(ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ) اگر ولی و صاحب دم مطالبه تقاص کردند می گوییم ما خبر نداریم قاتل کیست.

(ما شَهِدْنا مَهْلِكَ أَهْلِهِ) ما نبودیم و ندیدیم محل هلاکت آنها را و قاتل را نمیشناسیم و بزبان امروزه خون او را پامال میکنیم و می گوییم (وَ إِنَّا لَصادِقُونَ).

[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۰] .... ص : ۱۵۴

وَ مَكَرُوا مَكْراً وَ مَكَرْنا مَكْراً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ (۵۰)

و مکر کردند آنها مکر بزرگی و ما هم مکر کردیم مکر مهمی و حال آنکه آنها شاعر نشدند و نفهمیدند.

(وَ مَكَرُوا مَكْراً) مکر از انسان حیله و تزویر و خدعه و پلتیک و تقلب است به اینکه ضرری وارد کند بنحوی که آن طرف متوجه نشود و مکر شیطان وسوسه و نقشه و نفخه و پلتیک و حبائل و خیل و رجل اوست و مکر الهی بلاء و عذاب است بنحوی که طرف مستشعر نباشد بزبان فارسی غافل گیر شود و ضمیر «و مکروا» همان نه نفر تسعه رهط است با همدستان خود بعضی گفتند مکر آنها این بود که آمدند چهل نفر حضرت صالح و اهلش را هلاک کنند خداوند ملائکه فرستاد بآنها سنگ زدند تا هلاک شدند بعضی گفتند حضرت صالح مأمور شد که از میانه آنها بیرون رود به نحوی که آنها متوجه نشوند سپس خداوند آنها را مستأصل نمود بعذاب و هلاک شدند چنانچه پیغمبر هم مأمور بهجرت شد در همان لیله المبیت بعضی گفتند اینها رفتند در دامنه کوه به انتظار بقیه که یک مرتبه بریزند صالح را بقتل رسانند که یک مرتبه کوه بر سر آنها افتاد و هلاک شدند باری بحیله و خدعه اراده قتل صالح را داشتند و خداوند نجات داد صالح را و من

معه من المؤمنين «چنانچه میفرماید» فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا نَجَّيْنا صالِحاً وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ مِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيارِهِمْ جاثِمِينَ (هود آیه ۶۶ و ۶۷) در سوره هود تعبیر بصیحه فرموده در سوره اعراف تعبیر برجفه فرموده فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دارِهِمْ جاثِمِينَ (اعراف آیه ۷۸).

در سوره فصلت تعبیر بصاعقه فرموده فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صاعِقَةً مِثْلَ صاعِقَةِ عادٍ وَ ثَمُودَ (فصلت آیه ۱۳).

و منشأ هلاکت آنها پی کردن ناقه صالح و فصیل او بود که سه روز بیشتر مهلت نداشتند که میفرماید فَعَقَرُوها فَقالَ تَمَتَّعُوا فِي دارِكُمْ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ ذلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ (هود آیه ۶۵).

و دارد در خاندان رسالت سه نفر یاد ناقه صالح کردند یکی صدیقه طاهره

«ما کان ناقه صالح و فصیلها بالفضل عند اللَّه الا دونی».

و یکی ابی عبد اللَّه در شهادت طفل رضیع

«رب لا یکون اهون الیک من فصیل».

یکی حضرت هادی در مورد متوکل که گفتند فرمود شست پای من افضل از ناقه صالح است.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۱] .... ص : ۱۵۵

فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْناهُمْ وَ قَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ (۵۱)

پس نظر کن بنظر عبرتی که چگونه بود عاقبت مکر آنها محققا ما هلاک کردیم آنها را و قوم آنها را بالتمام.

(فَانْظُرْ) نظر فکری و تأملی و عبرتی.

(كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ مَكْرِهِمْ) البته افعال و اعمال بنده گان چه افعال قلبی باشد و چه نفسی و چه جوارحی خالی از تأثیر نیست یا اثر نیک دارد یا اثر بد، هم در دنیا و هم در آخرت.

افعال قلبی ایمان و کفر و ضلالت و محبت و عداوت و سایر امور قلبیه و افعال نفسیه صفات و اخلاق حمیده و رذیله و افعال جوارحی اعمال حسنه و افعال سیئه هم آثار دنیوی- دارد هم اخروی، در دنیا مشمول نعم الهی یا معرض بلاهای نازله و در آخرت نیل به مثوبات اخروی یا دوچار عقوبات آن و نفع و ضررش بخود او بر میگردد نه

خوب آنها نفعی بر خدا دارد و نه بد آنها ضرری بدستگاه او وارد میکند او غنی بالذات است نفع و ضررش متوجه بخود شخص چه اندازه در قرآن مجید گوشزد بندگان کرده که «فَما کانَ اللَّهُ لِیَظْلِمَهُمْ وَ لکِنْ کانُوا أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ» گفتند خود کرده را تدبیر نیست انسان کاسه زهر را بردارد بیاشامد با اینکه چه اندازه باو گفتند این زهر است آدم را هلاک میکند و چه اندازه- مشاهده کرد اشخاص بسیاری از این کاسه آشامیدند و هلاک شدند بردارید کتب اخبار را چه در باب عقائد و چه در قسمت اخلاق و چه در باب عبادات از واجبات و مندوبات و چه در اقسام معاصی اخبار بسیاری با بیانات کافیه شافیه متجاوز از هزارها اخبار داریم و سر تا سر قرآن قضایای امم سابقه را بیان فرموده و تمام برای تنبیه بشر اینها عواقب سوء دنیوی آنها است وای بعواقب اخروی.

از جهنم خبری می شنوی دستی از دور بر آتش داری

فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ (زلزال آیه ۷ و ۸) (أَنَّا دَمَّرْناهُمْ وَ قَوْمَهُمْ أَجْمَعِینَ) این جمله ممکن است خبر کان باشد که عاقبت مکر آنها اینست در حالت نصبی و ممکن است خبر مبتداء محذوف باشد «هی انا دمرناهم» حالت رفعی و ممکن است جمله مستأنفه باشد بدل العاقبه و تدمیر معنای هلاکت است آن تسعه رهط بیکی از بلاهای مذکوره هلاک شدند و قوم آنها که ثمود باشند بصیحه و صاعقه هلاک شدند اینست عاقبت مکر آنها.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۲] .... ص : ۱۵۶

فَتِلْکَ بُیُوتُهُمْ خاوِیَهً بِما ظَلَمُوا إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَهً لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ (۵۲)

پس اینست منازل و بیوت آنها که خالی و بی صاحب و خراب افتاده بسبب آنچه که ظلم میکردند محققا در این پیش آمد هر آینه دلیل و برهان است از برای قومی که میدانند و عالم هستند.

(فَتِلْکَ بُیُوتُهُمْ) مخصوصا ثمود منازل بسیار محکم در دل سنگ میتراشیدند که از خرابی محفوظ باشد گمان میکردند که هزار سال زنده هستند و در آنها سکونت دارند چنانچه میفرماید وَ کانُوا یَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً آمِنِینَ (حجر آیه ۸۰) وَ تَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً

فارِهِينَ

(شعراء آیه ۱۴۹).

(خاوِيَةً) خوی بمعنی خالی بودن است یعنی بی صاحب و بمعنی سقوط است که میفرماید در قضیه عزیر أَوْ كَالَّذِی مَرَّ عَلی قَرْيَةٍ وَ هِیَ خاوِيَةٌ عَلی عُرُوشِها (بقره آیه ۲۶۱) یعنی طاق عمارات آنها سقوط کرده بود وَ هِیَ خاوِيَةٌ عَلی عُرُوشِها (کهف آیه ۴۲ و حج آیه ۴۴) (بِما ظَلَمُوا) باء سببیت یعنی سبب و منشأ هلاکت آنها و خرابی عمارات آنها ظلم آن ها بود که هم ظلم بدین که در کفر و شرک خود ثابت بودند و ایمان نیاوردند و هم ظلم بحضرت صالح و مؤمنین بآن که چه اندازه اذیت کردند و اراده قتل آنها را داشتند و هم ظلم بنفس در فسق و فجور و طغیان و سرکشی.

(إِنَّ فِی ذلِكَ لَآيَةً) آیه بمعنی دلیل و برهان است برای اثبات مطلبی در باب معجزات دلیل است بر صدق انبیاء و این بلاها دلیل است بر اعمال سیئه که آثار وخیمه دارد لکن:

(لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ) از برای علم دو اطلاق است یکی علم مقابل شک و ظن و وهم که در باب اصول دین و ایمان علم لازم است شک و ظن و وهم کافی نیست حتی عنوان دارند که اگر احیانا شبهه در یکی از امور دینیه که مدخلیت در ایمان دارد در قلب داخل شد یا بالقاء شیطان و وسوسه یا بالقاء بغض اهل ضلال واجب است فوری خود را باهل علم رساند و رفع شبهه بشود که اگر بشبهه باقی ماند ایمان زایل میشود و یکی مقابل جهل و حمق و در اینجا باین معنی است زیرا جهال این پیشامدها را مستند باتفاق میگویند و مستند بخدا و عقوبت اعمال سیئه نمیدانند لکن علماء که میگویند هیچ امر در عالم اتفاق نمیافتد الا بمشیت و اراده حقتعالی و این نحوه امور آثار وخیمه کفر و ظلم و سوء اعمال است آنها متنبه میشوند و خود را آلوده نمیکنند و میدانند که سنت الهی تغییر پذیر نیست فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا (فاطر آیه ۴۳).

[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۳] .... ص : ۱۵۷

وَ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ (۵۳)

و نجات دادیم ما کسانی را که ایمان آوردند و بودند که از معاصی و اعمال سیئه پرهیزکار.

در آیات شریفه نجات و سعادت را در بعضی منوط و مربوط بایمان فرموده و در بعضی ایمان را- مقرون با عمل صالح نموده و در بعضی مقرون بتقوی مثل همین آیه شریفه و توضیح مقام اینست که مثل ایمان مثل درختیست که در زمین قلب غرس کنند و در اعماق روح انسانی داخل شود و مثل اعمال صالحه مثل محافظت از آن درخت از جهت آبیاری و آفتاب و استعداد زمین که موجب رشد آن درخت میشود و ریشه آن محکم میشود تا به ثمر میرسد و مثل تقوی رفع مضار از آن درخت کسی او را از ریشه در نیاورد یا قطع نکند یا زنگ و شفته و کرم و آفت باو تماس نگیرد پس می گوییم اگر با ایمان از دنیا رفت بالاخره نجات دارد و لو آلوده بمعاصی و تارک بعض اعمال صالحه باشد یا بواسطه مغفرت و عفو الهی یا شفاعت شفعاء یا ابتلاـآت دنیوی یا عقوبات برزخی پاک شود و نجات یابد و اما اگر مقرون باعمال صالحه شد ایمانش رشد پیدا میکند و درجات ایمانش بالاـ میرود هر چه بیشتر و بهتر باشد رشد و درجاتش زیادتر میگردد و اگر مقرون بتقوی شد از خطرات و آفات مصون و محفوظ میماند و الا معاصی باعث ضعف ایمان میشود بعض معاصی بکلی ریشه ایمان را میکند بعض آنها باعث این میشود که بی ایمان از دنیا رود بعضی باعث ضعف ایمان میشود. در اخبار از حضرت باقر و صادق روایت شده که از معصیت خال سیاهی در قلب احداث میشود هر چه بیشتر سیاهی بزرگتر میشود تا اینکه اگر یک خالی سفید باقی باشد امید نجات دارد و اگر تمام سیاه شد «لا یرجی بخیر و صار قلبه منکوسا» میشود.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۴] .... ص : ۱۵۸

وَ لُوطاً إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ أَ تَأْتُونَ الْفاحِشَةَ وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (۵۴)

و فرستادیم لوط را موقعی که گفت برای قوم خود آیا میائید و عمل میکنید فاحشه را و حال آنکه بینایی دارید.

(وَ لُوطاً) عطف بصالحا است مدخول وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا یعنی و لقد ارسلنا لوطا و لوط اول کسیست که ایمان بابراهیم آورد فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ (عنکبوت آیه ۲۶) و این دلالت ندارد که لوط قبل از دعوت ابراهیم ایمان نداشته بلکه بر دین حضرت نوح باقی بود چنانچه هود و صالح هم بر دین نوح باقی بودند ابراهیم که مبعوث شد ناسخ دین نوح بود زیرا عقیده شیعه اینست که انبیاء در تمام عمر معصوم بودند و بر دین حق بودند و ادله آن را در کلم الطیب مجلد

اول در بحث نبوت عامه در بیان شرائط نبی مفصلا بیان کرده ایم و لوط منسوب بابراهیم بود و شرح نسبت لوط و قوم لوط و افعال آنها را مفصلا در مجلد پنجم این تفسیر در صفحه ۳۷۳ الی ۳۸۰ در آیه ۸۰ سوره اعراف الی ۸۴ بیان کردیم و خلاصه آن اینکه لوط پسر برادر ابراهیم بود و پسر خاله ابراهیم که دو برادر دو خواهر را ازدواج کردند که پدر ابراهیم و پدر لوط باشند ابراهیم و لوط هم پسر عمو میشوند هم پسر خاله و حضرت ابراهیم خواهر لوط که دختر خاله خود باشد ساره را ازدواج نمود و لوط برادر زن ابراهیم میشود و اینکه گفتند پسر برادر ابراهیم بود تمام نیست بلکه پسر عمو و پسر خاله و برادر زن ابراهیم بود.

(إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ) نسبی نبودند و از طرف ابراهیم مأمور بود برود آنها را دعوت کند.

(أَ تَأْتُونَ الْفاحِشَةَ) همان عمل لواط بود و کیفیت شیوع این عمل بین آنها بدسیسه شیطان بود و سایر منکرات آنها و مسئله حرمت لواط و حد شرعی آن و لواط با اجنبیه و یا حیوانات و با زوجه مفصلا آنجا بیان شده رجوع کنید بلکه مکرر تذکر داده ایم احتیاج بتکرار ندارد.

(وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ) عقل دارید شعور دارید درک میکنید حتی حیوانات نر روی نر نمیروند خداوند جنس بشر و حیوانات را نر و ماده قرار داده نزدیک یکدیگر روند و تولید نسل شود و این عمل علاوه از حرمت و عقوبات آن باعث این میشود که بفاصله کمی نسل بشر از بین برداشته شود.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۵] .... ص : ۱۵۹

أَ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّساءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ (۵۵)

آیا بدرستی که- شما می آیید مردان را از روی شهوت یعنی لواط میکنید و از زنها دوری میکنید و آنها را کنار گذارده اید بلکه شما قوم نادان هستید.

(أَ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ شَهْوَةً) بیان همان فاحشه است که در آیه قبل فرمود که آن فاحشه این عمل شنیع است فاحش معاصی بسیار بزرگ را گویند که در نظر تمام عقلاء زشت و پلید و پست است و لذا فحش با سب و دشنام فرق دارد الفاظ رکیکه را مثل مادر فلان زن فلان خواهر فلان خود فلان فحش است و حد قذف دارد و منکر معاصیست که در نظر جامعه پست و بد میدانند که یکی از اعمال همین قوم لوط است که میفرماید إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ وَ تَقْطَعُونَ السَّبِيلَ

وَ تَأْتُونَ فِی نادِیکُمُ الْمُنْکَرَ

(عنکبوت آیه ۲۸) و در خبر است که در مجالس علنا ضرطه میدادند.

(مِنْ دُونِ النِّساءِ) زن اختیار نمیکنند و نزد زنها نمیروند و دارد زنها هم چون دیدند که مردان اقبال بآنها ندارند آنها هم بین خود یک معصیت دیگری اختراع کردند و آن مساحقه بود که حرام است و تعزیر دارد و نظیر قوم لوط امروز بسیار هستند ازدواج نمیکنند از ترس مخارج و گرفتاری و آنها هم که زن اختیار کردند خودداری میکنند که نطفه منعقد نشود از ترس مخارج اولاد و از اینکه زنها از زیبایی نیفتند و اگر احیانا هم نطفه منعقد شد سقط میکنند با اینکه حرام است و تعزیر دارد دیه هم دارد باختلاف مراتب از نطفه و علقه و مضغه و صورت بندی تا جان پیدا کردن که دیه کامل دارد و بسیار تعجب است از آقایان دکترها و دکترات که اجرت میگیرند بر این فعل حرام و دیه هم گردن آنها را میگیرد خدا لعنت کند آنکه محسن فاطمه را سقط کرد که گفتند در یکی از سه مورد بوده یکی آن موقع که فاطمه را بین در و دیوار فشار داد که صدای شکستن استخوان پهلو را شنید یا آن موقع که علی را طناب بگردن بردند و فاطمه مانعه شد یا آن موقع که نامه رد فدک را گرفت و پاره کرد و بلگد بچه را سقط کرد و ممکن است هر سه موقع مدخلیت داشته.

(بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ) جهل مقابل عقل نه جهل مقابل علم و مراد از عقل هم نه عقل مقابل جنون باشد که رافع تکلیف است بلکه بمعنی که امیر المؤمنین فرمود

«العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان»

پرسیدند پس اینکه در معاویه بود چه بود فرمود نکری و شیطنت.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۶] .... ص : ۱۶۰

فَما کانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْیَتِکُمْ إِنَّهُمْ أُناسٌ یَتَطَهَّرُونَ (۵۶)

پس نبود جواب قوم لوط مگر اینکه گفتند بیرون کنید ال لوط را از شهرستانهای خود بدرستی که اینها اشخاصی هستند که از کردار و اعمال ما دوری میکنند و خودداری میکنند.

تنبیه: سی سال حضرت لوط دعوت کرده فقط یک بیت لوط بود که ایمان آوردند و بقیه که هفت شهرستان بود در تصرف آنها ایمان نیاوردند چنانچه ملائکه بحضرت ابراهیم گفتند فَما وَجَدْنا فِیها غَیْرَ بَیْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِینَ (و الذاریات آیه ۳۶) حضرت نوح نهصد و پنجاه سال دعوت کرد «ما آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِیلٌ» خطاب بعلماء اعلام چندان دلگیر نباشید از این فسقه

و فجره که اعتنایی بشما ندارند و فرمایشات شما در آنها تأثیر ندارد همیشه همین نحو بوده.

رگ رگ است این آب شیرین و آب شور در خلایق میرود تا نفخ صور

باز هنوز اخراج بلد نشده اید سنگ بر شما نزده اند و امثال آنچه با انبیاء و اوصیاء آنها رفتار کردند.

(فَما کانَ جَوابَ قَوْمِهِ) جوابی نداشتند بدهند فقط با یکدیگر میگفتند که باید اینها را از شهرهای خود با اهلش بیرون نمود.

(إِلَّا أَنْ قالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْیَتِکُمْ) قریه بر شهرهای معظم اطلاق میشود چنانچه مکه را ام القری نامیدند و در قرآن مکه را قریه نامیده وَ کَأَیِّنْ مِنْ قَرْیَهٍ هِیَ أَشَدُّ قُوَّهً مِنْ قَرْیَتِکَ (محمد ص آیه ۱۳) و میفرماید وَ کَذلِکَ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ قُرْآناً عَرَبِیًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُری وَ مَنْ حَوْلَها (شوری آیه ۷) و غیر اینها از آیات شریفه و گفتند هفت شهر در تصرف قوم لوط بود در جواب دعوت لوط جوابی ندارند.

(إِلَّا أَنْ قالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْیَتِکُمْ) از این هفت شهر و سبب اخراج آنها اینست که (إِنَّهُمْ أُناسٌ یَتَطَهَّرُونَ) که عمل ما را خوش ندارند و مزاحم ما هم هستند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۷] .... ص : ۱۶۱

فَأَنْجَیْناهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْناها مِنَ الْغابِرِینَ (۵۷)

پس نجات دادیم او را و اهل او را مگر زن او را که تقدیر کردیم آن زن را از بازماندگان در بلا و هلاکت.

طریقه نجات او را خداوند در سایر سور بیان فرموده که ملائکه بر او نازل شدند بصورت زیبا بسیار خوش صورت و او در مزرعه بود و آنها را مخفیانه برد در منزل بعنوان ضیافت که مبادا قوم نسبت بآنها جسارت و دست درازی کنند، زن لوط بالای بام آتش روشن کرد قوم مطلع شدند آمدند بخیال سویی نسبت بآنها چشمهای آنها کور شد آنها را ندیدند ملائکه گفتند ما آمده ایم برای هلاکت قوم شما شبانه اهل خود را بردارید و از این شهر خارج شوید مگر زن خود را که او باید هلاک شود و صبح پس از بیرون رفتن شما این قوم را هلاک خواهیم کرد چنانچه میفرماید وَ لَقَدْ راوَدُوهُ عَنْ ضَیْفِهِ فَطَمَسْنا أَعْیُنَهُمْ (قمر آیه ۳۷) و میفرماید فَلَمَّا جاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ قالَ إِنَّکُمْ قَوْمٌ مُنْکَرُونَ قالُوا بَلْ جِئْناکَ بِما کانُوا فِیهِ یَمْتَرُونَ

وَ أَتَيْناكَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّا لَصادِقُونَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَ اتَّبِعْ أَدْبارَهُمْ وَ لا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَ امْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ وَ قَضَيْنا إِلَيْهِ ذلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دابِرَ هؤُلاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ وَ جاءَ أَهْلُ الْمَدِينَهِ يَسْتَبْشِرُونَ قالَ إِنَّ هؤُلاءِ ضَيْفِي فَلا تَفْضَحُونِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ لا تُخْزُونِ قالُوا أَ وَ لَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعالَمِينَ قالَ هؤُلاءِ بَناتِي إِنْ كُنْتُمْ فاعِلِينَ

(حجر آیه ۶۱ الی ۷۱) یازده آیه شرحش در محلش گذشت.

(فَأَنْجَيْناهُ وَ أَهْلَهُ) نجات بخشیدیم او و اهل او را.

(إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْناها مِنَ الْغابِرِينَ) غابر بمعنی باقی مانده واگذار شده که با لوط و اهلش بیرون نرفت و در عذاب با قوم باقی ماند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۸] .... ص : ۱۶۲

وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ مَطَراً فَساءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ (۵۸)

و باریدیم بر آنها باریدنی پس بد بود باریدن انذار شدگان.

(وَ أَمْطَرْنا) مطر بمعنی مصدری باریدن است و بمعنی اسم مصدری باریده شده و از این جهت باران می گوییم که مطر قوم لوط حجاره و سنگ بود چنانچه میفرماید وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ حِجارَهً مِنْ سِجِّيلٍ (حجر آیه ۷۴) و سجیل سنگ خاره سخت شدید است که از آسمان یعنی طرف بالا بر سر آنها بارید.

اشکال: در آیه دارد که اولا زمین کنده شد و واژگون گردید پس از آن سنگ بارید و بعد از واژگون شدن و زیر زمین رفتن چه نحوه سنگ بر آنها بارید زیرا میفرماید فَجَعَلْنا عالِيَها سافِلَها وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ حِجارَهً مِنْ سِجِّيلٍ (حجر آیه ۷۴) جواب: در آیه اول و بعد ندارد زیرا عطف بواو داده نه بفاء و این دو عذاب با هم به آنها متوجه شد باین نحو که جبرئیل این هفت شهر را از زمین کند و برد بالا- و سنگ بر سر آنها بارید و زمین واژگون گردید و اینها از همان باریدن سنگ هلاک شدند و سرّ واژگون شدن این بود که هیچ اثری از آنها باقی نماند نه از عمارات آنها و نه از اشجار آنها و نه از حیوانات آنها و نه از اندوخته های آنها زمین شد قاعا صفصفا لذا میفرماید:

(وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ مَطَراً) که کلمه مطرا اشاره به اینکه چه مطری بوده سخت و شدید و در اخبار دارد که این امطار حجاره اثر همان عمل شنیع است و لذا هر کس مرتکب این عمل شود موقع رسیدن اجل او بیکی از این حجاره ها مبتلی میشود و دارد یکی از آن حجاره ها بسیار، بزرگ بود و بر سر امرأه لوط وارد شد و او را هلاک کرد و خداوند برای زنهای کافره مثل میزند بامرئه نوح و امرأه لوط و برای زنهای مؤمنه بامرئه فرعون و مریم در سوره تحریم آیه ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و در اخبار این مثل برای عایشه و حفصه و اسماء و فاطمه است.

(فَساءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ) بسیار بد بود باریدن منذرین بفتح یعنی انذار شدگان که حضرت لوط آنها را انذار فرمود چنانچه وظیفه انبیاء بود.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۵۹] .... ص : ۱۶۳

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ سَلامٌ عَلى عِبادِهِ الَّذِينَ اصْطَفى آللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ (۵۹)

بگو حمد مختص باللَّه است و سلام بر بندگان او آن کسانی که خداوند برگزید آنها را آیا، خداوند بهتر است یا آنچه را که شرک میاورند.

(قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ) در مجلد اول این تفسیر صفحه ۹۷ الی ۹۹ در معنی حمد و فرق بین حمد و مدح و شکر و وجه اختصاص حمد بذات اقدس حق و معنی مقام محمود و اسامی حضرت رسالت با حمد و محمود و محمد (ص) بیان کرده ایم مراجعه فرمائید و در این جا بنحو اشاره متذکر میشویم الف و لام الحمد الف و لام جنس است و لام للَّه لام اختصاص است یعنی جنس حمد مختص باللَّه است و حمد بمعنی ستایش است و کلمه اللَّه اسم است از برای ذات واجب الوجودی که مستجمع جمیع کمالات و منزه از جمیع عیوب است و معنی الحمد للَّه ستایش مختص بذات مقدس او است ذاتا و صفه و افعالا که جمیع افعال او موافق حکمت و مصلحت و حسن است فعل قبیح و لغو و ظلم از او صادر نمیشود که معنی عدل است و در کافی یک باب از اخبار در فضیلت این ذکر شریف روایت کرده که من جمله مفضل از حضرت صادق سؤال کرد که

(علمنی دعاء جامعا فقال لی احمد اللَّه فانه لا یبقی احد یصلی الا دعا لک یقول سمع اللَّه لمن حمده»

یعنی مستجاب فرما دعاء هر کس که حمد تو را بجا آورد و دارد حضرت رسول روزی سیصد و شصت

مرتبه (۳۶۰) حمد میکرد بعدد عروق جسد و دعایی که قبلش تحمید نباشد ابتر است و اگر در روز چهار مرتبه بگوید «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ» اداء شکر آن روز را کرده و اگر شب بگوید اداء شکر آن شب را کرده و غیر اینها حتی در بلیات هم باید حمد کرد چنانچه در دعاء کمیل بعد از کلمه

«و اسعده علی ذلک القضاء»

میگوید

«فلک الحمد علی فی جمیع ذلک»

که بعضی توهم کردند که اینجا جای حمد نیست تبدیل کردند به «لک الحجه» و حال آنکه دارد هر موقعی که نعمتی بیاید بگوید

«الحمد للّه علی هذه النعمه»

و اگر بلائی متوجه شود

«الحمد للّه علی کل حال».

(وَ سَلامٌ عَلی عِبادِهِ الَّذِینَ اصْطَفی در همان مجلد اول تفسیر در صفحه ۱۹۶ در اطراف سلام مفصلا بیان شده، اولا از برای سلام سه معنی کردند یکی اینکه اسم الهیست الْمَلِکُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَیْمِنُ الْعَزِیزُ الْجَبَّارُ الْمُتَکَبِّرُ (حشر آیه ۲۳) یعنی خدا نگهبان تو باشد.

دوم دعاء بسلامتی از کلیه بلیات دنیوی و اخروی سوم وعده که از طرف من سالم هستی خیال اذیتی بتو ندارم و خداوند بر انبیاء و ائمه و مؤمنین سلام فرستاده تحیه اهل بهشت سلام است ملائکه بآنها سلام میکنند وَ تَحِیَّتُهُمْ فِیها سَلامٌ (یونس آیه ۱۰) سَلامٌ عَلَیْکُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوها خالِدِینَ (زمر آیه ۷۳).

و اخبار در فضیلت سلام در .....Sزیارات ائمه از دور و نزدیک الی ما شاء اللّه و مراد از «الَّذِینَ اصْطَفی انبیاء و ائمه اطهار هستند بدلیل قوله تعالی إِنَّ اللَّهَ اصْطَفی آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبْراهِیمَ وَ آلَ عِمْرانَ عَلَی الْعالَمِینَ (ال عمران آیه ۳۳) و مراد از ال ابراهیم اسمعیل و پیغمبر اسلام و ائمه اطهار، و ال عمران انبیاء بنی اسرائیل است و تفسیر بآل محمد (ص) بیان مصداق است.

(آللَّهُ خَیْرٌ أَمَّا یُشْرِکُونَ) خداوندی که قادر متعال است و تمام فیوضات و نعم از او است پرستش او و اطاعت او بهتر است یا بتها و اصنام که یک جماد بیش نیستند و بدست خود آنها تراشیده شده اند و بیکدیگر میفروشند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۰] .... ص : ۱۶۴

أَمَّنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ أَنْزَلَ لَکُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَنْبَتْنا بِهِ حَدائِقَ ذاتَ بَهْجَهٍ ما کانَ لَکُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَها أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ بَلْ

هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ (۶۰)

ص: ۱۶۴

آیا خداوندی که خلق فرمود آسمانها و زمین را و نازل فرمود از طرف بالا- آب، باران را پس رویانیدیم بآن باغستانها و گلستانهایی که دارای بهجت و خرمی و صفا و خوش منظری بود که نبود از برای شما که بتوانید درخت آنها را برویانید آیا خدایی هست با آن خداوند متعال بلکه اینها قومی هستند که از حق عدول کرده رو به بباطل میروند.

(أَمَّنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ) استفهام انکاریست یعنی الهه مشرکین بهتر است یا خداوندی که خلق فرمود آسمانها و زمین؟ آسمانها هفت طبقات بالا- که بعقیده حکما هفت آسمان مراکز سیارات سبعه و لکن گفتیم که تمام این سیاره ها و کرات علویه در همان طبقه اولی هستند بدلیل قوله تعالی إِنَّا زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا بِزِينَةٍ الْكَواكِبِ (صافات آیه ۶) و فوق این کواکب طبقات دیگریست و فوق آنها کرسی است و فوق آن عرش بدلیل وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ (آیه الکرسی) و زمین و آنچه در زمین است.

(وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً) باران، برف، تگرگ که از ابرها جدا میشوند و در جمیع نقاط زمین میبارند و چه اندازه برای بشر منافع و برکات دارند که یکی از منافع آن.

(فَأَنْبَتْنا بِهِ حَدائِقَ) حدیقه بساتین است که اطراف آن جدار کشیده شده و مزارع صحرا است که دیوار ندارد.

(ذاتَ بَهْجَةٍ) از موقعی که برگ اشجار ظاهر میشود سپس شکوفه ها سپس فواکه بعلاوه- تلطیف هوا میکند سایه میاندازد رفع میکربات میکند منظره زیبا دارد و تعبیر بذات فرمودند ذوات بلحاظ جمع که مجموع آنها باشد نه بلحاظ افراد.

(ما كانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَها) که قدرت ندارید اینکه یک دانه از زیر خاک بیرون آورید.

(أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ) آیا دیگری هست همچه قدرتی داشته باشد بخصوص جماد صرف اصنام مشرکین.

(بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ) دانسته و فهمیده عدول از حق و پرستش خداوند یکتا میکنند و توجه و پرستش بباطل مینمایند.

أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَراراً وَ جَعَلَ خِلالَها أَنْهاراً وَ جَعَلَ لَها رَواسِيَ وَ جَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حاجِزاً أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۶۱)

آیا کسی که جعل فرمود زمین را محل قرارگاه و جعل فرمود در خلال زمین شهرها و رودخانه ها و جعل فرمود بر روی زمین کوه ها و جعل فرمود بین دو دریای شیرین و شور مانعی که مخلوط یک دیگر نشوند آیا اله دیگریست با خداوند تعالی بلکه اکثر آنها نمیدانند.

(أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَراراً) قدرت کامله حق سه ربع کره زمین را آب احاطه کرده یک ربعش از آب بیرون که ربع مسکونش مینامند و با این حرکت سریع که باکره آب در یک شبانه روز دور خود میچرخد و در یک سال دور کره شمس چرخ میخورد مع ذلک چنان برقرار و مستقر است که کأنه اصلا حرکت ندارد بعین مثل طیاره که انسان در آن نشسته گویا حرکت ندارد و مثل عمر که چون باد صرصر میگذرد و انسان خیال میکند که برقرار است.

(وَ جَعَلَ خِلالَها أَنْهاراً) چون این ربع مسکون از آب دور است و تمام مخلوقات زمینی احتیاج شدید بآب دارند خداوند چشمه ها و چاهها و رودخانه ها و نهرها و ساقیها قرار داد که بتمام نقاط زمین آب برسد و مشروب شود.

(وَ جَعَلَ لَها رَواسِيَ) کوه ها که بمنزله لنگر کشتی زمین را نگاهدارد که متزلزل نشود.

(وَ جَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حاجِزاً) که در جای دیگر میفرماید وَ هُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هذا عَذْبٌ فُراتٌ وَ هذا مِلْحٌ أُجاجٌ وَ جَعَلَ بَيْنَهُما بَرْزَخاً وَ حِجْراً مَحْجُوراً (فرقان آیه ۵۳) شرحش گذشت و نیز میفرماید وَ ما يَسْتَوِي الْبَحْرانِ هذا عَذْبٌ فُراتٌ سائِغٌ شَرابُهُ وَ هذا مِلْحٌ أُجاجٌ (فاطر آیه ۱۲) با اینکه پهلوی یکدیگرند و دائما در سیرند و ابدا مخلوط یکدیگر نمیشوند با این قدرت نمائیها:

(أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ) باز اله دیگری اتخاذ میکنند مع اللّه؟

(بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ) نمیدانند و نمیدانند که نمیدانند جهل مرکب.

آن کس که نداند و نداند که نداند در جهل مرکب ابد الدهر بماند

أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذا دَعاهُ وَ يَكْشِفُ السُّوءَ وَ يَجْعَلُكُمْ خُلَفاءَ الْأَرْضِ أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا ما تَذَكَّرُونَ (۶۲)

آیا کسی که اجابت میفرماید مضطر را زمانی که بخواند او را و برطرف میکند بدی را و قرار میدهد شما را جانشینان روی زمین آیا الهی هست با خداوند تعالی بسیار کمی متذکر میشوید.

مضطر کسی را گویند که در شکنجه و بلائی گرفتار شود و دستش از همه جا کوتاه گردد و مأیوس از کلیه اسباب باشد و امیدی بجایی نداشته باشد مثل مریضی که از معالجه مأیوس شود یا مظلومی که گرفتار ظالم گردد یا محبوسی که در حبس دوچار شود یا خائفی که ایمن نباشد یا بیچاره ای که راه چاره نداشته باشد و اشباه اینها اگر در حال اضطرار متوجه شود بخداوند متعال سریعا نجات پیدا میکند خداوند دادرس درماندگان است فریادرس گرفتاران است چاره ساز بیچارگان است.

اخبار بسیاری داریم در کسانی که دعاء آنها مستجاب میشود و از جمله آنها مریض و مظلوم است در کافی از حضرت صادق (ع) فرمود

«ثلاثه دعوتهم مستجابه»

و یکی از آنها را میفرماید

«و المریض»

و از حضرت باقر نقل میفرماید

«خمس دعوات لا تحجبن عن الرب»

و یکی از آنها را میفرماید

«و دعوه المظلوم یقول اللّه لانتقمن لک و لو بعد حین».

و از پیغمبر (ص) است فرمود

«ایاکم و دعوه المظلوم فانها ترفع فوق السحاب»

و از حضرت صادق است فرمود:

«اتقوا الظلم فان دعوه المظلوم تصعد الی السماء»

و از حضرت رسالت است فرمود

«اربعه لا ترد لهم دعوه الوالد لولده و المظلوم علی من ظلمه و المعتمر حتی یرجع و الصائم حتی یفطر»

و غیر اینها و سر این اینست که عمده چیزی که در دعاء مدخلیت دارد توجه است و تا انسان دستش از همه جا کوتاه نشود و امیدش قطع نشود توجه تام پیدا نمیکند و اخبار بسیاری داریم که مضطر در این آیه را تفسیر کردند بحضرت بقیه اللّه و گفته ایم مکرر که تفاسیر ائمه (ع) بیان مصداق اتم است و حضرت قائم (عج) از تمام انبیاء و ائمه اطهار اضطرارش بیشتر است در پرده غیبت مشاهده اعمال و کردار و ظلم ها و کفریات و تعدیات که هر کدام بمنزله تیریست بقلب مطهر او اجازه

خروج هم ندارد لذا گفتند مهم ترین دعاها در دوره غیبت دعا در تعجیل فرج است.

مسئله. این ختمی که مرسوم است دوازده هزار مرتبه این آیه را بخوانند یا کمتر ما مدرکی در اخبار پیدا نکردیم.

(أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذا دَعاهُ) خداوند دعوات مؤمنین را اجابت میفرماید إِذا سَأَلَكَ عِبادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذا دَعانِ بقره آیه ۱۸۶ چه خصوصیت دارد ذکر مضطر؟ خصوصیت آن سرعت در اجابت است.

(وَ يَكْشِفُ السُّوءَ) عموم دارد جمیع انحاء سوء را شامل میشود خدا بر طرف میفرماید- حتی گنهکار و لو معاصی او از قطرات باران و برگ درختان و ستارگان آسمان بیشتر باشد توبه و طلب مغفرت کند بیامرزد.

(وَ يَجْعَلُكُمْ خُلَفاءَ الْأَرْضِ) در این جمله خطاب به مؤمنین است و اشاره بظهور حضرت بقیه اللّه و رجعت ائمه است که مؤمنین جایگیر کفار و ضالین و فساق و فجار و ظلمه میشوند.

(أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا ما تَذَكَّرُونَ) شما مؤمنین کمی متذکر میشوید باید همیشه فرج مؤمنین و دفع شر اشرار را بخواهید.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۳] .... ص : ۱۶۸

أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُماتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ مَنْ يُرْسِلُ الرِّياحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ تَعالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۶۳)

آیا کسی که هدایت میکند شما را در تاریکیهای بر، بیابان ها و خشکیها و بحر، در روی دریاها و کسی که میفرستد بادها را- بشارت میدهد در دو قسمت رحمه خود- آیا خدایی هست با خداوند متعال؟ خداوند بالاتر و برتر است از آنچه آنها شرک میاورند.

(أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُماتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ) معنای ظاهر آیه اینکه در شبهای ظلمانی خداوند بواسطه انوار ستارگان و ماه راه را در بیابانها و روی آبهای دریاها بشما نشان میدهد هم راه را پیدا میکنید و هم از خطرات گودال ها و دست اندازها محفوظ میشوید و بمعنی باطنی آن انسان در ظلمت جهل راه بجایی نمیبرد خداوند بنور عقل و نور شرع راه سعادت و شقاوت

و خوب و بد و خیر و شر و نفع و ضرر دنیوی و اخروی را نشان میدهد و انسانی که شهوت و هوای نفس چشم او را کور کرده و بسته است یعنی چشم نفس در گمراهی و ظلمت و تاریکی راه بجایی نمیبرد، و تمیز نمیدهد بلکه خوب را بد میپندارد و بد را خوب چنانچه در جامعه مشاهده میشود.

(وَ مَنْ یُرْسِلُ الرِّیاحَ بُشْراً بَیْنَ یَدَیْ رَحْمَتِهِ) بادها تلطیف هوا میکنند و انسان تنفس میکند و استنشاق میکند باعث بقاء حیات او است «بَیْنَ یَدَیْ رَحْمَتِهِ» مراد افاضه وجود است و ابقاء آن و از برای ید معانی بسیاری کردند جارحه فَاقْطَعُوا أَیْدِیَهُما (مائده آیه ۳۸) قوه أُولِی الْأَیْدِی وَ الْأَبْصارِ (ص آیه ۴۵) نعمه می گویی «لفلان علی ید» ملک الَّذِی بِیَدِهِ عُقْدَهُ النِّکاحِ (بقره آیه ۲۳۷) اضافه الفعل لِما خَلَقْتُ بِیَدَیَّ (ص آیه ۷۵) و معانی دیگر لکن ظاهر اینست که معنای مشترک ندارد همان بمعنی جارحه و استعمالش در این نمره موارد کنایه و تشبیه است و در این مورد گفتند علت محدثه و علت مبقیه چنانچه اشاره شد لکن بنظر میآید رحمت رحمانی و رحمت رحیمی دنیوی و اخروی، علمی و عملی که ارسال انبیاء و انزال کتب و جعل احکام فرمود.

(أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ تَعالَی اللَّهُ عَمَّا یُشْرِکُونَ).

[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۴] .... ص : ۱۶۹

أَمَّنْ یَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ یُعِیدُهُ وَ مَنْ یَرْزُقُکُمْ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ قُلْ هاتُوا بُرْهانَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ (۶۴)

آیا کسی که ابتداء خلق فرمود پس از آن اعاده و عود میدهد ....

(أَمَّنْ یَبْدَؤُا الْخَلْقَ) تمام ممکنات و ماهیات را از نیستی بهستی میآورد بغیر مثال.

(ثُمَّ یُعِیدُهُ) کسی که قدرت دارد نیست صرف را هست کند و قدرت دارد که خاک و استخوان پوسیده را زنده کند در روز قیامت که روز معاد و عود ارواح باجساد باشد چنانچه گفتند مَنْ یُحْیِ الْعِظامَ وَ هِیَ رَمِیمٌ قُلْ یُحْیِیهَا الَّذِی أَنْشَأَها أَوَّلَ مَرَّهٍ (یس آیه ۷۸ و ۷۹) (وَ مَنْ یَرْزُقُکُمْ مِنَ السَّماءِ) بنزول الامطار بلکه آنچه تقدیر فرموده که میفرماید وَ فِی السَّماءِ رِزْقُکُمْ وَ ما تُوعَدُونَ (الذاریات آیه ۲۲).

(وَ الْأَرْضِ) انبات حبوبات و فواکه و خضرویات و آنچه در زندگانی بشر احتیاج دارد و اگر معنای رزق را تعمیم دهیم آنچه عنایت میفرماید ایمان علم عقل چنانچه می گویی «اللهم ارزقنا عقلا کاملا و علما نافعا و ایمانا ثابتا و ارزقنی توفیق الطاعه و بعد المعصیه و قلبا زکیا و عملا خالصا» و غیر اینها.

(أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ قُلْ هاتُوا بُرْهانَکُمْ) چه دلیلی بر الوهیت آنها دارید چه آثاری از آنها مشاهده کرده اید چه قدرت نمایی کرده اند؟

(إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ) و چون یک جمادی بیشتر از آنها ندیده اید پس بدانید که در دعوی الوهیت آنها کاذب هستید و نیست مع اللَّه اله که این همه آثار قدرت و حکمت او ظاهر است.

و فی کل شی ء له آیه تدل علی انه واحد

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتریست معرفت کردگار

[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۵] .... ص : ۱۷۰

قُلْ لا یَعْلَمُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ الْغَیْبَ إِلاَّ اللَّهُ وَ ما یَشْعُرُونَ أَیَّانَ یُبْعَثُونَ (۶۵)

بفرما نمیداند هر که در آسمانها و زمین است غیب را مگر خداوند تبارک و تعالی و اینها شعور ندارند.

در موضوع علم غیب آیات و اخبار مختلف است:

در بعض آیات منحصر میفرماید علم غیب را بخدای متعال مثل همین آیه و در بعضی استثناء دارد مثل قوله تعالی عالِمُ الْغَیْبِ فَلا یُظْهِرُ عَلی غَیْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضی مِنْ رَسُولٍ (جن آیه ۲۶ و ۲۷) آنچه بر هر کس مکشوف است و بر غیر او مستور بر آنها غیب است مثلا علم ذات بذات بر خداوند غیب نیست ولی بر ممکنات غیب است و مثل آن از علمی که مختص به او است و آنچه انبیاء و ائمه میدانند و بر غیر آنها مستور است غیب است نسبت بآنها و بر انبیاء و اولیاء غیب نیست و بلکه نسبت بمؤمنین و کفار و نسبت بعلماء و جهال.

(قُلْ لا یَعْلَمُ مَنْ فِی السَّماواتِ) از ملائکه و عالم ارواح و عالم عقول.

(وَ الْأَرْضِ) از جن و انس.

(الْغَيْبَ) از علمی که لا یظهر علی احد.

(إِلَّا اللَّهُ) چون علم او عین ذات است و محدود بحدی نیست.

(وَ ما يَشْعُرُونَ) از برای این ماده اطلاقات و معانی بسیاریست در آیات و اخبار و السنه شعائر الهیه، مشعر الحرام، شعر مقابل نثر، شعره بمعنی مو، مشاعر انسان، حواس ظاهره شعور به معنی ادراک، لیت شعری بمعنی علم، شعیر بمعنی جو مقابل حنطه و غیر اینها و در اینجا یعنی لا یدرکون و لا یفهمون و لا یعلمون.

أَيَّانَ يُبْعَثُونَ نمیدانند در چه موقع اینها مبعوث میشوند.

در موضوع بعث یوم القیمه مذاهب و مسالک بسیاریست بعضی بکلی منکر بعث هستند که آیات شریفه بسیار موارد نقل کلام آنها را میکند مثل طبیعی و دهری و لا مذهب و بسیاری از کفار بعضی بعث را ترقی و تعالی میدانند چنانچه مثنوی میگوید:

از جمادی مردم و نامی شدم و از نمو مردم بحیوان سر زدم

مردم از حیوانی و آدم شدم پس چه ترسم کی زمردن کم شدم

بار دیگر هم بمیرم از بشر سر بر آرم از ملائک بال و پر

بار دیگر از ملک پران شوم آنچه اندر وهم ناید آن شوم

پس عدم گردم عدم چون ارغنون گویدم کانا الیه راجعون

بعضی جسم حور قلیایی گفتند مثل شیخ احمد احسائی مذهب شیخیه بعضی قالب مثالی و مثل افلاطون صورت بلا ماده بعضی معاد روحانی دون جسمانی گفتند بعضی عکس آن جسمانی دون روحانی گفتند بعضی منکر خلود شدند بعضی گفتند که اهل عذاب و جهنم پس از مدتی جسم آتشی پیدا میکنند و از آتش لذت میبرند و غیر اینها از مزخرفات و دین مقدس، اسلام و صریح بسیاری از آیات و اخبار متواتره بتواتر اجمالی و ضرورت دین و بودن معاد یکی از اصول دین است دلالت دارد که انسان با همین بدن عنصری جسمانی و همین روح انسانی محشور میشود و اگر بهشتی شد هم لذائذ روحانی دارد و هم جسمانی و دیگر فنا ندارد و همیشه

باقی است و اگر اهل عـذاب شـد اگر ایمان باشـد بالاخره نجات پیدا میکند و بهشتی میشود و اگر ایمان ندارد مخلد در عذاب است مگر قاصرین از آنها مثل اطفال و مجانین کفار.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۶] .... ص : ۱۷۲

بَلِ ادَّارَکَ عِلْمُهُمْ فِی الْآخِرَهِ بَلْ هُمْ فِی شَکٍّ مِنْها بَلْ هُمْ مِنْها عَمُونَ (۶۶)

بلکه بمقام درک و یقین میرسد علم آنها در آخرت بلکه اینها در دنیا در شک هستند از آخرت بلکه اینها چشم بسته و کورند هیچ نظر بآخرت ندارند.

توضیح کلام از برای علم سه مرتبه است: علم الیقین، عین الیقین، حق الیقین. مرتبه اولی از آثار پی بمؤثر بردن است مثل اینکه از دود و حرارت پی بوجود آتش میبری، از صنع پی بوجود صانع، از بناء پی بوجود بنا، از فعل پی بوجود فاعل، این را تعبیر بدلیل و برهان و منطق میکنند دلیل دال بر مدلول است و مرتبه ثانیه آنکه بحس و حواس ظاهره درک میشود که بچشم می بیند آتش را و بگوش صدای زفیر آن را میشنود و بحس حرارت او را درک کند که محسوس باشد مرتبه ثالثه آنکه در میان آتش باشد و بسوزد. امر آخرت در دنیا احتیاج بدلیل و برهان و منطق دارد اثبات آن و این فرع اثبات وجود حق تعالی و معرفه بانبیاء که از آثار قدرت حق که در آیات قبل بیان فرموده معرفت بوجود خالق آنها و توحید حضرت حق پیدا میشود و از معجزات صدق انبیاء ثابت میگردد پس از این دو امر چون خبر دادند از آخرت یقین پیدا میشود که این را علم الیقین مینامند ولی فردای قیامت چه سر از خاک برآرند و اوضاع محشر را مشاهده کنند بهشت و جهنم و صراط و میزان و تطایر کتب و ملائکه رحمت و غضب و سایر خصوصیات آن را مشاهده کنند، مصداق:

(بَلِ ادَّارَکَ عِلْمُهُمْ فِی الْآخِرَهِ) میشود که مقام عین الیقین و بسا مقام معرفت در همین عالم بجایی میرسد که مشاهده احوال قیامت نصب العین او است مثل زید بن حارثه که پیغمبر فرمود

«کیف اصبحت»

گفت «اصبحت موقنا» فرمود

«ما علامه یقینک»

گفت الان صدای نفیر جهنم و نغمه های بهشت را میشنوم. مثنوی میگوید که گفت الان کسانی که جهنمی هستند و بهشتی میشناسم اجازه می فرمایی بگویم «لب گزیدش مصطفی یعنی که بس» و

موقعی که وارد بهشت و جهنم میشوند مقام حق الیقین است که متنعم یا معذب هستند.

(بَلْ هُمْ فِی شَکٍّ مِنْها) و بر فرض از قول انبیاء و قرآن مجید شک داشته باشند بحکم عقل چون احتمال خطر میرود، دفع ضرر محتمل واجب است باید بروند و تحقیق کنند و حق و باطل را از هم جدا کنند مثل احتمال سارق و قطاع طریق و حیوانات موذیه که عقل میگوید تا قطع به نبود آنها پیدا نشود اقدام نکند و باید فحص کرد لکن اینها علاوه از اینکه شک دارند در مقام تحقیق و فحص برنمیایند.

(بَلْ هُمْ مِنْها عَمُونَ) کورند کأنه ابدا خبری ندارند و بگوش آنها نخورده چنان هوی و هوس و شهوت چشم و گوش آنها را بسته بسیار مورد تعجب است در امر دنیا بمجرد احتمال نفع در مقام تحصیلش میدوند و بمجرد احتمال ضرر فرار میکنند و در امر آخرت کور و کر هستند مراد کوری قلب است چنانچه می گویی کور باطن و در قرآن میفرماید إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً عَمِینَ (اعراف آیه ۶۴).

[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۷] .... ص : ۱۷۳

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَ إِذا کُنَّا تُراباً وَ آباؤُنا أَ إِنَّا لَمُخْرَجُونَ (۶۷)

و گفتند کسانی که کافر بودند آیا زمانی که ما خاک شدیم و همچنین پدران ما آیا محققا ما هر آینه خارج میشویم و زنده میگردیم؟

خاک آدم شدن بنظر کفار بسیار عجیب میآید لکن قدرت حق را منکرند با اینکه خداوند نمونه آن را در دنیا بسیار موارد نشان داده در قضیه ابراهیم که گفت رَبِّ أَرِنِی کَیْفَ تُحْیِ الْمَوْتی (بقره آیه ۲۶۰) که امر شد چهار مرغ بکوبد و بر سر کوه ها گذارد تا آخر و در قضیه عزیر که مَرَّ عَلی قَرْیَهٍ وَ هِیَ خاوِیَهٌ عَلی عُرُوشِها (بقره آیه ۲۵۹) در قضیه موسی و ذبح بقره که فرمود فَقُلْنا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِها

(بقره آیه ۷۳) در قضیه عیسی که گفت وَ أُحْیِ الْمَوْتی بِإِذْنِ اللَّهِ (آل عمران آیه ۴۹) در قضیه شاهزاده خراسانی که یهود کشتند و بدعاء حضرت رسول زنده شد، در قضیه هفتاد نفر که با موسی در میقات رفتند و گفتند لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً فَأَخَذَتْکُمُ الصَّاعِقَهُ الی قوله تعالی- ثُمَّ بَعَثْناکُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِکُمْ (بقره آیه ۵۵ و ۵۶) بلکه از

ضروریات مذهب شیعه است چه بسیار در دوره ظهور حضرت قائم و در دوره رجعت ائمه (ع) زنده میشوند امر قیامت هم مثل اینهاست و ثانیا کدامیک از کارهای الهی مورد تعجب نیست که از بعث قیامت تعجب میکنند قادر متعال همین نحوی که از خاک خلق فرمود قادر است نیز از خاک خلق کند قُلْ یُحْیِیهَا الَّذِی أَنْشَأَها أَوَّلَ مَرَّهٍ (یس آیه ۷۹).

[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۸] .... ص : ۱۷۴

لَقَدْ وُعِدْنا هذا نَحْنُ وَ آباؤُنا مِنْ قَبْلُ إِنْ هذا إِلاَّ أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ (۶۸)

و هر آینه به تحقیق وعده داده شدیم باین بعث یوم القیمه ما و همچنین پدران ما از پیش از ما نیست این وعده مگر دروغ بافی پیشینیان و قلم فرسایی آنها.

از این آیه استفاده میشود که این کفار منکر تمام انبیاء بودند که بامتهای خود خبر از یوم المعاد میدادند از کلمه:

لَقَدْ وُعِدْنا هذا که پیغمبر اسلام بآنها در آیات بسیار از قرآن خبر داده و وعده داده نحن که بما وعده داده شده.

وَ آباؤُنا مثل نوح و هود و صالح و ابراهیم و شعیب و موسی و عیسی و سایر انبیاء زیرا تمام وعده بعث داده اند.

مِنْ قَبْلُ یعنی پیش از ما بپدران ما.

إِنْ هذا إِلَّا أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ ان نافیه یعنی نیست هذا اشاره بوعد ببعث است یعنی نیست این وعد ببعث مگر اساطیر پیشینیان یعنی اباطیلی که در کتابهای خود نوشته اند مثل تورات موسی و انجیل عیسی و زبور داود و صحف آدم و نوح و شیث و هود و صالح و ابراهیم یعنی مزخرفاتیست که مثل بعض مجلات و کتب ضلال است.

اقول: انکار این کفار مسئله معاد را یا از جهت امکانش میگویند ممکن نیست یا از جهت وقوعش که میگویند واقع نمیشود و لو ممکن است اما از جهت امکان می گوییم اقوی ادله امکان وقوع شی ء است و گفتیم موارد وقوعش را مثل اینکه قبلا اگر بمردم میگفتند ممکن است از نقطه آسیا بامریکا صحبت کرد که صدای یکدیگر را بشنوند و یکدیگر را ملاقات کنند یا ممکن

است چندین خروار بار را در هوا بمدت چند ساعت از مشرق بمغرب و از جنوب بشمال سیر داد میگفتند محال است لکن بعد از وقوع معلوم شد ممکن است یا میگفتند بتوسط اسباب تا کره ماه رفتن محال است و پس از وقوع معلوم میشود که تا کره مریخ هم ممکن است و لو هنوز واقع نشده و اگر وقوع آن را منکرند پس از قبول امکان می گوییم مجرد قول انبیاء با معجزات آنها و تمام ملیین عالم که خبر داده اند اگر قطع بثبوتش پیدا نشود لا اقل احتمالش میرود مجالی بر انکار باقی نمیماند چنانچه حکما گفتند «کلما قرع سمعک من عجائب عالم الکیان فضعه فی بقعه الامکان ما لم یزیدک قائم البرهان» مثل اینکه یکی بگوید در فراش تو یک عقرب است یا در طریق قطاع طریق هستند یا ظالمی پی جوری از تو میکند البته احتیاط کامل میکند که مبادا صادق باشد و لو یقین بصدق او پیدا نکند چنانچه حضرت صادق (ع) با آن زندیق فرمود بعد از آنکه آن، زندیق گفت که این چه کاریست شما مسلمین میکنید دور کعبه میگردید بین دو کوه صفا و مروه رفت و آمد میکنید رمی جمره و امثال اینها حضرت در جوابش قریب این مفاد فرمود که اگر حرف تو راست باشد و قیامت خبری نباشد ما ضرری نبرده ایم اینها هم یک کاریست مثل کارهای شما که فائده ندارد مثلا توپ بازی و سایر لغویات و اگر حرف ما راست باشد فردای قیامت تو در شکنجه عذاب، گرفتار و ما در نعم الهی متنعم هستیم.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۶۹] .... ص : ۱۷۵

قُلْ سِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَانْظُرُوا کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الْمُجْرِمِینَ (۶۹)

بفرما باین کفار که سیر کنید در اطراف زمین پس نظر کنید که چگونه بوده عاقبت گنه کاران.

در قوم نوح و عاد و ثمود و قوم لوط و شعیب و فرعونیان و امثال اینها که خدا مؤمنین را نجات داد و کفار را بطوفان و خسف و صیحه و صاعقه و باد هلاک کرد همین دلیل واضح و برهان روشن است بر صدق انبیاء و فردای قیامت هم مؤمنین را نجات میبخشد و کفار را در شکنجه عذاب میاندازد.

قُلْ سِیرُوا فِی الْأَرْضِ ممکن است سیر فکری باشد که از نقل پیشینیان و تواریخ و، غیر اینها خبر پیدا کنید و ممکن است سیر در نقاط زمین و مراکز آنها که هنوز آثار هلاکت آنها باقیست حتی مجسمه فرعون در مصر.

فَانْظُرُوا بنظر عبرت و متنبه شوید و بیدار گردید.

كَيْفَ كانَ عاقِبَهُ الْمُجْرِمِينَ مراد از مجرمین کفار و مشرکین هستند که مخالفت انبیاء کردند و ایمان نیاوردند و مرتکب قبایح و فسق و فجور شدند امروز هم جامعه فساق و فجار بترسند که عاقبت کار آنها بکجا میکشد «اللهم لا تؤاخذنا بسوء اعمالنا بمحمد و آله یا رب العالمین».

[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۰] .... ص : ۱۷۶

وَ لا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَ لا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ (۷۰)

و محزون نباش ای رسول محترم بر اینها و نبوده باش در ضیق و تنگی و سختی از آنچه این کفار مکر میکنند.

حزن پیغمبر (ص) از جهاتی بود یکی آنکه وجود مبارکش رءوف و مهربان بود مقصودش نجات و هدایت و ارشاد اینها بود و اینها ایمان نمیآوردند لذا در آیات بسیار خداوند دلداری میداد او را من جمله همین آیه:

وَ لا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ و من جمله آیه شریفه إِنَّكَ لا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ (قصص آیه ۵۶) و من جمله ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَ يَتَمَتَّعُوا وَ يُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ.

(حجر آیه ۳) و غیر اینها دیگر حزن پیغمبر برای مؤمنین بود که در شکنجه کفار گرفتار بودند و اذیتهایی که بآن حضرت و اصحابش میکردند خداوند در آیات بسیار وعده نصرت و غلبه بر آنها و نجات مؤمنین بحضرتش میداد. و من جمله اسباب حزن پیغمبر از منافقین که پس از رحلتش با اهل بیتش چه میکنند از خلفاء ثلاثه و بنی امیه و بنی العباس و خوابی که دیده بود که بوزینه ها بر منبرش بالا میروند که بنی امیه و بنی مروان بودند که هزار ماه مدت آنها طول کشید خداوند سوره قدر و شب قدر را باو عنایت فرمود که لَيْلَهُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ برای تسلیت خاطر مبارکش و من جمله وقایع دوره آخر الزمان که اخبار ملاحمش گویند از تضییع صلوه و افشاء فحشاء و ظلم و جور و تشبه رجال بنساء و بالعکس و غیر اینها که خداوند وعده ظهور حضرت بقیه اللّه و دور رجعت را باو داد که فرمود وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضى

لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً يَعْبُدُونَنِي لا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً

(نور آیه ۵۵).

وَ لا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ خود را بزحمت مینداز و بر خود تنگ مگیر.

مِمَّا يَمْكُرُونَ مکرها و حلیه ها و تزویرهای آنها که در هر عصری چه اندازه بکار میزنند و بنام زرنگی و فطانت و سیاست مینامند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۱] .... ص : ۱۷۷

وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۷۱)

میگویند این کفار که چه زمانیست این وعده بعث اگر شما انبیاء راست گویانید؟

اولا- علم ببعث و قیامت از علومیست که مختص بخدا است چنانچه میفرماید إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَهِ (لقمان آیه ۳۴) و نیز میفرماید يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَهِ أَيَّانَ مُرْساها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّي لا يُجَلِّيها لِوَقْتِها إِلَّا هُوَ (اعراف آیه ۱۸۷) و ثانیا بمجرد فناء دنیا قیامت برپا میشود وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ (نحل آیه ۷۹) و ثالثا آثار قیامت از مثوبات و عقوبات همان حین الموت بلکه قبل الموت ظاهر میشود. در حدیث است:

«اذا مات ابن آدم قامت قیامته»

قبل الموت ملائکه رحمت یا ملائکه غضب را مشاهده میکند بشارت یا تخویف باو میدهند و میکنند جای او را در بهشت یا جهنم باو نشان میدهند در قبر یا دری از بهشت بر او باز میکنند روح و ریحان بهشت داخل میشود قبرش بقدر مد بصر وسعت مییابد ملائکه با تحف بهشتی بر او وارد میشوند یا دری از جهنم باو باز میشود و قبرش مملو از آتش میشود و ملائکه عذاب با عمودهای آتشی بر او وارد میشوند در عالم برزخ روح آن را میبرند یا در بهشت عالم برزخ زمین وادی السلام نجف یا در جهنم عالم برزخ زمین برهوت پس احتیاج بسؤال ندارد وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ منکرین بعث و نشور از باب سخریه و استهزاء میگویند پس کی این وعده عملی میشود إِنْ كُنْتُمْ یا خطاب بانبیاء است یا بمؤمنین که معتقد ببعث و نشور هستند.

(صادقین راست می گویید.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۲] .... ص : ۱۷۷

قُلْ عَسى أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ (۷۲)

بفرما باین کفار که امید

است که بوده باشد در ردیف شما و دنبال شما بعض آنچه شما عجله میکنید و طلب تعجیل آن میکنید.

قُلْ عَسی عسی از خداوند تخلف پذیر نیست و البته واقع شدنی است.

أَنْ یَکُونَ رَدِفَ لَکُمْ ردیف کسی را گویند که در پشت سر او سوار شود یا در عقب او بیاید چنانچه میفرماید یَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَهُ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَهُ (نازعات آیه ۶ و ۷) مراد نفختین است که میفرماید وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ (زمر آیه ۶۸) و نیز میفرماید أَنِّی مُمِدُّکُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ مُرْدِفِینَ (انفال آیه ۹) یعنی ملائکه بکمک شما در عقب شما میآیند.

بَعْضُ الَّذِی تَسْتَعْجِلُونَ بعض عذابهایی که شما طلب تعجیل آن میکنید میآید در عقب شما مثل بلاهایی که بر امم سابقه نازل میشد مثل قوم لوط که گفتند ائْتِنا بِعَذابِ اللَّهِ إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ (عنکبوت آیه ۲۸) و مشرکین مکه که گفتند فَأَمْطِرْ عَلَیْنا حِجارَهً مِنَ السَّماءِ أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِیمٍ (انفال آیه ۳۲) و قوم صالح گفتند ائْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ کُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِینَ (اعراف آیه ۷۷) آمد آنها را در جنگ بدر و حنین و احد از قتل و اسیری و مغلوبیت و میآید شما را بلاها و عذابها حین موت و نزع که دارد قبض روح کافر سخت است از مقراض که گوشت بدن را بچینند و از میل آسیا که در تخم چشم بگردانند و قیامت هم بسیار نزدیک است میاید شما را إِنَّهُمْ یَرَوْنَهُ بَعِیداً وَ نَراهُ قَرِیباً (معارج آیه ۶ و ۷) بلکه تمام دنیا بنظر بسیار اندک میآید که فردای قیامت میپرسند قالَ کَمْ لَبِثْتُمْ فِی الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِینَ قالُوا لَبِثْنا یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ (مؤمنون آیه ۱۱۳ و ۱۱۴) اصحاب کهف وَ لَبِثُوا فِی کَهْفِهِمْ ثَلاثَ مِائَهٍ سِنِینَ وَ ازْدَادُوا تِسْعاً (کهف آیه ۲۵) در خبر است ۳۰۰ سال شمسی و ۳۰۹ قمری ولی بنظر خودشان بسیار اندک میآید که قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ کَمْ لَبِثْتُمْ قالُوا لَبِثْنا یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ (آیه ۱۹) حضرت عزیر را میفرماید فَأَماتَهُ اللَّهُ مِائَهَ عامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قالَ کَمْ لَبِثْتَ قالَ لَبِثْتُ یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ قالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَهَ عامٍ (بقره آیه ۲۵۹) از امیر المؤمنین است فرمود

«کلما آت فهو قریب»

بالجمله خلاصی

از عذاب ندارند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۳] .... ص : ۱۷۹

وَ إِنَّ رَبَّکَ لَذُو فَضْلٍ عَلَی النَّاسِ وَ لَکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَشْکُرُونَ (۷۳)

و بدرستی که پروردگار تو هر آینه صاحب فضل است بر جمیع ناس و لکن اکثر آنها شکر گذار نیستند شکر نمیکنند.

تفضلات الهی بر افراد بشر بسیار است و نعمتهای او بیشمار است: وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَهَ اللَّهِ لا تُحْصُوها (ابراهیم آیه ۳۷، نحل آیه ۱۸) و تمام آنها تفضل است نه استحقاق کسی طلبی از خداوند ندارد و نعم الهیه اقسام مختلف است نعم دنیویه از افاضه وجود و تطورات در اصلاب آباء و ارحام امهات و افاضه رزق و صحت و اعطاء حواس ظاهریه و باطنیه و تمام اسباب تعیش و زندگانی از سماوی و ارضی برای او فراهم فرموده و بزرگترین نعمتها نعمت عقل است و روح ملکوتی که میفرماید لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ فِی أَحْسَنِ تَقْوِیمٍ (تین آیه ۴) و میفرماید ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَکَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِینَ (مؤمنون آیه ۱۴) و میفرماید اللَّهُ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ قَراراً وَ السَّماءَ بِناءً وَ صَوَّرَکُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَکُمْ وَ رَزَقَکُمْ مِنَ الطَّیِّباتِ ذلِکُمُ اللَّهُ- رَبُّکُمْ فَتَبارَکَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِینَ (مؤمن آیه ۶۴) و نعم دینیه ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و هدایت و ارشاد و دلالت و توفیق و تأیید و جعل ائمه هدی و علماء اعلام و کتب علمیه و سایر وسائل هدایت و عنایات خاصه از مغفرت ذنوب و استجابت دعوات و نجات از مهالک و- قبولی شفاعت شفعاء در توسلات بآنها و حفظ از آفات و بلیات و غیر اینها و نعم اخرویه از بهشت و جمیع لذات آن و حشر با صلحاء و انبیاء و ائمه هدی و خشنودی حق و سایر تفضلات لذا میفرماید:

وَ إِنَّ رَبَّکَ لَذُو فَضْلٍ عَلَی النَّاسِ جنس بشر شامل جمیع افراد میشود.

وَ لَکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا- یَشْکُرُونَ قدر نعمت را نمیدانند بالاخص نعمت ایمان یا مستند به خدا نمیدانند بلکه باسباب و وسائط میپندارند و مراتب شکر را مراعات نمیکنند شکر لسانی، جوارحی قلبی و انحاء شکر را نمیدانند که هر نعمتی چه نحوه باید شکر گذاری کرد و چه عملی باید در مقابل آن انجام داد.

وَ إِنَّ رَبَّکَ لَیَعْلَمُ ما تُکِنُّ صُدُورُهُمْ وَ ما یُعْلِنُونَ (۷۴)

و بدرستی که پروردگار تو هر آینه میداند آنچه که سینه های آنها پنهان میکند و آنچه ظاهر و آشکار میکنند.

وَ إِنَّ رَبَّکَ لَیَعْلَمُ چون علم الهی عین ذات، غیر محدود و غیر متناهی است چیزی بر او مخفی و مستور نیست وَ ما یَعْزُبُ عَنْ رَبِّکَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ (یونس آیه ۶۱) لا یَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقالُ ذَرَّهٍ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ (سبأ آیه ۳) عزب بمعنی پنهان است إِنَّ اللَّهَ لا یَخْفی عَلَیْهِ شَیْ ءٌ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ (آل عمران آیه ۵) وَ ما یَخْفی عَلَی اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ (ابراهیم آیه ۳۸) لا یَخْفی عَلَی اللَّهِ مِنْهُمْ شَیْ ءٌ (مؤمن آیه ۱۶) إِنَّهُ یَعْلَمُ الْجَهْرَ وَ ما یَخْفی (اعلی آیه ۷) لا تَخْفی مِنْکُمْ خافِیَهٌ (الحاقه آیه ۱۸) و غیر اینها از آیات.

ما تُکِنُّ صُدُورُهُمْ کنّ بمعنی پنهان کردن و پوشانیدن و مصون نمودن است چنانچه در وصف حوریان میفرماید کَأَنَّهُنَّ بَیْضٌ مَکْنُونٌ (و الصافات آیه ۴۹) یعنی مصون و در وصف قرآن میفرماید إِنَّهُ لَقُرْآنٌ کَرِیمٌ فِی کِتابٍ مَکْنُونٍ لا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (واقعه آیه ۷۶- الی ۷۸) یعنی بآنچه در سینه های خود پنهان میکنند مثل منافقین که کفر و شرک و عناد قلبی خود را پنهان کردند و اظهار اسلام و همچنین اشخاصی که با مؤمنین نفاق میکنند ظاهر دوست باطن دشمن که بدترین صفات نفاق است و در بسیاری از موارد میآید که ظاهر با باطن تغایر دارد ظاهرا عادل باطنا فاسق ظاهرا سخی و باطنا بخیل ظاهرا متواضع باطنا متکبر لکن این برای فریب دادن مردم است مثل اینها مثل شیطان است مکر و خدعه و حیله و تقلب و نحوه اینها اما بر خداوند مخفی نیست از ما فی الضمیر هر کس مطلع است عالم السر و الخفیات وَ ما یُعْلِنُونَ و آنچه اظهار میکنند.

سؤال: خداوند تبارک و تعالی که علمش بهمه چیز احاطه دارد: وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عِلْماً (طلاق آیه ۱۲) پس نامه عمل و شهادت ملائکه و شهادت اعضاء و جوارح و حساب و میزان چه فایده دارد؟

جواب: برای اینست که بر خود انسان و بر اهل محشر بالحس و الوجدان مکشوف شود بعین الیقین و لو بر فرض علم الیقین هم داشته باشند و یکی از اسامی قیامت یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ است.

سوره النمل (۲۷) : آیه ۷۵] .... ص : ۱۸۱

وَ ما مِنْ غائِبَةٍ فِی السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِلاَّ فِی کِتابٍ مُبِینٍ (۷۵)

و نیست از هر امری که پنهان است در آسمان و زمین مگر در کتاب مبین آشکار.

سابقا متعرض شده ایم و در کلم الطیب هم در باب صفات در مجلد اول بیان شده که از برای خداوند دو لوح است یکی لوح محفوظ و یکی لوح محو و اثبات اما لوح محفوظ آنچه از تقدیرات الهی که تغییر پذیر نیست و البته واقع شد نیست و از حتمیات است در آن لوح ثبت شده که من جمله از آنها همین قرآن مجید است که میفرماید بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِیدٌ فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ (بروج آیه ۲۱ و ۲۲) و اطلاق مکنون هم بر او میشود چنانچه میفرماید إِنَّهُ لَقُرْآنٌ کَرِیمٌ فِی کِتابٍ مَکْنُونٍ لا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (واقعه آیه ۷۶ الی ۷۸) و این لوح ممکن است افاضه شود بملائکه و انبیاء و ائمه طاهرین که عبارت از علم ما کان و ما یکون باشد و مفاد لا یمسه الا المطهرون «هم ظاهرا همین باشد که معنای معصومین است از کلمه مطهرون چنانچه در آیه تطهیر هم بیان شده که دلیل بر عصمت اهل بیت است که مفاد «وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً» است و مراد از کتاب مبین در این آیه شریفه همان لوح محفوظ و کتاب مکنون است که میفرماید:

وَ ما مِنْ غائِبَةٍ یعنی از نظر بندگان که بر آنها مستور است و غائب است.

فِی السَّماءِ وَ الْأَرْضِ چه از امور سماوی باشد و چه از وقایع زمینی تماما نیست، إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ در او ثبت شده است و اما لوح محو و اثبات اموریست که قابل تغییر است و منوط و مربوط باسباب است و علم بتغییرات او مختص بذات اقدس او است که مفاد یَمْحُوا اللَّهُ ما یَشاءُ وَ یُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْکِتابِ (رعد آیه ۳۹) تنبیه: مسئله بداء محل اختلاف شیعه و سنی است شیعه قائل ببداء هستند و سنی

منکر و دلیل شیعه همین آیه است و اخبار بسیار که بحد تواتر رسیده و مسئله بداء در تکوینات مثل نسخ است در تشریعیات و معنای بداء این نیست که سنیها توهم کردند که خدا تغییر رأی میدهد بلکه بمعنی اینست که افعال الهی تابع حکم و مصالح است و در افعال بسا مصلحت تغییر میکند مثلا- اگر دعاء کردی اجابت میشود اگر نه نه اگر صله رحم کردی عمر طولانی میشود اگر قطع رحم کردی کوتاه میشود اگر عبادت کردی توفیق میآید اگر معصیت کردی خذلان عمل صالح مورد تفضلات عمل قبیح مورث بلیات و هکذا و خدا میداند چه میشود و غیر او نمیداند از امیر المؤمنین است میفرماید اگر نبود این آیه يَمْحُوا اللَّهُ ما يَشاءُ وَ يُثْبِتُ خبر میدادم از آنچه واقع میشود الی یوم القیمه حتی مسئله خروج حضرت بقیه اللَّه و فرج آن حضرت از حتمیات است لکن زمانش قابل تعجیل و تأخیر است لذا دعاء در تعجیل میکنی.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۶] .... ص : ۱۸۲

إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلى بَنِي إِسْرائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۷۶)

بدرستی که این قرآن بیان میفرماید و توضیح میدهد بر بنی اسرائیل بسیاری- از آنهایی که آنها در او اختلاف میکردند.

و بر خلاف واقع میگفتند من جمله بهتانی که بمریم زدند و نقض میثاق در صید سبت کردند و دعوی قتل مسیح نمودند که در سوره نساء آیه ۱۵۴ الی ۱۵۷ بیان میفرماید فَبِما نَقْضِهِمْ مِيثاقَهُمْ وَ كُفْرِهِمْ بِآياتِ اللَّهِ وَ قَتْلِهِمُ الْأَنْبِياءَ بِغَيْرِ حَقٍّ- الی قوله تعالی- وَ قَوْلِهِمْ عَلى مَرْيَمَ بُهْتاناً عَظِيماً وَ قَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَ ما قَتَلُوهُ وَ ما صَلَبُوهُ وَ لكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ- الی قوله- بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ- الایه شرحش در مجلد چهارم صفحه ۲۶۱ الی ۲۶۶ بیان شده مراجعه فرمائید و من جمله تقاضای از موسی که گفتند «أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً» و گفتند «اجْعَلْ لَنا إِلهاً كَما لَهُمْ آلِهَةٌ» و اخذ ربا و اکل اموال ناس بباطل و قضیه عجل و سامری و تحریم طیبات بر آنها و من جمله انکار اخبار تورات ببشارت حضرت رسالت که بغض آنها گفتند آن رسول که موسی خبر داده یوشع بوده و بعضی گفتند هنوز نیامده و ما انتظار او را داریم و من جمله تحریف تورات و مزخرفاتی که بنام تورات در حق انبیاء نوشتند که ما در مجلد اول کلم

الطیب در بحث نبوت از کتب عهد قدیم که بعقیده یهود آنها کتب وحی است اثبات کرده ایم که سه مرتبه تواتر آنها قطع شده و اسمی از تورات در میان آنها نبود سپس یک نفر مدعی شد که من تورات را در کثافات بیت المقدس یافتم و یک مزخرفات و کفریاتی بنام تورات جعل کردند و نسبتهای ناروا بانبیاء دادند حتی خدا را جسم دانستند و در بهشت برای تفرج آمد و فهمید که آدم و حوا از درخت عقل خوردند و سپس از درخت حیات میخورند و یک خدا میشوند مثل ما و نسبت دروغ و جهل و عجز بخدا و صدق بشیطان و همچنین نسبتهایی که بلوط و موسی و سایر انبیاء دادند مستدعی هستم رجوع فرمائید از صفحه ۲۶۱ الی صفحه ۲۸۳ بیست و دو صفحه.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۷] .... ص : ۱۸۳

وَ إِنَّهُ لَهُدىً وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (۷۷)

و محققا این قرآن هر آینه هدایت کننده است و رحمت است از برای مؤمنین.

اما هدایت قرآن میفرماید إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَ يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً كَبِيراً (اسری آیه ۹) و در حدیث ثقلین که از احادیث متواتره است میفرماید

«انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی لن یفترقا حتی یردا علی الحوض ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا ابدا»

بعد جمع فرمود بین دو سبابه خود و فرمود «کهاتین» بعد جمع فرمود بین سبابه و وسطی و فرمود «لا کهاتین» یعنی مساویند احدهما برتری بر دیگری ندارد و جهات هدایت قرآن بسیار است در باب توحید و بیان صفات ربوبی و در آثار خلقت و فوائد هر یک از آنها و در شئون انبیاء از آدم تا خاتم و در بیان اعمال صالحه از نماز و روزه، زکاه، خمس، حج، امر بمعروف، نهی از منکر و در باب ولایت و شئون آنها و مقام عصمت اهل بیت در آیه تطهیر و در ذکر معاصی از کذب و غیبت و تهمت و افتراء و زنا و لواط و سرقت و فحشاء و بیان میراث و حدود و دیات و در باب معاملات و حلیت بیع و حرمت ربا و در حلیت طیبات و حرمت خبائث و در باب معاد و بعث و نشور و حساب و میزان و تطایر کتب و اوصاف بهشت و جهنم و مسئله خلود و غیر اینها که میفرماید وَ لا رَطْبٍ وَ لا يابِسٍ إِلَّا فِي كِتابٍ مُبِينٍ (انعام آیه ۵۹)

و اما رحمه للمؤمنین قرآن میفرماید وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً (اسراء آیه ۸۲) نه مجرد شفاء امراض جسمانی بدنی باشد بلکه شفاء امراض روحی قلبی باطنی هم هست که در حق کفار و منافقین میفرماید فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً (بقره آیه ۱۰) و نیز میفرماید وَ أَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَتْهُمْ رِجْساً إِلَی رِجْسِهِمْ (توبه ۱۲۶) و اما رحمت برکات قرآن دنیوی و اخروی جسمی و روحی و ظاهری و باطنی بسیار است وَ هذا کِتابٌ أَنْزَلْناهُ مُبارَکٌ (انعام آیه ۹۲ و ۱۵۶) وَ هذا ذِکْرٌ مُبارَکٌ أَنْزَلْناهُ (انبیاء آیه ۵۰) کِتابٌ أَنْزَلْناهُ إِلَیْکَ مُبارَکٌ لِیَدَّبَّرُوا آیاتِهِ وَ لِیَتَذَکَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ (ص آیه ۲۹) و غیر اینها.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۸] .... ص : ۱۸۴

إِنَّ رَبَّکَ یَقْضِی بَیْنَهُمْ بِحُکْمِهِ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْعَلِیمُ (۷۸)

بدرستی که پروردگار تو قضاوت میفرماید بین آنها بحکم خود و او است عزیز و دانا.

قضاوت بین دو نفر که مخالف یکدیگر هستند حق و باطل محق و مبطل حق را تشخیص میدهد و بر طبق آن حکم میفرماید و این در باب مرافعه جات باید قاضی مجتهد عادل جامع الشرائط امامی باشد و او حکم دهد و اما مرافعه نزد غیر او حرام است و حکم آن باطل است و عمل بآن حرام است راوی خدمت حضرت باقر (ع) مشرف شد عرض کرد دو نفر از موالیان یعنی شیعه اختلاف پیدا کردند در دین یا میراث و این مطالبه دین میکرد و مدیون منکر بود یا مطالبه ارث میکرد و دیگری منکر بود و رفتند نزد قاضی عامه و او حکم داد حضرت فرمود حکم طاغوت است و حرام است گرفتن و لو محق باشد عرض کرد پس تکلیف چیست بچه نحو باید قطع و فصل نمود حضرت فرمود

«انظروا الی رجل منکم عرف احکامنا و نظر فی حلالنا و حرامنا فاجعلوه حکما فانی قد جعلته حاکما و اذا حکم بحکمنا اتبعوه فان رد علیه بحکمنا استخف و الراد علیه کالراد علینا و الراد علینا کالراد علی اللَّه و الراد علی اللَّه فی حد الشرک باللَّه»

است و از این حدیث استفاده میشود که حکم غیر مجتهد عادل جامع الشرائط باطل است و حکم طاغوت است و امروز قضیه بر عکس شده حکم مجتهد نافذ نیست و حکم حاکم

جور متبع است در قرآن میفرماید فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْ ءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ- الی قوله تعالی- یُرِیدُونَ أَنْ یَتَحاکَمُوا إِلَی الطَّاغُوتِ وَ قَدْ أُمِرُوا أَنْ یَکْفُرُوا بِهِ- الایه (نساء آیه ۵۹ و ۶۰) حتی گفتند محق میتواند تقاص کند ولی نزد حاکم جور و بحکم آن حرام است مگر راه استفاده حق منحصر باشد خداوند فردای قیامت بین موحد و مشرک، کافر و مسلم مخالف و مؤمن، ظالم و مظلوم، مطیع و عاصی، حق و باطل حکم میفرماید إِنَّ رَبَّکَ یَقْضِی بَیْنَهُمْ بِحُکْمِهِ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْعَلِیمُ.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۷۹] .... ص : ۱۸۵

فَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ إِنَّکَ عَلَی الْحَقِّ الْمُبِینِ (۷۹)

پس توکل کن بر خدا و امور را باو واگذار کن بدرستی که تو بر حق آشکار واضح روشن هستی.

مقام توکل از شئون توحید افعالیست و مکرر گفته ایم که اقسام توحید پنج قسم است:

ذاتی، صفاتی، عبادتی، افعالی، نظری و توحید افعالی هم چهار مرتبه دارد:

(۱) اقرار بزبان ولی قلبا امور را مستند باسباب ظاهریه می داند توحید منافقین است.

(۲) قلبا هم معتقد هست و ایمان دارد لکن میگوید

«ابی اللَّه ان یجری الاشیاء الا باسبابها»

و در تعقیب اسباب میدود توحید عوام است.

(۳) اسباب را مقدمه و وظیفه خود میداند و تأثیرات را مستند بخدا معتقد و او را مسبب الاسباب میداند که

«اذا اراد اللَّه بشی ء تهیأ اسبابه»

«ای سبب از تو مسبب هم زتو» و توکل در این مرتبه پیدا میشود و این توحید خواص است و مقام توکل مقام بلندیست وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ (طلاق آیه ۳).

تو کار خود بخدا واگذار و خوش دل باش که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند

فَإِذا عَزَمْتَ فَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُتَوَکِّلِینَ (آل عمران آیه ۱۵۹).

(۴) هیچ نظر باسباب ندارد بود و نبودش در نظر او مساویست و تسلیم صرف آنچه مقدر است میشود «المقدر کائن» «هر چه آن خسرو کند شیرین بود».

سؤال: اگر چنین است انسان نباید در مقام تحصیل اسباب برآید نه اشتغال بکسب و نه نزد طبیب و نه جهاد با کفار هر چه شد

نیست میشود.

ص: ۱۸۵

جواب: تحصیل اسباب وظیفه عبد است و تکلیف الهیست. در کافی مسندا از حضرت صادق روایت کرده فرمودند

«اربعه لا تستجاب لهم دعوه رجل جالس فی بیته یقول اللهم ارزقنی فیقال له الم آمرک بالطلب- الحدیث».

(فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ) تو بر حق آشکاری خواه ایمان بیاورند یا نیاورند تو بوظیفه خود عمل کن «ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ» خداوند تو را نصرت میفرماید و غلبه و عزت و شوکت عنایت میکند دین تو، کتاب تو و اوصیاء تو و ذریه تو و امت تو تا قیامت باقیست.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۰] .... ص : ۱۸۶

إِنَّكَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتى وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ (۸۰)

محققا شما نمیتوانی بشنوانی مرده ها را و نمیتوانی بشنوانی کرها را زمانی که پشت کنند و عقب روند.

آنچه دعوت کنی. از برای انسانی چندین حیات و چندین موت هست: حیات نباتی حیوانی، انسانی، ملکوتی، حیات نباتی تا مادامیست که رشد میکند تا جوان است سپس مدتی وقوف دارد و بعد از آن نکس میکند در سن پیری حیات نباتی او میمیرد وَ مَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ (یس آیه ۶۸) حیات حیوانی که موجد حس و حرکت است و از بخار است تا مادامی که نفس میآید چون بخار تمام شد و نفس نیامد موت است حیات انسانی تا مادامی که عقل و شعور و فهم و ادراک دارد باقیست پس از زوال آنها موت است حیات ملکوتی و روحانی تا مادامی که تعلق باین بدن دارد باقیست پس از قطع علاقه موت است که روح تعلق میگیرد بقالب مثالی و صور برزخی و مثل افلاطونی تا صفحه قیامت که باز برگردد و بهمین بدن عنصری تعلق بگیرد خداوند این کفار و مشرکین و ارباب ضلالت را که قابل هدایت نیستند و امروز هم در جامعه ما افراد زیادی داریم اینها را معرفی فرموده که پرده هوی و شهوت و کبر و نخوت و عناد و عصبیت روی عقل آنها را پوشانیده مثل آینه که روی او پرده یا کثافت گرفته از انسانیت انداخته و داخل حیوانات شده میفرماید إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا (فرقان آیه ۴۴) و نیز میفرماید وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ كَثِيراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ

بِها وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لا يُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا يَسْمَعُونَ بِها أُولئِكَ كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِكَ هُمُ الْغافِلُونَ

(اعراف آیه ۱۷۹) و همین نحوی که از برای حیات حیوانی حواس ظاهره هست از چشم و گوش و زبان و حس و حرکت از برای روح هم حواس باطنه است نه چشم قلب می بیند و نه زبان قلب اقرار میکند و نه گوش قلب میشنود لذا میفرماید:

(إِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ).

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ

(إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ) پشت میکنند و فرار میکنند که فرمایشات تو را نشنوند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۱] .... ص : ۱۸۷

وَ ما أَنْتَ بِهادِي الْعُمْيِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآياتِنا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (۸۱)

و نیستی تو بهدایت کننده کوران از ضلالت و گمراهی آنها نمیشنوانی مگر کسانی که ایمان آورند بآیات ما پس آنها تسلیم شدگان هستند.

انسان اگر در جاده راه را گم کند محتاج بدلیل و راهنما هست خداوند برای راهنمایی بشر که در تیه ضلالت افتاده و راه بجایی ندارد از لطف و کرمش انبیاء فرستاده که راه را به آن نشان دهند ولی وظیفه انبیاء این نیست که دست او را بگیرند و براه ببرند چون عنوان جبر و سلب اختیار میشود فقط وظیفه آنها راهنماییست ولی این راه نمایی فائده دارد برای کسی که چشم بصیرت داشته باشد و راه حق را از راه های باطل تمیز دهد و راهی که بآن نشاندهند بگیرد و برود ولی کور راه نمایی برای او نتیجه ندارد اینست که میفرماید:

وَ ما أَنْتَ بِهادِي الْعُمْيِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ این کفار و مشرکین چشم قلب آنها کور شده حب جاه و دنیا و بغض و عداوت و تقلید آباء و مضار دیگر لکن کوری بحدی نیست که قابل معالجه نباشد و سلب اختیار کند اگر این موانع را بر طرف کند و معالجه کند باز میشود لکن هیهات هیهات.

إِنْ تُسْمِعُ ان نافیه است یعنی نمیتوانی شنوا کنی.

إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآياتِنا بانبیاء و معجزات آنها و آثار قدرت الهی در مخلوقات و معرفت باحوال سابقین که در اثر ایمان بانبیاء نجات یافتند و در اثر تکذیب آنها بچه عقوباتی هلاک

شدند اینها توجه دارند و گوش شنوا دارند و فرمایشات انبیاء در آنها اثر میگذارد پند میگیرند هدایت میشوند گوش بفرمایشات تو میدهند.

فَهُمْ مُسْلِمُونَ تسلیم اوامر الهی و دستورات دینی و اطاعت خدا و رسول و دوری از نافرمانی میکنند و ممکن است مراد مقام تسلیم باشد که فوق مقام رضا است در آنچه برای آنها تقدیر شده از نعمت و بلاء تمام را عین صلاح میدانند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۲] .... ص : ۱۸۸

وَ إِذا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كانُوا بِآياتِنا لا يُوقِنُونَ (۸۲)

و زمانی که واقع شد قول بر آنها بیرون میکنیم از برای آنها جنبده از زمین با آنها تکلم میکند محققا ناس بآیات ما یقین ندارند.

این آیه شریفه فی نفسه از متشابهات قرآن است لذا تفسیر مفسرین عامه تفسیر برأی است مگر از ائمه اطهار و مصادر عصمت و طهارت تفسیر بیاید باید بوسید و بر چشم گذارد و اخبار در تفسیر این آیه که در برهان ۱۷ حدیث مفصل و مبسوط از کتب معتمده شیعه مثل کلینی و نعمانی و علی بن ابراهیم و غیر آنها روایت کرده که دابه الارض وجود مبارک امیر المؤمنین است در دوره رجعت در کره اخیره چون برای امیر المؤمنین در رجعت سه کره است و با او است عصای موسی و خاتم سلیمان و با عصا بصورت مؤمن میزند نقش ایمان در صورتش نمایان میشود و به خاتم بصورت کافر سواد کفر در صورتش ظاهر میشود و در بسیاری از اخبار آیه بعد را شاهد گرفته اند که شرحش و اخبارش بیان میشود انشاء اللّه تعالی و در بعض اخبار مخصوصا در کافی کلینی دارد از حضرت باقر (ع) از امیر المؤمنین که فرمود

«انا قسیم اللّه بین الجنه و النار لا یدخلهما داخل الا علی حد قسمتی و انا الفاروق الاکبر و انا الامام لمن بعدی و المؤدی عن من کان قبلی لا تتقدمنی احد الا احمد (ص) و انی و ایاه علی سبیل واحد الا انه المدعو باسمه و لقد اعطیت الست علم المنایا و البلایا و الوصایا و فصل الخطاب و انی لصاحب الکرات و دوله الدول و انی لصاحب العصا و المیسم و الدابه التی تکلم الناس».

وَ إِذا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ مراد از قول مقول است یعنی آنچه گفته شده که هذا مؤمن

و هذا كافر.

أَخْرَجْنا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ از مرقد منور خود نجف اشرف بيرون ميآيد و رجعت بدنيا ميكند.

تُكَلِّمُهُمْ هر كه را بزبان خود.

أَنَّ النَّاسَ مراد كسانى كه منكر رجعت هستند.

كانُوا بِآياتِنا لا- يُوقِنُونَ آيات الهى ائمه اطهار و ظهور حضرت بقيه اللّه و رجعت ائمه طاهرين و مؤمنين خاص و كفار محض براى انتقام.

[سوره النمل (۲۷): آيه ۸۳] .... ص : ۱۸۹

وَ يَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجاً مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِآياتِنا فَهُمْ يُوزَعُونَ (۸۳)

و روزى كه محشور ميكنيم از هر امتى يک فوج و دسته اى از كسانى كه تكذيب كردند بآيات ما پس آنها باز داشته ميشوند.

وَ يَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجاً مفسرين عامه تفسير كردند بيوم القيمه لكن اين تفسير خلاف صريح قرآنست و در اخبار بسيارى از ائمه استشهاد فرموده اند بآيه شريفه وَ حَشَرْناهُمْ، فَلَمْ نُغادِرْ مِنْهُمْ أَحَداً (كهف آيه ۴۷) كه در قيامت تمام جن و انس حتى وحوش محشور مى شوند و احدى باقى نميماند و اين آيه ميفرمايد از هر امتى فوجى محشور ميشوند و اين دليل واضح است بر رجعت و مسئله رجعت از ضروريات مذهب شيعه است و منكر آن از ايمان خارج است و اخبار رجعت از متواترات است و كتب مشتمله بر مسئله رجعت بسيار است و ما در مجلد دوم كلم الطيب آخر كتاب نقل كرده ايم بحث دوازدهم از صفحه ۳۲۷ الى صفحه ۳۴۴ در طى ۱۸ صفحه ادله رجعت و اخبار رجعت و كتبى كه بيان رجعت را متعرض شده و رد شبهات رجعت و كسانى كه رجعت ميكنند مراجعه كنيد و از آيات بسيارى از قرآن استفاده ميشود مثل همين آيه و آيه وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضى لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً يَعْبُدُونَنِي لا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً (نور آيه ۵۴) و هنوز اين وعده عملى نشده و تخلف پذير هم نيست و منحصر است بدوره رجعت و آيه شريفه وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ النَّبِيِّينَ لَما آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتابٍ وَ

حِكْمَةٍ ثُمَّ جاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ قالَ أَ أَقْرَرْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلى ذلِكُمْ إِصْرِي قالُوا أَقْرَرْنا قالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ

(ال عمران آیه ۸۱) و این آیه مصداقش منحصر است برجعت انبیاء و نصرت حضرت قائم و آیات دیگر.

وَ يَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجاً مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِآياتِنا کسانی که ظلم کردند بائمه اطهار و بمؤمنین و بانبیاء که من محض الکفر محضا محشور میشوند و بر میگردند.

فَهُمْ يُوزَعُونَ از آنها مؤاخذه میشود.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۴] .... ص : ۱۹۰

حَتَّى إِذا جاؤُ قالَ أَ كَذَّبْتُمْ بِآياتِي وَ لَمْ تُحِيطُوا بِها عِلْماً أَمَّا ذا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۸۴)

حتی موقعی که آمدند فرمود آیا شما تکذیب کردید به آیات من و نرفتید احاطه علمیه پیدا کنید بمقام و شئونات آنها یا اینکه بودید بچه عمل میکردید؟

حَتَّى إِذا جاؤُ مراد بنا بر آنچه که گفتیم دوره رجعت به این سران کفار و مشرکین و رؤسای اهل ضلال از خلفاء جور و بزرگان آنها و ظالمین بآل محمد (ص) موقعی که رجعت میکنند به آنها میفرماید:

قالَ أَ كَذَّبْتُمْ استفهام تقریریست.

بآیاتی انبیاء و ائمه اطهار که اینها آیات الهی هستند و اطلاق آیه بر اینها بسیار شده و در زیارات و اخبار و ادعیه داریم حتی علماء اعلامرا آیت اللّه اطلاق میکنند برای اینکه وجود مبارک انبیاء و ائمه مردم را بمعارف دینیه و شرایع اسلامیه و احکام الهیه و مواعظ و نصایح و سایر دستورات خداوند دلالت و ارشاد و هدایت میکنند بلکه وجود مبارک آنها علما و عملا و اخلاقا دلیل روشن و برهان قاطع است بر وجود حق و صفات ربوبی و وحدانیت او اینها تکذیب انبیاء و ائمه کردند و حق آنها را نشناختند بلکه چه اندازه ظلم و اذیت بآنها کردند و چه مقدار اهانت بمقام مقدس آنها نمودند و چه نسبتهای ناروا بآنها دادند مخصوصا بائمه طاهرین از امیر المؤمنین تا حضرت عسگری که فرمود

«ما منا الا مقتول او مسموم»

هیچ کدام بمرگ طبیعی از دنیا نرفتند و همچنین بذریه های آنها و اصحاب آنها و شیعیان آنها و

بستگان بآنها که تمام در شکنجه ظلم اینها واقع شدند باید بیایند و از آنها انتقام کشیده شود و تقاص شود مخصوصا خون ابی عبد اللَّه باید خونخواهی شود که دارد اولا مثل مختار و سلیمان ابن صرد خزاعی از قتله انتقام کشید و ثانیا احمد سفاح از بنی امیه و ثالثا حضرت بقیه اللَّه از عامه عمیا که راضی بقتل آن حضرت هستند و عاشورا را عید بزرگ خود میپندارند و رابعا ابی عبد اللَّه و اصحابش در دوره رجعت و خامسا خداوند در قیامت.

وَ لَمْ تُحِيطُوا بِها عِلْماً کوتاهی در معرفت آنها کردند.

أَمَّا ذا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ که چه کردید و با آنها چه معامله نمودید تا بکجا رسانیدید؟.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۵] .... ص : ۱۹۱

وَ وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِما ظَلَمُوا فَهُمْ لا يَنْطِقُونَ (۸۵)

و واقع میشود بر آنها قولی که عذاب و انتقام باشد بسبب آنچه ظلم کردند پس آنها عذری نمیتوانند بیاورند و تکلم نمیکنند بجواب.

جوابی ندارند بگویند، دارد در اخبار که حضرت بقیه اللَّه پس از ظهورش از مکه خارج میشود بمدینه تشریف میآورد و این دو نفر را از قبر بیرون آورد و بنخله میبندد و اتباع آنها دور آن نخله جمع میشوند و صاعقه میآید و آنها را میسوزاند سپس در مقام انتقام خون جدش باندازه ای از آنها میکشد که بعض اصحابش تعجب میکنند میفرماید اگر بکشم تا زیر رکابم خون بگیرد بهای بند نعل گسسته جدم نمیشود و میان تمام دوست و دشمن ندا میفرماید

«یا اهل العالم ان جدی الحسین قتلوه عطشانا یا اهل العالم ان جدی الحسین ذبحوه جوعانا یا اهل العالم ان جدی الحسین سلبوه عریانا»

و دارد جماعتی از مؤمنین از قبورشان خارج میشوند و ذکر آنها «یا لثارات الحسین» است و در دوره رجعت اول ابی عبد اللَّه رجعت میفرماید و بدن مطهر حضرت بقیه اللَّه را غسل میدهد کفن میکند نماز میگذارد و در مرقد خود دفن میکند و اصحاب ابی عبد اللَّه تماما رجعت میکنند با بسیاری از شیعیان از زوار و عزاداران ابی عبد اللَّه و تمام قتله ابی عبد اللَّه چه بمباشرت یا بتسبیب رجعت میکنند از آنها انتقام کشیده میشود و همچنین سایر ائمه اطهار نسبت بظالمین بآنها و از برای امیر المؤمنین سه

کره است و با شیاطین جنگ میکند و تمام شیاطین را هلاک میکند و اینست وقت معلوم که خداوند بشیطان فرمود فَإِنَّکَ مِنَ الْمُنْظَرِینَ إِلی یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (حجر آیه ۳۷) لذا میفرماید:

وَ وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَیْهِمْ قول عذابیست که وعده داده شده بآنها و مرجع ضمیر علیهم ظالمین بائمه و اصحاب ائمه و شیعیان آنها است و این عذاب بواسطه ظلم آنها است.

بِما ظَلَمُوا ولی عذاب آخرت برای کفر و شرک و کلیه معاصیست.

فَهُمْ لا یَنْطِقُونَ نمیتوانند انکار کنند ظلمهای خود را و نمیتوانند خود را تبرئه کنند و گردن دیگران اندازند و نمیتوانند عذری بتراشند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۶] .... ص : ۱۹۲

أَ لَمْ یَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّیْلَ لِیَسْکُنُوا فِیهِ وَ النَّهارَ مُبْصِراً إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ (۸۶)

آیا نمیبینید به اینکه ما جعل فرمودیم شب را تا اینکه سکونت و استراحت کنند در او و روز را روشن و برای بصیرت مقرر داشتیم بدرستی که در این جعل شب و روز آیاتیست برای قومی که ایمان میآورند.

اگر خداوند این کره زمین را ساکن قرار داده بود همیشه آن قسمت زمین که مقابل شمس بود روز بود و آن قسمت که بر خلاف آن بود شب و در هیچ یک از این دو قسمت سکونت ممکن نبود نه بر انسان نه بر حیوانات و نه بر نباتات و روئیدنیها یا از شدت حرارت میسوخت یا از شدت برودت هلاک میشدند لذا بقدرت کامله خود زمین را متحرک قرار داد که در هر بیست و چهار ساعت تقریبا دور خود بچرخد که در هر نقطه زمین هم روز باشد برای اشتغال بامور معیشتی و معاشرت و مراوده و تحصیل امر معاش و معاد و هم شب باشد برای استراحت و تلطیف هوا و رفع حرارت شمس.

أَ لَمْ یَرَوْا یعنی البته می بینند شب میشود و روز لکن چشم قلبی ندارند که بصیرت پیدا کنند کیست این قدرت نمایی را میکند.

أَنَّا جَعَلْنَا اللَّیْلَ شب را قرار دادیم در تمام نقاط زمین.

لِيَسْكُنُوا فِيهِ لكن در زمان حاضر شب كه ميشود و هو الطيف ميشود در مقام تفريح در مراكز فحشاء و منكرات هزار گونه فسق و فجور و معاصى مرتكب ميشوند نميروند در دل شب در دربار الهى و عبادت پروردگار و طلب حوائج و تضرع در پيشگاه احديت يا لا اقل «مرا بخير تو اميد نيست شر مرسان» بروند استراحت كنند.

وَ النَّهارَ مُبْصِراً ولى روز امروز براى ظلم و تعدى و ذهاب حقوق و غش و تقلب و كسبهاى حرام و و و (روز از روز تو ميسوزم و شب از شب تو).

سؤال: بر حسب قاعده بايد روز را مقدم ذكر فرمايد چرا شب را مقدم ذكر فرمود.

جواب: شب بواسطه فقدان نور است و امر عدميست و روز و جدان نور است و امر وجودى و وجود تمام ممكنات مسبوق بعدم است.

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ.

[سوره النمل (۲۷): آيه ۸۷] .... ص : ۱۹۳

وَ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ وَ كُلٌّ أَتَوْهُ داخِرِينَ (۸۷)

و روزى كه دميده ميشود در صور پس بفزع در ميآيند كسانى كه در آسمانها و در زمين هستند از ملائكه و جن و انس مگر كسانى كه خداوند خواسته باشد و تمام ميآيند كوچك و ذليل.

اين آيه شريفه هم يك شاهد قويست بر اينكه آيات قبل راجع بدوره رجعت كه بعد از دوره رجعت دستگاه قيامت برپا ميشود.

وَ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ نافخ حضرت اسرافيل است كه صاحب صور است و اين نفخه نفخه اولى است كه تمام قالب تهى ميكنند و ميميرند، ملك، جن، انس، تمام حيوانات برى و بحرى و دستگاه دنيا برچيده ميشود آسمانها درهم پيچيده ميشود ماه و خورشيد گرفته ميشود ستاره ها و كرات جويه از هم پاشيده ميشود زمين از حركت ميافتد قاعا صفصفا ميشود.

فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّماواتِ كه ملائكه باشند.

وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جن و انس فزع اضطراب و تكان خوردن است و فرياد و ناله و هول

و وحشت است و در اینجا از شدت اضطراب و وحشت جانها از بدنها خارج و تمام میمیرند.

إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ تعیین نفرموده کسانی که استثناء شده کیانند ولی ممکن است بگوئیم از ملائکه حمله عرش و چهار ملک مقرب جبرئیل میکائیل اسرافیل عزرائیل حور و غلمان بهشتی خزنه جهنم باشند که در آسمانها و در زمین حضرت بقیه اللَّه پس از رجعتش بدنیا دیگر نمی میرد و وارد محشر میشود بدلیل فرمایش پیغمبر (ص) در حدیث ثقلین که فرمود

«لن یفترقا حتی یردا علی الحوض»

زیرا اگر حضرتش هم رحلت کند تا دو مرتبه مبعوث گردد در این قسمت بین النفختین افتراق حاصل میشود قرآن را برمیدارد و خدمت جدش سر حوض کوثر میرسد.

وَ کُلٌّ أَتَوْهُ داخِرِینَ این پس از نفخه ثانیه است که تمام زنده میشوند و وارد صحرای محشر میگردند بدلیل قوله تعالی وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ (زمر آیه ۶۸) و میایند داخرین و معنای داخر صغیر و ذلیل آن کبر و نخوت که در دنیا داشتند از آنها گرفته شده با کمال ذلت و خفت و حقارت و کوچکی وارد محشر میشوند.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۸] .... ص : ۱۹۴

وَ تَرَی الْجِبالَ تَحْسَبُها جامِدَةً وَ هِیَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِی أَتْقَنَ کُلَّ شَیْ ءٍ إِنَّهُ خَبِیرٌ بِما تَفْعَلُونَ (۸۸)

و مشاهده میکنی کوه ها را گمان میکنی که اینها بر قرار و ساکن هستند و حال آنکه اینها مرور میکنند و سیر میکنند مثل مرور و سیر ابرها صنعت الهیست خداوندی که محکم و متقن فرموده هر چیزی را موافق حکمت و مصلحت و درست و بجا و بموقع.

نظر به اینکه سابقین گمان میکردند که کره زمین ساکن است و شمس دور کره زمین میگردد این آیه شریفه را حمل کردند بر قیامت که کوه ها از جا کنده میشوند و استشهاد کردند باین آیه شریفه که میفرماید وَ تَکُونُ الْجِبالُ کَالْعِهْنِ (معارج آیه ۹) وَ تَکُونُ الْجِبالُ کَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ (قارعه آیه ۵) لکن هیچ مناسبتی ندارد عهن با مرور و سیر زیرا عهن بمعنای پشم است تشبیه فرمود که کوه ها روز قیامت از هم پاشیده میشوند مثل پشم و این آیه شریفه

یکی از معجزات قرآنیست که دلیل به سیر کره زمین است که در عصر نزول قرآن احدی قائل بحرکت زمین نبود و امروز بالحس و العیان مشاهده میشود و درک میکنند که یکی از شواهد حسیه اینست که طیاره هواپیما را اگر موافق سیر زمین پرواز کند در ظرف ۱۸ ساعت مثلا یک دور سیر میکند و اگر بر خلاف آن سیر کند در مدت سی ساعت سیر میکند و سرش اینست که حرکت زمین در سیر موافق شش ساعت زودتر کمک میدهد و در سیر مخالف شش ساعت بیشتر میرسد و اگر کره زمین ساکن بود باید در هر دو سیر ۲۴ ساعت سیر کند لذا میفرماید:

وَ تَرَی الْجِبالَ تَحْسَبُها جامِدَةً مثل عمارات و ابنیه.

وَ هِیَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحابِ سیر میکند و از هم نمی پاشد بقدره کامله الهیه.

صُنْعَ اللَّهِ الَّذِی أَتْقَنَ کُلَّ شَیْ ءٍ این دلیل بر قدرت حق و دلیل بر علم باری.

إِنَّهُ خَبِیرٌ بِما تَفْعَلُونَ از نیک و بد.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۸۹] .... ص : ۱۹۵

مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ فَلَهُ خَیْرٌ مِنْها وَ هُمْ مِنْ فَزَعٍ یَوْمَئِذٍ آمِنُونَ (۸۹)

کسی که بیاید به عمل نیک یعنی افعالش نیک و حسن باشد پس از برای او است بهتر از آن حسنه و اینها در قیامت از فزع قیامت ایمن هستند.

مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ بعضی گفتند مراد از حسنه توحید و اخلاص است بعضی گفتند ایمان است و اخبار بسیاری داریم بالغ بر ۱۵ حدیث از پیغمبر و امیر المؤمنین و حضرت صادق (ع) تفسیر فرمودند بولایت و حب اهل بیت و سیئه را بانکار ولایت و بغض اهل بیت و مکرر گفته ایم که اخبار وارده در تفاسیر نوعا بیان مصداق اتم میکند و منافی با عموم و اطلاق آیه نیست لذا می گوییم الف و لام حسنه الف و لام جنس است شامل جمیع حسنات میشود از عقائد حقه و اخلاق فاضله و اعمال صالحه لکن مشروط شرایط صحت و خالی از موانع آن مثلا اگر نماز تام- الاجزاء نباشد یا فاقد بعض شرائط باشد یا دارای بعض موانع باطل و عاطل است و اگر صدق سیئه بر آن نکند یقینا حسنه نیست لذا می گوییم جمیع عبادات صحتش مربوط بایمان است غیر مؤمن هر که باشد و هر چه باشد مشمول وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً (فرقان آیه ۲۵)

میشود و ایمان مرکب ارتباطیتش جمیع عقاید حقه را لازم دارد که اگر فاقد یکی از آنها باشد ایمان نیست بلکه اگر یکی از ضروریات دین یا مذهب را منکر شود یا بدعتی در دین بگذارد یا بیکی از مقدسات دینی اهانت کند از ایمان خارج میشود و اینست مفاد اخبار که تعبیر به ولایت و حب اهل بیت شده.

فَلَهُ خَيْرٌ مِنْها بشاراتی که در قرآن و اخبار برای مؤمنین است و برای هر یک از عبادات واجبات و مندوبات و از برای هر یک از اخلاق فاضله چندین هزار است.

وَ هُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ حین رحلت بشارتش میدهند در قبر بشارت دارد از قبر بیرون آید بشارت دارد در طرف راست صحرای محشر میرود پای منبر وسیله زیر لوای حمد نامه او را بدست راستش میدهند فریاد میزنند هاؤُمُ اقْرَؤُا كِتابِيَهْ (الحاقه آیه ۱۹) بالاخص اگر مقرون بعمل صالح و تقوی باشد که میفرماید إِلَّا مَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَأُولئِكَ لَهُمْ جَزاءُ الضِّعْفِ بِما عَمِلُوا وَ هُمْ فِي الْغُرُفاتِ آمِنُونَ (سبا آیه ۳۷) وَ لَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ و غیر اینها از آیات.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۹۰] .... ص : ۱۹۶

وَ مَنْ جاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۹۰)

و کسی که بیاید فردای قیامت با سیئه پس برو افتاده میشود در آتش آیا جزا داده میشوید مگر آنچه که بودید عمل میکردید.

وَ مَنْ جاءَ بِالسَّيِّئَةِ مراد این نیست که و لو با یک معصیت وارد محشر شود و بقیه اعمالش حسنه باشد زیرا او جاء بالحسنه و السیئه بلکه مراد اینست که هیچ حسنه نداشته باشد فقط سیئه و این مخصوص است به اینکه بی ایمان از دنیا رود که تمام حسناتش باطل باشد چون مشروط بایمان است و مشروط منتفی میشود بانتفاء شرطش و شاهد بر این دعوی آیه شریفه قُلْ يا عِبادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (زمر آیه ۵۳) پس مصداق:

فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ نیستند فقط غیر اهل ایمان هستند و از این جهت در اخبار

سابقه تفسیر فرمودند بانکار ولایت و بغض اهل بیت که این یکی از اسباب زوال ایمان و مصادیق بی ایمانیست و الا مصادیق آن بسیار است مثل شرک و کفر و فرق ضاله از مسلمین بلکه فرق ضاله از شیعه مثل کیسانی واقفیه زیدیه حنفیه و بالجمله غیر اثنی عشریه بلکه در این طائفه هم منکر یکی از ضروریات دین یا ضروریات مذهب شود یا بدعتی در دین گذارد یا توهین بمقدسات دینی کند یا مرتکب معاصی که باعث زوال ایمان و لو در حال نزع بشود و جامعش اینکه بی ایمان از دنیا رود.

هَلْ تُجْزَوْنَ یعنی هرگز خدا این نحو جزاء نمیدهد.

إِلَّا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّةٍ (نساء آیه ۴۰) إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئاً (یونس آیه ۴۴) وَ لا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً (کهف آیه ۴۹).

[سوره النمل (۲۷): آیه ۹۱] .... ص : ۱۹۷

إِنَّما أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِي حَرَّمَها وَ لَهُ كُلُّ شَيْ ءٍ وَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۹۱)

جز این نیست که من مأمور شدم و امریه الهیه رسید اینکه عبادت کنم پروردگار این بلده که مکه معظمه باشد آن خدایی که این مکه را حرام قرار داده و از برای او است هر شی ء و مأمور شدم اینکه بوده باشم از مسلمین.

إِنَّما أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هذِهِ الْبَلْدَةِ مقام عبودیت بالاترین مقام است برای انسان حتی از مقام رسالت و لذا در تشهد مقدم بر مقام رسالت ذکر شده «اشهد ان محمدا عبده و رسوله» و در قرآن میفرماید عَبْداً مَمْلُوكاً لا يَقْدِرُ عَلى شَيْ ءٍ (نحل آیه ۷۵) عبد مقابل حر است حر بمعنی آزاد و سرخود و عبد باید در تحت اختیار مولی باشد هیچ نوع اختیاری از خود نداشته باشد و تحت فرمان مولی باشد از امیر المؤمنین است عرض میکند

«کفانی فخرا ان اکون لک عبدا و کفانی عزا ان تکون لی ربا»

یعنی جز این نیست که من مأمور شده ام هیچ خودیتی از خود نداشته باشم آنچه میگویم و آنچه میکنم اطاعت فرمان او است و هر چه، تقدیر کرده تسلیم صرف هستم

«الهی لا رب لی سواک و لا اله لی غیرک»

خداوند رب العالمین است. وجه اختصاص بهذه البلده چیست برای شرافت مکه است اول زمین است که خداوند

خلق فرمود و بقیه را از او زایش فرمود لذا ام القری نامیدند و کعبه که بیت اللّه الحرام است در او قرار داد که حضرت آدم بنا نمود و دارد کعبه مطابق بیت المعمور است در آسمانها و مسجد ملائکه است که اگر کلوخی از آنجا رها شود بر طاق کعبه واقع میشود و حضرت ابراهیم عرض- میکند رَبَّنا إِنِّی أَسْکَنْتُ مِنْ ذُرِّیَّتِی بِوادٍ غَیْرِ ذِی زَرْعٍ عِنْدَ بَیْتِکَ الْمُحَرَّمِ- الآیات (ابراهیم آیه ۳۷) و نیز میگوید رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِناً (ابراهیم آیه ۳۵) و مأمور شد او و اسمعیل ببناء کعبه و تطهیر آن إِذْ یَرْفَعُ إِبْراهِیمُ الْقَواعِدَ مِنَ الْبَیْتِ وَ إِسْماعِیلُ (بقره آیه ۱۲۷).

وَ عَهِدْنا إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ أَنْ طَهِّرا بَیْتِیَ- الایه (بقره آیه ۱۲۵).

الَّذِی حَرَّمَها خداوند محترم داشت این زمین را به بیت اللّه الحرام مسجد الحرام مشعر الحرام نامیده شد و حدود حرم از اطراف مکه معین است که حاج و عمار بدون احرام نمیتوانند وارد شوند و محل امن الهیست حتی قاتل را نمیتوان قصاص کرد. حتی در مورد جهاد مشرکین میفرماید:

وَ لا تُقاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ حَتَّی یُقاتِلُوکُمْ فِیهِ (بقره آیه ۱۸۷) حتی صید حرم حرام است و مزید بر شرافتش محل بعثت رسول بدعاء ابراهیم که عرض کرد رَبَّنا وَ ابْعَثْ فِیهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ یَتْلُوا عَلَیْهِمْ آیاتِکَ وَ یُعَلِّمُهُمُ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَهَ وَ یُزَکِّیهِمْ (بقره آیه ۱۲۹) و کعبه مولد امیر المؤمنین شد «شرفت به المکه و المنی» قبله مسلمین شد و غیر ذلک از شرافات.

وَ لَهُ کُلُّ شَیْ ءٍ و اختصاص دارد بخدا هر چیزی، مالک کل است هر نوع تصرفی اراده کند «لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ».

وَ أُمِرْتُ أَنْ أَکُونَ مِنَ الْمُسْلِمِینَ مقام تسلیم بالاتر از مقام رضا است و در باب سلام نماز در مجلد اول بیان شده.

[سوره النمل (۲۷): آیه ۹۲] .... ص : ۱۶۸

وَ أَنْ أَتْلُوَا الْقُرْآنَ فَمَنِ اهْتَدی فَإِنَّما یَهْتَدِی لِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّما أَنَا مِنَ الْمُنْذِرِینَ (۹۲)

و اینکه تلاوت کنم و قرائت کنم قرآن را پس کسی که هدایت شد و قبول هدایت کرد بنفع خود او است و کسی که بضلالت رفت پس بگو من وظیفه خود را انجام دادم و انذار کردم دیگر مأمور باکراه و اجبار نیستم.

وَ أَنْ أَتْلُوَا الْقُرْآنَ بر تمام جن و انس تا دامنه قیامت تمام دستورات قرآن را از معارف حقه و دستورات اخلاقی و بیان احکام شرعیه گوشزد تمام امت کنم.

فَمَنِ اهْتَدی بمعارف آن معتقد شد از توحید عدل نبوت امامت معاد خصوصیات آنها و باخلاقیاتش متخلق شد و بدستوراتش عمل نمود اوامر او را اطاعت و از نواهی او منتهی شد و فرمایشات او را پذیرفت.

فَإِنَّما یَهْتَدِی لِنَفْسِهِ سعادت دنیا و آخرت و نیل بتفضلات الهی در نشئتین و نجات از مهالک دارین را بدست آورده.

وَ مَنْ ضَلَّ و کسی که در ضلالت و گمراهی افتاد و قبول نکرد و نپذیرفت یا به اینکه قرآن را منکر شد و گفت افتراء و کذب اساطیر اولین است و پشت پا زد بدستورات او یا اینکه بعض آیات آن را از روی هوی و هوس بتأویلات بارده تأویل نمود مخصوصا آیات راجعه بامر ولایت را.

فَقُلْ إِنَّما أَنَا مِنَ الْمُنْذِرِینَ آنچه باید بگویم گفتم حجت را بر همه تمام کردم راه عذر را بستم کوشش خود را کردم دیگر وظیفه ندارم که باجبار و اکراه مردم را رو بسعادت بکشم. در خطبه الوداع فرمود

«ما من شی ء یقربکم الی الجنه و یبعدکم عن النار الا و قد امرتکم به و ما من شی ء یبعدکم عن الجنه و یقربکم الی النار الا و قد نهیتکم عنه»

و فرمود

«انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللَّه و عترتی لن یفترقا حتی یردا علی الحوض ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا ابدا».

[سوره النمل (۲۷): آیه ۹۳] .... ص : ۱۹۹

وَ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَیُرِیکُمْ آیاتِهِ فَتَعْرِفُونَها وَ ما رَبُّکَ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۹۳)

و بگو جنس حمد اختصاص دارد بخداوند تبارک و تعالی زود باشد که بشما بنماید آیات خود را پس معرفت پیدا میکنید و میشناسید آن آیات را و نیست پروردگار تو بغافل از آنچه عمل میکنید.

وَ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ مکرر در موارد بسیاری ذکر حمد شده و فرق بین حمد و مدح و شکر بیان شده مخصوصا در سوره مبارکه حمد در مجلد اول صفحه ۹۷ الی ۹۹ بیان شده و اینکه خداوند

ذاتا و صفه واقعا سزاوار حمد است و غیر او نه ذاتا و نه صفه و نه افعالا لیاقت حمد را ندارند ولی بسا لیاقت مدح و شکر را پیدا کنند و در فضیلت حمد اخبار بسیاری داریم از حضرت صادق (ع) سؤال کردند

«ای الاعمال احب الی اللَّه عز و جل فقال ان تحمده»

«و کان رسول اللَّه (ص) یحمد اللَّه فی کل یوم ثلاثمائه و ستین مره عدد عروق الجسد»

«و من قال اربع مرات اذا اصبح الحمد للَّه رب العالمین فقد ادی شکر یومه و من قالها اذا امسی فقد ادی شکر لیله»

و از امیر المؤمنین است فرمود:

«التسبیح نصف المیزان و التحمید یملأ المیزان»

و غیر اینها از اخبار.

سَیُرِیکُمْ آیاتِهِ در برهان از علی بن ابراهیم که گفت: آیات امیر المؤمنین و ائمه طاهرین هستند در دوره رجعت و گفتیم که بیان مصداق اتم است آیات الهی نجات و سعادت مؤمنین است در دنیا و در زمان ظهور و در رجعت و در برزخ و در قیامت و عذاب و بلاهای کفار و معاندین در تمام این ادوار.

فَتَعْرِفُونَها میفهمید حقانیت انبیاء و ائمه و دین را و تفضلات الهیه را در حق مؤمنین و عقوبات کفار و منافقین و ضالین را که آنچه قرآن و انبیاء و ائمه فرمودند صدق و حق بوده و آنچه معاندین و ارباب ضلال گفتند کذب و باطل بوده.

وَ ما رَبُّکَ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ خداوند بقدر خردلی از اعمال خیر بی اجر نمیگذارد و زائد بر اعمال شر عقوبت نمیکند فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ (زلزال آیه ۷ و ۸).

تم بحمد اللَّه سوره المبارکه النمل و یتلوها انشاء اللَّه تعالی بحوله و قوته سوره القصص و بقیه السور و الحمد للَّه اولا و آخرا و ظاهرا و باطنا و انا العبد المذنب السید عبد الحسین الطیب.

سوره قصص ۸۸ آیه- مکی .... ص : ۲۰۱

اشاره

بسم اللَّه الرّحمن الرّحیم و الحمد للَّه و الصّلاه و السّلام علی رسول اللَّه و آله آل اللَّه- و اللّعن علی اعداء اللَّه الی یوم لقاء اللَّه فضیلت سوره: گذشت در اول سوره شعراء حدیث شریفی که ابن بابویه مسندا از حضرت صادق (ع) روایت کرده که فرمود کسی که قرائت کند طواسین ثلاث: شعراء نمل قصص را در شب جمعه

«کان من اولیاء اللَّه و فی جوار اللَّه و فی کنفه و لم یصبه فی الدنیا بؤس ابدا و اعطی فی الاخره من الجنه حتی یرضی و فوق رضاه و زوجه مائه زوجه من الحور العین»

و در برهان از آن حضرت روایت کرده که فرمود این سوره قصص را

«من کتبها و علقها علی المبطون و صاحب الطحال و وجع الکبد و وجع الجوف یکتبها و یعلقها علیه و ایضا یکتبها فی اناء و یغسلها بماء المطر و یشرب ذلک الماء زال عنه ذلک الوجع و الالم و یشفی من مرضه و یهون عنه الورم باذن اللَّه تعالی»

و از حضرت رسول ص روایت کرده فرمود

«و من کتبها و محاها بالماء و شربها زال عنه جمیع الالام و الاوجاع»

و از خواص قرآن از آن حضرت روایت کرده فرمود

«من قرء هذه السوره کان له من الاجر عشر حسنات بعدد کل من صدق بموسی (ع) و عدد من کذب به و لم یبق ملک فی السموات و الارض الا شهد له یوم القیمه انه صادق و من کتبها و تشربها زال عنه جمیع ما تشکو من الالم باذن اللَّه تعالی».

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱] .... ص : ۲۰۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

طسم (۱)

مکرر بیان شده که این حروف مقطعه رموزیست پیش خدا و رسول «إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ»

و از ابن بابویه است از حضرت صادق (ع) که فرمود

«طسم فمعناه انا الطالب السمیع المبدء المعید»

و از علی بن ابراهیم

«قال طسم حروف اسم اللّه الاعظم المرموز فی القرآن»

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲] .... ص : ۲۰۲

تِلْکَ آیاتُ الْکِتابِ الْمُبِینِ (۲)

این آیاتی که در این سوره مبارکه است آیات قرآن مجید است که قرآن کتاب مبین است و گذشت که یکی از اسماء قرآن در بسیاری از سور قرآنی کتاب است مثل «ذلِکَ الْکِتابُ» اول بقره و کتاب مبین مثل همین آیه.

تلک اشاره بآیات این سوره مبارکه قصص است و قصص جمع قصه است و مراد قضایای موسی است و قوم موسی که مبعوث بر آنها شده از فرعونیان و بنی اسرائیل و در این سوره مبارکه فقط اکتفاء بقضایای موسی فرمود دون سایر انبیاء از نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط که در بسیاری از سور بیان شد.

آیات یعنی بعض آیات قرآنیست و الا آیات قرآن بسیار است از اول قرآن تا آخر آن یک قسمتش در این سوره بیان شده.

الکتاب الف و لام عهد است و مراد قرآن است که این قرآن متصف بصفه:

المبین است که مبین احوال انبیاء و مواعظ و نصایح و احکام و عقاید است.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳] .... ص : ۲۰۲

نَتْلُوا عَلَیْکَ مِنْ نَبَإِ مُوسی وَ فِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ (۳)

تلاوت میکنیم بر تو از خبر موسی و فرعون بحق و صدق از برای قومی که ایمان میآورند.

فرعون ماده اصلیه آن فرع است و او و نون زائد است و جمع آن فراعنه و از ابن جوزی نقل شده که فراعنه سه فرعون بودند فرعون ابراهیم نامش سنان بوده و فرعون یوسف ریان ابن ولید و فرعون موسی ولید بن مصعب و بین زمانی که یوسف داخل مصر شد و زمانی که موسی بعنوان رسالت داخل شد چهار صد سال بود و اما موسی در خبر ابن بابویه از حضرت صادق (ع) روایت کرده که حضرت یوسف در نزدیک وفاتش آل یعقوب را جمع کرد و آنها هشتاد نفر بودند و فرمود این طائفه قبط بر شما مسلط میشوند و بشما اذیت و عذاب میکنند و خداوند به دست یکی از شما بنی اسرائیل که نامش موسی بن عمران است شما را نجات میدهد این

بنی اسرائیل هر کدام نام فرزند خود را عمران گذاردند و او نام فرزند خود را موسی گذارد بامید اینکه او باشد و از حضرت باقر (ع) روایت کرده که فرمود

«ما خرج موسی بن عمران حتی خرج قبله خمسون کذابا من بنی اسرائیل کلهم یدعی انه موسی بن عمران»

و چون این خبر منتشر شد و بگوش فرعون رسید و کهنه و سحره باو خبر دادند که هلاک تو و قوم تو بدست غلامیست از بنی اسرائیل که در این سال متولد میشود فرعون قابله های زیادی در خانه های بنی اسرائیل فرستاد که هر زنی حمل داشته باشد شکم آن را پاره کنند و بچه او را سر ببرند که مثنوی میگوید:

صد هزاران طفل سر ببریده شد تا کلیم اللّه موسی دیده شد

در بسیاری از آیات دارد يُذَبِّحُ أَبْناءَهُمْ وَ يَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ ولی خداوند حمل موسی را مخفی کرد و تا حین ولادت آثاری نداشت خداوند در این سوره یک قسمت آنها را بیان میفرماید:

نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَإِ مُوسى وَ فِرْعَوْنَ من تبعیضیه است تمام خبر موسی و فرعون را بیان نفرموده در بسیاری از سور قرآنی یک قسمت بیان شده.

بالحق مقابل مزخرفاتی که یهود و نصاری در کتب عهدین که قریب ۶۰ کتاب است و کتب وحی میدانند نسبت بحضرت موسی داده شد.

لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ اما حقیقت قرآن و اینکه کلام الهیست و تمام حق و صدق است فقط برای کسانی که ایمان دارند.

تنبیه: مراد از مؤمنین کسانی نیستند که نام اسلام روی خود گذارده اند زیرا مخالفین در کتب خود در تفسیرات خود یک نسبتهای ناروایی بمقام مقدس انبیاء و بالاخص بحضرت موسی داده اند که کذب و افتراء است چون دست آنها از دامن ائمه اطهار کوتاه و از فرمایشات آنها بی بهره اند حتی علماء آنها حرام کردند خواندن کتب شیعه را مبادا بعضی متنبه شوند فقط مؤمنین شیعه اثنی عشری آنهم مشروط به اینکه مزخرفاتی که بعض عوام دارند دور بیندازند و آنچه از مصادر عصمت و طهارت صادر شده بگیرند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴] .... ص : ۲۰۳

إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلا فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلَ أَهْلَها شِيَعاً يَسْتَضْعِفُ طائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْناءَهُمْ وَ يَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ إِنَّهُ كانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (۴)

محققا فرعون علو و بلند پروازی کرد در روی زمین و قرار داد اهل زمین را طایفه طایفه و ضعیف نمود یک طایفه آنها را به سر بریدن پسران آنها و واگذاردن زنهای آنها. محققا او بود از فساد کننده گان.

إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلا فِی الْأَرْضِ کارش بجایی رسید که گفت: فَحَشَرَ فَنادی فَقالَ أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی (نازعات آیه ۲۳ و ۲۴) و بموسی گفت قالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ (شعراء آیه ۲۸).

وَ جَعَلَ أَهْلَها شِیَعاً شیع طایفه طایفه بزبان ما دو دسته کرد و مراد از اهل زمین آن مقداری که در تصرف او بود از مصر و دو فرقه کردن قبطیان را که با آنها از یک قبیله بود عزت و شوکت مال و منال بآنها داد و بنی اسرائیل را ذلیل و خوار و تحت فشار قرار داد مردان آنها را باعمال شاقه وادار میکرد زنان آنها را بعنوان کنیزی و کلفتی میگرفت بچه های آنها را سر میبرید که میفرماید:

یَسْتَضْعِفُ طائِفَةً مِنْهُمْ که بنی اسرائیل باشند اینها را بسیار ضعیف و پست میشمرد.

یُذَبِّحُ أَبْناءَهُمْ که موسی بدنیا نیاید لکن غافل از اینکه نطفه موسی زیر تخت فرعون باید منعقد شود چون عمران پاسبان اطراف تخت فرعون بود خاک بسر این خدایی که شب روی تخت خود با اینکه هفت در بند داشته بسته میترسد آسیبی باو برسد مادر موسی بهوای شوهرش آمد تمام درها باز شد پاسبانها همه بخواب زیر تخت فرعون نطفه موسی منعقد شد.

وَ یَسْتَحْیِی نِساءَهُمْ ظاهر مراد از استحیاء اخذ برای کلفتی و کنیزیست و شاید مراد این باشد که بچه های آنها اگر ذکور بودند میکشت و اگر اناث بودند متعرض نمیشد.

إِنَّهُ کانَ مِنَ الْمُفْسِدِینَ فساد در ظلم و تعدی و فسادی بزرگتر از دعوی الوهیت نیست.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵] .... ص : ۲۰۴

وَ نُرِیدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَی الَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا فِی الْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوارِثِینَ (۵)

و ما اراده کردیم اینکه منت بگذاریم بر کسانی که آنها را ضعیف کردند در زمین و آنها را پیشوایان قرار دهیم و قرار دهیم آنها را وارث دیگران.

وَ نُرِيدُ اراده، علم بصلاح است و حکمت علم بصالح و مفاسد است و از شئون علم است و از صفات ذات بخلاف مشیئه که از صفات فعل است که ایجاد است بر وفق صلاح.

أَ.....نَمُنَّ تمام نعمتها و تفضلات الهی از روی منت است باید بنده همیشه ممنون نعمتهای الهی باشد زیرا احدی طلب ندارد خداوند برایگان تفضل میفرماید فقط قابلیت تفضل میخواهد در محل غیر قابل تفضل نمیفرماید چون قبیح است و محال است از او سر زند.

عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ که بنی اسرائیل باشند که در آیه قبل فرمود:

«يَسْتَضْعِفُ طائِفَةً مِنْهُمْ».

وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً انبیاء بنی اسرائیل از زمان موسی تا عیسی علیهم السلام و چهار عنوان داریم که منطبق بر انبیاء و اوصیاء انبیاء میشود: امام ولی حجه خلیفه وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنا وَ أَوْحَيْنا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْراتِ وَ إِقامَ الصَّلاةِ وَ إِيتاءَ الزَّكاةِ وَ كانُوا لَنا عابِدِينَ (انبیاء آیه ۷۳) إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ (مائده آیه ۵۵) رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ (نساء آیه ۱۶۵) قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبالِغَةُ (انعام آیه ۱۴۹) إِنِّي جاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (بقره آیه ۳۰) امام یعنی پیشوا که باید دیگران باو اقتداء کنند و متابعت کنند مثل امام جماعت که مأمومین اقتداء میکنند و در افعال متابعت مینمایند و کفار و مشرکین هم امامی دارند که متابعت آنها را میکنند چنانچه میفرماید: وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ لا يُنْصَرُونَ (همین سوره آیه ۴۱) ولی بمعنی صاحب اختیار است و آنهم منوط است بجعل الهی و چهار قسم ولی داریم. ولایه کلیه مطلقه، کلیه مقیده، جزئیه مطلقه، جزئیه مقیده، کلیه مطلقه خاص انبیاء نسبت بامت و ائمه علیهم السلام است نسبت برعیت کلیه مقیده مجعول بر مجتهد جامع الشرائط و نواب انبیاء و ائمه، جزئیه مطلقه ولایت اب و جد نسبت بصغیر و مجنون و سفیه، جزئیه مقیده قیم مجعول از قبل جد و اب یا از قبل مجتهد علی الصغار و المجانین و السفهاء، حجه بمعنی دلیل و برهان و قطع عذر طرف که انبیاء پس

از اقامه معجزه و ائمه بعد از ثبوت امامت حجه اللَّه هستند بر خلق حتی علماء حجه الاسلام هستند. خلیفه جانشین خدا در وجوب متابعت و حرمت مخالفت

«من اطاعکم فقد اطاع اللَّه و من عصاکم فقد عصی اللَّه».

وَ نَجْعَلَهُمُ الْوارِثِينَ که فرعون و فرعونیان غرق شوند و منازل و جواهرات و اندوخته های آنها و ریاست و سلطنت نصیب بنی اسرائیل شود.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶] .... ص : ۲۰۶

وَ نُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ نُرِيَ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما مِنْهُمْ ما كانُوا يَحْذَرُونَ (۶)

و تمکن دهیم برای آن طایفه مستضعف بنی اسرائیل در زمین و بنمایانیم فرعون و هامان و لشکر آنها را آنچه که بودند از بنی اسرائیل در ترس و خوف و حذر میکردند.

گذشت که حضرت یوسف خبر داده بود و این خبر بگوش فرعون رسیده بود و کهنه هم باو خبر داده بودند بسیار در حذر بودند و کردند آنچه کردند خداوند اراده فرمود که این وعده را عملی فرماید و فرعون و هامان که وزیر فرعون بود و بر لشگر فرعون امیر بود با لشگر هایشان هلاک کند بغرق و بنی اسرائیل را نجات دهد و سلطنت و ریاست را نصیب آنها کند که مفاد وَ نُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ است و روزگار فرعونیان را تباه کند و سیاه کند که میفرماید:

فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمُ الطُّوفانَ وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ (اعراف آیه ۱۳۰) تا عاقبت آن ها را بغرق هلاک کند.

تنبیه: نظر به اینکه خبر از رسول محترم است که آنچه در امم سابقه واقع شده در امت من هم واقع میشود «طابق النعل بالنعل و القذه بالقذه»:

اخبار بسیاری داریم بسیار مفصل و مبسوط که فرعون و هامان شیخین هستند که تعبیر برجلین من قریش فرموده و اسامی آنها را ذکر نفرموده تقیه و جنود آنها اتباع آنها تا زمان ظهور حضرت بقیه اللَّه «الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا» ائمه اطهار از امیر المؤمنین تا حضرت عسکری و به ظهور حضرت بقیه اللَّه و رجعت ائمه طاهرین مصداق:

وَ نُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ که مشارق و مغارب زمین در تحت سیطره آنها واقع میشود و فرعون و هامان این امت و رؤساء از جنود آنها زنده میشوند و از آنها انتقام کشیده میشود که مصداق (وَ نُرِيَ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما مِنْهُمْ ما كانُوا يَحْذَرُونَ) است و این اخبار بسیار است از پیغمبر (ص) و امیر المؤمنین و حضرت باقر و حضرت صادق و حضرت رضا و حضرت عسگری (ع) خبر مفصل است بسیار طولانی که پیغمبر (ص) اسامی یک یک آنها را با صفات حمیده آنها برای سلمان بیان میفرماید و بشارت بسلمان میدهد که تو هم در دوره رجعت بر میگردی بدنیا و یک قسمت این اخبار مختصرا در مجمع البیان است و قسمت مفصل مبسوط در برهان حتی کیفیت ولادت حضرت بقیه اللّه را از حکیمه خاتون نقل فرموده مراجعه کنید.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷] .... ص : ۲۰۷

وَ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّ مُوسى أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَ لا تَخافِي وَ لا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَ جاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ (۷)

و وحی فرستادیم بسوی مادر موسی اینکه شیر ده موسی را و چون برای او ترس و خوف پیدا کردی او را بینداز در دریا رود نیل و نترس و محزون نباش محققا ما او را بتو برمیگردانیم و او را یکی از پیغمبران خود قرار میدهیم.

اولا مقام مادر موسی بچه پایه است که مورد وحی الهی واقع شده که ملائکه بر او نازل شوند و ابلاغ وحی کنند که مفاد:

وَ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّ مُوسى است چنانچه بر ساره وارد شدند و بشارت باسحاق دادند و بر مریم وارد شدند و بشارت بعیسی دادند دیگر جای تعجب نیست که بر صدیقه طاهره نازل شوند و صحیفه فاطمیه که از ودایع ائمه است بر او بیان کنند که در او اسامی تمام شیعیان الی یوم القیمه ثبت است با اینکه مسلما صدیقه طاهره افضل از آنها بوده.

أَنْ أَرْضِعِيهِ او را شیر داد و خداوند محبت او را در دل قابله که موکله بر مادر موسی بود انداخت و بروز نداد بفرعون مادر موسی بر حسب امر الهی او را در صندوقی گذاشت که آب در جوف آن داخل نشود و انداخت در رود نیل که مفاد:

فَإِذا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ است و خداوند برای اطمینان قلب مادرش و رفع حزن او بشارت داد باو.

وَ لا تَخافِي وَ لا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ شاید چند ساعتی بیشتر طول نکشید که موسی آمد در دامن مادرش بعلاوه بشارت بزرگ باو دادند که بسیار مسرور و خرم شود.

وَ جاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸] .... ص : ۲۰۸

فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَناً إِنَّ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما كانُوا خاطِئِينَ (۸)

پس گرفتند از رود نیل موسی را ال فرعون و نتیجه این التقاط و اخذ اینست که موسی برای آنها دشمن و مورث حزن آنها شود محققا فرعون و هامان و جنود آنها هستند از خطاکاران.

فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ بعضی گفتند این صندوق را از نجار ابتیاع کرده و آن نجار سه مرتبه رفت که راپرت دهد زبانش بسته شد و نتوانست لکن در خبر داریم که از آسمان آمد و موقعی که آمدند برای تفتیش بچه را در تنور مخفی کرد پس از رفتن مفتش ها خواهرش پرسید کجا بچه را مخفی کردی گفت در تنور گفت من تنور را آتش کرده بودم آمدند دیدند موسی با آتش ها بازی میکند و خداوند رشد یک ساله باو عنایت فرمود و چون او را در صندوق گذاردند که میفرماید: إِذْ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّكَ ما يُوحى أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَ عَدُوٌّ لَهُ وَ أَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَ لِتُصْنَعَ عَلى عَيْنِي (طه آیه ۳۸).

لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَناً لام عاقبت است یعنی عاقبت این التفاط این است که موسی دشمن آنها میشود و باعث حزن آنها که سبب هلاک آنها میگردد و علتش این است که:

إِنَّ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما كانُوا خاطِئِينَ اما خطاء آنها اینکه بمقداری احمق و سفیه بودند که فرعون بهامان میگوید برای من قصری بنا کن تا مطلع شوم بر خدای موسی و گفتند قصر بسیار مرتفعی برای او بناء کردند تا اندازه ای که ممکن بود بجایی برسند دستور داد تختی بر او ساختند و چهار میله اطرافش نصب کردند و چهار گوسفند ذبح کردند و ببالای

میله ها نصب کردند و چهار کرکس بپای میله ها و آنها بطلب گوشت ها پرواز کردند باندازه ای بالا رفتند که دیگر زمین پیدا نبود و بجایی نرسیدند این حماقت واقعا مورد تعجب است بر فرض خدای موسی جسم باشد و در آسمان باشد از کجا این طرف است که اینها میروند و بر فرض آن همه لشگر دارد دستور میدهد تخت را وارو کنند. همچه احمقی دعوی خدایی میکند و اعجب، از او کسانی که دعوت او را میپذیرند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۹] .... ص : ۲۰۹

وَ قالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَ لَكَ لا تَقْتُلُوهُ عَسى أَنْ يَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ (۹)

و گفت زن فرعون که این باعث روشنایی چشم من و چشم تو است نکشید او را امید است اینکه نفعی ببخشد ما را یا اینکه او را بگیریم اولاد خود و اینها شعور نداشتند.

وَ قالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ آسیه بنت مزاحم بود و یکی از زنهای بسیار عالیه که در عداد مثل حوا و مریم و خدیجه بشمار میرفت و در مجمع البحرین از حضرت امام حسن (ع) روایت کرده که فرعون هیچگونه تصرفی در او نکرده هر موقعی که اراده میکرد جنیه شبیه او میشد و با آن نزدیکی میکرد و میفرماید «و کذلک ام کلثوم و عمر» موقعی که صندوق را از روی آب گرفتند همین آسیه درب آن را باز کرد یک بچه اما بسن بچه یک ساله نمایان بود از رشد خداوند محبتی از او در قلب آسیه انداخت و در قلب خود فرعون که میفرماید وَ أَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي (طه آیه ۳۹) ولی مع ذلک اراده قتل او را کردند و گفت مگر من دستور ندادم هر فرزندی که بدنیا بیاید او را بکشند آسیه گفت دستور تو این بود که در این سال که کهنه خبر داده بودند هر طفلی متولد شد او را بکشند و این بچه متولد شده سال قبل است لکن غافل از اینکه اگر کهنه راست گفتند پس نمیتوانی جلوگیری کنی اگر جلوگیری کنی کذب آنها ظاهر میشود و اگر دروغ گفتند پس چه فائده در کشتن اطفال بود.

(قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَ لَكَ لا تَقْتُلُوهُ) این طفل باعث چشم روشنایی من و تو است چون فرعون با این خدائیش اولاد پیدا نکرد و کسی را نداشت که بعد از او جای گیر او شود آسیه گفت این را بر

خود اتخاذ میکنیم و چون در دستگاه خود ماهاست برای ما استفاده دارد.

عَسی أَنْ یَنْفَعَنا از او بهره برداری میکنیم.

أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً اولاد خود قرار میدهیم و او را ولیعهد خود قرار میدهیم فرعون صرف نظر کرد از قتل او.

وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ که این نه برای فرعون نفعی دارد و نه اولاد فرعون میشود مثل کسانی که اولاد پیدا نمیکنند بچه سر راهی برمیدارند و احکام اولاد بر او بار میکنند میفرماید وَ ما جَعَلَ أَدْعِیاءَکُمْ أَبْناءَکُمْ الی ان قال ادْعُوهُمْ لِآبائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آباءَهُمْ فَإِخْوانُکُمْ فِی الدِّینِ (احزاب آیه ۴ و ۵).

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۰] .... ص: ۲۱۰

وَ أَصْبَحَ فُؤادُ أُمِّ مُوسی فارِغاً إِنْ کادَتْ لَتُبْدِی بِهِ لَوْ لا أَنْ رَبَطْنا عَلی قَلْبِها لِتَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (۱۰)

و صبح کرد قلب مادر موسی فارغا از فکر موسی بیرون نمیرفت اگر قلب او را محکم نکرده بودیم بوعده خود هر آینه نزدیک بود که ظاهر کند که موسی بچه من است یا بناله یا امهاه یا تفتیش از حال موسی زیرا وعده الهی قلب او را محکم کرد و چشم براه بود که بچه کی باو برمیگردد و در چه حالی برمیگردد.

تنبیه: بغته بنظرم آمد حال رباب مادر علی اصغر موقعی که ابی عبد اللَّه او را برد بمیدان این مادر چشم براه بود که آیا ابی عبد اللَّه بچه را سیراب برمیگرداند یا تشنه بر میگردد ولی گمان نمیکرد که این بچه را با گلوی دریده برمیگرداند دارد عصر عاشورا چون دیدند دو بچه از تشنگی هلاک شدند و نمیشود اینها را باین حالت عطش برد برای کوفه دستور داد آب دادند ناگاه میان زنها حال رباب پریشان شد و صدای ناله او بلند شد علیا علیه زینب در مقام تسلیت بر آمد عرض کرد پس از آنکه آب آشامیدم دیدم پستانهایم پر از شیر شد.

وَ أَصْبَحَ فُؤادُ أُمِّ مُوسی در خبر است از حضرت صادق (ع) که فرمود سه روز گذشت و خبری از موسی نرسید نمیدانست فرزندش در کجا است و در چه حالت است آیا هنوز روی دریاست

یا کسی او را التقاط کرده.

فارِغاً چند تفسیر بر این جمله کرده اند چون فارغ بمعنی خالیست بعضی گفتند خالی بود قلب او از حزن بسبب اطمینان بوعده الهی یعنی خیالش راحت بود بعضی گفتند یعنی غیر از ذکر موسی متوجه شیئی نبود بعضی گفتند فراموش کرده بود وحی الهی و وعده او را لکن مفاد این جمله جواب کلمه:

إِنْ کادَتْ لَتُبْدِی بِهِ لَوْ لا أَنْ رَبَطْنا عَلی قَلْبِها است و لو امتناعیه است یعنی اگر ما بواسطه وحی باو وعده برگشتن باو نداده بودیم قلبش مضطرب بود و نزدیک بود اظهار کند ولی چون قلبش محکم بود هیچ گونه اضطرابی نداشت و امر او را ظاهر نکرد و سرش اینست که:

لِتَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ ایمان محکم داشت که البته باو برمیگردد.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۱] .... ص : ۲۱۱

وَ قالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّیهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ (۱۱)

و مادر موسی بدخترش خواهر موسی گفت برو ببین خبری از موسی میآوری خواهرش آمد از دور بنحوی که احدی متوجه نشود دید موسی در دامن فرعون و آسیه مورد عنایات آنها واقع شده بسیار مسرور شد و بمادرش خبر داد ولی نمیدانستند که بچه نحو برمیگردد بمادرش.

وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ که این خواهر موسی است و آمده است برای کشف حال موسی.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۲] .... ص : ۲۱۱

وَ حَرَّمْنا عَلَیْهِ الْمَراضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقالَتْ هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی أَهْلِ بَیْتٍ یَکْفُلُونَهُ لَکُمْ وَ هُمْ لَهُ ناصِحُونَ (۱۲)

و حرام کردیم ما بر او شیر شیر دهنده گان را از قبل از آنکه بمادرش برگردد پس گفت خواهر موسی میخواهید شما را دلالت کنم بر خاندانی که تکفل حال این بچه را بکنند برای شما و آنها از برای او ناصح هستند.

پس از آنکه موسی را بنا گذاردند که اولاد فرعون و آسیه باشد فرستادند در بنی اسرائیل زنهای شیرده را بیاورند چون فرعون بچه های آنها را کشته بود مادرهای آنها شیر فراوانی داشتند هر زن شیرده آوردند موسی پستان آنها را نگرفت و با دست خود دور میکرد که مفاد:

وَ حَرَّمْنا عَلَيْهِ الْمَراضِعَ مِنْ قَبْلُ است بسیار فرعون و آسیه محزون شدند خواهر موسی که نامش کلثوم بود آمد گفت منهم یک شیرده سراغ دارم اگر اجازه میدهید او را خبر کنم بیاید شاید پستان او را بگیرد که معنای:

فَقالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ که قطع نظر از شیر اگر پستان او را گرفت آنها تکفل حال او را هم میکنند که او را تر و خشک کنند و مراقب حال او باشند فرعون و آسیه بسیار خوشوقت شدند گفت:

وَ هُمْ لَهُ ناصِحُونَ نمیگذارند مریض شود یا چایش پیدا کند یا کثیف شود او را تربیت میکنند و بشما تحویل میدهند قبول کردند او آمد و مادر موسی را برداشت و برد و بمجرد اینکه پستان دهان آن گذاشت چنان مکید که شیر از اطراف دهانش میریخت حقوق زیادی بر او مقرر داشتند و موسی را بدست او سپردند که میفرماید:

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۳] .... ص : ۲۱۲

فَرَدَدْناهُ إِلى أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُها وَ لا تَحْزَنَ وَ لِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۱۳)

پس برگردانیدیم او را بسوی مادرش تا اینکه چشمش روشن شود و محزون نباشد و بداند که وعده الهی حق است و لو اکثر آنها نمیدانند حقّیت وعده های خدا را.

این وعده اولی خداوند بود که فرمود:

إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ و انتظار وعده ثانوی داشت که فرمود:

وَ جاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ و حضرت موسی در دستگاه فرعون عظمتی پیدا کرد و بر مراکب فرعون سوار میشد و باطراف گردش میکرد و دائما نزد مادرش و خواهرش میرفت بعنوان مادر رضاعی و خواهر رضاعی بآنها احسان میکرد تا بحد رشد و کمال رسید که میفرماید:

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۴] .... ص : ۲۱۲

وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ اسْتَوى آتَيْناهُ حُكْماً وَ عِلْماً وَ كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۱۴)

و چون به حد بلوغ رسید و قوای او محکم شد و بر صراط مستوی قدم برداشت دادیم باو حکم و علم را و همین نحو جزا میدهیم نیکوکاران را.

وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ بعضی گفتند ۳۳ سال بعضی گفتند ۴۰ سال لکن در خبر ابن بابویه

مسندا از حضرت صادق (ع) است فرمود

(ثمانیه عشر سنه)

وَ اسْتَوی در حدیث است یعنی محاسن او ظاهر شد یعنی ریش درآورد.

آتَیْناهُ حُکْماً وَ عِلْماً بعضی گفتند مراد از حکم دین حقه و علم باحکام لکن این غلط است زیرا انبیاء در تمام عمر معصوم بودند و شرط اولی نبوت و رسالت و وصایت عصمت است بلکه ظاهرا مراد از حکم مقام نبوت است و مراد از علم افاضه علوم از جانب الهی بوحی و الهام باو عنایت شد بلی مقام رسالت و تبلیغ هنوز باو عنایت نشده بود تا موقعی که مأمور شد بدعوت فرعون و این دو مقام نسبتش عام و خاص است «کل رسول نبی و لا عکس» چه بسیار از انبیاء بودند که دارای مقام رسالت نبودند حتی حضرت رسول (ص) میفرماید

«کنت نبیا و الادم بین الماء و الطین»

با اینکه مقام رسالت و دعوت و ابلاغ پس از چهل سالگی بود بلکه دلیل قطعی داریم بر این معنی زیرا حضرت رسالت قبل بعثت نه تابع دین ابراهیم بود و نه عیسی زیرا افضل از آنها بود بلکه بدین خود بود پس مقام نبوت را داشت و از شواهد این معنی:

وَ کَذلِکَ نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ است زیرا ایتاء حکم و علم پس از محسن بودن موسی بود که جزاء آن ایتاء حکم و علم است و محسن کسی را گویند که تمام افعال و اخلاق و عقائد آن حسن باشد پس فقه و علم باحکام را داشته بلکه ممکن است مراد از محسن همان مقام عصمت باشد که انبیاء قبل از مقام نبوت دارا بودند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۵] .... ص : ۲۱۳

وَ دَخَلَ الْمَدِینَهَ عَلی حِینِ غَفْلَهٍ مِنْ أَهْلِها فَوَجَدَ فِیها رَجُلَیْنِ یَقْتَتِلانِ هذا مِنْ شِیعَتِهِ وَ هذا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغاثَهُ الَّذِی مِنْ شِیعَتِهِ عَلَی الَّذِی مِنْ عَدُوِّهِ فَوَکَزَهُ مُوسی فَقَضی عَلَیْهِ قالَ هذا مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِینٌ (۱۵)

و داخل شد موسی در یکی از مدائن فرعون در موقعی که اهل آن مدینه غافل بودند متوجه نبودند پس یافت در آن مدینه دو نفر را که در مقام قتل یکدیگر برآمده بودند یکی از آنها از بنی اسرائیل و دارای ایمان بود و دیگری کافر و از قبطیان بود پس استغاثه کرد آنکه از شیعیان موسی بود از موسی که بفریادم برس بر آنکه عدو موسی و کافر بود

پس زد آن را موسی پس کارش تمام شد یعنی مرد موسی گفت این عمل شیطان است.

محققا او دشمن گمراه کننده آشکار است.

وَ دَخَلَ الْمَدِينَهَ بعضی گفتند خارج مصر بود در نزدیکی مصر بعضی گفتند مصر بود- موسی بیرون رفته بود داخل مصر شد.

عَلی حِينِ غَفْلَهٍ مِنْ أَهْلِها یا در بین مغرب و عشاء بوده یا ظهر بوده که مردم در منازل رفته بودند برای استراحت و تغذی و تعشی.

فَوَجَدَ فِيها رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلانِ بهم آویخته بودند که یکدیگر را بکشند.

هذا مِنْ شِيعَتِهِ اسرائیلی بود آنهم از مؤمنین بنی اسرائیل یعنی بر مسلک و طریقه موسی بود در حدیث است که حضرت صادق (ع) بابی بصیر فرمود

«لیهنکم الاسم»

یعنی خداوند برای شما مؤمنین اسمی تفضل فرموده عرض کرد

«قال قلت و ما الاسم قال الشیعه اما سمعت اللَّه سبحانه یقول فَاسْتَغاثَهُ الَّذِی مِنْ شِيعَتِهِ».

وَ هذا مِنْ عَدُوِّهِ قبطی و کافر بود.

فَاسْتَغاثَهُ الَّذِی مِنْ شِيعَتِهِ از این جمله استفاده میشود که قبطی اراده قتل اسرائیلی را داشته و اسرائیلی در مقام دفاع بوده و بیچاره شده لذا استغاثه کرده که موسی بفریادم برس این قبطی مرا میکشد.

عَلَی الَّذِی مِنْ عَدُوِّهِ رفع شر این را از من بنما.

فَوَكَزَهُ مُوسی بعضی گفتند یک مشت بسینه او زد که از اسرائیلی دور شو افتاد و مرد بعضی گفتند بعصا زد لکن این موقع موقعی نبود که موسی عصا دست گیرد.

فَقَضی عَلَيْهِ افتاد و بدرک واصل شد.

قالَ هذا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطانِ در مشار الیه هذا مفسرین اختلاف کردند و دو وجه از سید مرتضی نقل کردند و لکن ظاهر اینست که مقاتله قبطی و اسرائیلی از وسوسه شیطان است اما قبطی که معلوم است کافر و ظالم و قاصد قتل مؤمن بود اما اسرائیلی اینکه با این تسلط قبطیان و ضعف

اسرائیلی مورد معارضه و طرفیت نداشت و اما موسی و لو قتل کافر مباح است بخصوص در مقام دفاع از مؤمن و حفظ نفس مؤمن واجب است لکن اولی این بود که قبطی را بگیرد و باسرائیلی بفرماید دور شو و فرار کن تا رفع شر قبطی بشود فقط یک ترک اولی بود.

إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ إِنَّ الشَّيْطانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا (فاطر آیه ۶).

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۶] .... ص : ۲۱۵

قالَ رَبِّ إِنِّی ظَلَمْتُ نَفْسِی فَاغْفِرْ لِی فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ (۱۶)

گفت موسی پروردگار من بدرستی که من ظلم بنفس خود کردم پس بیامرز مرا پس خداوند آمرزید او را محققا خداوند آمرزنده مهربان است.

همین آیه دلالت صریح دارد بر اینکه قتل قبطی جایز بوده زیرا اگر جایز نبود مورد مغفرت نمیشد زیرا جنبه حق الناسی داشته و ظلم در حق او شده و تا مظلوم راضی نشود یا قصاص و دیه داده نشود خداوند نمیامرزد چنانچه در حدیث قدسی میفرماید:

«و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم»

پس همین ترک اولی بوده و انبیاء همین ترک اولی را گناه بزرگ میدانند و طلب مغفرت میکنند چنانچه آدم و زوجه او قالا رَبَّنا ظَلَمْنا أَنْفُسَنا وَ إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنا وَ تَرْحَمْنا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِينَ (اعراف آیه ۲۳) و میفرماید فَتَلَقَّی آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِماتٍ فَتابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (بقره آیه ۳۷) و در حق نوح در جمله «إِنَّ ابْنِی مِنْ أَهْلِی» تا آنجا که میگوید رَبِّ إِنِّی أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْئَلَكَ ما لَيْسَ لِی بِهِ عِلْمٌ وَ إِلَّا تَغْفِرْ لِی وَ تَرْحَمْنِی أَكُنْ مِنَ الْخاسِرِينَ (هود آیه ۴۷ الی ۴۹) لذا:

قالَ رَبِّ إِنِّی ظَلَمْتُ نَفْسِی فَاغْفِرْ لِی ظلم بنفس همان ترک اولی بود گفتند

«حسنات الأبرار سیئات المقربین»

در خارج ما مشاهده میکنیم بعضی افعال از اطفال خوب است و دلیل بر کمال او است و همین افعال از آدم بزرگ قبیح است حتی عالم با جاهل تفاوت دارد در خبر است

«یغفر للجاهل سبعین ذنبا حتی یغفر للعالم ذنبا واحدا»

و دارد

«اشد الناس حسره یوم القیمه العالم التارک لعلمه»

و دارد

«ان اهل النار یتأذون من ریح العالم التارک لعلمه»

از هر کسی یک نوع توقعی است انبیایی که دارای مقام عصمت و طهارت و نبوت هستند

ص: ۲۱۵

ترک اولی سزاوار نیست از آنها و گمان نکنید که ترک اولی فعل مکروهیست بلکه با مستحبات بسیار با فضیلت هم سازش دارد مثلا ده عمل مستحبّ با فضیلت باشد مثل تلاوت قرآن، اشتغال باذکار، گریه از خوف الهی، صلوه نافله، صدقات مندوبه، احسان به بنده گان و امثال اینها لکن افضل از همه آنها ارشاد و هدایت است اگر اشتغال بآنها پیدا کرد البته مثوبت آنها را درک میکند لکن ترک اولی کرده لذا در حق این چهارده نور پاک ما معتقدیم که حتی ترک اولی هم از آنها صادر نشده و لذا افضل از همه انبیاء و رسل هستند.

فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيم

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۷] .... ص : ۲۱۶

قالَ رَبِّ بِما أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ (۱۷)

موسی عرض کرد پروردگار من بسبب اینکه انعام فرمودی بمن از مغفرت و رحمت پس نمیباشم هرگز پشت از برای مجرمین.

از این آیه استفاده میشود که همراهی و اعانت کفار و مشرکین و ظلمه و فساق و فجار جائز نیست زیرا تمام اینها مصداق مجرم هستند و مخصوصا در اخبار بسیار مذمت از اعانت ظالم شده حتی دارد

«لا تعنهم علی بناء مسجد»

و دارد

«من اعان ظالما سلطه اللَّه علیه»

و فردای قیامت، ندا میکنند

«این الظلمه این اعوان الظلمه این اشباه الظلمه فیضرب لهم سرادق من النار حتی یفرق الناس من الحساب»

و نیز دارد میفرماید

«و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم».

قالَ رَبِّ بِما أَنْعَمْتَ عَلَيَّ از مغفرت و عفو از این جمله استفاده میشود مقام نبوت موسی که باو وحی رسید که «فَغَفَرَ لَهُ» و الا از کجا میدانست که مشمول مغفرت الهی شده.

فَلَنْ أَكُونَ لن برای نفی تأیید است یعنی هرگز نمیباشم.

ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ. مطلقا.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۸] .... ص : ۲۱۶

فَأَصْبَحَ فِی الْمَدِینَهِ خائِفاً یَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِی اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ یَسْتَصْرِخُهُ قالَ لَهُ مُوسی إِنَّکَ لَغَوِیٌّ مُبِینٌ (۱۸)

پس صبح کرد در مدینه در حالی که خائف بود که فرعونیان او را دستگیر کنند و بازاء قتل قبطی او را بقتل رسانند و انتظار میکشید که بکجا امر

منجر میشود پس ناگاه آن اسرائیلی که دیروز پناه بموسی آورد با یک نفر قبطی دیگر گلاویز شد و طلب نصرت کرد و پناه برد حضرت موسی باو فرمود هر آینه تو در غوایت افتاده ای نباید با این تسلط قبطیان بر اسرائیلیان هر روز یک فسادی ایجاد کنی غوایت آشکارا.

فَأَصْبَحَ فِی الْمَدِینَهِ شب را بروز آورد خبر رسید بفرعون که یک نفر قبطی بدست یکی از اسرائیلی ها کشته شده درباریان فرعون در مقام برآمدند که او را پیدا کنند لذا حضرت موسی، خائِفاً یَتَرَقَّبُ بود کجا برود نه میتوانست نزد فرعون برود او را بقتل رسانند چنانچه در چند آیه بعد عرض کرد قالَ رَبِّ إِنِّی قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخافُ أَنْ یَقْتُلُونِ (آیه ۳۳) با این حالت خوف برخورد کرد.

فَإِذَا الَّذِی اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ بهمان اسرائیلی که روز قبل او را نجات داد و دشمن او را کشت آن اسرائیلی قوت قلبی پیدا کرده بود و تصور میکرد که موسی چون در نظر فرعون محترم است و او را بفرزندی اتخاذ کرده.

یَسْتَصْرِخُهُ طلب فریادرسی کرد که با یک قبطی دیگر گلاویز شده بودند موسی این قبطی را هم میکشد و این دشمن دین را هم از بین میبرد.

قالَ لَهُ مُوسی حضرت موسی بآن اسرائیلی فرمود:

إِنَّکَ لَغَوِیٌّ مُبِینٌ در یک همچه موقعی که بنی اسرائیل اسیر فرعونیان و قبطیان هستند نباید با آنها ستیزگی کرد بهانه بدست میآورند و دمار از روزگار بنی اسرائیل برمیدارند لذا در شریعت اسلام تقیه واجب شد حتی از حضرت صادق است فرمود:

«التقیه دینی و دین آبائی»

حتی در خبر است

«من لا تقیه له لا دین له»

حتی در مورد تقیه عمل بر خلاف تقیه باطل است این جهال که شجاعت بخرج میدهند در مسجد الحرام مهر میگذارند یا کارهای دیگر نماز آنها باطل است یا یک حرف میزنند و خود و جماعتی را بزحمت میاندازند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۱۹] .... ص : ۲۱۷

فَلَمَّا أَنْ أَرادَ أَنْ یَبْطِشَ بِالَّذِی هُوَ عَدُوٌّ لَهُما قالَ یا مُوسی أَ تُرِیدُ أَنْ تَقْتُلَنِی کَما قَتَلْتَ نَفْساً بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِیدُ إِلَّا أَنْ تَکُونَ جَبَّاراً فِی الْأَرْضِ وَ ما تُرِیدُ أَنْ تَکُونَ مِنَ الْمُصْلِحِینَ (۱۹)

پس چون اراده کرد موسی اینکه حمله کند بآنکه دشمن موسی و اسرائیلی بود گفت ای موسی آیا اراده کرده ای که مرا بکشی چنانچه دیروز یک نفر را کشتی اراده نداری مگر آنکه بوده باشی جبار در زمین و اراده نداری که بوده باشی از اصلاح کنندگان.

فَلَمَّا أَنْ أَرادَ أَنْ یَبْطِشَ بِالَّذِی هُوَ عَدُوٌّ لَهُما حضرت موسی قصد کشتن او را نداشت بلکه میخواست دفع شر او را بکند و بطش در اینجا بمعنی حمله و توجه بطرف او است که این هم از قبطیان بود و دشمن موسی و آنکه با او گلاویز شده بود.

قالَ یا مُوسی أَ تُرِیدُ أَنْ تَقْتُلَنِی ترسید و خیال کرد که موسی قصد قتل او را دارد لذا بطریق استفهام گفت أَ تُرِیدُ أَنْ تَقْتُلَنِی کَما قَتَلْتَ نَفْساً بِالْأَمْسِ هر روز میخواهی یک نفر از ما را بکشی حضرت او را دفع کرد رفت و خبر داد فرعونیان را که قاتل قبطی موسی بوده اینها مشورت کردند که در مورد موسی چه کنند از یک طرف مقرب نزد فرعون است و از یک طرف طرفداری از بنی اسرائیل میکند تا تصمیم گرفتند بر قتل او.

إِنْ تُرِیدُ إِلَّا أَنْ تَکُونَ جَبَّاراً فِی الْأَرْضِ خون ریزی میکنی و با قبطیان عداوت میورزی و آدم کشی میکنی.

وَ ما تُرِیدُ أَنْ تَکُونَ مِنَ الْمُصْلِحِینَ که اگر دو نفر با هم مخالفت کردند بین آنها را اصلاح دهی و نگذاری زد و خورد کنند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۰] .... ص : ۲۱۸

وَ جاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَی الْمَدِینَهِ یَسْعی قالَ یا مُوسی إِنَّ الْمَلَأَ یَأْتَمِرُونَ بِکَ لِیَقْتُلُوکَ فَاخْرُجْ إِنِّی لَکَ مِنَ النَّاصِحِینَ (۲۰)

و آمد مردی از آخر مدینه با کمال سرعت نزد موسی و گفت در دربار فرعون مشاوره میکردند که تو را بقتل رسانند پس بیرون رو از مدینه محققا من از برای تو از ناصحین هستم.

وَ جاءَ رَجُلٌ گفتند همان مؤمن آل فرعون بود که خداوند شرح حال او را در سوره مؤمن

بیان فرموده که ایمانش را کتمان کرده بود و گفتند پسر عموی فرعون بود چون دید مذاکره قتل موسی است بفوریت قبل از آنکه تصمیم قطعی بر قتل او بگیرند خود را به موسی رسانید.

مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَهِ که قصر فرعون بود نزدیک دریای مصر.

يَسْعى بشتاب میآمد تا خود را بموسی رسانید.

قالَ يا مُوسى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ جمعیت درباریان مذاکره قتل تو را میکنند من بفوریت خود را بتو رساندم که تا مشورت آنها و تصمیم آنها قطعی نشده که:

لِيَقْتُلُوكَ و تا بتعقیب تو نیامده اند.

فَاخْرُجْ فرار کن و از مصر بیرون رو که اینها دیگر دست بتو ندارند.

إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ من بتو ایمان دارم و با تو هم مسلک و هم عقیده ام و نسبت بتو علاقه دارم و ناصح و مشفق تو هستم حضرت موسی خوف پیدا کرد تصور نمیکرد که با این مقامی که نزد فرعون دارد برای یک قتل قبطی او را بقتل رسانند چون این خبر باو رسید خائف شد.

مسئله: یکی از واجبات عقلیه و شرعیه حفظ نفس است دفع ضرر مقطوع یا مظنون یا محتمل بحکم عقل و شرع واجب است بلی در جایی که امرا هم از حفظ نفس باشد مثل حفظ دین یا حفظ مقدسات دین مثل حفظ انبیاء و ائمه و لو قطع بضرر نفسی باشد باید اقدام کرد.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۱] .... ص : ۲۱۹

فَخَرَجَ مِنْها خائِفاً يَتَرَقَّبُ قالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۲۱)

پس بیرون رفت از مدینه مصر در حالی که خائف بود و مترقب بود که در تعقیب او بیایند و عرض کرد پروردگار من نجات ده مرا از قوم ستم گران.

فَخَرَجَ مِنْها ظاهرا پیاده بود که از مصر بیرون آمد و بطرف مدین فرار اسیر کرد و لذا خائف بود که اگر در تعقیب او بیایند البته سواره با اسبهای تندرو میامدند و زود او را دستگیر میکردند که میفرماید:

خائِفاً يَتَرَقَّبُ لذا با حال اضطرار در پیشگاه احدیت عرض کرد:

قالَ رَبِّ نَجِّنِی مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ که یکی از مواردی که دعاء سریع الاجابه است در حال اضطرار است که دست از همه اسباب ظاهریه کوتاه و توجه تامی بحضرت حق پیدا کند که در قرآن میفرماید أَمَّنْ یُجِیبُ الْمُضْطَرَّ إِذا دَعاهُ وَ یَکْشِفُ السُّوءَ (نمل آیه ۶۲) و سر اینکه تخصیص داد اجابت را بمضطر با اینکه خداوند مجیب الدعوات است چنانچه میفرماید وَ إِذا سَأَلَکَ عِبادِی عَنِّی فَإِنِّی قَرِیبٌ أُجِیبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذا دَعانِ (بقره آیه ۱۸۶) چون مضطر توجه تام بخدا دارد و دستش از همه اسباب کوتاه است از افلاطون است که گفت:

«الحوادث سهام و الافلاک قسی و الانسان هدف و الرامی هو اللّه فاین المفر) خدمت امیر المؤمنین کلام او را عرض کردند حضرت فرمود فَفِرُّوا إِلَی اللَّهِ (الذاریات آیه ۵۰) و گفتند مضطر چند طائفه هستند «المذنب الذی یسئل المغفره و الخائف الذی یسئل الامن و المریض الذی یسئل العافیه و المحبوس الذی یطلب الخلاص» و در اخبار بسیاری داریم که ائمه طاهرین مخصوصا حضرت بقیه اللّه مصداق اتم مضطرین هستند بقرینه جمله بعد که میفرماید «وَ یَجْعَلُکُمْ خُلَفاءَ الْأَرْضِ» و حضرت موسی خائف بود که سؤال امن میکرد.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۲] .... ص : ۲۲۰

وَ لَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقاءَ مَدْیَنَ قالَ عَسی رَبِّی أَنْ یَهْدِیَنِی سَواءَ السَّبِیلِ (۲۲)

و چون متوجه شد بطرف مدین که از مصر خارج شد و بطرف مدین سیر او بود گفت امید است که پروردگار من مرا هدایت فرماید براه مستوی و صراط مستقیم.

وَ لَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقاءَ مَدْیَنَ مدین از تصرف فرعون بیرون بود و بعین این توجه موسی بطرف مدین شبیه هجرت حضرت رسالت بود از مکه معظمه که لیله المبیت اطراف خانه آن حضرت را گرفتند که آن حضرت را بقتل رسانند حضرت هجرت فرمود بمدینه طیبه خداوند شوکت و عظمت داد باو و در موقع فتح مکه مراجعت کرد و تمام دشمنان آن حضرت یا بشرف اسلام مشرف شدند یا از بین رفتند پس از چند سال حضرت موسی هم پس از چند سال که نزد شعیب بود مقام رسالت باو عنایت فرمود و با معجزات محیر العقول مراجعت کرد و فرعونیان هلاک شدند و آنچه قابل هدایت بودند هدایت شدند که در حق پیغمبر (ص) میفرماید إِنَّ الَّذِی فَرَضَ

عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرادُّكَ إِلى مَعادٍ

(همین سوره آیه ۸۵) بنا بر بعض تفاسیر لکن از ائمه است که مراد رجعت است چنانچه بیاید.

قالَ عَسى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَواءَ السَّبِيلِ مفسرین گفتند راه را گم کرده بود، لذا این کلمه را درخواست کرد لکن این جمله باین معنی منافی با جمله قبل است که فرمود «وَ لَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقاءَ مَدْيَنَ» بطرف مدین سیر میکرد چون میدانست که فرعون تصرفی در مدین ندارد و این جمله گفت از باب یقینی که داشت از آن وحی که بمادرش شده بود که فرمود «وَ جاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ.» لذا تعبیر بعسی ربی کرد و انتظار مقام رسالت را داشت که پس از اعطاء مقام نبوت بمقام رسالت هم نائل شود بلکه بالاتر از مقام رسالت که مقام اولی العزمی را هم خداوند باو عنایت فرمود چون قبلا با اینکه مقام نبوت داشت تابع دین ابراهیم بود بعد از مقام رسالت دین ابراهیم در بنی اسرائیل نسخ شد و دین موسی آمد ولی در بنی اسمعیل باقی بود تا زمان رسالت حضرت خاتم و این است ظاهرا معنی أَنْ يَهْدِيَنِي سَواءَ السَّبِيلِ.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۳] .... ص : ۲۲۱

وَ لَمَّا وَرَدَ ماءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودانِ قالَ ما خَطْبُكُما قالَتا لا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعاءُ وَ أَبُونا شَيْخٌ كَبِيرٌ (۲۳)

و چون وارد شد نزدیک مدین که چاهی بود و اهل مدین مواشی خود را میآوردند از آن چاه بتوسط دلو آب میکشیدند و آنها را آب میدادند.

مدین مرکز حضرت شعیب بود و طریق بین مصر و بیت المقدس بود و حضرت شعیب گفتند «هو ابن مکید بن یشجره بن مدین» بوده و آن شهر را بنام جد آنها مدین نام نهادند لذا در قرآن مجید تعبیر باخوت میفرماید وَ إِلى مَدْيَنَ أَخاهُمْ شُعَيْباً (اعراف آیه ۸۵) که اخوت نسبی داشت با آنها و فعلا تعبیر بمداین میکنند و گفت حضرت شعیب یکی از دختران حضرت لوط را ازدواج نمود و بر دو قبیله مبعوث یکی اصحاب مدین و دیگر اصحاب ایکه و ایکه اسم یک درخت است که پیچیده بود و او را میپرستیدند و حضرت شعیب عمر طولانی داشت که از زمان حضرت ابراهیم تا زمان موسی باقی بود و از بنی اسرائیل بود و اصحاب مدین در مخالفت او بصیحه هلاک شدند و اصحاب ایکه بعذاب یوم الظله و حضرت شعیب را خطیب الانبیاء نام

نهادند زیرا با بیانات روشن و مواعظ کافیه دعوت می فرمود و طائفه شعیب بسیار محترم بودند که همین اهل مدین باو گفتند وَ لَوْ لا رَهْطُکَ لَرَجَمْناکَ (هود آیه ۹۱) حضرت موسی وَ لَمَّا وَرَدَ ماءَ مَدْیَنَ مشاهده کرد جمعیت زیادی با مواشی زیادی آمده اند بر سر چاهی آب مکشند و مواشی خود را آب میدهند که:

وَجَدَ عَلَیْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ یَسْقُونَ از برای امه اطلاقاتیست امه انبیاء امم ماضیه کسانی که پیغمبری بر آنها نازل شده و امت پیغمبر اسلام مسلمین الی یوم القیمه و بر حضرت ابراهیم هم اطلاق شده که میفرماید أُمَّةً قانِتاً لِلَّهِ (نحل آیه ۱۲۰) و بر جمعیت زیادی هم اطلاق شده مثل همین آیه.

وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَیْنِ تَذُودانِ قالَ ما خَطْبُکُما قالَتا لا نَسْقِی حَتَّی یُصْدِرَ الرِّعاءُ وَ أَبُونا شَیْخٌ کَبِیرٌ و یافت موسی از غیر آنها که سقایت میکردند دو نفر زن را که ممنوع شده بودند از سقایت مواشی خود گفت شما دو نفر چه مقصد و منظوری دارید گفتند ما سقایت نمیکنیم تا این جماعت مواشی خود را سقایت نکنند و نروند و حال آنکه پدر ما پیر مرد سال خورده ئیست:

این دو زن دو دختران حضرت شعیب بودند و چون این جماعت ایمان بشعیب نیاورده بودند اعتنایی بدختران او نداشتند و آنها را راه نمیدادند برای سقایت مواشی آنها تا موقعی که آنها بروند و کسی از آنها باقی نماند اینها بروند مشاهده کنید که حضرت شعیب چه اندازه غریب بوده میانه اینها که یک نفر مرد نداشته که روانه کند برای سقایت مواشی فقط این دو دختر باید بروند سقایت کنند.

تنبیه: اهل مدین کافر بودند و ایمان بشعیب نیاورده بودند لکن مع ذلک بدختران شعیب اذیت و آزاری نمیرسانیدند فقط برای سقایت مواشی آنها را راه نمیدادند تا خود فارغ نشوند امان از امتی که میگفتند ما مسلمانیم و پیغمبر اسلام را معترفیم و خود را خلیفه این پیغمبر میدانیم فقط پیغمبر یک دختر بیش نداشت با او چه کردند تخته در بپهلویش زدند استخوان

پهلو را شکستند تازیانه ببدن مطهرش زدند که خون آلود شد غلاف شمشیر ببازویش زدند که مثل بازوبند ورم کرد سیلی بصورتش زدند اثر گذاشت چشمش قرمز شد محسن او را سقط کردند فدک او را غصب کردند درب خانه اش را آتش زدند.

یک دختر از رسول الهی بجای ماند کی جا داشت اینهمه ظلم و ستم کنند

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۴] .... ص : ۲۲۳

فَسَقى لَهُما ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقالَ رَبِّ إِنِّی لِما أَنْزَلْتَ إِلَیَّ مِنْ خَیْرٍ فَقِیرٌ (۲۴)

پس حضرت موسی سقایت کرد برای آن دو امرأه پس رفت در سایه خستگی راه و سقایت را فرو نشاند قدری استراحت کرد پس گفت پروردگار من محققا بآنچه برای من نازل فرموده ای فقیر و محتاج هستم.

حضرت موسی بحال این دو دختر که آثار عفت و بزرگی از آنها مشاهده کرد بحال آنها رقت کرد.

فَسَقی لَهُما گفتند دلو این چاه بقدری بزرگ بود که ده نفر بکمک یکدیگر میکشیدند حضرت موسی آنها را عقب کرد و یک تنه دلو را بالا آورد و مواشی آن دو دختر را سیراب کرد و آنها را روانه کرد آنها بسیار خوشنود شدند رفتند خدمت شعیب و شرح این قضیه را بیان کردند.

ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ رفت زیر سایه درختی از شدت حرارت و خستگی و گرسنگی که گفتند در بیابان که میآمد آذوقه همراه نداشت و با علف بیابان ارتزاق میکرد قدری استراحت نماید.

فَقالَ رَبِّ إِنِّی لِما أَنْزَلْتَ إِلَیَّ مِنْ خَیْرٍ فَقِیرٌ اخباری داریم که احتیاج شدید داشت به نان که تغذی کند چون بسیار گرسنه بود و گفتند موسی سه مرتبه اظهار گرسنگی کرد یکی در این موقع و یکی در موقعی که به فتی گفت: آتِنا غَداءَنا لَقَدْ لَقِینا مِنْ سَفَرِنا هذا نَصَباً (کهف آیه ۶۲) و یکی بخضر گفت لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَیْهِ أَجْراً (کهف آیه ۷۷) لکن این یکی از مصادیق بوده ولی موسی نمیدانست وارد مدین شود بر کی وارد شود تمام اهل مدین کافر

بودنـد و بچه وسـیله ای تعیش کنـد لـذا اظهار فقر در پیشـگاه احدیت کرد خداوند برای او با کمال احترام وسـیله فراهم فرمود چون دختران شـعیب رفتنـد خدمت شـعیب و بر حسب قاعده همه روزه زودتر آمدند شـعیب سـبب پرسـید شـرح ما وقع را بیان کردند و شـعیب هم انتظار یک همچه موقعی را داشت چون گفتند شـعیب از شدت بکاء سه مرتبه نابینا شد و خداوند چشم او را برگردانید و خطاب رسـید که اگر گریه تو برای خوف از آتش است ما تو را نجات میبخشـیم و اگر شوق بهشت است برای تو مبـاح نمودیم عرض کرد پروردگـار من برای شوق ملاقـات تو و ازدیـاد محبت تو است خطاب شـد چون چنین است ما هم کلیم خود را خادم تو مقرر فرمودیم لذا انتظار این موهبت را داشت چون دخترانش شرح این قضیه را بر او بیان کردند یک نفر آنها را روانه کرد که او را بیاورد.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۵] .... ص : ۲۲۴

فَجاءَتْهُ إِحْداهُما تَمْشِی عَلَی اسْتِحْیاءٍ قالَتْ إِنَّ أَبِی یَدْعُوکَ لِیَجْزِیَکَ أَجْرَ ما سَقَیْتَ لَنا فَلَمَّا جاءَهُ وَ قَصَّ عَلَیْهِ الْقَصَصَ قالَ لا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ (۲۵)

پس آمـد یکی از آن دختران شـعیب راه میرفت بـآرامی با کمال حیاء و عفت گفت به موسـی بـدرستی که پـدرم تو را دعوت فرموده که مزد و جزاء این زحمتی که بر ما کشـیدی و سـقایت کردی بدهد پس چون آمد موسی نزد شعیب و شرح حال خود را بیان کرد شعیب باو گفت مترس نجات پیدا کردی از قوم ظلم کنندگان.

فَجاءَتْهُ إِحْداهُما گفتند آن دختر بزرگش که همین دختر را شعیب بموسی تزویج کرد.

تَمْشِی عَلَی اسْتِحْیاءٍ مشی و طریقه اش از روی حیا و خجلت بوده که بیاید و یک مرد غریب را دعوت کند چون امر پدر بود و اطـاعتش لازم بود آمـد ای کاش دختر شـعیب میآمـد و دختران امروز را مشاهـده میکرد که با کمال زینت و آرایش میان هزار اجنبی صـحبت و شوخی و هم مجلس و هم مشـرب در مجـالس فحشاء و منکرات و تفریـح و تفریحات مشـی میکننـد البته آن دختر شـعیب است و اما دختر پیغمبر اسلام حضرت رسول از او پرسیدند چه صفتی از برای زن بهترین صفات است عرض کرد اینکه چشمش بنامحرمی نیفتد و چشم نامحرمی باو نگاه نکند.

قالَتْ إِنَّ أَبِی یَدْعُوکَ لِیَجْزِیَکَ أَجْرَ ما سَقَیْتَ لَنا و لو حضرت موسی برای اجر و مزد- این سقایت را نکرد لکن شعیب خواست تدارک کند زحمت او را حضرت موسی فرمود بدختر شعیب که شما در عقب سر من بیائید و راه را بمن نشان دهید که چشم من بچادر شما نیفتد آمد تا نزد شعیب، شعیب احوال پرسی کرد کجا بودی و به اینجا برای چه آمدی.

فَلَمَّا جاءَهُ وَ قَصَّ عَلَیْهِ الْقَصَصَ شرح حال خود را بیان کرد و شعیب فهمید شخص بزرگواریست از خاندان انبیاء مثل اسحق و یعقوب است اولا برای راحت خیال او فرمود:

قالَ لا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ فرعونیان قدرت بر ورود مدین ندارند و از تحت سیطره آنها خارج است سپس برای اینکه موسی جای دیگری نرود و این زحمت بزرگ که سقایت مواشی است از دخترانش برداشته شود و همان دخترش که آمد و موسی را نزد شعیب برد به پدرش شعیب گفت:

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۶] .... ص : ۲۲۵

قالَتْ إِحْداهُما یا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَیْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِیُّ الْأَمِینُ (۲۶)

و گفت یکی از آن دو دختر ای پدر بزرگوار من این شخص را اجیر کن بدرستی که بهتر کسیست که اجیر کنی هم دارای قوت است و حریف اهل مدین میشود و هم امین است اهل خیانت نیست.

قالَتْ إِحْداهُما همان که همراه موسی آمد نزد شعیب و او را دعوت کرد برد نزد پدرش گفت:

یا أَبَتِ ای پدر جان ما.

اسْتَأْجِرْهُ چون دید آدم متدین فهمیده با ایمان است و اهل خیانت نیست و این زحمت هم از پیش پای آنها برداشته میشود.

إِنَّ خَیْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ معلوم میشود که قبلا حضرت شعیب بعض اشخاص را قبلا اجیر میکرد لکن ایمان نداشتند و خیانت هم میکردند و کفایت هم نداشتند و از این جهت آنها را رها میکرد ولی دخترش چون آن غیرت و حمیت و طهارت را از موسی دیده بود گفت بهترین کسی

است که او را اجیر کنی.

الْقَوِیُّ الْأَمِینُ اما قوه او بتنهایی سقایت مواشی ما را کرد و اهل مدین حریف آن نشدند و اما امانت سقایت ما را کرد و هیچ گونه توقعی هم از ما نکرد و بسیار با دین و ایمان است و باین ملاقات هم حضرت موسی خیالش تأمین شد که از چنگال فرعونیان خلاص شد و هم جایگاه بسیار خوبی بر او فراهم شد و هم تأمین امور زندگانی او شد و هم شعیب مسرور شد که یک نفر امین متدین قوی عهده دار امور او بدست آورد و هم دختران شعیب مسرور شدند که دیگر نروند در جامعه کفار برای سقایت مواشی لذا فرمود بموسی:

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۷] .... ص : ۲۲۶

قالَ إِنِّی أُرِیدُ أَنْ أُنْکِحَکَ إِحْدَی ابْنَتَیَّ هاتَیْنِ عَلی أَنْ تَأْجُرَنِی ثَمانِیَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْراً فَمِنْ عِنْدِکَ وَ ما أُرِیدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَیْکَ سَتَجِدُنِی إِنْ شاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِینَ (۲۷)

که من همچه اراده ای کردم که یکی از این دو دختر را تزویج شما کنم مشروط بر اینکه شما اجیر من شوی هشت سال پس اگر ده سال بخواهی مانعی ندارد اختیار با خودت و من نمیخواهم شما را بمشقت و زحمت بیندازم خواهید دید که من انشاء اللَّه از صالحین هستم.

سؤال: اولا تردید در ازدواج که یکی از این دو معنی ندارد باید زوج و زوجه معین باشد و ثانیا تردید در مدت هشت سال یا ده سال اینهم صحیح نیست و ثالثا اجاره بنفع شعیب است و مهر را زوجه مالکه میشود.

جواب: اما از اول اینکه تردید معنی اینست که هر کدام را که صلاح طرفین است حین ازدواج معین میکنند و اما از ثانی اجاره بر همان هشت سال است غایه الامر اگر موسی بخواهد دو سال بر او اضافه کند و اما از ثالث موقعی که زوجه مهر خود را بنفع دیگری قرار دهد مانعی ندارد مثل اینکه بگوید مهر من صد تومان صدقه بفقراء است، دارد در خبر که در عهد رسول اللَّه با ازدواج میکردند بتعلیم یک سوره قرآن یا یک درهم یا یک قبضه گندم هذا اولا و ثانیا ممکن است بعض مواشی ملک زوجه باشد و ثالثا شرط اجاره شرط در ضمن عقد ازدواج

است و مهر امر دیگری باشد و شاهد بر این اینکه یک قسمت از نتاج مواشی قرار داد کشد که راجع بموسی باشد بازاء مال الاجاره.

قالَ إِنِّی أُرِیدُ أَنْ أُنْکِحَکَ إِحْدَی ابْنَتَیَّ هاتَیْنِ که دختر بزرگتر بود و گفتند نامش صفورا بود و بعضی گفتند صفراء و نام دیگری لیا بود و بعضی گفتند صفیراء.

عَلی أَنْ تَأْجُرَنِی ثَمانِیَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْراً فَمِنْ عِنْدِکَ. اشکال: از کجا معلوم که موسی تا هشت سال یا ده سال باشد.

جواب: در حدیث دارد که موسی میدانست که این مدت باقیست و انتظار رسالت را داشت.

وَ ما أُرِیدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَیْکَ که حتما ده سال باشد هر نحو که راحتی رفتار کن.

سَتَجِدُنِی إِنْ شاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِینَ حضرت شعیب که قطعا از انبیاء و رسل بوده تعبیر بانشاء اللَّه برای چیست جواب اینکه انسان هر چه دارد در تحت مشیت حق است خود استقلالی ندارد جایی که حضرت یوسف بفرماید: وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ (یوسف آیه ۵۳).

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۸] .... ص : ۲۲۷

قالَ ذلِکَ بَیْنِی وَ بَیْنَکَ أَیَّمَا الْأَجَلَیْنِ قَضَیْتُ فَلا عُدْوانَ عَلَیَّ وَ اللَّهُ عَلی ما نَقُولُ وَکِیلٌ (۲۸)

گفت موسی بشعیب این قرار داد اجاره میانه من و شما باشد که هر کدام از این دو مدت را من عملی کردم تعدی و تجاوزی بر من نباشد و مسئولیتی نداشته باشم و خداوند بر آنچه می گوییم وکیل است.

قالَ ذلِکَ بَیْنِی وَ بَیْنَکَ ذلک اشاره باین است که شعیب تزویج کند احدی ابنتین را بموسی و موسی اجیر شود احدی الاجلین را و در اجلین اختیار با موسی باشد که:

أَیَّمَا الْأَجَلَیْنِ قَضَیْتُ بهر کدام از این دو مدت عمل کردم فَلا عُدْوانَ عَلَیَّ مطالبه زیادتر از من نشود و من مکلف بزیادتر نباشم.

وَ اللَّهُ عَلی ما نَقُولُ وَکِیلٌ که خداوند شاهد بین من و شما باشد و توفیق انجام عمل

طبق قرارداد بمن عنایت فرماید که گفتند انسان در کلیه امور حتی افعال اختیاریه خود مستقل نیست در تحت مشیت حق است و اراده او «ما شاء اللَّه کان و ما لم یشأ لم یکن و لا حول و لا- قوه الا باللَّه» در هر حالی باید توکلش بخدا باشد و توکل از شئون توحید افعالیست و از برای توحید افعالی چهار درجه است:

(۱) فقط اقرار بلسان ولی قلبا نظر باسباب دارد و مستند باسباب میداند.

(۲) قلبا هم معتقد لکن رسوخ در قلب نکرده که اول توحید منافقین است و دوم هم توحید عوام که باز هنوز نظر باسباب دارند.

(۳) رسوخ در قلب و ابدا نظر باسباب نداشته باشد و او را مسبب الاسباب بداند و این توحید خواص است و مقام توکل در این مرتبه حاصل میشود.

(۴) بکلی اسباب را دور انداخته که مقام تسلیم است و توحید خاص الخاص است گفتند حضرت موسی مطالبه عصائی کرد از شعیب برای راندن اغنام و مواشی و شعیب چندین عصا داشت گفت یکی از آنها را برادر حضرت موسی برداشت عصایی که جبرئیل برای آدم آورده بود از بهشت که گفتند طول آن عصا ده زراع بوده و دو شعبه داشته و در شب روشنایی میداده و از حضرت باقر (ع) است میفرماید

«کانت عصی موسی لآدم فصارت الی شعیب ثم صارت الی موسی بن عمران و انها لعتدنا و انها لتنطق اذا استنطقت و تصنع ما تؤمر به».

[سوره القصص (۲۸): آیه ۲۹] .... ص : ۲۲۸

فَلَمَّا قَضی مُوسَی الْأَجَلَ وَ سارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جانِبِ الطُّورِ ناراً قالَ لِأَهْلِهِ امْکُثُوا إِنِّی آنَسْتُ ناراً لَعَلِّی آتِیکُمْ مِنْها بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَهٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّکُمْ تَصْطَلُونَ (۲۹)

پس چون که بجا آورد مدت قرار داد را برداشت اهل خود را و از مدین که مرکز کفر بود بطرف بیت المقدس سیر کرد رسید نزدیک طور ایمن مشاهده کرد از طور آتش را گفت باهل خود که من آتشی مشاهده میکنم شما همین جا مکث کنید من میروم رو باین آتش شاید خبری بدست بیاورم برای شما یا یک مقداری از آتش بیاورم شاید شما را از سردی نجات پیدا کنید و گرم شوید.

فَلَمَّا قَضى مُوسَى الْأَجَلَ در خبر است که اکثر مدت را که ده سال تمام بود انجام داد.

وَ سارَ بِأَهْلِهِ بعضی گفتند بطرف شام و بعضی بطرف مصر بعضی بطرف بیت المقدس شب تاریک هوا سرد باران بارید راه گم شد عیالش درد زائیدن گرفت حضرت موسی مضطرب ناگاه آنَسَ مِنْ جانِبِ الطُّورِ ناراً مشاهده کرد آتشی را از جانب طور ایمن که شعله داشت.

قالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا شما همین موضع توقف کنید که من شما را گم نکنم من آتشی مشاهده میکنم.

إِنِّی آنَسْتُ ناراً میروم رو بآتش یا راه را پیدا میکنم و میآیم شما را برمیدارم و میرویم.

لَعَلِّی آتِیکُمْ مِنْها بِخَبَرٍ اگر آنجا قافله باشد و برای سردی هوا آتش افروخته باشند طریق را از آنها سؤال میکنم (أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ) اگر خود آتش گرفته یک قسمت آن را میاورم.

لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ گرم شوید تا هوا روشن شود و راه پیدا شود.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۰] .... ص : ۲۲۹

فَلَمَّا أَتاها نُودِیَ مِنْ شاطِئِ الْوادِ الْأَیْمَنِ فِی الْبُقْعَهِ الْمُبارَکَهِ مِنَ الشَّجَرَهِ أَنْ یا مُوسی إِنِّی أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِینَ (۳۰)

پس چون آمد موسی بطرف طور ندایی شنید از طرف شاطئ وادی ایمن در بقعه مبارکه از درخت اینکه ای موسی محقق من خدا هستم پروردگار عالمین.

فَلَمَّا أَتاها نزدیک آتش آمد گفتند آتش رو باو آورد موسی عقب رفت آتش برگشت بجای خود باز موسی رو باو شد آتش باز رو باو آورد تا سه مرتبه.

نُودِیَ ندایی شنید.

مِنْ شاطِئِ الْوادِ الْأَیْمَنِ از حضرت صادق (ع) است فرمود شاطئ شط فرات است و وادی ایمن یعنی طرف راست و بعضی گفتند طرف راست شط که طرف چپ موسی میشود و بعضی بعکس طرف راست موسی که طرف چپ شط باشد و وادی بیابانیست که آب از بالا سراشیب میشود بر او چنانچه میفرماید أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسالَتْ أَوْدِیَهٌ بِقَدَرِها فَاحْتَمَلَ السَّیْلُ زَبَداً رابِیاً (رعد آیه ۱۷).

فِی الْبُقْعَهِ الْمُبارَکَهِ از ابن قولویه در کامل الزیاره از حضرت صادق (ع) روایت

کرده که فرمود بقعه مبارکه زمین کربلا است و تعبیر بمبارکه برای اینست که در بردارد جسد شریفه ابی عبد اللّه را چنانچه از حضرت سجاد است

«طوبی لارض تضمنت جسدک الشریف»

و بقعه قطعه زمین است و در خبر است که زمین کربلا قطعه ای از زمین بهشت است و هر که در زمین کربلا مدفون شد چون در قیامت خطاب میرسد که این قطعه را بجای خود برگردانید میبرند در بهشت و چون مدفونین در این ارض مقدسه سر از قبر بیرون آورند خود را در بهشت مشاهده میکنند خطاب میرسد بملائکه که مقداری از این زمین کم شده عرض میکنند شیعیان بردند جوف کفن خود گذاردند خطاب میرسد آنها را هم بیاورید.

مِنَ الشَّجَرَهِ أَنْ یا مُوسی إِنِّی أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِینَ خداوند ایجاد کلام کرد در شجره که یکی از اسماء الهیه متکلم است یعنی خلق میکند کلام را و چون کلام امر عرضیست باید در یک محلی ایجاد شود در هوا یا در عرش یا در شجره چنانچه قرآن مجید کلام حق است و هم چنین احادیث قدسیه نه اینکه خدا آمده باشد در درخت چنانچه مجسمه گفتند،

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۱] .... ص: ۲۳۰

وَ أَنْ أَلْقِ عَصاکَ فَلَمَّا رَآها تَهْتَزُّ کَأَنَّها جَانٌّ وَلَّی مُدْبِراً وَ لَمْ یُعَقِّبْ یا مُوسی أَقْبِلْ وَ لا تَخَفْ إِنَّکَ مِنَ الْآمِنِینَ (۳۱)

و این که بینداز عصای خود را پس چون رؤیت کرد آن عصا را بحرکت در آمد مثل اینکه ماریست بزرگ برگشت و نزدیک نرفت ای موسی اقبال کن رو باو برو و نترس بدرستی که تو از آمنین هستی ایمن هستی.

وَ أَنْ أَلْقِ عَصاکَ یک جمله در تقدیر است بواسطه دلالت کلام که پس از امر بالقاء عصا فالقاها و چون القاء کرد.

فَلَمَّا رَآها پس دید آن عصا را.

تَهْتَزُّ یعنی بحرکت و جنبش در آمد.

کَأَنَّها جَانٌّ در اینجا تعبیر بجان فرموده و اهتزاز در سوره طه میفرماید فَإِذا هِیَ حَیَّهٌ تَسْعی (آیه ۲۰) در سوره اعراف میفرماید فَإِذا هِیَ ثُعْبانٌ مُبِینٌ (آیه ۱۰۷) و هر سه اطلاق مفاد یک معنی است نه آنچه مفسرین گفتند که باختلاف مواقع است بر موسی و بر فرعون و بر

سحره لکن مخصوصا دو تعبیر اول در یک موقع بوده برای موسی.

وَلَّی مُدْبِراً ترسید موسی و فرار کرد.

وَ لَمْ یُعَقِّبْ تعقیب نکرد و پیش نیامد.

یا مُوسی جمله در تقدیر است یعنی قال اللَّه یا موسی خطاب رسید بموسی.

أَقْبِلْ بطرف حیه برو.

وَ لا تَخَفْ نترس با تو کار ندارد و اذیت نمیرساند.

إِنَّکَ مِنَ الْآمِنِینَ تو در کنف پروردگار مصون و محفوظ هستی.

گر نگهبان من آنست که من میدانم شیشه را در بغل سنگ نگهمیدارد

اگر تیغ عالم بجنبد زجا نبرد رگی تا نخواهد خدا

کارد ابراهیم گفت «الخلیل یأمرنی و الجلیل ینهانی».

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۲] .... ص : ۲۳۱

اسْلُکْ یَدَکَ فِی جَیْبِکَ تَخْرُجْ بَیْضاءَ مِنْ غَیْرِ سُوءٍ وَ اضْمُمْ إِلَیْکَ جَناحَکَ مِنَ الرَّهْبِ فَذانِکَ بُرْهانانِ مِنْ رَبِّکَ إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلائِهِ إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً فاسِقِینَ (۳۲)

داخل کن دست خود را در یقه پیراهن خود بیرون میآید روشن و نورانی بدون آفت و مرض و بگذار بسوی خود جناح خود را یعنی دست خود را روی قلب خود بگذار اضطراب و تزلزل پیدا نکند پس این دو معجزه دو دلیل و برهان است از طرف پروردگار تو بسوی فرعون و گروه آن محققا آنها بودند قوم متمرد و خارج از طاعت اللَّه.

اسْلُکْ یَدَکَ سلک بمعنی دخول است.

فِی جَیْبِکَ جیب دهنه پیراهن است که تعبیر به یقه میکنیم یعنی دست خود را زیر پیراهن بکن.

تَخْرُجْ بَیْضاءَ بیرون میآید نورانی که گفتند مثل خورشید تابش داشت و روشن بود.

مِنْ غَیْرِ سُوءٍ یعنی بدون عیب و نقصی در آن.

وَ اضْمُمْ إِلَیْکَ جَناحَکَ گفتند روی قلب بگذار.

مِنَ الرَّهْبِ خداوند قوتی در قلب تو داخل میفرماید که دیگر خوف و وحشت و اضطرابی

پیدا نکنی در دستوراتی که بتو داده میشود و اطمینان قلب پیدا میکنی.

فَذانِکَ این دو معجزه تو که عصا باشد و بیضاء ید.

بُرْهانانِ دو دلیل بزرگ و برهان قطعیست.

مِنْ رَبِّکَ که خداوند تو بتو اعطاء و عنایت فرمود.

إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ بسوی فرعون و قوم او قبطیان و جمعیت او که در تحت سیطره او هستند یعنی برو برای دعوت آنها بتوحید و عبودیت حضرت احدیت و اطاعت و فرمان بر داری و نجات بنی اسرائیل و دست از شرک و خود پرستی و ظلم و تعدی بردارند.

إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً فاسِقِینَ از برای فاسق اطلاقاتیست فسق مقابل عدل فسق مقابل ایمان از کفر و شرک و ضلالت فسق بمعنی تعدی و تجاوز.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۳] .... ص : ۲۳۲

قالَ رَبِّ إِنِّی قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخافُ أَنْ یَقْتُلُونِ (۳۳)

حضرت موسی عرض کرد پروردگار من بدرستی که من کشته ام از فرعونیان یک نفس پس میترسم اینکه مرا بقتل رسانند.

حضرت موسی اصلا از خوف قتل فرار کرد و متجاوز از ده سال متواری بود و در مدین بسر میبرد و چشم از پدر و مادر و برادر و خویشان و اقارب و دوستان خود پوشید با اینکه کمال اشتیاق بملاقات آنها داشت و شاید اصلا قصد ملاقات آنها را داشت لکن بطور ناشناس و مخفیانه بر آنها وارد شود حال مأموریت پیدا کرده که برود نزد فرعون و خود را بآن نشان دهد و او را دعوت کند که دست از خدایی خود بردارد و بنی اسرائیل را رها کند و تابع موسی شود ولی معذالک از اطاعت امر الهی خارج نشد فقط شرح حال خود را بیان کرد و از خداوند یک نفر کمک طلبید که برادرش هارون باشد.

اقول: حضرت موسی مقام نبوت و رسالت و اولو العزمی باو عنایت شد مع ذلک برای یک قتل نفس خائف بود که او را بقتل رسانند و لکن امیر المؤمنین علی (ع) با اینکه از کفار قریش و بنی امیه چه اندازه کشته بود در جنگ بدر و حنین و احد و سایر سرایا که اینها عاقبت از ترس شمشیر علی اسلام ظاهری آوردند و اعدی عدو علی بودند که در اثر همین عداوت، با او

همـدست شدند با شـیخین و غصب خلافت او کردند و در اثر همین عداوت جنگ صـفین بر پا شد و بواسـطه همین عداوت و بغض با علی قضایای کربلا پیش آمد که بابی عبد اللّه گفتند بعد از آن که اقرار کردند که هیچگونه تقصیری از او نسبت بآنها سر نزده که: «کل ذلک لم یکن» حضرت فرمود

«فبم تستحلون دمی؟ قالوا انما نقاتلک بغضا منا لابیک و ما فعل باشیاخنا فی بدر و حنین»

و همین عداوت بود که یزید گفت: «لیت اشیاخی ببدر شهدوا- الی آخر ابیاته».

و همین عداوت بود که مرقد مطهرش تا زمانی که بنی امیه سـر کار بودند زمان حضـرت باقر و حضـرت صادق (ع) مخفی بود مع ذلـک موقعی که مـأمور شـد برود یـک تنه بـدون معینی سوره برائت را بر آنهـا بخوانـد رفت و خوانـد «ببین تفـاوت ره از کجاست تا بکجا؟» حضرت موسی قالَ رَبِّ إِنِّی قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخافُ أَنْ یَقْتُلُونِ.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۴] .... ص : ۲۳۳

وَ أَخِی هارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّی لِساناً فَأَرْسِلْهُ مَعِی رِدْءاً یُصَدِّقُنِی إِنِّی أَخافُ أَنْ یُکَذِّبُونِ (۳۴)

و برادرم هارون او فصـیح تر است از من از حیث لسان پس او را بفرست با من قرین و همـدست تصدیق میکند مرا بدرستی که من میترسم اینکه فرعونیان مرا تکذیب کنند.

وَ أَخِی هارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّی لِساناً گفتند حضـرت موسـی زبان مبارکش قدری لکنت داشت در اثر آن آتشـی که بر سـر زبان گـذارده بود موقعی که در نزد فرعون بود و چند سالی دو سه از سـنش گذشـته بود عطسه کرد گفت «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ» فرعـون از این کلمه بـدش آمـد و یـک سـیلی بصورت موسـی زد موسـی هم ریش فرعون که طولانـی بود گرفت و کنـد درد زیادی به فرعون عارض شد هم بقتل موسـی کرد آسیه گفت این بچه است سیلی بصورتش زدی غضب کرد از روی بچه گی این معـامله را کرد فرعون گفت از روی قصـد و غرض بود و دشـمنی با من بنا شـد امتحان کننـد یک دانه جواهر و یک جمره آتش مقابـل موسـی گذاشـتند موسـی دست دراز کرد آن دانه جـواهر را بردارد جبرئیـل دست موسـی را گرفت رو بـآتش برد آتش را برداشت روی زبان گذاشت لکنت پیدا کرد و از این جهت یهود برای اقتداء بموسی زبان خود را تغییر میدهند.

فَأَرْسِلْهُ مَعِی رِدْءاً ردء بمعنی حافظ و نگهبان و از این جهت عبا را رداء میگویند که حافظ انسان است از حرارت و برودت و در حدیث قدسیست فرمود

«الکبریاء ردائی و العظمه ازاری»

کنایه از اینکه این دو صفت اختصاص بمن دارد.

یُصَدِّقُنِی در دعوی رسالت و اینکه از جانب تو آمده ایم:

إِنِّی أَخافُ أَنْ یُکَذِّبُونِ فرعونیان دعوی مرا بپذیرند و مرا تکذیب کنند.

از حضرت باقر سؤال کردند موسی بزرگتر بود یا هارون؟ فرمود هارون. برادر ابوینی بودند؟ فرمود بلی. مگر در قرآن نمیفرمایدَا بْنَ أُمَّ»

. وحی بر هر دو نازل میشد؟ فرمود بر موسی و او بهرون میگفت و هارون بجای موسی بیان میکرد در موقعی که موسی بمناجات میرفت و خلیفه او بود. کدام زودتر مردند؟ فرمود هارون و هر دو در تیه مردند. اولاد از کدام باقی ماند؟ فرمود از هارون.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۵] .... ص : ۲۳۴

قالَ سَنَشُدُّ عَضُدَکَ بِأَخِیکَ وَ نَجْعَلُ لَکُما سُلْطاناً فَلا یَصِلُونَ إِلَیْکُما بِآیاتِنا أَنْتُما وَ مَنِ اتَّبَعَکُمَا الْغالِبُونَ (۳۵)

خداوند فرمود زود باشد که ما محکم کنیم بازوی تو را به برادرت هارون و قرار میدهیم از برای شما دو برادر سلطان و سلطه ای پس نمیرسد بشما آسیبی بآیات ما شما دو نفر و کسانی که متابعت شما را کردند بر آنها غالب میشوید.

قالَ سَنَشُدُّ عَضُدَکَ بِأَخِیکَ کنایه از قوت قلب و نصرت و پیش رویست چنانچه از پیغمبر اکرم است که فرمود

«علی منی بمنزله هارون من موسی»

که امیر المؤمنین مورث قوت و نصرت و غلبه و پیش روی پیغمبر بود که گفتند اساس دین اسلام و پیش روی او بسه چیز شد. ال خدیجه، خلق پیغمبر، شمشیر علی.

وَ نَجْعَلُ لَکُما سُلْطاناً از امیر المؤمنین (ع) است که فرمود

«کنت مع الانبیاء سرا و مع محمد جهرا»

و بر طبق این حدیث در برهان از حضرت رسالت است بامیر المؤمنین فرمود

«بابی انت و امی من شد اللّه به عضدی کما شد عضد موسی بهرون»

و نیز حدیثی روایت کرده که موقعی که موسی و هارون بر فرعون وارد شدند قبل از ورود این دو، فرعون مشاهده کرد

جوانی با شمشیر طلا بر او وارد شد و فرمود «اجب هذین الرجلین و الا قتلتک» فرعون خوفی پیدا کرد سپس از دربانها پرسید این جوان که بود گفتند ما غیر از این دو نفر کسی را مشاهده نکردیم و این جوان مثال علی بود و مراد از وَ نَجْعَلُ لَکُما سُلْطاناً علی (ع) است و نیز حدیثی از برخی از اصحاب تواریخ نقل کرده که یک جنی خدمت حضرت رسالت رسید و از مسائل مشکله سؤال میکرد که ناگاه علی (ع) وارد شد این جنی انقدر کوچک شد مثل گنجشک و گفت یا رسول اللّه مرا پناه ده فرمود از که گفت از این جوان من خواستم کشتی نوح را غرق کنم این آمد دست مرا قطع کرد و نشان داد دست قطع شده خود را و نیز میگوید من متمرد شدم از سلیمان فرستاد لشگری از جن مرا ببرند نزد او نتوانستند این جوان آمد مرا مجروح و اسیر کرد و برد نزد سلیمان و هنوز جراحتش باقیست.

اقول: این نمره احادیث و لو سند معتبری بدست نیاوردم لکن استبعاد هم ندارد زیرا مسلما پیغمبر مبعوث بر کافه جن و انس بود و همچنین اوصیاء او و اینها تماس با اجنه داشتند و سوره جن هم در قرآن بیان دارد و مثال اینها هم در عالم مثال قبل از خلقت جن و انس بوده و کلمه «کنت مع الانبیاء سرا» هم شاهد بر این نوع قضایا هست.

فَلا یَصِلُونَ إِلَیْکُما بِآیاتِنا أَنْتُما وَ مَنِ اتَّبَعَکُمَا الْغالِبُونَ آیات الهی عصاء، ید و بیضاء، انفلاق دریا و سایر آیات تسع که میفرماید «فِی تِسْعِ آیاتٍ إِلی فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ» قبلا شرح شده.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۶] .... ص : ۲۳۵

فَلَمَّا جاءَهُمْ مُوسی بِآیاتِنا بَیِّناتٍ قالُوا ما هذا إِلاَّ سِحْرٌ مُفْتَریً وَ ما سَمِعْنا بِهذا فِی آبائِنَا الْأَوَّلِینَ (۳۶)

پس موقعی که موسی آمد آنها را با آیات و معجزات واضحه روشن گفتند این نیست مگر سحر که بدروغ و افتراء بهم بافته و ما نشنیدیم در پدران پیشینیان خود.

فَلَمَّا جاءَهُمْ مُوسی بِآیاتِنا بَیِّناتٍ مثل عصا و ید و بیضاء و بلع سحر سحره فرعون و انفلاق بحر و بلیات نازله بر آنها از سنین و نقص ثمرات و جراد و قمل و ضفادع.

قالُوا ما هذا إِلَّا سِحْرٌ مُفْتَریً تمام اینها را حمل بسحر کردند از روی عناد و عصبیت و لو

قلبا یقین پیدا کردند چنانچه میفرماید وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا (نمل آیه ۱۴).

وَ ما سَمِعْنا بِهذا فِی آبائِنَا الْأَوَّلِینَ بسیار تعجب است زیرا زمانی نبود که خالی از انبیاء باشد قضایای نوح، هود، صالح، ابراهیم، اسحق، یعقوب، یوسف و غیر اینها بعضی گفتند بواسطه فترتی که تا زمان موسی بود اینها از انبیاء سلف اطلاعی نداشتند اینهم تمام نیست زیرا در سوره مؤمن، مؤمن آل فرعون میگوید یا قَوْمِ إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ مِثْلَ یَوْمِ الْأَحْزابِ مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ- الی قوله- وَ لَقَدْ جاءَکُمْ یُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَیِّناتِ فَما زِلْتُمْ فِی شَکٍّ مِمَّا جاءَکُمْ بِهِ حَتَّی إِذا هَلَکَ قُلْتُمْ لَنْ یَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا (آیه ۳۰ الی ۳۴) بعضی گفتند مراد این بوده که اباء اولین ما هم تصدیق آنها را نکردند اینهم تمام نیست زیرا عدم تصدیق با کلمه «ما سَمِعْنا» نمیسازد مگر بگوئیم مراد آنها از آباء اولین کسانی که بعد از زمان یوسف بودند و شاید بر این معنی جمله «قُلْتُمْ لَنْ یَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا» که اشاره شد.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۷] .... ص : ۲۳۶

وَ قالَ مُوسی رَبِّی أَعْلَمُ بِمَنْ جاءَ بِالْهُدی مِنْ عِنْدِهِ وَ مَنْ تَکُونُ لَهُ عاقِبَهُ الدَّارِ إِنَّهُ لا یُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (۳۷)

فرمود موسی پروردگار من داناتر است بکسی که بیاید برای هدایت بندگان از جانب او و کسی که بوده باشد از برای او عاقبت دار بهشت و سعادت محققا چنین است رستگار نمیشوند ظالمها.

این آیه شریفه در بیان اینست که اگر شما مرا ساحر و معجزاتم را سحر میشمارید و مرا مفتری میدانید خداوند عالم پروردگار من شاهد است بر اینکه من از جانب او آمده ام و برای هدایت شما مبعوث شده ام و میداند کی رستگار و عاقبت بخیر و سعادتمند است و میداند اینکه رستگار نمیشوند ظالمون.

وَ قالَ مُوسی رَبِّی أَعْلَمُ تعبیر باعلم اشاره به اینکه شما هم میدانید که من از جانب او آمده ام ولی از روی عناد و ظلم و عصبیت انکار میکنید و مرا بس است همین که خدا میداند من رسول و فرستاده او هستم چنانچه میفرماید وَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْکِتابِ (رعد آیه ۴۳) قُلْ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً

بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ إِنَّهُ كانَ بِعِبادِهِ خَبِيراً بَصِيراً

(اسری آیه ۹۸) قُلْ كَفى بِاللَّهِ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ شَهِيداً (عنکبوت آیه ۵۱) أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئاً هُوَ أَعْلَمُ بِما تُفِيضُونَ فِيهِ كَفى بِهِ شَهِيداً (احقاف آیه ۸).

بِمَنْ جاءَ بِالْهُدى مِنْ عِنْدِهِ که من فرستاده او هستم.

وَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عاقِبَةُ الدَّارِ کسانی که ایمان بیاورند و تصدیق کنند مرا.

إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ شما که تکذیب میکنید هم ظالم بدین هستید که ایمان نمیاورید و هم ظالم برسول هستید او را ساحر میشمارید و هم ظالم بنفس هستید خود را در عذاب ابدی گرفتار میکنید با این وصف هرگز رستگار نمیشوید.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۸] .... ص : ۲۳۷

وَ قالَ فِرْعَوْنُ يا أَيُّهَا الْمَلَأُ ما عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يا هامانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحاً لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلى إِلهِ مُوسى وَ إِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكاذِبِينَ (۳۸)

و گفت فرعون باجزاء دولتی و اشراف حاضرین که ای گروه اجزاء مملکت من برای شما خدایی غیر از خودم نمیدانم ای هامان بنا کن از گل برای من عمارتی مرتفع چندین طبقه بروم شاید اطلاعی پیدا کنم از خدای موسی و بدرستی که گمان میکنم که موسی از دروغگویان است خدایی ندارد.

ببینید حماقت و جهالت تا چه پایه است چه کسانی دعوی خدایی میکنند اگر خدای- موسی بر فرض هم یک فرد انسان یا جسم دیگری باشد و در آسمان باشد از کجا تماس با موسی پیدا میکند موسی که در زمین بود و اگر در زمین باشد باید در زمین گردش کرد و بر فرض در آسمان باشد صرح تو کجا بآسمان میرسد و بر فرض رسیدی کدام نقطه آسمان است غیر از جهل و حماقت چیزی نیست با اینکه خداوند تبارک و تعالی مکان ندارد چون وجود صرف است همه جا هست وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (ق آیه ۱۵).

وَ قالَ فِرْعَوْنُ يا أَيُّهَا الْمَلَأُ ملاء اشراف و اعزه و رؤساء قوم و درباریان.

ما عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرِي ترسید مبادا اینها ایمان بموسی آورند اولا ذهن اینها

را متوجه خود کند نفی اله غیر از خود نمود بعد از آن خوبست که آنها را سرگرم کند گفت:

فَأَوْقِدْ لِی یا هامانُ عَلَی الطِّینِ که من میروم بجنگ خدای موسی هر جا او را پیدا کردم میکشم که الهی غیر از من نباشد سپس برای اینکه نگویند چرا نکشتی و پیدا نکردی تعبیر احتمال بیان کرد و گفت:

لَعَلِّی أَطَّلِعُ إِلی إِلهِ مُوسی بعد اظهار کرد که این زحمت من برای راحتی خیال شماها است و الا:

وَ إِنِّی لَأَظُنُّهُ مِنَ الْکاذِبِینَ که اگر نیافتم معلوم میشود که نبوده و موسی دروغ میگفته:

[سوره القصص (۲۸): آیه ۳۹] .... ص : ۲۳۸

وَ اسْتَکْبَرَ هُوَ وَ جُنُودُهُ فِی الْأَرْضِ بِغَیْرِ الْحَقِّ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَیْنا لا یُرْجَعُونَ (۳۹)

وَ اسْتَکْبَرَ هُوَ وَ جُنُودُهُ فِی الْأَرْضِ سه عنوان داریم کبر و تکبر و استکبار، اما کبر صفت قلبیست و از صفات خبیثه است و آن اینست که یک کمالی در خود تخیل میکند که خود را برتر میداند از دیگران مثل علم، جمال، مال، عشره، فامیل و امثال اینها ولی نمیداند که ضعیف ترین مخلوقات است و پست ترین آنها، از پیغمبر (ص) است فرمود

«لا یدخل الجنه من کان، فی قلبه حبه خردل من الکبر»

از امیر المؤمنین است که انسان چه جای بزرگی دارد

«من کان اوله نطفه قذره و آخره جیفه نتنه و بینهما حامل العذره»

چه جای بزرگی دارد حدیث قدسی است

«الکبریاء ردائی و العظمه ازاری فمن نازعنی اخزیته»

و اما تکبر اظهار بزرگیست قولا ام فعلا همه جا تعریف خود کند و خود را مقدم بر دیگران بپندارد از حضرت زین العابدین است فرمود

«انا اقل الاقلین و اذل الاذلین مثل الذره بل دونها»

در قرآن میفرماید فَادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها فَلَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ (نحل آیه ۲۹) قِیلَ ادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها فَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ (زمر آیه ۷۲) ادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها فَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ (مؤمن آیه ۷۶) و اما استکبار اینست که هیچگونه اسباب بزرگی که خیال میکند در او نباشد لکن بزرگی را بخود ببندد و مثل شیطان که میفرماید در قرآن إِلَّا إِبْلِیسَ اسْتَکْبَرَ وَ کانَ مِنَ الْکافِرِینَ (ص آیه ۷۴) و میفرماید إِنَّهُ لا یُحِبُّ الْمُسْتَکْبِرِینَ

(نحل آیه ۲۳) فَالَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ قُلُوبُهُمْ مُنْکِرَهٌ وَ هُمْ مُسْتَکْبِرُونَ (نحل آیه ۲۲) و غیر اینها از آیات و بالجمله استکبار اشد از تکبر است و تکبر اشد از کبر است و کبر اعظم صفات خبیثه است.

بِغَیْرِ الْحَقِّ که هیچگونه حقی از برای این نداشتند.

وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَیْنا لا یُرْجَعُونَ منکر بعث و قیامت شدند و گمان کردند که همین دنیا است و هر چه بکنند جزائی و عقوبتی ندارند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۰] .... ص : ۲۳۹

فَأَخَذْناهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْناهُمْ فِی الْیَمِّ فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الظَّالِمِینَ (۴۰)

پس گرفتیم ما فرعون و لشکریانش را پس انداختیم آنها را در یم دریا پس نظر کن ای پیغمبر اکرم چگونه است عاقبت ستمگران.

شرح هلاکت فرعون و اتباعش را خداوند در بسیاری از سور قرآن بیان میفرماید و تفصیل آنها مکرر بیان شده و گذشت و خلاصه آن اینست که حضرت موسی چون دید که بنی اسرائیل و کسانی که باو ایمان آورده بودند در شکنجه، ظلم و اذیت فرعونیان هستند و آنها بحضرت موسی گفتند أُوذِینا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِینا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا (اعراف آیه ۱۲۹) حضرت موسی آنها را برداشت که از مصر خارج شوند و از ظلم فرعونیان نجات یابند و چون فرعون خبر شد خود با جنودش در تعقیب آنها حرکت کردند که آنها را دستگیر کنند اصحاب موسی رسیدند کنار رود مصر که دیگر راه نبود و سیاهی لشگر فرعون هم نمایان شد اصحاب موسی بسیار وحشت پیدا کردند و بموسی گفتند «إِنَّا لَمُدْرَکُونَ» حضرت موسی فرمود کَلَّا إِنَّ مَعِی رَبِّی سَیَهْدِینِ (شعراء آیه ۶۲) خطاب رسید بموسی که عصا را بزن بدریا شکاف بر داشت دوازده جاده خشک ظاهر شد موقعی که بنی اسرائیل از دریا خارج شدند فرعونیان رسیدند بساحل دریا که دو لشکر همدیگر را میدیدند اصحاب موسی آن طرف دریا و جنود فرعون این طرف فرعونیان وارد در این شکافهای دریا شدند تا آخرین آنها وارد شدند و پیشینیان هنوز خارج نشده بودند که یک مرتبه دریا سر بهم آورد و اینست مفاد:

فَأَخَذْناهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْناهُمْ فِي الْيَمِّ تمام غرق شدند.

فَانْظُرْ خطاب به پیغمبر است لکن تمام باید بنظر عبرت نظر کنند و بخود بیایند.

كَيْفَ كانَ عاقِبَهُ الظَّالِمِينَ این جمله تهدید است برای ظلم که عاقبت ظلم چنین است لذا در اخبار داریم

«الملك یبقی مع الکفر و لا یبقی مع الظلم»

«الظلم ظلمات یوم القیمه»

حدیث قدسیست

«و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم»

بلکه در احفاد هم اثر دارد و در خبر است که فردای قیامت

«نودی این الظلمه و این اعوان الظلمه و این اشباه الظلمه فیضرب لهم سرادق من نار حتی یفرق من الحساب»

و مکرر گفته ایم ظلم سه قسم است ظلم بدین، ظلم بغیر، ظلم بنفس و اینها مشمول تمام اقسام بودند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۱] .... ص : ۲۴۰

وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ يَوْمَ الْقِيامَهِ لا يُنْصَرُونَ (۴۱)

و قرار دادیم این ها را پیشوایانی که اتباع خود را دعوت میکنند بسوی آتش و روز قیامت یاری کرده نمیشوند.

وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً معنای جعل این نیست که خداوند نصب فرموده باشد آنها را برای پیشوایی در کفر و ضلالت و ظلم و فسق و فجور چنانچه نصب فرموده انبیاء و ائمه هدی را برای دین که می فرماید وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنا وَ أَوْحَيْنا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْراتِ وَ إِقامَ الصَّلاهِ وَ إِيتاءَ الزَّكاهِ وَ كانُوا لَنا عابِدِينَ (انبیاء آیه ۷۳) و میفرماید وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوارِثِينَ (همین سوره آیه ۵) و میفرماید وَ جَعَلْنا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنا لَمَّا صَبَرُوا وَ كانُوا بِآياتِنا يُوقِنُونَ (سجده آیه ۲۴) بلکه مراد اینست که آنها را بخود واگذار کردیم که هر قدر در کفر و ظلم و طغیان فرو روند و خود و اتباع خود را در عذاب جهنم وارد کنند و فردای قیامت خطاب برسد أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ (مؤمن آیه ۴۶).

يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ دعوت میکنند بکفر و شرک و ضلالت و فسق و فجور و ظلم و این جمله شامل جمیع دعات باطله میشود از رؤساء کفر و شرک مثل نمرود و شداد و فرعون و هامان و سایر رؤساء کفر و مثل خلفاء جور مشایخ ثلاثه و بنی امیه و بنی العباس و رؤساء جور و مثل

دعات باطله در هر عصر و زمانی که امروز در اطراف زمین بسیار هستند و هر کدام اتباعی دارند.

یَوْمَ الْقِیامَهِ لا یُنْصَرُونَ نه بعض آنها بعض دیگر را یاری میکنند و نه کسی است که آنها را یاری کند تماما در اشد عذاب هستند فَإِنَّهُمْ یَوْمَئِذٍ فِی الْعَذابِ مُشْتَرِکُونَ.

(صافات آیه ۳۳) وَ لَنْ یَنْفَعَکُمُ الْیَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّکُمْ فِی الْعَذابِ مُشْتَرِکُونَ (زخرف آیه ۳۹).

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۲] .... ص : ۲۴۱

وَ أَتْبَعْناهُمْ فِی هذِهِ الدُّنْیا لَعْنَهً وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِینَ (۴۲)

و پی در پی آنها را در این دنیا لعنت میفرستیم و روز قیامت آنها از قبیح المنظرها هستند وَ أَتْبَعْناهُمْ فِی هذِهِ الدُّنْیا لَعْنَهً یا مراد از لعنت، لعنت الهی است که بعد از رحمت است یعنی روز بروز بعد از رحمت پیدا میکنند چنانچه بشیطان فرمود وَ إِنَّ عَلَیْکَ لَعْنَتِی إِلی یَوْمِ الدِّینِ (ص آیه ۷۸) یا مراد لعن مؤمنین است که در هر عصر و زمانی آنها را لعن میکنند مخصوصا لعن بر اعداء ال محمد که گفتند محبت سه درجه دارد درجه اول.

دوستی خاندان عصمت که مزد رسالت پیغمبر است قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی (شوری آیه ۲۳) درجه دوم اینکه دوستان آنها را هم دوست دارد مثل ذراری آنها، اهل بیت آنها، اصحاب آنها، شیعیان آنها درجه سوم دشمن داشتن دشمنان آنها که لعن کاشف از این درجه سوم است و دو درجه بالاتر از صلوات است.

وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِینَ یا صورت آنها تغییر میکند که بسیاری به صورت حیوانات محشور میشوند: میمون، سگ، حیوانات درنده، و حیوانات موذیه چنانچه بسا در دنیا مسخ میشوند بلکه بچشم باطنی اگر پرده برداشته شود چنانچه بسا بمعجزات ائمه اصحاب مشاهده کرده اند مثل ابی بصیر که گفت خدمت حضرت صادق عرض کردم «ما اکثر الحجیج» فرمود

«ما اکثر الضجیج و اقل الحجیج»

بعد اشاره فرمود پرده از چشم من برداشته شد دیدم حیوانات بسیار بصور مختلفه و تک تک آدم میان آنها طواف میکنند و پیغمبر اکرم در خواب دید میمونهای زیادی از منبر او بالا میروند فرود میآیند که بنی امیه

بودند و امثال اینها بسیار مشاهده شده یا آنکه قبایح اعمال و اخلاق و عقاید آنها ظاهر میشود که «یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ» است.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۳] .... ص : ۲۴۲

وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ مِنْ بَعْدِ ما أَهْلَکْنَا الْقُرُونَ الْأُولی بَصائِرَ لِلنَّاسِ وَ هُدیً وَ رَحْمَهً لَعَلَّهُمْ یَتَذَکَّرُونَ (۴۳)

و هر آینه بتحقیق دادیم موسی را کتاب که تورات باشد از بعد آنچه هلاک کردیم قرن های اولیها را که این کتاب تورات باعث بینایی های زیادی بود برای ناس و هدایت کننده بود و رحمت باشد که آنها متذکر شوند.

وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ ای کاش کتاب موسی را که تورات باشد از بین نبرده بودند و یک مزخرفات و کفرهایی بجای او بنام تورات نگذاشته بودند حقیر در مجلد اول کلم الطیب از صفحه ۲۶۲ تا صفحه ۲۷۴ از کتب عهد قدیم یهود که کتب وحی میدانند اثبات کرده ام که سه مرتبه تواتر یهود منقطع شد و نامی از تورات میان بنی اسرائیل باقی نبود یک مرتبه از بعد از موسی تا زمان حلقیا که گفت من تورات را در کثافات بیت المقدس یافتم که تمام سند تورات منتهی میشود بیک نفر حلقیا و پس از آن باز سلاطین مشرکین همین تورات حلقیا را از بین بردند و سوزانیدند تا زمان عزراء کاهن که او گفت من پیدا کردم که تورات حلقیاء هم از بین رفت و تمام سند منتهی میشود بعزراء پس از آن بخت النصر تمام اورشلیم را تصرف و متجاوز از یک میلیون یهود را کشت و نامی از تورات نبود تا ۳۵ سال بعد از عروج مسیح یک نفر مسموعاتی که شنیده بود با افسانه های زیاد بنام تورات بین یهود منتشر نمود مستدعی هستم مراجعه فرمائید.

مِنْ بَعْدِ ما أَهْلَکْنَا الْقُرُونَ الْأُولی قرون اولی قرن نوح و هود و صالح و لوط و شعیب حتی قرن خود موسی که فرعونیان هلاک شدند زیرا پس از هلاکت فرعونیان مدتی گذشت تا تورات نازل شد.

بَصائِرَ لِلنَّاسِ بینایی در توحید و تصدیق انبیاء و احکام الهی.

وَ هُدیً که موجب هدایت بصراط مستقیم و دین حق.

وَ رَحْمَةً مشمول تفضلات الهی در دو عالم شوند.

لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ لکن متذکر نشدند و لعل برای تردید نیست بلکه مراد باید متذکر شوند ولی نشدند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۴] .... ص : ۲۴۳

وَ ما كُنْتَ بِجانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنا إِلى مُوسَى الْأَمْرَ وَ ما كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ (۴۴)

و نبودی بطرف غربی زمانی که حکم فرمودیم بموسی امر را و نبودی از شاهدین که بحس مشاهده کنی.

در بعض اخبار دارد که مراد از امر وصایت یوشع بن نون بوده که هر پیغمبری را که من میفرستادم وصی او را معین میکردم و تعیین وصی بدست من است یعنی تو هم یا رسول اللّه باید وصی خود را معین کنی و در بعض آنها دارد که مراد ذهاب بسوی فرعون بوده لکن ظاهرا مراد این باشد که قضایای موسی را اگر تو بودی و میدیدی و خبر میدادی بامت این معجزه نبود میگفتند خود دیده و خبر میدهد ولی فعلا که ببیانات قرآنی خبر میدهی بآنها از این امور این خود یکی از معجزات است که نبوده و ندیده خبر از قضایای موسی و همچنین سایر انبیاء و امم آنها میدهد چنانچه خبر از آینده و پیشامدها میدهد که خداوند علم ما کان و ما یکون را از اول خلقت تا خلود در آخرت میدهد و این خود معجزه بزرگیست لذا میفرماید:

وَ ما كُنْتَ بِجانِبِ الْغَرْبِيِّ تو که نبودی بطرف غربی طور یا وادی ایمن.

إِذْ قَضَيْنا إِلى مُوسَى الْأَمْرَ دستوراتی که بموسی دادیم و تقاضاهایی که موسی نمود از ذهاب بسوی فرعون و فرعونیان و جعل برادرش هارون را بهمراه او نزول تورات و سایر قضایایی که در این قرآن مجید بتو خبر داده ایم و آنچه بوحی خود بر تو بیان کرده ایم مثل جعل وصی و سایر اموری که برای موسی دستور داده ایم.

وَ ما كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ و نبودی که مشاهده کنی پس از کجا بتمام خصوصیات او خبر میدهی جز از طریق وحی طریق دیگری نداری که گفتیم معجزات صادره از حضرت رسالت

بسیار بوده لکن چند معجزه از معجزات باقیه است تا دامنه قیامت یکی همین قرآن مجید است که اگر امروز هم توانستند مثل آن را بیاورند ما دست برمیداریم و یکی همین اخبار از گذشته و آینده و اوصیاء خود و پیشآمدهای آنها و از دوره آخر الزمان که بالعیان مشاهده شده و میکنیم و یکی استحکام دستورات او که تمام موافق حکمت و مصلحت است.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۵] .... ص : ۲۴۴

وَ لكِنَّا أَنْشَأْنا قُرُوناً فَتَطاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَ ما كُنْتَ ثاوِياً فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِنا وَ لكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ (۴۵)

و لکن ما انشاء فرمودیم قرن هایی بس طولی کشید میان آن قرنها بر آن قرون عمرهایی و نبودی مقیم در اهل مدین تلاوت کنی، بر آنها آیات ما را و لکن ما بودیم ارسال کننده انبیاء.

وَ لكِنَّا أَنْشَأْنا قُرُوناً یعنی قبل از بعثت شما قرن هایی ایجاد فرمودیم قرن نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی و عیسی و سایر قرن ها که اینها قوم آنها ایمان نیاوردند و بچه عذابهایی هلاک شدند.

فَتَطاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ میانه هر قرنی با قرن دیگر طول زمانی پیدا کرد که قرن بعد از قرن قبل بی خبر شدند و فراموش کردند که تعبیر بزمان فطرت میکنند قوم عاد از قوم نوح قوم ثمود از قوم عاد زمان ابراهیم و لوط از قوم ثمود قوم شعیب از قوم لوط قوم موسی از قوم شعیب قوم عیسی از فرعونیان قوم شما در دوره جاهلیت از زمان عیسی بکلی غافل بودند و در شرک و کفر و فساد فرو رفته بودند حتی باندازه ای که اصلا منکر شدند که انبیایی نبودند و قومی هلاک نشدند.

وَ ما كُنْتَ ثاوِياً فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثاویا از ماده ثوی بمعنی مثوی جای گرفتن و اقامه کردن است نبودی که بچه عذابهایی هلاک شدند، ممکن است تا اینجا کلام تمام شده و جمله تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِنا جمله مستقله باشد و مرجع ضمیر علیهم اهل مکه و قوم حضرت رسالت و امت آن حضرت باشند که برای اینها تلاوت می فرمایی قضایای امم سابقه که اینها غافل و بی اطلاع بودند و ممکن است متعلق بجمله قبل باشد و مرجع ضمیر اهل مدین باشند

که نبودی مقیم در اهل مدین که بر آنها تلاوت فرمایی آیات ما را و معنای اول اقرب بنظر میاید.

وَ لکِنَّا کُنَّا مُرْسِلِینَ و لاکن ما در هیچ زمانی خالی از حجت قرار ندادیم و انبیاء و رسل را پی در پی فرستادیم و زمین را خالی از حجت نگذاردیم چنانچه در خبر است

«لو خلت الارض عن الحجه لساخت باهلها و لماجت باهلها اما ظاهر مشهود و اما غائب مستور».

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۶] .... ص : ۲۴۵

وَ ما کُنْتَ بِجانِبِ الطُّورِ إِذْ نادَیْنا وَ لکِنْ رَحْمَهً مِنْ رَبِّکَ لِتُنْذِرَ قَوْماً ما أَتاهُمْ مِنْ نَذِیرٍ مِنْ قَبْلِکَ لَعَلَّهُمْ یَتَذَکَّرُونَ (۴۶)

و نبودی بجانب طور سینا زمانی که ما ندا در دادیم و لکن از راه رحمت از جانب پروردگار تو خبر پیدا کردی برای اینکه انذار فرمایی قومی را آنچه آمد آنها را از انذار کننده از پیش از تو باشد که این قوم متذکر شوند و پند بگیرند.

وَ ما کُنْتَ بِجانِبِ الطُّورِ إِذْ نادَیْنا چه موقعی که با موسی تکلم کردیم و او را فرستادیم برای فرعونیان و چه موقعی که دعوت کردیم او را در میقات چهل شب تا الواح تورات را بر او نازل کردیم و چه موقعی که هفتاد نفر را آورد که کلام ما را با او بشنوند در میقات وَ إِذْ قُلْتُمْ یا مُوسی لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً فَأَخَذَتْکُمُ الصَّاعِقَهُ الایه (بقره آیه ۵۵) و چه موقعی که موسی عرض کرد رَبِّ أَرِنِی أَنْظُرْ إِلَیْکَ قالَ لَنْ تَرانِی وَ لکِنِ انْظُرْ إِلَی الْجَبَلِ- الایه (اعراف آیه ۱۳۹) وَ لکِنْ رَحْمَهً مِنْ رَبِّکَ ما خداوند تو تمام این قضایا را بتو وحی نمودیم و در این قرآن مجید بیان کردیم و غرض از این وحی و بیان:

لِتُنْذِرَ قَوْماً برای اینکه انذار فرمایی امت خود را تا صفحه قیامت که قوم تو هستند ما أَتاهُمْ مِنْ نَذِیرٍ مِنْ قَبْلِکَ آنچه را که آمد آنها را از انذار کننده پیش از تو مثل- نوح، هود، صالح، ابراهیم، لوط، شعیب، موسی، داود، سلیمان، زکریا، یحیی، عیسی و سایر انبیاء و رسل آنهایی که پذیرفتند سعادت مند شدند و آنهایی که مخالفت کردند هلاک شدند.

لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ باشد که قوم تو متذکر شوند و پند بگیرند و سعادت مند شوند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۷] .... ص : ۲۴۶

وَ لَوْ لا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَيْنا رَسُولاً فَنَتَّبِعَ آياتِكَ وَ نَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۴۷)

و اگر نفرستاده بودیم تو را و اصابت میکرد آنها را مصیبتی از مصائب امم ماضیه و عذاب بر آنها نازل میشد بواسطه شرک و کفر و افعال قبیحه و اعمال زشت که از آنها سر زده پس میگفتند پروردگار ما چرا ارسال نفرمودی بسوی ما رسولی پس ما متابعت میکردیم فرامین تو را و میبودیم از مؤمنین.

خداوند تا حجت را بر بنده گان تمام نکند و راه عذر بر آنها بسته نشود مؤاخذه و عقوبت نمیفرماید و لو عقل حکم میکند بقبح آنها «و لکن الناس یستهلون النوم فی قضاء الوتر» و عقل بیش از دم حکم نمیکند و این اعمال زشت و عقائد فاسده اقتضاء عذاب دارد لذا میفرماید وَ ما كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا (اسراء آیه ۱۶).

وَ لَوْ لا لو امتناعیه است و کلمه لا جمله در تقدیر است یعنی «لولا ارسالک» اگر تو را نفرستاده بودیم.

أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ که گفتند از زمان آدم ابو البشر تا زمان بعثت حضرت رسالت هیچ زمانی بدتر از زمان بعد از حضرت عیسی تا زمان بعثت حضرت خاتم نبوده که تعبیر بدوره جاهلیت کردند سر تا سر دنیا را شرک و کفر و فساد احاطه کرده بود یک قسمت مهم طبیعی که اصلا منکر وجود حق و انبیاء و دستورات بودند یک قسمت مشرکین یا بت پرست یا گاوپرست یا ملک پرست یا جن پرست یا درخت پرست یا آتش پرست بودند و یک قسمت که خود را متدین بدینی میدانستند و منتسب به نبیی از انبیاء بودند مثل مجوس که منتسب بابراهیم بودند آتش پرست بودند چون آتش بر ابراهیم سرد و سلامت شد و یهود که عزیز را ابن اللّه و آدم را ابن اللّه بلکه میگفتند نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ (مائده آیه ۱۸) و قائل بتجسیم خدا را جسم میدانستند و ملائکه را دختران خدا میدانستند نصارا قائل بتثلیث اب و ابن و روح القدس فقط موحد اوصیاء حضرت ابراهیم (ع) و اوصیاء

عیسی (ع) و معدود قلیلی از بستگان به آنها برای اینکه زمین خالی از حجت نباشد که دوره آنها ختم شد به بعثت حضرت رسالت و البته تمام آنها استحقاق جمیع عقوبات را داشتند اگر بر آنها عذاب نازل میشد.

فَيَقُولُوا رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَيْنا رَسُولًا و اعتذار میجستند که اگر ارسال رسول فرموده بودی.

فَنَتَّبِعَ آياتِكَ متابعت میکردیم آیات تو را که انبیاء و دستورات آنها باشد.

وَ نَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ایمان بتوحید و بانبیاء و بفرامین تو پیدا میکردیم.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۸] .... ص : ۲۴۷

فَلَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنا قالُوا لَوْ لا أُوتِيَ مِثْلَ ما أُوتِيَ مُوسى أَ وَ لَمْ يَكْفُرُوا بِما أُوتِيَ مُوسى مِنْ قَبْلُ قالُوا سِحْرانِ تَظاهَرا وَ قالُوا إِنَّا بِكُلٍّ كافِرُونَ (۴۸)

پس چون آمد آنها را حق از نزد ما گفتند چرا باو داده نشد مثل آنچه به موسی داده شده بود آیا اینها کافر نشدند بآنچه بموسی داده شده از پیش گفتند آنچه موسی آورده و آنچه تو آورده ای هر دو سحر بوده که اظهار میکردید و گفتند محققا ما بکل این دو کافر هستیم.

فَلَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنا ظاهرا مرجع ضمیر هم در فلما جاءهم کفار قریش و مشرکین هستند بقرینه جمله اخیره نه یهود چنانچه بعضی گفتند با کفاری که از یهود اتخاذ کردند و مراد از حق قرآن مجید و رسالت حضرت خاتم و سایر معجزات آن حضرت که دین مقدس اسلام است که از جانب پروردگار آمده.

قالُوا این مشرکین و کفار قریش:

لَوْ لا أُوتِيَ مِثْلَ ما أُوتِيَ مُوسى مثل عصا و ید و بیضاء و انفلاق بحر و انشقاق حجر و خروج ماء از سنگ و بلع سحره فرعون و امثال اینها نه اینکه اینها را معتقد باشند مثل یهود یا از یهود اخذ کرده باشند بلکه از قرآن که خودت خبر میدهی چرا خودت نمیاوری.

أَ وَ لَمْ يَكْفُرُوا بِما أُوتِيَ مُوسى مِنْ قَبْلُ اینها که موسی را هم قبول ندارند و معجزات

او را هم معتقد نیستند قالُوا سِحْرانِ تَظاهَرا هم کارهای موسی سحر بود که اظهار کرد و هم معجزات تو سحر است که اظهار میکنی.

وَ قالُوا إِنَّا بِكُلٍّ كافِرُونَ نه موسی نه عیسی نه پیغمبر اسلام و نه انبیاء سلف تمام دروغ و افتراء است چنانچه گفتند: إِنْ هذا إِلَّا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ (انعام آیه ۲۵ و انفال آیه ۳۱) و بسیار دیگر از آیات تقریبا نه آیه.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۴۹] .... ص : ۲۴۸

قُلْ فَأْتُوا بِكِتابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدى مِنْهُما أَتَّبِعْهُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۴۹)

بگو بکفار و مشرکین که منکر موسی و من هستند پس بیاورید بکتابی که از جانب پروردگار که آن کتاب هدایت کننده تر باشد از تورات و قرآن تا من متابعت کنم او را اگر هستید راستگویان.

اما تورات که میفرماید در چند آیه قبل آیه ۴۳ وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ مِنْ بَعْدِ ما أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولى بَصائِرَ لِلنَّاسِ وَ هُدىً وَ رَحْمَةً الایه شرحش گذشت و اما القرآن میفرماید إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَ يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ (اسری آیه ۹) شرحش بیان شد.

قُلْ فَأْتُوا بِكِتابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ آوردن کتاب از جانب خدا اولا احتیاج بیک رسولی دارد که او بیاورد و اگر رسولی بر فرض باشد و کتاب بیاورد شما آن را هم ساحر میدانید و کتاب را سحر میشمارید و ثانیا این امر تعجیزیست یعنی احدی قدرت ندارد بر آوردن مثل آنها چه رسد، هُوَ أَهْدى مِنْهُما باشد بلکه مثل یک سوره آن نمیتوانید بیاورید و ثالثا اگر بر فرض محال کتابی بهتر از آن بود مسلما خدا او را میفرستاد زیرا ترجیح مرجوح بر راجح قبیح است و فعل قبیح از خداوند محال است صادر شود.

أَتَّبِعْهُ بر فرض محال اگر آورید منهم متابعت او را میکنم و کتاب خود را کنار میگذارم.

إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ یعنی شما کاذب هستید چون نمیتوانید بیاورید و از برای صدق و کذب مراتبیست و اقسامی: صدق در عقائد که عقیده مطابق با واقع باشد، صدق در اخلاق که متخلق باخلاق حمیده باشد، صدق در افعال که تمام افعالش حسن و دارای مصلحت و صحیح

و بجا باشد، صدق در گفتار و شما مشرکین از جمیع مراتب او محروم و جمیع مراتب کذب را دارا هستید.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۰] .... ص : ۲۴۹

فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّما يَتَّبِعُونَ أَهْواءَهُمْ وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ بِغَيْرِ هُدىً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۵۰)

پس اگر اجابت نمیکنند از برای تو و ایمان نمیآورند و کتابی که هدایت بیشتر داشته باشد نیاوردند پس، بدانکه جز این نیست که اینها متابعت میکنند هواهای نفسانیه خود را و کیست گمراه تر از کسی که متابعت کند هوای نفس خود را بدون اینکه خداوند او را هدایت کرده باشد محققا خدا هدایت نمیکند قوم ستمکاران را.

تمام مفاسد عالم در اثر متابعت هوای نفس است زیرا مکرر گفته ایم که انسان سه دشمن دارد:

(۱) دنیا خود را جلوه میدهد.

(۲) هوای نفس که تمایل پیدا میکند.

(۳) شیطان که راه نشان میدهد اما دنیا هیچگونه تقصیری ندارد زیرا اگر وسیله سعادت شود دنیای بلاغ است و بهترین وسیله است برای آخرت و اگر وسیله شقاوت شود دنیای ملعونه است و این منوط بنظر اهل دنیا است اگر بنظر حقیقت و واقعیت باو نظر کنند تمام زخارف دنیا مثل گوشت گندیده متعفن دست آدم خوره دار است و اگر بنظر سطحی نظر کند فریب میخورد و این در اثر همان هوای نفس است و اما شیطان اولا- تسلطی بر بندگان حق ندارد إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغاوِينَ (حجر آیه ۴۲) و غوایت در اثر هوای نفس است: إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ (نحل آیه ۱۰۱ و ۱۰۲) و تولی شیطان در اثر هوای نفس است و فردای قیامت میگوید: «فَلا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ» پس اصل فساد نفس اماره هوای نفس است لذا میفرماید:

«فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّما يَتَّبِعُونَ أَهْواءَهُمْ وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ» گمراه تر از این نیست.

بِغَيْرِ هُدىً مِنَ اللَّهِ مشتهیات نفسانی اگر مطابق ترخیص شرعی و دستور الهی باشد مانعی ندارد بلکه بسا واجب یا مندوب میشود.

إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ بخل در مبدء نیست ارسال رسل انزال کتب جعل احکام برای جن و انس است و هدایت و ارشاد آنها لکن محل باید قابلیت داشته باشد و ظالم قابل هدایت نیست بخصوص ظلم بانبیاء و ائمه هدی و بدین و در اخبار بسیاری تفسیر شده بغیر هدی من اللّه بغیر هدایت امام منصوب من اللّه.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۱] .... ص : ۲۵۰

وَ لَقَدْ وَصَّلْنا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۵۱)

و هر آینه وصل کردیم یعنی یکی بعد از دیگری بدون فاصله که هیچ فترت بین آنها نباشد قول را از بیان هدایت و ارشاد و دلالت و بشارت و انذار و احکام که هیچ گونه فترت نداشته باشد که آنها متذکر شوند.

اخبار بسیاری از کافی کلینی و تفسیر علی بن ابراهیم و امالی شیخ طوسی از حضرت صادق و حضرت کاظم در کلمه:

وَ لَقَدْ وَصَّلْنا لَهُمُ الْقَوْلَ سؤال کردند فرمودند امام بعد از امام و مکرر گفته ایم که تفاسیر ائمه نوعا بیان مصداق است منافی با عموم آیات ندارد و مراد اینست که زمین خالی از حجت نبوده از زمان آدم ابو البشر تا فناء دنیا یعنی از زمانی که انسان بوجود آمد تا آخرین فردی از افراد انسان که فانی میشود که بر طبقش ادله عقلیه و نقلیه کتابیه و سنتیه مکرر بیان شده.

سؤال: اینموضوع مسلم لکن دسترسی تمام افراد بشر بدامن حجت در هر عصر و زمانی بسیار صعب و دشوار بلکه محال بود زیرا افراد بشر در عالم منتشر و اکثر آنها دور دست از حجت و وسائل تشرف فراهم بر آنها نبود بعلاوه که انبیاء و ائمه غالبا در فشار کفار و ظلمه بودند و آنها مانع از تشرف افراد خدمت آنها میشدند و بالاخص در دوره غیبت که بر احدی ممکن نیست تشرف پیدا کند

پس حجت بر همه تمام نیست.

جواب: اما در ادوار قبل از اسلام انبیاء جزء و اوصیاء انبیاء بودند در هر نقطه از نقاط و در دوره ائمه (ع) ثقات از روات و اصحاب را بعنوان وکالت در اطراف ارسال میداشتند و در دوره غیبت علماء بعنوان نیابت عامه در جمیع اطراف منتشر هستند که اگر کسی بخواهد هدایت شود دست رسی دارد، لذا از پیغمبر اکرم است فرمود

«علماء امتی کأنبیاء بنی اسرائیل»

و بر فرض اگر مرکزی باشد که دسترسی باحکام دین نداشته باشند حرام است در همچه مراکزی توقف کرد و واجب است هجرت کنند و بر فرض اگر کسی متمکن از هجرت نباشد جاهل قاصر محسوب میشود و از عذاب مصون میگردد و لو از فیوضات هم محروم باشد لَعَلَّهُمْ یَتَذَکَّرُونَ ولی کی و کجا

«ما اکثر العبر و اقل الاعتبار».

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۲] .... ص : ۲۵۱

الَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ یُؤْمِنُونَ (۵۲)

آن کسانی که آوردیم آنها را کتاب از قبل او آنها باو ایمان آوردند این آیه شریفه را دو نحوه میتوان تفسیر کرد و نحوه اول مراد از:

الَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ انبیاء هستند که بر آنها کتاب نازل شده مثل موسی و داود و عیسی که تورات و زبور و انجیل بر آنها نازل شد دوم مؤمنین به انبیاء که این کتب سماویه بر آنها تلاوت شده و قبول نمودند و وحی الهی دانستند و مانعی ندارد مراد اعم از انبیاء و مؤمنین به آنها باشند.

مِنْ قَبْلِهِ مرجع ضمیر ممکن است قرآن باشد یعنی کتبی که قبل از قرآن نازل شده و ممکن است پیغمبر اسلام باشد یعنی انبیایی که قبل از حضرت رسالت بودند.

هُمْ بِهِ یُؤْمِنُونَ آنها باین قرآن و باین رسول ایمان آوردند زیرا تمام انبیاء خبر از آمدن حضرت رسالت داده اند و در تمام کتب سماویه بشارت بوجود مبارک او داده شده چنانچه در آیات شریفه قرآن اشاره شده مثل آیه الَّذِی یَجِدُونَهُ مَکْتُوباً عِنْدَهُمْ فِی التَّوْراهِ وَ الْإِنْجِیلِ (اعراف آیه ۱۵۷) و مثل وَ مُبَشِّراً بِرَسُولٍ یَأْتِی مِنْ بَعْدِی اسْمُهُ أَحْمَدُ (صف آیه ۶) و مثل وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ لَما آتَیْتُکُمْ مِنْ کِتابٍ وَ حِکْمَهٍ ثُمَّ جاءَکُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَکُمْ لَتُؤْمِنُنَّ

بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ

- الی قوله- وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (آل عمران آیه ۸۱) و غیر اینها از آیات و ما در مجلد اول کلم الطیب صفحه ۳۵۲ الی ۳۵۹ بشاراتی که در کتب یهود و نصاری که تعبیر به عهدین میکنند عهد قدیم و جدید عین عبارات را بلغت عبرانی با ترجمه آنها نقل کرده ایم البته لطفا مراجعه فرمائید.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۳] .... ص : ۲۵۲

وَ إِذا يُتْلى عَلَيْهِمْ قالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ (۵۳)

و زمانی که تلاوت شود بر آنها میگویند ایمان آوردیم باو محققا او حق است پروردگار ما محققا ما بودیم از قبل آمدن او تسلیم شدگان.

وَ إِذا يُتْلى عَلَيْهِمْ آن اهل کتاب که در آیه قبل ایمان آورده بودند و بشرف اسلام مشرف شدند و عناد و عصبیت نداشتند چون آیات شریفه قرآن بر آنها تلاوت میشود.

قالُوا آمَنَّا بِهِ گفتند ما ایمان آوردیم به پیغمبر اسلام و بقرآن مجید که بر او نازل شده.

إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنا محققا بدون شک و ریب او حق است و از جانب پروردگار ماست.

إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ محققا ما قبل از بعثت او و قبل از نزول قرآن انتظار مقدم شریف او را داشتیم و تسلیم بودیم چون در کتب انبیاء خود بشارات بوجود مبارک او را داشتیم.

توضیح کلام اینکه قبل از بعثت حضرت رسالت جماعتی از یهود آمدند مدینه سکونت پیدا کردند و خبرهایی که در کتب خود مشاهده کرده بودند بر اهل مدینه بیان میکردند که ما در کتب خود داریم که پیغمبری در همین اوان در مکه مبعوث میشود باین اوصاف و این خصوصیات و از مکه هجرت میفرماید بمدینه و مدینه مرکز سکونت او میشود و ما آمده ایم که موقعی که تشریف میآورد خدمتش مشرف شویم و باو ایمان آوریم و همین اخبار یهود منشأ این شد که موقعی که صدای بعثت حضرت را اهل مدینه شنیدند همه ساله جماعتی میآمدند مکه و اوصاف او را مشاهده میکردند و ایمان میآوردند و اصرار بلیغ داشتند بر هجرت آن حضرت، حضرت میفرمود تا امر الهی نرسد من هجرت نمیکنم و موقعی که هجرت فرمود اهل مدینه استقبال شایانی از آن حضرت کردند و فوج فوج بشرف اسلام مشرف میشدند

و اما یهود آنهایی که عناد و عصبیت نداشتند و از روی حقیقت درک کردند که در این آیات مدح آنها را میکند بشرف اسلام مشرف شدند اما جماعتی از یهود که اعدی عدو اسلام بودند متعذر شدند که آن پیغمبری که ما انتظار او را داشتیم از بنی اسرائیل است و هنوز نیامده چنانچه امروز هم یهود همین مقاله را دارند و ما در همان مجلد که اشاره کردیم در کلم الطیب از کتب خود آنها اثبات کردیم که صریح است که آن پیغمبر موعود از بنی اسرائیل نیست و از بنی اسمعیل است چنانچه پس از مراجعه بر شما مکشوف میشود و همین اسلام آوردن این جماعت یهود یک حجت بالغه است بر سایر یهود و همچنین نصاری.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۴] .... ص : ۲۵۳

أُولئِکَ یُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَیْنِ بِما صَبَرُوا وَ یَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَهِ السَّیِّئَهَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ (۵۴)

اینها کسانی هستند که خداوند اجر آنها را میدهد دو مرتبه بسبب آنکه صبر کردند و دفع نمودند سیئه و بدیها را بحسنه و خوبیها و از آن چه بآنها روزی دادیم اینها انفاق کردند.

أُولئِکَ یُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَیْنِ بِما صَبَرُوا یک مره صبر در حفظ دین خود قبل از بعثت با این تقلبات یهود در شرک و کفر و فساد از بعد از موسی تا قبل البعثت و یک مرتبه بعد از بعثت ایمان آوردند و از سایر یهود کناره گرفتند و صبر بخصوص در امر دین اجر بدون حساب دارد چنانچه میفرماید إِنَّما یُوَفَّی الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسابٍ (زمر آیه ۱۰).

وَ یَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَهِ السَّیِّئَهَ هر سیئه ای که از کفار بآنها میرسید در مقابلش اینها بحسنه تلافی میکردند در مقابل ظلمهای آنها این ها احسان میکردند در ناملایمات صبر میکردند در جهل ورزی آنها حلم و بردباری داشتند در مقابل منکرات معروفات بجا میآوردند در مقابل کفر ایمان میآوردند در مقابل ضلالت هدایت را اختیار میکردند و بالجمله در مقابل هر بدی خوبی میکردند.

وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ چه انفاق مالی و چه انفاق بدنی بذل و احسان آنها در جریان بود.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۵] .... ص : ۲۵۳

وَ إِذا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَ قالُوا لَنا أَعْمالُنا وَ لَکُمْ أَعْمالُکُمْ سَلامٌ عَلَیْکُمْ لا نَبْتَغِی الْجاهِلِینَ (۵۵)

و زمانی که میشنیدند کلمات زشت را اعراض میکردند از او و میگفتند برای ما باشد اعمال ما و برای شما باشد اعمال شما ما با شما کاری نداریم و در امانید از ما ما طلب نمیکنیم جاهلین را.

وَ إِذا سَمِعُوا اللَّغْوَ لغو هر کلام زشت قبیح حرام و بی فایده و بی نتیجه را لغو میگویند مثل کلمه کفر العیاذ باللّه فحش سب غناء آلات موسیقی ساز و نواز کذب غیبت تهمت افتراء کلمات بی فایده و بی نتیجه، تمام اینها صدق لغو میکند و در قرآن مجید اطلاقاتی دارد در مدح مؤمنین میفرماید وَ الَّذِینَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (مؤمنون آیه ۳) لا یُؤاخِذُکُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِی أَیْمانِکُمْ (بقره آیه ۲۲۵) مثل قول لا و اللّه و بلی و اللّه که از روی قصد نباشد. در اوصاف بهشت میفرماید لا لَغْوٌ فِیها وَ لا تَأْثِیمٌ (طور آیه ۲۳) وَ الَّذِینَ لا یَشْهَدُونَ الزُّورَ وَ إِذا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا کِراماً (فرقان آیه ۷۲) و غیر اینها از آیات.

أَعْرَضُوا عَنْهُ مؤمن باید از کلیه لغویات و لهویات معرض باشد نه بگوید و نه بشنود و نه مشاهده کند و نه در مجالس آنها حاضر شود و نه با اهل آن تماس گیرد و معاشرت کند.

وَ قالُوا لَنا أَعْمالُنا وَ لَکُمْ أَعْمالُکُمْ مثل «لَکُمْ دِینُکُمْ وَ لِیَ دِینِ» هر کس مسئول عمل خود میشود و جزاء عمل خود را میگیرد وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْری (انعام آیه ۱۶۴).

سَلامٌ عَلَیْکُمْ یعنی ما بشما کاری نداریم از ما سالم هستید خود دانید و اعمال خود.

فقط ما:

لا نَبْتَغِی الْجاهِلِینَ ما با جهال تماس نمیگیریم در مجالس آنها حاضر نمیشویم با آنها کاری نداریم و رفت و آمد و تماس و معاشرت ما با علماء حکماء دانشمندان صلحاء اتقیاء مؤمنین است حشر و نشر ما با آنها است.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۶] .... ص : ۲۵۴

إِنَّکَ لا تَهْدِی مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِینَ (۵۶)

بدرستی که تو نمیتوانی هدایت کنی هر که را بخواهی و دوست داری و لکن خداوند متعال هدایت میفرماید هر کس را که مشیتش تعلق بگیرد و او داناتر

است بکسانی که قبول هدایت میکنند.

در باب هدایت دو شرط لازم است اول هادی باید تام الفاعلیه باشد در هدایت کردن دوم مهتدی باید تام القابلیه باشد در قبول هدایت. خداوند متعال اسباب هدایت بشر را بلکه جن و انس را از هر جهت تمام فرمود چه اسباب تکوینی اعطاء عقل که ممیز بین حسن و قبح و خیر و شر و نفع و ضرر و سعادت و شقاوت باشد و چه اسباب تشریعی از ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و بیان مواعظ و نصایح و نصب خلفاء و ائمه و جعل علماء و مبینین احکام و اعطاء توفیق و غیر اینها لکن شرط دوم که قابلیت محل باشد غالبا مفقود است زیرا زمین قلب که سیاه باشد و قساوت گرفته باشد و عناد و عصبیت و تسلط شیطان و متابعت هوای نفس و حب دنیا و جاه زمین قلب را از قابلیت میاندازد چشم قلب که کور باشد حق و باطل را تمیز ندهد سحر را با معجزه فرق نگذارد گوش قلب کر باشد پنبه غفلت و خودخواهی او را پر کرده باشد زبان قلب که لال باشد اقرار بحق نکند قابل هدایت نیست.

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ

لذا میفرماید:

إِنَّکَ لا تَهْدِی مَنْ أَحْبَبْتَ زیرا پیغمبر رءوف و مهربان بود دوست میداشت تمام اهل عالم هدایت شوند ولی:

وَ لکِنَّ اللَّهَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ کسانی که قابلیت آنها تام القابلیت باشد.

وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِینَ او از قلوب آنها با خبر است.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۷] .... ص : ۲۵۵

وَ قالُوا إِنْ نَتَّبِعِ الْهُدی مَعَکَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنا أَ وَ لَمْ نُمَکِّنْ لَهُمْ حَرَماً آمِناً یُجْبی إِلَیْهِ ثَمَراتُ کُلِّ شَیْ ءٍ رِزْقاً مِنْ لَدُنَّا وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ (۵۷)

و گفتند اگر متابعت کنیم ما هدایت را با شما ما را بیرون میکنند و خارج میکنند از زمین ما آیا ما آنها را تمکن ندادیم در حرم امن الهی مکه معظمه که احدی نتواند اذیتی کند بآنها و از اطراف ثمرات هر چیزی را بسوی حرم بیاید روزی از طرف ما و

از نزد ما برای آنها و لکن اکثر آنها نمیدانند.

توضیح کلام اینکه جماعتی از بنی هاشم و عشیره حضرت که پیغمبر مأمور شد که اولا آنها را دعوت کند و انذار فرماید که فرمود وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ (شعراء آیه ۲۱۴) حضرت آنها را دعوت فرمود و ضیافت کرد و فرمود من مبعوث شدم و دعوت باسلام کرد بعضی مثل امیر المؤمنین اول کسی بود که اجابت نمود بعضی مثل ابی لهب و امثال او نپذیرفتند و بعضی اعتذار جستند که ما حقیت تو را فهمیدیم و لکن مانع از قبول اینست که اگر بپذیریم کفار قریش ما را از مکه خارج میکنند و از وطن آواره میشویم و دست از زندگانی خود برمیداریم و بیچاره میشویم که خداوند کلام آنها را نقل میفرماید:

وَ قالُوا إِنْ نَتَّبِعِ الْهُدى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنا خطفه اخذ بسرعت است بمعنی اختلاس و از همین باب است قوله تعالی إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ ثاقِبٌ (و الصافات آیه ۱۰) و قوله تعالی يَكادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصارَهُمْ (بقره آیه ۲۰) و امثال اینها یعنی بفوری ما را میگیرند و میربایند و از این زمین ما را بیرون میاندازند خداوند در جواب آنها میفرماید آن وقتی که شما کافر و مشرک بودید ما مکه را محل امن خود قرار دادیم چنانچه ابراهیم دعاء کرد عرض کرد إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ (ابراهیم آیه ۳۷) و میفرماید أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنا حَرَماً آمِناً (عنکبوت آیه ۶۷) فعلا اگر ایمان بیاورید قدرت نداریم شما را حفظ کنیم و امنیت دهیم.

أَ وَ لَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَماً آمِناً فعلا هم تمکن داریم.

يُجْبى إِلَيْهِ ثَمَراتُ كُلِّ شَيْ ءٍ با اینکه وادی غیر ذی زرع است برکاتش از همه جا بیشتر است و هر نعمتی در هر مملکتی و در هر بلادی باشد بهتر و خوب ترش در مکه معظمه میآید.

رِزْقاً مِنْ لَدُنَّا خداوند روزی شما قرار داده.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ اقول: بر فرض شما را از مکه خارج کنند این موجب عدم ایمان نمیشود ایمان عزیزتر از جان و مال و اولاد است بعلاوه پیغمبر و مهاجرین چه ضرری بآنها متوجه

شد در مدینه با کمال عزت انصار پذیرایی از آنها کردند و در فتح مکه چه نصرت و غلبه پیدا کردند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۸] .... ص : ۲۵۷

وَ کَمْ أَهْلَکْنا مِنْ قَرْیَهٍ بَطِرَتْ مَعِیشَتَها فَتِلْکَ مَساکِنُهُمْ لَمْ تُسْکَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلاَّ قَلِیلًا وَ کُنَّا نَحْنُ الْوارِثِینَ (۵۸)

و چه بسیار از شهرستانها ایکه در منتهای سعه و نعمت بودند در اثر طغیان و شرک هلاک کردیم و از بین رفت زندگانی آنها پس اینست مساکن آنها که در او سکونت نکردند از بعد از آنها مگر قلیلی و بودیم ما وارث آنها.

وَ کَمْ أَهْلَکْنا مِنْ قَرْیَهٍ یعنی اهلکنا اهل القریه مثل قوم نوح و عاد و ثمود و قوم لوط و قوم شعیب و فرعونیان و اصحاب فیل و بسیار دیگر.

بَطِرَتْ مَعِیشَتَها که در طغیان و تکبر و تجبر زندگانی واسعی داشتند و در فراوانی نعمت بودند و به کلی از آنها گرفته شد چنانچه میفرماید وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ خَرَجُوا مِنْ دِیارِهِمْ بَطَراً وَ رِئاءَ النَّاسِ وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ اللَّهُ بِما یَعْمَلُونَ مُحِیطٌ (انفال آیه ۴۷).

لَمْ تُسْکَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِیلًا بفاصله کمی از بین رفتند و نابود شدند چنانچه در بسیاری از آیات برای تنبیه و بیداری این موضوع را گوشزد بنده گان فرموده مثل آیه شریفه فَکَأَیِّنْ مِنْ قَرْیَهٍ أَهْلَکْناها وَ هِیَ ظالِمَهٌ فَهِیَ خاوِیَهٌ عَلی عُرُوشِها وَ بِئْرٍ مُعَطَّلَهٍ وَ قَصْرٍ مَشِیدٍ (حج آیه ۴۴) و در مورد ثمود میفرماید فَتِلْکَ بُیُوتُهُمْ خاوِیَهً بِما ظَلَمُوا (نمل آیه ۵۲) و در حق عاد میفرماید فَتَرَی الْقَوْمَ فِیها صَرْعی کَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِیَهٍ فَهَلْ تَری لَهُمْ مِنْ باقِیَهٍ (الحاقه آیه ۷ و ۸) و غیر اینها و تهدید بزرگیست در جواب کفار اقربین که اگر ایمان نیاوردید بکلی هلاک خواهید شد و از بین میروید نگاه باین تعیشات چهار روزه نکنید.

وَ کُنَّا نَحْنُ الْوارِثِینَ تعبیر بارث برای این است که مورث چیزی همراه خود نمیبرد جز یک کفن تمام راجع بوارث میشود و لذا میفرماید وَ لِلَّهِ مِیراثُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ (آل عمران آیه ۱۸۰ و حدید آیه ۱۰) إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَ مَنْ عَلَیْها (مریم آیه ۴۰).

[سوره القصص (۲۸): آیه ۵۹] .... ص : ۲۵۸

وَ ما کانَ رَبُّکَ مُهْلِکَ الْقُری حَتَّی یَبْعَثَ فِی أُمِّها رَسُولاً یَتْلُوا عَلَیْهِمْ آیاتِنا وَ ما کُنَّا مُهْلِکِی الْقُری إِلاَّ وَ أَهْلُها ظالِمُونَ (۵۹)

و نیست پروردگار تو که هلاک کننده باشد اهل شهرستانها را تا اینکه مبعوث کند در معظم آن شهرستانها رسولی که برای آنها تلاوت کند آیات و ادله و حجج و بینات ما را و نیستیم ما هلاک کننده اهل شهرستانها را مگر آنکه اهل آن قری ظالم باشند.

نزول بلاهای مهلکه که سر تا سر افراد را بگیرد منوط و مربوط باموریست:

(۱) اینکه باید حجت بر آنها از هر جهت تمام شود که راه عذر بر آنها بسته شود به ارسال رسل و انزال کتب و بیان دلیل و معجزه و ارشاد و دلالت ببیان ادله عقلیه و نقلیه و حجج واضحه که مفاد جمله اولی است.

وَ ما کانَ رَبُّکَ مُهْلِکَ الْقُری حَتَّی یَبْعَثَ فِی أُمِّها رَسُولاً یَتْلُوا عَلَیْهِمْ آیاتِنا و مراد از امها اصل شهرستان ها که معظم بلاد باشد مثل مکه که آن را ام القری نامیدند و از این جهت پیغمبر اکرم را امی میگویند مثل مکی المدنی نه بمعنی بی سواد و بی علم چنانچه توهم کرده اند.

(۲) استحقاق عذاب هلاکت بکفر و ظلم و فسق و فجور و طغیان و فساد زیرا هر معصیتی استحقاق عذابی میآورد یا دنیوی یا اخروی که مفاد جمله دوم است وَ ما کُنَّا مُهْلِکِی الْقُری إِلَّا وَ أَهْلُها ظالِمُونَ.

(۳) قابلیت عفو و مغفرت نداشته باشند و قابلیت بایمان و اعمال صالحه پیدا میشود.

(۴) در نسل آنها مؤمنی بوجود نیاید تا دامنه قیامت.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۰] .... ص : ۲۵۸

وَ ما أُوتِیتُمْ مِنْ شَیْ ءٍ فَمَتاعُ الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ زِینَتُها وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَیْرٌ وَ أَبْقی أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۶۰)

و آنچه نزد خداوند است از نعم آخرت بهتر و باقی تر است آیا پس از این تعقل نمیکنید؟

غرض الهی از خلقت بشر همان نعم و فیوضات اخرویست که در خبر از امیر المؤمنین است که میفرماید

«خلقتم للبقاء لا للفناء»

و آمدن بشر در دنیا برای تحصیل قابلیت است

بر آن فیوضات بایمان و اعمال صالحه و این نعم دنیوی برای وسائل تحصیل قابلیت و تمکن از تحصیل سعادت و رستگاریست باصطلاح مقصود بالتبع است لکن اکثر آن را مقصود بالاصاله میدانند و نقد میشمارند و آخرت را نسیه چنانچه پسر سعد گفت (و ما عاقل باع الوجود بدین) وای بر کسی که این امتعه و نعم دنیوی را مصرف عذاب و سخط و غضب الهی قرار دهد و دل بستگی بآنها پیدا کند که فرمود

«حب الدنیا رأس کل خطیئه»

لذا میفرماید:

وَ ما أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ عموم دارد بقاء عمر و صحت و غناء و ثروت و ریاست و سلطنت و سایر مشتهیات از مأکولات و مشروبات و ملبوسات و غیر اینها کل اینها.

فَمَتاعُ الْحَياةِ الدُّنْيا وَ زِينَتُها دو روز است و بالاخره فانی و زائل و نیست میشود و انسان میمیرد و تمام اینها را از دست میدهد.

وَ ما عِنْدَ اللَّهِ یعنی آنچه خداوند برای شما ذخیره کرده در آخرت از جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ که میفرماید وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ ناعِمَةٌ لِسَعْيِها راضِيَةٌ فِی جَنَّةٍ عالِيَةٍ لا تَسْمَعُ فِيها لاغِيَةً فِيها عَيْنٌ جارِيَةٌ فِيها سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ وَ أَكْوابٌ مَوْضُوعَةٌ وَ نَمارِقُ مَصْفُوفَةٌ وَ زَرابِيُّ مَبْثُوثَةٌ (غاشیه آیه ۸ الی ۱۶) الَّذِينَ آمَنُوا بِآياتِنا وَ كانُوا مُسْلِمِينَ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَ أَزْواجُكُمْ تُحْبَرُونَ يُطافُ عَلَيْهِمْ بِصِحافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَ أَكْوابٍ وَ فِيها ما تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَ أَنْتُمْ فِيها خالِدُونَ وَ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِی أُورِثْتُمُوها بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ لَكُمْ فِيها فاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْها تَأْكُلُونَ (زخرف آیه ۶۹ الی ۷۳) و غیر اینها از آیات حتی در حدیث داریم

«و ما خطر علی قلب بشر».

خَيْرٌ و چه بهتری.

وَ أَبْقی و چه بقایی که تمام شدن ندارد و دار خلود است.

أَ فَلا تَعْقِلُونَ که از جهل و جنون پست تر است که باین زخارف دنیوی دل بستگی داشته باشد و از آنها صرفنظر کند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۱] .... ص : ۲۵۹

أَ فَمَنْ وَعَدْناهُ وَعْداً حَسَناً فَهُوَ لاقِيهِ كَمَنْ مَتَّعْناهُ مَتاعَ الْحَياةِ الدُّنْيا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيامَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ (۶۱)

آیا پس کسی که ما وعده داده ایم او را وعده حسنی پس او ملاقات میکند وعده ما را مثل کسیست که این چهار روزه دنیا متمتع ساختیم او را متاع زندگانی دنیا پس از آن او روز قیامت از کسانیست که او را حاضر میکنند برای سؤال و جواب.

یعنی بین این دو چه اندازه فرق و تفاوت است اما متاع دنیوی با اینکه بقاء و ثبات ندارد مضار بسیاری دارد یکی آنکه مشوب بآلام و اسقام است هر نوشی هزار نیش دارد و فکر و خیال و هم و غم و غصه دارد هم در دست آوردن و هم در نگاهداشتن حتی سلطنت که بالاترین لذائذ دنیویست یک شب بخیال راحت خواب ندارد که فرمود

«دار بالبلاء محفوفه و بالغدر موصوفه»

دیگر آنکه زحمت تحصیل او بسیار است چه اندازه خون دل خوردن دارد تا بدست بیاید در مقابل این همه زحمت ارزش ندارد باصطلاح این نان خوردن به سرزنش جان کندن نمیارزد دیگر آنکه

«فی حلالها حساب و فی حرامها عقاب و فی شبهاتها عتاب»

در حدیث از حضرت رسالت است

«یؤتی بصاحب المال و یسئل عنه من این اکتسبت و فیما انفقت و هل ادیت شکره و لا یزال یسئل عنه»

أَ فَمَنْ وَعَدْناهُ وَعْداً حَسَناً فَهُوَ لاقِيهِ و مسلما خلف وعده قبیح است و صدورش از خداوند محال است بخلاف وعید که خلفش مانعی ندارد.

كَمَنْ مَتَّعْناهُ مَتاعَ الْحَياةِ الدُّنْيا که تا سفره چیده شود بر چیده میشود.

ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيامَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ برای سؤال و جواب دنک و دینار.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۲] .... ص : ۲۶۰

وَ يَوْمَ يُنادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (۶۲)

و روزی که ندا میفرماید مشرکین را پس میفرماید کجا هستند شریک های من کسانی که بودید شما مشرکین گمان میکردید که آنها شریک منند در عبادت و اطاعت و بنده گی.

شرکایی که اینها شریک قرار داده بودند بسیار هستند: رأس آنها شیطان که میفرماید أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (یس آیه ۶۰) و این شامل

جمیع مشرکین و کفار و اهل ضلالت و فساق و اهل معاصی و ظالمین میشود زیرا تمام باغوای شیطان بوده و اما سایر شرکاء بتهای بت پرستان گاو گاوپرستان آتش آتش پرستان گوساله گوساله پرستان بلکه عیسی و ملائکه بلکه ارباب ضلال.

وَ یَوْمَ یُنادِیهِمْ فاعل ینادی خداوند تبارک و تعالی است بقرینه جمله بعد و مرجع ضمیر هم تمام مشرکین و کفار و اهل ضلالت و بدعت هستند.

أَیْنَ شُرَکائِیَ تعبیر شرکائی یعنی آنهایی که شما شریک من قرار دادید.

الَّذِینَ کُنْتُمْ تَزْعُمُونَ و الا- شریک ندارد خدا نه در ذات و نه در صفات و نه در افعال و نه در عبادت و نه در نظر و معنای تزعمون یعنی مدرک و دلیلی و حجتی بر الوهیت و اطاعت آنها ندارید بلکه منشأ آن قساوت قلب سیاهی دل هوای نفس و تقلید آباء است چنانچه فردای قیامت شیطان میگوید: وَ قالَ الشَّیْطانُ لَمَّا قُضِیَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَکُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُکُمْ فَأَخْلَفْتُکُمْ وَ ما کانَ لِیَ عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُکُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِی فَلا تَلُومُونِی وَ لُومُوا أَنْفُسَکُمْ ما أَنَا بِمُصْرِخِکُمْ وَ ما أَنْتُمْ بِمُصْرِخِیَّ إِنِّی کَفَرْتُ بِما أَشْرَکْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِینَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ (ابراهیم آیه ۲۲) و میفرماید کَمَثَلِ الشَّیْطانِ إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اکْفُرْ فَلَمَّا کَفَرَ قالَ إِنِّی بَرِی ءٌ مِنْکَ إِنِّی أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِینَ (حشر آیه ۱۶) و غیر اینها از آیات شریفه در بسیاری از سور قرآنیه:

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۳] .... ص : ۲۶۱

قالَ الَّذِینَ حَقَّ عَلَیْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنا هؤُلاءِ الَّذِینَ أَغْوَیْنا أَغْوَیْناهُمْ کَما غَوَیْنا تَبَرَّأْنا إِلَیْکَ ما کانُوا إِیَّانا یَعْبُدُونَ (۶۳)

گفتند کسانی که ثابت شد بر آنها قولی که داده بودیم از وعده عذاب پروردگار اینها کسانی هستند که ما آنها را اغوا کردیم اغوا کردیم آنها را همان نحوی که خود در غوایت بودیم بیزاری میجوئیم بسوی تو نبودند ما را عبادت میکردند.

قالَ الَّذِینَ کسانی که بندگان خدا را اضلال میکردند از شیاطین جنی و انسی رؤساء اهل ضلال که تابعین خود را اضلال می کردند.

حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ قول وعده های عذاب بود که سر تا سر قرآن انذار فرموده بلکه اینها عذاب آنها چندین برابر عذاب کفار و مشرکین و معاندین است زیرا عذاب ضلالت خود را که دارند بعلاوه عذاب هر که را اضلال کردند هم دارند هر چه اتباع آنها بیشتر باشند عذاب آنها بیشتر میشود چون از برای فعل سه قسم گفتند فاعل بالمباشره و فاعل بالتسبیب و فاعل بالرضا اینها هم فاعل بالمباشره بودند چون اختیار کفر و شرک و ضلالت و ظلم و فسق و فجور کردند و هم فاعل بالتسبیب که دیگران را وادار بر این امور کردند و هم فاعل بالرضا چون کمال رضایت و خشنودی را داشتند از اتباع خود تصور کنید کسانی که بنده گان خدا را از در خانه اهل ولایت دور کردند و تا کنون چه اندازه اتباع پیدا کردند چه اندازه عذاب دارند.

رَبَّنا هؤُلاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنا اشاره باتباع خود که اینها را ما اغوا کردیم.

أَغْوَيْناهُمْ كَما غَوَيْنا سرّ اینکه ما اینها را اغوی کردیم غوایت و ضلالت خود ما بوده لکن فعلا:

تَبَرَّأْنا إِلَيْكَ که میفرماید الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ (زخرف آیه ۶۷).

ما كانُوا إِيَّانا يَعْبُدُونَ گفتند مراد از عباده اطاعت است یعنی منشأ ضلالت آنها قساوت قلب و عناد و وساوس شیطانی و هواهای نفسانی بوده.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۴] .... ص : ۲۶۲

وَ قِيلَ ادْعُوا شُرَكاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَ رَأَوُا الْعَذابَ لَوْ أَنَّهُمْ كانُوا يَهْتَدُونَ (۶۴)

و گفته میشود باین مشرکین که دعوت کنید شرکاء خود را پس دعوت میکنند پس شرکاء آنها جواب نمیدهند و اجابت نمیکنند آنها را و رؤیت میکنند عذاب را اگر بدرستی که آنها بودند که قبول هدایت کرده بودند.

وَ قِيلَ ادْعُوا شُرَكاءَكُمْ قائل ظاهرا ملائکه عذاب هستند که میگویند الهه خود را بخوانید بیایند شما را از عذاب نجات دهند و شما را یاری کنند و این قول از راه توبیخ است که اینها در دنیا میگفتند که اینها شفعاء ما هستند نزد خدا وَ يَقُولُونَ هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ

(یونس آیه ۱۸) که هر غلطی و خطایی داشته باشیم این الهه شفاعت میکنند و عذاب از ما برداشته میشود حال بآنها گفته میشود که آنها را بخواهید بیایند شما را شفاعت کنند و تعبیر شرکاؤکم یعنی شما آنها را شریک خدا قرار دادید و این کلام منحصر بمشرکین نیست تمام اهل ضلال رؤساء خود را میخوانند که آنها این ها را شفاعت کنند.

فَدَعَوْهُمْ آلهه خود را می خوانند از این جمله استفاده میشود که مشرکین در قیامت هم باعتقاد شرک باقی هستند و الا آنها را دعوت نمیکردند.

فَلَمْ یَسْتَجِیبُوا لَهُمْ آن شرکاء جوابی نمیدهند و یاری نمیکنند بلکه خود آنها هم در جهنم هستند إِنَّکُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ (انبیاء آیه ۹۸).

وَ رَأَوُا الْعَذابَ و دیدند عذاب را که چه نعره ها و زفیرها دارد.

لَوْ أَنَّهُمْ کانُوا یَهْتَدُونَ جواب شرط محذوف است یعنی اگر قبول هدایت کرده بودند نه همچه کلامی بآنها گفته میشد و نه آنها دعوت میکردند و نه انتظار جواب از آنها داشتند و نه عذاب را مشاهده میکردند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۵] .... ص : ۲۶۳

وَ یَوْمَ یُنادِیهِمْ فَیَقُولُ ما ذا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِینَ (۶۵)

و روز قیامت روزیست که ندا میرسد اهل محشر را پس میگویند چه نحوه اجابت کردید شما فرستادگان را.

یکی از ضروریات دین اسلام بلکه جمیع ادیان و از خصوصیات روز رستخیز موقف حساب است که رسیدگی میشود بحساب بندگان و آیات شریفه درباره حساب بسیار است و اخبار بی شمار و از چند چیز سؤال میشود: اول از امور اعتقادیه از توحید که اولین دعوت انبیاء و رسل است و تمام اهل محشر در همین سؤال اولی عاجز از جواب هستند غیر از مذهب حقه زیرا مشرکین مثل عبده اصنام و آتش و شمس و کواکب و غیر اینها که شرک عبادتی داشتند و بسیاری شرک افعالی و بسیاری شرک صفاتی که صفات زائده معتقد بودند و از قبولی رسالت رسل که اگر یکی از انبیاء را منکر باشند یا نسبت های ناروا در حق آنها داده اند که شامل جمیع کفار

و معاندین میشود و از عدل الهی که از اصول مذهب است که العیاذ نسبت فعل قبیح یا لغو یا ظلم باو دهند که اکثر عامه منکر عدل هستند و از ولایت ائمه اطهار که غیر اثنی عشری در جواب عاجز هستند و از معاد و خصوصیات آن دوم سؤال از کلیه دستورات انبیاء و از واجبات مثل صلوه و صوم و حج و زکاه و خمس و امر بمعروف و نهی از منکر و جهاد و حب اهل بیت و از محرمات و معاصی سوم از نعم الهیه که «لَتُسْئَلُنَّ یَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِیمِ» که از چه راهی بدست آوردید و بچه راهی مصرف کردید و چگونه شکر گذاری کردید چهارم از معاشرت و اداء حقوق یکدیگر مثل حق زوج و زوجه و والدین و اولاد و ارحام و فقراء و سادات و سایر مؤمنین پنجم از ظلم و مظالم نسبت به یکدیگر که سختترین مقامات است بالاخص ظلم باولیاء الهی و این جمله کوتاه شامل جمیع اینها میشود که میفرماید:

وَ یَوْمَ یُنادِیهِمْ فَیَقُولُ ما ذا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِینَ زیرا جمیع اینها از جانب مرسلین است.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۶] .... ص : ۲۶۴

فَعَمِیَتْ عَلَیْهِمُ الْأَنْباءُ یَوْمَئِذٍ فَهُمْ لا یَتَساءَلُونَ (۶۶)

پس کور میشود بر آنها خبرها در آن روز پس آنها از یکدیگر سؤال نمیکنند.

این آیه شریفه از مشکلات آیات است و تفاسیر مختلفه کرده اند بعضی گفتند جوابی ندارند که در پیشگاه احدیت دهند بعضی گفتند حجت و مدرک و راه عذری نیست از برای آنها و از یکدیگر سؤال نمیکنند و حجت نمیطلبند و بعضی گفتند سؤال از نسب و قرابت نمیکنند چنانچه از پیغمبر است فرمود

«کل حسب و نسب منقطع یوم القیمه الا حسبی و نسبی»

بعضی گفتند زبان آنها بسته میشود و نمیتوانند تکلم کنند لکن هیچ کدام اینها بنظر نمیاید و منافی با آیات دیگر است زیرا ضعفاء و کبراء گردن یکدیگر میاندازند و از یکدیگر طلب نجات میکنند وَ بَرَزُوا لِلَّهِ جَمِیعاً فَقالَ الضُّعَفاءُ لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا إِنَّا کُنَّا لَکُمْ تَبَعاً فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذابِ اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ قالُوا لَوْ هَدانَا اللَّهُ لَهَدَیْناکُمْ- الایه (ابراهیم آیه ۲۱) وَ إِذْ یَتَحاجُّونَ فِی النَّارِ فَیَقُولُ الضُّعَفاءُ لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا إِنَّا کُنَّا لَکُمْ تَبَعاً فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِیباً مِنَ النَّارِ قالَ الَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا إِنَّا کُلٌّ فِیها- الایه (مؤمن آیه ۴۷) از خدا طلب

میکنند رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّی أَعْمَلُ صالِحاً فِیما تَرَکْتُ (مؤمنون آیه ۹۹) رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ (مؤمنون ۱۰۷) وَ نادَوْا یا مالِکُ لِیَقْضِ عَلَیْنا رَبُّکَ قالَ إِنَّکُمْ ماکِثُونَ (زخرف آیه ۷۷) وَ قالَ الَّذِینَ فِی النَّارِ لِخَزَنَهِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّکُمْ یُخَفِّفْ عَنَّا یَوْماً مِنَ الْعَذابِ (مؤمن آیه ۴۹) و غیر اینها از آیات و آنچه بنظر میرسد اینکه مراد اینست که هر که گرفتار عمل خود هست و از دیگری نه خبر دارد و نه سؤال میکند چنانچه میفرماید:

وَ لا یَسْئَلُ حَمِیمٌ حَمِیماً (معارج آیه ۱۰) و میفرماید یَوْمَ یَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِیهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِیهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِیهِ لِکُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ یَوْمَئِذٍ شَأْنٌ یُغْنِیهِ (عبس آیه ۳۴) بناء علی هذا می گوییم.

فَعَمِیَتْ عَلَیْهِمُ الْأَنْباءُ خبر از احدی ندارند.

یَوْمَئِذٍ روز رستخیز.

فَهُمْ لا یَتَساءَلُونَ احوال پرسی از احدی نمیکنند «هر که بفکر خویش است» بلکه با یکدیگر کمال عداوت را دارد و لو در دنیا با هم کمال الفت را داشتند الْأَخِلَّاءُ یَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِینَ (زخرف آیه ۶۷) هذا ما عندنا.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۷] .... ص : ۲۶۵

فَأَمَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَعَسی أَنْ یَکُونَ مِنَ الْمُفْلِحِینَ (۶۷)

پس اما کسی که توبه کند از معاصی و ایمان آورد و عمل صالح بجا آورد پس امید است اینکه بوده باشد از رستگاران.

در باب رستگاری چهار امر شرط است:

(۱) توبه از معاصی چه معاصی قلبیه مثل کفر و شرک و ضلالت و بدعت و انکار ضروریات و چه معاصی نفسیه از اخلاق رذیله و صفات خبیثه و ملکات قبیحه و چه معاصی جوارحیه از ارتکاب منکرات و محرمات عقلیه و شرعیه. و حقیقت توبه ندامت است چنانچه فرمود:

کفی فی التوبه الندم

و خداوند وعده قبول داده أَنَّ اللَّهَ هُوَ یَقْبَلُ التَّوْبَهَ عَنْ عِبادِهِ (توبه آیه ۱۰۴) وَ هُوَ الَّذِی یَقْبَلُ التَّوْبَهَ عَنْ عِبادِهِ وَ یَعْفُوا عَنِ السَّیِّئاتِ (شوری آیه ۲۵) (۲) ایمان بجمیع عقاید حقه از توحید و عدل و نبوت و امامت و معاد و ضروریات دین و مذهب.

(۳) اعمال صالحه از واجبات مثل صلوه و صوم و زکاه و خمس و حج و جهاد و امر بمعروف و نهی از منکر و تولی و تبرا که مفاد (فَأَمَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً) است.

(۴) موافات که بقاء بر ایمان و اعمال صالحه و تارک معاصی باشد تا آخر عمر که اگر و لو یک ساعت قبل الموت کافر یا مشرک یا شاک در یکی از اعتقادات شد بی ایمان میرود و کلیه اعمال او حبط میشود و لذا تعبیر بعسی فرمود.

فَعَسی أَنْ یَکُونَ مِنَ الْمُفْلِحِینَ فلاح و رستگاری باین است که نه در حالت نزع و نه در قبر و نه در عالم برزخ و نه در صحرای محشر هیچگونه آسیبی نداشته باشد.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۸] .... ص : ۲۶۶

وَ رَبُّکَ یَخْلُقُ ما یَشاءُ وَ یَخْتارُ ما کانَ لَهُمُ الْخِیَرَهُ سُبْحانَ اللَّهِ وَ تَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ (۶۸)

و پروردگار تو خلق میکند آنچه را که بخواهد و اختیار میکند آنکه را که صلاح داند نیست از برای آنها اختیاری منزه است خداوند و بلندتر است از آنچه شرک میآورند.

وَ رَبُّکَ یَخْلُقُ ما یَشاءُ راجع بامور تکوینیه است که ایجاد مخلوقات بید قدرت او است و آنچه صلاح میداند و حکمتش اقتضاء میکند ایجاد میکند احدی را نمیرسد که در امر خلقت نظری دهد چون عالم بحکم و مصالح نیستند حتی ملائکه که موقعی که فرمود وَ إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَهِ إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیفَهً قالُوا أَ تَجْعَلُ فِیها مَنْ یُفْسِدُ فِیها وَ یَسْفِکُ الدِّماءَ وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِکَ وَ نُقَدِّسُ لَکَ قالَ إِنِّی أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ (بقره ۳۰) پس احدی را نمیرسد که بگوید چرا فلان را غنی کردی و فلان را فقیر یا باو عزت دادی و باین ذلت او را ولود قرار دادی او را عقیم او را پسر دادی او را دختر او را متنعم فرمودی او را مبتلی او را حسن و جمال دادی او را قبیح المنظر چرا باران آمد چرا نیامد چرا شیطان را خلق کردی چرا مهلت دادی و امثال این چون و چراها در السنه بسیاری متداول است چون عالم بحکم و مصالح نیستند باید تسلیم صرف شد او میداند هر چه حکمت اقتضاء کند و مصلحت داشته باشد ایجاد میفرماید:

وَ یَخْتارُ راجع بتشریعیات است کی لیاقت نبوت و رسالت و امامت دارد او را جعل

میفرماید دستورات آنچه صلاح باشد جعل میکند از تکلیفیات و وضعیات از واجب و حرام چه کتابی نازل کند و چه نحوه نازل شود چنانچه گفتند وَ قالُوا لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلی رَجُلٍ مِنَ الْقَرْیَتَیْنِ عَظِیمٍ (زخرف آیه ۳۱) یا گفتند قالَ الَّذِینَ لا یَرْجُونَ لِقاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَیْرِ هذا أَوْ بَدِّلْهُ قُلْ ما یَکُونُ لِی أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقاءِ نَفْسِی إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما یُوحی إِلَیَّ (یونس آیه ۱۵) و همچنین جعل امام و خلیفه چنانچه در حق آدم فرمود إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیفَةً و در حق داود فرمود یا داوُدُ إِنَّا جَعَلْناکَ خَلِیفَةً فِی الْأَرْضِ (ص آیه ۲۶) و در حق ابراهیم میفرماید إِنِّی جاعِلُکَ لِلنَّاسِ إِماماً (بقره آیه ۱۲۴) و در حق ابراهیم و اسحق و یعقوب میفرماید وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً یَهْدُونَ بِأَمْرِنا (انبیاء آیه ۷۳) و غیر اینها.

ما کانَ لَهُمُ الْخِیَرَةُ این جمله را دو نحوه میتوان تفسیر کرد ولی برگشت هر دو بیک مطلب است نحوه اولی ما نافیه باشد و جمله مستقله چنانچه در ترجمه اشاره شد یعنی مردم اختیار جعل نبی و امام و خلیفه ندارند چون شرایطی در آنها معتبر است که جز ذات اقدس حق نمی داند پس بقلدری و به شوری و بجور نمیتوان جعل خلیفه کرد. نحوه ثانیه ما موصوله باشد و مفعول و یختار یعنی خدا اختیار میفرماید آنچه که خیر و صلاح باشد برای ناس و ناس خیر و صلاح خود را نمیدانند که بتوانند جعل نبی یا کتاب یا امام یا خلیفه کنند.

سُبْحانَ اللَّهِ وَ تَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ که شریک برای خدا قرار میدهند در امر خلقت و جعل احکام و جعل نبی و رسول و امام.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۶۹] .... ص : ۲۶۷

وَ رَبُّکَ یَعْلَمُ ما تُکِنُّ صُدُورُهُمْ وَ ما یُعْلِنُونَ (۶۹)

و پروردگار تو میداند آنچه مخفی شده در سینه های آنها و آنچه ظاهر میکنند.

این آیه کأنه بیان و دلیل است بر آیه قبل که سرّ اینکه اینها تصرف میکنند در افعال تکوینی الهی و تشریعی از جعل خلیفه یا بدعت در دین یا اضلال بندگان و امثال اینها برای آن اموریست که در سینه های آنها مخفی کردند که شما نمیدانید و خداوند آگاه است مخصوصا در جعل خلیفه برای آن بغضی که از امیر المؤمنین در دلهای آنها مستور کردند و حب جاه و

ریاست و نسبت بسایر ائمه طاهرین، خداوند که عالم السر و الخفیات است از قلوب آنها مطلع.

لا تَخْفی مِنْکُمْ خافِیَهٌ (الحاقه آیه ۱۸) یَعْلَمُ خائِنَهَ الْأَعْیُنِ وَ ما تُخْفِی الصُّدُورُ (مؤمن آیه ۲۰).

وَ رَبُّکَ یَعْلَمُ ما تُکِنُّ صُدُورُهُمْ کنّ بمعنی ستر و صان چنانچه میفرماید کَأَنَّهُنَّ بَیْضٌ مَکْنُونٌ (و الصافات آیه ۴۹) و میفرماید فِی کِتابٍ مَکْنُونٍ (واقعه آیه ۷۸) یعنی مصون و مستور.

ما یُعْلِنُونَ این صفات خبیثه که در قلوب قاسیه هست هر چه بخواهند مستور کنند بالاخره آثار آن در ظاهر بروز میکند چنانچه مشاهده گردید که منافقین پس از رحلت حضرت رسالت چه نحوه نفاق خود را آشکار کردند بگذاریم و بگذریم.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۰] .... ص : ۲۶۸

وَ هُوَ اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِی الْأُولی وَ الْآخِرَهِ وَ لَهُ الْحُکْمُ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۷۰)

و آن پروردگار اللَّه که نیست الهی مگر او و اختصاص باو دارد حمد، هم در این عالم دنیا و هم در آخرت و اختصاص باو دارد حکم بین عباد و بسوی او برمیگردید.

این آیه شریفه مشتمل بر چند جمله است:

جمله اولی: در مقام توحید است که مفاد (وَ هُوَ اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ) است کلمه توحید و گفتیم این کلمه سه دلالت دارد مطابقی، التزامی و اقتضایی اما مطابقی توحید عبادتیست که الوهیت و استحقاق عبودیت مختص بذات اقدس او است و در حدیث سلسله الذهب دارد

«کلمه لا اله الا اللَّه حصنی و من قالها دخل فی حصنی و من دخل حصنی امن من عذابی»

در مقابل مشرکین عبده اصنام و شمس و قمر و کواکب و آتش و گاو و گوساله و درخت و جن و ملک و انس و غیر اینها و اما التزامی سایر مراتب توحید، توحید ذاتی، صفاتی، افعالی، نظری زیرا اگر در ذات یا صفات یا افعال یا نظر غیر او بود او هم سزاوار عبودیت بود و اما اقتضایی پس از مراتب توحید مقتضیست ارسال رسل و جعل احکام و انزال کتب و دار جزاء و نصب خلیفه و سایر عقاید دینیه و لذا در همان حدیث حضرت رضا میفرماید:

«بشرطها و انا

من شروطها».

جمله ثانیه: اختصاص حمد است بذات مقدس او که مفاد لَهُ الْحَمْدُ فِی الْأُولی وَ الْآخِرَهِ است و در سوره مبارکه حمد معنای حمد و فرق بین او و مدح و شکر مفصلا بیان شده وجه اختصاص حمد بذات اقدس او اینکه سر تا سر ممکنات حتی مخلوقات وجود مقدس محمد و آل (ص)، محتاج صرف و هر کمالی داشته باشند افاضه او است چه در اعطاء و چه در ابقاء از خود چیزی ندارند یا أَیُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ (فاطر آیه ۱۵) وَ اللَّهُ الْغَنِیُّ وَ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ (محمد آیه ۳۸) کل نعمک ابتداء وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لا تُحْصُوها (ابراهیم آیه ۳۴ نحل آیه ۱۸) چه نعم دنیویه و چه اخرویه ..

جمله ثالثه: اختصاص حکم است باو که مفاد وَ لَهُ الْحُکْمُ است که در دنیا و در آخرت باید حکم بتعیین و نصب الهی باشد اما در دنیا خطاب رسید بداود یا داوُدُ إِنَّا جَعَلْناکَ خَلِیفَهً فِی الْأَرْضِ فَاحْکُمْ بَیْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ (ص آیه ۲۶) و در حق پیغمبر میفرماید: فَإِنْ جاؤُکَ فَاحْکُمْ بَیْنَهُمْ- الی قوله- وَ إِنْ حَکَمْتَ فَاحْکُمْ بَیْنَهُمْ بِالْقِسْطِ (مائده آیه ۴۲) و غیر اینها که حاکم باید نبی و امام و منصوب از جانب آنها باشد و در غیبت منحصر است بمجتهد جامع الشرائط و حکم غیر آنها حکم طاغوت است بنص آیات و اخبار و اما در قیامت خداوند این مقام را بامیر المؤمنین عنایت میفرماید چنانچه در زیارتش میخوانی

«السلام علی صالح المؤمنین و وارث علم النبیین و الحاکم فی یوم الدین»

و از القابش «قسیم الجنه و النار» است که خودش فرمود

«لی وقفه علی جسر جهنم»

خلق اولین و آخرین را میآورند نزد من کسانی که دارای ولایت باشند آنها را نجات میدهم و غیر آنها سهم جهنم هستند.

جمله رابعه: وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ که بازگشت خلق اولین و آخرین جن و انس بسوی او، است که می گویی «إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ راجِعُونَ».

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۱] .... ص : ۲۶۹

قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَیْکُمُ اللَّیْلَ سَرْمَداً إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ مَنْ إِلهٌ غَیْرُ اللَّهِ یَأْتِیکُمْ بِضِیاءٍ أَ فَلا تَسْمَعُونَ (۷۱)

بفرما باین مشرکین که آیا می بینید اگر خدا قرار دهد بر شما شب را همیشه تا روز قیامت کدام الهی است که بیاورد بر شما روشنایی آیا پس نمی شنوید.

نظر به اینکه مشرکین اعتراف دارند چنانچه میفرماید وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ (عنکبوت آیه ۶۱) و قریب به همین معنی در بسیاری از آیات دارد بناء علی هذا اگر امریه رسد که زمین از حرکت باز داشته شود و این قسمت ربع مسکون بر خلاف شمس باشد دائما شب است کیست قدرت داشته باشد که زمین را بحرکت آورد و این ربع مسکون را مقابل شمس قرار دهد یا اگر اراده کرد نور شمس گرفته شود تمام منظومه های شمسی تاریک میشود چنانچه در قیامت میفرماید إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ (تکویر آیه ۱ و ۲) و لذا میفرماید:

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَداً إِلى يَوْمِ الْقِيامَهِ یا بسکون ارض یا بذهاب نور شمس.

مَنْ إِلهٌ غَيْرُ اللَّهِ آیا اصنام شما یا ملائکه یا جن یا انس قدرت دارند زمین را متحرک کنند یا شمس را نور دهند يَأْتِيكُمْ بِضِياءٍ.

أَ فَلا تَسْمَعُونَ بگوش قلب که صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَعْقِلُونَ (بقره آیه ۱۷۱) و چون در قیامت هم زمین از حرکت باز داشته میشود و هم نور شمس و کواکب گرفته میشود تاریک و ظلمانی میشوند فقط نور ایمان است که میفرماید يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ يَسْعى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ- الی قوله تعالی- يَوْمَ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَراءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُوراً (حدید آیه ۱۲ و ۱۳) و نور بهشت و حور العین و ملائکه هم از نور صدیقه طاهره است.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۲] .... ص : ۲۷۰

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهارَ سَرْمَداً إِلى يَوْمِ الْقِيامَهِ مَنْ إِلهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ أَ فَلا تُبْصِرُونَ (۷۲)

بفرما بآنها آیا مشاهده میکنید که اگر

قرار دهد خداوند بر شما روز را ثابت و باقی تا روز قیامت کیست الهی غیر خداوند بیاورد برای شما بشب که سکونت کنید در او آیا پس از این بینا نمیشوید.

فقط امر برسد بزمین که ساکن باش و این قسمت ربع مسکون در حال سکون زمین مقابل شمس باشد تا روز قیامت روز است.

تنبیه: روز و شب نه فقط برای این است که روزها در مقام تحصیل معاش و شبها استراحت داشته باشند زیرا ممکن است شب مشغول بکار باشند و روز استراحت کنند چنانچه نوع کارخانه ها در این زمان شب و روز بکار است و کارکنان هم بتناوب شب و روزی هستند بلکه اگر دائما شب باشد یا روز سکونت در زمین ممکن نیست یا از شدت برودت هلاک میشوند و یا از شدت حرارت بلکه جنبده در زمین باقی نمیماند و گیاه روئیده نمیشود و بثمر نمیرسد لذا میفرماید:

قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَیْکُمُ که علی برای ضرر است.

النَّهارَ سَرْمَداً إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ که هیچ شب نداشته باشید.

مَنْ إِلهٌ غَیْرُ اللَّهِ یَأْتِیکُمْ بِلَیْلٍ تَسْکُنُونَ فِیهِ کدام قدرتست که بتواند زمین را متحرک کند؟

أَ فَلا تُبْصِرُونَ چشم قلب کور است درک نمیکند.

سؤال: اینها که شرک افعالی نداشتند بلکه شرک عبادتی داشتند.

جواب: این آلهه اینها که باعتراف خود مشرکین هیچگونه قدرت و ضرر و نفعی ندارند، چه استحقاق پرستش دارند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۳] .... ص : ۲۷۱

وَ مِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَکُمُ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ لِتَسْکُنُوا فِیهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ (۷۳)

و خداوند از باب تفضل و رحمت مقرر فرمود از برای شما شب و روز را شب را برای این که سکونت پیدا کنید و رفع خستگی کنید و استراحت کنید در او و روز را برای اینکه طلب کنید از فضل الهی و تحصیل امر معاش و زندگانی و باشد که شما شکر این

دو نعمت بزرگ را بجا آورید.

اما وظایف شب دارد در اخبار که شبرا سه قسمت کنید یک قسمت آن را برای خواب بگذارید که این قوای بدن و حواس ظاهریه و باطنیه تعطیل شود و استراحت کند و یک قسمت برای التذاذات نفسانیه در مأکول و مشروب و منکوحات و یک قسمت برای عبادت و مناجات و عرض حاجات و ادعیه و تلاوت کتاب اللّه و دعاء در حق برادران دینی که دعاء در سر و در غیاب برادران سریع الاثر است بخصوص وقت سحر و بعد از اتیان بنوافل حتی حضرت یعقوب مغفرت فرزندان را گذاشت برای وقت سحر:

و اما وظایف روز اما قسمت بین الطلوعین برای عبادت که در دو جا ثبت میشود هم ملائکه شب و هم ملائکه روز که میفرماید: أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلى غَسَقِ اللَّيْلِ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كانَ مَشْهُوداً وَ مِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نافِلَةً لَكَ عَسى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقاماً مَحْمُوداً (اسری آیه ۷۸ و ۷۹) و یک قسمت روز را برای تحصیل علم دین و اخذ مسائل و تکمیل عقاید و تزکیه اخلاق که فرمود

«طلب العلم فریضه علی کل مسلم و مسلمه و طلب العلم اوجب علیکم من طلب المال»

و یک قسمت برای کسب حلال و تحصیل امر معاش که فرمود

«الکاسب حبیب اللّه، الکاد لعیاله کالمجاهد فی سبیل اللّه»

و این مقام بلندیست که از القاب حضرت رسالت است و دارد کسی که در خانه بنشیند و بگوید. خدا روزی مرا برسان دعایش مستجاب نمیشود و یک قسمت برای مراوده و معاشرت با اخوان وصله ارحام و رسیدگی بحال برادران دینی و قضاء حوائج مسلمین و اصلاح امور دینی آنها لذا میفرماید:

وَ مِنْ رَحْمَتِهِ کسی طلبی از خدا ندارد جمیع نعم او تفضل و رحمت است

«کل نعمک ابتداء».

جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ بواسطه حرکت دوری زمین که قسمت مقابل شمس روز و قسمت دیگرش شب و علت جعل شب و روز برای رفتن بسینما و تفریح گاه و مراکز فساد و ظلم به بندگان خدا نیست بلکه برای اینست که:

لِتَسْكَنُوا فِيهِ در شب.

وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ در روز تا قدر این دو نعمت بزرگ را بدانید.

وَ لَعَلَّكُمْ یعنی باید و لازم است.

تَشْكُرُونَ لکن نوع بشر قدردان نیستند و قدر این دو نعمت را نمیدانند و شکرگزار، نیستند.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۴] .... ص : ۲۷۳

وَ یَوْمَ یُنادِیهِمْ فَیَقُولُ أَیْنَ شُرَكائِیَ الَّذِینَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (۷۴)

عین این آیه در چند آیه قبل آیه ۶۲ ترجمه و شرح شده احتیاج بتکرار ندارد فقط بیان وجه تکرار آیه را اشاره کنیم.

ممکن است این ندا در دو موقع باشد یکی در صحرای محشر که میگفتند هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ (یونس آیه ۱۸) بآنها گفته شود که بگردید شفعاء خود را پیدا کنید که در مواقف قیامت شما را نجات دهند که در خبر داریم

ان للقیمه خمسین موقفا کل موقف مقام الف سنه ثم تلا قوله تعالی: فِی یَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِینَ أَلْفَ سَنَهٍ

(معارج آیه ۴) و دیگر پس از ورود در عذاب جهنم و آتش که کاهی از مالک تقاضای مرگ میکنند وَ نادَوْا یا مالِكُ لِیَقْضِ عَلَیْنا رَبُّكَ قالَ إِنَّكُمْ ماكِثُونَ (زخرف آیه ۷۷) گاهی از خزنه جهنم تقاضای تخفیف و لو یک روز میکنند وَ قالَ الَّذِینَ فِی النَّارِ لِخَزَنَهِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ یُخَفِّفْ عَنَّا یَوْماً مِنَ الْعَذابِ (مؤمن آیه ۴۹) گاهی از خدا طلب خروج بدنیا میکنند وَ هُمْ یَصْطَرِخُونَ فِیها رَبَّنا أَخْرِجْنا نَعْمَلْ صالِحاً (فاطر آیه ۳۷) رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ (مؤمنون آیه ۱۰۷) پس خطاب برسد:

وَ یَوْمَ یُنادِیهِمْ فَیَقُولُ أَیْنَ شُرَكائِیَ الَّذِینَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ بیایند شما را نجات دهند و ممکن است جهات دیگری داشته باشد و اللَّه هو العالم.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۵] .... ص : ۲۷۳

وَ نَزَعْنا مِنْ كُلِّ أُمَّهٍ شَهِیداً فَقُلْنا هاتُوا بُرْهانَكُمْ فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا یَفْتَرُونَ (۷۵)

و جدا میکنیم و بیرون میآوریم از هر امتی شهیدی را که شهادت

دهـد بآنچه آن امت رفتار نمودند پس می گوییم بیاورید برهان و حجت خود را بر اعمال و رفتار خود پس عالم میشوند اینکه حق للّه است و از بین میرود آنچه که بودند افتراء میزدند.

وَ نَزَعْنـا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ شَـهِیداً مفسـرین گفتنـد مراد انبیاء هسـتند که شـهادت میدهنـد درباره امت خود ولی در خبر ابی جارود از حضرت باقر است فرمود

«من کل فرقه من هذه الامه امامها».

اقول: در بسیاری از زیارات ائمه اطهار دارد

«و شهداء یوم القیمه»

در قرآن میفرماید یَوْمَ یَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَیَقُولُ ما ذا أُجِبْتُمْ قالُوا لا عِلْمَ لَنا إِنَّکَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُیُوبِ (مائده آیه ۱۰۹).

توضـیح کلام: اینکه در باب شـهادت باید حسی باشد شـهادت علمی کافی نیست مثل در باب رؤیت هلال اگر کسی شهادت دهـد که من یقین دارم بوجود هلاـل لکن رؤیت نکردم اثبات نمیکنـد و هکـذا در باب قضاوت و اقامه بینه حتی در خبر اسـت اشاره بشمس فرمود و فرمود

«علی مثل هذا تشهد»

انبیـاء شـهداء روز قیـامت هسـتند لکن در حق امت خود در زمان خود و این موضوع از زمان آدم الی خاتم جریان داشـته چون هیچ زمانی خالی از انبیاء نبوده و بر فرض اوصیاء آنها بودند اما زمان حضرت رسالت پس از رحلتش تا قیام قیامت در هر عصر و زمانی باید شاهدی باشد و آن ائمه اطهار هسـتند و نکته دیگر آنکه این جمله دلیل است بر اینکه ائمه طاهرین همه جا حاضر و ناظرند که امروز حضرت بقیه اللّه تمام اعمال و افعال و اقوال ما را مشاهده میکند تا بتواند فردای محشر شهادت دهد.

فَقُلْنا هاتُوا بُرْهانَکُمْ چنانچه میفرمایـد (همین سوره در چنـد آیه قبل آیه ۷۵) وَ یَوْمَ یُنادِیهِمْ فَیَقُولُ ما ذا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَـلِینَ فَعَمِیَتْ عَلَیْهِمُ الْأَنْباءُ» گذشت تفسیر آن جوابی و حجتی و برهانی و دلیلی ندارند.

فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ چنانچه میفرماید وَ لَوْ تَری إِذْ وُقِفُوا عَلَی النَّارِ فَقالُوا یا لَیْتَنا

نُرَدُّ وَ لا نُكَذِّبَ بِآياتِ رَبِّنا وَ نَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

و میفرماید وَ لَوْ تَرى إِذْ وُقِفُوا عَلى رَبِّهِمْ قالَ أَ لَيْسَ هذا بِالْحَقِّ قالُوا بَلى وَ رَبِّنا (انعام آیه ۲۷ و آیه ۳۰).

وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ از شرک و کفر و ضلالت.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۶] .... ص : ۲۷۵

إِنَّ قارُونَ كانَ مِنْ قَوْمِ مُوسى فَبَغى عَلَيْهِمْ وَ آتَيْناهُ مِنَ الْكُنُوزِ ما إِنَّ مَفاتِحَهُ لَتَنُوأُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قالَ لَهُ قَوْمُهُ لا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ (۷۶)

بدرستی که قارون بود از قوم موسی از بنی اسرائیل پس تعدی و تجاوز و برتری کرد بر آن ها و دادیم ما او را از گنج ها باندازه ای که مفاتیح آنها را میبردند جماعتی که صاحب قوه بودند زمانی که گفتند باو قوم او که فرحناک نباش باین مال و منال بدرستی که خدا دوست نمیدارد فرحناکها را.

إِنَّ قارُونَ كانَ مِنْ قَوْمِ مُوسى بعضی گفتند با موسی پسر خاله بودند که مادر موسی و مادر قارون دو خواهر بودند. در مجمع دارد «روی ذلک عن ابی عبد اللّه (ع)» بعضی گفتند پسر عمو بودند قارون پسر یصهر بود و موسی پسر عمران و این دو برادر بودند و جمع بین این دو ممکن است که دو برادر دو خواهر را ازدواج کنند و اما قول به اینکه عم موسی بوده منطبق با این دو نمیشود.

فَبَغى عَلَيْهِمْ بغی سرکشی و تعدی و تجاوز از حد خود و بزرگ منشی است.

وَ آتَيْناهُ مِنَ الْكُنُوزِ گفتند علم کیمیاء داشته که بمس بزنند طلا شود و گفتند نبود در بنی اسرائیل کسی بهتر از او در قرائت تورات لکن در باطن منافق بود مثل سامری.

ما إِنَّ مَفاتِحَهُ مفاتح را بسیاری گفتند مراد خزائن اموال او است نظیر قوله تعالی.

وَ عِنْدَهُ مَفاتِحُ الْغَيْبِ (انعام آیه ۵۹) و بعضی گفتند کلید گنجهای او.

لَتَنُوأُ بِالْعُصْبَةِ یعنی بزحمت میانداخت و خستگی جماعتی را در حمل و نقل آنها و عصبه را بعضی گفتند ما بین ده الی پانزده بعضی گفتند ما بین سه الی ده بعضی گفتند ما بین ده الی چهل و ظاهرا مراد جمعی را بزحمت میانداخت آنهم جمعی که (أُولِي الْقُوَّةِ) بودند.

إِذْ قالَ لَهُ قَوْمُهُ خویشان و اقرباء او از بنی اسرائیل.

لا تَفْرَحْ یعنی بمالت منال و فیس نکن و نخوت مورز «که مال تا لب گور است و بعد از آن اعمال».

إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْفَرِحِینَ کسانی که بمال و جاه مغرور میشوند «بحسنت مناز که بیک تبست و بمالت مناز که یک شبست» الْمالُ وَ الْبَنُونَ زِینَهُ الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ الْباقِیاتُ الصَّالِحاتُ خَیْرٌ عِنْدَ رَبِّکَ ثَواباً وَ خَیْرٌ أَمَلًا (کهف آیه ۴۶).

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۷] .... ص : ۲۷۶

وَ ابْتَغِ فِیما آتاکَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَهَ وَ لا تَنْسَ نَصِیبَکَ مِنَ الدُّنْیا وَ أَحْسِنْ کَما أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَیْکَ وَ لا تَبْغِ الْفَسادَ فِی الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْمُفْسِدِینَ (۷۷)

و طلب کن در آنچه خداوند بتو داده دار آخرت را و فراموش مکن نصیب خود را از دنیا و احسان کن همان نحوی که خداوند بتو احسان فرموده و طلب نکن فساد در روی زمین را محققا خدا فساد کنندگان را دوست نمیدارد.

مال دنیا اگر از ممر حلال بدست آید و صرف آخرت کنند بهترین مالها است، دارد در خبر که جماعتی از فقراء مشرف شدند خدمت حضرت رسول و عرض کردند بسیاری از عبادات را اغنیاء دارند که ما از آنها محروم هستیم از عبادات مالیه مثل زکاه، خمس، حج، صله ارحام، دستگیری از فقراء صرف جهاد فی سبیل اللّه، احسان به بندگان و امثال اینها جامعش صرف دین، بنای مساجد، مدارس اصلاح طرقات و غیر اینها و ما فقراء محروم هستیم از این فیوضات حضرت اذکاری تعلیم آنها کرد که این نوع مثوبات را درک کنند اغنیاء فهمیدند آن اذکار را هم عمل کردند فقراء آمدند که اغنیاء هر دو قسمت را درک کردند حضرت فرمود:

«ذلِکَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ» لذا بقارون گفتند:

وَ ابْتَغِ فِیما آتاکَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَهَ صرف دین کن و مبادا صرف معصیت یا جمع آوری آنها کنی که جز وبال و مسئولیت برای تو باقی نمیماند.

وَ لا تَنْسَ نَصِیبَکَ مِنَ الدُّنْیا این موهبتی که خدا بتو عنایت کرده در دنیا بهره برداری

کن و برای آخرت خود قرار ده و فراموش مکن آنچه صرف آخرت کردی برای تو میماند و آنچه گذاردی از دست میرود.

وَ أَحْسِنْ کَما أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَیْکَ شکر هر نعمتی صرف آن نعمت است در مرضی الهی بتو احسان فرموده تو هم به بندگان او احسان کن.

وَ لا تَبْغِ الْفَسادَ فِی الْأَرْضِ مبادا صرف معاصی و اموری کنی که موجب غضب الهی باشد و فساد در روی زمین.

إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْمُفْسِدِینَ و کسی را که مورد حب الهی نباشد مشمول رحمت نخواهد شد و مثوای او جهنم است.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۸] .... ص : ۲۷۷

قالَ إِنَّما أُوتِیتُهُ عَلی عِلْمٍ عِنْدِی أَ وَ لَمْ یَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَکَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَ أَکْثَرُ جَمْعاً وَ لا یُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ (۷۸)

قارون در جواب قوم گفت این دولت و ثروتی که پیدا کردم و بمن داده شده در اثر علم و صنعت خود پیدا کردم که صنعت طلا باشد و علم کیمیاء چنانچه امروز نوع اغنیاء هستند بعملیات خود و اسباب ظاهریه میدانند و غافل از اینکه مسبب الاسباب کیست و غافل از اینکه غناء و فقر از صفات خاصه حق است در باب توحید افعالی چه بسیار اشخاصی که تمام اسباب بر آنها فراهم است و هر چه بکار میزنند نتیجه نمی گیرند و چه بسیار اشخاصی که هیچگونه اسبابی در دست ندارند و دولت و ثروت بر آنها میبارد «ای سبب از تو مسبب هم زتو».

قالَ إِنَّما أُوتِیتُهُ عَلی عِلْمٍ عِنْدِی و چه کسانی که دارای علم هم نبودند و ثروت آنها بمراتب بالاتر از اینها بود در اثر طغیان و فساد بچه هلاکتها افتادند مثل نمرود و عاد و ثمود و شداد و فرعون چنانچه میفرماید أَ لَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِعادٍ إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ الَّتِی لَمْ یُخْلَقْ مِثْلُها فِی الْبِلادِ وَ ثَمُودَ الَّذِینَ جابُوا الصَّخْرَ بِالْوادِ وَ فِرْعَوْنَ ذِی الْأَوْتادِ الَّذِینَ طَغَوْا فِی الْبِلادِ فَأَکْثَرُوا فِیهَا الْفَسادَ فَصَبَّ عَلَیْهِمْ رَبُّکَ سَوْطَ عَذابٍ إِنَّ رَبَّکَ لَبِالْمِرْصادِ (فجر آیه ۶

الی ۱۴) لذا میفرماید:

أَ وَ لَمْ یَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَکَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَ أَکْثَرُ جَمْعاً و اینها بدون پرسش و سؤال داخل در جهنم میشوند.

وَ لا یُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ نظیر قوله تعالی فَیَوْمَئِذٍ لا یُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ لا جَانٌّ (الرحمن آیه ۳۹) که بدون سؤال وارد جهنم میشوند زیرا حساب و میزان و نامه عمل و پرس و سؤال برای کسانیست که نیک و بد داشته باشند اما یک دسته بدون حساب وارد بهشت میشوند زیرا هیچ عمل زشتی نداشتند و یک دسته جهنم زیرا هیچ عمل صالحی نداشتند و اگر حساب و سؤال شود برای اینست که بر خود او و بر دیگران معلوم گردد.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۷۹] .... ص : ۲۷۸

فَخَرَجَ عَلی قَوْمِهِ فِی زِینَتِهِ قالَ الَّذِینَ یُرِیدُونَ الْحَیاهَ الدُّنْیا یا لَیْتَ لَنا مِثْلَ ما أُوتِیَ قارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِیمٍ (۷۹)

پس بیرون آمد قارون بر قوم خود با زینت هر چه تمامتر گفتند کسانی که اراده میکنند زندگانی دنیا را ای کاش بود برای ما مثل آنچه داده شده به قارون بدرستی که او صاحب بهره بزرگیست.

فَخَرَجَ عَلی قَوْمِهِ فِی زِینَتِهِ مثل داش مشتیهای امروز که با چه لباس خود را آرایش کرده، با اتومبیل آخرین سیستم با فیس و تکبر و نخوت و خودنمایی در خیابانها و فرح گاهها نمایش میدهند که من منم و کیست مثل من و یک دسته جوانها که دست آنها خالیست آنها را می بینند و آرزو میکنند که ای کاش ما هم داشتیم و این نحو نمایش میدادیم چه چیز ما کمتر از آنهاست که گفتند اولین دشمن انسان دنیا است که خود را بتمام زینت نمایش میدهد و دلهای اهل دنیا را میرباید عمارات کذایی و ثروتهای کذایی و ریاستهای کذایی.

قالَ الَّذِینَ یُرِیدُونَ الْحَیاهَ الدُّنْیا که دلبسته بدنیا و علاقه مند باو هستند و غافل از اینکه وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَیْرٌ وَ أَبْقی (همین سوره آیه ۶۰) گذشت.

یا لَیْتَ لَنا مِثْلَ ما أُوتِیَ قارُونُ نباید حسرت اهل دنیا را بدل راه داد که میگذارند و وبال آن را میبرند انسان باید حسرت اهل آخرت را داشته باشد که در این چهار روز دنیا

تأمین آخرت باقیه دائمه خود را کردند.

إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِیمٍ دنیا در نظر آنها بسیار بزرگ میآید ولی در نظر اهل حق مثل انبیاء و ائمه و صلحاء از گوشت گندیده متعفن که در دهان سگ باشد پستتر است و زهر قتال است که بهر که پاشیده شد او را هلاک میکند و با سفل السافلین سوق میدهد.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۰] .... ص : ۲۷۹

وَ قالَ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَیْلَکُمْ ثَوابُ اللَّهِ خَیْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً وَ لا یُلَقَّاها إِلَّا الصَّابِرُونَ (۸۰)

و گفتند کسانی که بآنها علم داده شده وای بر شما ثواب خداوند- بهتر است از تمام دنیا برای کسی که ایمان داشته باشد و عمل صالح و بآن مثوبات نمیرسند و ملاقات نمیکنند مگر صبر کنندگان.

سه جمله در این آیه است: ایمان، اطاعت، صبر که مثوبات الهیه از دخول جنت و نعیم آن و سعادت دارین و رستگاری نشئتین منوط باین سه امر است.

وَ قالَ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ علم اشرف صفات نفسانیست چنانچه گفتیم عقل که خداوند بانسان عنایت فرموده که ممیز بین خیر و شر و نفع و ضرر و حسن و قبح و سعادت و شقاوت است بمنزله آینه است در قلب انسان لکن بظلمت جهل تاریک است و چراغ قلب علم است تا این چراغ روشن نشود عقل درک نمیکند و مراد از علم همان است که امیر المؤمنین فرمود:

«آیه محکمه و فریضه عادله و سنه قائمه»

و مراد از الذین اوتوا العلم انبیاء و اولیاء و علماء هستند که گفتند:

وَیْلَکُمْ خطاب باین جهال که علاقه مند بدنیا هستند و حسرت اهل دنیا را می خورند.

ثَوابُ اللَّهِ خَیْرٌ مثوبات الهی جنت و نعم باقیه او است که بهتر است از این زخارف دنیوی که مشوب به سه عیب است: اول بلیات که فرمود

«الدنیا محفوفه بالبلاء»

هر نوشی هزار نیش دارد دوم زحمت تحصیل و حفظ و حراست او سوم فناء و زوال آن لکن وصول باین مثوبات مشروط به سه امر است:

اول لِمَنْ آمَنَ که بدون ایمان خردلی از این مثوبات را ندارد و ایمان، ایمان

بتوحید و تصدیق انبیاء و بیوم الجزاء و بتمام ضروریات دین و مذهب و روح ایمان ولایت است و الا مرده است.

دوم (وَ عَمِلَ صالِحاً) است و اعمال صالحه آنست که مطابق دستور انبیاء جامع جمیع شرائط صحت خالی از جمیع موانع تام الاجزاء باشد.

سوم وَ لا یُلَقَّاها إِلَّا الصَّابِرُونَ صبر هم سه قسم صبر داریم: یک صبر در بلیات و واردات و مصائب که تحمل کند دو صبر بر مشقت عبادت که در مقابل تحصیل علم و عمل باشد و مسامحه نکند. سوم صبر بر ترک معاصی و شهوات نفسانی که درجاتش مختلف است، صبر در بلا سیصد درجه، صبر بر عبادت ششصد درجه، صبر بر معاصی نهصد درجه و در قرآن میفرماید إِنَّما یُوَفَّی الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسابٍ (زمر آیه ۱۰).

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۱] .... ص : ۲۸۰

فَخَسَفْنا بِهِ وَ بِدارِهِ الْأَرْضَ فَما کانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ یَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ ما کانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِینَ (۸۱)

پس خسف فرمودیم ما باو و بدار او زمین را یعنی در زمین فرو رفت پس نبود برای او از جماعت اجزاء و اصحابش کسی که او را یاری کند از غیر از خدا و نبود او از یاری شدگان.

گفتند قارون یکی از زنهای فاحشه را خواست و باو گفت من دو کیسه اشرفی که دو هزار اشرفیست بتو میدهم که فردا در مجمع بنی اسرائیل بیایی و بگویی که موسی با من زنا کرده فاحشه قبول کرد لکن در شب بخود آمد و گفت این چه عملیست من بجا بیاورم که نسبت زنا به پیغمبر خدا بدهم اینهمه معاصی مرا بس نیست فردا آمد در مجمع بنی اسرائیل و گفت قارون بمن دو کیسه اشرفیرا داده ببینید که مهر قارون باو خورده که من بیایم و نسبت زنا بموسی- دهم و حاشا و کلا که من همچه نسبتی به پیغمبر خدا دهم حضرت موسی بسیار غضبناک شد عرض کرد پروردگار را تا چه اندازه او را مهلت میدهی خطاب شد زمین را در تحت اختیار تو قرار دادم حضرت موسی بزمین امر فرمود که قارون را بگیر قارون فرو رفت در زمین بعضی بنی اسرائیل گفتند حضرت موسی میخواهد تمام اموال قارون را ضبط کند حضرت موسی،

امر فرمود که تمام اموال و خانه و اندوخته های او بزمین فرو رفت و اینست مفاد فَخَسَفْنا بِهِ وَ بِدارِهِ الْأَرْضَ.

تنبیهان: (یک) امروز چه اشخاصی هستند که برای نفع قلیلی یا دوستی و رفاقتی میایند در محکمه و شهادت ناحق میدهند از آن زن فاحشه بدتر (دو) خداوند چه میکند با آنکه نسبت زنا بماریه قبطیه داد و گفت ابراهیم فرزند پیغمبر نیست که شرحش در سوره نور گذشت.

فَما کانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ یَنْصُرُونَهُ نه خدمه و نه اجزاء و نه اقارب.

مِنْ دُونِ اللَّهِ در مقابل غضب الهی بترسند ظالمین که احدی آنها را کمک نخواهد کرد پس از نزول عذاب.

وَ ما کانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِینَ کارش بجایی رسید که مقدم بر فرعون و هامان شد که در سوره عنکبوت پس از ذکر قوم نوح و ابراهیم و لوط و اصحاب مدین و عاد و ثمود میفرماید وَ قارُونَ وَ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ- الی قوله تعالی- فَکُلًّا أَخَذْنا بِذَنْبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنا عَلَیْهِ حاصِباً وَ مِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّیْحَةُ وَ مِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنا بِهِ الْأَرْضَ وَ مِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنا (آیه ۳۹ و ۴۰)

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۲] .... ص : ۲۸۱

وَ أَصْبَحَ الَّذِینَ تَمَنَّوْا مَکانَهُ بِالْأَمْسِ یَقُولُونَ وَیْکَأَنَّ اللَّهَ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ یَقْدِرُ لَوْ لا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَیْنا لَخَسَفَ بِنا وَیْکَأَنَّهُ لا یُفْلِحُ الْکافِرُونَ (۸۲)

و صبح کردند کسانی که آرزو میکردند جایگاه قارون را در روز قبل الخسف میگویند وای که بدرستی که خداوند بسط میدهد روزی را برای هر که بخواهد از بندگان خود و تنگ میگیرد آنچه صلاح داند اگر نبود اینکه خداوند منت گذارد بر ما که اگر ما هم مثل قارون بودیم هر آینه خسف هم دامن ما را میگرفت وای که رستگار نمیشوند کافرها.

بنی اسرائیل که هر روز بیک رنگی در میآمدند گاهی گوساله پرست گاهی از موسی تقاضای «اجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَةٌ» گاهی میگفتند «لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَةً» مع ذلک

متنبه شدند از خسف قارون ولی ابناء امروز مشاهده میکنند که خدا با ظالمین چه میکند جریتر میشوند در ظلم و در محبت دنیا و جمع آوری زخارف آن.

وَ أَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكانَهُ بِالْأَمْسِ دیروز آرزوی جایگاه او میکردند بیک شب فاصله پشیمان شدند.

يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ يَقْدِرُ او صلاح هر کس را میداند در توسعه و ضیق چنانچه در حدیث قدسیست

ان من عبادی من لا یصلحه الا الفقر فان اغنیته لافسده ذلک و ان من عبادی من لا یصلحه الا الغنی فإن افقرته لافسده ذلک

و در قرآن مجید است كَلَّا إِنَّ الْإِنْسانَ لَيَطْغى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنى (علق آیه ۶ و ۷).

لَوْ لا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا لَخَسَفَ بِنا اگر منت نگذارده بود خداوند بر ما و ما هم مثل قارون آلوده شده بودیم هر آینه ما هم خسف میشدیم.

وَيْكَأَنَّهُ لا يُفْلِحُ الْكافِرُونَ وای که هرگز رستگار نمیشوند کفار چون شرط اولی رستگاری ایمان است.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۳] .... ص : ۲۸۲

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُها لِلَّذِينَ لا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَ لا فَساداً وَ الْعاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (۸۳)

این دار آخرت بهشت و فیوضات الهی را قرار دادیم برای کسانی که اراده نمیکنند بلند پروازی در زمین و نه فساد را و عاقبت سعادت و رستگاری از برای اهل تقوی است.

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ تمام برمیگردند بمحشر لکن دار الاخره بهشت است خانه آخرتی که اوصاف آن را در آیات باندازه فهم و ادراک بشر بیان فرموده از انهار جاریه و قطوف دانیه و حور و قصور و غلمان و فرش و البسه و لحوم و سایر نعم الهیه و بالاترین آنها رضای حق و حشر با انبیاء و ائمه و صلحاء است وَ فِيها ما تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ.

(زخرف آیه ۷۱) و در حدیث عطف فرموده

«و ما خطر علی قلب بشر».

نَجْعَلُها لِلَّذِينَ لا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ علو کبر و نخوت و خودنمائیست بالاخص

بر انبیاء و ائمه و مؤمنین حتی در خبر است از امیر المؤمنین فرمود

«نزلت هذه الایه فی اهل العدل و التواضع من الولاه و اهل القدره من الناس»

و نیز از آن حضرت است فرمود

«من یعجبه شراک نعله فیدخل فی هذه الایه»

یعنی حتی تکبر بلباس و به نعل هم محروم از جنت است. کبر، عجب، نخوت، تطاول و امثال اینها انسان هر چه مقامش بالا رود باید تواضعش بیشتر شود. از حضرت صادق (ع) است بحفص فرمود.

«ما نزلت الدنیا من نفسی الا بمنزله المیته اذا اضطرت الیه اکلت»

و نیز فرمود

«کفی بخشیه اللَّه علما و کفی بالاغترار جهلا

و فرمود

«ان اعلم الناس باللَّه اخوفهم للَّه و اخوفهم له اعلمهم به و اعلمهم به أزدهم»

وَ لا فَساداً در اخبار فساد را تفسیر فرموده اند بترک فرائض و فعل معاصی بخصوص حقوق الناس ظلم و تعدی اذیت و غیبت ذهاب مال و سایر معاصی کبار.

وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِینَ مراتب تقوی را مکررا بیان کرده ایم درجه اول ایمان که تقوای از شرک و کفر و ضلالت و بدعت و انکار ضروری باشد و درجه اعلای تقوی از توجه بغیر خدا و عدم خطور معصیت در خیال و قلب و بینهما متوسطات.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۴] .... ص : ۲۸۳

مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ فَلَهُ خَیْرٌ مِنْها وَ مَنْ جاءَ بِالسَّیِّئَهِ فَلا یُجْزَی الَّذِینَ عَمِلُوا السَّیِّئاتِ إِلَّا ما کانُوا یَعْمَلُونَ (۸۴)

کسی که بیاید با حسنه پس برای اوست بهتر از آن حسنه و کسی که بیاید با سیئه پس جزاء داده نمیشوند کسانی که اعمال سیئات میکنند- مگر آنچه که بودند عمل میکردند.

نظر به اینکه به حسنات قابل تفضلات الهی میشود و فضل الهی بسیار و بیشمار و عظیم است و اما سیئات استحقاق عقوبت میاورد و زائد بر استحقاق ظلم است و خداوند عادل است و ظلم نمیکند إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّهٍ وَ إِنْ تَکُ حَسَنَهً یُضاعِفْها وَ یُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْراً عَظِیماً (نساء آیه ۴۴) إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ النَّاسَ شَیْئاً (یونس آیه ۴۴) وَ لا یَظْلِمُ رَبُّکَ أَحَداً (کهف آیه ۴۷) الْیَوْمَ تُجْزی کُلُّ نَفْسٍ بِما کَسَبَتْ لا ظُلْمَ الْیَوْمَ (مؤمن آیه ۱۷).

الی غیر ذلک از آیات لذا در دعا می گویی

«ربنا عاملنا بفضلک و لا تعاملنا بعدلک»

ص: ۲۸۳

و در اخبار از برای هر یک از اعمال حسنه کوچک و بزرگ از فرائض و واجبات و از مندوبات و مستحبات از ادعیه و اذکار و احسان و بذل و تلاوت و سایر عبادات و از اخلاق حمیده و عقائد حقه چه اندازه مثوبت ذکر فرموده و از معاصی با اینکه در قرآن بسیار آنها را مورد عفو قرار داده زائد بر استحقاق عقوبت نمیفرماید وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ (شوری آیه ۳۰) لذا میفرماید:

مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْها و از برای خیریت هم درجات بسیار است دائر مدار حسنات از شرائط قبول و ازدیاد آنها و سایر خصوصیات و جهات.

وَ مَنْ جاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئاتِ إِلَّا ما كانُوا يَعْمَلُونَ.

سؤال: سیئات هر چه که باشد و هر اندازه باشد بالاخره محدود است و عذاب قیامت غیر محدود که معنی خلود است و نسبت محدود بغیر محدود اگر بگویی مثل قطره است بدریا کم گفته ای زیرا دریا هم محدود است و با این آیات سازش ندارد.

جواب: سیئات اگر مقرون با ایمان باشد که قابل عفو و مغفرت و شفاعت است خلود ندارد و اگر مقرون بکفر و شرک و ضلالت است چون این صفات قابل تغییر نیست و دائمیست لذا عذابش هم دائمیست.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۵] .... ص : ۲۸۴

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرادُّكَ إِلى مَعادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جاءَ بِالْهُدى وَ مَنْ هُوَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۸۵)

محققا آنکه واجب فرمود بر تو قرآن را هر آینه برمیگرداند و بازگشت میکند تو را بمرکز و معاد خود بگو پروردگار من داناتر است به کسانی که آمده اند با هدایت و کسانی که در ضلالت آشکار هستند.

این آیه شریفه را مفسرین تفسیرات مختلفه کردند بعضی گفتند معاد مکه است که پس از هجرت در یوم الفتح برگردانید او را بمکه چون صدق بازگشت نمیکند مگر آنکه ابتداء جایی باشد و بیرون رود و برگردد بعضی گفتند روز قیامت است که یوم المعادش میگویند که ارواح بر میگردند باجسام بعضی گفتند معاد جنت است که خداوند وعده فرموده مؤمنین را به

دخول جنت بعضی گفتند موت است که روح پس از تعلق ببدن بدن را رها میکند و میرود در عالم ارواح که قبلا بوده و لکن اخبار بسیاری داریم از جابر و حضرت باقر و حضرت صادق علیهم السلام که مراد دوره رجعت است که پیغمبر و امیر المؤمنین و ائمه طاهرین

«و من محض الایمان محضا و من محض الکفر محضا»

برمیگردند در دنیا و ائمه سلطنت میکنند تمام صفحه دنیا را و انتقام میکشند از دشمنان و اخبار رجعت از متواترات است و از ضروریات مذهب شیعه است و آیات قرآنی هم بر طبقش دلالت دارد مثل هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدی وَ دِینِ الْحَقِّ لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُونَ (توبه آیه ۳۳) و مثل وَعَدَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَیَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِی الْأَرْضِ کَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَیُمَکِّنَنَّ لَهُمْ دِینَهُمُ الَّذِی ارْتَضی لَهُمْ وَ لَیُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً یَعْبُدُونَنِی لا یُشْرِکُونَ بِی شَیْئاً (نور آیه ۵۵) و غیر اینها و تا کنون دین اسلام بر همه ادیان ظاهر نشده و وعده الهی عملی نشده و تخلف پذیر هم نیست و این مختص بدوره رجعت است.

إِنَّ الَّذِی فَرَضَ عَلَیْکَ الْقُرْآنَ بقرائت و تبلیغ و عمل بدستورات آن.

لَرادُّکَ إِلی مَعادٍ برمیگرداند تو را بدنیا در دوره رجعت.

قُلْ رَبِّی أَعْلَمُ مَنْ جاءَ بِالْهُدی کی قابل هدایت است و هدایت میشود؟

وَ مَنْ هُوَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ در ضلالت میافتد.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۶] .... ص : ۲۸۵

وَ ما کُنْتَ تَرْجُوا أَنْ یُلْقی إِلَیْکَ الْکِتابُ إِلَّا رَحْمَهً مِنْ رَبِّکَ فَلا تَکُونَنَّ ظَهِیراً لِلْکافِرِینَ (۸۶)

و نبودی تو امیدوار اینکه القاء بشود بسوی تو این کتاب قرآن مجید مگر رحمتی بود از پروردگار تو پس نبوده باش پشتیبان از برای کافرین.

مسئله مشکله: و آن اینست که مکررا مخصوصا در مقدمه مراتب نزول قرآن را بیان کرده ایم که اولین مرتبه نزول بر نور مقدس نبی اکرم بود و اخباری در این باب داشتیم و، شواهدی هم از قرآن بر او اقامه کردیم مثل وَ لا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ یُقْضی إِلَیْکَ وَحْیُهُ (طه آیه ۱۱۳) و دارد امیر المؤمنین حین ولادت سوره مؤمنون را تلاوت فرمود

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الایه و پیغمبر فرمود

«قد افلحوا بک یا علی».

و این با این جمله وَ ما کُنْتَ تَرْجُوا أَنْ یُلْقی إِلَیْکَ الْکِتابُ سازش نـدارد و مطابق عقیده عامه است که پیغمبر قبل البعثت جاهل بود و العیاذ بدین اسلام نبود.

جواب: بعضـی گفتنـد که خطـاب و لو بآن حضـرت است و لکن مقصود دیگراننـد چنانچه از ابن عباس نقل کردنـد که گفت «القران کله ایـاک اعنی و اسـمعی یـا جـاره» است و از تفسـیر علی ابن ابراهیم که گفت «المخاطبه للنبی (ص) و المعنی للناس» لکن این اشکال و این جواب مبتنی بر اینست که:

إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّکَ مسـتثنای منقطع بگیریم یعنی تو امید نداشتی و لکن رحمت الهی مقتضـی نزول شد و ما مکرر گفته ایم که مسـتثناء منقطع در قرآن نـداریم بنـا بر این معنی این میشود که تو امیـدت برحمت پروردگـار بود در القـاء کتاب بجای دیگری امیدوار نبودی.

فَلا تَکُونَنَّ ظَهِیراً لِلْکافِرِینَ بایـد با کفار و معاندین و اهل ضـلالت کمال معاندت و بغضاء را داشت هیچگونه محبتی بآنها نباید کرد که معنی تبری است، و یکی از فروع دین است.

[سوره القصص (۲۸): آیه ۸۷] .... ص : ۲۸۶

وَ لا یَصُدُّنَّکَ عَنْ آیاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنْزِلَتْ إِلَیْکَ وَ ادْعُ إِلی رَبِّکَ وَ لا تَکُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِکِینَ (۸۷)

و جلوگیر نشود تو را از بیـان آیات الهی پس از آنکه نازل شـد بر تو و دعوت کن بنـدگان را بسوی پروردگارت و نبوده باش از مشرکین.

مسـلما برای پیغمبر (ص) هیـچ امری جلوگیر از بیان آیات قرآن نبود و هیـچ کوتاهی در دعوت نداشت و هیچگونه شـرکی در ساحت قدس او نبود و این نمره آیات برای رفع طمع مشرکین است که میگفتند:

ائْتِ بِقُرْآنٍ غَیْرِ هذا أَوْ بَدِّلْهُ (یونس آیه ۱۵) یا توقع این داشتند که با آنها در عبادت اصنام موافقت کند و او را رئیس خود قرار دهند و با آنها همراهی کند لذا خداوند برای رفع طمع آنها میفرمای...

وَ لا یَصُدُّنَّکَ عَنْ آیاتِ اللَّهِ- الایه چنانچه در آیه بعد هم همین منظور است که میفرماید:

وَ لا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ لا إِلهَ إِلاَّ هُوَ كُلُّ شَیْ ءٍ هالِكٌ إِلاَّ وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۸۸)

و مخوان و قرار مده با خداوند اله دیگری نیست الهی مگر او هر شی ء هلاک میشود مگر وجه او از برای او است حکم و بسوی او برمیگردید.

اخبار بسیاری داریم که فرمود نحن وجه اللَّه و عین اللَّه الناظره و ید اللَّه الباسطه و اذنه الواعیه و در بعض اخبار دارد ثواب و اجر اعمالیست که لوجه اللَّه بجا آورده میشود و در بعض اخبار وجه اللَّه الذی یؤتی منه بالجمله خداوند تبارک و تعالی جسم نیست و وجه ندارد و این کنایه است بعضی گفتند مراد ذات اللَّه است و این هم عود اشکال است زیرا ذات بمعنی ماهیت است و او ماهیت ندارد صرف الوجود است پس این جمله کنایه مثل بسیاری از صفات سمیع بصیر، قائم و امثال اینهاست بناء علی هذا جمع بین اخبار هم ممکن است.

وَ لا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ که اول دعوت انبیاء توحید است.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ کلمه توحید.

كُلُّ شَیْ ءٍ هالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ هر چه برای غیر خدا باشد فانی و زائل و هر چه لوجه اللَّه باشد اعمال صالحه مثوبات اخروی اطاعت انبیاء و ائمه و انوار مقدسه آنها باقی میماند.

لَهُ الْحُكْمُ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ شرحش مفصلا گذشت.

تمّ بحمد اللَّه تفسیر سوره القصص و یت لوه انشاء اللَّه سوره العنکبوت و الحمد للَّه اوّلا و آخرا.

سوره عنکبوت ۶۹ آیه- مکی .... ص : ۲۸۸

اشاره

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم و الحمد للّه ربّ العالمین و الصّلاه و السّلام علی محمّد و آله الطّاهرین و اللّعن علی اعدائهم اجمعین اما فضلها: ابن بابویه مسندا از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) روایت کرده که فرمود هر کس بخواند سوره عنکبوت را در شب بیست و سوم شهر رمضان و اللّه از اهل بهشت است و استثناء نمیکنم احدی را و نمی ترسم که برای می نوشته شود اثمی در این قسم. و از برای این سوره مکانیست نزد خداوند. و نیز در برهان از آن حضرت روایت کرده که فرمود هر که بنویسد این سوره را و بشوید و از آن آب بیاشامد کلیه دردها از او زائل میشود و درد نمیکشد مگر درد مرگ که لا بد منه است و قلبش فرحناک میشود و شرح صدر پیدا میکند و اگر صورتش را بآن آب بشوید حرارت و حمره از او زائل میشود و غیر اینها از اخبار که از خواص قرآن از پیغمبر نقل کرده.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۲۸۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

الم (۱) أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ یُتْرَکُوا أَنْ یَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا یُفْتَنُونَ (۲)

آیا گمان میکنند ناس اینکه ما آنها را وامیگذاریم بمجرد اینکه بگویند ایمان آوردیم و آنها امتحان نمیشوند البته آنها را امتحان میکنیم.

الم رمزیست بین خدا و رسول ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ و رسوله وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ الأئمه الطاهرین.

أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ یُتْرَکُوا بمجرد اینکه اقرار بشهادتین کردند «اشهد ان لا- اله الا- اللّه و ان محمدا رسول اللّه» و اسم اسلام و ایمان روی خود گذاردند.

أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا اگر چه در ظاهر احکام اسلام بر او جاریست از حفظ جان و مال و طهارت بدن و صحت ازدواج و حمل فعل او بر صحت و وجوب غسل و کفن و دفن و صلوه بر او و سایر احکام اسلام و لکن خداوند آنها را امتحان میکند.

وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ و امتحانات الهی بسیار است و مختلف یکی را بدولت یکی را بفقر بعزت، بذلت، بنعمت، ببلا بصحت، بمرض، بقوت، بضعف، بعبادت، بمعصیت، بصفات حسنه و قبیحه و غیر اینها. و اخبار بسیاری داریم که امتحان این امت پس از رحلت پیغمبر بود که منافقین و بنی امیه و بنی العباس کردند آنچه کردند و امروز هم امتحانات بسیار است مخصوصا در جوانها دختران و پسران بعد از آزادی لباس و وضع شاید بتوان گفت صد نود چه نحو نسبت بقرآن، بواجبات مثل نماز و روزه و غیر اینها و نسبت بمعاصی از ساز و آواز و شرب و قمار و غیر اینها خوب امتحان دادند آیا بعد از این چه میشود؟

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳] .... ص : ۲۸۹

وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ (۳)

و هر آینه بتحقیق امتحان کردیم کسانی که از قبل از این امت شما بودند و هر آینه دانست خداوند متعال کسانی که در ایمان راستگو بودند و حقیقت داشت و کسانی که دروغگو بودند.

مثل بنی اسرائیل که بموسی ایمان آوردند لکن امتحان شدند بگوساله سامری یا گفتند اجْعَلْ لَنا إِلهاً كَما لَهُمْ آلِهَةٌ یا گفتند لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً و بعد از موسی در شرک و کفر و بدعت و افتراء بانبیاء و قتل آنها چه کردند که تمام اینها را در قرآن- اشاره فرمود قالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَ أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ- الی آخر الآیات (طه آیه ۸۵ الی آیه ۹۶) دوازده آیه أَ فَكُلَّما جاءَكُمْ رَسُولٌ بِما لا تَهْوى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقاً كَذَّبْتُمْ وَ فَرِيقاً تَقْتُلُونَ- الی قوله- فَقَلِيلًا ما يُؤْمِنُونَ (بقره آیه ۸۱ و ۸۲) وَ إِذْ قُلْتُمْ يا مُوسى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً- الایه (بقره آیه ۵۲) و هم چنین امم ماضیه: قوم نوح هود، صالح، ابراهیم، لوط، شعیب و هم چنین امت عیسی الی زمان بعثت حضرت رسالت

لذا میفرماید:

وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ البته امتحانات الهی بسیار است و سنت الهی تغییر پذیر نیست فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِیلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِیلًا (فاطر آیه ۴۱ و ۴۲).

فَلَیَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِینَ صَدَقُوا وَ لَیَعْلَمَنَّ الْکاذِبِینَ علم الهی که احاطه دارد چیزی بر او مجهول نیست تا بامتحان معلوم گردد پس مراد اظهار علم خود را میکند بر افراد که حقیقت و بواطن هر کسی معلوم گردد و معلومات الهی صورت خارجیه پیدا کند و خوب و بد از هم تمیز پیدا کنند.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴] .... ص : ۲۹۰

أَمْ حَسِبَ الَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ أَنْ یَسْبِقُونا ساءَ ما یَحْکُمُونَ (۴)

آیا گمان میکنند کسانی که اعمال سیئه بجا میاورند بر ما پیشی گرفتند و ما را عاجز کردند از مؤاخذه آنها و عذاب آنها بسیار بد گمانیست که اینها حکم میکنند.

امروز این فساق و فجار خیال میکنند که جایی خبری نیست و خود را مقدم میدانند و آزاد هر چه ظلم و بی عفتی و بی حیایی و بی غیرتی و بی همه چیزی است از دست شان بر میآید میکنند آن وضع ساز و آواز و آن وضع لباس و آن طرز بیرون آمدن و ترک فرائض مثل نماز و روزه و زکاه و آن کسبهای حرام و آن تعدیات و تجاوزات که رواج پیدا کرده و روز بروز زیاد میشود اینها پیشقدم شدند و روشن فکر و این عده قلیل صلحاء و متدینین امّل و عقب افتاده و بی شعور و بی ادراک هستند غافل از اینکه این مهلت الهی بضرر آنها تمام میشود وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ (آل عمران آیه ۷۲) فَلَمَّا نَسُوا ما ذُکِّرُوا بِهِ فَتَحْنا عَلَیْهِمْ أَبْوابَ کُلِّ شَیْ ءٍ حَتَّی إِذا فَرِحُوا بِما أُوتُوا أَخَذْناهُمْ بَغْتَةً فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ فَقُطِعَ دابِرُ الْقَوْمِ الَّذِینَ ظَلَمُوا وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ (انعام آیه ۴۴ و ۴۵) و غیر اینها از آیات قرآنیه.

لطف حق با تو مداراها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند

أَمْ حَسِبَ الَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ سیئه هر عمل زشتی را شامل میشود از شرک و کفر

و ضلالت و ظلم و ایذاء و جمیع محرمات الهیه، گمان میکنند:

أَنْ یَسْبِقُونا بر ما غالب شدند نه اعتنا به انبیاء و نه به ائمه هدی و نه بعلما و نه به مؤمنین میکنند بلکه اذیت بآنها میکنند و بر آنها تکبر و بزرگی میکنند.

ساءَ ما یَحْکُمُونَ اشتباه بزرگیست.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵] .... ص : ۲۹۱

مَنْ کانَ یَرْجُوا لِقاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ (۵)

کسی که هست امیدوار بلقاء پروردگار پس محققا اجل و مدتی که خداوند معین فرموده هر آینه میآید و خداوند سمیع است عالم بآنچه می گویید علیم است بآنچه میکنید.

مَنْ کانَ یَرْجُوا لِقاءَ اللَّهِ لقاء رحمت الهی و وعده هایی که بمؤمنین داده و این، دو قسم است یک قسم وعده های خدا در همین دنیا که قبلا- تذکر داده وَعَدَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَیَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِی الْأَرْضِ کَما اسْتَخْلَفَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَیُمَکِّنَنَّ لَهُمْ دِینَهُمُ الَّذِی ارْتَضی لَهُمْ وَ لَیُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً یَعْبُدُونَنِی لا یُشْرِکُونَ بِی شَیْئاً (نور آیه ۵۵) که راجع بدوره رجعت است.

فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ البته خواهد آمد و تخلف پذیر نیست و وعده الهی خلف نمی قسم دوم وعده هایی که بمؤمنین داده در عالم آخرت از بهشت و مثوبات و نعم بهشتی که در بسیاری از سور قرآنی داده شده آنهم البته خواهد آمد: إِنَّ السَّاعَةَ آتِیَةٌ أَکادُ أُخْفِیها (طه آیه ۱۵).

وَ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ و او سمیع است و علیم از برای سمیع دو معنی است یکی عالم بمسموعات و یکی اجابت دعوات مثل «سمع اللَّه لمن حمده» یعنی حرف شنواست اجابت میکند دعوات هر که حمد او را بجا آورد چنانچه در خبر است راوی از حضرت میپرسد دعائی تعلیم من فرما که جامع باشد حضرت فرمود «قل الحمد للَّه» زیرا هر که نماز می خواند در حق تو دعا می کند می گوید «سمع اللَّه لمن حمده» و علیم است بما فی الضمائر هر کس یَعْلَمُ خائِنَةَ الْأَعْیُنِ وَ ما تُخْفِی الصُّدُورُ (مؤمن آیه ۱۹).

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶] .... ص : ۲۹۱

وَ مَنْ جاهَدَ فَإِنَّما یُجاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعالَمِینَ (۶)

و کسی که جهاد کند

جز این نیست که جهاد کرده برای نفس خود و نفعش عائد خود او میشود بدرستی که خداوند بی نیاز است از عالمین.

از برای جهاد سه قسم جهاد داریم:

(۱) جهاد با کفار و مشرکین که یکی از فروع دین است و شرطش حضور امام است.

و در دوره غیبت دفاع است.

(۲) جهاد با فساق و ظلمه و تارکین فرائض بامر بمعروف و نهی از منکر و ارشاد جاهل و هدایت ضال و دلالت گم شدگان بشرائط مقرره آنها.

(۳) جهاد با نفس در ترک معاصی و فعل واجبات که جهاد اکبرش گویند، چشم جهاد دارد، گوش جهاد دارد، زبان دست، پا، عورت، قلب، شکم که از کلیه محرمات آن اجتناب و در فرائض امتثال.

وَ مَنْ جاهَدَ فَإِنَّما يُجاهِدُ لِنَفْسِهِ مثوبات آن را حیازت میکند و مضرات آن را از خود دفع میکند مخصوصا دفع وساوس شیطان و هواهای نفسانی.

إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعالَمِينَ نه ایمان و عبادات شما نفعی بر خدا دارد و نه کفر و معاصی ضرری باو متوجه میشود کسی منتی بر خدا ندارد يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَداكُمْ لِلْإِيمانِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (حجرات آیه ۱۷) و از برای غنا نوع مفسرین بمعنی بی نیازی و از صفات سلبیه شمرده اند و لکن بعقیده ما اعظم صفات ثبوتیه است بمعنی دارایی دارای جمیع کمالات و لازمه او تنزه از جمیع عیوب و نواقص و احتیاجات است.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۷] .... ص : ۲۹۲

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كانُوا يَعْمَلُونَ (۷)

و کسانی که ایمان آوردند و عمل بصالحات کردند هر آینه ما تکفیر میکنیم از آنها سیئات آنها را و هر آینه جزاء میدهیم آنها را به نیکوتر از آنچه اینها بودند عمل میکردند.

مسئله: در علم کلام بحث از مسئله احباط و تکفیر دارند که آیا عبادات مکفر سیئات میشود یا سیئات عبادات را حبط میکند یا نه بحث مبسوطیست و آنچه بنظر میرسد هر عبادتی جزای خود را دارد و هر معصیتی استحقاق عقوبت خود را دارد چنانچه صریح قرآن است فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ (زلزال آیه ۷ و ۸) بلی ایمان مکفر سیئات در کفر و شرک میشود چنانچه فرمود

«الایمان یجب ما قبله»

و زوال ایمان و لو حین نزع حبط میکند جمیع عبادات را چنانچه میفرماید وَ مَنْ یَرْتَدِدْ مِنْکُمْ عَنْ دِینِهِ فَیَمُتْ وَ هُوَ کافِرٌ فَأُولئِکَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ (بقره آیه ۲۱۷) و آیات دیگری و این هم نه حبط باین معنی است که عمل صحیحا واقع شده باشد سپس از بین برود بلکه شرط صحت کلیه عبادات ایمان است و موافات یعنی بقاء ایمان الی حین الموت پس ارتداد کشف میکند که از اول صحیح نبوده چنانچه آیات تکفیر مثل إِنْ تَجْتَنِبُوا کَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُکَفِّرْ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ (نساء آیه ۳۱) و آیات دیگر معنی عفو و مغفرت است مثلش مثل توبه است و مثل کفارات در باب کفارات و مثل شفاعت است و امثال اینها لذا بهمین معنی است این آیه شریفه که میفرماید:

وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُکَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَیِّئاتِهِمْ که خداوند عفو می فرماید و میامرزد و گذشت میکند نه آنکه از بین برود.

وَ لَنَجْزِیَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِی کانُوا یَعْمَلُونَ تعبیر بجزاء نه بمعنی استحقاق است که طلب داشته باشد مثل عمله و کارگر که برای کارفرما کار کند حق اجرت پیدا کند بلکه بمعنی قابلیت تفضل است زیرا عبادات یک عمر برابری نمیکند با کوچکترین نعم الهی و مراد از الصالحات و لو جمع محلی بلام است و افاده عموم میکند لکن قطعا مراد جمیع اعمال صالحه نیست زیرا احدی تمکن ندارد حتی معصومین بسا در یک ساعت صد عمل صالح است ممکن نیست مگر یکی از آنها بلکه مراد اعمال صالحه است هر چه بیشتر خوبتر باشد اجرش بهتر و زیادتر میشود.

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ حُسْناً وَ إِنْ جاهَداكَ لِتُشْرِكَ بِي ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۸)

و سفارش کردیم ما انسان را بوالدین پدر و مادر خود نیکی را و اگر مجاهده کردند با تو که شرک بیاوری، بمن که خدای تو هستم چیزی را که نیست برای تو علم بآن پس اطاعت مکن آنها را بسوی من است بازگشت شما پس خبر میکنم و آگاه میکنم شما را بآنچه که بودید عمل میکردید.

یکی از واجبات شرعی اطاعت والدین است مثل اطاعت زوجه زوج را و اطاعت عبید و اما موالیان خود را لکن مادامی که مخالفت اوامر و نواهی شرع نباشد مثل اینکه بگوید نماز واجب را نکن یا امر به ترک سایر واجبات مثل صوم، زکاه، خمس، حج، یا امر بفعل معاصی مثل ساز، آواز، شرب و غیر اینها نباید اطاعت کرد چه رسد بامر بکفر و شرک و ضلالت و پدر و مادر واجب النفقه هستند در صورتی که خود نداشته باشند لذا میفرماید:

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ وصیت الهی دستورات و فرامین او است.

بِوالِدَيْهِ حُسْناً عاق والدین از معاصی بسیار بزرگ است. مبادا اسباب رنجش خاطر آنها را فراهم کنی و احسان بآنها اطاعت آنها دعاء در حق آنها حیا و میتا انفاق بر آنها احترام آنها کوچکی نسبت بآنها هدایت آنها ارشاد آنها و سایر نیکی ها حتی اگر کافر و مشرک باشند باید با آنها بملایمت رفتار کرد چنانچه میفرماید وَ إِنْ جاهَداكَ عَلى أَنْ تُشْرِكَ بِي ما لَيْسَ، لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما وَ صاحِبْهُما فِي الدُّنْيا مَعْرُوفاً (لقمان آیه ۱۵).

وَ إِنْ جاهَداكَ لِتُشْرِكَ بِي ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما حتی دارد متوکل عباسی ملعون یک شب دستور داد بمطربها و مقلدهای خود تقلید فاطمه را در آوردند بر پسرش بسیار ناگوار شد نوشت بر حضرت هادی به نام گمنامی که اگر فرزندی ببیند پدرش تقلید صدیقه طاهره را در آورده تکلیف این پسر با این پدر چیست فرمود چون مرتد شده باید او را کشت لکن عمر خودش کوتاه میشود گفت و لو عمرم کوتاه شود چهل غلام زنگی را برداشت و شبانه

متوکل را بقتل رسانیدند.

إِلَیَّ مَرْجِعُکُمْ یوم القیامه پس از بعث.

فَأُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ هر کس گرفتار عمل خود می شود.

تنبیه: از برای ابوت سه درجه است:

«اب یولدک و اب یزوجک و اب یعلمک»

که علماء باشند و در اخبار بسیار از پیغمبر و امیر المؤمنین و صدیقه طاهره و واحد واحد ائمه تا حضرت عسگری اخبار متجاوز از بیست حدیث داریم که پیغمبر (ص) و امیر المؤمنین دو پدر این امت هستند و اطاعت آنها واجب.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۹] .... ص : ۲۹۵

وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِی الصَّالِحِینَ (۹)

و کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند هر آینه داخل میکنیم اینها را در بندگان صالح خود.

بنده صالح کسی را گویند که هیچگونه فسادی در او نباشد نه در عقائد نه در اخلاق نه در افعال و نه در عوارض مثل شک، سهو، نسیان، خطا، اشتباه، و این خاص معصوم است انبیاء و ائمه هدی و سایر معصومین. و بزرگترین تفضلات الهی در حق مؤمنی که اجتناب از معاصی میکنند و باعمال صالحه میپردازند و لو بدرجه ای که صدق عدالت کند که مرتکب کبائر و مصر بر صغائر و منافیات مروت نباشند خداوند آنها را محشور میفرماید با انبیاء و ائمه هدی و معصومین، زنهای آنها را با صدیقه طاهره و مریم و حوا و آسیه و زینب و معصومه و امثال اینها و مردان آنها را با پیغمبر و ائمه اطهار که حشر با اینها الذ از لذائذ بهشت است چه لذائذ جسمانی و چه لذائذ روحی حتی دارد که حوریه های بهشت میفرستند نزد آنها که خداوند ما را برای شما خلق فرموده و ما بانتظار شما هستیم جواب میدهند که ما درک لذت حشر با اینها را نمیدهیم بحشر با شماها.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۰] .... ص : ۲۹۵

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذا أُوذِیَ فِی اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَهَ النَّاسِ کَعَذابِ اللَّهِ وَ لَئِنْ جاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّکَ لَیَقُولُنَّ إِنَّا کُنَّا مَعَکُمْ أَ وَ لَیْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِما فِی صُدُورِ الْعالَمِینَ (۱۰)

و بعض ناس هستند که منافقین و کسانی که ضعف ایمان دارند

بزبـان میگوینـد ایمان آورده ایم بخداونـد متعال پس زمانی که یک آسـیبی و اذیتی و مشـقتی در راه دین از کفار بآنها متوجه شود قرار میدهنـد این مشـقت و مصـیبت و اذیت جزئی فانی زائل از دست کفار را مثل عـذاب دائمی خلودی الهی و اگر یک نصـرتی و استفاده غنیمتی و یک روشنایی دیدند در مسلمین از جانب پروردگار تو هر آینه میگویند: البته بدرستی که ما هم با شما بودیم و سهم میبریم آیا نیست خداوند بداناتر به آنچه در قلوب عالمین است.

وَ مِنَ النَّاسِ من تبعیضیه است یعنی ظاهر مسلمان و باطن کافر.

مَنْ یَقُولُ آمَنَّا لسانا سر زبان بدون دخول ایمان در قلب آنها.

باللَّه توحید و تصدیق نبی و قبول احکام و اطاعت الهی.

فَإِذا أُوذِیَ فِی اللَّهِ در جنگ با کفار و ظالمین و فساق و دیدنـد باصـطلاح هوا پس است یا کشـته میشونـد یا آسـیبی بآنها وارد میشود یا بزحمت و مشقتی میافتند.

جَعَلَ فِتْنَهَ النَّاسِ این اذیتهای کفار را.

کَعَذابِ اللَّهِ که «أُعِدَّتْ لِلْکافِرِینَ».

وَ لَئِنْ جاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّکَ و اگر یک پیشروی و فتحی و نصرتی از جانب خدا بر مؤمنین آمد.

لَیَقُولُنَّ إِنَّا کُنَّا مَعَکُمْ ما هم مسلمان مؤمن هستیم و با شما مؤمنین شریک هستیم و با شما بودیم.

أَ وَ لَیْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِما فِی صُدُورِ الْعالَمِینَ این آیه شریفه نظیر این آیه شریفه است:

الَّذِینَ یَتَرَبَّصُونَ بِکُمْ فَإِنْ کانَ لَکُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قالُوا أَ لَمْ نَکُنْ مَعَکُمْ وَ إِنْ کانَ لِلْکافِرِینَ نَصِیبٌ قالُوا أَ لَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَیْکُمْ وَ نَمْنَعْکُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (نساء آیه ۱۴۱) و غیر این از آیات و این نمره اشخاص در تمام ادوار بودند و در زمان ما بسیار هستند که هر جا آش است فراش هستند یک روز مؤمن یک روز کافر تا هوا چه اقتضایی داشته باشد.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۱] .... ص : ۲۹۶

وَ لَیَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَیَعْلَمَنَّ الْمُنافِقِینَ (۱۱)

و هر آینه البته میداند و میشناسد خداوند متعال کسانی را که از روی حقیقت و واقعیت ایمان آورده اند و هر آینه البته

می داند کسانی را که منافق هستند که بصورت ظاهر میگویند مؤمن هستیم و در باطن کافر و مشرک هستند بر او چیزی مخفی نیست عالم السر و الخفیات است.

وَ لَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا در ایمان چهار امر شرط است:

(۱) علم و یقین بجمیع ما جاء به النبی (ص) از توحید باقسامه و عدل باقسامه و نبوت بجمیع صفات و شئونات و امامت ائمه اثنا عشر حق معرفت و بمعاد و خصوصیات و بضروریات دین و مذهب و عدم ادخال ما لیس فی الدین فی الدین و عدم انکار ما فی الدین عن الدین.

(۲) عقیده و دلبستگی و در بند دین بودن و بر همه چیز مقدم داشتن بر جان و مال و عرض و جاه و اولاد و ازواج و دنیا و ما فیها.

(۳) اقرار و اعتراف بجمیع آنچه در دین لازم است.

(۴) تسلیم در جمیع واردات در تکوینیات و تشریعیات و ترک اعتراض و ناسزا گفتن و از برای یقین هم سه مرتبه است: علم الیقین، عین الیقین، حق الیقین.

وَ لَيَعْلَمَنَّ الْمُنافِقِينَ از برای نفاق هم اقسامیست همین که ظاهرش مخالف باطن باشد نفاق است ظاهر اسلام باطن کفر ظاهر شیعه باطن سنی ظاهر عالم باطن جاهل ظاهر عادل باطن فاسق ظاهر دوست باطن دشمن ظاهر موقن باطن شاک ظاهر هادی باطن مضل و هکذا ظاهر خوب باطن بد. اما مؤمن جایگاهش سعادت و رستگاری در بهشت که میفرماید:

وَ أَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خالِدِينَ فِيها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا ما شاءَ رَبُّكَ عَطاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ (هود آیه ۱۰۸) و اما منافق إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَ لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيراً (نساء آیه ۱۴۵).

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۲] .... ص : ۲۹۷

وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنا وَ لْنَحْمِلْ خَطاياكُمْ وَ ما هُمْ بِحامِلِينَ مِنْ خَطاياهُمْ مِنْ شَيْ ءٍ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (۱۲)

و گفتند کسانی که کافر بودند برای کسانی که ایمان آورده بودند که بیائید متابعت کنید طریقه ما را ما متحمل، میشویم خطایا و پیشامد شده های شما را و حال اینکه نیستند آنها که کوچکترین

پیشامدهای آنها را و خطایای آنها را تحمل کنند هستند این کفار بتحقیق هر آینه دروغگویان.

مثل این کفار مثل شیطان و شیطان صفتان است که یک وعده های دروغی میدهند و جهال را فریب میدهند و خردلی بوعده خود عمل نمیکنند که میفرماید کَمَثَلِ الشَّیْطانِ إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اکْفُرْ فَلَمَّا کَفَرَ قالَ إِنِّی بَرِی ءٌ مِنْکَ (حشر آیه ۱۶) از این نمره امروز از این وعده ها بسیار است و موارد تخلفش هم بسیار دیده شده و تعجب است از اینکه باز جهال فریب میخورند و رو به باطل میروند و دست از حق بر میدارند و اعجب از اینکه بوعده های خدا و رسول و ائمه و علماء اطمینان ندارند و بوعده های دروغی اینها کمال اعتماد و اطمینان دارند.

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا و مثل آنها الذین ظلموا و الذین فسقوا و الذین ضلوا و امثالهم لِلَّذِینَ آمَنُوا بهزار حیله و تزویر و تقلب و مکر.

اتَّبِعُوا سَبِیلَنا بیائید با ما هم مسلک و همراه شوید و از اسلام بیرون روید.

وَ لْنَحْمِلْ خَطایاکُمْ تمام گرفتاریهای شما را رفع میکنیم بلکه تهدید میکنند که اگر نیامدید چنین و چنان میکنیم.

وَ ما هُمْ بِحامِلِینَ مِنْ خَطایاهُمْ بلکه قدرت ندارند در مقابل قدرت الهی.

من شی ء بقدر خردلی از عهده آنها خارج است نمیتوانند و اگر بتوانند هم نمی کنند بالاخص فردای قیامت یَوْمَ یَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِیهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِیهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِیهِ لِکُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ یَوْمَئِذٍ شَأْنٌ یُغْنِیهِ (عبس آیه ۳۴ الی ۳۷).

إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ هم کذب در قول که از اول قصد عمل ندارند و هم کذب در وعده که عمل نمیکنند.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۳] .... ص : ۲۹۸

وَ لَیَحْمِلُنَّ أَثْقالَهُمْ وَ أَثْقالاً مَعَ أَثْقالِهِمْ وَ لَیُسْئَلُنَّ یَوْمَ الْقِیامَهِ عَمَّا کانُوا یَفْتَرُونَ (۱۳)

و هر آینه بار میکنند بر خود سنگینی های خود و سنگینیهای اتباع خود را با سنگینیهای خود و هر آینه این کفار و رؤساء مسئول میشوند روز قیامت از

آنچه بودند افتراء میزدند.

سه نحوه عذاب و عقوبت برای این رؤساء و ارباب ضلالت هست:

(۱) عذاب کفر و ضلالت و ظلم و معاصی که از اینها صادر شده بالمباشره.

(۲) سبب شده اند و وادار نموده اند اتباع خود را بکفر و شرک و ضلالت و ظلم و سایر معاصی که فاعل بالتسبیب هستند چنانچه فرمود

«من سن سنه حسنه کان له اجرها و اخر من عمل بها الی یوم القیمه و من سن سنه سیئه کان علیه وزرها و وزر من عمل بها الی یوم القیامه».

(۳) رضای اینها بفعل آنها که فرمود

«الراضی بفعل قوم کالداخل فیهم»

فاعل بالرضاء لذا میفرماید:

وَ لَیَحْمِلُنَّ أَثْقالَهُمْ وَ أَثْقالًا مَعَ أَثْقالِهِمْ هر چه تابعین زیادتر باشند و بیشتر معصیت کنند بار اینها سنگین تر میشود.

وَ لَیُسْئَلُنَّ یَوْمَ الْقِیامَهِ عَمَّا کانُوا یَفْتَرُونَ افتراء بخدا که برای او شریک قرار دادند یا او را جسم دانستند یا صفات زائده بر او گفتند یا منکر عدل او شدند یا ملائکه را دختران خدا دانستند یا عزیز و عیسی را ابن اللّه گفتند و غیر اینها افتراء بانبیاء آنها را ساحر کذاب مجنون مفتری گفتند افتراء بائمه نسبت های ناروایی به آنها دادند افتراء بعلماء و بمؤمنین آنها را رافضی و خارج از دین شمردند نسبت بهمه اینها مسئول میشوند.

خشت اول چون نهد معمار کج تا ثریا میرود دیوار کج

«اللهم العنهم و العن اتباعهم و من رضی بافعالهم».

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۴] .... ص : ۲۹۹

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلی قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِیهِمْ أَلْفَ سَنَهٍ إِلاَّ خَمْسِینَ عاماً فَأَخَذَهُمُ الطُّوفانُ وَ هُمْ ظالِمُونَ (۱۴)

و هر آینه بتحقیق ما فرستادیم نوح را بسوی قوم خود پس درنگ کرد در آنها هزار سال باستثناء پنجاه سال پس گرفت آنها را طوفان و آنها ظالم بودند.

در اخبار دارد چنانچه گذشت که حضرت نوح پس از هزار سال از هبوط آدم روز رحلت- آدم بدنیا آمد و هشتصد و پنجاه سال از عمر شریف او گذشت تا مبعوث برسالت شد و ناسخ

دین آدم بود و در این مدت اوصیاء حضرت آدم حجت روی زمین بودند مثل شیث و سایر انبیاء قبل از نوح مثل ادریس و غیره که اسامی آنها در قرآن بیان نشده چنانچه میفرماید وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِکَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنا عَلَیْکَ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَیْکَ (مؤمن آیه ۷۸) و پس از بعثت نهصد و پنجاه سال دعوت نمود

«فما امن معه الا قلیل»

و تقریبا حدود هفتاد و هشتاد نفر و بقیه عمر پس از طوفان بود که مجموعش در بعض اخبار دو هزار و سیصد سال و در اکثر اخبار دو هزار و پانصد سال که شهرها و عمارات ساختمان شده تا حین وفاتش ملک الموت آمد برای قبض روحش مهلت خواست از آفتاب برود سایه رفت و گفت این مدت عمر در نظر بقدر این رفتن از آفتاب بسایه است و اوصیاء او مثل سام، هود، صالح، سایر انبیاء تا زمان ابراهیم حجت روی زمین بودند لذا میفرماید:

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلی قَوْمِهِ سرتاسر دنیا.

فَلَبِثَ فِیهِمْ أَلْفَ سَنَهٍ إِلَّا خَمْسِینَ عاماً مدت دعوتش قبل از طوفان.

فَأَخَذَهُمُ الطُّوفانُ تمام صفحه زمین زیر آب رفت و تمام غرق شدند.

وَ هُمْ ظالِمُونَ هم ظلم بنوح کردند چه اندازه اذیت هم ظلم بدین هم ظلم بنفس.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۵] .... ص : ۳۰۰

فَأَنْجَیْناهُ وَ أَصْحابَ السَّفِینَهِ وَ جَعَلْناها آیَهً لِلْعالَمِینَ (۱۵)

پس نجات بخشیدیم ما نوح را و اصحاب سفینه که در کشتی بودند با حضرت و قرار دادیم این نجات را آیت و دلیل بر جمیع عالمین الی یوم القیمه.

موقعی که مشیت الهی تعلق گرفت بر هلاکت قوم نوح مأمور شد حضرت نوح به ساختن کشتی که اول کشتی که در عالم ساخته شد کشتی نوح بود و اول کسی که علم نجاری باو آموخته شد حضرت نوح بود که امر الهی رسید باو بساختن کشتی که باو خطاب شد «وَ اصْنَعِ الْفُلْکَ بِأَعْیُنِنا وَ وَحْیِنا» حضرت نوح مشغول بساختن کشتی شد که کفار میآمدند تماشا میکردند که یک خانه چوبی میسازد روی زمین که هیچ در زمین نصب نشده حمل بر جنون میکردند بخصوص از کسی که قریب دو هزار سال از عمرش گذشته میگفتند بسیار خرفت شده و او را مسخره میکردند

که میفرماید وَ كُلَّما مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَما تَسْخَرُونَ (هود آیه ۳۸ و ۳۹) پس از تمامیت کشتی امر شد که مؤمنین در کشتی جای گیر شوند و حضرت نوح از حیواناتی که تولیدی بودند نر و ماده دارند یک نر و ماده در کشتی میبرد که میفرماید:

قُلْنَا احْمِلْ فِيها مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ (هود آیه ۴۰) این هم یک اسباب مضحکه قوم شد که اینها در این خانه چوبی با این حیوانات قرار گرفتند که یک مرتبه از آسمان بارید و از زمین جوشید که تمام صفحه زمین حتی کوه ها و اشجار و ابنیه زیر آب رفت فقط این کشتی روی آب قرار گرفت و اهل کشتی مشاهده میکردند که این نعشهای کفار روی آب افتاده و تمام هلاک شدند پس از آن آب فرو نشست و کشتی روی زمین در کوه جودی قرار گرفت که میفرماید: وَ قِيلَ يا أَرْضُ ابْلَعِي ماءَكِ وَ يا سَماءُ أَقْلِعِي وَ غِيضَ الْماءُ وَ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ اسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ (هود آیه ۴۴) و اینست مفاد:

فَأَنْجَيْناهُ وَ أَصْحابَ السَّفِينَةِ و در این سفینه و این قضیه و پیش آمد بی سابقه دلیل بزرگیست بر حقانیت نوح و اینکه خداوند در بلاها مؤمنین را نجات میبخشد و کفار و فجار را هلاک میکند که مفاد:

وَ جَعَلْناها آيَةً لِلْعالَمِينَ است.

تنبیه: سفینه نجات این امت از کلیه مهالک دنیوی و اخروی خاندان نبوت و رسالت و آل اطهار صلوات اللّه علیهم اجمعین هستند.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۶] .... ص : ۳۰۱

وَ إِبْراهِيمَ إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۶)

و هر آینه فرستادیم ابراهیم را زمانی که گفت برای قوم خود عبادت و بندگی کنید اللّه خدای متعال را و پرهیز کنید از مخالفت او این برای شما بهتر است اگر باشید شما بدانید.

وَ إِبْراهِيمَ عطف به نوحا است یعنی و لقد ارسلنا ابراهیم مفعول ارسلنا است و ابراهیم زمانی مبعوث شد که سر تا سر دنیا را شرک گرفته بود فقط ابراهیم و لوط و ساره و

هاجر و اوصیاء حضرت نوح که باقی بودند موحد بودند و یک نفر در مقابل یک دنیا مشرک ایستادگی کرده و فرمود:

إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ قوم ابراهیم امت ابراهیم بودند که بر تمام دنیا مبعوث شده بود و شریعتش در بنی اسرائیل باقی بود تا زمان موسی و در بنی اسمعیل تا زمان بعثت حضرت رسالت حتی امر رسید بحضرت رسالت ثُمَّ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّهَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً (نحل آیه ۱۲۳) و بسیاری از سنن ابراهیم در اسلام جاری شد إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ بر تمام اهل دنیا چون ابراهیم مبعوث بر تمام دنیا بود بخلاف موسی و عیسی که در بنی اسرائیل و جماعتی مبعوث بودند دون بنی اسمعیل.

اعْبُدُوا اللَّهَ توحید عبادتی که غیر از او را نپرستید و شرک نیاورید که مفاد کلمه طیبه (لا إِلهَ إِلَّا اللَّهُ) است.

وَ اتَّقُوهُ تقوی پرهیز از مخالفت او است و مراتب تقوی را مکررا بیان کردیم تقوای از عقائد فاسده از شرک و کفر و ضلالت، تقوای از صفات خبیثه و اخلاق رذیله و ملکات قبیحه تقوای از معاصی کبار و از کلیه معاصی و از توجه بغیر خدا.

ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ نه معنایش این باشد که آنهم خوب است هیچ خیری در غیر این نیست مثل «الجنه خیر من النار» است.

إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ لکن هیهات کجا توجه میکنند و میدانند.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۷] .... ص : ۳۰۲

إِنَّما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثاناً وَ تَخْلُقُونَ إِفْکاً إِنَّ الَّذِینَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لا یَمْلِکُونَ لَکُمْ رِزْقاً فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَ اعْبُدُوهُ وَ اشْکُرُوا لَهُ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۱۷)

جز این نیست که عبادت میکنید از غیر اللَّه بتهایی را و میبندید دروغ بزرگی را بدرستی که چیزهایی را که عبادت میکنید از غیر خداوند مالک نیستند از برای شما روزی را پس طلب کنید نزد خداوند روزی را و بپرستید او را و شکر گذار باشید نعمتهای او را بسوی اوست بازگشت شما.

إِنَّما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثاناً کلمه انما از ادات حصر است که بکلی عبادت خدا را کنار گذاشته و عبادت اوثان را میکنید و اوثان جمع وثن است بعضی گفتند وثن و صنم به یک معنا است بعضی گفتند صنم مجسمه است که بیک صورتی مصور شده بصورت انسان یا ملائکه یا حیوانات یا جن بتخیلات اینکه ملک باین صورت است که بال دارد باین نحو که در کتابها و قطعات میکشند یا جن باین صورت است و وثن مجسمه بدون صورت از فلزات و اخشاب میسازند و میتراشند که العیاذ شکل خدا است و بتهای مشرکین بسیار بودند بت بزرگ خدای بزرگ تمام آنها و بتهای وسط هر محله و قبیله و طائفه یک خدایی داشتند و بتهای کوچک هر فردی یک خدایی در جیب خود داشت در قرآن میفرماید فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثانِ وَ اجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ (حج آیه ۳۰) در اخبار بسیاری داریم که رجس را بآلات القمار من شطرنج و نرد و آس و آلات ساز و ملهیات و قول زور را بغنا و شهادت روز دروغ و سایر کلمات محرمه و کلمه من الاوثان شاید اشاره به اینکه این ملهیات در عداد بت پرستیست و بعضی گفتند خون قربانیها را به بتها میمالیدند.

وَ تَخْلُقُونَ إِفْکاً که میگفتند هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِیُقَرِّبُونا إِلَی اللَّهِ زُلْفی و امثال این کفریات.

إِنَّ الَّذِینَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لا یَمْلِکُونَ لَکُمْ رِزْقاً

«و لا یملکون لکم نفعا و لا ضرا و لا موتا و لا حیات»

بلکه یک جمادی بیشتر نیستند آنهم مصنوع خود شماها هستند قالَ أَ تَعْبُدُونَ ما تَنْحِتُونَ (و الصافات آیه ۹۵).

فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّهِ الْمَتِینُ (و الذاریات آیه ۵۸) وَ فِی السَّماءِ رِزْقُکُمْ وَ ما تُوعَدُونَ (و الذاریات آیه ۲۲) وَ اعْبُدُوهُ عبادت مختص بذات اقدس او است و سزاوار پرستش او است و بس که معنای توحید عبادتیست و مفاد مطابقی کلمه توحید است «لا اله الا اللّه وحده لا شریک له».

وَ اشْکُرُوا لَهُ زیرا جمیع نعم از ایجاد و رزق و نعمتهای دنیوی که إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَهَ

اللَّهِ لا تُحْصُوها

(ابراهیم آیه ۳۷ و نحل آیه ۱۸) لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ (ابراهیم آیه ۷).

إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ بازگشت تمام در قیامت بسوی او است تا اینجا فرمایشات ابراهیم.

تمام شد ولی جواب قومش در چند آیه بعد میآید:

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۸] .... ص : ۳۰۴

وَ إِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ (۱۸)

این خطاب به پیغمبر اکرم است که میفرماید و اگر تو را این کفار و مشرکین تکذیب میکنند پس به تحقیق تکذیب کردند امتهای بسیار از پیش از تو و نیست به رسول تکلیفی مگر بلاغ آشکار واضح.

امت نوح تکذیب کردند نوح را امت هود و عاد تکذیب کردند هود را ثمود تکذیب کردند صالح را نمرودیان تکذیب کردند ابراهیم را قوم لوط لوط را اصحاب مدین و ایکه شعیب را فرعون و قبطیان موسی را یهود عیسی را. «این رشته سر دراز دارد» و این جمله برای تسلیت خاطر مبارک رسول است بلکه ائمه طاهرین هم گرفتار این نوع، هر کدام در زمان خود و همچنین علماء اعلام در هر عصر و زمان دوچار این جهال و معاندین و هوی پرستان بودند و هستند.

وَ إِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ شما باید بوظیفه خود رفتار فرمایی وَ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ باید حجت بر آنها تمام شود اقامه معجزه کنی دستورات را ابلاغ کنی مواعظ و نصایح انجام دهی دعوت نمایی هر که قابل هدایت است هدایت میشود هر که قابلیت ندارد «بگذار تا بمیرد در عین خودپرستی» اینها جاهل مرکب هستند جاهلند و خود را عالم میدانند.

هر کس که نداند و نداند که نداند در جهل مرکب ابد الدهر بماند

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۱۹] .... ص : ۳۰۴

أَ وَ لَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ إِنَّ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (۱۹)

آیا نمی بینند این کفار و مشرکین چگونه خداوند ایجاد میفرماید خلق را

از کتم عـدم بعرصه وجود میآورد سـپس میمیراند و از صـفحه وجود به پرتگاه عدم روانه میکند بدرستی که این امر بر خداوند آسان است.

که گفتند سه قافله اند که دائما در سـیر هسـتند از اصـلاب آباء در ارحام امهات از ارحام امهات در دار دنیا از این دار در عالم برزخ و قبر روز و شبی نیست انعقاد نطفه نشود و زایش نباشد و مرگ جریان نداشته باشد و به بیان دیگر گفتند «الانسان مسافر و منازله سته».

از کتم عـدم باصـلاب آبـاء منزل اول ارحـام امهـات منزل ثـانوی دنیا منزل ثالث برزخ منزل چهارم محشـر منزل پنجم بهشت یا جهنم منزل آخرین.

أَ وَ لَمْ یَرَوْا کَیْفَ یُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ از زمان آدم جیلا بعد جیل آمدند.

ثُمَّ یُعِیدُهُ چهار روزی در این سرای دنیا زیست کردند رفتند و بدیگران سپردند

در این سرای دو در چون ضرورتست رحیل رواق طاق معیشت چه سربلند و چه پست

از دروازه رحم وارد این کاروان سرای دنیا و از دروازه قبر خارج میشود گمان میکنیم اینجا زیست داریم غافل از اینکه آن بآن رو بمرگ میرویم پرسیدند از پیر مردی صد سال عمر داری گفت صد سال عمرم از بین رفت ندارم.

إِنَّ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیرٌ ایجاد اصـعب از اعـدام است ولی بر خداوند هیچ امری صـعب نیست «اذا اراد اللّه ان یقول لشـی ء کن فیکون» بلکه احتیاج بکلمه کن هم ندارد بمجرد اراده موجود میشود عرش و مور یکسان است.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۰] .... ص : ۳۰۵

قُلْ سِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَانْظُرُوا کَیْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ یُنْشِئُ النَّشْأَهَ الْآخِرَهَ إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ (۲۰)

بفرما باین منکرین معاد سـیر کنید و گردش نمائید در زمین پس نظر کنید چگونه خداوند بدء خلقت نمود پس از این خداوند انشاء میفرماید نشئه آخرت را بدرستی که خداوند بر هر چیزی قدرت دارد.

قُلْ سِیرُوا فِی الْأَرْضِ سیر فکری و علمی و اعتباری.

فَانْظُرُوا بنظر تأملی و تدبری و فکری و قلبی.

كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ در موقعی که نه ماده ای بود نه صورتی معدوم صرف و نیستی محض که «کان اللّه و لم یکن معه شی ء» از عرش تا فرش نه ملک بود و نه انس و نه جن نه جماد بود و نه نبات نه جوهر بود و نه عرض نه آب بود و نه خاک نه بهشت بود و نه جهنم نه روح بود و نه بدن چگونه خداوند تمام این مخلوقات را از نیستی بهستی آورد همچه قادر متعالی میتواند با حفظ ماده تغییر صورت دهد از آتش جن خلق کند از خاک انسان ایجاد کند وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ وَ الْجَانَّ خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نارِ السَّمُومِ (حجر آیه ۲۶ و ۲۷) قدرت دارد انسان را بصورت حیوان در آورد کُونُوا قِرَدَةً خاسِئِينَ (بقره آیه ۶۵، اعراف آیه ۱۶۶) البته قدرت دارد از خاک پوسیده و استخوان ریز شده انسان خلق کند قالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَها أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ (یس آیه ۷۸ و ۷۹) و قضایای حضرت ابراهیم و چهار مرغ و عریر و اهل قریه و امثال اینها بسیار است که قبلا تذکر داده ایم و قضایای دوره رجعت بلکه احتیاج باین شواهد و وقایع نداریم ذات وجودی که حدی ندارد و قدرت عین ذات او است و عجز در ساحت قدس او روا نیست.

ثُمَّ اللَّهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ در قیامت که خلق اولین و آخرین جمع میشوند- یوم الجمع، یوم القیمه، یوم الحشر، یوم التغابن.

إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۱] .... ص : ۳۰۶

يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ يَرْحَمُ مَنْ يَشاءُ وَ إِلَيْهِ تُقْلَبُونَ (۲۱)

عذاب میفرماید هر کرا بخواهد و رحم میکند هر کرا بخواهد و بسوی او برمیگردید.

چون تمام خلق اولین و آخرین در محشر حاضر میشوند اینها چند طبقه میشوند:

طبقه اول کفار و مشرکین و ضالین و مبدعین و منکرین ضروریات دین یا ضروریات مذهب و معاندین و ناصبین و جسارت کنندگان بمقدسات دین و شاکین در عقاید و مخالفین که جامعش عدم ایمان است اینها در عذاب مخلد بتفاوت درجات معذب که اشد درجات جای منافقین است.

طبقه دوم اطفال و مجانین و قاصرین از این طوائف مذکوره اینها عذاب ندارند چون از روی تقصیر نبوده و لیاقت ثواب هم ندارند چون ایمان ندارند اینها را در یک صحرایی میبرند و برای آنها یک اسباب معیشتی فراهم میکنند.

طبقه سوم، مؤمنینی که بدون گناه وارد صحرای محشر میشوند یا آلوده بمعاصی نشده اند یا بوسائلی مورد مغفرت و عفو الهی واقع شده اند یا تدارک معاصی آنها به بلیات دنیوی و عقوبات برزخی شده اینها مخلد در بهشت و مشمول رحمت الهی میشوند بتفاوت درجات بقدر مراتب ایمان و اخلاق و اعمال صالحه از درجه اعلاء که مقام انبیاء و ائمه معصومین است تا ما دون.

طبقه چهارم اطفال مؤمنین که آنها هم وارد بهشت میشوند برای احترام والدین آنها.

طبقه پنجم مجانین مؤمنین در یک محل خوشی برای آنها تعیین زندگانی میکنند.

طبقه ششم کفار جن و شیاطین که در جهنم مخلد هستند.

طبقه هفتم مؤمنین جن برای آنها بهشتی غیر از بهشت انس، هستند متنعم بنعم الهی مناسب با آنها.

طبقه هشتم ملائکه که مأمور باوامر الهیه هستند ملائکه عذاب و ملائکه رحمت غلمان و حوریه و خزنه بهشت و خزنه جهنم لذا میفرماید:

يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ بقدر استحقاقش زائد بر استحقاق عذاب نمیفرماید.

وَ يَرْحَمُ مَنْ يَشاءُ بقدر قابلیتش زائد بر قابلیت چون فعل قبیح و لغو از او صادر نمیشود.

وَ إِلَيْهِ تُقْلَبُونَ خطاب بتمام اهل عالم است و لو صورت خطاب بکفار و مشرکین است بقرینه آیه بعد.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۲] .... ص : ۳۰۷

وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ (۲۲)

و نیستید شما که بتوانید جلوگیری کنید از عذاب الهی و خدا را عاجز

کنید که نتواند شما را عذاب کند نه در زمین و نه در آسمان و نیست از برای شما از غیر خدا ولیی و نه نصیری.

وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ اشکال: اینها که در آسمان نیستند اهل زمین هستند بعضی گفتند مراد که اگر بر فرض محال بآسمان بالا روید نمیتوانید جلوگیری کنید بعضی گفتند مراد اهل سماء هستند که آنها هم قدرت ندارند لکن آنچه بنظر میرسد اینکه عذابهای الهی که بر کفار و مشرکین متوجه میشود دو نحوه است یک نحوه زمینیست مثل خسف و قتل و امراض مهلکه و سلب نعم و قحطی و امثال اینها گرفتار ظالم کوتاهی عمر پریشانی حال و نحو اینها و یک قسم آسمانیست مثل صیحه و امطار حجاره و نحو اینها شما در هر دو قسمت نمیتوانید جلوگیری کنید.

وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ فرق بین ولی و نصیر اینست که ولی بنفسه متکفل امور مولی علیه میشود مثل ولی صغیر و مجنون که صغیر و مجنون هیچگونه تصرفی ندارند ولی تکفل حال آنها را میکند و اما نصیر خود انسان تکفل میکند ولی بتنهایی نمیتواند دیگری باو کمک میدهد و او را یاری میکند میفرماید غیر از خدا ولیی ندارید که شما را حفظ کند از عذاب و نجات دهد و ناصری ندارید که بشما کمک دهد و خود را از عذاب نجات دهید و اما خداوند هم ولی مؤمنین است تکفل حالات و احتیاجات آنها را میکند و هم ناصر آنها است در اموری که آنها بجا میآورند و توفیق میدهد.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۳] .... ص : ۳۰۸

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ وَ لِقائِهِ أُولئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي وَ أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۲۳)

و کسانی که کافر شدند به آیات الهی و بلقاء او اینها مأیوس میشوند از رحمت من و اینها برای آنها است عذاب دردناک.

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ آیات الهی قران مجید است و اخباری که در قرآن میدهد و مواعظ و نصایحی که در او است و وعد و وعیدی که بیان فرموده و انبیاء و ائمه هدی و علماء اعلام که همه اینها آیات اللّه هستند و لازم نیست که بجمیع اینها کافر باشند بلکه انکار یکی از آیات

الهی کافیست بر صدق این آیه چنانچه میفرماید وَ یَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَ نَکْفُرُ بِبَعْضٍ وَ یُرِیدُونَ أَنْ یَتَّخِذُوا بَیْنَ ذلِکَ سَبِیلًا أُولئِکَ هُمُ الْکافِرُونَ حَقًّا وَ أَعْتَدْنا لِلْکافِرِینَ عَذاباً مُهِیناً (نساء آیه ۱۵۰ و ۱۵۱).

وَ لِقائِهِ مراد این نیست که بسیاری گفتند که فردای قیامت خدا را می بینند مؤمنین و کفار محروم هستند قائلین بتجسم بلکه مراد لقاء رحمت الهی و عذاب الهیست که مؤمن و کافر تمام ملاقات میکنند کفار مشاهده میکنند که مؤمنین در جنات عدن متنعم و مؤمنین مشاهده میکنند که کفار در جهنم معذب هستند و با یکدیگر تکلم میکنند چنانچه میفرماید:

وَ نادی أَصْحابُ النَّارِ أَصْحابَ الْجَنَّهِ أَنْ أَفِیضُوا عَلَیْنا مِنَ الْماءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ قالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُما عَلَی الْکافِرِینَ (اعراف آیه ۵۰).

أُولئِکَ یَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِی معنی این نیست که مأیوس از رحمت هستند بلکه اینها طریقه خود را حق میدانند و خود را اهل سعادت میشمارند چنانچه گفتند وَ قالُوا لَنْ یَدْخُلَ الْجَنَّهَ إِلَّا مَنْ کانَ هُوداً أَوْ نَصاری (بقره آیه ۱۱۱) وَ قالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَیَّاماً مَعْدُودَهً (بقره آیه ۸۰) و غیر اینها از آیات بلکه بصیغه مضارع بیان فرموده که فردای قیامت مأیوس میشوند از رحمت پروردگار.

وَ أُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ جمیع عذابهای الهی مولم است بلکه در مفهوم عذاب الم خوابیده و تعبیر به الیم صفت مشبهه اشاره باین است که الم آن ثابت و محقق و علی الدوام است هیچ زوال ندارد که عبارت از خلود است.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۴] .... ص : ۳۰۹

فَما کانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ (۲۴)

پس نبود جواب قوم ابراهیم مگر اینکه گفتند او را بکشید یا آتش زنید پس خداوند نجات داد او را از آتش محققا در- این نجات آیاتیست برای قومی که ایمان میآورند.

این آیه راجع بچند آیه قبل است که ابراهیم دعوت بتوحید و تقوی فرمود قوم خود

را چنانچه اشاره شد.

فَما كانَ جَوابَ قَوْمِهِ حرف حق که از روی دلیل و برهان قطعی باشد جواب ندارد مگر زور و ظلم و اذیت و قتل و حبس و اشباه اینها.

إِلَّا أَنْ قالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ و این قول بعد از آن بود که اصنام آنها را خورد کرد که فرمود وَ تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ فَجَعَلَهُمْ جُذاذاً إِلَّا كَبِيراً لَهُمْ- الی قوله تعالی- قالُوا حَرِّقُوهُ وَ انْصُرُوا آلِهَتَكُمْ (انبیاء آیه ۵۸ الی ۶۸) یازده آیه و ترتیب انداختن ابراهیم را در آتش قالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْياناً فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ (صافات آیه ۹۷).

فَأَنْجاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ قُلْنا يا نارُ كُونِي بَرْداً وَ سَلاماً عَلى إِبْراهِيمَ (انبیاء آیه ۶۹) إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ چه اندازه آیات که گفتند پس از تصمیم در سوزانیدن ابراهیم دارد از تمام شهرها هیزم بار کردند و یک دریا آتش افروختند آن قدر حرارت داشته که نزدیک آتش ممکن نبود رفتن بفاصله زیادی متحیر شدند که چه نحو ابراهیم را در آتش اندازند شیطان بصورت پیر مردی آمد دستور منجنیق داد و سنگی در فلاخن گذاشت و رها کرد سنگ وسط آتش فرود آمد او را در فلاخن گذاردند و رها کردند ملائکه بخروش آمدند ملک باد آمد ملک آب آمد جبرئیل آمد اعتنایی نکرد حتی گفت حاجت را از خدا بخواه فرمود

«حسبی من سؤالی علمه بحالی»

یک مرتبه دریای آتش گلستان شد تختی نصب شد ابراهیم براحتی فرود آمد و بر تخت قرار گرفت این آیات بزرگ الهی بود اما لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ که تصدیق قرآن و فرمایشات نبی را میکنند و اما کفار و مشرکین اینها را افسانه میپندارند و قصه درویشی و سرگرم کردن افراد.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۵] .... ص: ۳۱۰

وَ قالَ إِنَّما اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثاناً مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضاً وَ مَأْواكُمُ النَّارُ وَ ما لَكُمْ مِنْ ناصِرِينَ (۲۵)

و فرمود جز این نیست که گرفتید شما از غیر خداوند متعال بتهایی که دوست داشتید بین خودتان در زندگانی دنیا پس از آن روز قیامت کافر میشوید،

بعضی ببعض دیگر و لعن میکنید بعضی بعض دیگر را و جایگاه تمام شما آتش است و نیست از برای شما از ناصر و معینی.

وَ قالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثاناً گذشت که اینها در دوره ابراهیم بت بزرگی داشتند که خدای همه آنها بود و هر محله و قبیله و طایفه بتی داشتند مخصوص بآنها بود و هر فرد بتی مخصوص بخود داشت.

مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا تا بعین برای دوستی با رؤسا که قاده میگویند و رؤسا و قاده برای دوستی اتباع خود.

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ اما آلهه بکلی منکر میشوند و میگویند ما کانُوا إِيَّانا يَعْبُدُونَ و اما عبده انکار میکنند آلهه خود را و همچنین رؤساء و مستکبرین نسبت بتابعین و ضعفاء نسبت بمستکبرین وَ لَوْ تَرى إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلى بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْ لا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ قالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا أَ نَحْنُ صَدَدْناكُمْ عَنِ الْهُدى بَعْدَ إِذْ جاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ وَ قالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ إِذْ تَأْمُرُونَنا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَ نَجْعَلَ لَهُ أَنْداداً الایه (سبا آیه ۳۱ الی ۳۳).

وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضاً بعضی مثل اتباع لعن میکنند رؤساء را و دوستان بعضی بعض دیگری را که اگر این نبود با من من در ضلالت نمیافتادم چنانچه میفرماید الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ (زخرف آیه ۶۷) و میفرماید وَ يَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلى يَدَيْهِ يَقُولُ يا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يا وَيْلَتى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلاناً خَلِيلًا لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جاءَنِي الایه (فرقان آیه ۲۷ و ۲۸ و ۲۹).

وَ مَأْواكُمُ النَّارُ مأوی و مسکن جایگاه است منزلی که در آن سکونت میکنید و از او دیگر خارج نمیشوید آتش است مثل اینکه انسان اگر در منازل دیگران بعنوان ضیافت یا عنوان دیگری برود یا مسافر در اثناء سفر جایی منزل کند میگوید اینجا منزل من نیست چون در او ماندنی

نیستم اما اگر خانه خود رود آنجا ثابت میماند منزل ثابت آنها آتش است نه دنیا و عالم برزخ که عاریه است چهار روزی باید بیرون رفت.

وَ ما لَكُمْ مِنْ ناصِرِينَ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَ لا شَفِيعٌ (انعام آیه ۵۱) لَيْسَ لَها مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَ لا شَفِيعٌ (انعام آیه ۷۰) فَما لَنا مِنْ شافِعِينَ وَ لا صَدِيقٍ حَمِيمٍ (شعراء آیه ۱۰۰ و ۱۰۱).

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۶] .... ص : ۳۱۲

فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ وَ قالَ إِنِّي مُهاجِرٌ إِلى رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۶)

پس ایمان آورد برای دعوت ابراهیم حضرت لوط و فرمود ابراهیم محققا من هجرت میکنم و از بین شما بیرون میروم بسوی پروردگار خود محققا او عزیز است و حکیم.

فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ بسیار مورد تعجب است که این مشرکین پس از مشاهده اینکه چه اندازه زحمت کشیدند تا یک همچه آتشی افروختند و منجنیق و فلاخن ترتیب دادند و حضرت ابراهیم را در هوا انداختند که بر فرض اگر آتش هم نبود ابراهیم تمام اعضاء بدنش خورد میشد و هلاک میشد سپس دیدند که یک مرتبه آتش گلستان شد و ابراهیم بسلامتی بر زمین قرار گرفت احدی از آنها حتی آزر عمویش ایمان نیاوردند فقط لوط آنهم موحد بود و بر دین حق بود ایمان آورد و ساره عیال ابراهیم باز حضرت موسی و فرعونیان که بعد از مشاهده معجزات موسی بالاخص بلع سحر سحره بنی اسرائیل و سحره و جمعی از قوم فرعون ایمان آوردند بلکه در مقام اذیت او برآمدند که حتی آزر گفت: لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ (مریم آیه ۴۶) که میخواست ابراهیم را سنگسار کند لذا فرمود:

وَ قالَ إِنِّي مُهاجِرٌ إِلى رَبِّي که واجب است، پس از آنکه انبیاء و ائمه و مؤمنین مأیوس شدند و دیگر طرفهای آنها قابل هدایت نیستند و در مقام اذیت آنها برآمدند هجرت کنند چنانچه پیغمبر هجرت فرمود حضرت موسی هجرت کرد و ابی عبد اللّه هجرت نمود، فقط با لوط و ساره هجرت کرد و معنی الی ربی یعنی حسب الامر پروردگارم و از میان مشرکین و ظالمین بیرون روم.

إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ هم قادر بر حفظ من هست و هم حاکم بین من و شما بر وفق

حکمت و صلاح است.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۷] .... ص : ۳۱۳

وَ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ جَعَلْنا فِی ذُرِّیَّتِهِ النُّبُوَّهَ وَ الْکِتابَ وَ آتَیْناهُ أَجْرَهُ فِی الدُّنْیا وَ إِنَّهُ فِی الْآخِرَهِ لَمِنَ الصَّالِحِینَ (۲۷)

و باو بخشیدیم اسحق و یعقوب را و مقرر نمودیم و جعل کردیم در ذریه او نبوت و کتاب را و دادیم باو اجر او را در دنیا و محققا او در آخرت هر آینه از صالحین بندگان ما است.

بعد از اینکه حضرتش هجرت نمود بطرف شامات و حضرت لوط را فرستاد در آخر شام و خودش در اعلاء شامات مشغول دعوت شدند تا سن پیری و چون عیالش ساره عقیم بود و فرزند نیاورد هاجر را اختیار کرد و از او خداوند فرزندی باو عطاء فرمود اسمعیل و اسمعیل چند سالی در خدمتش بود ساره را خوش نیامد چون اسمعیل و مادرش مورد علاقه ابراهیم بودند تا موقعی که ملائکه برای اهلاک قوم لوط آمدند و بشارت باسحق دادند و ساره بسیار تعجب کرد چون عقیم بود گفتند تعجب نکن از قدرت پروردگار خداوند اسحق را از ساره باو عنایت فرمود موقعی که چند سال تقریبا سه سال گذشت روزی اسحق در دامن ابراهیم نشسته بود اسمعیل وارد شد و دید اسحق در دامن پدرش نشسته او را بلند کرد و خود در دامن پدر نشست بر ساره خیلی گران آمد گفت که این هاجر و فرزندش را از نزد من ببر جای دیگر که من آنها را مشاهده نکنم مأمور شد از جانب حق که اسمعیل و هاجر را آورد مکه و چون اسحق برشد رسید او را ازدواج کرد و از اسحق یعقوب بوجود آمد که میفرماید:

وَ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ که یعقوب هم درک زمان جدش ابراهیم را کرد.

وَ جَعَلْنا فِی ذُرِّیَّتِهِ النُّبُوَّهَ از اسحق انبیاء بنی اسرائیل مثل یعقوب و یوسف و موسی و هارون و داود و سلیمان و زکریا و یحیی و عیسی و سایر انبیاء بنی اسرائیل و از اسمعیل وجود مقدس محمد (ص) و آل اطهار ائمه هدی تا دامنه قیامت.

وَ الْکِتابَ توریه زبور و انجیل و قرآن مجید.

وَ آتَیْناهُ أَجْرَهُ فِی الدُّنْیا اضافه بر مقام نبوت و اولو العزمی مقام خلت باو عنایت

شد که میفرماید وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْراهِیمَ خَلِیلًا (نساء آیه ۱۲۵) و پس از مقام خلت مقام امامت که بالاترین مقام است بر کافه جن و انس و ملک و سایر مخلوقات ارضی و سماوی چنانچه فرمود إِنِّی جاعِلُکَ لِلنَّاسِ إِماماً و مقام خلافه اللهی.

وَ إِنَّهُ فِی الْآخِرَهِ لَمِنَ الصَّالِحِینَ صالح بتمام عیار که هیچگونه خلاف صلاحی در او نباشد حتی ترک اولی محمد (ص) و آل اطهار هستند و ابراهیم از زمره آنها است.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۸] .... ص : ۳۱۴

وَ لُوطاً إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ إِنَّکُمْ لَتَأْتُونَ الْفاحِشَهَ ما سَبَقَکُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعالَمِینَ (۲۸)

و فرستادیم لوط را زمانی که فرمود بر قوم خود بدرستی که شما هر آینه مرتکب میشوید یک فاحشه ای را که احدی از اهل عالم قبل از شما مرتکب نشده.

وَ لُوطاً عطف به نوحا است مدخول:

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا است و نسب لوط و قرابتش با ابراهیم را قبلا متذکر شده ایم.

إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ که از طرف ابراهیم مبعوث شده بود برای دعوت قوم خود.

إِنَّکُمْ لَتَأْتُونَ الْفاحِشَهَ فاحشه عمل لواط است که رجال مرتکب میشوند. و شرحش در آیه بعد بیان میشود.

ما سَبَقَکُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعالَمِینَ و گفتند سرّ اینکه این عمل در بین آنها اشاعه شد اینکه مرکز آنها محل مرور قافله بود و اینها ناراحت بودند شیطان بصورت پیر مردی آمد و گفت چون قافله میآید با آنها این عمل شنیع را بجا آورید تا مجبور شوند از راه دیگری روند سپس خودش بصورت جوانی بعنوان مسافر آمد مرور کند او را گرفتند و این معامله را با او انجام دادند دیدند لذت زیادی دارد میانه آنها شایع شد حتی کنار جاده ها مقابل چشم دیگران و بکلی قبحش برداشته شد.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۲۹] .... ص : ۳۱۴

أَ إِنَّکُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ وَ تَقْطَعُونَ السَّبِیلَ وَ تَأْتُونَ فِی نادِیکُمُ الْمُنْکَرَ فَما کانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قالُوا ائْتِنا بِعَذابِ اللَّهِ إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ (۲۹)

آیا به درستی که شما هر آینه می آیید مردان را و قطع راه میکنید و میآورید در مجالس و محافل

خود منکر را پس نبود جواب قومش مگر اینکه از روی استهزاء گفتند بیاور ما را به عذاب خداوند اگر هستی از راستگویان.

أَ إِنَّكُمْ استفهام تقریریست.

لَتَأْتُونَ الرِّجالَ که لواط باشد و معصیت بسیار بزرگیست و حد او قتل است بر لاطی و ملوط و خواهر ملوط بر لاطی حرام میشود و در حدیث است که میفرماید

«اللواط ما دون الدبر و الدبر هو الکفر باللّه».

وَ تَقْطَعُونَ السَّبِيلَ بعضی گفتند مراد سبیل تناسل و توالد است که ازدواج نمی کنند و نسل منقطع میشود بعضی گفتند مراد قطاع الطریق است که اموال مسافرین را میبرند بعضی گفتند جلوگیری مسافرین است که از این طریق عبور نکنند و در صورت عبور جرم و حبس و شتم و ضرب دارد و اقرب بنظر همان معنای اول است.

وَ تَأْتُونَ فِي نادِيكُمُ مجالس و محافل و حضور جماعت.

الْمُنْكَرَ در خبر از حضرت رضا (ع) است فرمود

«یتضارطون فی مجالسهم من غیر حشمه و لا حیاء»

و از حضرت باقر (ع) است فرمود

«ان حل الا زار فی الصلاه و الحذف بالحصی و مضغ الکندر فی المجالس و علی ظهر الطریق من عمل قوم لوط».

فَما كانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قالُوا ائْتِنا بِعَذابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ از روی استهزاء و سخریه گفتند اگر راست می گویی پس بیاور برای ما عذاب الهی را و این سخریه و استهزاء نسبت بانبیاء در کفار و مشرکین رواج داشته بنوح گفتند قَدْ جادَلْتَنا فَأَكْثَرْتَ جِدالَنا فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (هود آیه ۳۲) و قوم عاد بحضرت هود گفتند فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (اعراف ۷۰) ثمود به حضرت صالح وَ قالُوا يا صالِحُ ائْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ (اعراف آیه ۷۷) و غیر اینها از آیات.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۰] .... ص : ۳۱۵

قالَ رَبِّ انْصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ (۳۰)

حضرت لوط عرض کرد پروردگار من مرا یاری فرما و نصرت ده بر قومی که فساد میکنند.

قالَ رَبِّ انْصُرْنِی خداوند تبارک و تعالی انبیاء خود را و مؤمنین بآنها را یاری میفرماید و نجات میدهد و دشمنان آنها را هلاک میکند و در قیامت هم از کلیه مهالک نجات میدهد. إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ یَوْمَ یَقُومُ الْأَشْهادُ (مؤمن آیه ۵۱) مؤمن باید در هر حالی پناه بخدا ببرد بخصوص در گرفتاریها و بلاها خداوند پناه بی پناهان است دادرس درماندگان است فریادرس بیچارگان است بخصوص مظلومین که قسم یاد کرده

«و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم»

و این گناهیست که قابل عفو نیست زیرا عفو از ظالم ظلم بمظلوم است بخصوص هر چه ظلم شدیدتر باشد و قرب مظلوم در پیشگاه احدیت بیشتر باشد مثل انبیاء و ائمه هدی و صدیقه طاهره و الاقرب فالاقرب نصرت الهی بیشتر و بالاتر میشود.

عَلَی الْقَوْمِ الْمُفْسِدِینَ افساد در زمین مجرد شرک و کفر و فساد اخلاق و افعال و اعمال سیئه نیست بلکه اضلال دیگران و اشاعه فحشاء و منکرات و دعوت باعمال سیئه و ظلم و غیر اینها را شامل میشود.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۱] .... ص : ۳۱۶

وَ لَمَّا جاءَتْ رُسُلُنا إِبْراهِیمَ بِالْبُشْری قالُوا إِنَّا مُهْلِکُوا أَهْلِ هذِهِ الْقَرْیَهِ إِنَّ أَهْلَها کانُوا ظالِمِینَ (۳۱)

و چون آمدند فرستادگان ما ابراهیم را به بشارت باسحق گفتند به درستی که ما هلاک میکنیم اهل این شهرستان لوط را بدرستی که اهل این شهرستان هستند ظلم کنندگان.

وَ لَمَّا جاءَتْ رُسُلُنا إِبْراهِیمَ بِالْبُشْری شرح آمدن ملائکه نزد ابراهیم را در سوره قبل بیان فرموده و در سوره هود از قوله تعالی وَ لَقَدْ جاءَتْ رُسُلُنا إِبْراهِیمَ جبرئیل و اسرافیل و میکائیل و دردائیل بصورت بشریت بعنوان ضیافت بر ابراهیم نازل شدند برای آنها عجل ثمین آورد آنها تناول نکردند خوفی بر ابراهیم وارد شد گفتند مترس ما ملائکه فرستادگان خداوندیم تو را بشارت دهیم بفرزندی اسحق و در این موقع ابراهیم از سن مبارکش نود و شش سال گذشته و ساره عیال او که دختر خاله ابراهیم و خواهر لوط بود یک سال بزرگتر از ابراهیم بود این بشارت را شنید بصورت زد و «قالَتْ عَجُوزٌ عَقِیمٌ» که در سن جوانی عقیم

بود و فعلا که نود و هفت ساله است عجوز شده دو مانع بزرگ برای ولادت دارد گفتند «أَ تَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ» خداوند قدرت دارد همان نحوی که آدم را آفرید و عیسی را بدون فحل از مریم قدرت دارد از عجوز عقیم هم فرزند آورد.

قالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلِ هذِهِ الْقَرْيَهِ که حضرت ابراهیم پرسید از آنها که «فَما خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ» گفتند ما برای اهلاک قوم لوط آمده ایم و علت و سبب هلاکت آنها اینست.

إِنَّ أَهْلَها كانُوا ظالِمِينَ که این نحوه هلاکت اثر ظلم است چنانچه میفرماید:

فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا جَعَلْنا عالِيَها سافِلَها وَ أَمْطَرْنا عَلَيْها حِجارَهً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ مُسَوَّمَهً عِنْدَ رَبِّكَ وَ ما هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ (هود آیه ۸۲ و ۸۳) و در اخبار هم دارد که هر ظالمی یکی از آن حجاره ها را سهم دارد در مورد هلاکت او.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۲] .... ص : ۳۱۷

قالَ إِنَّ فِيها لُوطاً قالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيها لَنُنَجِّيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كانَتْ مِنَ الْغابِرِينَ (۳۲)

ابراهیم فرمود محققا در این شهرستان لوط هست ملائکه گفتند ما بهتر میدانیم بکسانی که در او هستند هر آینه نجات میدهیم او را و اهل او را مگر زن او را که هست از بازماندگان در قریه و هلاک شدگان.

دارد در حدیث که ابراهیم پرسید اگر چهل نفر مؤمن در این قریه باشند هلاک میکنید گفتند نه و تدریجا کم کرد تا یک نفر گفتند نه آن وقت گفت لوط میانه آنها است و غرض ابراهیم از این سؤال و جواب نه فقط نجات لوط بوده بلکه میخواست عذاب از اینها برداشته شود و قوم هلاک نشوند، چنانچه میفرماید يُجادِلُنا فِي قَوْمِ لُوطٍ إِنَّ إِبْراهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ يا إِبْراهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هذا إِنَّهُ قَدْ جاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَ إِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ (هود آیه ۷۴ و ۷۶) و نظر ابراهیم باین بود که خداوند بواسطه انبیاء و اولیاء و مؤمنین که در جماعت کفار و فساق و فجار هستند عذاب را از کلیه بر میدارد چنانچه در خبر است

«لولا شیوخ رکّع و اطفال رضّع و بهائم رتع لصب علیکم العذاب صبا».

سؤال: در آیه شریفه دارد وَ اتَّقُوا فِتْنَهً لا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّهً (انفال

آیه ۲۵) و در السنه هم معروف است میگویند آتش که آمد تر و خشک را با هم میسوزاند.

جواب: اما آیه شریفه اشاره باین است که غیر ظالمین هم مقصر و مستحق عذاب میشوند از باب مداهنه و معاشرت با ظلمه و اعانت آنها و ترک امر بمعروف و نهی از منکر و نحو اینها و اما مثل معروف جوابش اینست که تا تر را خشک نکند نمیسوزاند.

قالَ إِنَّ فِيها لُوطاً بلکه برای خاطر لوط عذاب از آنها برداشته شود.

قالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيها چون این حجاره ای که بر آنها بارید مسومه بود چنانچه میفرماید وَ أَمْطَرْنا عَلَيْها حِجارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَ ما هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ (هود آیه ۸۲) که هر حجاره نشان داشت و اسم صاحبش روی او نوشته شده حجاره زید را بر سر عمر نمیزدند فرد فرد آنها را میشناختند.

سؤال: مسلما در میان آنها اطفال بی تقصیر بودند آنها برای چه هلاک شوند؟

جواب: مثل آنها مثل غلامیست که خضر کشت و موسی اعتراض کرد و جواب شنید چون خداوند میدانست که اگر آنها بمانند بدتر و شدیدتر از آباء و امهات خود میشوند و این لطفی بود از طرف حق که بعذاب قیامت مبتلا نشوند.

لَنُنَجِّيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ که اهلش فقط دختران لوط بودند.

إِلَّا امْرَأَتَهُ كانَتْ مِنَ الْغابِرِينَ که چند زن از انبیاء و اولیاء اهل عذاب شدند امرأه نوح و لوط و امرءتین رسول اکرم و جعده و ام الفضل و چند زن از اشقیاء اهل بهشت شدند مثل آسیه و اسماء بنت مزاحم.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۳] .... ص : ۳۱۸

وَ لَمَّا أَنْ جاءَتْ رُسُلُنا لُوطاً سِيءَ بِهِمْ وَ ضاقَ بِهِمْ ذَرْعاً وَ قالُوا لا تَخَفْ وَ لا تَحْزَنْ إِنَّا مُنَجُّوكَ وَ أَهْلَكَ إِلَّا امْرَأَتَكَ كانَتْ مِنَ الْغابِرِينَ (۳۳)

و چون آمدند فرستادگان لوط را بد آمد لوط را از آمدن رسل و دل تنگ شد از آمدن آنها و گفتند مترس و محزون نباش بدرستی که ما تو را و اهل تو را نجات میدهیم مگر امرأه تو را، که هست از بازماندگان و هلاک شدگان.

وَ لَمَّا أَنْ جاءَتْ رُسُلُنا لُوطاً گفتند موقعی که ملائکه آمدند نزد لوط حضرت لوط در خارج شهر بود و آنها را با صورت زیبا و لباس فاخر بعنوان ضیافت که ما غریبیم و نزد شما آمده ایم حضرت لوط.

سِی ءَ بِهِمْ وَ ضاقَ بِهِمْ ذَرْعاً ترسید حضرت لوط و دلتنگ شد زیرا دید اگر قوم این ها را باین زیبایی و صباحت وجه مشاهده کنند نسبت بآنها همان معامله را انجام میدهند و باید اینها را حفظ کرد و نمیتوان رها نمود لذا آنها را شبانه مخفیانه برد منزل زن لوط بالای بام آتش روشن کرد و قوم را خبر داد آمدند وَ جاءَهُ قَوْمُهُ یُهْرَعُونَ إِلَیْهِ- الی قوله- أَوْ آوِی إِلی رُکْنٍ شَدِیدٍ (هود آیه ۷۸ الی ۸۰).

وَ قالُوا لا تَخَفْ وَ لا تَحْزَنْ إِنَّا مُنَجُّوکَ وَ أَهْلَکَ إِلَّا امْرَأَتَکَ کانَتْ مِنَ الْغابِرِینَ در سوره هود میفرماید قالُوا یا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّکَ لَنْ یَصِلُوا إِلَیْکَ فَأَسْرِ بِأَهْلِکَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّیْلِ وَ لا یَلْتَفِتْ مِنْکُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَکَ إِنَّهُ مُصِیبُها ما أَصابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَ لَیْسَ الصُّبْحُ بِقَرِیبٍ (آیه ۸۱) شرحش گذشت و این تأخیر تا صبح هم برای این بود که لوط از شهر خارج شود که گفتند هفت شهر بود تماما از زمین کنده شد و بر آنها سنگ بارید از سجیل و هفت شهر واژگون گردید که میفرماید:

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۴] .... ص : ۳۱۹

إِنَّا مُنْزِلُونَ عَلی أَهْلِ هذِهِ الْقَرْیَهِ رِجْزاً مِنَ السَّماءِ بِما کانُوا یَفْسُقُونَ (۳۴)

محققا ما نازل کننده ایم بر اهل این قریه عذابی از طرف بالا بسبب آنچه که بودند فسق و فجور مرتکب میشدند.

إِنَّا مُنْزِلُونَ ما مأموریم که نازل کنیم.

عَلی أَهْلِ هذِهِ الْقَرْیَهِ تمام آنچه حضرت لوط مأمور بدعوت آنها بود که گفتند هفت شهر بود.

رِجْزاً مِنَ السَّماءِ مراد از سما طرف بالا است و رجز عذاب است و دو عذاب بر اینها نازل شد یکی شهر آنها را بقدری بالا بردند که در خبر دارد که صدای کلاب آنها و خروسهای

آنها را ملائکه آسمانها شنیدند و دیگر سنگ ریزه که از جهنم بود و سجیل نام داشت هر کدام، بنام و نشان بر فرق آنها میریخت تماما هلاک شدند پس از آن شهر واژگون شد.

بِما کانُوا یَفْسُقُونَ فسق بمعنی خروج از طاعت است بمعنی عام شامل مشرک و کافر و اهل ضلالت و تارک فرائض و مرتکب معاصی میشود در مقابل ایمان که میفرماید أَ فَمَنْ کانَ مُؤْمِناً کَمَنْ کانَ فاسِقاً لا یَسْتَوُونَ (سجده آیه ۱۸) چنانچه عدل صادق نمیشود مگر بر مؤمن که تارک کبائر و اصرار بر صغائر و منافیات مروه باشد آنهم از روی ملکه و این هم درجاتی دارد که اعلا درجه آن عصمت است و اعلای از آن ترک اولی هم از او صادر نشود.

سؤال: این دو عذاب کدامیک مقدم بودند هر کدام مقدم بود دیگری چه فائده داشت؟

جواب: ابتدا زمین کنده شد و بالا رفت و حجاره بارید سپس واژگون گردید که هم هلاک شوند بحجاره و هم آثاری از آنها باقی نباشد به واژگون شدن و این سؤال نظیر سؤال از عذابهای جهنم است که هر کدام کافیست لکن هر کدام اثر خود را میبخشد.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۵] .... ص : ۳۲۰

وَ لَقَدْ تَرَکْنا مِنْها آیَهً بَیِّنَهً لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ (۳۵)

و هر آینه واگذاردیم از این قریه ها آیت و دلیل واضح مبین از برای قومی که عقل و شعور دارند و تعقل میکنند.

وَ لَقَدْ تَرَکْنا مِنْها آیَهً بَیِّنَهً اثر هلاکت آنها که زمین قاعا صفصفا نه از اشجارش و نه از عماراتش و نه از اندوخته های آنها و نه از حیوانات آنها اثری باقی نماند بلکه گفتند آب سیاهی روی زمین ظاهر شد اما قلوب قاسیه و هواهای نفسانیه مانع از تدبر و تأمل و تفکر و تعقل است فقط این آیه بینه:

لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ است. از برای عقل اطلاقاتی هست، یکی آن جوهر ملکوتی سماوی که مجرد از ماده و صورت است که خداوند بانسان عنایت فرموده که ممیز بین حسن و قبح، خیر و شر، نفع و ضرر، سعادت و شقاوت است و این بمنزله آینه قلب است که مراد از قلب هم روح انسانیست غیر از روح نباتی و حیوانی و شیطانی که در این آینه حقایق اشیاء منعکس میشود لکن مشروط بشرائطیست:

(۱) چراغ لازم دارد تا حقایق را درک کند و چراغ عقل علم است جهل تاریکیست مانع از ادراک است.

(۲) بینائیست کور نمیتواند مشاهده کند کوری قلب صفات خبیثه اخلاق رذیله ملکات قبیحه است کبر نخوت عجب خودخواهی خودپسندی عناد عصبیت و امثال اینها.

(۳) درب چشم بسته نباشد و الا مشاهده نمیکند بستن درب چشم بحب دنیا حب مال حب جاه و مقام چشم عقل بسته میشود.

(۴) زنگ و حاجب روی آینه نباشد زنگ آینه قلب معاصیست که قلب را سیاه میکند قساوت پیدا میکند نه موعظه در او اثر میبخشد نه نصیحت نه توجه پیدا میکند نه رغبت بلکه مزید بر قساوت میشود وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَساراً (اسراء آیه ۸۲) وَ لا يَزِيدُ الْكافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا مَقْتاً وَ لا يَزِيدُ الْكافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَساراً (فاطر آیه ۳۹) لذا از امیر المؤمنین (ع) پرسیدند عقل چیست؟ فرمود

«ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان»

عرض کردند پس اینکه در معاویه است چیست فرمود نکراء و شیطنت.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۶] .... ص : ۳۲۱

وَ إِلى مَدْيَنَ أَخاهُمْ شُعَيْباً فَقالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ ارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ لا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۳۶)

و فرستادیم بسوی اهل مدین برادر آنها شعیب را پس گفت ای قوم من بنده گی کنید خداوند متعال را و طلب کنید و امیدوار باشید روز دیگری را و تباه کاری نکنید در روی زمین در حالی که فساد میکنید.

وَ إِلى مَدْيَنَ أَخاهُمْ شُعَيْباً عطف بما سبق است نوحا و ابراهیم و لوطا مدخول:

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا و الی مدین اهل مدین هستند که فعلا «تعبیر بمدائن میکنند و مدین اسم جد آنها بود و شهر خود را به اسم جد خود نام نهادند و حضرت شعیب هم از همین قبیله بود که گفتند «هو ابن میکد ابن مشخره ابن مدین» بود و بر دو قبیله مبعوث شد اصحاب- مدین که بصیحه هلاک شدند و اصحاب ایکه که بعذاب یوم الظله هلاک شدند و شعیب

بسیار فصیح و بلیغ و خوش بیان بود که او را خطیب الانبیاء نام نهادند و عمر طولانی داشت که چندین مرتبه از گریه کور شد و خداوند او را بینا فرمود تا زمان موسی را درک کرد.

فَقالَ یا قَوْمِ قومی بوده کسره بجای یاء است.

اعْبُدُوا اللَّهَ که معلوم میشود آنها مشرک بودند که اولین دعوت انبیاء دعوت بتوحید است.

وَ ارْجُوا الْیَوْمَ الْآخِرَ تمام همّ خود را مصروف دنیا نکنید متوجه بعالم دیگری باشید که گفتند «من رجی شیئا طلبه و من خاف عن شی ء هرب منه» اثر رجا طلب است و اثر خوف هرب است.

وَ لا تَعْثَوْا فِی الْأَرْضِ عثی را بمعنی فساد تفسیر کردند لکن فساد مورث عثی میشود و عثی تباه کاریست که عمر عزیز خود را تلف کنید و از بین ببرید.

مُفْسِدِینَ بفساد در روی زمین و فساد آنها را در سوره اعراف بیان میفرماید، غیر از شرک و تکذیب انبیاء میفرماید فَأَوْفُوا الْکَیْلَ وَ الْمِیزانَ وَ لا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْیاءَهُمْ وَ لا تُفْسِدُوا فِی الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلاحِها ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ وَ لا تَقْعُدُوا بِکُلِّ صِراطٍ تُوعِدُونَ وَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَ تَبْغُونَها عِوَجاً (آیه ۸۵ و ۸۶).

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۷] .... ص : ۳۲۲

فَکَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ فَأَصْبَحُوا فِی دارِهِمْ جاثِمِینَ (۳۷)

پس تکذیب کردند اهل مدین شعیب را پس گرفت آنها را لرزش بدن و تکان خوردن پس صبح کردند که تمام در دیار خود افتادگان بودند.

فَکَذَّبُوهُ زیرا هر چه گوینده با بیانات شافیه و ادله و براهین واضحه و حجج قاطعه بیان کند تأثیرش در قلوب قابلیت محل میخواهد قلب سیاه و قسی خردلی متأثر نمیشود امروز مشاهده میکنیم چه اندازه بزرگان محترم و گویندگان زبردست با چه بیانات شیوا مردم را موعظه میکنند غایت تأثیرش در نیکان ما این است که چه خوب صحبت کرد و نوارش را میگیرند ولی اگر بپرسی در تو چه اثری گذاشت کدامیک عوض شدید و دست از اعمال زشت

برداشتید جوابی ندارند دهند چه رسد بکفار و مشرکین البته انبیاء را تکذیب میکنند بلکه نسبتهای ناروا بآنها میدهند باشد تا نتیجه آن را بدست آورند.

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ رجفه لرزش بدن است یا بواسطه صیحه آسمانی چنانچه در سوره هود بجای رجفه صیحه فرموده وَ أَخَذَتِ الَّذِینَ ظَلَمُوا الصَّیْحَةُ (آیه ۹۴) یا زلزله، زمین است چنانچه میفرماید یَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ (نازعات آیه ۶) یا صاعقه و جمعش هم ممکن است.

فَأَصْبَحُوا فِی دارِهِمْ جاثِمِینَ صبحگاه تمام هلاک شده روی زمین افتاده و تعبیر به اصبحوا نه برای اینست که در صبح چنین شدند بفوریت و یک آن تمام هلاک شدند صبح گاه مشاهده شد که جسدهای آنها روی زمین افتاده ای کاش بیدار میشدیم خداوند گوشه های آن را گاه گاهی نشان میدهد میگویند فلان نقطه زلزله شد جمعی هلاک شدند فلان قطعه برق جمعی را سوزانید فلان محل سیل جماعتی را هلاک کرد فلان مرکز باد چه اندازه تلفات داده-

«لکن الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا».

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۸] .... ص : ۳۲۳

وَ عاداً وَ ثَمُودَ وَ قَدْ تَبَیَّنَ لَکُمْ مِنْ مَساکِنِهِمْ وَ زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیْطانُ أَعْمالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِیلِ وَ کانُوا مُسْتَبْصِرِینَ (۳۸)

و عاد را و ثمود را و بتحقیق ظاهر و مبین شد از- برای شما از مسکنهای آنها و زینت داد برای آنها شیطان اعمال زشت آنها را پس مانع شد و جلوگیری کرد آنها را از راه حق و صراط مستقیم و حال آنکه بینا بودند و درک میکردند.

وَ عاداً وَ ثَمُودَ یعنی و اهلکنا عادا و ثمود و شرح حال آنها در بسیاری از سور قرآنی بیان شده و شرح کردیم. عاد قوم هود بودند که بباد هلاک شدند چنانچه میاید و ثمود قوم صالح بودند که بصاعقه هلاک شدند.

وَ قَدْ تَبَیَّنَ لَکُمْ مِنْ مَساکِنِهِمْ که برای شما مشرکین شرح مساکن آنها را بیان کرده ایم اما مساکن عاد و ثمود را میفرماید أَ لَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِعادٍ إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ الَّتِی لَمْ یُخْلَقْ

مِثْلُها فِی الْبِلادِ وَ ثَمُودَ الَّذِینَ جابُوا الصَّخْرَ بِالْوادِ

(فجر آیه ۶ الی ۹) چه عمارات مرتفعی و باغهای مشجری و گلهای مزینی که معنای ارم ذات العماد است و منزلهایی که در دل کوه ها میتراشیدند و مسکن میکردند که جابوا الصخر بالواد است که میفرماید وَ کانُوا یَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً آمِنِینَ (حجر آیه ۸۲).

وَ زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیْطانُ أَعْمالَهُمْ جلوه میدهد زخارف دنیا را مال و جاه و ریاست و مشتهیات ساز و آواز زنهای زیبا و امثال اینها را که گفتند

«حلاوه الدنیا مراره الاخره و مراره الدنیا حلاوه الاخره».

فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِیلِ چون دعوت انبیاء بر خلاف هواهای نفسانیست آنها بواطن امور را خبر میدهند و شیطان ظواهر را نشان میدهد مردم گول ظاهر را میخورند و به باطن توجه ندارند.

وَ کانُوا مُسْتَبْصِرِینَ با اینکه عقل دارند ولی شهوت غالب بر عقل میشود که میفرماید

«من غلب عقله علی شهوته فهو اشرف من الملائکه و من غلب شهوته علی عقله فهو اخس من البهائم».

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۳۹] .... ص : ۳۲۴

وَ قارُونَ وَ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ لَقَدْ جاءَهُمْ مُوسی بِالْبَیِّناتِ فَاسْتَکْبَرُوا فِی الْأَرْضِ وَ ما کانُوا سابِقِینَ (۳۹)

و هلاک کردیم قارون و فرعون و هامان را و هر آینه آمد آنها را موسی بادله و براهین و معجزات واضحه روشن پس زیر بار نرفتند و بزرگی ورزیدند در زمین و نبودند که سبقت بگیرند بر قدرت ما و جلوگیری کنند از- بلاهای وارده.

وَ قارُونَ وَ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ اما قارون گذشت که پسر خاله موسی بود و دارای علم کیمیاء که بمس و بعض فلزات میزد طلا میشد و چون امر زکاه آمد با موسی عداوت پیدا کرد و در مقام اذیت و اهانت موسی بر آمد و دو کیسه اشرفی بیک زن فاحشه داد که بیاید در مجمع، بنی اسرائیل و نسبت زنا بموسی دهد که با من زنا کرده آن فاحشه از خدا ترسید و آمد در

مجمع بنی اسرائیل و گفت که قارون بمن دو کیسه اشرفی که مهر قارون بر او خورده داده است که من بیایم یک همچه نسبتی بنبی اللَّه دهم موسی از این قضیه غضبناک شد و در حق او نفرین کرد و بعذاب الهی خسف شد و اما فرعون که فراعنه از زمان ابراهیم تا زمان موسی بودند فرعون ابراهیم نامش سنان که نمرودش نامند و فرعون یوسف که نامش ریان بن ولید و فرعون موسی نامش ولید بن مصعب و سیصد سال عمر کرد و دعوی الوهیت کرد بلکه گفت أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلی و گفت: ما عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرِی و اما هامان وزیر فرعون بود سبب اضلال فرعون هامان بود.

وَ لَقَدْ جاءَهُمْ مُوسی بِالْبَيِّناتِ مثل ثعبان شدن عصا و بلعیدن سحر سحره فرعون و ید و بیضا و انفلاق بحر دوازده جاده شدن و سایر معجزات با هرات.

فَاسْتَكْبَرُوا که گفتیم استکبار اشد عقوبه است از تکبر و تکبر از کبر و استکبار بزرگی بخود بستن است بدون اینکه هیچ گونه چیزی که مورث آن باشد نداشته باشد.

فی الارض بر تمام اهل زمین.

وَ ما كانُوا سابِقِينَ نبود سبقت بگیرند بر خدا و انبیاء او و بنده گان خالص الهی.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۰] .... ص : ۳۲۵

فَكُلًّا أَخَذْنا بِذَنْبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنا عَلَيْهِ حاصِباً وَ مِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَ مِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنا بِهِ الْأَرْضَ وَ مِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنا وَ ما كانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۴۰)

و تمام آنها را گرفتیم بگناه خود پس بعض آنها را فرستادیم بر آنها باد تندی و سنگ ریزه و بعض آنها را کسانی که او را صیحه گرفت و بعض آنها، را فرو بردیم در زمین و بعض آنها را غرق نمودیم و نیست خداوند که بآنها ظلم نماید و لکن بودند آنها که بخود ظلم میکردند.

فَكُلًّا از قوم نوح و عاد و ثمود و فرعون و هامان و قارون.

أَخَذْنا بِذَنْبِهِ اثر معاصی آنها را بر آنها بار کردیم و جزاء عمل آنها را به آنها دادیم که «الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرا فشر» و این آثار دنیوی آنها

است غیر از آثار اخروی که گفتند معاصی در دنیا ده اثر دارد قلب را سیاه میکند قساوت پیدا میکند ایمان را ضعیف میکند شیطان را مسلط میکند بعد از رحمت میآورد مورث نزول بلا میشود سلب نعمت میکند سلب توفیق می شود خذلان میآورد عادت معاصی پیدا میشود که میفرماید ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ (شوری آیه ۲۹).

فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنا عَلَيْهِ حاصِباً عاد که میفرماید وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عاتِيَةٍ سَخَّرَها عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيالٍ وَ ثَمانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُوماً فَتَرَى الْقَوْمَ فِيها صَرْعى كَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِيَةٍ (الحاقه آیه ۶ و ۷) و قوم لوط که بارید بر آنها سنگ از آسمان که مفاد حاصب است بمعنی باریدن و نزول است.

وَ مِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ ثمود و اهل مدین که میفرماید وَ أَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ- الی قوله- أَلا بُعْداً لِمَدْيَنَ كَما بَعِدَتْ ثَمُودُ (هود آیه ۹۴).

وَ مِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنا بِهِ الْأَرْضَ قارون که میفرماید فَخَسَفْنا بِهِ وَ بِدارِهِ الْأَرْضَ (قصص، آیه ۸۱).

وَ مِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنا قوم نوح و فرعون و هامان و اتباع آنها که میفرماید فَأَخَذْناهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْناهُمْ فِي الْيَمِّ- الایه (قصص آیه ۴۰).

وَ ما كانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ ظلم قبیح است و محال است از خداوند صادر شود.

وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ هم ظلم بنفس که خود را در معرض این عقوبات دنیوی و عذابهای اخروی در آورند و هم ظلم بدین و انبیاء و رسل الهی و هم ظلم به بندگان خدا که مانع شدند از ایمان آنها و از سبیل اللَّه و اضلال آنها نمودند.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۱] .... ص : ۳۲۶

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِياءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتاً وَ إِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ (۴۱)

مثل کسانی که گرفتند غیر از خدا اولیاء مثل عنکبوت است که خانه برای خود میگیرد و محققا سست ترین خانه ها خانه عنکبوت است اگر بودند میدانستند.

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِياءَ مفسرین گفتند مراد مشرکین هستند که اصنام و الهه خود را اولیاء خود گرفتند لکن اگر مراد این بود مناسب بود بفرماید من دون، اللَّه الهه و تعبیر باولیاء اعم است شامل الهه و رؤساء و ارباب ضلال میشود که اینها را تصور میکنند که بآنها کمک میدهند مثل اتباع نمرود و شداد و فرعون و خلفاء جور و مثل معاویه و یزید و بنی امیه و بنی المروان و بنی العباس و سلاطین جور و اشباه اینها و منصوبین از قبل آنها که مردم برای استفاده از ناحیه آنها دست از دین برمیدارند بدانند که متابعت آنها یک تار عنکبوت بیش نیست.

كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتاً زحمت بسیار دارد برای عنکبوت تنیدن این کار به امید اینکه در او سکونت کند لکن غافل از اینکه به بادی از هم پاره میشود.

وَ إِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ مثل اشخاصی که برای دو سال و کسری ریاست ابی بکر چه فسادی در عالم راه انداختند که تا کنون دودش در چشم مسلمین میرود یا برای- یزید با پسر پیغمبر چه کردند که داغش از دل شیعه بیرون نمیرود.

لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ لو برای امتناع است هرگز نمیدانند و متعلق به اتخذوا است نه به اوهن البیوت زیرا وهن بیت عنکبوت را همه میدانند و لکن اتخاذ اولیاء من دون اللَّه را نمیدانند که مثل بیت عنکبوت است.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۲] .... ص : ۳۲۷

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْ ءٍ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۴۲)

به درستی که خداوند میداند آنچه را میخوانند از غیر خدا از چیزها و او است عزیز حکیم.

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ چون علمش عین ذات و از مراتب وجود است و واجب الوجود اعلا مراتب وجود است ازلا و ابدا لذا علمش بتمام اشیاء تعلق گرفته

«لا یعزب عن علمه شی ء».

ما يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْ ءٍ، تعبیر بشی ء برای این است که شامل جمادات و حیوانات و نباتات و علویات و سفلیات و ذوی العقول از ملائکه و جن و انس بشود جمادات مثل اصنام مشرکین که بت پرستان باشند و آتش پرستان، نباتات که شجره پرستان هستند، حیوانات مثل

گاو و گوساله پرستان، علویات آفتاب و ماه و ستاره پرستان، سفلیات که همان اصنام و آتش و شجره و گاو و گوساله باشند، ذوی العقول ملائکه پرستان جن پرستان شیطان پرستان که خالق شرش میدانند.

وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ عزت مقابل ذلت است ذلیل کسی را گویند که یا مقهور باشد و کسی بر او مسلط باشد یا عاجز و ناتوان باشد تمام عوالم امکانی از ثری تا بثریا تمام ذلیل و مقهور تحت قدرت پروردگار هستند و عزت پروردگار ذاتیست و از صفات ثبوتیه ذاتیه است مثل علم و قدرت و عزت انبیاء و ائمه و مؤمنین جعلیست «وَ لِلَّهِ الْعِزَّهُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ» و اما عزت، خیالی مثل عزت متکبرین و متمولین و امراء و رؤساء خیال صرف است مغرور نشوند و بدانند این چهار روز دنیا میگذرد و بادنی درکات ذلت خواهند افتاد، حکیم هم یکی از صفات ذاتیه است و از شئون علم است چنانچه عزت از شئون قدرت است علم الهی بهر چه تعلق گرفته بنامی تعبیر میشود علم بمرئیات بصیر است بمسموعات سمیع است بجزئیات مÀЛ...است بمصالح و مفاسد حکیم است بصلاح و فساد فعل مرید و مکره است تمام افعال اینها نزد او مکشوف است.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۳] .... ص : ۳۲۸

وَ تِلْکَ الْأَمْثالُ نَضْرِبُها لِلنَّاسِ وَ ما یَعْقِلُها إِلَّا الْعالِمُونَ (۴۳)

و این امثال را ما میزنیم از برای ناس و تعقل و تدبر و درک نمیکنند مگر دانایان.

وَ تِلْکَ الْأَمْثالُ یک قسمت مهم قرآن امثال است مثل وَ مَثَلُ الَّذِینَ کَفَرُوا کَمَثَلِ الَّذِی یَنْعِقُ بِما لا یَسْمَعُ إِلَّا دُعاءً وَ نِداءً صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ (بقره ۱۷۱) و مثل ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا کَلِمَهً طَیِّبَهً کَشَجَرَهٍ طَیِّبَهٍ أَصْلُها ثابِتٌ وَ فَرْعُها فِی السَّماءِ- الی قوله- وَ مَثَلُ کَلِمَهٍ خَبِیثَهٍ کَشَجَرَهٍ خَبِیثَهٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ ما لَها مِنْ قَرارٍ (ابراهیم آیه ۲۴ و ۲۵ و ۲۶) و مثل لِلَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ مَثَلُ السَّوْءِ وَ لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلی (نحل آیه ۶۰) و مثل وَ لَقَدْ صَرَّفْنا لِلنَّاسِ فِی هذَا الْقُرْآنِ مِنْ کُلِّ مَثَلٍ (اسراء آیه ۸۹) و مثل وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَیاهِ الدُّنْیا کَماءٍ أَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَباتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِیماً تَذْرُوهُ الرِّیاحُ (کهف آیه ۴۵) و مثل یا أَیُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ

لَنْ يَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ يَسْلُبْهُمُ الذَّبابُ شَيْئاً لا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ

(حج آیه ۷۳) و مثل ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ مِنْ شُرَكاءَ فِي ما رَزَقْناكُمْ- الایه (روم ۲۸) و غیر اینها از آیات بسیار و غرض از این امثال تنبه و تدبر و تفکر است که انسان بیدار شود از خواب غفلت و بخود بیاید که عاقبت شرک و کفر و ضلالت و معاصی چیست و بچه عذابهایی دوچار میشود و نتیجه ایمان و اطاعت چه مثوباتی در بردارد لذا میفرماید:

وَ تِلْكَ الْأَمْثالُ اشاره بامثالیست که در قرآن بیان فرمود.

نَضْرِبُها لِلنَّاسِ تمام افراد بشر از کافر و مشرک و ضال و مؤمن و مطیع و عاصی و عادل و فاسق و فاجر ولی:

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ

وَ ما يَعْقِلُها إِلَّا الْعالِمُونَ علم چراغ عقل است جهل ظلمت و تاریکیست مانع از تعقل و ادراک است لذا علم اول قدمیست در باب سعادت و پس از آن عمل است علم راه نشان میدهد عمل سلوک میکند علم تنها کافی نیست مثل کسی که راه را بلد باشد لکن در خانه بنشیند بجایی نمیرسد عمل تنها هم کافی نیست اگر راه را بلد نباشد در بیابان و پرتگاه ها گم میشود و ضلالت است این هم بجایی نمیرسد وای بحال کسانی که از هر دو محروم باشند مثل اکثر امروزه نه علم و نه عمل.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۴] .... ص : ۳۲۹

خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ (۴۴)

خلق فرمود خداوند آسمانها و زمین را بحق درست و بجا بدرستی که در این خلقت هر آینه آیت است از برای مؤمنین.

افعال الهی چه تکوینیات باشد مثل خلق و رزق و احیاء و اماته و صحت و مرض و غنا و فقر و عزت و ذلت تا مصلحت در ایجادش نباشد ایجاد نمیکند غایه الامر مصلحت تاره در مأمور به است و تاره در نفس امر است چنانچه مفسده هم تاره در منهی عنه است و تاره در نفس نهی مثل اوامر و نواهی امتحانیه و این مصلحت هم عائد بخود او نیست چون غنی بالذات است نه در ایجاد نفعی باو عائد میشود و نه در ترک خسارتی و نکسی بر او متوجه میشود

بلکه مجرد ایصال منافع و دفع مضار از بندگان است.

من نکردم خلق تا سودی کنم بلکه تا بر بندگان جودی کنم

و حکم و مصالح اشیاء را هم خود میداند احدی پی بجمیع آنها نمیبرد و بنده باید آنچه درک، کرد اثر آن را بار کند ولی ترتیب اثر از نتایج ایمان است لذا میفرماید:

خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ حق بمعنی ثابت و محقق است مرتب و منظم هیچگونه مفسده و ضرری در آن نیست.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِلْمُؤْمِنِینَ کسانی که ایمان ندارند از کفار و مشرکین اصلا منکر قرآن و منکر رسول هستند، این امثال را دروغ و افتراء میدانند چه رسد به اینکه پند بگیرند و غیر مؤمنین از فرق مسلمین حمل بر این میکنند که ما پند گرفته ایم و حق را درک کرده ایم و طریقه ما طریقه حقه است فقط استفاده از این امثال و سایر فرمایشات قرآن خاص مؤمنین است.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۵] .... ص : ۳۳۰

اتْلُ ما أُوحِیَ إِلَیْکَ مِنَ الْکِتابِ وَ أَقِمِ الصَّلاةَ إِنَّ الصَّلاةَ تَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ وَ لَذِکْرُ اللَّهِ أَکْبَرُ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما تَصْنَعُونَ (۴۵)

تلاوت فرما آنچه وحی شده است بسوی تو از کتاب و بر پای بدار نماز را بدرستی که نماز جلوگیر است از فحشاء و منکر و هر آینه ذکر خداوند بزرگتر است و خداوند میداند آنچه از شما صادر میشود.

اتْلُ ما أُوحِیَ إِلَیْکَ مِنَ الْکِتابِ نظر به اینکه بسیاری از آیات قرآن نکوهش و مذمت کفار و مشرکین و فساق و تمجید مؤمنین و مدح آنها است و این آیات برای کفار و مشرکین بسیار ناگوار بود و در مقام اذیت حضرت رسالت برمیآمدند بلکه بسایر منافقین و ظاهر مسلمانان گران میآمد مثل آیات راجع بولایت، خداوند میفرماید ملاحظه آنها را مفرما و آنچه بشما وحی میرسد و نازل میشود تلاوت فرما و ابلاغ نما بلکه خداوند تأکید میفرماید مثل آیه بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ- الایه در غدیر خم و اشباه آن.

وَ أَقِمِ الصَّلاةَ اهمیت نماز در شریعت اسلام بسیار است که یک قسمت آنها را در

مجلد اول در ذیل جمله وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ در صفحه ۱۵۰ الی ۱۶۶ (۱۶ صفحه) بیان کرده ایم مراجعه فرمائید. «

الصلاه عمود الدین

-اول ما یحاسب به العبد یوم القیمه الصلاه

عنوان صحیفه المؤمن

الصلاه معراج المؤمن

الصلاه قربان کل تقی

الصلاه ان قبلت قبل ما سواها و ان ردت ردما سواها

الی غیر ذلک و مراد از اقامه مجرد اتیان آن نیست بلکه حفظ و نگهبانی و نگاهداری نماز است به بیان احکام و ترغیب مؤمنین و ذکر مثوبات و فوائد آن و انذار ترک و تضییع آن که من جمله از فوائد آن:

إِنَّ الصَّلاةَ تَنْهى عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ فرق بین فحشاء و منکر اینکه فحشاء بمعنی کارهای زشت است حتی در نزد مرتکب آن مثل زنا لواط کلمات زشت مادر فلان خواهر فلان و امثال اینها که فرق است بین فحش و سب و لذا زانیه را فاحشه میگویند و منکر مقابل معروف است فعل قبیح و قبایح دو قسم است قبایح عقلیه و شرعیه و شامل جمیع معاصی میشود و وجه اینکه نماز ناهی از فحشاء و منکر است اینکه اگر با توجه بکلمات نماز و افعال آن و آداب و شرائط آن بیشتر باشد جلوگیری آن زیادتر میشود چنانچه امروز بالحس و العیان مشاهده میکنیم که اهل نماز از بسیاری از منکرات و فحشاء دوری میکنند زنهای آنها با حجاب و عفت و حیاء مردان آنها از زنا و لواط و ساز و آواز و سینما شرب و مجالس فحشاء اجتناب میکنند و تارکین نماز از هیچگونه فحشاء و منکرات و معاصی رو برگردان نیستند و باک ندارند مگر اینکه مانعی جلوگیر آنها باشد و این معنی بسیار واضح و روشن است و احتیاج بتوجیهات مفسرین نداریم.

وَ لَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ این جمله را دو نحوه تفسیر میتوان کرد یکی اینکه فائده بزرگ نماز اینست که انسان را بیاد خدا میاندازد که غرض از جعل نماز همین است چنانچه میفرماید وَ أَقِمِ الصَّلاةَ لِذِكْرِي (طه آیه ۱۴) دیگر آنکه بیاد خدا بودن و اشتغال بذکر از بسیاری از معاصی انسان را بیشتر از نماز حفظ میکند زبانی که بذکر خدا باشد غیبت و تهمت و بهتان و فحش و کلمات زشت از او صادر نمیشود و اگر بیاد خدا باشد غفلت نمیکند و رو بمعاصی نمیرود.

وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما تَصْنَعُونَ خداوند عالم است برفتار و کردار، گفتار و طریقه مشی شما

ظاهر شما و باطن شما و مقصود و منظور شما که کلمه ما تصنعون شامل همه اینها میشود.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۶] .... ص : ۳۳۲

وَ لا تُجادِلُوا أَهْلَ الْكِتابِ إِلاَّ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلاَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَ قُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنا وَ أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَ إِلهُنا وَ إِلهُكُمْ واحِدٌ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۴۶)

و مجادله نکنید اهل کتاب را مگر بمجادله ای که او نیکوتر باشد مگر آن کسانی که ظلم کردند از اهل کتاب که باید باشد با آنها مجادله نمود و بگوئید باهل کتاب که ما ایمان آورده ایم بآنچه که بر ما نازل شده قرآن مجید و آنچه بر شما نازل شده تورات و انجیل و خدای ما و شما یکیست و ما تسلیم آن خداوند متعال هستیم.

در جای دیگر میفرماید ادْعُ إِلى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ (نحل آیه ۱۲۵) و نیز میفرماید فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ (آل عمران آیه ۱۵۹) و در خطاب بموسی و هارون میفرماید فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشى (طه آیه ۴۴).

و بالجمله مجادله اقسامی دارد: بعضی واجب و بعضی حرام و از برای هر یک درجاتی دارد و معنای مجادله اقامه حجت است بر اثبات مطلب خود و ابطال دعوی مقابل درجه اول با کمال ملایمت و سهولت بعنوان نصیحت و دلسوزی حجت و دلیل خود را بیان میکند و دلیل طرف را باطل میکند و اگر لجاج کرد با غلظت و تندی و تهدید و اگر باز زیر بار نرفت درجه اعلای آن مباهله است و در اخبار طریقه مباهله را بیان فرموده اند و خلاصه آن اینست که در وقت بین الطلوعین با طرف بیرون رود و پنجه دست راست خود را در پنجه دست راست طرف بیندازد و بگوید پروردگارا اگر حق بجانب طرف است عذابی بر من نازل کن و آن طرف هم همین عبارت از مذهب حق برگرداند چنانچه میفرماید وَ يُجادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْباطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ (کهف آیه ۵۶) وَ جادَلُوا بِالْباطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ (مؤمن آیه ۵) و دیگر مجادله با کفار و مشرکین و اهل ضلالت کسی که از عهده اقامه دلیل بر نمیاید و از جواب شبهات آنها

قدرت ندارد چون مورث ضعف حق و قوت باطل میشود و دیگر مجادله با کسانی که خطر جانی یا عرضی یا مالی دارد که در اینجا مورد تقیه است و سکوت.

إِلَّا الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ که باید ظرفیت کرد حتی بجهاد و قتل.

وَ قُولُوا آمَنَّا بِالَّذِی أُنْزِلَ إِلَیْنا وَ أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ وَ إِلهُنا وَ إِلهُکُمْ واحِدٌ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ که واجب است تصدیق تمام انبیاء و تمام کتب سماویه.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۷] .... ص : ۳۳۳

وَ کَذلِکَ أَنْزَلْنا إِلَیْکَ الْکِتابَ فَالَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ یُؤْمِنُونَ بِهِ وَ مِنْ هؤُلاءِ مَنْ یُؤْمِنُ بِهِ وَ ما یَجْحَدُ بِآیاتِنا إِلَّا الْکافِرُونَ (۴۷)

و همین نحو نازل کردیم ما بسوی تو کتاب را پس کسانی که به آنها دادیم آنها را کتاب ایمان میآورند باین کتاب و از این اهل کتاب بعض آنها کسانی هستند که ایمان میاورند باو و منکر و جاحد نمیشود به آیات ما مگر کافرین.

وَ کَذلِکَ یعنی همین نحوی که بر اهل کتاب نازل کردیم تورات و زبور و انجیل را.

أَنْزَلْنا إِلَیْکَ الْکِتابَ که قرآن مجید باشد.

فَالَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ که یهود و نصاری باشند.

یُؤْمِنُونَ بِهِ که بسیاری از یهود و نصاری بشرف اسلام مشرف شدند.

وَ مِنْ هؤُلاءِ اشاره بکفار مکه و مشرکین هستند یعنی از این مشرکین هم، ...

مَنْ یُؤْمِنُ بِهِ کسانی هستند که ایمان باو میآورند ضمیر به راجع بقرآن است و ممکن است راجع به نبی (ص) باشد ولی ظاهر همان کتاب است بقرینه جمله بعد.

وَ ما یَجْحَدُ بِآیاتِنا إِلَّا الْکافِرُونَ از مشرکین و کفار یهود و نصاری و تعبیر بجحود برای این است که قلبا معرفت بحقانیت قرآن پیدا کردند چون اهل لسان بودند و درک معجزه قرآن را بهتر از دیگران کردند لکن از روی عناد و عصبیت و تقلید آباء انکار کردند و کافر شدند و ممکن است این آیه را نحو دیگر تفسیر کرد که فَالَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ مسلمین باشند و مراد از کتاب قرآن مجید باشد یُؤْمِنُونَ بِهِ ایمان بقرآن میآورند و مراد وَ مِنْ هؤُلاءِ

یهود و نصاری باشند و من تبعیضیه یعنی بعض یهود هم ایمان باین قرآن و دین اسلام میآورند و اما جماعت آنها که از روی جحود و عناد که مفاد وَ ما یَجْحَدُ بِآیاتِنا إِلَّا الْکافِرُونَ کافر شدند و بالجمله بر هر تقدیر کفار مشرکین و کفار اهل کتاب که ایمان نمی آورند نه از روی درک نکردن، حقانیت اسلام باشد بلکه از روی جحود و عناد و عصبیت است.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۸] .... ص : ۳۳۴

وَ ما کُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ کِتابٍ وَ لا تَخُطُّهُ بِیَمِینِکَ إِذاً لارْتابَ الْمُبْطِلُونَ (۴۸)

و نبودی تو که بخوانی و تلاوت کنی از پیش از نزول قرآن از کتابی یعنی هیچ کتابی نخوانده ای و ننوشته ای وَ لا تَخُطُّهُ بِیَمِینِکَ.

نگار من که بمکتب نرفت و خط ننوشت بغمزه مسئله آموز صد مدرس شد

اذا یعنی اگر چنین بود.

لَارْتابَ الْمُبْطِلُونَ هر آینه بشک و ریب میافتادند کسانی که باطل میشمردند دین مقدس اسلام را.

وجود مقدس حضرت رسالت که مدت چهل سال در جزیره العرب مکه معظمه آنهم در دوره جاهلیت آنهم یتیم نه معلمی دیده و نه خطی نوشته و نه مکتب و مدرسه رفته مع ذلک گفتند إِنْ هَذا إِلَّا إِفْکٌ افْتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَیْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ (فرقان آیه ۴) لذا میفرماید قُلْ لَوْ شاءَ اللَّهُ ما تَلَوْتُهُ عَلَیْکُمْ وَ لا أَدْراکُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِیکُمْ عُمُراً مِنْ قَبْلِهِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (یونس آیه ۱۶) وَ ما کُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ کِتابٍ در این مدت چهل سال قبل البعثت کدام کتابی خوانده و تلاوت فرموده وَ لا تَخُطُّهُ بِیَمِینِکَ کدام خطی نوشته کدام معلمی دیده کدام درسی خوانده کدام رهبری داشته؟ با این خصوصیات کتابی آورده که عقول تمام دانشمندان عالم را متحیر کرده کتابی که عاجز باشند از آوردن یک سوره مثل آن کتابی که یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ کتابی که لا رَطْبٍ وَ لا یابِسٍ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ إِذاً لَارْتابَ الْمُبْطِلُونَ ریب شک بیجا است یعنی دشمنان دین و قرآن بنده گان را

بریب و شک میانداختند میگفتند در فلان مدرسه و در نزد فلان معلم فرا گرفته.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۴۹] .... ص : ۳۳۵

بَلْ هُوَ آیاتٌ بَیِّناتٌ فِی صُدُورِ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَ ما یَجْحَدُ بِآیاتِنا إِلَّا الظَّالِمُونَ (۴۹)

بلکه این قرآن آیات و دلائل و براهینیست واضح و روشن و هویدا در صدور، کسانی که بآنها علم داده شده و انکار نمیکنند بآیات ما مگر ظالمین و ستمکاران.

اخبار بسیاری شاید حدود بیست حدیث داریم از ائمه اطهار که فرمودند مراد از صدور الذین اوتوا العلم صدور ائمه اطهار است خاصه بلکه قطع نظر از این اخبار ما از خود آیه شریفه استفاده میکنیم.

بَلْ هُوَ آیاتٌ بَیِّناتٌ قرآن مجید مشتمل بر نصوص و ظواهر و متشابهات است و از برای قرآن ظهریست و بطنی و بطن او بسا بالغ بر هفتاد بطن باشد.

فِی صُدُورِ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ مراد نه علم تحصیلیست زیرا هر چه بالاتر رود از ظواهر تعدی نمیکند و آنها بسا عموماتیست که مخصصات دارد مطلقاتیست که مقیداتی دارد ظواهریست که قرائن مجازاتی دارد و علم بجمیع اینها منحصر است بائمه اطهار بلکه ناسخ و منسوخ دارد لذا در حدیث ثقلین مقرون به یکدیگر فرمود:

وَ ما یَجْحَدُ بِآیاتِنا إِلَّا الظَّالِمُونَ مراد جحد بجمیع آیات نیست زیرا جاهد بجمیع کفار و مشرکین هستند بلکه شامل جحد ببعض هم میشود مثل آیات راجع بولایت و لذا تعبیر به ظالمین فرمود که شامل کفار و مشرکین و ضالین و مضلین و مبدعین و بالجمله غیر المؤمنین شود و شاهد بر این دعوی در تفسیر علی بن ابراهیم در جمله و ما یجحد بآیاتنا «یعنی ما یجحد بامیر المؤمنین و الأئمه علیهم السلام».

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۰] .... ص : ۳۳۵

وَ قالُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْهِ آیاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآیاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَ إِنَّما أَنَا نَذِیرٌ مُبِینٌ (۵۰)

و گفتند چرا نازل نمیشود بر او آیاتی از پروردگار خود بفرما بآنها منحصرا آیات نزد پروردگار است و جز این نیست که من انذار کننده ام آشکار و واضح کننده وَ قالُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْهِ آیاتٌ مِنْ رَبِّهِ مراد معجزاتیست که آنها تقاضا میکردند که

در سوره اسری بیان میفرماید وَ قالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ یَنْبُوعاً أَوْ تَکُونَ لَکَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِیلٍ وَ عِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهارَ خِلالَها تَفْجِیراً أَوْ تُسْقِطَ السَّماءَ کَما زَعَمْتَ عَلَیْنا کِسَفاً أَوْ تَأْتِیَ بِاللَّهِ وَ الْمَلائِکَهِ قَبِیلًا أَوْ یَکُونَ لَکَ بَیْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقی فِی السَّماءِ وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِیِّکَ حَتَّی تُنَزِّلَ عَلَیْنا کِتاباً نَقْرَؤُهُ (آیه ۹۰ الی ۹۳) شرحش گذشت یا تقاضا میکردند چرا مثل عصای موسی و ید و بیضاء نداری و ما مکرر بیان کرده ایم که معجزه ملعبه ناس نیست هر چه هر که بگوید عملی کند فعل الهیست بدست نبی جاری میشود موافق حکمت و مصلحت باندازه ای که حجت تمام شود و از این جهت معجزات انبیاء مختلف میشود.

قُلْ إِنَّمَا الْآیاتُ عِنْدَ اللَّهِ فعل الهیست تحت اختیار من نیست فقط وظیفه من انذار است.

وَ إِنَّما أَنَا نَذِیرٌ مُبِینٌ شما را بترسانم از عذاب الهی و حق و باطل را از هم جدا کنم.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۱] .... ص : ۳۳۶

أَ وَ لَمْ یَکْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ یُتْلی عَلَیْهِمْ إِنَّ فِی ذلِکَ لَرَحْمَهً وَ ذِکْری لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ (۵۱)

آیا کفایت نمیکند این کفار و مشرکین را اینکه ما نازل کردیم بر تو کتاب قرآن مجید را که تلاوت بشود بر آنها بدرستی که در این نزول قرآن هر آینه رحمت است و یادآوری برای قومی که ایمان میآورند.

توضیح کلام اینکه تصور نشود که قرآن مجید یک معجزه است بلکه هر سوره آن و لو سوره قصار آن معجزه است که صریحا فریاد میزند که وَ إِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا عَلی عَبْدِنا فَأْتُوا بِسُورَهٍ مِنْ مِثْلِهِ وَ ادْعُوا شُهَداءَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ (بقره آیه ۲۱) بلکه بسیاری از آیات بتنهایی معجزه است مخصوصا دارد که جمع شدند جماعتی از مشرکین که مقابله کنند با قرآن برخوردند باین آیه شریفه یا سَماءُ أَقْلِعِی وَ غِیضَ الْماءُ- الایه دیدند نمیتوانند تقابل کنند بلکه معجزه بودن قرآن نه فقط از جنبه فصاحت و بلاغت او است و جهات معجزه بودن قرآن را ما در مقدمه بیان کرده ایم بآنجا مراجعه کنید از صفحه ۴۰ الی ۵۸ هجده صفحه از جنبه فصاحت و بلاغت و از جنبه استدلالات عقلیه از جنبه تشریع احکام از جنبه اخلاق از جنبه تاریخ از جنبه اخبار غیبی از جنبه سلامتی از تناقض از جنبه عدم

ملالت از تلاوت لذا میفرماید:

أَ وَ لَمْ یَکْفِهِمْ آیا این قرآن مجید کافی نیست بر اثبات نبوت و رسالت با اینکه مشتمل بر تمام شرائط نبوت و بیان موانع آن و دعوی رسالت و سایر خصوصیات است.

أَنَّا أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ یُتْلی عَلَیْهِمْ اگر این کفایت نکند هزار معجزه دیگر هم تأثیر در قلوب قاسیه ندارد بلکه مزید بر کفر و عناد میشود چنانچه میفرماید وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً (اسراء آیه ۸۴).

إِنَّ فِی ذلِکَ لَرَحْمَةً وَ ذِکْری لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ هم در دنیا مشمول رحمتهای الهی میشوند و هم در آخرت و بهترین مذکرها است از برای مؤمنین.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۲] .... ص : ۳۳۷

قُلْ کَفی بِاللَّهِ بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ شَهِیداً یَعْلَمُ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الَّذِینَ آمَنُوا بِالْباطِلِ وَ کَفَرُوا بِاللَّهِ أُولئِکَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۵۲)

بفرما به این کفار و مشرکین کفایت میکند میانه من و شما که خداوند شاهد ما باشد.

اما برای من که کوتاهی در تبلیغ رسالت او نکرده ام با دلیل و موعظه و اقامه حجت بر شما ثابت کردم مسئله توحید و رسالت خود و بیان فرائض و امر آخرت و وعد بجنه و رستگاری و توعید از نار و بدبختی آنچه باید بگویم گفتم و آنچه باید بجا بیاورم آوردم و این قرآن مجید که سرتاسرش معجزه بزرگ است و کلام الهی و وحی پروردگار است صریحا میفرماید مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ الَّذِینَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَی الْکُفَّارِ رُحَماءُ بَیْنَهُمْ- الایه (فتح آیه ۲۹) و میفرماید ما کانَ مُحَمَّدٌ أَبا أَحَدٍ مِنْ رِجالِکُمْ وَ لکِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَ خاتَمَ النَّبِیِّینَ (احزاب آیه ۴۰) و اما برای شما که بعد از اتمام حجت و اقامه معجزه و درک حقیقت و حقانیت معذالک از روی عناد و عصبیت و تقلید آباء ایمان نیاوردید و بطریقه فاسد خود باقی ماندید میفرماید وَ لِلْکافِرِینَ عَذابٌ مُهِینٌ (بقره آیه ۹۰) وَ لِلْکافِرِینَ عَذابٌ أَلِیمٌ (بقره آیه ۱۰۴) و بهمین عبارت در سوره مجادله در آیه ۴ میفرماید وَ لِلْکافِرِینَ عَذابٌ أَلِیمٌ و در آیه ۵ میفرماید وَ لِلْکافِرِینَ عَذابٌ مُهِینٌ و نیز میفرماید أُولئِکَ الَّذِینَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعْمی أَبْصارَهُمْ أَ فَلا یَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلی قُلُوبٍ أَقْفالُها إِنَّ الَّذِینَ ارْتَدُّوا عَلی أَدْبارِهِمْ مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُمُ الْهُدَی

الشَّيْطانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَ أَمْلى لَهُمْ

(محمد آیه ۲۵) الی غیر ذلک از آیات شریفه.

قُلْ كَفى بِاللَّهِ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ شَهِيداً این آیه شریفه پس از یأس از ایمان این کفار و مشرکین که دیگر قابل هدایت نیستند کأنه میفرماید من شما را واگذاردم خداوند میداند با شما چه معامله فرماید چنانچه اینهم دستورات او است میفرماید فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (زخرف آیه ۸۳ و معارج آیه ۴۳) و غیر اینها از آیات شریفه قرآن.

يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْباطِلِ وَ كَفَرُوا بِاللَّهِ أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ میداند آنچه در آسمانها و زمین است و کسانی که ایمان به باطل آوردند و کافر به اللّه شدند اینها خود آنها خاسر و زیانکاران هستند.

يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ کأنه این جمله دلیل است بر آیه قبل که فرمود:

كَفى بِاللَّهِ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ شَهِيداً یعنی خداوندی که علمش عین ذات است و غیر متناهیست حتی علم ذات بذات که عین ذات است چیزی بر او مخفی نیست إِنَّ اللَّهَ لا يَخْفى عَلَيْهِ شَيْ ءٌ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ (آل عمران آیه ۵) وَ ما يَخْفى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْ ءٍ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ (ابراهیم آیه ۳۸) لا يَخْفى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْ ءٌ (مؤمن آیه ۱۶) إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَ ما يَخْفى (اعلی آیه ۷ و غیر اینها از آیات او میداند حقانیت مرا و بطلان شما را در همه حال حاضر و ناظر و شاهد است.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْباطِلِ این جمله مستقله است و عموم دارد ایمان بباطل شامل مشرکین میشود که ایمان باصنام و سایر آلهه آنها دارند و منکر توحید هستند و کفار که منکر رسالت رسول هستند و عامه عمیی که مؤمن به شیخین و بنی امیه و بنی المروان و بنی العباس هستند و جمیع طبقات شیعه چهار امامی حنفی واقفیه اسماعیلیه کیسانیه و اهل بدعت و منکر ضروریات دین و مذهب اثنی عشریه و دعات باطله تمام ایمان به باطل است.

وَ كَفَرُوا بِاللَّهِ چه منکر وجود اللّه باشند یا منکر توحید مثل طبقات مشرکین یا منکر نبوت انبیاء و امامت ائمه هدی که تمام اینها کفر باللّه است در زیارت جامعه است

«من

اتبعکم فالجنه مأواه و من خالفکم فالنار مثویه و من جحدکم کافر و من حاربکم مشرک و من رد علیکم فی اسفل درک من الجحیم»

که جای منافقین است و نیز میفرماید

«و من عاداکم فقد عاد اللَّه و من احبکم فقد احب اللَّه و من ابغضکم فقد ابغض اللَّه».

أُولئِکَ هُمُ الْخاسِرُونَ خسران نه فقط سرمایه ایمان را از دست دادن است بلکه به واسطه شرک و کفر و ضلالت و ظلم به انبیاء و اولیاء و مؤمنین و فسق و فجور و طغیان و سرکشی و ترک فرائض و ارتکاب معاصی هر یک عقوبات مخصوصه بخود دارد و اینست معنای زیان و خسران.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۳] .... ص : ۳۳۹

وَ یَسْتَعْجِلُونَکَ بِالْعَذابِ وَ لَوْ لا أَجَلٌ مُسَمًّی لَجاءَهُمُ الْعَذابُ وَ لَیَأْتِیَنَّهُمْ بَغْتَهً وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ (۵۳)

و استعجال و طلب تعجیل عذاب میکنند تو را و اگر نبود اجلی که بر آنها معین شده هر آینه می آمد آنها را البته عذاب به ناگاهی و حال آنها نمیفهمند و شعور ندارند و درک نمیکنند.

وَ یَسْتَعْجِلُونَکَ بِالْعَذابِ از باب سخریه و استهزاء میگویند پس این عذابی که بما وعده میدادی کو؟ اگر راست می گویی پس چرا عذاب بر ما نازل نمیشود و این کلامیست که کفار بتمام انبیاء گفتند و مکرر گفته ایم که شرک و کفر و بسیاری از معاصی اقتضاء نزول بلا دارد لکن سر در تأخیرش بواسطه حکم و مصالحیست که خداوند میداند من جمله اینکه بسا در نسل آنها مؤمنی پیدا میشود برای او خداوند عذاب نازل نمیکند و بسا میداند که اینها بعدا متنبه میشوند و ایمان میآورند یا موفق بتوبه میشوند و دست از معاصی برمیدارند و بسا تأخیر برای ازدیاد آنها در طغیان است و عقوبت آنها شدیدتر شود و یا حکمتهای دیگر چنانچه میفرماید وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ (آل عمران آیه ۱۷۸) بعلاوه از برای هر فردی اجلی معین شده که ساعتی تقدیم و تأخیر ندارد لِکُلِّ أُمَّهٍ أَجَلٌ فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَهً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ (اعراف آیه ۳۴) لذا میفرماید:

وَ لَوْ لا أَجَلٌ مُسَمًّی لَجاءَهُمُ الْعَذابُ ولی بموقع خود خواهند چشید.

وَ لَیَأْتِیَنَّهُمْ بَغْتَهً اینکه رسید یا در خواب بودند یا مشغول لهو و لعب یک نفس بالا آمد

برنگشت فرود آمد بالا نیامد نفسها شماره دارد روزیها اندازه دارد عمرها مدت دارد «ناگهان بانگی بر آمد خواجه مرد».

وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ

«الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا»

که دیگر نتیجه ندارد.

[سوره العنكبوت (۲۹): آيه ۵۴] .... ص : ۳۴۰

يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذابِ وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكافِرِينَ (۵۴)

طلب تعجیل عذاب میکنند از تو و بدرستی که جهنم هر آینه احاطه کرده به کافرین.

يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذابِ نظر به اینکه اینها منکر رسالت بودند و وعده های او را دروغ، میپنداشتند میگفتند اگر راست می گویی پس کجا است آن عذابهایی که وعده میدادی چنانچه گفتند وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِيمٍ (انفال آیه ۳۲) مشاهده کنید که عناد تا چه پایه است که بر فرض حق بودن و از جانب خدا باشد طلب عذاب میکند بعین مثل آن کسیست که در غدیر خم طلب عذاب کرد در صورت حقانیت ولایت که اگر از جانب خداست عذاب بر من نازل شود عذاب نازل شد و هلاک شد جواب آنها اینست که تصور نکنید که از تحت قدرت الهی بیرون میروید و از عذاب الهی رهایی میجوئید وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكافِرِينَ انسان اگر بعض جوانبش بلائی دشمنی آتشی حمله کند شاید احتمال دهد که از جانب دیگر بتواند فرار کند و اما اگر محاصره شد و تمام اطرافش را گرفت که از هر طرفی رود رو بآتش میرود لذا میفرماید راه فرار ندارند جهنم تمام جوانب آنها را احاطه کرده.

مسئله: یکی از خصوصیات قیامت اینست که نعم بهشتی و عذابهای جهنمی شعور و ادراک دارند و در تحت امر و نهی الهی هستند مثلا اهل بهشت که تمام یک درجه نیستند هر چه ایمان آنها قوی تر و تقوای آنها زیادتر و اعمال صالحه آنها بهتر باشد درجات آنها بالاتر مثلا فلان اطعمه بهشتی لذت بخش بیشتر است بر آن درجه اعلا لکن درجه ما دون درک نمیکند تا مهموم و مغموم شود و همین نحو است عذابهای جهنم هر چه شقاوت و کفر و معاصی بیشتر آتش بیشتر میسوزاند آنهم درجه ما دون درک نمیکند که قدری تسکین قلب او شود هر که خود را در سختترین عذاب میپندارد چنانچه اهل بهشت خود را در بهترین حالت درک میکنند عذاب

از کفار برداشته نمیشود «امروز اگر نبود دو روز دگر بود».

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۵] .... ص : ۳۴۱

يَوْمَ يَغْشاهُمُ الْعَذابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَ يَقُولُ ذُوقُوا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۵۵)

روزی که میپوشاند آنها را عذاب از بالای سر آنها و از زیر پای آنها و میگوید بچشید آنچه را که بودید عمل میکردید.

يَوْمَ يَغْشاهُمُ الْعَذابُ غشی بمعنی پوشش است که تمام اعضاء بدن آنها از فرق سر تا کف پا را میگیرد که هیچ عضوی از اعضاء آنها نیست که خالی از عذاب باشد و در قرآن اطلاقات زیادی دارد مثل فَأَغْشَيْناهُمْ فَهُمْ لا يُبْصِرُونَ (یس آیه ۹) وَ عَلى أَبْصارِهِمْ غِشاوَةٌ.

(بقره آیه ۷) که پرده روی چشم کشیده میشود که دیگر چشمش نمیبیند و مثل جَعَلُوا أَصابِعَهُمْ فِي آذانِهِمْ وَ اسْتَغْشَوْا ثِيابَهُمْ (نوح آیه ۷) که لباس بر سر می کشیدند که نوح را نبینند و مثل فَغَشَّاها ما غَشَّى (نجم آیه ۵۴) که عذاب گرفت آنها را و مثل أَ فَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غاشِيَةٌ مِنْ عَذابِ اللَّهِ (یوسف آیه ۱۰۷) و مثل هَلْ أَتاكَ حَدِيثُ الْغاشِيَةِ (غاشیه آیه ۱) و مثل لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهادٌ وَ مِنْ فَوْقِهِمْ غَواشٍ وَ كَذلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (اعراف ۴۱) و غیر ذلک از آیات بسیار.

مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ از بالای سر آتش میبارد و از زیر پا آتش میجوشد.

در خبر دارد که آتش جهنم از قعر جهنم از چاه ویل میجوشد که اسفل درک جهنم است و جای منافقین است و در چاه ویل صندوق و تابوتیست در او چهارده نفر هستند هفت از پیشینیان و هفت از این امت، و دارد چون شعله میکشد اهل جهنم را میآورد بالا تا سطح جهنم ملائکه عذاب چنان عمودی بر فرق آنها میزنند که فرو میروند تا قعر جهنم و همین است حال آنها این عذاب بدنی آنها است و عذاب روحی آنها و زخم زبان بآنها اینست که:

وَ يَقُولُ ذُوقُوا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ قائل ذکر نشده آیا خداوند است یا مالک خازن جهنم یا ملائکه عذاب که بر هر یک فرد ملکی موکل است بعلاوه عذابهای دیگر مثل حمیم غساق زقوم تازیانه عمود لباس قطران و غیر اینها.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۶] .... ص : ۳۴۲

یا عِبادِیَ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِی واسِعَةٌ فَإِیَّایَ فَاعْبُدُونِ (۵۶)

ای بندگان من کسانی که ایمان آورده اید بدرستی که زمین من وسعت دارد پس مرا بس عبادت کنید.

خطاب بجمیع مؤمنین است به اینکه اگر در بلاد کفار و مشرکین و اهل ضلالت گرفتار شدید و نمیتوانید بوظایف دینی عمل کنید و در فشار آنها گرفتار شده اید باید هجرت کنید و در محلی که امن است سکونت کنید و لذا علماء فتوی دادند که حرام است رفتن و سکونت در بلاد کفر که دسترسی باحکام دین ندارد و کسانی نیستند که مسائل دینی آن را بیان کنند برای آن و لکن امروز جامعه مؤمنین در همسایه خود و در کوچه خود و در محله خود و در شهر خود و در مملکت خود علماء اعلام هستند و نمیروند احکام دین خود را اخذ کنند چه رسد بکسانی که مسافرت باروپا و امریکا و سایر بلاد کفر میکنند بلکه حشر با کفار و مجالست با آنها بلکه با فساق و فجار، جایز نیست «المجالسه مؤثره».

همنشین تو از تو به باید تا تو را عقل و دین بیفزاید

ای وای باشخاصی که در مجالس لهو و لعب و ساز و آواز و شرب و قمار میروند و هزار گونه معصیت بالاخص با دختران مکشوفات و جوانان عزب شوخی و مزاح و هم کلاس و چیزهای دیگر مسلما آنها را هم سوق بکفر و ضلالت و فسق و فجور میدهند و هم چنین مجالس دعات باطله که القاء شبهات میکنند و اینها از عهده جواب برنمیآیند رفتن در این مجالس حرام و استماع کلمات آنها ممنوع است شرعا لذا میفرماید:

یا عِبادِیَ الَّذِینَ آمَنُوا

ایمان بتوحید و تصدیق رسول و خلفاء آن.

إِنَّ أَرْضِی واسِعَةٌ

باید هجرت کنید بمحلی که بتوانید بوظایف دینی خود عمل کنید.

فَإِیَّایَ فَاعْبُدُونِ

اطاعت فرمان الهی کنید و عبادت او را کنید عذری ندارید.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۷] .... ص : ۳۴۲

کُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَیْنا تُرْجَعُونَ (۵۷)

هر نفسی چشنده مرگ است پس از آن بسوی ما برمیگردید.

كُلَّ نَفْسٍ از برای نفس اقساميست نفوس ملكوتی نفس ملائكه نفوس فلكی نفس سماوات و

کرات جویه نفس جمادی زمین و جبال نفس نباتی اشجار و گیاه ها نفس حیوانی که دارای حس و حرکت بالاختیار است نفس شیطانی که منبع مکر و خدعه است نفس انسانی که دارای عقل و شعور و ادراک است.

ذائِقَهُ الْمَوْتِ شامل جمیع اقسام میشود که کلمه کل از ادات عموم است کلما یصدق علیه النفس ذائق موت است اما نفس ملکوتی قوله تعالی وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ- الایه (زمر آیه ۶۸) اما نفس فلکی قوله تعالی وَ السَّماواتُ مَطْوِیَّاتٌ بِیَمِینِهِ (زمر آیه ۶۷) یَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ کَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْکُتُبِ (انبیاء آیه ۱۰۴) إِذَا الشَّمْسُ کُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْکَدَرَتْ (تکویر آیه ۱ و ۲) إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ وَ إِذَا الْکَواکِبُ انْتَثَرَتْ (انفطار آیه ۱ و ۲) و اما نفوس جمادی إِذا دُکَّتِ الْأَرْضُ دَکًّا دَکًّا (فجر آیه ۲۱) وَ إِذَا الْبِحارُ فُجِّرَتْ (انفطار آیه ۳) فَإِذا نُفِخَ فِی الصُّورِ نَفْخَهٌ واحِدَهٌ وَ حُمِلَتِ الْأَرْضُ وَ الْجِبالُ فَدُکَّتا دَکَّهً واحِدَهً (حاقه آیه ۱۴) یَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَ الْجِبالُ وَ کانَتِ الْجِبالُ کَثِیباً مَهِیلًا (مزمل آیه ۱۴) و غیر اینها از آیات و اما نفوس نباتی زمین و جبال و نباتات قاعا صفصفا میشود وَ یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْجِبالِ فَقُلْ یَنْسِفُها رَبِّی نَسْفاً فَیَذَرُها قاعاً صَفْصَفاً لا تَری فِیها عِوَجاً وَ لا أَمْتاً (طه آیه ۱۰۵ و ۱۰۷) و اما نفوس حیوانی و شیطانی و انسانی مشمول آیه قبل است که میفرماید وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ (زمر آیه ۶۸).

ثُمَّ إِلَینا تُرْجَعُونَ خطاب ظاهرا بملائکه و جن و انس و حیوانات است بدلیل وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ (تکویر آیه ۵) که مسئله معاد است که میفرماید ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ (زمر آیه ۶۸) و سر تا سر قرآن مسئله معاد است که از ضروریات جمیع ادیان است یعنی هر که قائل بمبدء باشد قائل بمعاد هم هست.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۸] .... ص : ۳۴۳

وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّهِ غُرَفاً تَجْری مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها نِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِینَ (۵۸)

و کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند هر آینه جای میدهیم البته آنها را از بهشت غرفه هایی

که جاری میشود از زیر آن غرفه ها نهرهایی همیشه در آن غرفه ها هستند نیکو هست اجر عمل کنندگان.

وَ الَّذِینَ آمَنُوا پس از آنکه بازگشتید بسوی خدا فقط کسانی که ایمان آورده بودند مؤمن کسی را گویند که معتقد بجمیع عقائد حقه باشد و انکار ضروریات دین و مذهب را نکند و بدعتی در دین نگذارد و با این عقیده از دنیا برود که بیانش مکرر شده.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مکرر گفته ایم که مراد جمیع اعمال صالحه نیست چون ممکن نیست و نیز مراد این نیست که جمیع اعمال او صالح باشد زیرا مباحات بسیار است و انسان ناچار است بارتکاب آنها بلکه مراد اینست که اعمال صالحه بجا بیاورد از واجبات و مستحبات هر قدر بتواند بشرط اینکه صحیحا بجا آورد که صدق صالح بکند و الا عبادات فاسده هیچ گونه صلاحیت ندارد و عمده شرط صحت عبادات ولایت است که بدلالت ولی اللَّه باشد چنانچه فرمود اگر کسی عمر نوح کند و تمام روزها روزه باشد و تمام شب را بعبادت طی کند «و لم- یکن بدلاله ولی اللَّه ما کان له ثواب».

لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّهِ غُرَفاً غرفه عمارات فوقانی را میگویند طبقات بالا جایگزین میشوند تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ از پای این قصرها و غرفه ها انهاری جاری میشود و انهار بهشت اربعه نهر من عسل مصفی و نهر من لبن لم یتغیر طعمه و نهر من ماء غیر آسن و نهر من خمر لذه للشاربین».

خالِدِینَ فِیها مرجع ضمیر ممکن است غرفا باشد و ممکن است الجنه باشد.

نِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِینَ هر چه بیشتر و بهتر و مقبول تر باشد اجرش بیشتر و بالاتر است.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۵۹] .... ص : ۳۴۴

الَّذِینَ صَبَرُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ (۵۹)

مؤمنین کسانی هستند که دارای صفت صبر هستند و بر پروردگار خود توکل میکنند.

دو صفت از صفات بارزه مؤمنین که اعمال صالحه دارند و در غرفه های بهشت جایگیر هستند بیان فرمود یکی صفت صبر که در قرآن میفرماید إِنَّما یُوَفَّی الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ

حِسابٍ

(زمر آیه ۱۰) و از برای صبر سه درجه گفتند:

(۱) صبر در بلیات و مشاق دنیوی که گفتند سیصد درجه مثوبت دارد

«الصبر مفتاح الفرج»

صبر تلخ آمد و لیکن عاقبت میوه شیرین دهد پر منفعت

(۲) صبر بر مشاق عبادت هم در تحصیل علم باحکام دین و هم در عمل بآنها که دارای ششصد درجه است.

تا نگرید ابر کی خندد چمن تا نگرید طفل کی نوشد لبن

(۳) صبر بر ترک هواهای نفسانی و شهوات شیطانی و معاصی ظلمانی، که فرمود إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی (یوسف آیه ۵۳) که دارای نهصد درجه است که گفتند انسان سه دشمن بزرگ دارد دنیا نفس شیطان. دنیا زخارف خود را نشان میدهد مال و جاه و ریاست و عنوان و غیر اینها، نفس تمایل پیدا میکند، شیطان را نشان میدهد اما دنیا و شیطان دشمن خارجی هستند ولی نفس دشمن داخلیست اگر سرکوب شد و جلوگیری شد دنیا در نظر او از گوشت گندیده در دهان سگ پست تر است و شیطان از مار گزنده و زهر کشنده بدتر است و مثل شیطان شیاطین انسی دعات باطله و اهل فسق و معاصی که گفتند:

تا توانی میگریز از یار بد یار بد بدتر بود از مار بد

مار بد تنها همی بر جان زند یار بد بر جان و بر ایمان زند.

و دیگر صفت توکل که بداند تا مشیت الهی تعلق نگیرد یک برگ از درخت ساقط نمی شود و بداند که تمام کارهای الهی از روی حکمت است.

تو کار خود بخدا واگذار و خوشدل باش که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند

وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ (طلاق آیه ۳).

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۰] .... ص : ۳۴۵

وَ کَأَیِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ یَرْزُقُها وَ إِیَّاکُمْ وَ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ (۶۰)

و چه بسیار از جنبندگان از حیوانات از طیور وحوش و دریایی و صحرایی که حمل روزی خود نمیکند خداوند آنها را روزی میدهد و شما را و او است سمیع و علیم.

گفتند که در میان تمام جنبنده ها ذخیره برای روزی خود نمیکنند مگر مورچه و موش و انسان و هر روز بمقدار کفایت همان روز روزی میخورند و بفکر فردا نیستند در خبر است که نظر کنید باین طیور که صبح از آشیانه خود گرسنه میآیند بیرون و شام تمام سیر در آشیانه میروند و یکی از آنها را خداوند گرسنه بر نمیگرداند و ذکر طیور از باب مثال است تمام حیوانات چنین هستند فقط مورچه چون زمستان نمیتواند از خانه خود بیرون آید در تابستان ذخیره زمستان خود را میکند و موش چون حریص است جمع آوری میکند در آیه شریفه میفرماید وَ فِی السَّماءِ رِزْقُکُمْ وَ ما تُوعَدُونَ (ذاریات آیه ۲۲) در خبر دارد که روزی هر یک در دفتر الهی ثبت شده و تا آخر روزی خود را نخورد نمیمیرد و خردلی روزی دیگری را باو نمیدهند و خردلی از روزی او بدیگری نمیدهند غایه الامر سعه و ضیق دارد.

غم روزی مخور بر هم مزن اوراق دفتر را که یزدان پر کند پیش از ولد پستان مادر را

بلی، دارد که روزی هر کس از حلال معین شده اگر از حرام دست آورد از حلال آن کسر میگذارند نوع بشر تصور میکند که روزی او منوط بتلاش و دوندگیست و تا صد سال دیگرش، ذخیره میکند خدایی که از روزی هیچ حیوانی غافل نیست قدرت ندارد که روزی بنده گانش را بدهد چه اندازه انسان حریص است بلی بمقدار دستور باید در مقام تحصیل برآید نباید در خانه بنشیند و بگوید روزی من میرسد چنانچه حیوانات هم در حد خود در مقام طلب بر میآیند همین که رسید قناعت میکنند و بفکر فردا نیستند انسان هم باید همین نحو باشد.

وَ کَأَیِّنْ بساها چه بسیار.

مِنْ دَابَّهٍ من تبعیضیه است.

لا تَحْمِلُ رِزْقَهَا قدرت بر حمل آن ندارد.

اللَّهُ یَرْزُقُها که گفتند مثل سایه است هر جا بروی در تعقیب تو میآید.

وَ إِیَّاکُمْ شما را هم روزی میدهد إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّهِ الْمَتِینُ (ذاریات آیه ۵۸).

وَ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ.

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ (۶۱)

و هر آینه اگر از آنها بپرسی کیست خلق فرموده آسمانها را و زمین را و مسخر فرموده خورشید و ماه را؟ هر آینه البته میگویند خداوند متعال. پس برای چه از او رو برمیگردانید و متوجه باصنام که یک حجر و فلزی بیش نیستند میشوید.

توضیح کلام اینکه مشرکین منکر وجود اللّه نیستند و توحید ذاتی و صفاتی و افعالی او را معتقد هستند که واجب الوجود بالذات او است و بس و مستجمع جمیع صفات کمالیه و جمالیه و جلالیه است علم و قدرت و حیات و سایر صفات ذاتیه که تعبیر بکمالیه میکنند و منزه از جمیع عیوب و نواقص و احتیاج که تعبیر بصفات جلالیه میکنند و موجد تمام ممکنات خالق رازق محیی و ممیت مغنی و مفقر و منعم و سایر افعال که تعبیر بصفات جمالیه میکنند فقط در توحید عبادتی مشرک شدند و شیطان آنها را اغوا کرد به اینکه در عبادت توجه لازم دارد و خداوند چون جسم نیست مواجهه باو ممکن نیست باید توجه باشرف مخلوقات او کرد بعضی اشرف مخلوقات را شمس گفتند آفتاب پرست شدند یا ماه و ستاره ها، بعضی آتش را گفتند مثل گبرها مجوس بعضی انبیاء را گفتند و چون از دنیا رفتند مجسمه هایی باسم آنها تشکیل دادند و آن ها را عبادت کردند بعضی ملائکه را و چون آنها هم مشاهده نمیشوند اصنامی بتخیل آنها تراشیدند و سجده کردند و غافل از اینکه توجه مثل امید و خوف و توکل و امثال اینهاست خداوند محیط و حاضر و ناظر است لذا میفرماید وَ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ فَأَيْنَما تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ (بقره آیه ۱۱۵) بلا تشبیه نظیر دائره که اگر در وسط دائره باشد بهر طرف توجه کند مقابل دائره است.

توضیح کلام اینکه تمام ممکنات از عالم انوار و ارواح و عقول و نفوس که مجرد از ماده و صورت هستند و عالم مثال که صورت بلا ماده هستند و عالم اجسام از فلکیات و کرات جویه و عوالم سفلیه تا ماده المواد بایجاد حضرت حق موجود میشوند بمعنی اسم مصدری که تعبیر بافعال الهیه میشود مخلوق او و مصنوع او هستند و نفس ایجاد بنفسه موجود میشود بمعنی مصدری زیرا ایجاد ایجاد دیگر نمیخواهد که گفتند موجودات امکانی بایجاد موجود میشوند و ایجاد بنفسه که از این ایجاد،

در اصطلاح حکماء بوجود منبسط تعبیر می کنند و در اصطلاح شرع به مشیت تعبیر شده که فرمودند:

خلقت الاشیاء بالمشیئه و خلقت المشیئه بنفسها» و در لسان متکلمین باراده تعبیر کردند به واسطه آیه شریفه إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ (یس آیه ۸۲) لکن مکرر گفته ایم اراده از صفات ذات است بمعنی علم بصلاح چنانچه حکمت علم بمصالح و مفاسد است هر فعل که مصلحت داشته باشد صلاح در ایجاد است پس ایجاد میکند که همین امر الهی و کلمه کن نفس ایجاد است که بمجرد ایجاد موجود میشود احتیاج بلفظ کن ندارد پس احاطه قیومیه دارد وجودا و بقاء بتمام ممکنات که بایجاد او موجود میشوند و بابقاء او باقی میماند «اگر نازی کند از هم فرو ریزند قالبها) هذا ما عندنا و اللَّه العالم.

و معنای توجه یعنی عمل را بداعی تقرب باو و خلوص بجا آوردن که اصل قربت داعی امتثال است چون او فرموده بجا میاورم یا از خوف از عذاب یا به امید ثواب یا اطاعت امر و امثال اینها لذا میفرماید:

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ و اینها از باب مثال است خالق کل شی ء و تمام مسخر تحت اراده او هستند.

لَیَقُولُنَّ اللَّهُ پس بآنها بفرما برای چه تکذیب انبیاء میکنید و توجه بغیر او دارید:

فَأَنَّی یُؤْفَکُونَ.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۲] .... ص : ۳۴۸

اللَّهُ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ یَقْدِرُ لَهُ إِنَّ اللَّهَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ (۶۲)

خداوند بسط و توسعه میدهد روزی را از برای هر کس که مشیتش تعلق گرفته از بندگان خود و تقدیر و تضییق میکند هر که را که اراده کند بدرستی که خداوند بهر چیزی دانا است.

مسئله: توسعه و ضیق در امر روزی و معیشت حکم و مصالحی دارد که خداوند عالم بآنهاست من جمله صلاح بنده است چنانچه در حدیث قدسی میفرماید

«ان من عبادی من لا یصلحه الا الفقر فان اغنیته لافسده ذلک و ان من عبادی من لا یصلحه الا الغنی فان افقرته لافسده

ذلك فمن لم يصبر على بلائى و لم يرض بقضايى فليطلب ربا سواى و ليخرج من ارضى و سمائى»

و من جمله دائر مدار شكر و كفران است چنانچه ميفرمايد وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ (ابراهيم آيه ٧) و معناى تأذن يعنى اعلام فرمود و من جمله بذل و احسان و بخل و منع از حقوق واجبه و مستحبه چنانچه ميفرمايد مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَ اللَّهُ يُضاعِفُ لِمَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ (بقره آيه ٢٦١) و ميفرمايد ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ وَ مَنْ يَبْخَلْ فَإِنَّما يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ (محمد آيه ٣٨) و من جمله در اثر عبادت و معصيت است چه بسيار از عبادات است مثل نماز و اذكار و ادعيه و اعمال صالحه مثل حج و زيارات ائمه اطهار كه موجب توسعه رزق ميشود و همچنين اخلاق فاضله و چه بسيار از معاصى و اعمال سيئه و صفات خبيثه و مصارف محرمه كه باعث ضيق ميشود لذا ميفرمايد:

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ موافق حكمت و مصلحت و جهات مذكوره.

وَ يَقْدِرُ لَهُ طبق آنچه بيان شد.

إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيمٌ ميداند كجا صلاح در توسعه است و كجا صلاح در تضييق است بهر چيزى داناست.

[سوره العنكبوت (٢٩): آيه ٦٣] .... ص : ٣٤٩

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِها لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْقِلُونَ (٦٣)

و هر آينه اگر از اين كفار و مشركين پرسش كنى كيست كه نازل ميفرمايد از عالم بالا آب را پس زنده ميكند بآن زمين را از بعد از موت آن زمين هر آينه ميگويند اللَّه بگو حمد مختص باللَّه است بلكه اكثر اين كفار و مشركين عقل و شعور و ادراك ندارند و تعقل نميكنند.

توضيح كلام اينكه خداوند متعال كره زمين را روى آب قرار داده كه آب احاطه كرده، كره زمين را فقط يك ربع كره زمين از آب خارج است كه ربع مسكونش گويند و چون موجودات زمينى از نباتات و حيوانات و انسان احتياج شديد بآب دارند و حيات آنها منوط بآب است

که میفرماید وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ کُلَّ شَیْ ءٍ حَیٍّ أَ فَلا یُؤْمِنُونَ (انبیاء آیه ۳۰) خداوند بقدرت کامله خود در اعماق زمین رگ هایی کوچک و بزرگ قرار داده که وصل بدریا است و بتوسط آنها چشمه ها و آبار قرار داده که بتوسط آنها وصله بآب پیدا میکنند و بسا اگر رگهای بزرگ شکافته شود که سیلابش گویند چه اندازه آب استخراج میشود و خداوند بتوسط بخارات و ادخنه آب را بتوسط ابرها در جو هوا میبرد و بتوسط بادها ابرها را بهر طرفی که مأمور هستند حرکت میدهد و باران و برف و تگرگ میبارند که میفرماید:

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً البته معلوم است که اصنام و الهه مشرکین همچه قدرتی ندارند فقط ذات اقدس ربوبی قادر متعال است.

فَأَحْیا بِهِ الْأَرْضَ گیاه و حبوبات و اشجار زنده میشوند.

مِنْ بَعْدِ مَوْتِها اگر یک سال خشک سالی شود و قحطی در جامعه پیدا شود چه اندازه، تلفات رخ میدهد حتی به آدم خوری منجر میشود.

لَیَقُولُنَّ اللَّهُ بگو بآنها.

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ شکر این نعمت عظمی را نمیکنید.

بَلْ أَکْثَرُهُمْ لا یَعْقِلُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ لا یَفْقَهُونَ بِها (اعراف آیه ۱۷۹) از امیر المؤمنین سؤال کردند از معنای عقل گفتند فرمود

«العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان».

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۴] .... ص: ۳۵۰

وَ ما هذِهِ الْحَیاهُ الدُّنْیا إِلاَّ لَهْوٌ وَ لَعِبٌ وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَهَ لَهِیَ الْحَیَوانُ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ (۶۴)

و نیست این زندگانی دنیا مگر لهو و لعب و بدرستی که دار آخرت، هر آینه او زندگانی حقیقیست اگر بودند میدانستند.

در جای دیگر میفرماید اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَیاهُ الدُّنْیا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ زِینَهٌ وَ تَفاخُرٌ بَیْنَکُمْ وَ تَکاثُرٌ فِی الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ کَمَثَلِ غَیْثٍ أَعْجَبَ الْکُفَّارَ نَباتُهُ ثُمَّ یَهِیجُ فَتَراهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ یَکُونُ حُطاماً وَ فِی الْآخِرَهِ عَذابٌ شَدِیدٌ (حدید آیه ۲۰).

توضیح الکلام: اینکه غرض از آمدن در دنیا نه برای علاقه و دلبستگی بآن است زیرا

«حب، الدنیا رأس کل خطیئه»

بلکه برای تحصیل مثوبات آخرت است بتحصیل ایمان و تکمیل اخلاق فاضله و اتیان باعمال صالحه که فرمود

«خلقتم للبقاء لا للفناء»

لذا میفرماید:

وَ ما هذِهِ الْحَیاهُ الدُّنْیا زندگانی دنیا دلبستگی و تعیش بآن و اشتغال به زخارف نیست.

إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ لهو کارهای بی فائده و بی نتیجه است فقط مشغولیات است و بفاصله کمی زائل می شود و لعب بازیگری است فقط خستگی دارد و بسا منجر به خطراتی می شود و زود تمام می شود، اهل دنیا که دلبستگی بآن دارند بهزار جان کندن و مرارتهای زیاد و زحمت های بسیار در مقام تحصیل مال و جاه و خوش گذرانی و تزین و تفاخر بیکدیگر و گرم معاصی و طغیان و ظلم و غفلت از خدا و دین، و آخرت هستند ناگاه یک سقوط و تصادف و بلای ناگهانی دامن آنها را میگیرد «توقع زوالا اذا قیل ثم» «ناگهان بانگی بر آمد خواجه مرد).

وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَهَ لَهِیَ الْحَیَوانُ حیات باقیه و زندگانی جاوید و سعادت ابدی در آخرت است ولی:

لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ لو امتناعیه یعنی هرگز نمیدانند فقط اهل ایمان و اعمال صالحه بفکر آخرت هستند و برای آخرت تحصیل میکنند و بدنیا علاقه مند نیستند.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۵] .... ص : ۳۵۱

فَإِذا رَکِبُوا فِی الْفُلْکِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَی الْبَرِّ إِذا هُمْ یُشْرِکُونَ (۶۵)

پس زمانی که بر کشتی سوار شدند خدا را میخوانند از روی خلوص که توجه بغیر او ندارند که معنای دین خالص است پس چون نجات دادیم آنها را بروی خشکی و بساحل رسیدند باز هم بهمان شرک اولی برمیگردند.

انسان بر حسب فطرت ذاتی بر توحید و دین حق است عوارض و شبهات و عوامل خارجیه و داخلیه او را رو بباطل میکشد چنانچه فرمود

«کل مولود یولد علی الفطره و انما ابواه یهودانه و ینصرانه»

و در موقع اضطرار که دستش از همه اسباب کوتاه شد توجه ذاتیش و فطرت اصلیه او را بسوی خدا و توحید میکشد چنانچه دارد یکی از دهریها که اصلا منکر وجود خداوند بود

خدمت حضرت صادق (ع) رسید و گفت: «ما الدلیل علی وجود ربک» حضرت فرمود

«هل رکبت سفینه»

گفت بلی حضرت فرمود آیا کشتی تو متلاطم شده گفت بلی حضرت فرمود آیا قلبت در آن حال متوجه شد که کسی هست قدرت داشته باشد تو را نجات دهد عرض کرد بلی فرمود همان خدا و پروردگار من است. خداوند حال مشرکین را بیان میفرماید و مثل آنها کسانی که تمام توجه بمال و دولت و سلطنت و ریاست و جاه و منصب و عده و عده خود دارند.

فَإِذا رَکِبُوا فِی الْفُلْکِ و کشتی متلاطم شد و چهار موجه که دست از همه جا کوتاه شد و مثل آن هر مضطری در حال اضطرار.

دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ لکن چون رفع اضطرار آنها شد برمیگردند بهمان حال قبل.

فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَی الْبَرِّ و از آن حال اضطرار بیرون آمدند.

إِذا هُمْ یُشْرِکُونَ بهمان شرک و کفر و اسباب ظاهریه متوجه میشوند چنانچه میفرماید وَ إِذا مَسَّ الْإِنْسانَ الضُّرُّ دَعانا لِجَنْبِهِ أَوْ قاعِداً أَوْ قائِماً فَلَمَّا کَشَفْنا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ کَأَنْ لَمْ یَدْعُنا إِلی ضُرٍّ مَسَّهُ (یونس آیه ۱۲).

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۶] .... ص : ۳۵۲

لِیَکْفُرُوا بِما آتَیْناهُمْ وَ لِیَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ یَعْلَمُونَ (۶۶)

برای اینکه کافر میشوند بآنچه به آنها داده ایم و برای اینکه بهمان اعمال و لذائذ دنیوی خود متمتع باشند و خوش گذران پس زود باشد که بر آنها معلوم گردد.

لِیَکْفُرُوا بِما آتَیْناهُمْ کفر در اینجا ظاهرا کفران نعمت است اینها بعد از آنکه نجات پیدا کردند و بساحل رسیدند همین نجات را مستند بیک اسباب ظاهریه خیالیه خود می پندارند که ناخدا یا راننده ماشین یا بار یا فلان کس ما را نجات داد و ابدا مستند بخدا نمیدانند و کفران این نعمت عظمی را میکنند که گفتند کفران نعمت اینست که نعم الهیه را از خدا ندانند و مستند بقوه و قدرت خود و سایر اسباب ظاهریه بدانند که درجه اول شکر این است که آنچه باو عنایت شده از جانب حق بداند از راه تفضل نه استحقاق مثل قارون نباشد که بگوید أُوتِیتُهُ عَلی عِلْمٍ عِنْدِی (قصص آیه ۷۸) و امثال قارون حتی بسیاری مستند

ببخت و اتفاق میپندارند.

وَ لِيَتَمَتَّعُوا برای اینکه در دنیا متمتع باشند بهمان معاصی و لهویات و زخارف دنیوی و حب مال و جاه و عزت و ریاست و ظلم و جور که هر کدام اینها زهر قتالست هم در دنیا بعقوبات آن گرفتار میشوند که ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ (شوری آیه ۳۰) بعلاوه قلب سیاه میشود نور ایمان خاموش میگردد شیطان مسلط میشود سلب توفیق میگردد سلب نعمت میشود و بعد از رحمت میآورد و ضررهای دیگر و هم در آخرت زیر هر معصیتی استحقاق عقوبتی نوشته شده از مال سؤال میشود

«مما اکتسبت و فیما انفقت»

از اعضاء و جوارح سؤال میشود تمام شهادت میدهند چشم، گوش، دست و پا و زبان حتی پوست بدن حَتَّى إِذا ما جاؤُها شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ وَ قالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنا قالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْ ءٍ (فصلت آیه ۲۰ و ۲۱).

فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ لکن علمی که دیگر نتیجه ندارد.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۷] .... ص : ۳۵۳

أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنا حَرَماً آمِناً وَ يُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَ فَبِالْباطِلِ يُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ (۶۷)

آیا نمیبینند بدرستی که ما قرار دادیم حرم مکه را حرم امن که اهل مکه در کمال امنیت از قتل و غارت مصون و محفوظ هستند و در خارج حرم چه اندازه مردم بهم ریخته یکدیگر را می کشند و اموال یکدیگر را بیغما میبرند آیا پس از این بباطل عبادت اصنام ایمان میآورند و بنعمت الهی کفران میکنند.

أَ وَ لَمْ يَرَوْا یعنی مشاهده نمیکنند و نمیدانند؟

أَنَّا جَعَلْنا حَرَماً آمِناً که از زمان آدم که بنای کعبه ابتداء بدست او شد و بدست ابراهیم تمام شد این موضع را خداوند حرم خود قرار داد بدلیل قول ابراهیم که عرض کرد در پیشگاه ربوبی رَبَّنا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنا لِيُقِيمُوا الصَّلاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَراتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ (ابراهیم آیه ۳۷) و نیز میفرماید وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هذا بَلَداً آمِناً وَ ارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَراتِ- الایه.

(بقره آیه ۱۲۶) و نیز میفرماید وَ إِذْ جَعَلْنَا الْبَیْتَ مَثابَهً لِلنَّاسِ وَ أَمْناً (بقره آیه ۱۲۵) و میفرماید.

وَ لا تُقاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ حَتَّی یُقاتِلُوکُمْ فِیهِ (بقره آیه ۱۹۱) و غیر اینها از آیات.

وَ یُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ خطفه ربودن است یعنی ناس در خارج حرم که اطراف شما هستند که در داخل حرم هستید بهم ریخته خون یکدیگر را میریزند و مال یکدیگر را به غارت میبرند و شما در مهد امان هستید.

أَ فَبِالْباطِلِ یُؤْمِنُونَ باز هم بشرک و عبادت اصنام و اعمال زشت خود میپردازند.

بِنِعْمَهِ اللَّهِ یَکْفُرُونَ کفران نعمت قدر دانی نکردن و رو بخدا نرفتن است.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۸] .... ص : ۳۵۴

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً أَوْ کَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جاءَهُ أَ لَیْسَ فِی جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْکافِرِینَ (۶۸)

و کیست ظالمتر از کسی که افتری ببندد بخدا از روی کذب یا تکذیب حق کند زمانی که بیاید آنها را حق آیا نیست در جهنم جایگاه از برای کافرین.

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً مثل این که کفار بگویند إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَیْنا أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّی یَأْتِیَنا بِقُرْبانٍ تَأْکُلُهُ النَّارُ (آل عمران آیه ۱۸۳) یا بگویند مشرکین.

وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَهً قالُوا وَجَدْنا عَلَیْها آباءَنا وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها قُلْ إِنَّ اللَّهَ لا یَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ أَ تَقُولُونَ عَلَی اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ (اعراف آیه ۲۸).

سؤال: در مفهوم افتری کذب داخل است کلمه کذبا برای چه ذکر شده؟

جواب: افتری دلالت بر مطلق کذب میکند و لو کوچک باشد لفظ کذبا تأکید است که دلالت دارد بر اینکه این افتری کذب بزرگیست.

تنبیه: افترای پیغمبر یا امام یا معصوم هم افترای بر خدا است زیرا آنچه بگویند گفته خدا است.

أَوْ کَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جاءَهُ حق قرآن است که از جانب پروردگار نازل شده تکذیب قرآن فقط این نیست که یهود و نصاری و مجوس و مشرکین و سایر طبقات کفار میگویند که اصلا این قرآن دروغ است و از جانب خدا نیامده بافته های پیغمبر است بلکه تکذیب یک آیه او تکذیب حق است مثل آیاتی که در امر ولایت نازل شده یا در موضوع حدود یا در باب حجاب یا در باب

میراث که امروز کمتر کسی است که به تمام آن ایمان داشته باشد و تمام مشمول این آیه شریفه هستند و خدا نتیجه این ظلم و این افتری و این تکذیب حق را بیان میفرماید:

أَ لَیْسَ فِی جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْکافِرِینَ زیرا انکار یکی از ضروریات دین کفر میآورد و کلمه مثوی که بمعنی جای گیر است دلالت بر خلود و دوام و ثبات دارد.

[سوره العنکبوت (۲۹): آیه ۶۹] .... ص : ۳۵۵

وَ الَّذِینَ جاهَدُوا فِینا لَنَهْدِیَنَّهُمْ سُبُلَنا وَ إِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِینَ (۶۹)

و کسانی که جهاد می کنند در راه ما ما هم هر آینه آنها را هدایت میکنیم براههای خود و خداوند با نیکوکاران است.

جهاد در راه خدا اقسامی دارد:

(۱) جهاد با کفار و مشرکین که یکی از ارکان اسلام و فروع دین است و آیات شریفه در مدح آن و مثوبات آن در قرآن بسیار داریم مثل وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ یُقْتَلُ فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتٌ بَلْ أَحْیاءٌ وَ لکِنْ لا تَشْعُرُونَ (بقره آیه ۱۵۴) وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ (آل عمران آیه ۱۶۹) و آیات بسیار دیگر و اخبار زیادی لکن مشروط بحضور امام و امر او یا نایب خاص او است و در دوره غیبت واجب نیست بلکه جایز نیست مگر بعنوان دفاع آنهم باذن مجتهدی جامع الشرائط.

(۲) جهاد با نفس که جهاد اکبرش فرمود چون هواهای نفسانی و تمایلات آن بظلم و فسق و معاصی از شرب، ساز، آواز و لواط و بسیاری از معاصیست و لذائذ نفسانی بسیار است که تعبیر از آن بنفس اماره میکنند که حضرت یوسف فرمود وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی (یوسف آیه ۵۳). انسان با سه دشمن دائما باید نبرد کند دنیا نفس شیطان بزخارف دنیا نظر نداشته باشد دنیا را در نظرش از گوشت گندیده متعفن در دهان سگ پستتر بداند و بدلخواه نفس فریب نخورد و علاقه پیدا نکند و گوش بوساوس شیطان ندهد.

(۳) جهاد در تحصیل معارف و علوم دینی و اعمال صالحه بقدر طاقت خود کوشش کند لذا علماء را مجتهد مینامند.

وَ الَّذِينَ جاهَدُوا فِينا خداوند هم درهای بسته را بروی آنها باز میکند و توفیق بیشتر عنایت میفرماید.

لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنا یک قدم رو بخدا رفتن ده قدم رو باو میآورد.

وَ إِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ آنها را یاری میفرماید حفظ میکند برحمتهای غیر متناهی خود نائل میکند.

تمّ سوره العنکبوت و یتلوه انشاء اللّه تعالی سوره الرّوم و الحمد للّه ما دامت الارض و السّماء و الصّلاه و السّلام علی محمّد و آله (ص).

ص: ۳۵۶

سوره روم ۶۰ آیه- مکی .... ص : ۳۵۷

اشاره

بعد التّهليل و التّحميد و التّسبيح و الصّلاه على النّبيّ و آله و اللّعن على أعدائهم.

فضيلت سوره: گذشت در سوره عنكبوت فضل قرائت اين سوره مباركه و عنكبوت در شب قدر، ۲۳ رمضان و اما اخبارى كه مفسرين ذكر كرده اند چون سند معتبر ندارد بلكه بعض آنها به نظر مجعول مى آيد از نقلش خود دارى كرديم.

[سوره الروم (۳۰): آيات ۱ تا ۳] .... ص : ۳۵۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الم (۱) غُلِبَتِ الرُّومُ (۲) فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ (۳)

الم مكرر بيان شده كه حروف مقطعه قرآن رموزيست بين خدا و رسول و هر چه بگوئيم تفسير به رأى است مگر از مصادر عصمت صادر شده باشد به سند معتبر.

غُلِبَتِ الرُّومُ نظر به اينكه گفته اند حضرت رسالت چون مبعوث بر تمام جن و انس بود و مأمور به دعوت، لذا نامه هايى به اطراف فرستاد من جمله نامه به سلطان عجم فارس، كه خسرو پرويز بود و من جمله به قيصر سلطان روم و من جمله به نصارای نجران اما سلطان عجم فارس بى احترامى كرد و نامه حضرت را پاره كرد و دستور قتل حضرت را داد. بر حكومت حجاز چون نامه او رسيد، حضرت خبر دادند كه شبانه شكم خسرو را پاره كردند تاريخ

گذاشتند مطابق در آمد که این یکی از معجزات آن حضرت بود خبر غیبی و باعث شد که حکومت حجاز به شرف اسلام مشرف شود و اما قیصر روم احترام گذاشت و تحف و هدایا فرستاد و لو به شرف اسلام مشرف نشد و اما نصارای نجران عده ای فرستادند برای تحقیق تا قضیه به مباهله کشید که شرحش گذشت و این سبب شد که مسلمین نسبت به روم خوش بین شدند و نسبت بفارس بدبین تا جنگی بین فارس و روم اتفاق افتاد و رومیها شکست خوردند و فارس غالب شد این باعث هم و غم مسلمین شد این آیه شریفه نازل شد که خبر داد غُلِبَتِ الرُّومُ رومیها مغلوب شدند.

فِی أَدْنَی الْأَرْضِ مفسرین برای ادنی الارض که کجا بوده اختلافی کردند و لکن ظاهر این است که مراد سرحد مملکت روم باشد که مجاور سرحد مملکت فارس بوده است.

وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَیَغْلِبُونَ که این یکی از معجزات قرآن است که خبر می دهد که به همین زودی که مفاد سیغلبون است رومیها بر فارس غالب خواهند شد و این خبر باعث دلگرمی و فرح مسلمین شد و در اثر این، جمعی بشرف اسلام مشرف شدند و مسلمین انتظار داشتند که چه موقع این خبر بمقام ظهور می رسد، آیه نازل شد.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴] .... ص : ۳۵۸

فِی بِضْعِ سِنِینَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ وَ یَوْمَئِذٍ یَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ (۴)

در ظرف چند سال کمی. اختصاص به خدا دارد امر از قبل و بعد و در آن روز خشنود می شوند مؤمنون.

فِی بِضْعِ سِنِینَ بضع، قطعه از شی ء را بضع می گویند چنانچه حضرت رسول در خبر متواتر بین فریقین فرمود:

«فاطمه بضعه منی من آذاها فقد آذانی ... الخبر»

و بضع سنین قطعه ای از زمان است که گفته اند بین سه تا نه سال و ظاهرا مراد هفت سال بوده که رومیها بر فارس غالب شدند بقرینه قوله تعالی در مورد یوسف فَلَبِثَ فِی السِّجْنِ بِضْعَ سِنِینَ (سوره یوسف آیه ۴۲) که هفت سال در زندان بود.

لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ این جمله کأنه جواب از یک سؤال است که مسلمین بگویند چرا در مره اولی رومیها غالب نشدند و چرا باید هفت سال طول بکشد. جواب آنست که خداوند

موافق حکمت و مصلحت مشیتش تعلق گرفته اگر مصلحت قبلا باشد یا بعدا، به موقع خود عملی میشود.

وَ یَوْمَئِذٍ یَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ موقعی که رومیها فاتح شدند و شکست به فارس رسید، مسلمانها خوشنود شدند که خداوند وعده فرح به آنها داده که در مورد غلبه روم فرحناک میشوند.

فذلکه: یکی از علماء در زمان شریف حسین که سلطان حجاز بود برای تشرف به حج دو نیابت برداشت که یکی را در این سال بجا آورد و دیگری را در سال بعد و چون مشرف شد، دید مئونه زیادی دارد مراجعه به ایران و در سال بعد هم باید مشرف شود. قصد کرد که در مکه بماند تا سال بعد و کاملا در تقیه بود، بعض علماء سنی نزد شریف رفتند و شکایت از شیعه که رافضی می گفتند کردند، شریف فرستاد، آن عالم را خواست و گفت جواب شبهات و اشکالات اینها را بده، گفت ما در اینجا در تقیه هستیم و نباید بر خلاف آن رفتار کنیم. شریف گفت مترس در عهده من حفظ شما. گفت به علماء سنی، چه اشکالی شما بشیعه دارید با اینکه شما چهار مذهب دارید اما شیعه یک مذهب، گفتند برای اینکه شیعه لعن به خلفاء می کنند. گفت آیا در کتب اخبار شما مخصوصا در صحاح سته ندارید که پیغمبر فرمود:

«فاطمه بضعه منی من آذاها فقد آذانی»

گفتند چرا، این حدیث از مسلمیات ما است. گفت آیا در کتب شما ندارد که فاطمه از دنیا رفت و از شیخین غضبناک بود، گفتند چرا این هم از مسلمیات است. گفت در قرآن مجید می فرماید إِنَّ الَّذِینَ یُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ وَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً مُهِیناً (سوره احزاب آیه ۵۷).

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵] .... ص : ۳۵۹

بِنَصْرِ اللَّهِ یَنْصُرُ مَنْ یَشاءُ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ (۵)

به نصرت الهی نصرت می فرماید هر که را که مشیت او تعلق بگیرد و اوست غالب و مقتدر و رحیم.

بِنَصْرِ اللَّهِ متعلق به کلمه یفرح المؤمنون یعنی مؤمنین بنصرت الهی فرحناک میشوند و مواردی که نصرت الهی موجب فرح مؤمنین میشود نه فقط غلبه روم است بر فارس بلکه موارد بسیاری دارد، من جمله در فتح مکه و غلبه مسلمین بر کفار قریش و مشرکین و من جمله

در فتح مسلمین و غلبه آنها بر فرس و تمام بلاد ایران در تصرف مسلمین در آمد و من جمله که در اخبار بسیار داریم در ذیل همین آیه شریفه در ظهور حضرت بقیه اللّه که سر تا سر دنیا در تصرف مؤمنین می آید و بساط عدل پهن میشود و ظلم و جور و کفر و شرک و ضلالت از صفحه زمین برداشته میشود و من جمله در دوره رجعت که انتقام از ظالمین کشیده می شود و شیاطین از بین می روند و ائمه اطهار سلطنت می کنند و مؤمنین در خدمت آنها زندگانی می کنند تا قیام قیامت و فناء دنیا.

یَنْصُرُ مَنْ یَشاءُ که وعده نصرت داده: وَعَدَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَیَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِی الْأَرْضِ کَما اسْتَخْلَفَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَیُمَکِّنَنَّ لَهُمْ دِینَهُمُ الَّذِی ارْتَضی لَهُمْ وَ لَیُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً یَعْبُدُونَنِی لا یُشْرِکُونَ بِی شَیْئاً (سوره نور آیه ۵۵) گذشت شرح آن که این آیه شریفه نص در رجعت است بواسطه قرائنی که در آیه هست.

اول کلمه منکم که خطاب به مسلمین است و کلمه آمنوا که دلالت دارد بر اینکه مسلمین دو دسته هستند: آنهایی که ایمان دارند و این مختص به شیعه اثنی عشری است و باقی مسلمین خارج هستند.

دیگر کلمه لیستخلفنهم و کلمه لیمکنن لهم و کلمه من بعد خوفهم که تمام اینها تا کنون، ظاهر نشده و وعده الهی هم تخلف پذیر نیست.

وَ هُوَ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ که مؤمنین مشمول رحمت میشوند و دشمنان آنها مغلوب و منکوب می گردند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۶] .... ص : ۳۶۰

وَعْدَ اللَّهِ لا یُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ (۶)

وعده داده خداوند خلف نمی کند خدا وعده خود را و لکن اکثر مردم نمی دانند.

وعده الهی به اهل ایمان بسیار است، چه در دنیا وعده نصرت و عزت و توفیق و سایر نعم الهیه که حد و حصر ندارد و چه در آخرت، بهشت و سعادت و فیوضات الهی.

وَعْدَ اللَّهِ فرق است بین وعد و وعید، وعید خلفش مانعی ندارد بلکه بسا حسن هم دارد، اما وعد خلفش قبیح است و محال است از خداوند صادر شود.

لا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ لكن كسى كه ايمان به قرآن و به خدا و به رسول دارد قلبش آرام است و بر طبق فرمايشات آنها با كمال اطمينان رفتار مى كند و اما كفار و مشركين و فساق و فجار و اهل ضلالت هيچ گونه اعتمادى ندارند، بلكه دروغ مى پندارند و اكثريت با آنها است لذا مى فرمايد وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ نه در مقام تكميل عقايد و تهذيب اخلاق و اعمال صالحه از واجبات و فرائض و مستحبات هستند و نه دست از عقايد فاسده خود و صفات ذميمه و افعال سيئه و معاصى الهيه برميدارند.

[سوره الروم (۳۰): آيه ۷] .... ص : ۳۶۱

يَعْلَمُونَ ظاهِراً مِنَ الْحَياهِ الدُّنْيا وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَهِ هُمْ غافِلُونَ (۷)

ميدانند ظاهر از زندگانى دنيا را و آنها از آخرت آنها غافل هستند.

در امور دنيوى كمال مهارت را دارند و روزبروز صنايع آنها رو بازدياد است بالاخص در عصر حاضر، مشاهده كنيد، وسائل زندگانى را بكجا رسانيده اند، عمارات و بناها به چه استحكام و طرز ساختمان ها با چندين طبقه زمستانه، تابستانه. وسائل مسافرتها، ماشين، ريل، هواپيما، مترو، وسائل برق براى سرد كردن، گرم كردن و روشن كردن با قوه برق، چه تشكيلاتى، وسائل تلفن، تلگراف، تلويزيون، وسائل فرش، مبل، وسائل خوراك، طرز لباس و ساير لذائذ دنيوى و تمايلات نفسانى به چه پايه رسيده و روزبروز در تزائد است، لكن هر چه اين وسائل بيشتر فراهم شود، گرفتاريها و شدائد و سر بگريبانيها زيادتر مى گردد لذا ميفرمايد:

يَعْلَمُونَ ظاهِراً مِنَ الْحَياهِ الدُّنْيا.

و اما در امر آخرت و دار باقيه بكلى غافل، نه در مقام تحصيل عقائد هستند و نه در تزكيه اخلاق و نه بفكر حلال و حرام و ترك واجبات از صلوه و صوم و زكاه و خمس و فعل محرمات، ساز و آواز، بى حجابى، بى عفتى، بى غيرتى، بى همه چيزى باشد تا نتيجه آن را درك كنند.

وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَهِ هُمْ غافِلُونَ

«الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا».

[سوره الروم (۳۰): آيه ۸] .... ص : ۳۶۱

أَ وَ لَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ ما خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما إِلاَّ بِالْحَقِّ وَ أَجَلٍ مُسَمًّى وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ لَكافِرُونَ (۸)

آیا این اهل دنیا فکر نمی کنند و تأمل نمی نمایند در نفس خود که خلق نفرموده- خداوند متعال این آسمانها را و زمین را و آنچه بین آسمان و زمین است، مگر بحق و بجا و موافق حکمت و مصلحت و مدت معینی برای آنها مقرر فرموده و به درستی که بسیاری از افراد بشر بلقاء پروردگار خود هر آینه کافر هستند.

افعال الهی تمام از روی حکمت و مصلحت است. توضیح کلام اینکه خداوند متعال را بذاته نمی توان شناخت، زیرا صرف الوجود است و ماهیت ندارد و درک شی ء، توقف دارد بر اینکه سلب وجود از او کنند و ماهیت را در ذهن، وجود ذهنی دهند و تصور کنند، که معنی تصور یعنی صورت ذهنی، و سلب وجود از نفس وجود معقول نیست، زیرا عین عدم است و همچنین به صفات ذاتیه هم نمی توان شناخت، زیرا این صفات منتزع از ذات است و مرتبه ای از مراتب وجود است و امور انتزاعیه ما بازاء ندارد بلکه فقط منشأ انتزاع دارد و منشأ انتزاع عین ذات است و این است فرمایش امیر المؤمنین:

«و کمال توحیده نفی الصفات عنه لشهاده کل صفه انها غیر الموصوف و شهاده کل موصوف انه غیر الصفه فمن وصفه فقد قرنه و من قرنه فقد جزاه و من جزاه فقد جهله».

و این جمله ردا شاعره است که قائل بصفات زائده است «و الزامهم بالقدماء الثمانیه معروف» بلکه خدا را بآثار و افعال او باید شناخت.

«لشهاده کل اثر بوجود مؤثره و کل فعل بوجود فاعله». از این جهت می فرماید:

أَ وَ لَمْ یَتَفَکَّرُوا فِی أَنْفُسِهِمْ به خود نمی آیند و تأمل و تدبر نمی کنند.

ما خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَیْنَهُما إِلَّا بِالْحَقِّ حکمت خلقت این دستگاه وسیع عالم علوی و سفلی و آنچه در بین آنها است چیست؟ کار لغو و عبث و قبیح از او صادر نمی شود تمام برای این است که انسان بتواند در این چهار روزه دنیا تحصیل سعادت کند و تأمین دار باقیه نماید.

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند تا تو نانی بکف آری و به غفلت نخوری

همه از بهر تو سرگشته و فرمانبردار شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

«الدنیا مزرعه الاخره».

وَ أَجَلٍ مُسَمًّی و البته این عالم فانی می شود و از بین می رود و بقایی ندارد «دار فانیه» آسمانها، ماه، خورشید، ستارگان، زمین و آنچه در این کرات هستند، جن و انس و ملک و حیوان و نبات دریاها تمام برچیده می شود و سفره قیامت پهن می شود بوقت خود و ساعت معین.

وَ إِنَّ کَثِیراً مِنَ النَّاسِ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ بروز جزا و لقاء مثوبات و عقوبات آخرت لَکافِرُونَ فقط همین دنیاست و چهار روزش؟ اگر چنین باشد بکلی دستگاه خلقت لغو می شود، و بی فائده أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناکُمْ عَبَثاً وَ أَنَّکُمْ إِلَیْنا لا تُرْجَعُونَ (سوره مؤمنون آیه ۱۱۵).

[سوره الروم (۳۰): آیه ۹] .... ص : ۳۶۳

أَ وَ لَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَیَنْظُرُوا کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ کانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّهً وَ أَثارُوا الْأَرْضَ وَ عَمَرُوها أَکْثَرَ مِمَّا عَمَرُوها وَ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَیِّناتِ فَما کانَ اللَّهُ لِیَظْلِمَهُمْ وَ لکِنْ کانُوا أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ (۹)

آیا سیر فکری نمی کنند در زمین، پس نظر کنند چگونه بوده عاقبت کسانی که پیش از آنها بودند بسیار قوه و قدره، آنها شدیدتر بوده و چه تصرفاتی در زمین داشتند و چه تعمیراتی بیشتر و مهم تر از تعمیرات اینها، پیغمبران آنها آمدند با معجزات محیر العقول پس خداوند به آنها ظلم نکرد، خود، بخود ظلم کردند.

خداوند تبارک و تعالی قضایای امم سابقه را در بسیاری از سور قرآن گوشزد بندگان فرموده که در اثر شرک و کفر و تکذیب انبیاء و ظلم و فسق و فجور و معاصی به چه عقوباتی گرفتار شدند و هلاک گردیدند، قوم نوح، عاد و قوم هود، ثمود و قوم صالح، نمرود و اتباعش، قوم ابراهیم- قوم لوط، اصحاب مدین و ایکه قوم شعیب و فرعونیان و بنی اسرائیل، قوم موسی و مجوس و یهود و نصاری، حتی قبل از اسلام، ابرهه و اصحاب فیل، حتی بعد از اسلام، بنی امیه و بنی العباس و سلاطین جور هر کدام به چه عقوبتها هلاک شدند، غرق، باد سموم، صیحه صاعقه، خسف، امطار حجاره، بلاهای ناگهانی، بلکه همین امروز، این تصادفات و این امراض تازه پیدا شده و این گرفتاریها، تمام را مشاهده می کنیم و بخود نمی آئیم و روزبروز در تزاید فسق و فجور هستیم.

أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ مسير فكرى و تأملى و تدبرى و رجوع به صفحات تاريخ و اوضاع ارضى نمى كنند.

كَيْفَ كانَ عاقِبَهُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ امم ماضيه.

كانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّهً بسا تمام دنيا در تصرف آنها بود و عمارات عاليه در دل سنگ بنا مى كردند.

وَ أَثارُوا الْأَرْضَ در زمين آثار غريبه گذاشتند.

وَ عَمَرُوها أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوها باندازه اى كه گفت: فَأَوْقِدْ لِي يا هامانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحاً لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلى إِلهِ مُوسى (سوره قصص آيه ٣٨) و گفت: يا هامانُ ابْنِ لِي صَرْحاً لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبابَ أَسْبابَ السَّماواتِ فَأَطَّلِعَ إِلى إِلهِ مُوسى (سوره مؤمن آيه ٣۶).

وَ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ چه اندازه كه گفتند صد و بيست و چهار هزار از انبياء و رسل آمدند و چه اندازه معجزات از آنها صادر شده و آنها را تكذيب كردند و به عقوبتش گرفتار شدند.

فَما كانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ.

[سوره الروم (٣٠): آيه ١٠] .... ص : ٣۶۴

ثُمَّ كانَ عاقِبَهَ الَّذِينَ أَساؤُا السُّواى أَنْ كَذَّبُوا بِآياتِ اللَّهِ وَ كانُوا بِها يَسْتَهْزِؤُنَ (١٠)

پس از آنكه غرق دنيا شدند، بود عاقبت اعمال زشت آنها كه بعدا بيان مى فرمايد گرفتار عقوبات دنيوى و عذابهاى اخروى شدند و اعمال زشت آنها اين بود كه تكذيب كردند آيات ما را و بودند كه استهزاء مى كردند.

ثُمَّ كانَ عاقِبَهَ الَّذِينَ أَساؤُا اسائه آنها، شرك و كفر و تكذيب انبياء و مؤمنين بود.

السُّواى خبر كان است و سوء بلاهاى مهلكه و عذابهاى آخرت است، به اين معنى كه البته هر فعلى يك آثارى دارد. اين نوع معاصى، آثار دنيوى او، سياهى دل، قساوت قلب، تسلط شيطان بعد از رحمت، سلب نعم، نزول بلاء و غير اينها و آثار اخروى او خلود در عذاب و جهنم و محروميت از بهشت و رحمت و مشموليت غضب و سخط الهى است.

أَنْ كَذَّبُوا بِآياتِ اللَّهِ آيات الهى، انبياء، ائمه اطهار و علماء اعلام، آيات قرآنى، معجزات انبياء، دستورات الهى است كه تمام اينها را تكذيب كردند آنها را ساحر و معجزات آنها را سحر و دستورات آنها را كذب دانستند و اين جمله بيان «اساوءا السوأى» است و به اين تكذيب قناعت نكردند، بلكه:

وَ كانُوا بِها يَسْتَهْزِؤُنَ انبياء را مسخره مى كردند، استهزاء مى كردند تقليد آنها را در مى آوردند و آنها را ديوانه و جن زده و جاهل و سفيه مى گفتند.

[سوره الروم (۳۰): آيه ۱۱] .... ص : ۳۶۵

اللَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۱۱)

خداوند متعال ابداء فرمود تمام مخلوقات امكانيه را، پس از آن برمى گرداند آنها را به كتم عدم، پس از آن دو مرتبه بسوى او برمى گرديد.

مسئله: گفتگويى است بين حكماء و شرع مطهر، حكماء عالم را قديم مى دانند به گمان اينكه معلول علت است و انفكاك معلول از علت محال است و غافل از اينكه اين سلب قدرت و علم مى كند چون علت قدرت بر ترك معلول ندارد و از روى علم نيست بلكه امر قهرى است بوجود علت معلول قهرا موجود مى شود و مفاسد ديگر، لكن شرع خداوند را علت فاعلى مى داند و شرائط ديگر هم لازم مصلحت در ايجاد باشد قابليت محل ميخواهد، مانعى در بين نباشد، لذا عالم حادث است و مسبوق به عدم، و قديم منحصر است به ذات- مقدس او. لذا مى فرمايد:

اللَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ابتداء دارد مسبوق به عدم بوده ايجاد مى فرمايد:

ثُمَّ يُعِيدُهُ همين نحوى كه قدرت بر ايجاد دارد، قدرت بر اعدام هم دارد قدرت بر ابقاء هم دارد.

ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ در قيامت برمى گرديد و زنده مى شويد و از شما بازپرسى مى كنند و به جزاء اعمال خود مى رسيد.

[سوره الروم (۳۰): آيه ۱۲] .... ص : ۳۶۵

وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ (۱۲)

و روزى كه قيامت قيام مى كند مأيوس

می شوند گنه کاران و بدکرداران.

وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ یکی از اسامی قیامت، ساعه است و ساعه یک قسمت از زمان است و به این مناسبت اطلاق یوم هم می شود و لو مدت آن پنجاه هزار سال باشد که می فرماید فِی یَوْمٍ کانَ مِقْدارُهُ خَمْسِینَ أَلْفَ سَنَهٍ (سوره معارج آیه ۴) و قیام آن به معنی بر پا شدن است که تمام خلق اولین و آخرین مبعوث می شوند و مجتمع می گردند، لذا یوم الجمع یوم البعث، یوم النشور، یوم الحشر، یوم التغابن، یوم النشر، یوم الحسره و الندامه، یوم الجزاء و غیر اینها از اسماء قیامت است.

یُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ بلس به معنی یأس و ناامیدی است چنانچه در آیات شریفه اشاره دارد أَخَذْناهُمْ بَغْتَهً فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ (سوره انعام آیه ۴۴) و إِنَّ الْمُجْرِمِینَ فِی عَذابِ جَهَنَّمَ خالِدُونَ لا یُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَ هُمْ فِیهِ مُبْلِسُونَ (سوره زخرف آیه ۷۴ و ۷۵) و شیطان را ابلیس گفتند برای اینکه خطاب رسید باو فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّکَ رَجِیمٌ وَ إِنَّ عَلَیْکَ لَعْنَتِی إِلی یَوْمِ الدِّینِ (سوره حجر آیه ۳۴ و ۳۵ ص آیه ۷۷).

[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۳] .... ص : ۳۶۶

وَ لَمْ یَکُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَکائِهِمْ شُفَعاءُ وَ کانُوا بِشُرَکائِهِمْ کافِرِینَ (۱۳)

و نمی باشد از برای این مشرکین از آنچه که شریک قرار داده اند شفعائی و هستند به شرکاء خود کافرها.

وَ لَمْ یَکُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَکائِهِمْ شُفَعاءُ اشاره به این آیه است که مشرکین گفتند:

ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِیُقَرِّبُونا إِلَی اللَّهِ زُلْفی (سوره زمر آیه ۳) لذا می فرماید که آنها هم با شما جهنم می روند إِنَّکُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ لَوْ کانَ هؤُلاءِ آلِهَهً ما وَرَدُوها وَ کُلٌّ فِیها خالِدُونَ لَهُمْ فِیها زَفِیرٌ وَ هُمْ فِیها لا یَسْمَعُونَ (سوره انبیاء آیه ۹۸ و ۱۰۰).

وَ کانُوا بِشُرَکائِهِمْ کافِرِینَ اشاره به آیه شریفه است که حضرت ابراهیم به مشرکین فرموده وَ قالَ إِنَّما اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثاناً مَوَدَّهَ بَیْنِکُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا ثُمَّ یَوْمَ الْقِیامَهِ یَکْفُرُ بَعْضُکُمْ بِبَعْضٍ وَ یَلْعَنُ بَعْضُکُمْ بَعْضاً وَ مَأْواکُمُ النَّارُ وَ ما لَکُمْ مِنْ ناصِرِینَ (سوره عنکبوت آیه ۲۵) که شرحش گذشت.

تنبیه: مسئله شفاعت یکی از ضروریات مذهب شیعه است و بحث در آن بسیار مفصل است از جهاتی:

(۱) در معنای شفاعت. (۲) در جمع بین آیات داله بر شفاعت و آیات داله بر عدم شفاعت. (۳) در اخبار وارده در باب شفاعت از خاصه و عامه. (۴) در عدم اختصاص شفاعت به یوم القیامه بلکه در عالم دنیا و عالم برزخ هم ثابت است. (۵) در بیان اینکه شفعاء کیانند. (۶) در شرائط شفیع. (۷) در شفاعت عامه و خاصه. (۸) در شرائط مشفع له.

(۹) در اقسام شفاعت. (۱۰) در بیان کسانی که محروم از شفاعت هستند و کسانی که مشمول هستند. (۱۱) در اینکه کسانی که شفاعت دارند مقام خصومت هم دارند. (۱۲) در کسانی که محتاج به شفاعت هستند کسانی که احتیاج ندارند. و ما در مجلد سیم کلم الطیب صفحه ۲۳۷ الی ۲۴۵ نه صفحه در عنوان دوازدهم بیان کرده ایم به آنجا رجوع فرمائید «اللهم ارزقنا شفاعه محمد و آله (ص)».

[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۴] .... ص : ۳۶۷

وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ یَوْمَئِذٍ یَتَفَرَّقُونَ (۱۴)

و روزی که قیامت بر پا می شود و خلق اولین و آخرین در صحرای محشر جمع می شوند در آن روز از یکدیگر جدا می شوند.

خداوند فردای قیامت دسته بندی می کند و احزاب متفرقه تشکیل می دهد و اصناف مختلفه و اینها را از یک دیگر جدا می فرماید. اولا دو صنف می فرماید: اصحاب یمین و اصحاب شمال. اصحاب یمین را دو صنف می فرماید مقربون و غیر مقربون. بعدا مقربون را درجات مختلفه قرار می دهد که درجه اعلی، محمد و آل او (ص) می باشد و درجه ما دون سایر انبیاء و اوصیاء، آنهم بدرجات مختلفه، و غیر مقربین از اصحاب یمین که مؤمنین باشند.

آنهم مجانین یک طرف. اطفال یک طرف که غیر مکلفین هستند و مکلفین هم متقین که آلوده به معاصی نشده. با غیر متقین. متقین هم بدرجات اعمال صالحه تفاوت درجات دارند و غیر متقین هم به مقدار معاصی خود تفاوت دارند و یک قسمت هم اصحاب اعراف هستند که نه در قسمت اصحاب یمین هستند و نه در قسمت اصحاب شمال. ایمانی دارند لکن

آلودگی زیادی دارنـد و اینها نظر به اصـحاب یمین می کننـد. امیـدوار می شوند که ای کاش ما هم به اینها ملحق می شدیم و نظر به اصـحاب شـمال می کننـد خائف می شوند که مبادا ما را به اینها ملحق کنند. چنانچه شـرح حال آنها را در سوره اعراف بیـان می فرمایـد: وَ عَلَى الْأَعْرافِ رِجالٌ- الی قوله تعالی- ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَ لا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (سوره اعراف آیه، ۴۶ الی ۴۹) که شـرحش در مجلد پنجم این تفسیر صفحه ۳۲۶ الی ۳۲۹ بیان شده است و اما اصـحاب شمال آنهم اصناف مختلف هستند: منافقین، مشرکین، کفار، ضالین، شاکین، ظالمین، مبدعین. آنهم به تفاوت درکات مختلف دارند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۵] .... ص : ۳۶۸

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ (۱۵)

پس اما کسانی که ایمان آورده بودند و اعمال صالحه داشتند پس آنها در باغستان و چمن زار، مسرور و خرم هستند.

خداوند مجموع این طبقات را دو دسته فرموده که همان اصحاب یمین باشند و اصحاب شمال.

امـا اصـحاب یمین فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا آن کسـانی که با ایمان از دار دنیا رفته و لو غرق معاصـی باشـند مشـروط به اینکه معاصـی باعث سـلب ایمان نشود، زیرا چه بسـیار معاصی هست که موجب زوال ایمان می شود یا بدون ایمان از دنیا می رود مثل ترک صلوه و تضـییع آن و ترک زکـاه و حـج و بسـیار معاصـی دیگر که در اخبـار دارد بلا ایمان از دنیا می رود و این جمله «آمنوا» خـارج می کنـد تمـام کفـار را از طبیعی و مشـرک و یهود و نصـاری و مجوس و بسـیاری از کسـانی که اسم اسـلام روی خود گـذارده ولی از ایمان بهره ندارنـد مثل منافقین و ظالمین به آل محمـد (ص) و فرق اهل تسـنن، مـذاهب اربعه: حنفی، مالکی، حنبلی، شافعی و فرق شیعه غیر اثنی عشری، چهار امامی، کیسانی، واقفی، اسماعیلی و غیر اینها و اما اثنی عشری هم، بسیاری از ایمان خارج می شوند یا به انکار یکی از ضـروریات دین یا ضـروریات مذهب یا اهانت به یکی از مقدسات دینی یا بدعتی در دین گذاردن یا بواسطه کثرت معاصی که امروز رواج بسیار پیدا

کرده که موجب سیاهی دل، قساوت قلب، تسلط شیطان بعد از رحمت، ضعف ایمان، زوال ایمان می شود، فقط منحصر است به کسی که با ایمان از دنیا رود و لو ضعیف الایمان باشد.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحP.....مکرر گفته ایم که مراد جمیع اعمال صالحه نیست. چون ممکن نیست و مراد هم نیست که جمیع اعمال او صالح باشد زیرا مباحات و مکروهات هم بسیار است بلکه مراد اینکه اعمال صالحه داشته باشد و لو آلوده به سیئات هم باشد.

فَهُمْ فِی رَوْضَهٍ در بهشت که روضاتی دارد، چنانچه می فرماید: وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِی رَوْضاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ ما یَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذلِکَ هُوَ الْفَضْلُ الْکَبِیرُ (سوره شوری آیه ۲۲).

یُحْبَرُونَ حبر به معنی سرور و نشاط است. چنانچه می فرماید: الَّذِینَ آمَنُوا بِآیاتِنا وَ کانُوا مُسْلِمِینَ ادْخُلُوا الْجَنَّهَ أَنْتُمْ وَ أَزْواجُکُمْ تُحْبَرُونَ (سوره زخرف آیه ۶۹ و ۷۰) و احبار یهود، دانایان آنها و خداپرستان که بشرف اسلام مشرف شدند و خط خوب و شعر خوب و زینت را حبر می گویند یعنی تحسین می کنند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۶] .... ص : ۳۶۹

وَ أَمَّا الَّذِینَ کَفَرُوا وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا وَ لِقاءِ الْآخِرَهِ فَأُولئِکَ فِی الْعَذابِ مُحْضَرُونَ (۱۶)

و اما کسانی که کافر باشند و تکذیب کردند به آیات ما و ملاقات آخرت، پس این ها را در عذاب حاضر می کنند.

وَ أَمَّا الَّذِینَ کَفَرُوا که اصحاب شمال و دسته دویم هستند و این جمله شامل می شود جمیع طبقات کفار را، حتی مبدعین که بدعت در دین گذاردند یا منکرین بعض ضروریات دین باشند که از ربقه اسلام بیرون روند یا توهین به بعض مقدسات دین کنند که احکام کفر بر آنها بار می شود و ابدان آنها نجس می شود و دفن و کفن و غسل ندارند و ازدواج با مسلمین نمی کنند و بالجمله احکام اسلام بر او بار نشود و احکام کفر بار شود.

وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا تکذیب یکی از آیات الهی مشمول این جمله است و لازم نیست که جمیع آیات را منکر شود و شامل می شود تکذیب آیه حجاب یا آیه ارث یا آیه حدود یا قصاص

یا زکاه یا خمس و همچنین تکذیب انبیاء و ائمه هدی و سایر آیات الهی و شامل جمیع اهل ضلالت می شود.

وَ لِقاءِ الْآخِرَهِ یا منکر معاد باشد یا یکی از ضروریات معاد را.

فَأُولئِکَ این سه طایفه کافر و مکذب آیات و منکر معاد را.

فِی الْعَذابِ مُحْضَرُونَ احضار صدق می کند برای مکر و هی که خوش نداشته باشد.

غیر از حضور است، مثل احضار بر محاکمه یا استنطاق یا اجراء حد و امثال اینها، ملائکه عذاب اینها را می آورند، به جبر و عنف در عذاب الهی و جهنم.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۷] .... ص : ۳۷۰

فَسُبْحانَ اللَّهِ حِینَ تُمْسُونَ وَ حِینَ تُصْبِحُونَ (۱۷)

پس تسبیح اختصاص دارد به خداوند، زمانی که شام می کنید و زمانی که صبح می کنید.

فَسُبْحانَ اللَّهِ پس منزه است خداوند متعال. یکی از اذکار واجبه در نماز این ذکر شریف سبحان اللَّه است که در رکعتین اخیرتین مقدم بر سایر اذکار ذکر شده: «سبحان اللَّه و الحمد للَّه و لا اله الا اللَّه و اللَّه اکبر» در ذکر رکوع و سجود سه «سبحان اللَّه یا سبحان ربی العظیم و بحمده و سبحان ربی الاعلی و بحمده» و تمام موجودات تسبیح پروردگار می کنند:

سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ (سوره حدید آیه ۱ و حشر آیه ۱ و صف آیه ۱) تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (سوره اسراء آیه ۴۴) أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ یُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الطَّیْرُ- الایه (سوره نور آیه ۴۱).

یُسَبِّحُ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (سوره حشر آیه ۲۴) یُسَبِّحُ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ (سوره جمعه آیه ۱ و تغابن آیه ۱) و غیر اینها از آیات و معنای تسبیح تقدیس و تنزیه حق است از جمیع عیوب و نواقص، ذاتا و صفه و فعلا، اما ذاتا، صرف الوجود است، غیر متناهی، اعلا مراتب وجود، حتی ماهیت ندارد که محدود شود و احتیاج به ترکیب و بوجود داشته باشد، صفاتش عین ذات است. زائد بر ذات نیست تا احتیاج به آن صفات داشته باشد، افعالش تمام موافق حکمت و مصلحت و درست و بجا و

بموقع احتیاج بکمک و معاون و اسباب و لوازم و مقدمات ندارد. به مجرد اراده موجود می شود مرکب نیست، جسم نیست، جوهر نیست، عرض نیست، شریک، نظیر، مثل، مانند، شبیه، عدیل، ضدی و ندی از برای او نیست. زیرا تمام اینها سر تا پا احتیاج است. هم به اجزاء هم بوجود، هم به موجد هم به معروض، مکان ندارد، غنی بالذات.

حِینَ تُمْسُونَ وَ حِینَ تُصْبِحُونَ شب و روز، در اخبار دارد که اشاره به صلوات فریضه است و لکن مکرر گفته ایم که اخبار وارده در تفسیر نوعا بیان مصداق است یا مصداق اتم و تسبیح موجودات هم تکوینی است که نفس وجودشان دلالت دارد بر تنزیه خالق خود و هم تشریعی است که تمام موجودات حتی جمادات عقل و شعور و ادراک دارند و معرفت به خالق خود و انبیاء او دارند و ذکر و تسبیح و تحمید حق می کنند چنانچه آیات شریفه دلالت بر این معنی دارد و قضیه هدهد و نمل حضرت سلیمان و جبال حضرت داود، و جمله وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ و آیات، دیگر که مکرر بیان شده و همین نحوی که تسبیح دارند، تحمید هم دارند، لذا می فرماید:

[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۸] .... ص : ۳۷۱

وَ لَهُ الْحَمْدُ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ عَشِیًّا وَ حِینَ تُظْهِرُونَ (۱۸)

و از برای اوست و مختص به اوست حمد در آسمانها و زمین و در شب و زمانی که ظهر می کنید.

وَ لَهُ الْحَمْدُ لام له لام اختصاص است و الف و لام الحمد الف و لام جنس است یعنی جنس حمد به تمام مراتبش مختص به ذات مقدس او است چنانچه مفاد الحمد للّه هم همین است. اما ذاتا، چون مستجمع جمیع کمالات و منزه از جمیع عیوب است، از علم و قدرت و حیات و عزت و عظمت و کبریایی و سایر صفات ذاتیه و خالی از ضد آنها است، از جهل و عجز و فناء و ذلت و حقارت و صغارت و سایر نواقص و عیوب. و غیر او هر که باشد و هر چه باشد فقر و عجز و فناء و ذلت و حقارت و احتیاج دارد. «الممکن فی حد ذاته ان یکون لبس و له من علته ان یکون یئس» هر چه دارد از افاضه او است. و اما افعالا از خلق و رزق و عفو و غفران و اماته و احیاء و عطاء و منع و رضاء و سخط و ثواب و عذاب، تماما از روی حکمت و مصلحت و درست و بجا است ولی پس از تنزیل از این معنی و به عنایت و مجاز در ممکنات

اشرف از محمد و آل نداریم چون تمام فیوضات الهیه به توسط آنها است و علت غایی تمام ممکنات هستند و مراد از مقام محمود و نام مبارک احمد، محمد، محمود بدین مناسبت است.

فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یعنی جمیع آنچه که در آسمان ها و زمین است حمد الهی را می کنند. چنانچه در مورد تسبیح بیان شد به دلیل قوله تعالی: وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (سوره اسراء آیه ۴۴) که باء بحمده باء مصاحبت است یعنی حمد آنها هم مصاحب تسبیح است.

وَ عَشِیًّا وَ حِینَ تُظْهِرُونَ در مورد تسبیح فرمود «حِینَ تُمْسُونَ وَ حِینَ تُصْبِحُونَ» و در مورد حمد می فرماید «وَ عَشِیًّا وَ حِینَ تُظْهِرُونَ» اشاره به دوام است، صبح، ظهر، مساء، عشی. و در حدیث دارد که این آیات بیان سر جعل صلوات خمس است، در صبح و ظهر و عصر و مغرب و عشاء که باید بجا آورد و این صلوات هم مشتمل بر تسبیح و تحمید است بلکه صلوه جامع انحاء عبادات است. اولا توجه و خلوص و تقرب که در نیت است و باید باقی باشد، تا تسلیم تکبیر، تهلیل، قیام، قعود، رکوع، سجود، قرائت، ذکر، صلوات، سلام، شهادت به توحید و رسالت که دائما انسان را متذکر کند و غفلت او را نگیرد و اگر احیانا غفلت عارض شد، استغفار و طلب عفو نماید و حوائجش را هم از خدا بخواهد که مشتمل بر استغفار و دعا هم هست و لذا تارکین صلوه بکل از این انحاء عبادات محروم و غفلت آنها را گرفته که از هیچگونه معصیتی پروا ندارند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۱۹] .... ص : ۳۷۲

یُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَ یُخْرِجُ الْمَیِّتَ مِنَ الْحَیِّ وَ یُحْیِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها وَ کَذلِکَ تُخْرَجُونَ (۱۹)

بیرون می آورد زنده را از مرده و بیرون می آورد مرده را از زنده و زنده می کند زمین را پس از مرده شدن او و همین نحو شما فردای قیامت بیرون می آئید از قبور خود و زنده می شوید.

یُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَ یُخْرِجُ الْمَیِّتَ مِنَ الْحَیِّ نظیر این جمله در سوره مبارکه انعام آیه ۹۵ می فرماید: إِنَّ اللَّهَ فالِقُ الْحَبِّ وَ النَّوی یُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَ مُخْرِجُ الْمَیِّتِ مِنَ الْحَیِّ و ما در مجلد پنجم این تفسیر صفحه ۱۴۴ بیان کرده ایم و توضیح کلام اینکه

مفسرین در تفسیر این جمله اختلاف کردند، بعضی گفتند انسان را از نطفه خارج می کند و نطفه را از انسان بعضی گفتند زرع و اشجار را از حبه و هسته بیرون می آورد و حبه و هسته را از زرع و اشجار خارج می کند و در اخبار بسیار از حضرت باقر و صادق علیهما السلام داریم مؤمن را از کافر و کافر را از مؤمن اخراج می فرماید و شواهدی از آیات بر این معنی داریم مثل یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اسْتَجِیبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاکُمْ لِما یُحْیِیکُمْ (سوره انفال آیه ۲۴) و مثل أَ وَ مَنْ کانَ مَیْتاً فَأَحْیَیْناهُ وَ جَعَلْنا لَهُ نُوراً یَمْشِی بِهِ فِی النَّاسِ (سوره انعام آیه ۱۲۲) و این اخبار را در کافی و عیاشی و نهج البیان و تفسیر علی ابن ابراهیم نقل کرده اند و توضیح کلام اینکه حیات و موت نسبت به موارد مختلف است و گفته ایم مکرر که اخبار بیان مصداق می فرماید، منافی با عموم آیه نیست. انسان را از خاک خلق فرمود، سپس خاک می شود.

زمین، مرده را زنده می کند سپس مرده می شود. زرع و شجر از حبه و هسته، سپس حبه و هسته می شود. مؤمن کافر می شود، از کافر مؤمن خارج می شود، از مؤمن کافر، از جاهل عالم بیرون می آید، از عالم جاهل خارج می شود، چنانچه امیر المؤمنین فرمود:

الناس موتی و اهل العلم احیاء علی الهدی لمن استهدی ادلاء

روز از شب خارج می شود، شب از روز، عادل فاسق می گردد، فاسق عادل می شود عاصی تائب و عابد می گردد عابد عاصی می شود. دنیا در انقلاب است، هر روز رنگی به خود می گیرد خوب بد می شود، بد خوب، ظالم ناصح و مشفق، ناصح و مشفق ظالم و همین نحو مصادیق دارد.

وَ یُحْیِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها که یکی از این مصادیق است.

کَذلِکَ تُخْرَجُونَ تعجب ندارد و استبعاد نباید کرد که تمام، فردای قیامت زنده شوند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۰] .... ص : ۳۷۳

وَ مِنْ آیاتِهِ أَنْ خَلَقَکُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ إِذا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ (۲۰)

و از جمله آیات الهی این است که خداوند خلق فرمود شما را از خاک. پس از آن شما بشر

شدید و منتشر شدید در اطراف زمین.

ای همه هستی ز تو پیدا شده خاک ضعیف از تو توانا شده

انسان اعجوبه الکون است. اولا مرکب است از جسم مادی آنهم اضعف مادیات که خاک، باشد و روح مجرد ملکوتی، اشرف مجردات و همین ظاهر مادی منشأ شد که شیطان زیر بار سجده به آدم نرفت و گفت لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (سوره حجر آیه ۳۳) و گفت: خَلَقْتَنِي مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (سوره اعراف آیه ۱۲) و این ترکیب بود که خداوند به قدرت خود بالید و فرمود: ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِينَ (سوره مؤمنون آیه ۱۴) آنهم به بهترین صورتها که می فرماید: وَ صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ- الی قوله- فَتَبارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ (سوره مؤمن آیه ۶۴).

وَ مِنْ آياتِهِ آیات الهی بسیار است و فی کل شی ء له آیه تدل علی انه واحد و از جمله این آیات خلقت انسان:

أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ مبدء خلق انسان از خاک است چنانچه به ملائکه فرمود: إِنِّي خالِقٌ بَشَراً مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (سوره حجر آیه ۲۸) و نطفه که از خالص مأکولات گرفته می شود هم از خاک است. زیرا جمیع اغذیه و اطعمه از خاک موجود شده و رشد و بقاء انسان هم به همین اغذیه و اطعمه است که از خاک است.

ثُمَّ إِذا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ انبیاء را از همین خاک خلق فرمود که گفتند: «الانسان مرکب من ظهر و بطن و روح و بدن و سرو علن» اگر جنبه حیوانی بدنی غالب شد از سگ پست تر می شود و اگر جنبه عقلانی غالب شد، اشرف از ملائکه می گردد.

آدمی زاده طرفه معجونی است کز فرشته سرشته و از حیوان

گر کند میل این، شود به از این ور کند میل آن شود پس از آن

«فمن غلب عقله علی شهوته فهو اشرف من الملائکه و من غلب شهوته علی عقله فهو اخس من البهائم».

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۱] .... ص : ۳۷۵

وَ مِنْ آیاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَکُمْ مِنْ أَنْفُسِکُمْ أَزْواجاً لِتَسْکُنُوا إِلَیْها وَ جَعَلَ بَیْنَکُمْ مَوَدَّهً وَ رَحْمَهً إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ (۲۱)

و از جمله آیات قدرت الهی اینکه خلق فرمود از نفوس شما ازواج و زنهایی که آرام گیرید و سکونت نفس پیدا کنید به آنها و بین شما و ازواج شما قرار داد و جعل فرمود دوستی و رحمت به یکدیگر.

بدرستی که در این، آیات بسیاری است از برای قومی که تفکر کنند.

وَ مِنْ آیاتِهِ بیان یک قسمت از آیات الهی.

أَنْ خَلَقَ لَکُمْ مِنْ أَنْفُسِکُمْ أَزْواجاً اولا خلقت حوا از فاضل طینت آدم بوده و ثانیا نساء از نطفه رجال. چه قدرت نمایی که یک نطفه بسا ذکور و بسا اناث می آورد که در بسیاری از خصوصیات تفارق دارند، از حیث عورت و رحم و مشیمه و ثدی و قوه و ضعف، و ثالثا متشاکل یکدیگر و از یک جنس بودند، یک زبان و یک قوی.

لِتَسْکُنُوا إِلَیْها زوج و زوجه، انس به یکدیگر و الفت بین این دو و سکون و اطمینان بین آنها با اینکه هیچگونه انتساب رحمی یا شغلی یا معاشرتی بین آنها نبوده، بلکه بسا از یک شهر و یک محله و یک مملکت هم نیستند.

وَ جَعَلَ بَیْنَکُمْ بین زوج و زوجه دوستی و وداد و علاقه و دلبستگی.

مَوَدَّهً وَ رَحْمَهً احسان به یکدیگر، خدمت به یکدیگر، دلسوز یکدیگر حتی بسا بر خود مقدم میدارد: هُنَّ لِباسٌ لَکُمْ وَ أَنْتُمْ لِباسٌ لَهُنَّ (سوره بقره آیه ۱۸۷).

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ انسان بالاترین عباداتش تفکر در آثار قدرت الهی و در عواقب امور و در پیشامدهای عالم آخرت است که فرمود:

«تفکر ساعه خیر من عباده ستین سنه»

و در بعضی اخبار

«سبعین سنه».

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۲] .... ص : ۳۷۵

وَ مِنْ آیاتِهِ خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اخْتِلافُ أَلْسِنَتِکُمْ وَ أَلْوانِکُمْ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِلْعالِمِینَ (۲۲)

و از جمله آیات الهیه خلقت آسمانها و زمین است و اختلاف زبانها و رنگها، بدرستی که در این، آیاتی است برای کسانی که علم دارند،

وَ مِنْ آياتِهِ خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ مکرر بیان شده که عقیده حکماء قدیم این بود که هفت آسمان را مرکز سیارات سبع: قمر، عطارد، زهره، شمس، مریخ، مشتری، زحل دانسته و فلک هشتم را کرسی مرکز سایر کواکب که ثوابت نام نهاده و فلک نهم عرش را غیر مکوکب و اینها را مثل توهای پیاز و گفتند دور زمین میگردند و این عقیده فسادش امروز ظاهر شده که زمین دور خود میگردد بحرکت وضعی، تشکیل شب و روز میدهد، و دور شمس میگردد بحرکت انتقالی، تشکیل سال و ماه میدهد و تمام این کواکب کراتی هستند در جو فضا و تمام در طبقه اولی هستند به دلیل زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِزِینَهِ الْکَواکِبِ و طبقات بالا را غیر از خدا نمیداند فقط مرکز ملائکه است و اما زمین روی آب است و یک ربع آن از آب خارج است که ربع مسکونش گویند و باکره آب در وسط هوا هستند و قدرت نمایی حق در این خلقت بسیار است.

و از جمله آیات الهی وَ اخْتِلافُ أَلْسِنَتِکُمْ حتی زبان شهرستانها و دهات، حتی به اختلاف زبان غیر بالغ، جوان، پیر، زن و مرد، که انسان تشخیص میدهد چه رسد بعرب و عجم و ترک و ممالک خارجه با اینکه تمام بشر، و از یک جنس هستند.

و همچنین وَ أَلْوانِکُمْ سیاه، سفید، سرخ و زرد بلکه اشکال که اگر دقت کنید دو فرد که از همه جهات شبیه یکدیگر باشند، نیست، و لو دو برادر یا پدر و پسر، مادر و دختر، دو خواهر یا اینکه در تمام اعضاء متشاکل باشند لکن إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِلْعالِمِینَ علماء اهل معرفت درک میکنند و پی بقدرت پروردگار می برند اما نادانان حمل بر طبیعت میکنند و ابدا متنبه نمیشوند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۳] .... ص : ۳۷۶

وَ مِنْ آیاتِهِ مَنامُکُمْ بِاللَّیْلِ وَ النَّهارِ وَ ابْتِغاؤُکُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَسْمَعُونَ (۲۳)

و از جمله آیات الهی خوابیدن شما است در شب و روز و خواب و طلب روزی از فضل الهی، بدرستی که در این شب و روز و خواب و طلب رزق هر آینه آیاتیست برای قومی که گوش شنوا داشته باشند.

خداوند یکی از تفضلاتش اینست که شب را مقرر فرمود برای استراحت و تعطیل قوی و

رفع خستگی و نوم، تا اینکه قوای نفسانی بامور داخلیه بدن بپردازند، و روز را برای تحصیل امر معاش و اصلاح امور خارجیه که اگر شب نبود و تمام روز بود انسان هلاک میشد از شدت حرارت و کثرت اشتغال و اگر روز نبود از شدت برودت و تعطیل امور چنانچه در ارض تسعین دوره سال یک شب و یک روز است. شش ماه روز است و شش ماه شب و قابل سکونت نیست لکن درک این آیه مخصوص بکسانیست که درک کنند بگوش دل لذا میفرماید:

وَ مِنْ آیاتِهِ مَنامُکُمْ بِاللَّیْلِ که نفس تسلط نوم، خود تفضل بزرگیست و جعل شب تفضل دیگریست.

وَ النَّهارِ برای جمله بعد است که میفرماید:

وَ ابْتِغاؤُکُمْ مِنْ فَضْلِهِ که خداوند تمام اسباب تعیش و تحصیل امر معاش و معاشرت و تحصیل علوم دینی و تکمیل عقاید حقه و هزاران فوائد دیگر در روز میشود لکن برای کسانی که قلب آنها سیاه نشده باشد و دل سنگ نشده باشد و چشم قلب باز باشد و گوش قلب شنوا باشد درک این تفضلات را میکند و مصداق صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ نباشد، و الا شب و روز را بمعاصی و فسق و فجور میگذرانند روز به تعدی و ظلم و تجاوز، و شب به ساز و آواز، شرب خمر، دزدی، بی عفتی و بی عصمتی بنام تفریح. لذا می فرماید: إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَسْمَعُونَ.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۴] .... ص : ۳۷۷

وَ مِنْ آیاتِهِ یُرِیکُمُ الْبَرْقَ خَوْفاً وَ طَمَعاً وَ یُنَزِّلُ مِنَ السَّماءِ ماءً فَیُحْیِی بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ (۲۴)

و از جمله آیات الهی آنکه بشما نشان میدهد- برق را هم موجب خوف شما میشود و هم موجب طمع و امیدواری شما و نازل میفرماید از طرف بالا آب را پس زنده میکند زمین را بعد از مردن زمین به درستی که در این هر آینه آیاتیست برای قومی که عقل و شعور دارند و درک میکنند.

تنبیه: در این آیات شریفه تعبیرات مختلفه فرموده: تفکر، علم، سمع، عقل و مصداق تمام اینها یکیست، عاقل در مقام تفکر و علم بر میآید و گوش شنوا دارد و کسانی که درک این آیات نمی کنند نه عقل دارند نه علم و نه گوش استماع.

وَ مِنْ آیـاتِهِ یُرِیکُمُ الْبَرْقَ خداونـد بقـدرت کامله خود ابخره دریاها و ادخنه زمین را متصاعـد میفرمایـد بصورت ابر، و چون در هوای بالا- میرود و بتوسط بـاد در اطراف زمین حرکت میکنـد و میخواهـد قوای ناریه او از قوای مائیه خارج شود تشـکیل برق میدهد.

خَوْفـاً وَ طَمَعـاً هم بـاعث خوف میشود بسا یک قسـمت را میسوزانـد که تعبیر به صاعقه میکنیم و یک قسـمت را هلاک میکند چنان که بر امم سابقه نازل شـد و هم باعث طمع میشود که قوای مائیه نزول میکنـد و تشـکیل باران میدهـد که مفاد وَ یُنَزِّلُ مِنَ السَّمـاءِ ماءً است و فوائـد باران بسـیار است تلطیف هوا میکنـد چشـمه ها و نهرها و رودخانه ها جاری میشود و آب چاهها زیاد میگردد فَیُحْیِی بِهِ الْأَرْضَ بَعْـدَ مَوْتِهـا گیاه میرویـد سبز و خرم میشود و میوه ها و حبوبات از آن بیرون میآیـد و تمام حیوانات و انسان هم از آبش و هم از ارزاقش بهره برداری میکنند إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۵] .... ص : ۳۷۸

وَ مِنْ آیاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّماءُ وَ الْأَرْضُ بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِذا دَعاکُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ (۲۵)

و از جمله آیات الهی اینست که برپاست آسمان و زمین به امر پروردگار پس از آن زمانی که بطلبیم شما را بدعوه از زمین در آن هنگام شما بیرون میآیید.

وَ مِنْ آیـاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمـاءُ وَ الْأَرْضُ بِأَمْرِهِ تمام این کرات جویه که عـدد آنها را جز خالق آنها نمیدانـد و چه بسا بعض آنها چنـدین هزار برابر کره زمین و از کثرت بعـد آنها کوچک نمایان میشوند و چه بسا از کثرت بعد، مشاهده نمیشوند تمام آنها با آنچه در آنها است در این فضاء وسـیع بقدرت کامله حق بر جا است و تمام مأمور بامر او هستند بهمان نحوی که از ابتداء خلق شـده نه کهنه میشوند و نه سائیده، و نه نظم آنها بر هم میخورد و نه خسـته میشوند کسـی که این گونه قدرت دارد البته موقعی که شـما را از قبور خود بخوانـد آنی و فوری از قبور خود بیرون میشویـد و مراد از «امره» نظر به اینکه مفسـرین عقل و شـعوری برای آنها قائل نیستند فقط ذوی العقول را انس و جن و ملک میدانند، حمل کردند بر امر تکوینی که ایجاد و ابقاء آنها است و چون

مکرر گفته شده و آیات شریفه و اخبار بسیار دلالت دارد تمام عقل و شعور و معرفت و عبادت و اطاعت و تسبیح و تحمید دارند بر حسب امر او، تمام بدستور او قیام دارند و انجام تکلیف خود میکنند.

ثُمَّ إِذا دَعاکُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ بنفخه ثانیه اسرافیل چنانچه میفرماید وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ إِلی رَبِّهِمْ یَنْسِلُونَ (سوره یس آیه ۵۱) و گفتند معنای ینسلون یعنی بشتاب و فوری إِذا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۶] .... ص : ۳۷۹

وَ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ کُلٌّ لَهُ قانِتُونَ (۲۶)

و اختصاص باو دارد هر کس که در- آسمانها هستند و در زمین، تمام آنها برای او خاضع و خاشع هستند.

در جای دیگر میفرماید حافِظُوا عَلَی الصَّلَواتِ وَ الصَّلاهِ الْوُسْطی وَ قُومُوا لِلَّهِ قانِتِینَ (سوره بقره آیه ۲۳۸).

وَ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ که ملائکه باشند «و له» لام اختصاص است یعنی تمام عبد ذلیل او هستند و در تحت قدرت او.

وَ الْأَرْضِ از جن و انس بلکه جمیع مخلوقات سمائی و ارضی.

کُلٌّ لَهُ قانِتُونَ قنوت در نماز بمعنی دعا است و عرض حاجت با حال خضوع و خشوع چنانچه در حق مریم میفرماید یا مَرْیَمُ اقْنُتِی لِرَبِّکِ وَ اسْجُدِی وَ ارْکَعِی مَعَ الرَّاکِعِینَ (سوره آل عمران آیه ۴۳) بالجمله جمیع موجودات امکانی علوی و سفلی بلسان حال و قال اظهار ذلت و خواری و فقر و احتیاج در پیشگاه احدیت دارند وجودا و بقاء.

ای همه هستی زتو پیدا شده خاک ضعیف از تو توانا شده

زیر نشین علمت کائنات ما بتو قائم چه تو قائم بذات

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۷] .... ص : ۳۷۹

وَ هُوَ الَّذِی یَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ یُعِیدُهُ وَ هُوَ أَهْوَنُ عَلَیْهِ وَ لَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلی فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (۲۷)

و اوست آن خداوندی که ابتدا فرمود خلقت عالم را پس از آن هم قدرت دارد که عود دهد آنها را در قیامت و این عود آسانتر است بر او و از برای اوست مثل اعلی در آسمانها و زمین و او است عزیز و حکیم.

و نیز فرماید لِلَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ مَثَلُ السَّوْءِ وَ لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلی وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (سوره نحل آیه ۶۰).

وَ هُوَ الَّذِی یَبْدَؤُا الْخَلْقَ از عوالم مجردات و مادیات از علویات و سفلیات تماما نیست صرف بودند آنها را «هست» کرد بانحاء مختلفه همچو خدایی قدرت دارد.

ثُمَّ یُعِیدُهُ که بعد از فنا دو مرتبه زنده کند و بعد از نیستی هست کند.

وَ هُوَ أَهْوَنُ عَلَیْهِ بر خداوند آسان است و مشکل نیست. خلقت عرش بامور چه تفاوتی ندارد.

إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ (سوره یس آیه ۸۲) ولی در انظار کفار و مشرکین بلکه عامه ناس نبود را بود کردن اصعب است از اعاده معدوم، و اعاده اسهل است، اینها که منکر معاد هستند اصعب را اعتراف دارند و اسهل را انکار و محال میدانند.

وَ لَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلی هر چه کمال و حسن تصور کنی فرد اعلای او را خداوند متعال داراست علم، قدرت، عظمت، کبریایی، مستجمع جمیع کمالات چنانچه میفرماید وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنی فَادْعُوهُ بِها (سوره اعراف آیه ۱۸۰).

فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ اشاره به اینکه آثار علم و قدرت و سایر کمالات و مثل اعلی و اسماء حسنی تمام بمجرد بیان حضرت حق و نزول آیه شریفه نیست که منکرین اسلام و قرآن تکذیب کنند بلکه در آسمانها و زمین ظاهر و واضح و روشن است.

دل هر ذره را که بشکافی وحده لا شریک له گوید

و فی کل شی ء له آیه تدل بها انه واحد

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتریست معرفت کردگار

وَ هُوَ الْعَزِیزُ فی ذاته و صفاته.

الْحَکِیمُ فی افعاله و مخلوقاته و احکامه و رسله و کتبه و تشریعاته تمام موافق حکمت و مصلحت و بجا است.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۸] .... ص : ۳۸۰

ضَرَبَ لَکُمْ مَثَلاً مِنْ أَنْفُسِکُمْ هَلْ لَکُمْ مِنْ ما مَلَکَتْ أَیْمانُکُمْ مِنْ شُرَکاءَ فِی ما رَزَقْناکُمْ فَأَنْتُمْ فِیهِ سَواءٌ تَخافُونَهُمْ کَخِیفَتِکُمْ أَنْفُسَکُمْ کَذلِکَ نُفَصِّلُ الْآیاتِ لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ (۲۸)

ص: ۳۸۰

مثلی میزند خداوند برای شما از نفوس شما آیا راضی میشوید در آنچه که ملک طلق شخصی شما است شریکهایی در آنچه بشما روزی کرده ایم پس شما با آن شرکاء مساوی در مالکیت و تصرف باشید بلکه از آنها میترسید که تصرف در اموال شخصی شما کنند و شما را بر کنار کنند مثل خوفی که در نفوس خود دارید این چنین تفضیل میدهد خداوند آیات را برای قومی که عقل و شعور داشته باشند و تعقل کنند.

توضیح کلام اینکه اموال و املاک و نعمتهایی که در دست دارد چهار قسم است:

قسم اول: ملک یمین شخصی خود که بدست آورده با میراث یا بکدیمین و عرق جبین حاضر نیست احدی در آنها شرکت داشته باشد که هر نوع تصرفی بخواهد بکند حتی ملک خود قرار دهد خداوند تبارک و تعالی که مالک الملوک جمیع ما سوی اللّه است لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ چگونه در ملک خود شریک قرار میدهد.

قسم دوم: اموال مشترکه است مثل میراث بین ورثه و تجارتخانه ها که مشترک بین جمعیت است که هر کدام چنان خائف هستند و حواس خود را جمع می کنند که سایر شرکاء خیانت و زیاده روی در سهم این نکنند خداوند شریکی ندارد که خائف باشد که در سهم الهی تجاوزی بکند.

قسم سوم: اموالیست که بطور عاریه بدست او داده شده که هر وقت مالک مطالبه کند باید بآن رد کند، کسی بخدا بنحو عاریه نداده که از او پس بگیرد بلکه خداوند بنحو عاریه به بنده گانش عنایت فرموده و پس خواهد گرفت.

قسم چهارم: اموالیست که بسرقت و ظلم و تعدی و تجاوز بدست آورده مثل کسبهای حرام که اینها را مالک نیست و کلیه تصرفاتش حرام و مسئولیت دارد، خداوند از روی ظلم از کسی مالی نگرفته که خوف مسئولیت داشته باشد.

ضَرَبَ لَکُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِکُمْ بخود بیائید و در خود نظر کنید.

هَلْ لَكُمْ مِنْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ مِنْ شُرَكاءَ برای خود شریک قرار میدهید در اموال شخصی ملک یمین خود شما است.

فِي ما رَزَقْناكُمْ در آنچه خدا بشما تفضلا عنایت فرموده.

فَأَنْتُمْ فِيهِ سَواءٌ که او هم با شما مساوی باشد.

تَخافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ مثل اموال مشترکه که خوف از شریک دارید، خوف داشته باشید در اموال شخصی خود هرگز چنین نیست.

كَذلِكَ نُفَصِّلُ الْآياتِ این چنین خداوند بیان آیات خود را می کند اما لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ آدم عاقل درک میکند و پند می گیرد جاهل نادان بی شعور بی ادراک کجا متنبه شود و درک کند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۲۹] .... ص : ۳۸۲

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْواءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِينَ (۲۹)

بلکه متابعت کردند کسانی که ظلم کردند هواهای نفسانیه خود را- بدون علم و فهم و دانش پس کیست بتواند هدایت کند کسی را که خداوند در ضلالت بخودش واگذار نموده، دیگر قابل هدایت نیست و نیست از برای اینها ناصر و معینی.

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْواءَهُمْ شامل میشود جمیع مشرکین و کفار و ضالین و ظلمه و فساق و فجار و عاصین را، زیرا یا ظالم به دین هستند یا ظالم بغیر از انبیاء و اوصیاء و مؤمنین حتی بحیوانات یا ظالم بنفس که خود را در معرض عذاب دنیوی و اخروی در آوردند و محروم از مثوبات و فیوضات الهی کردند تمام از روی هواپرستی و خواهش های نفسانی است کأنه هوای نفس را خدای خود میدانند بهر کدام بگویی چرا چنین میکنی میگوید دلم میخواهد، چرا چنان نمیکنی؟ دلم نمیخواهد أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلى عِلْمٍ وَ خَتَمَ عَلى سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلى بَصَرِهِ غِشاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (سوره جاثیه آیه ۲۳) بِغَيْرِ عِلْمٍ که هیچ گونه دلیل و مدرکی بر عملیات خود ندارند فقط همان هوای نفس است.

فَمَنْ يَهْدِی مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ که خداوند او را بخود واگذار نمود، چون قلب سیاه شد قساوت گرفت، شیطان مسلط شد دنیا جلوه کرد گوش و چشم بسته شد چنانچه امروز بسیار مصداق پیدا کرده دیگر قابل هدایت نیست چنانچه میفرماید فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِی يُوعَدُونَ (سوره زخرف آیه ۸۳ سوره معارج آیه ۴۲).

وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِينَ رفقاء صمیمی و رؤساء دلسوز و هم مسلکان و هم قطاران، احدی آنها را یاری نمیکند تمام گرفتار خود هستند الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ (سوره زخرف آیه ۶۷) يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ (سوره عبس آیه ۳۴ الی ۳۷).

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۰] .... ص : ۳۸۳

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْها لا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۳۰)

پس بر پایدار صورت خود را از برای دینی که حنیف، پاک و پاکیزه و خالی از هر عیب و نقصی است که خداوند فطرت جمیع ناس را بر او قرار داده و خلق فرموده، تغییر پذیر نیست در امر خلقت الهی، این است دین بر پا و ثابت و لکن اکثر ناس نمیدانند.

اخبار بسیاری داریم در تفسیر فطره باسلام و بتوحید و بمعرفت و برسالت رسول و ولایه و تمام اینها بیان مصادیق است و ما بپردازیم به تفسیر:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ اقامه وجه، توجه است.

لِلدِّينِ حَنِيفاً توجه بدین حفظ دین است، و نگاه داری از آفات و مضرات به بیان عقائد و اخلاق و احکام شرع و عمل بر طبق آن، و دفع دشمنان دین چه مشرکین و کفار و ضالین و مضلین باشند چه فساق و فجار و ظلمه یا به جهاد یا باجراء حدود یا بمواعظ و نصایح یا بکشتن و کشته شدن.

ترویج دین بهر چه زمان اقتضاء کند گاهی به کشته گشتن و گاهی به کشتن است

و این خطاب اگر چه متوجه پیغمبر است و لکن وظیفه تمام مسلمین است که هم خود را نگاه دارند، قدمی بر خلاف دین بر ندارند، هم دیگران را حتی المقدور دلالت کنند و این دین

مقدس اسلام حنیف است، تمام عین صلاح و موافق با حکمت و مصلحت و خالی از فساد و عیب و نقص است که ملت ابراهیم است.

فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها که اصلا خلقت جن و انس برای این بود وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ (سوره ذاریات آیه ۵۶) و در عالم ذر از تمام اقرار گرفت وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی الایه (سوره اعراف آیه ۱۷۲) و از تمام انبیاء عهد و میثاق گرفت وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ لَما آتَیْتُکُمْ مِنْ کِتابٍ وَ حِکْمَةٍ ثُمَّ جاءَکُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَکُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ قالَ أَ أَقْرَرْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلی ذلِکُمْ إِصْرِی قالُوا أَقْرَرْنا، قالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَکُمْ مِنَ الشَّاهِدِینَ (سوره آل عمران آیه ۸۱) و از حضرت رسالت است فرمود

«کل مولود یولد علی الفطره حتی یکون ابواه هما الذان یهودانه و ینصرانه و یمجسانه».

لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ تغییر پذیر نیست.

ذلِکَ الدِّینُ الْقَیِّمُ دین ثابت پا بر جا تا دامنه قیامت.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ در کفر و شرک و ضلالت افتادند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۱] .... ص : ۳۸۴

مُنِیبِینَ إِلَیْهِ وَ اتَّقُوهُ وَ أَقِیمُوا الصَّلاهَ وَ لا تَکُونُوا مِنَ الْمُشْرِکِینَ (۳۱)

رجوع میکنید به سوی پروردگار و پرهیز میکنید از مخالفت او، و بر پا میدارید نماز را و نبوده باشید از مشرکین.

مُنِیبِینَ إِلَیْهِ کأنه جواب از سؤال مقدر است که سؤال میکنند که این دین قیم چیست که فطره الهی بر او است و اکثر ناس نمیدانند. جواب اینکه، انا به میکنید بسوی خداوند انابه انقطاع و رجوع است و لذا توبه را انابه میگویند که رجوع از معصیت است بسوی طاعت و اینجا رجوع از شرک و کفر و توجه بغیر خدا است بسوی پروردگار و توجه باو که مفاد «فَأَقِمْ وَجْهَکَ» است.

وَ اتَّقُوهُ تقوی درجاتی و مراتبی دارد، تقوای از شرک و کفر و ضلالت که مرادف با

ایمان است. تقوای از معاصی کبار و ترک اصرار بر صغار و ترک منافیات مروت که مرادف با عدالت است و تقوای از توجه بغیر، در امور، که معنی خلوص است مخصوصا در عبادات که شرط صحت عبادت است، تقوای از کلیه معاصی که قریب المعنی با عصمت است تا درجه عصمت و فوق عصمت حتی تقوی از ترک اولی که تمام این مراتب در این دین قیم داخل است.

وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ که رکن اعظم دین است «

الصلاه عمود الدین، قربان کل تقی،

معراج المؤمن،

عنوان صحیفه المؤمن، ان قبلت قبل ما سواها و ان ردت رد ما سواها و تارکها کافر و تضییعها یورث زوال الایمان عند النزع»

و غیر اینها.

وَ لا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ نه شرک در عبادت و نه شرک در صفات و نه شرک در افعال بلکه نظر، بکلی از غیر او برداشته شود که شرک نظری گفتیم، نه بکسب خود، نه بغیر خود، نه برئیس و نه به کار فرما و نه بمال و نه بجاه، تمام متوجه او باشد و بس، و گفتیم مراتب توحید پنج مرتبه است: ذاتی، صفاتی، افعالی، عبادتی، نظری.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۲] .... ص : ۳۸۵

مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَ كانُوا شِيَعاً كُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ (۳۲)

از کسانی که تفرقه پیدا کردند در دین خود، و بودند گروه گروه و دسته دسته و احزاب مختلفه هر حزبی بآنچه نزد آنها است فرحناک و خورسند هستند.

مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ عطف به مشرکین باشد یعنی «و لا تکونوا من الذین فرقوا دینهم».

و ممکن است بیان «الْمُشْرِكِينَ» باشد، بهمان شرک بمعنای اعم که توضیح داده شد و این اقرب است اما مشرکین در الوهیت و پرستش بعضی بت و بعضی آفتاب، بعضی گاو، بعضی گوساله، بعضی مجسمه بعضی ملائکه بعضی جن بعضی آتش بعضی انبیاء. و اما کفار یهود هفتاد و یک فرقه شدند یک حق و هفتاد باطل، نصاری هفتاد و دو فرقه یک حق و بقیه باطل چنانچه پیغمبر فرمود:

«ستفترق امتی ثلاث و سبعین فرقه»

یک حق و بقیه باطل میفرماید نباشید از فرق- باطله دین قیم یکیست؟ ادیان باطله هزار، صراط مستقیم یکیست، سبل شیطان هزار.

وَ كانُوا شِيَعاً شعبه شعبه، طايفه طايفه، دسته دسته، حزب حزب.

ص: ۳۸۵

كُلَّ حِزْبٍ بِما لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ هر حزبی طریقه خود را حق میداند و بقیه را باطل و بطریقه خود فرحناک است حتی فساق و فجار و این جوانان و دختران که خود را روشنفکر میدانند و متدینین را امّل و کهنه پرست میشمارند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۳] .... ص : ۳۸۶

وَ إِذا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ ثُمَّ إِذا أَذاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً إِذا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ (۳۳)

و زمانی که تماس کرد مرد مرا ضرری و متوجه شد بآنها، میخوانند پروردگار خود را و انابه میکنند بسوی او پس از آنکه خداوند چشانید آنها را یک قسمت رحمت و نجات داد آنها را از آن ضرر در این موقع جماعتی از آنها بپروردگار خود شرک میآورند.

نوع بشر همین است حال آنها در موقع گرفتاری و بیچارگی و درماندگی در خانه خدا میرود، از علما التماس دعا دارند، ختم می طلبند، استخاره میکنند، متوسل میشوند بائمه طاهرین و قمر بنی هاشم و امام زادگان لکن همین که حاجتشان برآورده شد و رفع گرفتاری آنها شد چنان غفلت او را میگیرد که گویا اصلا ضرری باو متوجه نشده و پیشامدی رخ نداده هم چنان میرود بطرف همان طریقه که داشته.

إِذا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ تعبیر بفریق برای اینست که ممکن است بعضی متنبه شوند و دست از طریق باطل بردارند و طریقه حقه را اتخاذ کنند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۴] .... ص : ۳۸۶

لِيَكْفُرُوا بِما آتَيْناهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۳۴)

سبب اینکه متنبه نمیشوند و همان طریقه باطله خود را میگیرند برای اینست که کافر میشوند بآنچه ما بآنها عنایت کردیم پس متمتع میشوند بآن هواهای نفسانی خویش، زود باشد که بدانند عاقبت کار آنها بکجا انجام میگیرد.

لِيَكْفُرُوا بِما آتَيْناهُمْ اگر مریض سخت بوده رفع مرضش را بطبیب و دکتر و دارو میداند، اگر در حبس و زندان و شکنجه بوده نجاتش را بتوسط فلان، و اقدام فلان، میپندارد، اگر فقیر و بی بضاعت بوده رفع آن را مستند بکسب خود و همراهی دیگران و بالجمله باسباب ظاهریه

استناد میدهد یا به بخت و پیشانی خود میدهد و کافر میشود بآنچه خداوند باو تفضل فرموده و غافل از اینکه اسباب هم مقهور تحت قدرت قادر متعال است «ای سبب از تو، مسبب هم زتو».

خواجه پندارد که روزی ده دهد این نپندارد که روزی ده دهد

فَتَمَتَّعُوا در تعقیب هواهای نفسانی خود و لذائذ جسمانی دنیوی و خوش گذرانی و فسق و فجور و طغیان و سرکشی و ظلم و تعدی و حب مال و جاه و کفر و شرک و هر چه که بوده بیشتر میرود اینها قلبشان سیاه شده قساوت گرفته شکمهای آنها از حرام پر شده، نطفه های آنها از حرام منعقد شده شیطان بر آنها مسلط شده در جامعه کفار و فسقه و اهل ضلالت تربیت شده با اشخاص فاسد معاشرت و دوستی و رفاقت و هم مجلسی و هم پیاله ای داشته دیگر قابل هدایت نیستند.

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ هم بر خود آنها معلوم میشود و هم بر شما که بچه عقوبتی هلاک میشوند و بچه عذابی در حین نزع و قبر و برزخ و قیامت دچار میشوند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۵] .... ص : ۳۸۷

أَمْ أَنْزَلْنا عَلَيْهِمْ سُلْطاناً فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِما كانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ (۳۵)

آیا ما نازل کرده ایم بر آنها سلطان و دلیل و حجتی پس او به آنها تکلم بنماید و بگوید و اثبات کند به آنچه که بودند باو شرک میآوردند یعنی هیچگونه دلیلی و حجتی و برهانی و مدرکی برای مسلک و طریقه خود ندارند.

أَمْ أَنْزَلْنا عَلَيْهِمْ سُلْطاناً دلیل آنها فقط اینست که بگویند إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلى أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ- إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلى أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ (سوره زخرف آیه ۲۲ و ۲۳) و خداوند میفرماید إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آباءَهُمْ ضالِّينَ فَهُمْ عَلى آثارِهِمْ يُهْرَعُونَ (سوره صافات آیه ۶۹ و ۷۰) یا بگویند وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً قالُوا وَجَدْنا عَلَيْها آباءَنا وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها (سوره اعراف آیه ۲۸) یا بگویند ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى (سوره زمر آیه ۳) و امثال اینها و اینها هم بهانه است و الا مدرک آنها همان قساوت قلب و هواهای نفسانیست.

فَهُوَ يَتَكَلَّمُ تعبیر بتکلم تشبیه است که آن دلیل و برهان و سلطان به آنها بگوید

و راهنمایی کند بآن طریقه باطله خود، بلی سلطان آنها شیطان است که مسلط شده بر آنها چنانچه خداوند میفرماید إِنَّهُ لَیْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَی الَّذِینَ یَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِینَ هُمْ بِهِ مُشْرِکُونَ (سوره نحل آیه ۹۹ و ۱۰۰) و سلطان آنها هوای نفس است چنانچه میفرماید أَ فَرَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلی عِلْمٍ وَ خَتَمَ عَلی سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلی بَصَرِهِ غِشاوَةً فَمَنْ یَهْدِیهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَ فَلا تَذَکَّرُونَ (سوره جاثیه آیه ۲۳) و سلطان آنها حب دنیا و زخارف آن است که فرمود

«حب الدنیا رأس کل خطیئه»

بِما کانُوا بِهِ یُشْرِکُونَ چه مدرکی برای این اصنام تراشیده خود، و مصنوع خود و جماد صرف که لا یسمن و لا یغنی من جوع است، دارند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۶] .... ص : ۳۸۸

وَ إِذا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِها وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَیِّئَةٌ بِما قَدَّمَتْ أَیْدِیهِمْ إِذا هُمْ یَقْنَطُونَ (۳۶)

و زمانی که بچشانیم و عنایت کنیم مردم را رحمتی پس فرحناک میشوند بآن نعمت و رحمت و اگر اصابه کند آنها را بلائی و مصیبتی بواسطه آنچه بدست خود از معاصی بجا آورده اند در این هنگام مأیوس و ناامید میگردند.

وَ إِذا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مثل صحت جسم و سعه روزی و امنیت و سلامتی و جاه و مقام و دولت و ثروت و مکنت.

فَرِحُوا بِها نه از جهت آنکه خداوند بآنها عنایت کرده بلکه از جهت اینکه موافق هواهای نفسانی و تمایل است بآنها خشنود و خرم میشوند و غفلت آنها را میگیرد و بکلی از خدا و دین دور میشوند و در طغیان و معاصی زیاده روی میکنند انسان باید در موقعی که نعمتی از پروردگار بآن افاضه شد شکر گذار نعمت باشد و بداند از جانب او است و در عبادت و بندگی او بکوشد. تا مشمول بیشتر و بالاتر نعم او بشود چنانچه میفرماید لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ وَ لَئِنْ کَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ (سوره ابراهیم آیه ۷).

وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَیِّئَةٌ بلائی، مصیبتی، مرضی، فقری، گرفتار ظالمی، قحطی، تصادفی و سایر مصائب، آنها را اصابت کند آنهم در اثر بِما قَدَّمَتْ أَیْدِیهِمْ است که

گفتیم معاصی قطع نظر از عقوبات اخروی در همین دنیا ده ضرر دارد که یکی از آنها نزول بلا و مصیبت است که میفرماید ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ (سوره شوری آیه ۳۰) با ضررهای دیگر بعد از رحمت، سلب توفیق، تسلط شیطان، ضعف ایمان، سیاهی قلب و غیر اینها.

إِذا هُمْ یَقْنَطُونَ قنوط ناامیدیست چون نظر به خدا ندارند که قدرت دارد دفع کند و اسباب ظاهریه هم ندارند، مأیوس و ناامید میشوند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۷] .... ص : ۳۸۹

أَ وَ لَمْ یَرَوْا أَنَّ اللَّهَ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ وَ یَقْدِرُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ (۳۷)

آیا نمی بینند اینکه خداوند بسط میدهد روزی را از برای هر که بخواهد و تنگ میگیرد برای دیگری بدرستی که در این بسط و تقدیر آیاتیست برای قومی که ایمان میآورند.

نظر به اینکه افعال الهی تمام موافق حکمت و مصلحت است و آنچه میکند عین صلاح است و حال بندگان خود را میداند که زید مثلا صلاح او در بسط است و غنا و عمر و در تضییق و فقر، چنانچه در حدیث قدسی است میفرماید

«ان من عبادی من لا یصلحه الا الغنی فان افقرته لافسده ذلک و ان من عبادی من لا یصلحه الا الفقر فان اغنیته لافسده ذلک فمن لم یصبر علی بلائی و لم یرض بقضایی فلیطلب ربا سوای و لیخرج من ارضی و سمائی»

و حکم و مصالح آن را جز خدا نمیداند و آنچه که بتوان از آیات شریفه و اخبار آل اطهار استفاده نمود چند چیز است:

۱- اینکه بعض بنده گان ضعیف الایمان تا مادامی که در توسعه است بعبادت و بنده گی قیام دارد و اگر بر او تضییق شد کلمات کفرآمیز از او صادر میشود و از دین خارج میشود و بسا بعض دیگر بعکس که اگر روی غنا و ثروت را دید طاغی و باغی میشود و از دین بیرون میرود.

۲- امتحان بنده گان است که در غنی شکر گذاری میکند یا نمیکند و در فقر صبر و تحمل دارد یا ندارد.

۳- ادعیه و اعمال صالحه و احسان به بنده گان بسا مورث توسعه میشود و معاصی و بخل

و بعض صفات خبیثه بسا باعث فقر میگردد.

۴- بسا نسبت به کفار و ظلمه، توسعه و غنی، بلا و عقوبت آنها است چنانچه میفرماید وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ (سوره ال عمران آیه ۱۷۸) و فقر و ضیق نسبت به مؤمن لطف و عنایت او است برای اینکه آلوده به زخارف دنیوی نشود و اجرش در قیامت زیاد شود و حکم دیگر، لذا میفرماید:

أَ وَ لَمْ یَرَوْا أَنَّ اللَّهَ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ وَ یَقْدِرُ چه بسیار غنای یک نفر امتحان چندین نفر است و فقر دیگری امتحان جماعتی می گردد ولی درک این حکم و مصالح را نمی کنند مگر مؤمنین که می فرماید: إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۸] .... ص : ۳۹۰

فَآتِ ذَا الْقُرْبی حَقَّهُ وَ الْمِسْکِینَ وَ ابْنَ السَّبِیلِ ذلِکَ خَیْرٌ لِلَّذِینَ یُرِیدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۳۸)

پس باید بدهی صاحب قرابت را حق او را و مسکین و ابن سبیل و این اداء حق ذوی الحقوق بهتر است برای کسانی که اراده میکنند خلوص و قربت للّه را و اینها خودشان رستگاران هستند.

فَآتِ ذَا الْقُرْبی حَقَّهُ اخبار بسیار داریم از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام و از ابی سعید خدری که ذا القربی فاطمه است و حق او فدک است و شرحش بطور مختصر که منافی با وضع تفسیر نباشد اینست که: فدک ملک خدیجه بود یهود در مدینه بحیل و وسائلی تصرف کرده بودند و چون پیغمبر هجرت فرمود بمدینه، یهود آمدند و فدک را تقدیم حضرت کردند این آیه نازل شد که این فدک چون از خدیجه بوده و وارثش فاطمه است پس حق فاطمه است باو رد فرما حضرت بفاطمه دادند و سه سال قبل از رحلت حضرت رسول اللّه در تصرف فاطمه بود و مال الاجاره آن را صرف فقراء مسلمین می نمود و چون ابی بکر بر سر پا شد عمال خود را فرستاد تا عمال فاطمه را از فدک بیرون کردند و آن را تصرف نمود و استتار کرد بشهادت اوس بن حدثان و عایشه و حفصه که پیغمبر فرمود «انا معاشر الانبیاء لا نورث ما ترکناه صدقه» و این کلام از جهات بسیار باطل است:

۱- خلاف نص قرآن است که فرمود وَ وَرِثَ سُلَیْمانُ داوُدَ (سوره نمل آیه ۱۶) و از قول زکریا که عرض کرد فَهَبْ لِی مِنْ لَدُنْکَ وَلِیًّا یَرِثُنِی وَ یَرِثُ مِنْ آلِ یَعْقُوبَ (سوره مریم آیه ۵- ۶).

۲- این میراث خدیجه بود نه میراث پیغمبر چنان که از خود این جمله استفاده میشود، که حق فاطمه قبل از رحلت پیغمبر بوده و میراث حق وارث است بعد از وفات مورث.

۳- عنوان میراث نبوده که پیغمبر در زمان حیات نحله فاطمه قرار داد.

۴- تکذیب فاطمه رد شهادت خدا است که باتفاق سنی و شیعه آیه تطهیر فاطمه را شامل میشود و جزء اهل بیت است.

۵- از فاطمه مطالبه شاهد کردن، خلاف ضروری دین است که فرمود

«البینه علی المدعی و الیمین علی من انکر».

۶- شهادت امیر المؤمنین و ام ایمن و حسنین را رد کردن با اینکه ام ایمن اقرار گرفت از ابی بکر که پیغمبر فرمود ام ایمن از اهل بهشت است.

۷- اگر فاطمه حقی نداشت چرا ابی بکر نامه رد فدک را بفاطمه داد و اگر حق داشت چرا عمر پاره کرد.

۸- اگر فاطمه حق نداشت چرا عمر بن عبد العزیز فدک را رد کرد ببنی هاشم معلوم بود که سابقین، غاصبین بودند و همچنین در بنی عباس که باز برگردانیدند بائمه (ع) ۹- اگر شهادت عایشه صدق است چرا خانه پیغمبر را تصرف کرد و شیخین را در آنجا دفن نمود.

۱۰- اگر دفن در خانه پیغمبر (ص) جایز بود چرا مانع شد از دفن حضرت مجتبی (ع) و گفت خانه من است و بجمیع آنچه ذکر شد در اخبار ذکر شده.

وَ الْمِسْکِینَ وَ ابْنَ السَّبِیلِ که حق آنها از صدقات و زکوات است که در قرآن میفرماید إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلْفُقَراءِ وَ الْمَساکِینِ الی آخر الایه (سوره توبه آیه ۶۰).

ذلِکَ خَیْرٌ لِلَّذِینَ یُرِیدُونَ وَجْهَ اللَّهِ که به داعی قربت و خلوص باشد نه ریا و سمعه.

وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ که فلاح و رستگاری در اداء زکوات است خالصا لوجه اللَّه.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۳۹] .... ص : ۳۹۲

وَ ما آتَیْتُمْ مِنْ رِباً لِیَرْبُوَا فِی أَمْوالِ النَّاسِ فَلا یَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ وَ ما آتَیْتُمْ مِنْ زَکاةٍ تُرِیدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولئِکَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ (۳۹)

و آنچه میدهید بطمع زیادتی در اموال ناس- پس زیادتی ندارد نزد خداوند و آنچه میدهید از زکاه و اراده میکنید قربه الی اللَّه خالصا لوجه اللَّه پس اینها چندین ضعف میبرند.

توضیح کلام اینکه به این معنی است که چیزی را بدهد و در عوض زیادتی بگیرد و این سه قسم است:

قسم اول اینکه قرض بدهد و شرط زیادتی بکند این حرام بلکه جنگ با خدا و رسول است چنانچه میفرماید الَّذِینَ یَأْکُلُونَ الرِّبا لا- یَقُومُونَ إِلَّا کَما یَقُومُ الَّذِی یَتَخَبَّطُهُ الشَّیْطانُ مِنَ الْمَسِّ ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قالُوا إِنَّمَا الْبَیْعُ مِثْلُ الرِّبا وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَیْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبا (سوره بقره آیه ۲۷۵) و نیز میفرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ذَرُوا ما بَقِیَ مِنَ الرِّبا إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ (سوره بقره آیه ۲۷۸ و ۲۷۹) و از این آیه بوی کفر برخاسته میشود و امروز معمول تمام بانکها و تجارت خانه ها و ادارات و بسیاری از افراد ناس است.

قسم دوم اینکه قرض میدهد ولی شرط زیاده نمیکند و لکن طمع آن را دارد که در موقع اداء مدیون زیادتر رد کند یا هدیه و تحفه میدهد بامید اینکه طرف مقابل بیشتر و بهتر باو رد کند که گفتند کاسه جایی رود که باز آورد شاه قدح مثلا خانه عروس و داماد یا مسافرین که از سفر می آیند چشم روشنی میدهند بطمع سوغات و امثال اینها، این حرام نیست ولی اجر و ثواب ندارد و این آیه این قسم را بیان میفرماید.

وَ ما آتَیْتُمْ مِنْ رِباً لِیَرْبُوَا فِی أَمْوالِ النَّاسِ حرام نیست لکن فَلا یَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ اجر و ثوابی ندارد.

قسم سوم. اینکه میدهد خالصا لوجه اللّه مثل زکوات و اخماس و صدقات و صله ارحام و بذل فی سبیل اللّه بامید اینکه خداوند باضعاف مضاعف باو عنایت فرماید که جزء اخیر آیه میفرماید:

وَ ما آتَیْتُمْ مِنْ زَکاهٍ تُرِیدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولئِکَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ باضعاف مضاعف چنانچه میفرماید: مَثَلُ الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ کَمَثَلِ حَبَّهٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ فِی کُلِّ سُنْبُلَهٍ مِائَهُ حَبَّهٍ وَ اللَّهُ یُضاعِفُ لِمَنْ یَشاءُ (سوره بقره آیه ۲۶۱).

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۰] .... ص : ۳۹۳

اللَّهُ الَّذِی خَلَقَکُمْ ثُمَّ رَزَقَکُمْ ثُمَّ یُمِیتُکُمْ ثُمَّ یُحْیِیکُمْ هَلْ مِنْ شُرَکائِکُمْ مَنْ یَفْعَلُ مِنْ ذلِکُمْ مِنْ شَیْ ءٍ سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ (۴۰)

خداوند متعال آن خدایی است که شما را خلق فرمود پس از آن روزی بشما داد پس از آن شما را میرانید پس از آن شما را زنده میکند آیا از شرکاء شما که شریک بر او قرار دادید یکی از این کارها را نسبت بشما انجام میدهد منزه است خداوند عالم و بالاتر است از آنچه شرک میآورند.

اللَّهُ الَّذِی خَلَقَکُمْ اولا از خاک پس از آن از نطفه و علقه و مضغه و لحم و عظام و صورت بندی و افاضه روح.

ثُمَّ رَزَقَکُمْ تا مادامی که در رحم بودید بتوسط ناف روزی شما را میدهد پس از تولد شیر مادر تا موقعی که بتوانید از اطعمه و اشربه دنیوی استفاده کنید روزی شما در دفتر الهی ثبت شده وَ فِی السَّماءِ رِزْقُکُمْ وَ ما تُوعَدُونَ (سوره و الذاریات آیه ۲۲) از خوردن و لباس و سایر انحاء روزی.

ثُمَّ یُمِیتُکُمْ چون اجل رسید و مدت سر آمد.

ثُمَّ یُحْیِیکُمْ یوم القیمه هَلْ مِنْ شُرَکائِکُمْ از اصنام و آتش و گاو و گوساله و شمس و قمر و غیر اینها.

مَنْ یَفْعَلُ مِنْ ذلِکُمْ مِنْ شَیْ ءٍ خلق میکنند روزی میدهند می میرانند زنده میکنند سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ.

ظَهَرَ الْفَسادُ فِی الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِما کَسَبَتْ أَیْدِی النَّاسِ لِیُذِیقَهُمْ بَعْضَ الَّذِی عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ (۴۱)

ظاهر شد فساد در روی زمین و روی آب بسبب آنچه کسب کرده دستهای مردم تا اینکه بچشاند بآنها بعض آنچه که بودند عمل میکردند باشد که آنها برگردند و رجوع کنند.

ظَهَرَ الْفَسادُ فِی الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ ظهور فساد بلاها و مصائب و عقوبات و گرفتاریها و شدائد و بیچارگیها و درماندگیها و پریشانیها و امراض مهلکه و تسلط ظلمه و سلب نعم و قطع مطر و ضیق معیشت و نقصان ارزاق و سایر بلیات که سر تا سر جامعه را گرفته در اطراف دنیا نقاط زمین و صفحه دریا در اثر اعمال سیئه و اخلاق فاسده و عقائد باطله و ظلم و تعدی و ترک فرائض و اشتغال بملاهی و بی اعتنایی بدین و مقدسات دین و بی عفتی و بی عصمتی و ترک اداء حقوق و جنگ و جدال و خون ریزی و عداوت با یکدیگر و زد و خورد و قطع رحم و عقوق والدین و هزار مفسده دیگر که میفرماید:

بِما کَسَبَتْ أَیْدِی النَّاسِ و در اخبار بسیاری داریم که آثار هر معصیت را بیان میفرماید که چه عقوبت و بلائی متوجه میشود و چون این اخبار مفصل است بلکه یک باب برای آنها مبوب کرده اند «باب تفسیر الذنوب و عقوباتها» نقلش از وضع تفسیر خارج است و مکرر بیان کرده ایم آثار معاصی را از قساوت قلب، سیاهی دل، ضعف ایمان، سلب نعم، نزول بلا، تسلط شیطان زوال دین، و بعد از رحمت، سلب توفیق، تسلط ظالم، کوتاهی عمر و غیر اینها.

لِیُذِیقَهُمْ بَعْضَ الَّذِی عَمِلُوا این بلاها اثر بعض آنچه که عمل میکنند اگر بخواهد بجمیع آنها بگیرد جنبنده ای روی زمین باقی نمی ماند وَ لَوْ یُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ ما تَرَکَ عَلَیْها مِنْ دَابَّةٍ (سوره شوری آیه ۶۱) وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَةٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ وَ یَعْفُوا عَنْ کَثِیرٍ (سوره شوری آیه ۳۰).

لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ لکن هیهات هیهات که متنبه شویم و دست برداریم بلکه روز بروز در تزائد میافزائیم.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۲] .... ص : ۳۹۵

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ كانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ (۴۲)

بفرما باین مشرکین و کفار سیر کنید در زمین پس نظر کنید که چگونه بوده عاقبت کسانی که از قبل بودند که بودند اکثر آنها مشرکین.

قوم نوح، عاد، ثمود، قوم ابراهیم، قوم لوط، قوم شعیب، فرعونیان که بچه عقوباتی هلاک شدند یا بغرق مثل قوم نوح یا بباد سموم مثل عاد یا بصیحه و صاعقه مثل ثمود یا بامطار حجاره مثل قوم لوط یا بخسف مثل قارون و غرق فرعونیان بلکه نزدیک بشما قوم ابرهه و اصحاب فیل.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ سیر فکری و تدبری و عبرت گیری.

فَانْظُرُوا نظر تنبهی و بخود آمدن و متذکر شدن.

كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ که خداوند انبیاء و مؤمنین بآنها را نجات داد و مکذبین آنها را و مخالفین آنها را هلاک فرمود.

كانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ که اکثریت بت پرست بودند مثل قوم نوح و ابراهیم و ابدا بتهای آنها از آنها دادرسی نکردند و از عذاب الهی نجات ندادند بترسید و متنبه شوید.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۳] .... ص : ۳۹۵

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ (۴۳)

پس بپا بدار وجه خود را از برای دین ثابت و بر پا از پیش آنکه بیاید روزی که دیگر برگشتن نداشته باشد برای او از جانب خداوند روزی که از یکدیگر جدا میشوند و فرقه فرقه میشوند.

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ در اقامه دین و بیان احکام آن و تبلغ رسالت کوتاهی نفرما چنانچه در جای دیگر میفرماید فَاصْدَعْ بِما تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ إِنَّا كَفَيْناكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ- الی قوله تعالی- وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ (سوره حجر آیه ۹۴ الی ۹۹) نظر به اینکه در انبیاء و رسل جای تقیه و خود داری نیست چنانچه نوح در مقابل یک دنیا مشرک و همچنین ابراهیم و لو منجر به قتل و اسیری و انحاء اذیت بشود حتی سنگسارش کنند و در آتش اندازند

و بدار زنند و زنده زیر خاک کنند و بلاها و جسارتهای دیگر بخلاف ائمه و مؤمنین که میفرماید

«التقیه دینی و دین آبائی»

و میفرماید

«لا دین لمن لا تقیه له»

لذا میفرماید فَأَقِمْ وَجْهَکَ لِلدِّینِ الْقَیِّمِ تا آخرین نفس که در خطبه الوداع حدیث ثقلین را بیان فرمود.

مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَ یَوْمٌ لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ اجل رسید تکلیف پیغمبر ما همین اندازه بود پس از رحلت خداوند حفظ میفرماید إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّکْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ (سوره حجر آیه ۹) و در عهده ائمه (ع) و مؤمنین است حتی المقدور باید نگاه داری کنند.

یَوْمَئِذٍ یَصَّدَّعُونَ روز قیامت از هم جدا میشوند فَرِیقٌ فِی الْجَنَّهِ وَ فَرِیقٌ فِی السَّعِیرِ (سوره شوری آیه ۷) و بیان فرق کفار و اهل جهنم و درکات متفاوته آنها و درجات مؤمنین در جنت قبلا- بیان نمودیم، اعاده لازم نیست غایه الامر در آیه سابقه فرمود وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ یَوْمَئِذٍ یَتَفَرَّقُونَ (آیه ۱۴) و در اینجا میفرماید «یَوْمَئِذٍ یَصَّدَّعُونَ».

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۴] .... ص : ۳۹۶

مَنْ کَفَرَ فَعَلَیْهِ کُفْرُهُ وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِأَنْفُسِهِمْ یَمْهَدُونَ (۴۴)

کسی که کافر شد پس بر ضرر او است همان کفر او، و کسی که عمل صالح کرد پس برای نفوس خودشان آماده میکنند.

هر کس نتیجه عمل خود را می برد قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ (سوره اسراء آیه ۸۴).

بلبل بباغ و جغد بویرانه تاخته هر کس بقدر همت خود لانه ساخته

الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرا فشر فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ (سوره زلزال آیه ۷ و ۸) مَنْ عَمِلَ سَیِّئَهً فَلا یُجْزی إِلَّا مِثْلَها وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثی وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ یُرْزَقُونَ فِیها بِغَیْرِ حِسابٍ (سوره مؤمن آیه ۴۰) مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ فَلَهُ خَیْرٌ مِنْها وَ مَنْ جاءَ بِالسَّیِّئَهِ فَلا یُجْزَی الَّذِینَ عَمِلُوا السَّیِّئاتِ إِلَّا ما کانُوا یَعْمَلُونَ (سوره قصص آیه ۸۴) مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها وَ مَنْ جاءَ بِالسَّیِّئَهِ فَلا یُجْزی إِلَّا مِثْلَها وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ (سوره انعام آیه ۱۶۰) و غیر اینها از آیات و اخبار.

مَنْ کَفَرَ فَعَلَیْهِ کُفْرُهُ عقوبت کفر بر او متوجه میشود و این از باب مثال است مشرک

عقوبت شرک را دارد ضال و مضل عقوبت ضلالت و اضلال را دارد ظالم عقوبت ظلم فاسق عقوبت فسق و هکذا.

وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً بشرط ایمان چون شرط صحت کل عبادات است.

فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ برای خود تهیه میکنند و نگاهداری.

برگ عیشی بگور خویش فرست کس نیارد ز پس تو پیش فرست

تمام در دفتر الهی ثبت میشود و خردلی، فرو گذار نمیکنند حتی اگر قصد چیزی کرد و- موفق نشد ثبت میشود.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۵] .... ص : ۳۹۷

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْكافِرِينَ (۴۵)

برای این که جزا میدهد خداوند، کسانی را که ایمان آوردند و عمل کردند باعمال صالحه از فضل و کرم خود محققا او دوست نمیدارد کافران را.

مسئله: آنچه خداوند باهل ایمان و بنده گان صالح خود از انبیاء و اوصیاء و اولیاء و متقین و سایر مؤمنین عنایت میفرماید از راه تفضل و کرم است نه از راه استحقاق و طلب کاری

«کل نعمک ابتداء»

زیرا اگر کسی همه دنیا را داشته باشد و تمام آنها را صرف عبادت کند برابری با کوچکترین نعم الهی نمیکند و بقدر خردلی نفعی بر خدا ندارد زیرا غنی بالذات است آنچه عنایت کند چه در دنیا و چه در آخرت از راه تفضل است حتی پیغمبر اکرم که اشرف مخلوقات است میفرماید من هم از راه تفضل بهشت میروم زیرا تمام عبادات آن حضرت و تبلیغاتش برابری نمیکند با همین نعمت که او را اشرف ممکنات قرار داده بلی تفضل قابلیت محل میخواهد و ایمان و اعمال صالحه قابلیت میآورد لذا میفرماید:

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنْ فَضْلِهِ لا من استحقاقهم.

إِنَّهُ لا- يُحِبُّ الْكافِرِينَ مسئله: حب و بغض و غضب و رحمت نسبت بخداوند چون محل حوادث نیست و تغییر در ساحت قدسش روا نیست بعنایت و مجاز است یعنی آثار حب و بغض و رضا و سخط و رحمت و غضب را بار میفرماید و معنی لا یحب الکافرین اینست که هیچگونه تفضلی در حق آنها

نمی فرماید و مشمول هیچگونه رحمتی نمیشوند و این منحصر به کفار نیست بلکه تمام اهل عذاب از این فیض محروم هستند بلکه قسم یاد کرده چنانچه امیر المؤمنین در دعای کمیل عرض میکند

«لکنک تقدست اسماؤک اقسمت ان تملأها من الکافرین من الجنه و الناس اجمعین و ان تخلد فیها المعاندین».

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۶] .... ص : ۳۹۸

وَ مِنْ آیاتِهِ أَنْ یُرْسِلَ الرِّیاحَ مُبَشِّراتٍ وَ لِیُذِیقَکُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ لِتَجْرِیَ الْفُلْکُ بِأَمْرِهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ (۴۶)

و از آیات پروردگار اینست که ارسال میفرماید بادها را که بشارت میدهند و هر آینه میچشانند شما را از رحمت خود و هر آینه جاری میفرماید کشتی ها را بامر خود و هر آینه طلب میکنید و بدست میآورید از فضل او شاید و باید شکر گذار شوید.

وَ مِنْ آیاتِهِ آیات قدرت الهی غیر متناهیست یک قسمت آنها:

أَنْ یُرْسِلَ الرِّیاحَ است که تلطیف هوا میکند و میکرب هوا را برطرف میکند و دفع مضرات آن را برای تنفس میکند که دائما هوا داخل میشود و خارج میگردد که انسان اگر در جایی حبس شود که هوا داخل و خارج نشود تلف میشود و درختان را آبستن میکند و گرد نر را بماده میزند و آبهای دریا را بموج میاندازد و ابرها را بنقاط مأموره خود سیر میدهد و فوائد دیگر که گفتند از جمیع مسام بدن داخل و خارج میشود.

مُبَشِّراتٍ بشارتهای مذکوره و فوائد دیگر.

وَ لِیُذِیقَکُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ رحمتهای زیادی در همین ارسال ریاح است باران میاورد حاصل سبز و خرم میشود، حبوبات و فواکه بثمر میرسد.

وَ لِتَجْرِیَ الْفُلْکُ بِأَمْرِهِ کشتی را از این بندر بآن بندر، از این شهر بآن شهر می رساند که از یکدیگر بهره برداری کنند بامر پروردگار.

وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ بتجارت و حمل امتعه و ارتزاق از حبوبات و فواکه و ... تماما تفضل الهیست نسبت به بندگان.

وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ گفتيم لعل از جانب خدا بمعنى ترديد نيست كه نداند شكر ميكنيد يا نميكنيد بلكه بمعنى بايد يعنى بايد شكر كنيد، شكر وجوب عقلى دارد و آيات و اخبار در فضيلت آن بسيار است مثل وَ مَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّما يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (سوره لقمان آيه ١٢) لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ (سوره ابراهيم آيه ٧) و غير اينها.

[سوره الروم (٣٠): آيه ٤٧] .... ص : ٣٩٩

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلى قَوْمِهِمْ فَجاؤُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَانْتَقَمْنا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا وَ كانَ حَقًّا عَلَيْنا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ (٤٧)

و هر آينه بتحقيق فرستاديم پيش از تو رسولانى بسوى قوم آنها پس آمدند آن رسولان با معجزات واضحه روشن و ادله محكم متقن و بيانات شيواى حسن پس انتقام كشيديم از كسانى كه جرم كردند و مخالفت نمودند و بود بر ما حقى كه نصرت دهيم مؤمنين را.

لَقَدْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا

از آدم و شيث و ادريس و نوح و هود و صالح و ابراهيم و لوط و شعيب و اسماعيل و اسحق و يعقوب و يوسف و موسى و هارون و داود و سليمان و زكريا و يحيى و ذا الكفل و عيسى و ايوب و يونس و ساير انبياء و رسل كه نام آنها و شرح حال آنها را در قرآن بيان نفرموده چنانچه ميفرمايد وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنا عَلَيْكَ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَ ما كانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذا جاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَ خَسِرَ هُنالِكَ الْمُبْطِلُونَ (سوره مؤمن آيه ٧٨).

ى قَوْمِهِمْ

هر كدام را بر امت خود و قوم خود.

اؤُهُمْ بِالْبَيِّناتِ

هيچكدام بى مدرك و دليل و معجزه نبودند هر كدام بمقدارى كه حجت بر افراد قوم تمام شود و راه عذر بسته شود هر كدام باقتضاى وقت و زمان و حكمت و مصلحت و مناسب حال افراد آن زمان معجزاتى داشتند پس بعض قليلى از افراد امت ايمان آوردند و اكثر ايمان نياوردند و بهمان شرك و كفر و اعمال سيئه و معاصى و طغيان خود باقى بلكه زيادتى نمودند كه وَ لا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَساراً سوره اسراء آيه ٨٢ وَ لا يَزِيدُ الْكافِرِينَ

كُفْرُهُمْ إِلَّا خَساراً

(سوره فاطر آیه ۳۹).

نُتَقَمْنا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا

چه نحو انتقامها که یک مرتبه هلاک شوند بغرق و صیحه و صاعقه و خسف و امطار حجاره و رجفه و امثال اینها.

كانَ حَقًّا عَلَيْنا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ

نه اینکه مؤمنین حقی و طلبی بر خدا داشته باشند احدی بر او حقی ندارد بلکه برای وعده الهی که بآنها داده شده و خلف وعده بر خدا محال است چون قبیح است و فعل قبیح از او صادر نمیشود و وعده الهی میفرماید إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ (سوره مؤمن آیه ۵۱).

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۸] .... ص: ۴۰۰

اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّياحَ فَتُثِيرُ سَحاباً فَيَبْسُطُهُ فِي السَّماءِ كَيْفَ يَشاءُ وَ يَجْعَلُهُ كِسَفاً فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلالِهِ فَإِذا أَصابَ بِهِ مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ إِذا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (۴۸)

خداوند آن خدائیست که میفرستد بادها را پس حرکت میدهد و پراکنده میکند ابر را پس آن ابر را پهن میفرماید در طرف بالا هر کجا که مشیتش تعلق گرفته و جعل میفرماید آن ابر را از هم پاشیده و جدا شده پس می بینی که باران بیرون میآید از لابلاهای ابر پس وقتی که اصابه کند باران کسانی که خداوند مشیتش تعلق گرفته از بنده گانش بیکدیگر بشارت میدهند که باران آمد.

نظیر این آیه شریفه و تذکر این نعمت عظمی را خداوند در بسیاری از آیات بیان فرموده و در این تفسیر شرح شده احتیاج به تفصیل ندارد فقط بیان جملات آن را متذکر میشویم.

اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّياحَ بادها که از تموج هوا تولید میشود.

فَتُثِيرُ سَحاباً ثور هیجان است یعنی ریاح بهیجان میآورد ابر را که از ابخره دریا و ادخنه زمین متصاعد میشود.

فَيَبْسُطُهُ فِي السَّماءِ یعنی بطرف بالا خداوند پهن میکند.

كَيْفَ يَشاءُ آن نحوی که صلاح میداند باصطلاح ابر محکم و تیره و بیکدیگر وصل می شوند مثل سقفی که بالای سر زده میشود و خیمه که نصب میشود.

وَ يَجْعَلُهُ كِسَفاً كسف از هم پاشیدن است ابرها از هم پاشیده میشود، قوای مائیه آن ها از قوای ناریه جدا میشود قوای ناریه بطرف بالا صعود میکند و قوای مائیه بطرف پائین نزول میکند.

فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلالِهِ و دق مطر و باران است که از خلال ابر بیرون میآید.

فَإِذا أَصابَ بِهِ که این ودق و مطر اصابه فرماید خدا بآن مطر.

مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ هر نقطه زمینی که در آن اهلی باشد مثل شهرستانها و قری و مزارع و باغات.

إِذا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ خوشنود و فرحناک میشوند و بیکدیگر بشارت میدهند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۴۹] .... ص : ۴۰۱

وَ إِنْ كانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُبْلِسِينَ (۴۹)

و اگر چه بودند پیش از اینکه باران بر آنها نازل شود هر آینه مأیوس و ناامید.

بخصوص در سال قحطی و خشک سالی که تمام مزارع پژمرده و اوراق اشجار زرد شده و چاهها خشک شده و رودخانه ها و نهرها بی آب مانده و هوای آنها کثیف شده و حیوانات آنها از بی آبی تلف شده.

وَ إِنْ كانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ پیش از آنکه خداوند نازل فرماید بر آنها.

مِنْ قَبْلِهِ قبل از نزول باران.

لَمُبْلِسِينَ بلس، یأس و ناامیدی است و شیطان را ابلیس گفتند برای اینکه مأیوس بود از رحمت الهی و اینها قبل از نزول باران دست آنها از همه جا کوتاه و بیچاره و درمانده و پریشان و متحیر و راه بجایی نداشتند و تمام نعم الهی از این باب است تا هست قدردانی و شکرگزاری نمی کنیم چون از دست رفت می فهمیم که چه نعمت بزرگی بوده. گفتند هارون عباسی بهلول را دید و گفت مرا موعظه کن- بهلول گفت اگر در بیابانی تشنه بمانی و مشرف بر هلاک شوی و راه بجایی نداشته باشی، کسی پیدا شود و آب سرد گوارا بتو بدهد و از هلاکت نجات یابی باو چه میدهی گفت نصف مملکت را باو میدهم گفت اگر ادرار تو بند آمد و تمام اطباء از معالجه آن عاجز شدند و مشرف بر موت شدی کسی پیدا شد و بتو داروی

مختصری داد و راه باز شد باو چه میدهی گفت نصف مملکتم را باو میدهم گفت این سلطنت کذایی و این مملکت وسیع تو ارزش یک آب خوردن و پس دادن، دارد چه رسد بسایر نعم الهیه.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۰] .... ص : ۴۰۲

فَانْظُرْ إِلی آثارِ رَحْمَتِ اللَّهِ کَیْفَ یُحْیِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها إِنَّ ذلِکَ لَمُحْیِ الْمَوْتی وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ (۵۰)

پس نظر کن بآثار رحمت الهی که چگونه زنده میفرماید زمین را بعد از مردن زمین بدرستی که این احیاء بعد از موت دلیل است بر اینکه خداوند زنده میکند مرده ها را و او بر هر چیزی قادر و توانا است.

در فصل زمستان انسان نظر کند تمام اشجار در باغات و نخلستانها و اطراف خیابان ها و کنار نهرها چوب خشک و در مزارع و کشت زارها زمین ساده قاعا صفصفا این موت ارض است و در فصل بهار نظر کند تمام سبز و خرم فواکه رسیده حبوبات بثمر رسیده گلها شکفته زمین زنده شده.

فَانْظُرْ إِلی آثارِ رَحْمَتِ اللَّهِ کَیْفَ یُحْیِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها آیا همچه خدایی قدرت ندارد بر اینکه از یک خاک ریسیده و استخوان پوسیده انسان خلق کند و مرده را زنده کند جایی که در همین عالم باعجاز انبیاء عینا نشان داده عیسی مرده زنده کرد عزیر پس از مردن زنده شده و یک شهر خاک شده و پوسیده شده را آب پاشید تمام زنده شدند چهار مرغ ابراهیم و بسیاری از موارد دیگر هفتاد نفر با موسی در میقات، حتی دارد در ظهور حضرت بقیه اللّه و در دوره رجعت بسیار از نیکان و بدان زنده میشوند نیکان برای تشرف خدمت ائمه (ع) و بدان برای انتقام.

وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ قدرت که عین ذات است و حدی از برای او نیست سر تا سر ممکنات را احاطه کرده.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۱] .... ص : ۴۰۲

وَ لَئِنْ أَرْسَلْنا رِیحاً فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ یَکْفُرُونَ (۵۱)

و هر آینه اگر بفرستادیم باد را در فصل زمستان سرد پس مشاهده کنند او را که زرد میکند اوراق اشجار و ریزش میکند در فصل خریف، هر آینه میگردند بعد از آن کفران میکنند نعم الهیه را.

دنیـا دار تغییر و تغیر است یـک روز صـحت است یک روز مرض یک روز نعمت است یک روز بلا یک روز سـعه است یک روز ضیق

«دار بالبلاء محفوفه و بالغدر موصوفه»

زیر و بالا بسیار دارد گاهی عزت گاهی ذلت، غنا و فقر- انسان اگر ایمان بخـدا داشـته و او را حکیم علی الاطلاق بداند، تمام کارهای او حکیمانه و درست و بجا است و عین صـلاح است بایـد در هر حال شاکر و صابر باشـد اگر نعمت داد شـکر کنـد و اگر بلائی متوجه شد صبر کند لکن اکثر ناس نه شـکر گذار نعم او هستند و نه صبر بر بلاها دارند و این شکر گذاری بر نعم و صبر بر مصائب و بلیات از آثار توحید افعالیست.

اما شـکر بر نعم اینست که اولا بداند این نعم از جانب خدا است ولی اکثر مستند بقوای خود و عملیات خود و اسباب ظاهریه و رؤساء و امراء و اکابر میداننـد یا مسـتند بطبیعت و شانس و پیشانی و بخت و اتفاق می پندارند و ثانیا بداند که از روی حکمت و لطف و عنـایت و تفضـل است نه از روی اسـتحقاق و طلب کاری و ثالثا بدانـد که امتحان بنـده است مصـرف حرام نکننـد و بمصرف مشروع صرف کنند و رابعا بازاء هر نعمتی یک عبادتی از ذکر و صلوه و بذل و احسان و غیر اینها بجا آورند و خامسا قدر دانی کنند و بزرگ بشمارند.

و امـا صبر، اولاـ بداننـد که عین صـلاح است و امتحـان بنـده است و راضـی بقضـاء الهی باشـند و، خود را در معرض حرام در نیاورند و از راه حرام بدست نیاورند و بدانند اجر بی حساب دارند لذا میفرماید:

وَ لَئِنْ أَرْسَلْنا رِیحاً بادهای خریف و زمستان.

فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا یا مراد برگهای درختان است یا ابرهای تیره بی باران.

لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ یَکْفُرُونَ کفران نعمت میکننـد یـا کـافر بخـدا میشونـد کلمـات کفر آمیز از آنهـا صادر میشود یا مسـتند بانبیاء و صلحاء و مؤمنین که اینها باعث این بلیات شدند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۲] .... ص : ۴۰۳

فَإِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِینَ (۵۲)

پس محققا نمیتوانی بشنوانی مرده ها را و نه بشنوانی کرها را آنچه دعوت کنی زمانی که پشت میکنند

بتو و برمیگردند که فرمایشات ترا نشنوند و اعراض میکنند.

خداونـد متعال این کفار و مشـرکین را موتی تعبیر نموده چون روح ایمانی و روح علمی و عقلانی ندارنـد چنانچه میفرماید در خبر:

الناس موتی و اهل العلم احیاء علی الهدی بمن استهدی ادلّاء

جاهل بالاخص جهل مرکب، مرده است قلبش مرده کور و کر و لال است سیاه شـده قساوت گرفته شـیطان مسـلط شـده نفس امـاره حب دنیا و زخارف آن انسان را بکلی از خـدا و دین و آخرت غافل کرده دیگر موعظه، نصـیحت، معجزه، دلیل، برهان، حجت، تأثیری در قلوب آنها ندارد اینها بمنزله مرده هستند.

فَإِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی اینها صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ (سوره بقره آیه ۱۷۱).

وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ بهر زبانی بخوانی، گوش بفرمایشاتت نمیدهند بلکه فرار میکنند.

إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِینَ چنانچه امروز از علماء فرار میکنند که در خبر دارد حضرت فرمود

«یفرون من العلماء فرار الغنم من الذئب»

علماء را گرگ میدانند که میخواهند آنها را بدرند و پاره کنند و بلع کنند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۳] .... ص : ۴۰۴

وَ ما أَنْتَ بِهادِ الْعُمْیِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ یُؤْمِنُ بِآیاتِنا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (۵۳)

و نیستی تو بتوانی به اینکه هدایت کنی کورهایی را از گمراهی آنها نمیشـنوانی مگر کسـی که ایمان بیاورد بآیات ما پس اینها مسلمین هستند تسلیم فرمایشات تو هستند و زیر بار آنها میروند.

وَ ما أَنْتَ بِهادِ الْعُمْیِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ دو قسم کوری داریم: یکی کوری سر اگر کسی کور باشد و در بیابان که چاه و دست انداز دارد و حیوانات درنده مثل گرگ، پلنگ، ببر، شـیر، سگ و امثال اینها بسـیار باشـند کوه و دره داشـته باشد اگر یک نفر برای رضای خداوند بیاید دست او را بگیرد و براه مستقیم بخواهد ببرد و از این دست اندازها و چاهها و حیوانات و کوه ها و دره ها نجات دهد و او بگوید من خودم راه را بلدم و احتیاج بتو ندارم

چه انـدازه حمـاقت است و بالاـخره بهلاکت خواهـد رسـید، قسم دوم کوری قلب است که این کفار و مشـرکین و معانـدین و امروز این فساق و فجار و جهال هم قلب آنها کور است حقایق را، درک نمیکنند حتی مثل پیغمبری بخواهد بآنها بفهماند و از ظلمت کفر و فسق نجات دهد نمیتواند چون کور است قلب سیاه و ظلمانی و در این بیابان دنیا درنده و پرتگاه های بسیار دارد «بگذار تا بمیرد در عین خودپرستی».

إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ یُؤْمِنُ بِآیاتِنا که چشم قلب و گوش قلب باز است و نور ایمان قلب او را روشن کرده و پرده غفلت و هواپرستی و ظلمت کفر و فسق را بر طرف کرده و بآیات الهی ایمان آورده او میشنود و اطاعت میکند و فرمان می برد.

فَهُمْ مُسْلِمُونَ تسلیم و انقیاد دارند نسبت بجمیع اوامر الهی و بجمیع واردات و می گویند «هر چه آن خسرو کند شیرین بود».

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۴] .... ص : ۴۰۵

اللَّهُ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ ضَـعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْـدِ ضَـعْفٍ قُوَّهً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْـدِ قُوَّهٍ ضَـعْفاً وَ شَـیْبَهً یَخْلُقُ ما یَشاءُ وَ هُوَ الْعَلِیمُ الْقَـدِیرُ (۵۴)

در قرائت عـاصم و حمزه ضـعف بضم قرائت شـده و قرائت حفص از عـاصم مطابق سیاهی قرآن است و بقیه قراء بفتـح قرائت کرده اند و ما در مقدمه این تفسیر بیان کردیم که هر چه بر خلاف سیاهی قرآن است اعتبار ندارد.

خداوند آن خدائیست که شـما را خلق فرموده از ضـعف پس از آن مقرر فرمود از بعد ضـعف قوه بشما عنایت کرد پس از آن جعل فرمود از بعد قوه ضعف و پیری را، خلق میکند آنچه بخواهد و او است دانا و توانا.

اللَّهُ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ ضَعْفٍ ممکنست مراد از خاک باشد که گفت:

ای همه هستی ز تو پیدا شده خاک ضعیف از تو توانا شده

همچنین مراحل بعد از نطفه: علقه، مضغه تا مراحل طفولیت که قدرت و قوه نداشتید.

ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّهً که مقام رشد و جوانی و تحصیل علم و صنایع که بتوانید

تمام حیوانات بزرگ را تسخیر کنید مثل فیل و شیر و امثال آنها و بتوانید تا کره ماه بروید و در مدت چند ساعت در کره زمین گردش کنید و از این سر دنیا با آن سر دنیا صحبت کنید و یکدیگر را مشاهده کنید و کارهای دیگر.

ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّهٍ ضَعْفاً وَ شَیْبَهً چون پیر شدی کاسته شدی حتی قدرت بر حرکت هم نداری فراموشی، کری، نابینایی حتی از خوراک و خواب هم کاسته شدید.

یَخْلُقُ ما یَشاءُ همین مراحل دلیل بر معاد است که دو مرتبه از خاک برمیخیزید و تمام از روی حکمت است.

وَ هُوَ الْعَلِیمُ الْقَدِیرُ دو صفت که اعظم صفات است و برگشت جمیع صفات ذاتیه و فعلیه و سلبیه باین دو صفت است: علم و قدرت و منتزع از این دو صفت، و این دو صفت منتزع از ذات که صرف الوجود است غیر متناهی ازلا و ابدا.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۵] .... ص : ۴۰۶

وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ یُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ ما لَبِثُوا غَیْرَ ساعَهٍ کَذلِکَ کانُوا یُؤْفَکُونَ (۵۵)

و روزی که برپا میشود ساعت، قسم میخورند گنه کاران که ما درنگ نکردیم غیر از یک ساعت و یک قطعه از زمان و همین نحو بودند که دروغ میگفتند و دروغ می بستند.

نظر به اینکه انسان امور گذشته را در نظرش بسیار قلیل می یابد چنانچه حضرت نوح دو هزار و پانصد سال را به ملک الموت می فرماید بقدر آنست که از آفتاب بسایه بیایم. حضرت عزیر پس از صد سال مردن و زنده شدن خطاب شد کَمْ لَبِثْتَ قالَ لَبِثْتُ یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ قالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَهَ عامٍ (سوره بقره آیه ۲۵۹) اصحاب کهف پس از سیصد سال قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ کَمْ لَبِثْتُمْ قالُوا لَبِثْنا یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ (سوره کهف آیه ۱۹). پیر مرد صد ساله به هم قطاران خود میگوید کأنه دیروز بود که با هم بازی میکردیم. اما امور آینده در نظر دور میآید میگوید کو تا قیامت ولی خداوند میفرماید وَ ما یُدْرِیکَ لَعَلَّ السَّاعَهَ قَرِیبٌ (سوره شوری آیه ۱۷) و در حدیث است هر چه آینده است نزدیک است.

وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ قیامت بر پا میشود.

يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مجرم شامل مشرک و کافر و معاند و فاسق و فاجر و ظالم میشود. جرم آنها برای شرک و کفر و فسق و فجور و عناد و ظلم، آنها قسم میخورند و قسم یاد میکنند.

ما لَبِثُوا غَيْرَ ساعَةٍ چنانچه نظیر آن میفرماید يَسْئَلُونَکَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْساها- الی قوله تعالی- کَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَها لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحاها (سوره نازعات آیه ۴۲ الی ۴۶).

کَذلِکَ کانُوا در دنیا که بودند.

يُؤْفَکُونَ افک دروغ است که نسبت بغیر دهد چیزی را که بر خلاف واقع باشد مثل افک عایشه نسبت باریه در مورد ابراهیم فرزند رسول اللَّه صلی اللَّه علیه و اله که خداوند در سوره نور آیه ۱۱ الی ۱۹ بیان میفرماید إِنَّ الَّذِينَ جاؤُ بِالْإِفْکِ- الی قوله تعالی- لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ شرحش گذشت. این کفار و مشرکین و معاندین نسبتهای زشت بانبیاء دادند که انسان شرم میکند از نقلش.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۶] .... ص : ۴۰۷

وَ قالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَ الْإِيمانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي کِتابِ اللَّهِ إِلى يَوْمِ الْبَعْثِ فَهذا يَوْمُ الْبَعْثِ وَ لکِنَّکُمْ کُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (۵۶)

و گفتند کسانی که بآنها داده شده علم و ایمان، بآن مجرمین که شما درنگ کردید در عالم برزخ بآن مقداری که در کتاب الهی ثبت شده تا روز قیامت پس اینست که روز بعث و قیامت و لکن بودید شما که نمیدانستید.

وَ قالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَ الْإِيمانَ مفسرین چنین تصور کردند که مراد از علم، علم بمعارف الهیه است از علم بتوحید و روز جزا لکن این توهم باطل است زیرا علم بجمیع معارف الهیه همان ایمان است و ظاهر عطف مغایرت است و کلمه العلم با الف و لام جنس است و شامل جمیع انحاء علم میشود و این خاص بمحمد (ص) و ائمه اطهار است که عالم بجمیع ما کان و ما یکون بودند الی انقضاء خلقه چنانچه در دعاء ندبه دارد

«و علمه علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه»

و در قرآن مجید میفرماید وَ کُلَّ شَيْ ءٍ أَحْصَيْناهُ فِي إِمامٍ مُبِينٍ (سوره یس آیه ۱۱) و لذا در اخبار تفسیر شده این جمله بائمه طاهرین.

لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي کِتابِ اللَّهِ مراد این نیست که شما در کتاب اللَّه لبث کردید چنانچه مفسرین توهم کردند و از این جهت ناچار بقلب شدند یعنی قالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَ الْإِيمانَ

لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِی کِتابِ اللَّهِ إِلی یَوْمِ الْبَعْثِ

لکن معنی اینست که مقدار لبث شما تا روز قیامت در کتاب اللَّه است و مراد از کتاب اللَّه اگر قرآن باشد آیه شریفه وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ (سوره مؤمنون آیه ۱۰۰) و اگر لوح محفوظ باشد که در آن تمام مقدرات ثبت شده و گفتیم دو لوح هست، محفوظ، و محو و اثبات آنچه قابل تغییر نیست در لوح محفوظ است و علمش نزد ائمه است و آنچه قابل تغییر است در لوح محو و اثبات، علمش مختص بخدا است یَمْحُوا اللَّهُ ما یَشاءُ وَ یُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْکِتابِ (سوره رعد آیه ۳۹).

إِلی یَوْمِ الْبَعْثِ فَهذا یَوْمُ الْبَعْثِ وَ لکِنَّکُمْ کُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ و منکر بعث و قیامت شدید.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۷] .... ص : ۴۰۸

فَیَوْمَئِذٍ لا یَنْفَعُ الَّذِینَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَ لا هُمْ یُسْتَعْتَبُونَ (۵۷)

پس روز قیامت نفع نمی بخشد کسانی را که ظلم کردند عذر خواهی آنها و نیستند آنها که طلب رجوع کنند یا طلب گذشت کنند.

فَیَوْمَئِذٍ روز بعث.

لا یَنْفَعُ الَّذِینَ ظَلَمُوا چه ظلم بدین یا ظلم به بنده گان خدا یا ظلم بنفس.

مَعْذِرَتُهُمْ که نمیدانستیم جاهل بودیم دیگران ما را فریب دادند و امثال اینها وَ لا هُمْ یُسْتَعْتَبُونَ دو معنی کرده اند: یکی بمعنی اقاله و گذشت چنانچه میفرماید وَ إِنْ یَسْتَعْتِبُوا فَما هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِینَ (سوره فصلت آیه ۲۴) یا بمعنی رجوع بدنیا است که دیگر رجوع نیست.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۸] .... ص : ۴۰۸

وَ لَقَدْ ضَرَبْنا لِلنَّاسِ فِی هذَا الْقُرْآنِ مِنْ کُلِّ مَثَلٍ وَ لَئِنْ جِئْتَهُمْ بِآیَةٍ لَیَقُولَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ (۵۸)

و هر آینه بتحقیق ما برای مردم در این قرآن مثل هایی زدیم تا متنبه شوند و هر آینه اگر بیاوری برای آنها معجزه و آیه ای هر آینه میگویند کسانی که کافر شدند نیستید شما مگر مذهب باطل دارید و می خواهید حق را باطل کنید.

وَ لَقَدْ ضَرَبْنا لِلنَّاسِ فِی هذَا الْقُرْآنِ مِنْ کُلِّ مَثَلٍ یک قسمت مهم قرآن سر تا سر قرآن ذکر

امثال است برای اثبات توحید و نفی شرک و اطاعت انبیاء و اثبات معاد و فوائد ایمان و مضار کفر و شرک و عناد و معاصی و تنبه و تذکر و تفکر و تعقل و غیر اینها که از محسوس پی بمعقول ببرند.

وَ لَئِنْ جِئْتَهُمْ بِآيَةٍ باتیان معجزات و تلاوت آیات قرآنی.

لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بانبیاء و مؤمنین و متقین و صلحاء.

إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ معجزات را سحر می شمارند آیات را مفتریات می پندارند ایمان را باطل می شمارند کفر را حق میدانند.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۵۹] .... ص : ۴۰۹

كَذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلى قُلُوبِ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ (۵۹)

همین نحو مهر زده خداوند، بر دلهایی که جاهل هستند و نمیدانند. «طبع قلب سیاهی دل و قساوت و عناد و عصبیت است».

کذلک یعنی همین نحوی که کفار و مشرکین در امم سابقه و در این امت قلوب آنها مهر شده که ابدا حرف حق و نصیحت و موعظه بآنها تأثیر نمیکند همین نحو خداوند:

يَطْبَعُ اللَّهُ عَلى قُلُوبِ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ جهال و فساق و ظلمه و طاغیان و عاصیان و مخالفان و معاندان در اثر کثرت معاصی قلب آنها سیاه و قسی شده ابدا هدایت و ارشاد در آنها تأثیر ندارد و نمیگذارد.

[سوره الروم (۳۰): آیه ۶۰] .... ص : ۴۰۹

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ لا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لا يُوقِنُونَ (۶۰)

پس صبر کن ای رسول محترم محققا وعده الهی حق است عملی میشود و سبک نکنند ترا کسانی که یقین ندارند.

فَاصْبِرْ باید صبر کنی هر چه بشما و گرونده گان بشما ظلم و اذیت و اهانت و سخریه و استهزاء و جسارت میکنند.

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ که خدا وعده نصرت داده و هلاکت و از بین رفتن دشمنان شماانْتَقَمْنا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا وَ كانَ حَقًّا عَلَيْنا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ

(سوره روم آیه ۴۷) که شرحش گذشت. و نیز میفرماید حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتى نَصْرُ اللَّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ

قَرِيبٌ

(سوره بقره آیه ۲۱۴).

وَ لا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لا يُوقِنُونَ سبک نکنند و سبک نشمارند تو را کسانی که یقین ندارند یعنی زیر بار خفت نرو و بزرگی خود را از دست مده چنانچه میفرماید فَاصْدَعْ بِما تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ إِنَّا كَفَيْناكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ (سوره حجر آیه ۹۴ و ۹۵).

هذا آخر ما اوردناه فی سوره الرّوم و نتلوه انشاء اللَّه سوره لقمان و الحمد للَّه و الصّلاه علی رسول اللَّه و علی آله آل اللَّه و اللّعن علی اعداء اللَّه الی یوم لقاء اللَّه و انا العبد الذّلیل الحقیر المسمّی بعبد الحسین و المدعوّ بالطّیّب غفر اللَّه ذنوبه بحقّ محمّد و آله (ص).

سوره لقمان مکّی- ۳۴ آیه .... ص : ۴۱۱

اشاره

بسم اللَّه الرحمن الرحیم فضیلت سوره: «در حدیث از ابن بابویه مسندا از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده فرمود:

«من قرء لقمان فی کل لیله و کل اللَّه به فی لیله ملائکه یحفظونه من ابلیس و جنوده حتی یصبح فاذا قراها بالنهار لم یزالوا یحفظونه من ابلیس و جنوده حتی یمسی»

و قریب بهمین مفاد در مجمع از حضرت باقر (ع) روایت کرده که عدد ملائکه حفظه را سی معین فرموده

«قال من قرء سوره لقمان فی کل لیله و کل اللَّه به فی لیلته ثلاثین ملکا یحفظونه من ابلیس و جنوده حتی یصبح فان قرأها بالنهار لم یزلوا یحفظونه من ابلیس و جنوده حتی یمسی»

و اما روایتی که از خواص قرآن از حضرت رسالت نقل کرده قطع نظر از اینکه سند ندارد و اعتبار ندارد آثار کذب هم از آنها ظاهر است لذا از نقلش خود داری کردیم.

اعوذ باللّه من الشّیطان الرّجیم

[سوره لقمان (۳۱): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۴۱۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

الم (۱) تِلْکَ آیاتُ الْکِتابِ الْحَکِیمِ (۲) هُدیً وَ رَحْمَهً لِلْمُحْسِنِینَ (۳)

الم- این است آیات کتاب حکیم هدایت کننده و رحمت است برای نیکوکاران.

الم از حروف مقطعه قرآن و از رموز بین اللَّه و رسوله.

تِلْکَ اشاره بآیات مذکوره در این سوره است.

آیاتُ الْکِتابِ کتاب قرآن مجید است که این آیات از قرآن است و یکی از سور- قرآنیست.

الْحَکِیمِ که این کتاب تمامش موافق حکمت و مصلحت بر طبق واقع و حقیقت از مصدر

جلال ربوبیه صادر شده و غرض از صدورش و حکمت نزولش:

هُدیً وَ رَحْمَهً لِلْمُحْسِنِینَ اما هدایتش به بهترین راه ها و آسان ترین و محکم ترین آنها هدایت میفرماید چنانچه میفرماید إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ وَ یُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِینَ (اسری آیه ۹) و اما رحمتش همین بشارتها که در قرآن خداوند بیان فرموده که جامع جمیع سعادات دنیوی و اخروی و نجات از جمیع مهالک نشئتین است اما بهره برداری او لِلْمُحْسِنِینَ است چنانچه میفرماید وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَهٌ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً (اسراء آیه ۸۲) و محسن مقابل مسی ء است و محسن کسی را گویند که عقائدش حسن باشد اخلاقش حسن باشد اعمال و افعالش حسن باشد و مسی ء مفادا با ظالم یکیست که ظالم بدین، ظالم بغیر، ظالم بنفس، عقائد بد، اخلاق بد، افعال بد، تماما سیئست که فرمود وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً. سپس صفات محسنین را بیان میفرماید که محسنین کیانند:

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۴] .... ص : ۴۱۲

الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ هُمْ بِالْآخِرَهِ هُمْ یُوقِنُونَ (۴)

کسانی هستند که بر پا میدارند نماز را و اداء میکنند زکاه را و آنها بآخرت و قیامت آنها یقین دارند.

الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ که اهم فرائض الهیه است: «

الصلاه عمود الدین

معراج المؤمن،

عنوان صحیفه المؤمن، اول ما یحاسب به العبد یوم القیامه ان قبلت قبل ما سواها و ان ردت رد ما سواها قربان کل تقی

الی غیر ذلک من الفضائل» و مشتمل بر بسیاری از عبادات، است اقرار بتوحید و نبوت و ولایت، تلاوت قرآن، ذکر، دعاء، سلام، قیام در پیشگاه ربوبی، رکوع، تعظیم در درگاه، سجود، بخاک افتادن و اظهار ذلت کردن، طهارت از نجاسات و احداث و توجه بحضرت حق و لذا تارک آن را کافر شمردند و مضیع آن مورث زوال ایمان میشود.

تنبیهان: اول اینکه اقامه صلوه مراد صلوه صحیحه است که تام الاجراء و الشرائط باشد و عمده شرط صحت آن ایمان است که شرط صحت کل عبادات است پس غیر مؤمن امتثال این امر را نکرده و از زمره محسنین خارج است دوم اقامه صلوه مجرد اتیان نیست بلکه باید نگاهداری کرد که از بین نرود و دیگران را وادار کرد بر اتیان بآن.

وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ زکاه به نه چیز تعلق میگیرد: غلات اربعه: گندم، جو، خرما و کشمش.

انعام ثلاثه: شتر، گاو و گوسفند. نقدین: طلا و نقره سکه دار و هر کدام حد نصابی دارد و مقدار اداء آن مختلف است در فقه معین شده و در حکم زکاه است بسیاری از حقوق مالیه و گفتند عقوبت تارک زکاه قبل از موت بصاحبش میرسد بدلیل قوله تعالی: وَ أَنْفِقُوا مِنْ ما رَزَقْناكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْ لا أَخَّرْتَنِي إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ (منافقون آیه ۱۰).

وَ هُمْ بِالْآخِرَهِ هُمْ يُوقِنُونَ البته کسی که یقین بآخرت داشته باشد در مقام تدارک آن بر میآید بلکه مثل زید بن حارثه میشود که گفت «اصبحت موقنا و صدای نغمه های بهشت و زفیر جهنم را میشنوم و اشخاص بهشتی و جهنمی را می بینم و باید بجمیع ضروریات قیامت معتقد باشد که مکررا ذکر شد.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۵] .... ص : ۴۱۳

أُولئِكَ عَلى هُدىً مِنْ رَبِّهِمْ وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۵)

اینها بر هدایت هستند از جانب پروردگارشان و اینها آنهایی هستند که رستگار شدند.

أُولئِكَ عَلى هُدىً تعبیر بعلی که برای استعلاء است شامل جمیع انحاء هدایت میشود که تمام آنها را بدست آورده اند یعنی هیچگونه لغزشی در امر دین نداشتند چه درباره علمیات از عقاید حقه و معرفت باحکام دینیه عملیه و اخلاقیه و عملیات قدمی بر خلاف آن برنداشته و بتمام دستورات آن عمل کرده.

مِنْ رَبِّهِمْ بعنایت و تفضل الهی و توفیق از جانب او که کلمه محسنین دلالت بر این معنی داشت و این کلمه من ربهم دلالت دارد که اینها نه اینکه مستقل باین امور باشند بلکه فقط قابلیت تفضلات الهی را داشتند و خداوند هم بآنها افاضه فرمود.

وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ فلاح رستگاریست و رستگاری صدق نمیکند بر کسی که کوچکترین عقوبتی و بلیتی داشته باشد چه در حال نزع بکمال راحتی جان میسپارد مثل گلی که بو کند چه در قبر که روضه من ریاض الجنه چه در عالم برزخ که حشر با انبیاء و ائمه و صلحا و چه در قیامت زیر سایه عرش الهی پای منبر وسیله زیر لوای حمد و چه در بهشت جاویدان بدرجات عالیه.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۶] .... ص : ۴۱۴

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّخِذَها هُزُواً أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ (۶)

و بعض ناس هستند کسانی که میخرند احادیث لهو و لغو را برای اینکه سایرین را گمراه کنند از راه حق و طریق الی اللّه بدون علم و میگیرند آنها را چرند اینها از برای آنها است عذاب خوار کننده.

در بعض اخبار دارد که میرفتند کنیزهای مغنیه خریداری میکردند که برای آنها آوازه و نغمه سرایی کنند و مردم را سوق دهند بطرف آنها و باز دارند از استماع آیات قرآنی و فرمایشات انبیاء و فرا گرفتن احکام دین و در بعض اخبار دارد که میرفتند در بلاد عجم و کتابهای راجعه بقصص سلاطین و رجال نامی آنها مثل رستم و اسفندیار را میخریدند و میآوردند در مقابل قرآن که قصص انبیاء سلف را بیان میکند که اینها هم افسانه ها است ولی مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق میکند منافات با عموم آیه ندارد.

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ هر چیزی که مانع شود از توجه باحکام دین لهو الحدیث است که امروز بسیار رواج پیدا کرده که بسیاری از این روزنامه و کتابهای قصه مثل کتاب لیلی و مجنون و شیرین و فرهاد و رستم و اسفندیار و کتب اشعار و تصنیفات و تعلیم رقص و آواز و جعبه ساز و آواز و امثال اینها مثل تلویزیون که مردم مشغول باینها باشند اما کتب عقاید، اخلاق، رسائل عملیه، کتب ادعیه اینها را هیچ رغبت ندارند حتی قرآن و کتب اخبار در خانه های آنها یافت نمیشود و در هر خانه و مغازه و مجالس فساد حتی در ماشینها و قهوه خانه ها و اتومبیل ها حتی در جیب و بغل از این انواع بسیار است.

لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ که مردم را از دین و وظایف دینی غافل کنند و سوق بفساد- دهند.

بِغَيْرِ عِلْمٍ تمام از روی جهل و بی مدرکی و بدون منطق و دلیل است.

وَ يَتَّخِذَها هُزُواً و میگیرد آیات ما را بسخریه و استخفاف و اعراض و تهاون چنانچه میفرماید قُلْ أَ بِاللَّهِ وَ آياتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ (توبه آیه ۶۵).

أُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ خداوند هم آنها را فردای قیامت اهانت و استهزاء می فرماید اللَّهُ یَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَ یَمُدُّهُمْ فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ (بقره آیه ۱۵) حتی نقل کردند که در بهشت را بروی او باز میکنند و میگویند «هلم» چون میآید بسته میشود درب دیگری باز میشود و هکذا تا باب هشتم و در عذاب هم او را خوار و اهانت میکنند و منظره ای پیدا میکند که اهل محشر او را مضحکه میکنند با اینکه تمام عذابها مهین است.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۷] .... ص : ۴۱۵

وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِ آیاتُنا وَلَّی مُسْتَکْبِراً کَأَنْ لَمْ یَسْمَعْها کَأَنَّ فِی أُذُنَیْهِ وَقْراً فَبَشِّرْهُ بِعَذابٍ أَلِیمٍ (۷)

و موقعی که تلاوت شود بر او آیات قرآنی پشت میکند از روی تکبر و نخوت مثل اینکه نشنیده که گویا در دو گوش او ثقلی باشد که مانع از شنیدنست پس بشارت ده او را بعذاب دردناک.

یکی از صفات خبیثه و ملکات رذیله و اخلاق قبیحه صفت تکبر است که جایگاه او جهنم است چنانچه میفرماید أَ لَیْسَ فِی جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْمُتَکَبِّرِینَ (زمر آیه ۶۰) و در حدیث از پیغمبر اکرم است فرمود

«لا یدخل الجنه من کان فی قلبه حبه خردل من الکبر»

بالاخص تکبر بدین و بانبیاء و ائمه طاهرین و نواب آنها و علماء اعلام.

وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِ آیاتُنا چه پیغمبر بر او تلاوت فرماید یا مؤمنین.

وَلَّی مُسْتَکْبِراً از روی تکبر پشت میکند و میرود.

کَأَنْ لَمْ یَسْمَعْها باصطلاح خودش را بگوش کری میزند که من نشنیدم که تو چه می گویی.

کَأَنَّ فِی أُذُنَیْهِ وَقْراً وقر سنگینی یعنی گوشم سنگین شده یا پرده گوش پاره شده وقر بمعنای سنگینی است و از این ماده است وقار که مؤمن باید با وقار باشد یعنی خود را سنگین کند و این غیر از کبر است مقابل کبر صغارت است خود را کوچک بشمارد بر کسی تکبر نکند و وقار مقابل خفت است خود را خفیف و سبک نکند و از همین باب است توقیر که بمعنی تعظیم و فروتنی و این نسبت باهل ضلالت و بدعت بسیار مذموم است چنانچه در حدیث است

«من

وقر صاحب بدعه فقد اعان علی هدم الاسلام»

و نسبت بدین و بزرگان دین از انبیاء و ائمه و علماء و پیر مردان و پیره زنان از مؤمنین بسیار ممدوح است چنانچه در حدیث است

«وقروا کبارکم و ارحموا صغارکم»

گفتند مراد فقط کبر سن نیست بلکه کبرشان هم شامل است چنانچه میفرماید ما لَکُمْ لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقاراً (نوح آیه ۱۳) و بمعنی ثبوت و رسوخ هم آمده چنانچه در حدیث، است

«الایمان ما وقر فی القلوب».

فَبَشِّرْهُ بِعَذابٍ أَلِیمٍ تعبیر ببشارت یک نوع سرزنش است و الا این انذار است نه بشارت.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۸] .... ص : ۴۱۶

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِیمِ (۸)

محققا کسانی که ایمان آوردند و بجا آوردند صالحات را اختصاص بآنها دارد بهشتهای پر ناز و نعمت.

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا ایمان چهار چیز لازم دارد که مکررا اشاره شده.

(۱) علم و یقین بجمیع اصول دینیه و ضروریات و قطعیات مذهب شیعه اثنی عشریه (۲) اعتقاد و دلبستگی و در بند بودن.

(۳) اقرار و اعتراف لسانا و قلبا.

(۴) تسلیم و زیر بار دین رفتن.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ که اعمال صالحه داشته باشند و مکرر گفتیم مراد این نیست که جمیع اعمال آنها صالحه باشد زیرا مباحات و مکروهات بسیار است و نیز مراد نیست که تمام اعمال صالحه را بجا آورند چون ممکن نیست.

لَهُمْ لام اختصاص است که غیر مؤمن هر که هست و هر چه هست محروم است.

جَنَّاتُ از تمام هشت بهشت.

النَّعِیمِ پر نعمت آنهم ثابت و محقق است.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۹] .... ص : ۴۱۶

خالِدِينَ فِيها وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۹)

همیشه ابد الاباد در آن بهشتها و جنات هستند وعده داده خداوند متعال و وعده او حق و ثابت است تخلف-

پذیر نیست و او است قادر قاهر و حکیم عالم بجمیع حکم و مصالح.

خالِدِینَ فِیها مسئله خلود در قیامت از ضروریات دین اسلام است و نصوص قرآن بر او قائم است چه نسبت باهل بهشت و چه نسبت باهل عذاب و منکر او کافر است و شعر مثنوی بوی کفر از او ظاهر است که مراتب سیرش را میگوید:

از جمادی مردم و نامی شدم و از نمو مردم بحیوان سر زدم

مردم از حیوانی و آدم شدم پس چه ترسم کی زمردن کم شدم

بار دیگر هم بمیرم از بشر سر برآرم از ملائک بال و پر

بعد از آن هم از ملک پران شوم آنچه اندر وهم ناید آن شوم

پس عدم گردم عدم چون ارغنون گویدم کأنا الیه راجعون

که العیاذ اتحاد با ذات و القاء ماهیات بلکه میتوان گفت تمام موجودات عالم پس از وجود عدم پذیر نیست فقط تغییر صورت است مثلا- خاک آدم میشود آدم خاک میشود باز آدم میشود روح هم در عالم برزخ سیر دارد تا ببدن ملحق شود زمین تغییر پیدا میکند یَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَیْرَ الْأَرْضِ وَ السَّماواتُ (ابراهیم آیه ۴۸) یَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ کَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْکُتُبِ (انبیاء آیه ۱۰۴) وَ السَّماواتُ مَطْوِیَّاتٌ بِیَمِینِهِ (زمر آیه ۶۷) بلکه اقوال و افعال صادره از انسان فانی نمیشود جعبه حبس الصوت را دیده اید بلکه اقوال پیشینیان را از هوا میگیرند قرآن میفرماید وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً (کهف آیه ۴۹).

وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا گفتیم خلف وعد قبیح است و محال است از عادل حکیم صادر- شود بخلاف خلف وعید که بسا حسن پیدا میکند.

وَ هُوَ الْعَزِیزُ اشاره بقدرت و بزرگی و قاهریت و عظمت و قوت است.

الْحَکِیمُ دانا و عالم بجمیع حکم و مصالح و مضار و مفاسد است.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۰] .... ص : ۴۱۷

خَلَقَ السَّماواتِ بِغَیْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَها وَ أَلْقی فِی الْأَرْضِ رَواسِیَ أَنْ تَمِیدَ بِکُمْ وَ بَثَّ فِیها مِنْ کُلِّ دابَّةٍ وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَنْبَتْنا فِیها مِنْ کُلِّ زَوْجٍ کَرِیمٍ (۱۰)

خلق فرمود

ص: ۴۱۷

خداوند آسمانها را بدون ستون که مشاهده میکنید آنها را و القاء فرمود در زمین کوه هایی اینکه متحرک و متزلزل نکند شما را و پهن کرد در تمام صفحه زمین از هر جنبنده ای و نازل کردیم از آسمان باران را پس رویانیدیم در زمین از هر گیاهی نر و ماده که با هم تماس گیرند و ثمرات نیک از آنها بدست آید.

خَلَقَ السَّماواتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَها تمام این کرات جویه: شمس، قمر، سیارات، ثوابت- تمام این کواکب و ستارگان که بسا از شدت بعد مشاهده نمیشوند و بسا از کره زمین چندین هزار، برابر بزرگتر هستند خداوند بقدرت کامله خود در این قضاء نگاهداشته بدون ستون و پایه و در سیر هستند یا دور خود میچرخند یا دور کره دیگر از جمله این کرات جویه همین کره زمین است و کره آب و خدا میداند که در هر کراتی چه خلق فرموده و چه اندازه ملائکه در آنها هستند جل الخالق.

وَ أَلْقى فِي الْأَرْضِ رَواسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ نظر به اینکه کره زمین مثل یک گوئیست روی کره آب که سه ربع آن در آب است و یک ربع آن از آب بیرونست و نظر به اینکه امواج دریا بسیار است بواسطه تموج هوایی که محیط بکره آب است بسا امواجش از کوه ها بزرگتر است و موجب تکان دادن کره زمین است و تزلزل آن و این باعث میشد که ساکنین سطح بالای زمین زیر آب رود تمام هلاک شوند خداوند کوه هایی در زمین نصب فرمود که بمنزله لنگر کشتی که روی آب است باشند و مانع از تزلزل زمین باشند.

وَ بَثَّ فِيها مِنْ كُلِّ دابَّةٍ از جمیع حیوانات که دارای حس و حرکت اختیاری هستند از وحوش و طیور و سباع و انعام و هوام که در تمام نقاط زمین صحراها بیابانها مساکن فراوان هستند که هر نوع از آنها عدد افراد آنها از میلیونها و ملیاردها بیشتر است.

وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً نظر به اینکه این دواب جمیعا که من جمله آنها انسان است احتیاج شدید به آب دارند هم برای شرب و هم برای مأکولات از حبوب و فواکه و خضرویات و ادویه که باید از زمین روئیده شود و احتیاج بآب دارد و این سطح بالای زمین از آب خارج

است لذا خداوند بتوسط بخره دریا تشکیل ابر میدهد و بتوسط ریاح حرکت میدهد بالای زمین و باران میبارد و رفع احتیاجات آنها میشود.

فَأَنْبَتْنا فِيها مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ که از هر گیاهی نر و ماده قرار داده که تولید مثل کنند و تعبیر بکریم برای این است که تمام حسن منظر دارند و خوش طعم بسیار آنها و فوائد بسیاری در هر یک آنها است.

تنبیه: در کلمه خلق و القی و بث بطور مفرد فرموده و در کلمه «انزلنا و انبتنا» بطور جمع متکلم مع الغیر برای اینست که افعال الهی دو قسم است یک قسم که مربوط باسباب و وسائط است آنها را بطور افراد بیان می فرماید و آن قسم که مربوط به اسباب و وسائط نیست بطور جمع.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۱] .... ص : ۴۱۹

هذا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي ما ذا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۱۱)

اینست خلقت خداوند متعال پس بمن نشان دهید و بنمائید چه چیز خلق کرده اند کسانی که غیر از خدا هستند بلکه ظالمین در گمراهی آشکارا هستند.

هذا خَلْقُ اللَّهِ اینها یک قسمت از مخلوقات الهی هستند که از عالم جسمانی و مادی هستند و قابل رؤیت و مشاهده هستند و الا مخلوقات او از عالم انوار و عالم نفوس و ارواح و عالم مثال و ملائکه و جن که مشهود ناس نیستند بسیار از عالم اجسام بیشتر و بالاتر.

فَأَرُونِي ما ذا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ از آلهه آنها که آیا قدرت دارند بر خلقت یک پشه و یک مورچه اگر چنین است نشان دهید و کلمه ارونی یاء متکلم ممکن است خداوند باشد که خدا بفرماید بمن نشان دهید مخلوق آلهه خود را و ممکن است حضرت رسالت باشد که او بفرماید بمن نشان دهید و احتمال دوم اقرب است زیرا اگر احتمال اول باشد مناسب بنظر میآید که من دونی تعبیر فرماید که با کلمه فارونی منطبق شود.

بَلِ الظَّالِمُونَ که مشرکین باشند که ظالم بدین و بغیر و بنفس هستند.

فِي ضَلالٍ مُبِينٍ جوابی ندارند بدهند و همچه ادعایی نمیتوانند بکنند بلکه صریحا اعتراف دارند که خالق منحصر بذات مقدس او است و مع ذلک پرستش الهه میکنند.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۲] .... ص : ۴۲۰

وَ لَقَدْ آتَيْنا لُقْمانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَ مَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّما يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (۱۲)

و هر آینه بتحقیق دادیم لقمان را حکمت اینکه شکر کن از برای خداوند و کسی که شکر میکند پس جز این نیست که نفع و ثمراتش عائد خود او میشود و کسی که کفران نعم الهی کند پس خداوند متعال بی نیاز و غنی بالذات و مستجمع جمیع کمالات است کفران او ضرر بدستگاه الهی نمیزند.

وَ لَقَدْ آتَيْنا لُقْمانَ الْحِكْمَةَ لقمان از ماده لقم است الف و نون او زائده است مثل کفران و سکران و گفتند هزار سال عمر کرد و درک زمان داود را نمود و یکدیگر را ملاقات کردند بعضی گفتند پسر خواهر ایوب بود بعضی گفتند پسر خاله ایوب بود و حدیث بسیار مفصلی از حضرت صادق (ع) که بحماد صفات و رفتار لقمان را بیان میکند که در برهان از علی بن ابراهیم نقل کرده تا اینکه ملائکه بر او نازل شدند و گفتند

«هل لک ان یجعلک اللّه خلیفه فی الارض تحکم بین الناس»

گفت اگر امر الهی باشد البته اطاعت میکنم اما اگر منوط به اختیار من باشد برای من امر مشکلی است و جهات بسیار بیان میکند در ابتلاآت قبولی خلافت، که حضرت صادق بیان میفرماید که ملائکه تعجب کردند از حکمت او و خداوند باو حکمت عنایت فرمود و معنای حکمت چنانچه مکرر بیان شده علم بجمیع حکم و مصالح است لقمان عالم بود بخواص تمام اشیاء از جمادات و نباتات و حیوانات و منافع و مضار هر یک را میدانست و همچنین بآثار جمیع افعال حسنه و سیئه و آثار اخلاق حمیده و مضار اخلاق رذیله و الف و لام الحکمه جنس است شامل جمیع حکم و مصالح و مفاسد و منافع و مضار میشود و بسیار ملاقات میکرد داود را و مواعظ و نصایحی بر او بیان میکرد و حضرت داود او را تحسین میفرمود.

أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ یعنی همین نحوی که باو دادیم حکمت را فرمان هم دادیم اینکه شکر این نعمت عظمی را بجا آورد و شکر گذار بود.

وَ مَنْ شَكَرَ فَإِنَّما يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ یعنی دستور شکر گذاری و شاکر بودن بنده نفعی برای خداوند ندارد و چنانچه کفران نعمت هم ضرری بر او ندارد لذا میفرماید:

وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ غنی است احتیاج بشکر بنده ندارد حمید است.

ضرر از کفران بنده باو متوجه نمیشود و فوائد شکر عائد خود بنده میشود و مضار کفران متوجه خود بنده میگردد که میفرماید لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ (ابراهیم آیه ۷).

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۳] .... ص : ۴۲۱

وَ إِذْ قالَ لُقْمانُ لابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ يا بُنَيَّ لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (۱۳)

و یاد کن زمانی که حضرت لقمان فرمود بفرزند خود ای پسرک من و او را موعظه میکرد شرک بخداوند نیاور محققا شرک هر آینه ظلم عظیمست بسیار بزرگ است.

وَ إِذْ قالَ لُقْمانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ مواعظ لقمان برای فرزندش بسیار است در اخبار از حضرت صادق و حضرت کاظم (ع) در باب آداب مسافرت و آداب معاشرت و مجالست با اشخاص و وظایف عبادی و ترک معاصی و آداب اخلاقی و چون این اخبار بسیار مفصل است از نقل آن خود داری کردیم رجوع بتفسیر برهان کنید.

يا بُنَيَّ لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ مکرر گفته شده که شرک پنج قسم است:

(۱) شرک ذاتی که نسبت به ابن کونه داده اند «هویتان بتمام الذات قد خالفنا بابن الکمونه استند» که از شاگردان افلاطون بوده و در درس افلاطون این شبهه را القاء کرده.

(۲) شرک صفاتی که بسیاری از عامه و اهل تسنن قائل بصفات زائده شدند و این صفات را هم قدیم می دانند «و الزامهم بالقدماء الثمانیه معروف» یکی ذات و هفت صفات مثل علم، قدرت، حیات، اراده، ادراک، حکمت و عظمت.

(۳) شرک عبادتی مثل عبده اصنام و شمس و قمر و کواکب و آتش و گاو و گوساله و ملک و جن و انس.

(۴) شرک افعالی امر خلقت و رزق و سایر افعال الهیه را مستند بغیر بدانند مثل بسیاری از حکماء و عرفاء و یهود و نصاری و بسیاری از فرق ضلال.

(۵) شرک نظری که نظر باسباب داشته باشد از مال و جاه و باران و ادویه و عده وعده و غیر اینها و نظر بمسبب الاسباب نداشته باشد.

إِنَّ الشِّرْکَ بجمیع اقسامه.

لَظُلْمٌ عَظِیمٌ اعلاء درجه ظلم انکار توحید است که از تمام اقسام کفر سخت تر و عقوبتش بیشتر و مستلزم تکذیب انبیاء است که اولین دعوت آنها بتوحید بوده و تکذیب جمیع ادیان حقه در امم ماضیه و این امت مرحومه و تکذیب جمیع مؤمنین و مفاسد دیگر.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۴] .... ص : ۴۲۲

وَ وَصَّیْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَیْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْناً عَلی وَهْنٍ وَ فِصالُهُ فِی عامَیْنِ أَنِ اشْکُرْ لِی وَ لِوالِدَیْکَ إِلَیَّ الْمَصِیرُ (۱۴)

و سفارش کردیم انسان را به پدر و مادر خود حمل بر داشت او را مادرش بشدت بر شدت و سختی روی سختی و از شیر باز داشتن او در دو سالگی اینکه شکر من که خدای تو هستم بجا آور و شکر گذار والدین خود هم باش بسوی من است بازگشت.

آیات و اخبار در فضیلت برو احسان به پدر و مادر و در حرمت و عقوبت عقوق آنها بسیار است مثل قوله تعالی وَ إِذْ أَخَذْنا مِیثاقَ بَنِی إِسْرائِیلَ لا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوالِدَیْنِ، إِحْساناً وَ ذِی الْقُرْبی الایه (بقره آیه ۸۳) و قوله تعالی وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لا تُشْرِکُوا بِهِ شَیْئاً وَ بِالْوالِدَیْنِ إِحْساناً وَ بِذِی الْقُرْبی الایه (نساء آیه ۳۶) و قوله تعالی: قُلْ تَعالَوْا أَتْلُ ما حَرَّمَ رَبُّکُمْ عَلَیْکُمْ أَلَّا تُشْرِکُوا بِهِ شَیْئاً وَ بِالْوالِدَیْنِ إِحْساناً- الایه (انعام آیه ۱۵۱) و در حق یحیی میفرماید وَ بَرًّا بِوالِدَتِی وَ لَمْ یَجْعَلْنِی جَبَّاراً شَقِیًّا (مریم آیه ۳۲) و غیر اینها از آیات مثل همین آیه و اما اخبار در جامع السعادات از پیغمبر (ص) روایت کرده فرمود

«من اصبح مرضیا لابویه اصبح له بابان مفتوحان الی الجنه»

و فرمود

«ان امراک ان تخرج من اهلک و مالک فافعل»

و فرمود

«افضل الاعمال الصلاه لوقتها و برا لوالدین و الجهاد فی سبیل اللَّه»

و غیر اینها حتی گفتند غیر محصوره است و اما حرمت عقوق آنهم آیات و اخبار بسیار داریم مثل قوله تعالی فَلا تَقُلْ لَهُما أُفٍّ وَ لا تَنْهَرْهُما (اسراء آیه ۲۴) و در حدیث است که بوی بهشت تا پانصد سال و در حدیث دیگر تا هزار سال میآید

«و لا یجدها العاق لوالدیه»

و در حدیث دیگر

«یفتح له بابان الی النار»

و از حضرت صادق (ع) است

«من نظر الی ابویه نظر ماقت و هما ظالمان

له لم تقبل اللّه له صلوه»

و در حدیث قدسیست

«بعزتی و جلالی و ارتفاع مکانی لو ان العاق لوالدیه یعمل باعمال الانبیاء جمیعا لم اقبلها منه»

و از حضرت رسالت است فرمود

«کل المسلمین یرونی یوم القیمه الا عاق الوالدین و شارب الخمر و من سمع اسمی و لم یصل علی»

و غیر اینها از اخبار.

وَ وَصَّیْنَا الْإِنْسانَ وصیت الهی فرمان و امر و دستور است.

بِوالِدَیْهِ یعنی مراعات حقوق آنها را بنماید.

حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْناً عَلی وَهْنٍ از ابتدای انعقاد نطفه تا حین ولادت روزبروز در مدت حمل زحمت روی زحمت شدت روی شدت و بعلت خسته گی درد ملالت زیاد میشود لذا در اخبار بر بمادر را بیشتر تأکید کردند تا پدر.

وَ فِصالُهُ فِی عامَیْنِ که مدت رضاع باشد تا از شیر باز داشته شود چنانچه میفرماید:

وَ الْوالِداتُ یُرْضِعْنَ أَوْلادَهُنَّ حَوْلَیْنِ کامِلَیْنِ لِمَنْ أَرادَ أَنْ یُتِمَّ الرَّضاعَهَ (بقره آیه ۲۳۳) و میفرماید وَ وَصَّیْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَیْهِ إِحْساناً حَمَلَتْهُ أُمُّهُ کُرْهاً وَ وَضَعَتْهُ کُرْهاً وَ حَمْلُهُ وَ فِصالُهُ ثَلاثُونَ شَهْراً (احقاف آیه ۱۵).

وَ فِصالُهُ فِی عامَیْنِ مدت اکثر رضاع دو سال و اقل آن بیست و یک ماه و اقل مدت حمل ششماه و اکثر یک سال و متعارف نه ماه.

أَنِ اشْکُرْ لِی شکر نعم الهی که «إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لا تُحْصُوها» بحکم عقل و، شرع اوجب الواجبات است.

وَ لِوالِدَیْکَ چون تربیت تو را کردند تا بحد بلوغ رسیدی و در اخبار سه دسته اباء فرمودند «اب بولدک و اب یزوجک و اب یعلمک» و در اخبار بسیار داریم بمضامین مختلف که پیغمبر و امیر المؤمنین دو پدر این امت هستند زیرا مربی روح و واسطه کلیه فیوضات هستند.

إِلَیَّ الْمَصِیرُ بازگشت تمام در قیامت بسوی او است و هر کرا بجزاء خود میرساند.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۵] .... ص : ۴۲۳

وَ إِنْ جاهَداکَ عَلی أَنْ تُشْرِکَ بِی ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما وَ صاحِبْهُما فِی الدُّنْیا مَعْرُوفاً وَ اتَّبِعْ سَبِیلَ مَنْ أَنابَ إِلَیَّ ثُمَّ

إِلَيَّ مَرْجِعُكَمْ فَأُنَبِّئُكَمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۵)

ص: ۴۲۳

و اگر با تو جنگ کردند و اصرار کردند بر اینکه شرک بیاوری بمن که خدای تو هستم بچیزی که نیست برای تو علم بآن پس اطاعت آنها را نکن و لکن در دنیا با آنها خوش رفتاری بکن و متابعت کن راه کسانی که رو بمن میآورند و در خانه من تضرع و انابه دارند پس از آن بسوی من است بازگشت شما پس شما را خبردار میکنم بآنچه که بودید عمل میکردید.

وَ إِنْ جاهَداکَ لِتُشْرِکَ بِی ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ اطاعت والدین تا مادامی که معصیت، الهی نباشد به اینکه بگویند کافر و مشرک شو یا ظلم به بندگان خدا کن یا شراب بنوش و یا ترک واجب کن باید جدا مخالفت کرد و دست از وظائف دینی بر نداشت و مراد از «ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ» یعنی بر خلاف حق است و باطل است.

فَلا تُطِعْهُما و لکن با آنها درشتی و ستیزگی نکن با ملایمت رفتار کن.

وَ صاحِبْهُما فِی الدُّنْیا مَعْرُوفاً احسان بآنها کن حوائج آنها را انجام ده اعراض از آنها نکن.

ثُمَّ إِلَیَّ مَرْجِعُکُمْ فردای قیامت هر کس گرفتار عمل خود میشود.

فَأُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ حضرت ابراهیم نسبت بعمویش که بمنزله پدرش بود و خطاب یا ابت باو میکرد با اینکه مشرک بود و ابراهیم را تهدید کرد و گفت باو «أَ راغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِی یا إِبْراهِیمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّکَ وَ اهْجُرْنِی مَلِیًّا» ابراهیم در جواب او فرمود:

سَلامٌ عَلَیْکَ سَأَسْتَغْفِرُ لَکَ رَبِّی إِنَّهُ کانَ بِی حَفِیًّا (مریم آیه ۴۷ و ۴۸).

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۶] .... ص : ۴۲۴

یا بُنَیَّ إِنَّها إِنْ تَکُ مِثْقالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَکُنْ فِی صَخْرَةٍ أَوْ فِی السَّماواتِ أَوْ فِی الْأَرْضِ یَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِیفٌ خَبِیرٌ (۱۶)

ای پسرک من محقق صادرات و افعال بشری اگر بوده باشد بقدر سنگینی یک دانه گندم از یک خردلی پس این دانه در کوه افتاده باشد یا در آسمانها یا در زمین میآورد خدا آن را و در تحت حساب میآورد محققا خدا هست لطیف مطلع بجزئیات و خبیر بجمیع آنها.

یا بُنَیَّ رجوع بمواعظ لقمان بفرزندش.

انها ضمیر انها را بعضی گفتند بقصه برمیگردد بعضی بافعال بشری.

إِنْ تَکُ آن افعال بشری.

مِثْقالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ بقدر سنگینی یک دانه حبه اشاره به اینکه تمام افعال انسان کوچک و بزرگ در دفتر الهی ثبت است حتی نفسهای انسان در عبادات و معاصی.

فَتَکُنْ آن حبه.

فِی صَخْرَةٍ در مغز کوه.

أَوْ فِی السَّماواتِ یا در آسمانها.

أَوْ فِی الْأَرْضِ یا در زیر زمین از مملکت او خارج نیست و از نظر او مخفی نیست لا تَخْفی مِنْکُمْ خافِیَةٌ (الحاقه آیه ۱۸).

یَأْتِ بِهَا اللَّهُ در روز قیامت میآورد وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً (کهف آیه ۴۹).

إِنَّ اللَّهَ لَطِیفٌ عالم باشیاء زیر مثل پشه و کوچک تر از پشه کنایه از علم بافعال کوچک شما حتی یک حرف چنانچه میفرماید ما یَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَیْهِ رَقِیبٌ عَتِیدٌ (ق آیه ۱۸).

خَبِیرٌ إِنَّ اللَّهَ بِعِبادِهِ لَخَبِیرٌ بَصِیرٌ (فاطر آیه ۳۱) إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ یَوْمَئِذٍ لَخَبِیرٌ (عادیات آیه ۱۱).

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۱۷] .... ص : ۴۲۵

یا بُنَیَّ أَقِمِ الصَّلاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ انْهَ عَنِ الْمُنْکَرِ وَ اصْبِرْ عَلی ما أَصابَکَ إِنَّ ذلِکَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (۱۷)

پسرک من بر پایدار نماز را و امر بمعروف بکن و نهی از منکر و صبر کن بر آنچه بتو اصابت میشود بدرستی که این از مهم ترین کارها است.

سهل انگاری نکن و کوچک مشمار و سرسری ندان.

یا بُنَیَّ أَقِمِ الصَّلاةَ زیرا «الصلاه خیر موضوع و عمود الدین و عنوان صحیفه المؤمن و معراج المؤمن و اول ما یحاسب به العبد یوم القیمه ان قبلت قبل ما سواها و ان ردت رد ما سواها» وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ انْهَ عَنِ الْمُنْکَرِ زیرا

«ما اعمال البر کلها فی جنب الامر بالمعروف و النهی عن المنکر الا کنعشه فی بحر لجی».

وَ اصْبِرْ عَلى ما أَصابَكَ زيرا

«الصبر مفتاح الفرج

و انما يوفى الصابرون اجرهم بغير حساب»

و از براى صبر سه درجه است:

(۱) صبر در بليات و واردات كه مفاد ما اصابك است.

(۲) صبر بر مشقت عبادات علما و عملا و اخلاقا.

(۳) صبر در ترك شهوات نفسانى و زخارف دنيوى و معاصى الهى. درجه اول ۳۰۰ درجه درجه دوم ۶۰۰ درجه سوم ۹۰۰ درجه

«الصبر من الايمان بمنزله الرأس من الجسد فمن لا صبر له لا ايمان له».

إِنَّ ذلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ انسان اگر عازم و جازم شد بر امرى ممكن نيست بر ترك آن مگر از قدرتش خارج باشد.

[سوره لقمان (۳۱): آيه ۱۸] .... ص : ۴۲۶

وَ لا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَ لا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحاً إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ (۱۸)

صورت بر مگردان و سر زير نينداز و اعراض و بى اعتنايى نكن از ناس و مشى مكن روى زمين از روى تكبر و نخوت محققا خداوند دوست نميدارد هر متكبر افتخار كننده را.

وَ لا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ رو برنگردان از مردم و اعراض نكن و سر فرو نبر از روى تكبر و نخوت با صورت باز و زبان خوش و حال تواضع با آنها معاشرت كن.

وَ لا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحاً با فيس و نخوت، بزرگ منشى نكن و بعيد نيست كه مراد از مشى مجرد راه رفتن نباشد بلكه مراد رفتار و كردار و معاشرت با بندگان خدا باشد از روى تكبر نباشد بلكه با كمال ملايمت و رفاقت و دوستى باشد.

إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ از صفات بسيار خبيثه تكبر و افتخار است أَ لَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْمُتَكَبِّرِينَ (زمر آيه ۶۰) و در خبر از حضرت رسول است فرمود

«لا يدخل الجنه من كان فى قلبه حبه خردل من الكبر».

[سوره لقمان (۳۱): آيه ۱۹] .... ص : ۴۲۶

وَ اقْصِدْ فِی مَشْیِکَ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِکَ إِنَّ أَنْکَرَ الْأَصْواتِ لَصَوْتُ الْحَمِیرِ (۱۹)

و میانه روی کن در مشی خود و سبک کن صدای خود را بدرستی که بدترین صداها

ص: ۴۲۶

هر آینه صدای خر است.

وَ اقْصِدْ فِی مَشْیِکَ در کلیه امور مطلوب حد وسط است در راه رفتن نه تند و با عجله باشد و نه سست و آهسته بنحو متعارف در معاشرت نه زیاد گرم بگیرد و با هر کس و ناکس معاشرت کند و نه عزلت و کناره گیری کند در صحبت نه پر حرفی کند و نه ساکت بنشیند در بذل نه اسراف و نه تقتیر در عبادت نه آنکه بکلی از خلق دور شود و در بیابان و کوه و مغازه مشغول ذکر شود و نه در وظائف شرعیه کوتاهی کند در اخلاق اخلاق حمیده حد وسط بین افراط و تفریط است لذا اخلاق رذیله دو برابر اخلاق حمیده است.

وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِکَ داد و فریاد و درشت صحبت نکند و اینقدر هم آهسته نباشد که جوهر نداشته باشد و طرف نشنود و درک نکند.

إِنَّ أَنْکَرَ الْأَصْواتِ لَصَوْتُ الْحَمِیرِ در میان حیوانات هیچ صوتی بدتر از صوت حمار نیست حتی صوت سگ و گاو و یکی از مواعظ لقمان که مختصر و مفید است بفرزندش که شیخ صدوق در کتاب من لا یحضره الفقیه نقل فرموده

«قال لقمان لابنه یا بنی ان الدنیا بحر عمیق و قد هلک فیها خلق کثیر فاجعل سفینتک فیها الایمان باللَّه و اجعل شراعها التوکل علی اللَّه و اجعل زادک فیها تقوی اللَّه فان نجوت فبرحمه اللَّه و ان هلکت فبذنوبک»

دنیا را تشبیه کرده به دریای عمیقی که باید از روی او گذشت تا بسعادت آخرت نائل شود و از غرق نجات یابد البته احتیاج بکشتی دارد و کشتی نجات ایمان است کسانی که ایمان ندارند در این دریا غرق میشوند و خلق کثیر در این دنیا و دریا هلاک شده اند مشرکین، کفار، معاندین، ضالین، مبدعین، منکرین ضروریات دین و مذهب و این کشتی ایمان شراع میخواهد و شراع آن توکل است و البته برای این سفر دور و دراز آخرت احتیاج بزاد و توشه دارد و زاد و توشه آخرت تقوای از معاصی و محرمات است پس اگر خداوند حفظ فرمود و با ایمان و تقوی و توکل گذشتی این رحمت و تفضل و توفیق الهیست و اگر بهلاکت افتادی بواسطه گناهان تو است.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۰] .... ص : ۴۲۷

أَ لَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَکُمْ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ أَسْبَغَ عَلَیْکُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَهً وَ باطِنَهً وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُجادِلُ فِی اللَّهِ بِغَیْرِ عِلْمٍ وَ لا هُدیً وَ لا کِتابٍ مُنِیرٍ (۲۰)

آیا نمیبینید اینکه خداوند مسخر فرموده برای شما آنچه در آسمانها است و آنچه در زمین است و اسباغ فرموده بر شما نعمتهای خود را هم نعمتهای ظاهره و هم باطنه و بعض الناس کسیست که مجادله میکند در مورد الهی بدون علم و بدون هدایت و بدون کتاب روشنی.

أَ لَمْ تَرَوْا استفهام تقریریست یعنی البته می بینید.

أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ.

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند تا تو نانی بکف آری و بغفلت نخوری

همه از بهر تو سرگشته و فرمانبردار شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

اما ما فی السموات این کرات جویه مثل خورشید و ماه و سایر کواکب و ابر و باد و باران و هوای بالا تماما مسخر هستند برای شما که انسان بتواند چهار صباحی در این دنیا زندگانی کند و امر معیشتش منظم گردد بعلاوه ملائکه که موکل ابر و باد و باران هستند و ملائکه حفظه و اما ما فی الارض از جمادات و نباتات، از حبوب و فواکه و حیوانات بحری و بری از طیور و انعام و از میاه و سایر افراد دیگر از ایشان چون انسان بهمنوع خود هم محتاج است لذا گفتند «الانسان مدنی بالطبع».

وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ اسباغ پی در پی دائما نعم الهیه ریزش دارد حتی نفس کشیدن که گفت (چون فرو میرود ممد حیات است و چون بر میگردد مفرح ذات پس در هر نفسی دو- نعمت موجود و بر هر نعمتی شکری واجب: از دست و زبان که برآید؟ کز عهده شکرش بدر آید. و نعم الهی بسیار است وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها (نحل آیه ۱۸).

«یا سابغ النعم و یا دافع النعم».

ظاهِرَةً وَ باطِنَةً اخبار و تفاسیر در بیان نعم ظاهریه و باطنیه بسیار است و اختلاف زیادی دارد لکن هر کدام بیان مصادیق است و عموم آیه شامل جمیع آنها میشود: نعمت خلق

و حیات و رزق و صحت بدن و هدایت و ارشاد و ارسال رسل و انزال کتب و جعل اسباب معیشت که قبلا اشاره شد نعم ظاهریه است که مشاهده میشود و نعم باطنیه توفیق و تأیید و ستر عیوب و غفران ذنوب و موده اهل البیت و ولایت آنها و نعمی که در قیامت ذخیره فرموده و در دوره ظهور و رجعت و غیر اینها.

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُجادِلُ فِی اللَّهِ بِغَیْرِ عِلْمٍ مجادله مخاصمه است که مشرکین انکار توحید و رسالت و معجزات انبیاء و تکذیب قرآن و انکار بعث و امثال اینها میکنند با اینکه علم بآنچه میگویند ندارند چنانچه میفرماید وَ ما لَهُمْ بِذلِکَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا یَظُنُّونَ (جاثیه آیه ۲۴).

وَ لا هُدیً دلیلی و حجتی و مدرکی و منطقی در این دعاوی ندارند فقط تقلید آباء.

وَ لا- کِتابٍ مُنِیرٍ نه از پیغمبری و نه از کتاب آسمانی از جانب الهی در دست دارند و جز هوای نفس و سیاهی قلب و زیر بار تکلیف نرفتن و کبر و عناد چیزی ندارند.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۱] .... ص : ۴۲۹

وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ قالُوا بَلْ نَتَّبِعُ ما وَجَدْنا عَلَیْهِ آباءَنا أَ وَ لَوْ کانَ الشَّیْطانُ یَدْعُوهُمْ إِلی عَذابِ السَّعِیرِ (۲۱)

و زمانی که گفته شد بآنها که متابعت، کنید آنچه را که خداوند نازل فرموده گفتند بلکه ما متابعت میکنیم آنچه را که یافتیم بر او پدران خود را آیا و لو بوده باشد شیطان که دعوت کند آنها را بسوی عذاب افروخته.

وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ که پیغمبر اکرم (ص) آنها را دعوت بتوحید و به رسالت و بایمان و باعمال صالحه و تقوای از معاصی و از اعمال زشت فرموده بدستور قرآن مجید که خداوند نازل فرموده.

قالُوا بَلْ نَتَّبِعُ ما وَجَدْنا عَلَیْهِ آباءَنا همان شرک و اعمال و افعال سیئه و مرسومات پدری، آنها که پدرانشان مرتکب میشدند و می پرستیدند ما متابعت میکنیم و دست از دین آبائی و اجدادی خود بر نمیداریم.

أَ وَ لَوْ کانَ الشَّیْطانُ یَدْعُوهُمْ إِلی عَذابِ السَّعِیرِ یعنی و لو اینکه شیطان آنها را دعوت،

میکنند بعذاب سعیر معذالک دست از شرک و کفر آبائی خود بر نمیدارند که همین نحو که پدران آن ها را جهنمی کرده آنها هم متابعت آنها را میکنند بجهنم میروند.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۲] .... ص : ۴۳۰

وَ مَنْ یُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَی اللَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقی وَ إِلَی اللَّهِ عاقِبَهُ الْأُمُورِ (۲۲)

و کسی که از روی تسلیم رو بخدا میرود و نیکوکار هم هست پس چنگ زده است بریسمان محکم الهی و بسوی او است عاقبت کارها و برگشت باو میکند.

وَ مَنْ یُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَی اللَّهِ یعنی کسی که رو بخدا رود و توجه باو داشته باشد بایمان به وحدانیت او و معرفت بانبیاء او و معتقد بعقائد حقه و اعراض از عقائد و مذاهب باطله که قلبا متوجه او باشد.

وَ هُوَ مُحْسِنٌ باعمال حسنه و اخلاق فاضله و تقوای از مخالفت و معصیت او.

فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقی ریسمان بمحکم الهی که در اخبار بسیار و زیارات ائمه عروه الوثقای الهی را بامیر المؤمنین و ائمه طاهرین تفسیر کرده اند و ما در مجلد سوم صفحه ۲۰ در جمله فَمَنْ یَکْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ یُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقی لَا انْفِصامَ لَها بیان آن را کرده ایم.

وَ إِلَی اللَّهِ عاقِبَهُ الْأُمُورِ مرجع تمام امور بسوی تو است کیست که عواقب امور او بخیر میشود و بمثوبات تو نائل میگردد و کیست که عاقبتش بشر میشود و بعقوبات تو گرفتار میگردد.

«اللهم اجعل عواقب امورنا خیرا بجاه محمد و آله صل علی محمد و اله».

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۳] .... ص : ۴۳۰

وَ مَنْ کَفَرَ فَلا یَحْزُنْکَ کُفْرُهُ إِلَیْنا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۲۳)

و کسی که کافر شد پس محزون نکند تو را کفر او بسوی ما است بازگشت آنها پس خبر میدهیم بآنها بآنچه عمل کردند محققا خداوند دانا است بصاحبان قلبها یعنی از قلوب آنها مطلع است و از بواطن هر کس با خبر است.

نظر به اینکه پیغمبر اکرم بسیار رءوف و مهربان بود که او را نبی الرحمه گفتند دوست میداشت که تمام هدایت شوند و تمام سعادت مند گردند لذا قلبا محزون بود که این کفار و مشرکین

هـدایت نمیشوند لکن در امر هدایت دو چیز لازم است هادی باید تام الفاعلیه باشد و مهدی باید تام القابلیه باشد و این کفار و مشـرکین و بسـیاری از این فسـاق و فجار امروزه از قابلیت هـدایت افتاده انـد قلب که سـیاه و قساوت پیـدا کرد «لا یرجی بخیر» است «و صـار قلبه منکوسـا» (بگـذار تـا بمیرد در عین خودپرسـتی فَذَرْهُمْ یَخُوضُوا وَ یَلْعَبُوا حَـتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی یُوعَـدُونَ (زخرف آیه ۸۳ معارج آیه ۴۲).

وَ مَنْ کَفَرَ فَلا یَحْزُنْکَ کُفْرُهُ باید دشمنان دین را لعن کرد چنانچه خداوند لعن فرمود.

إِلَیْنا مَرْجِعُهُمْ بازگشت آنها در قیامت بسوی ما است و هر کس بجزای خود میرسد.

فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ (زلزال آیه ۷ و ۸).

فَنُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا چه در قسـمت عقائد و چه در قسـمت اخلاق و چه در قسـمت اعمال و افعال جوارحی و چه در قسـمت اقوال بتمام آنها رسیدگی میشود و بر آنها معلوم میگردد و با خبر میشوند.

إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ بچیزهایی که در سـینه ها و قلب ها مخفی میدارند یَعْلَمُ خائِنَهَ الْأَعْیُنِ وَ ما تُخْفِی الصُّدُورُ (مؤمن آیه ۱۹) یَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لا تَخْفی مِنْکُمْ خافِیَهٌ (الحاقه آیه ۱۸).

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۴] .... ص : ۴۳۶

نُمَتِّعُهُمْ قَلِیلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلی عَذابٍ غَلِیظٍ (۲۴)

آنها را متمتع میکنیم و بهره برداری کننـد از شـهوات نفسانی و زخارف دنیوی چنـد روزی بمقـدار قلیلی پس از آن، مضـطر و بیچاره میکنیم آنها را بعذاب سخت.

نُمَتِّعُهُمْ قَلِیلًا تمتع تعیش و تکیف و خوش گذراندنمت در این مدت حیات دنیوی که بسـیار کوچک و کم است چون دار فانیه نسبت بآخرت که دار باقیه است آنهم نه برای احسان و تلطف به آنها بلکه برای زیادتی اثم چنانچه میفرماید وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِـهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ (آل عمران آیه ۱۷۲) خداوند متعال این کفار و مشـرکین را این چهـار روز دنیوی مهلت میدهـد برای حکم و مصـالحیست من جمله اینکه در نسل آنها و لو به هفتاد واسـطه مؤمنی بوجود میآید چنانچه در جنگ های امیر المؤمنین

و ابی عبد اللَّه هم این نظر را داشتند که از قتل او صرفنظر میکردند و من جمله اینکه بسا بعدا متنبه شوند و بشرف اسلام مشرف گردند و من جمله اینکه حجت بر آنها تمام شود و راه عذر بسته شود و من جمله برای زیادتی آنها در طغیان و معاصی چنانچه اشاره شد در آیه مذکوره.

ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلی عَذابٍ غَلِیظٍ اضطرار بیچارگیست و دست از همه اسباب کوتاه شدن فردای محشر نه شفیعی و دادرسی و ناصری و معینی دارند و نه قابلیت شمول رحمت و عفو و تفضل الهی دارند و عذاب الهی بسیار سخت و شدید و غلیظ است.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۵] .... ص: ۴۳۲

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَیَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَکْثَرُهُمْ لا یَعْلَمُونَ (۲۵)

و هر آینه اگر از آنها پرسش کنی کیست که خلق فرموده، آسمان ها و زمین را هر آینه البته میگویند اللَّه بگو حمد مختص است از برای اللَّه بلکه اکثر این کفار و مشرکین نمیدانند.

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ این سؤال برای اتمام حجت و الزام خصم است که این آسمانهای با عظمت و این کرات جویه که عددش را نمیتوانید شماره کنید و این کره زمین که مشاهده میکنید از کوه ها و صحراها و بیابانها کی خلق فرموده آیا آلهه شما از اصنام که مصنوع خود شما هستند و سایر الهه قدرت بر خلق یک پشه یا یک مورچه دارند چه رسد بآسمانها و زمین خداوند خالق کل شی ء است از عالم مجردات و مادیات اقتصار بر سماوات و ارض برای اینست که مشرکین اینها را مشاهده میکنند و عوالم مجردات را منکر هستند بلکه خدا را هم جسم میدانند و ملائکه را دختران خدا میگویند.

لَیَقُولُنَّ اللَّهُ لام تأکید و نون تأکید یعنی نمیتوانند انکار کنند و نسبت بالهه خود دهند البته میگویند خداوند متعال خلق فرموده پس از اخذ این اقرار:

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ حمد مختص باو است زیرا غیر او تمام محتاج باو هستند وجودا و- بقاء «الممکن فی حد ذاته ان یکون لیس و له من علته ان یکون ایس».

سیه رویی ز ممکن در دو عالم نشد هرگز جدا و اللَّه اعلم

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ به اینکه حمد مختص باو است و از برای الهه خود هم شأنی و مقامی و رتبه ای قائل هستند که سزاوار حمد و ستایش و پرستش هستند از روی جهل و حماقت و حسد و اغوای شیطان و شیطان صفتان.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۶] .... ص : ۴۳۳

لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (۲۶)

از برای خداوند است آنچه در آسمانها و زمین است محققا خداوند تبارک و تعالی اوست غنی بالذات و مستجمع جمیع کمالات که معنای حمید است.

لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لام ملکیه است یعنی جمیع آنچه در آسمانها و زمین است ملک طلق خداوند است. توضیح الکلام اینکه ملکیت اقسامی دارد: ملکیت ذاتیه، مطلقه، و مقیده اصلیه و فرعیه کلیه و جزئیه دائمیه و موقته، حقیقیه و ادعائیه اما ملکیت ذاتیه مطلقه اصلیه دائمیه حقه مختص بذات مقدس پروردگار است چون خالق و موجد تمام ممکنات از آسمان و زمین و آنچه در آنها است و آنچه بین آنها است از عوالم مجردات و مادیات او است و بس و اما جعلیه منوط بجعل جاعل است که خداوند جعل فرماید برای هر که اراده و مشیتش تعلق گرفته و اما مطلقه کلیه که خداوند جعل فرمود از برای نبی و امام چنانچه در اخبار داریم

«الارض کلها للامام»

و اینها برای شیعیان مباح فرمودند تصرف در آنها را و برای غیر شیعه چه مشرک باشد یا کافر و معاند یا مخالف غصب است و اما مقیده جزئیه ملکیت که بنحو مشروع انسان بدست بیاورد یا بحیازت یا ببیع و صلح و هبه و هدیه و میراث و کد یمین و کسب و تجارت، و سایر اسباب انتقال که هم مقیده است همه گونه تصرفی نمیتواند بکند محدود است تصرفات او که بر طبق شرع باشد بر خلاف شرع حق ندارد تصرف کند هم جزئیه است که فقط مالک اعیان شخصیه است و هم موقته ما دام الحیوه پس از مردن مالک فلسی نیست و اما ادعائیه اموالیست که بظلم و سرقت و کسب حرام بدست میآورند که حقیقت ملک آنها نیست و غصب است فقط ادعاء است.

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ که گفتیم غنی اشاره بصفات سلبیه است که هر صفتی که

موحد نقص و عیب و احتیاج است در ساحت قدس او نیست.

نه مرکب بود و جسم نه جوهر نه عرض بی شریک است و معانی تو غنی دان خالق

نه ترکیب خارجی مثل مادیات و نه ترکیب ذهنی مثل انواع که می گویی نوع انسان حیوان ناطق و همچنین سایر انواع حیوانات نه ترکیب و همی مثل مجردات که مرکب از وجود و ماهیت هستند صرف الوجود بحت الوجود محض الوجود است و حمید اشاره بصفات ثبوتیه است چه ذاتیه و چه فعلیه.

عالم و قادر وحی است و مرید و مدرک سمیع بصیر خبیر کبیر عزیز عظیم

و فعلیه خالق رازق معطی منعم مفضل منتقم مثیب معاقب و سایر افعال حمیده.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۷] .... ص : ۴۳۴

وَ لَوْ أَنَّ ما فِی الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلامٌ وَ الْبَحْرُ یَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ ما نَفِدَتْ کَلِماتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ (۲۷)

و بر فرض محال اگر آنچه در زمین از اشجار و درختان قلم شود و دریا مرکب گردد و آن دریا را از بعد تمامیتش هفت دریای دیگر مداد شود تمام نمیشود کلمات الهی محققا خداوند عزیز و حکیم است.

و نظیر این آیه شریفه در سوره کهف میفرماید لَوْ کانَ الْبَحْرُ مِداداً لِکَلِماتِ رَبِّی لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ کَلِماتُ رَبِّی وَ لَوْ جِئْنا بِمِثْلِهِ مَدَداً (آیه ۱۰۹) و این آیه دلالت دارد بر اینکه کلمات پروردگار حد و حصر ندارد و غیر متناهیست زیرا اگر اشجار قلم شود و دریاها مرکب بالاخره محدود و متناهیست و این معنی مفسرین را در حیث و بیص انداخته لذا بعضی گفتند مراد از کلمات علم الهیست بعضی گفتند قدرت او است بعضی گفتند بواطن قرآن است و امثال اینها لکن آنچه بنظر میرسد «و لم یسبقنی احد» اینکه کلمات رب افعال الهیست از خلق و رزق و اماته و احیاء و تفضلات و نعم و کرم و احسان چه افعال تکوینیه و چه تشریعیه از ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و فرائض و محرمات و شاهد بر این دعوی آیات بسیار و اخبار زیادی داریم مثل قوله تعالی در حق عیسی (ع) إِذْ قالَتِ الْمَلائِکَهُ یا مَرْیَمُ إِنَّ اللَّهَ یُبَشِّرُکِ بِکَلِمَهٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِیحُ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ (آل عمران آیه ۴۵) و قوله تعالی إِنَّمَا الْمَسِیحُ عِیسَی ابْنُ

مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَ كَلِمَتُهُ أَلْقاها إِلى مَرْيَمَ

(نساء آیه ۱۷۱) و قوله تعالی وَ جَعَلَها كَلِمَةً- باقِيَةً فِي عَقِبِهِ (زخرف آیه ۲۸) که در حق ابراهیم میفرماید و در حدیث دارد مراد امامت است که در نسل ابراهیم تا قیامت باقیست که موقعی که خداوند فرمود إِنِّي جاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِماماً قالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي- الایه (بقره آیه ۱۲۴) و در اخبار دارد

(نحن الكلمات التامات)

و غیر اینها.

اشکال: افعال الهی و مخلوقات او علی کثرتها محدود است و این آیه دلالت میکند بر عدم محدودیت و همین منشأ این شده که مفسرین بآن تفسیرات متمسک شده اند.

جواب: یکی از ضروریات دین و نصوص قرآنی مسئله خلود است در قیامت چه نسبت باهل بهشت و چه نسبت باهل عذاب و دائما فیوضات الهی شامل اهل بهشت میشود و عقوباتش بر اهل جهنم زیاد میگردد که میفرماید كُلَّما نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْناهُمْ جُلُوداً غَيْرَها لِيَذُوقُوا الْعَذابَ (نساء آیه ۵۶).

إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ مکرر تفسیر شده.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۸] .... ص : ۴۳۵

ما خَلْقُكُمْ وَ لا بَعْثُكُمْ إِلاَّ كَنَفْسٍ واحِدَةٍ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (۲۸)

نیست خلقت جمیع شما و نه مبعوث شدن شما مگر مثل خلقت نفس واحده و بعث آن محققا خداوند سمیع و بصیر است.

در جنب قدرت الهی خلقت عرش و مورچه مساویست نه خلقت عرش بر او زحمت دارد نه مورچه بمجرد اراده ایجاد میشود و این آیه ناظر باینست که کفار و مشرکین اشکال کردند که خلقت بشر مقدمات زیادی داشته از ابتداء تراب بوده سپس حبوبات و مأکولات و مراحلی طی کرده تا نطفه شده علقه مضغه مدت حمل تا بدنیا آمده با این همه اسباب و وسائط و طول مدت چه نحو میشود که فردای قیامت یک مرتبه در یک آن و یک ساعت تمام از خاک مبعوث شوند؟ این آیه نازل شد که در قدرت الهی تفاوت ندارد تمام از روی حکمت است و بمجرد اراده ایجاد میشود موجودات دفعی هم بسیار داریم عرش، کرسی، کرات جویه، موت دفعی و بسیار دیگر در جنب قدرت تفاوتی ندارد.

ما خَلْقُكَمْ جمیع افراد انسان: جن، ملک، سایر مخلوقات.

وَ لا بَعْثُكُمْ که تمام شماها را دو مرتبه زنده کنیم.

إِلَّا كَنَفْسٍ واحِدَهٍ که او را خلق کنیم و دو مرتبه زنده کنیم: إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ و بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيمٌ.

إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ عالم بجمیع مسموعات و بجمیع مبصرات است.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۲۹] .... ص : ۴۳۶

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى وَ أَنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۲۹)

آیا نمی بینی اینکه خداوند داخل میکند شب را در روز و داخل میکند روز را در شب و مسخر فرموده خورشید و ماه را کل اینها در جریان هستند تا مدت معینی و اینکه خداوند به آنچه عمل میکند خبر دارد.

أَ لَمْ تَرَ خطاب به پیغمبر است ولی مقصود تمام افراد بشر بلکه جن و انس بلکه تمام ذوی العقول هستند که درک میکنند و استفهام تقریریست.

أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ از روز میگیرد و بر شب میافزاید اما تشکیل شب و روز برای حرکت کره زمین و آب است بحرکت وضعی که دور خود میچرخد در یک شبانه روز و این تفاوت پیدا نمیکند همیشه شب و روز مجموعا بیست و چهار ساعت است تقریبا و اما زیادتی شب بر روز و بالعکس برای حرکت انتقالی او است دور کره شمس در ظرف یک سال اینهم تفاوت نمیکند الا اینکه در خط منطقه البروج با خط معدل مختلف است در دو، نقطه تقاطع میکنند اول فروردین و اول مهر شب و روز مساوی میشوند و در دو نقطه منتهای بعد را از یکدیگر دارند که بیست و چهار درجه است که اول تیر و اول دی باشد و بحسب نقاط زمین که در طرف شمال و جنوب باشند روز و شب تفاوت میکند و کوتاه و بلند میشود علی اختلاف.

وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ از باب مثال است و الا تمام کرات از کواکب و ارض مسخر تحت اراده حق هستند چنانچه میفرماید وَ سَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُومُ مُسَخَّراتٌ

بِأَمْرِهِ

- الایه (نحل آیه ۱۲).

كُلٌّ يَجْرِي إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى تمام این کرات یک حرکت مستقیم دارند بطرف کره وکاء که بلسان غرب نصر الطائرش گویند و در قرآن هم میفرماید وَ الشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَها ذلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (یس آیه ۳۸) موقعی که رسیدند بکره وکاء تمام کرات نزدیک بهم میشوند و از حرکت باز میمانند که اجل مسمی و معین عند اللّه است.

وَ أَنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ تفسیرش واضح است.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۰] .... ص : ۴۳۷

ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَ أَنَّ ما يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْباطِلُ وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (۳۰)

این قدرت نمائیها برای اینست که خداوند او است حق و ثابت و آنچه میخوانند از غیر خدا باطل است و اینکه خداوند او است علی کبیر.

ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ مکرر گفتیم اسماء الحسنای الهی بسیار است که گفتند هزار و یک اسم دارد یک قسمت اسماء ذات است و یک قسمت اسماء صفات است و یک قسمت اسماء افعال است و یک قسمت اسماء داله بر سلب نقائص و عیوب است که صفات سلبیه گویند و صفات ذات و افعال را ثبوتیه نامند و ذاتیه صفاتیست که سلب آنها از حضرت او محال است و فعلیه دال بر افعال الهیست و اسماء ذات سه اسم که در این جمله بیان فرموده اللّه که اسم ذاتیست که مستجمع جمیع کمالات و منزه از جمیع عیوب و نواقص است هو که اشاره بمقام غیب الغیوبی است که بر ممکن محال است پی بذات مقدس او بردن حق که اشاره به مقام واجب الوجودیست.

ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَ أَنَّ ما يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْباطِلُ اشاره بالهه مشرکین است از اصنام و آتش و شمس و کواکب و بقره و عجل و شجر و ملک و جن و آنچه پرستش میکنند.

وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ «العلی الاعلی» که علو و عظمت و رفعت او را نمیتوان درک کرد و کبریایی و بزرگواری او را نمیتوان پی برد «جل الخالق و عظیم شأنه و رفع مقامه لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک».

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِی فِی الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِیُرِیَكُمْ مِنْ آیاتِهِ إِنَّ فِی ذلِكَ لَآیاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۳۱)

آیا نمیبینی اینکه کشتیها در جریان میافتد در روی دریا به نعمت الهی برای اینکه بشما نشان دهد از آیات خود محققا در این تفضل هر آینه آیات و دلالاتیست برای هر کس که بسیار صبر دارد و بسیار شکرگزار است.

یکی از قدرتهای الهی اینست که آب با اینکه در کمال لینت هست اشیاء مجوفه را روی خود نگهمیدارد و فرو نمیبرد بالاخص چوب را که کشتیهای با عظمت را روی خود نگهمیدارد با اینکه امتعه و اشخاص در او بسیار است و خداوند ریاح را میفرستد که این کشتیها را از بندری به بندر دیگر جریان میدهد و این یک نعمت بزرگیست که خدا به بندگانش تفضل فرموده و در این، سیر و حرکت عجایب مخلوقات دریایی را مشاهده میکنند و خود را بمقصود و منظور خود میرسانند و استفادات زیاد میکنند و منافع زیادی بدست میآورند و از فوائد مملکتی و صقعی بمملکت دیگر و صقع دیگر میرسانند لذا میفرماید:

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِی فِی الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لکن کیست قدر دان این نعمت باشد و این امور را مستند بطبیعت نداند.

لِیُرِیَكُمْ مِنْ آیاتِهِ از ارتباط ممالک به یکدیگر و ببلاد بعیده که طریق خشکی ندارد، آشنا شدن.

إِنَّ فِی ذلِكَ لَآیاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ انسان در دنیا بین اصبعی الرحمن است یک روز مبتلی و یک روز متنعم، بلاء و نعمت مقرون یکدیگرند و هر دو موافق حکمت و مصلحت است شخص مؤمن باید در بلا صبر کند و در نعمت شکرگزار باشد و مکرر بیان شده که صبر سه قسم است: صبر در بلیات و مصائب، صبر بر مشاق عبادات، صبر بر ترک شهوات نفسانیه و گفتیم حدیثی را که فرمود

«الصبر من الایمان بمنزله الرأس من الجسد فمن لا صبر له لا ایمان له»

و نیز گفتیم که شکر هم مراتبی دارد: اولا بداند این نعمت از جانب خدا است، و ثانیا از راه تفضل است نه استحقاق، و ثالثا صرف کند در آنچه منظور حق است، و رابعا در مقابل آن عملی انجام دهد که

مرضی او باشد.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۲] .... ص : ۴۳۹

وَ إِذا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَ ما يَجْحَدُ بِآياتِنا إِلاَّ كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ (۳۲)

و زمانی که فرو گرفت آنها را موج دریا مثل ابرهای تیره روی یکدیگر و مثل کوه ها میخوانند خدا را با دین خالص که خالص میکنند دین را از برای او پس چون نجات پیدا کردند و روی خشکی آمدند بعض آنها بعهد و قرار داد با خدا رفتار میکنند و انکار نمیکند و جحد نمیورزد بآیات ما مگر هر نقض کننده عهد و کفران کننده نعمت ما را.

وَ إِذا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ امواج دریا بتوسط بادهای عظیم بسا بقدر کوه بلند میشود و بسا کشتی چهار موجه میشود و تمام اهلش را غرق میکند.

كَالظُّلَلِ بعضی تفسیر کردند بابرهای تیره که رویهم سوار میشود و عالم را تاریک و ظلمانی میکند و بعضی گفتند بکوههای عظیم که مشرف بر هلاکت میشوند.

دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ایمان میآورند و موحد میشوند و دعاء میکنند و طلب نجات مینمایند.

فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ امواج فرو نشست و کشتی آرام شد و براحتی آنها را بخشکی و بندر رسانید و نجات پیدا کردند.

فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ یعنی باین ایمان و عهد با خدا باقی میمانند که اقتصاد میانه رویست، نه چیزی بر دین میافزایند و بدعتی در دین میگذارند و نه چیزی از دین را منکر میشوند مثل اقتصاد در مال نه اسراف و تبذیر و نه بخل و تقتیر و مثل اقتصاد در مشی نه تعجیل و نه سست و اقتصاد در معاشرت نه با همه کس و همه جا میروند و حشر میکنند و نه ترک معاشرت بکلی.

وَ ما يَجْحَدُ بِآياتِنا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ختار گفتند بمعنی غدار است و اشد از غدار و غدار گفتند ناقض عهد و قرار داد است و بزبان ما پلتیک و تقلب که صورت ظاهر خوب و باطن خراب وعده میدهد و عمل نمیکنند و بعبارت دیگر مکر و خدعه و حیله و کفور کفران نعمت میکند و این نجات

را مستند بطبیعت یا بناخدا یا باسباب دیگر میپندارد و بهمان کفر و شرک اولی برمیگردد.

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۳] .... ص : ۴۴۰

یا أَیُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّکُمْ وَ اخْشَوْا یَوْماً لا یَجْزِی والِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَ لا مَوْلُودٌ هُوَ جازٍ عَنْ والِدِهِ شَیْئاً إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلا تَغُرَّنَّکُمُ الْحَیاهُ الدُّنْیا وَ لا یَغُرَّنَّکُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ (۳۳)

ای گروه ناس بپرهیزید از مخالفت پروردگار خود و بترسید روزی را که پدر را مجازات نمیکنند بجای پسر و ولد و اولاد جزا داده نمیشود بجای والد و پدر خود خردلی هیچ کدام تحمل از دیگری نمیکنند هر کس گرفتار عمل خود میشود.

یا أَیُّهَا النَّاسُ خطاب بجمیع افراد بشر است.

اتَّقُوا رَبَّکُمْ تقوی بمعنی پرهیز است از اموری که برای انسان ضرر داشته باشد و این اقسامی دارد: تقوای از عقائد فاسده مثل شرک و کفر و ضلالت و بدعت و انکار ضروریات که از ایمان خارج میشود، تقوای از اخلاق رذیله و صفات خبیثه که هر کدام مضار دنیوی و اخروی دارد، تقوای از محرمات و معاصی که هر کدام عقوبت خاصی دارد.

وَ اخْشَوْا یَوْماً روز قیامت و بعث و حشر و نشر.

لا یَجْزِی والِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَ لا مَوْلُودٌ هُوَ جازٍ عَنْ والِدِهِ شَیْئاً احدی فریادرس نیست تمام فریاد وانفساه آنها بلند است احدی بفکر دیگری نیست یَوْمَ یَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِیهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِیهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِیهِ لِکُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ یَوْمَئِذٍ شَأْنٌ یُغْنِیهِ (عبس آیه ۳۴ الی ۳۷) لِکُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اکْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ (نور آیه ۱۱) بلی انبیاء و ائمه هدی و صدیقه طاهره و علماء و صلحاء در حق مؤمنین شفاعت میکنند آنهم مشروط باذن و اجازه حق است و قابلیت محل و مسئله شفاعت را ما مکرر تذکر داده ایم و اختلاف سنی و شیعه را گوشزد کرده ایم.

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلا تَغُرَّنَّکُمُ الْحَیاهُ الدُّنْیا وَ لا یَغُرَّنَّکُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ محققا وعده الهی حق است تخلف پذیر نیست پس مغرور نکند شما را زندگانی دنیوی و مغرور نکند شما را بخدا شیطان فریب دهنده.

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ گفتیم که خلف وعید اگر چه قبح ندارد لکن اگر بطور اخبار باشد

ممکن نیست تخلف پیدا کند زیرا کذب لازم میآید و محال است و در عذاب کفار و مشرکین و ظالمین و معاندین و مخالفین و منافقین و ضالین و مضلین و جاحدین و مبدعین و منکرین در قرآن مجید و در اخبار آل اطهار بسیار بطور اخبار است و یقینا واقع میشود و تخلف پذیر نیست حتی خداوند در بسیاری از آیات بطور قسم یاد فرموده و در دعاء کمیل میخوانی

«لکنک تقدست اسماؤک اقسمت ان تملأها من الکافرین من الجنه و الناس اجمعین و ان تخلد فیها المعاندین».

فَلا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا خیال کنید همیشه در دنیا هستید و آخرت خبری نیست و دنیا را نقد بدانید و آخرت را نسیه و بقول عمر سعد «و ما عاقل باع الوجود بدین» و امروز نوع مردم حتی فساق و فجار خود ما چنان فریب دنیا را خوردند که دیگر بفکر آخرت و قیامت نیستند و ابدا بفکر دین و نماز و روزه و خمس و زکاه و سایر فرائض الهی و تحصیل علم واجب، نمیافتند و غرق شهوات نفسانی و جمع زخارف دنیوی و اشتغال بلهویات و معاصی و بی عفتی و بی حیائی شده اند و روز بروز در تزائد است.

وَ لا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ غرور شیطان است و دامهای او بسیار است و جنود او از شیاطین انسی و جنی زیاد هستند هر که را بیک راهی و حیله و تزویری فریب میدهند جایی که دست از سر آدم برنداشت با دیگران چه میکند

[سوره لقمان (۳۱): آیه ۳۴] .... ص : ۴۴۱

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَهِ وَ يُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَ يَعْلَمُ ما فِي الْأَرْحامِ وَ ما تَدْرِي نَفْسٌ ما ذا تَكْسِبُ غَداً وَ ما تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (۳۴)

محققا خداوند نزد او است علم ساعه که قیامت باشد و علم به اینکه در چه موقع نازل میفرماید باران را و میداند آنچه در ارحام است و نمیداند نفسی چه چیز فردا برای او پیش میآید و بدست میآورد و نمیداند بکدام نقطه زمین اجل او میرسد بدرستی که خدا دانا و خبیر است.

تنبیه: این آیه شریفه یکی از مشکلات آیات است مفسرین و اخباری از ائمه طاهرین.

داریم که میفرمایند پنج علم است مختص بذات اقدس حق است علم ساعه و علم نزول غیث

و علم بآنچه در ارحام است و علم به اینکه بندگان برای آنها چه پیش میآید و علم به اینکه اجل، آنها چه موقع میرسد و بکجا میمیرند و این مفاد منافی با اخبار بسیاریست در موارد مختلفه مثل خبری که پیغمبر بخدیجه دادند که این بچه در رحم تو دختر است و از او نسل من تا قیامت باقیست و بصدیقه طاهره در مورد حسن و حسین و محسن حتی اسم او را هم گذاردند و از ائمه طاهرین نسلا بعد نسل تا حضرت بقیه اللّه خبر دادند و مثل دعاء ندبه

«علمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه»

و صدیقه طاهره بامیر المؤمنین گفت:

«یا ابا الحسن ادن منی حتی اخبرک بما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه»

و سید الشهداء باصحابش شب عاشورا خبر داد که فردا تمام کشته میشوید غیر از فرزندم زین العابدین. و پیغمبر بعمار خبر داد آخرین- روزی تو یک ظرف شیر است و حضرت رضا فرمود بعد از دعاء باران که مأمور نیستند ببارند تا شما بمنزلها برسید.

و تحقیق کلام: اینکه این آیه برای رد منجمین و کسانی که حدس میزنند از روی قواعد ظاهریه که چه پیش میآید لذا گفتند المنجم کذاب خدا میفرماید این علم از علم غیب است لا یَعْلَمُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ الْغَیْبَ إِلَّا اللَّهُ» ولی از باب معجزه مثل سایر معجزات که از قدرت بشر خارج است ممکن است خداوند بانبیاء و اولیاء و ائمه پاره ای از آنها را عنایت فرماید «هذا ما عندنا و اللّه العالم».

تمّ بحمد للّه تفسیر سوره لقمان و یتلوه انشاء اللّه تعالی سوره السّجده و سایر السّور القرآنیه الی سوره النّاس و الحمد للّه و الشّکر له و الصّلاه و السّلام علی نبیّه و آله- احقر سیّد عبد الحسین طیّب.

سوره السجده ۳۰ آیه- مکی .... ص : ۴۴۳

اشاره

بسم اللَّه و باللّه و الحمد للَّه و الصّلاه علی رسول اللَّه و علی آله آل اللَّه و اللّعن علی اعدائهم اعداء اللَّه من الان الی یوم لقاء اللَّه فضل سوره: در روایت حسین بن ابی العلاء که ابن بابویه مسندا از او روایت می کند از حضرت صادق (ع) فرمود:

«من قرء سوره السجده فی کل لیله جمعه اعطاه اللَّه تعالی کتابه بیمینه و لم یحاسبه بما کان منه و کان من رفقاء آل محمد و اهل بیته علیهم الصلاه و السلام».

و در روایت لیث بن ابی الزبیر از جابر گفت:

«کان رسول اللَّه (ص) لا ینام حتی یقرأ الم تنزیل و تبارک الذی بیده الملک»

و در روایت طاووس است:

«من قرء بما کتب له ستون حسنه و محی عنه ستون سیئه و رفع له ستون درجه».

[سوره السجده (۳۲): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۴۴۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

الم (۱) تَنْزِیلُ الْکِتابِ لا رَیْبَ فِیهِ مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ (۲)

الم رمز است بین خداوند و رسول او چنانچه مکررا تذکر داده شده و ما در مجلد اول این تفسیر (ص ۱۲۱ تا ۱۲۵) اقوالی که در حروف تهجی و حروف ابجد و اخباری که نقل کرده اند و تحقیق کلام در آنها را بیان کرده ایم رجوع فرمائید.

تَنْزِیلُ الْکِتابِ ظاهرا خبر مبتداء محذوف است مثل «هذا القرآن و هذه السوره تنزیل الکتاب» است. و اطلاق کتاب بر قرآن یا برای این است که به ید قدرت در لوح محفوظ نوشته شده چنان چه می فرماید بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِیدٌ فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ (بروج آیه ۲۱ و ۲۲) یا ملائکه کتبه نوشته اند یا مسلمین در بین الدفتین ثبت کرده اند که آنها را کتاب وحی می گویند و اطلاق کتاب بر مکتوب بسیار متعارف است.

لا- رَيْبَ فِيهِ ریب به معنی شک است در موردی که جای شک نباشد از شدت وضوح یعنی قرآن مجید جایی از برای شک باقی نگذاشته و گمان بد در او نباید کرد که از جانب خدا نباشد یا جامع سعادت دنیا و آخرت بشر نباشد یا کلمه ای بر خلاف یا خطا و اشتباهی در او شده یا عیب و نقصی در او مشاهده شود حاشا و کلا و لذا شخص متهم را مریب گویند، و در خبر است

«لا یقبل شهاده المریب»

و تهمت را ریبه گویند.

مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ و دلیل بر این اعجاز قرآن است که از قدرت بشر خارج است و وجوه معجزه، بودن قرآن در مقدمه این تفسیر (صفحه ۴۰ الی ۵۸) بیان شده رجوع فرمائید.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۳] .... ص : ۴۴۳

أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّکَ لِتُنْذِرَ قَوْماً ما أَتاهُمْ مِنْ نَذِیرٍ مِنْ قَبْلِکَ لَعَلَّهُمْ یَهْتَدُونَ (۳)

آیا می گویند این کفار قریش و مشرکین که این پیغمبر افترا می زند این قرآن را که می گوید از جانب خدا است و از جانب خدا نیست و دروغ است بلکه چنین نیست این قرآن حق است از جانب پروردگار تو برای این که انذار کنی قومی را که نیامد بر آنها از انذار کننده از پیش از تو باشد که آنها هدایت شوند.

أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ نسبت های ناروایی که کفار قریش و مشرکین به قرآن مجید دادند بسیار است. گاهی گفتند: أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ اکْتَتَبَها فَهِیَ تُمْلی عَلَیْهِ بُکْرَهً وَ أَصِیلًا (فرقان آیه ۵) گاهی گفتند: إِنْ هَذا إِلَّا إِفْکٌ افْتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَیْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ (فرقان آیه ۵).

گاهی گفتند ما هذا إِلَّا إِفْکٌ مُفْتَرىً وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جاءَهُمْ إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِینٌ (سبأ آیه ۴۳) الی غیر ذلک از کفریات و مزخرفات.

بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّکَ حق ثابت و محقق بر طبق واقع موافق حکمت و مصلحت بجا و بموقع مقابل باطل است که واقعیت ندارد با عیب های دیگر و از جانب پروردگار تو است زیرا قبل از بعثت مشاهده کرده بودند که حضرتش نه خط می نوشت و نه می خواند چنانچه می- فرماید: ما کُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ کِتابٍ وَ لا تَخُطُّهُ بِیَمِینِکَ (عنکبوت آیه ۴۸).

لِتُنْذِرَ قَوْماً ما أَتاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ زیرا مشرکین حجاز قبل از بعثت پیغمبری نداشتند زیرا از زمان آدم تا زمان ابراهیم بیابانی بود که غیر مسکون بود که حضرت ابراهیم بنای کعبه کرد که: إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبارَكاً و گفت: إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ (ابراهیم آیه ۳۷) و بعد از حضرت اسماعیل که مسکون شد پیغمبری بر آن ها مبعوث نشد فقط اوصیاء ابراهیم بودند و آنها هم متروک و مردود بودند که آخرین آنها حضرت ابی طالب بود و انبیاء بنی اسرائیل از اسحاق و یعقوب و شعیب و داوود و سلیمان و زکریا و یحیی و عیسی هم بر این ها مبعوث نبودند بر بنی اسرائیل و دیگران مبعوث شدند لذا می فرماید:

لِتُنْذِرَ قَوْماً ما أَتاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ.

لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ گفتیم «لعل» از جانب خدا به معنی تردید نیست بلکه به معنی باید است: باید هدایت شوند.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۴] .... ص : ۴۴۵

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ ما لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا شَفِيعٍ أَ فَلا تَتَذَكَّرُونَ (۴)

خداوند، آن خدایی که خلق فرمود آسمان ها را و زمین را و آن چه بین آسمان و زمین است در شش روز پس از آن استقرار پیدا کرد بر سریر ملک و ملکوت یعنی قیام فرمود بر عرض اعظم محیط به جمیع مخلوقات و مملکت خود نیست از برای شما از غیر از او صاحب اختیاری و شفیعی آیا پس از این متذکر نمی شوند.؟

اشکالات: اولا، خداوند قدرت دارد بر این که به مجرد اراده ایجاد فرماید برای چه در مدت شش روز ایجاد فرمود؟.

و ثانیا، این آیه منافی است با آیه شریفه در سوره فصلت که اولا می فرماید: خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ بعد از آن می فرماید: وَ قَدَّرَ فِيها أَقْواتَها فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ بعد میفرماید:

فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِي يَوْمَيْنِ (آیه ۸ و ۹ و ۱۱) و مجموع آنها هشت روز می شود.

و ثالثا خداوند جسم نیست که بر عرش جلوس کند چنانچه مجسمه قائل شدند معنای

«اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ» چیست؟

جواب: اما از اول این که خدا بر همه چیز قادر است لکن افعالش کلا- موافق حکم و مصالح است و عالم به جمیع حکم و مصالح او است و بس، بسا حکمت اقتضاء فوریت می کند و بسا اقتضاء تدریجی عیسی به فوریت به دنیا می آید بقیه به تدریج نه ماه در رحم مادر هر دو قسم افعال دارد.

اما از ثانی کلمه «اربعه ایام» با «یومین» قبل، داخل است یعنی دو روز خلق فرمود زمین را و این دو روز با تقدیر اقوات چهار روز شد و دو روز هم آسمان ها را خلق فرمود مجموعا شش روز است.

و اما از ثالث این معنی نظیر این است که بگویی فلان بر اریکه سلطنت مستقر شد و فلان بر فلان امر قیام نمود «اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ» قیام بر افعال الهی است از خلق و رزق و اماته و احیاء و سایر تکوینیات و بر تشریعیات از ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و سایر افعال الهی که تدبیر امور مملکت خود باشد.

اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ هفت طبقه آسمان ها را.

وَ الْأَرْضَ کره زمین را.

وَ ما بَیْنَهُما از این کرات جویه و مخلوقات در آنها و آن چه در فواصل آنها است که «لا یَعْلَمُها إِلَّا هُوَ».

فِی سِتَّهِ أَیَّامٍ یعنی در مدت شش روز و الا در آن موقع روز و شبی نبود که یهود گفتند:

یک شنبه شروع کرد و جمعه فارغ شد نه یکشنبه ای بود و نه جمعه ای.

ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ رد یهود است که گفتند شنبه تعطیل کرد و رفت کنار و این دستگاه خود به خود می چرخد نه چنین است پس از خلقت قیام به تدبیر مملکت خود فرمود کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِی شَأْنٍ (الرحمن آیه ۲۹) و تعبیر به یوم از باب مثال است و الا آن به آن افاضه می شود: «اگر نازی کند از هم فرو ریزند قالب ها».

ما لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا شَفِيعٍ اصنام شما نمی توانند شما را یاری و نگهبانی کنند و نه واسطه شوند، چنانچه می فرماید: وَ يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَضُرُّهُمْ وَ لا يَنْفَعُهُمْ وَ يَقُولُونَ هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ (یونس آیه ۱۸).

أَ فَلا تَتَذَكَّرُونَ متذکر و متنبه و بیدار نمی شوید.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۵] .... ص : ۴۴۷

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّماءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ (۵)

تدبیر امر می فرماید از آسمان به سوی زمین پس از آن عروج، می کند به سوی او در ظرف یک روز که مقدار آن هزار سال است از آن چه می شمارید.

این آیه شریفه را مفسرین هر کدام به وجهی تعبیر کرده اند و آن چه به نظر اقرب است و نزدیک تر می آید «و اللَّه العالم بما قال» این که تدبیر امور از عالم بالا از آسمان میشود و به توسط ملائکه نازل بر اهل زمین می شود و افعال و اعمال بندگان را ملائکه به آسمان می برند و دائما ملائکه نزول و صعود دارند و فاصله بین زمین و آسمان پانصد سال راه است که اگر بشر بتواند صعود و نزول کند هزار سال طول می کشد و ملائکه این نزول و صعودشان در یک روز است و دلیل بر این دعوی آیه شریفه است که می فرماید: وَ فِي السَّماءِ رِزْقُكُمْ وَ ما تُوعَدُونَ (ذاریات آیه ۲۲) إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ (فاطر آیه ۱۰) و آیات دیگر و اخبار در نزول ملائکه و صعود آنها بسیار است بناء علی هذا می فرماید:

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّماءِ إِلَى الْأَرْضِ آن چه وارد می شود از مقدرات الهی ملائکه از آسمان نازل می شوند و نازل می کنند.

ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ آنچه از اعمال و افعال بندگان صادر می شوند می برند در آسمان و عروج می کنند.

فِي يَوْمٍ در ظرف یک روز.

كانَ مِقْدارُهُ بحسب هر بشری.

أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ پانصد سال نزول پانصد سال صعود.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۶] .... ص : ۴۴۸

ذلِکَ عالِمُ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَهِ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ (۶)

این قدرت نمایی بواسطه و سببش این است که خداوند عالم به غیب و شهود است عزیز است در ملکش رحیم است بر بندگانش.

ذلک اشاره به این است که خداوندی که خالق آسمان و زمین و عرش و آن چه بین آسمان و زمین است و تدبیر امور می کند و از آسمان نازل می فرماید و اعمال عباد را به سوی او می برند یعنی در دفتر او ثبت می شود این خداوند متعال:

عالِمُ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَهِ است. در خبر دارد از ابن بابویه مسندا از حضرت صادق (ع) فرمود:

«الغیب ما لم یکن و الشهاده ما کان».

و این بیان مصداق است، غیب آن چه از نظر بندگان مستور است و از علم آنها بیرون است غیب است ولی از نظر الهی چیزی مستور نیست و از علم او چیزی بیرون نیست و شهود آن چه بندگان به تفاوت درجات و اختلاف مراتب مشهود آنها است و علم به آن دارند حتی علم ما کان و ما یکون و ما هو کائن که به خاندان عصمت و طهارت عنایت شده خداوند به همه آنها علمش احاطه دارد: عالِمِ الْغَیْبِ لا یَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقالُ ذَرَّهٍ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ وَ لا أَصْغَرُ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرُ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ (سبأ آیه ۳).

الْعَزِیزُ المنیع فی ملکه لا یعد له شی ء و لیس کمثله شی ء و هو علی کل شی ء قدیر و بکل شی ء علیم اقرب الیکم من حبل الورید.

الرَّحِیمُ بعباده. وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ (اعراف آیه ۱۵۶).

[سوره السجده (۳۲): آیه ۷] .... ص : ۴۴۸

الَّذِی أَحْسَنَ کُلَّ شَیْ ءٍ خَلَقَهُ وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِینٍ (۷)

آن خداوندی که نیکو کرد هر چیزی را که خلق فرمود او را و ابتدا فرمود در خلق انسان از گل.

الَّذِی أَحْسَنَ کُلَّ شَیْ ءٍ خَلَقَهُ خداوند حکیم تمام افعالش از روی حکمت و مصلحت و درست و بجا است و تمام نیکو و جمیل است «کل فعل منک جمیل» فعل قبیح و زشت و بد از

او محال است صادر شود حتی سگ که پست ترین مخلوقات است حتی حیوانات موذیه مثل درندگان و گزندگان حتی علفهای بیابانی و خارهای مغیلانی تمام صورت آنها در حد خود زیبا و وجودش موافق حکمت و مصلحت و مفید است، چنانچه صفاتش و اسماء شریفه او تمام صفات کمال و جلال و جمال است: وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنی فَادْعُوهُ بِها (اعراف آیه ۱۸۰).

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمنَ أَيًّا ما تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنی (اسری آیه ۱۱۰).

وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِينٍ حضرت آدم (ع) را از گل خلق فرمود و مبدء خلقت تمام بشر از گل است که از حیوانات و فواکه و مأکولات خارج می شود تا نطفه گردد:

إِنَّا خَلَقْناهُمْ مِنْ طِينٍ لازِبٍ (و الصافات آیه ۱۱).

[سوره السجده (۳۲): آیه ۸] .... ص : ۴۴۹

ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ ماءٍ مَهِينٍ (۸)

پس از خلقت آدم از طین قرارداد نسل او را از خلاصه ای از آب ضعیف حقیر بی قیمت.

خداوند به قدرت کامله خود چه تصرفات محیر العقول در خلقت انسان و نگهبانی او و رشد او فرموده. اولا- آن مأکولات انسانی را چندین مراتب هضم قرار داده در انسان قوه جاذبه، ماسکه، دافعه و غیرها و تمام این مأکولات را تبدیل به خون و صفرا و بلغم و سود او تبدیل به گوشت و پوست و عظم و بتمام اعضاء بدن از چشم و گوش حتی ناخن و مو سهم می دهد و خلاصه آن را که سلاله نام نهادند در صلب انسان قرار داده که نطفه باشد و قوه شهوت به او داده که این نطفه را از صلب خارج کند تا در رحم مادر قرار گیرد- جل الخالق- و این نطفه به نحو ودیعه در تمام اعضاء انسانی قرار داده شد: نطفه انسان انسان می شود، نطفه هر حیوانی همان حیوان می شود، حتی تخم هر گیاهی همان گیاه می شود لذا چه اندازه تأکید شده که این نطفه از غذاهای حرام و خبائث و از شراب و گوشت میته نباشد، در حال حیض منعقد نشود، بطریق زنا نباشد که تمام این ها اثر خود را می بخشد، چه مادامی که در صلب پدر باشد، یا در رحم مادر، و چه بعد از ولادت از شیر و مأکولات دیگر مراعات کنند که گوشت و پوست او از حرام روئیده نشود و اغلب این وضعیاتی که امروز مشاهده می شود از جوان ها، پسران و دختران

که شرحش شرم آور است، در اثر همان لقمه های حرام است، بگذاریم و بگذریم.

ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ نسل انسان یا نسل آدم که «خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ».

مِنْ سُلالَةٍ سلاله، خلاصه است.

مِنْ ماءٍ مَهِينٍ که نطفه باشد و مهین گفتند برای ضعف و حقارت و کوچکی است.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۹] .... ص : ۴۵۰

ثُمَّ سَوَّاهُ وَ نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا ما تَشْكُرُونَ (۹)

پس از انعقاد نطفه تسویه فرمود او را و دمید در او از روح خود و قرار داد برای، شما شنیدن و بینایی ها و قلوب و افئده، بسیار کم است آن چه شکر می کنید.

ثُمَّ سَوَّاهُ صورت بندی و اسکلت بدن را تمام فرمود از جمیع اعضاء بدن از دست و پا و سر و گردن و چشم و گوش و دهان و رگ و پوست و قلب و جوارح و اجزاء داخله بدن تمام به محل خود که می فرماید: وَ صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ (مؤمن آیه ۶۴، تغابن آیه ۳) که معنای تسویه است.

وَ نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ چند قسم روح داریم: روح حیوانی که منشأ حس و حرکت است که پس از چهار ماه در رحم طفل حس و حرکت پیدا می کند و این از بخار معده است که خون را بجریان می اندازد و به تمام اعضاء می رساند و روح نباتی که منشأ رشد می شود و- تدریجا بزرگ می شود و روح انسانی که از عالم ارواح است و مجرد است، و پیش از اجساد خلق شده که فرمود:

«خلقت الارواح قبل الاجساد بالفی عام»

و فرمود:

«الارواح جنود مجنده فما تألف منها ائتلف و ما تناکر منها اختلف»

و این روح خالی از جمیع کمالات است لکن قابلیت جمیع کمالات را دارد که عبارت از اخلاق حمیده و صفات پسندیده است و در این عالم باید آنها را به مقام فعلیت رسانید و روح ایمانی که خاص اهل ایمان است.

وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ شنیدن و آلت آن اذن است.

وَ الْأَبْصارَ که دیدنی ها است و آلت آن اعین است.

وَ الْأَفْئِدَةَ که عبارت از قلوب است و آلت آن درک است و تعقل که می فرماید:

وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ كَثِيراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لا يُبْصِرُونَ، بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا يَسْمَعُونَ بِها أُولئِكَ كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِكَ هُمُ الْغافِلُونَ (اعراف آیه ۱۷۹) اینها روح ایمانی ندارند.

قَلِيلًا ما تَشْكُرُونَ این جمله ممکن است مراد این باشد که قلیلی از بندگان شکر گذار هستند چنانچه می فرماید: وَ قَلِيلٌ مِنْ عِبادِيَ الشَّكُورُ (سبأ آیه ۱۳) و ممکن است مراد این باشد که شما بسیار کم شکر نعم الهی می کنید و قدر دان نعم الهی نیستید و این معنی اقرب و انسب است.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۰] .... ص : ۴۵۱

وَ قالُوا أَ إِذا ضَلَلْنا فِي الْأَرْضِ أَ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ كافِرُونَ (۱۰)

و گفتند آیا زمانی که ما گم شدیم در روی زمین یعنی مردیم و هیچ اثری از ما باقی نماند آیا ما دو مرتبه خلق می شویم و تجدید می شویم؟.

یعنی زنده می شویم که این جمله انکار اصل معاد است و بسیار مورد تعجب است زیرا این کلام فقط مقاله طبیعی است که منکر خدا است و این مشرکین که اصنام خود را می پرستیدند و طریقه خود را دین حق می گفتند و دیگران را بر باطل می دانستند چه گونه منکر معاد می شوند؟

وَ قالُوا این مشرکین یا طبیعی، دهری لا مذهب.

أَ إِذا ضَلَلْنا استفهام انکاری است یعنی هرگز چنین نیست که ما زمانی که گم شدیم.

فِي الْأَرْضِ در صفحه زمین و از بین رفتیم و فانی و نابود شدیم.

أَ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ چنان چه حکما اعاده معدوم را محال دانستند.

اعاده المعدوم ممن امتنعا و بعضهم فیه الضروره ادعی

لکن این برای معدوم صرف است ولی به موت انسان معدوم نمی شود. اما بدنش خاک می شود تغییر صورت داده شده چنانچه نطفه علقه مضغه لحم و استخوان می شود باز همین خاک تغییر صورت پیدا می کند و اما روحش فقط تعلق او از این بدن بریده می شود آن هم تعلق تدبیری باز تعلق میگیرد.

بَلْ هُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ كافِرُونَ بلکه این ها به ملاقات پروردگار خود کافر هستند و بر آنها پوشیده است.

یعنی منکر معاد هستند نه حسابی و نه کتابی و نه بهشتی و نه جهنمی و نه ثوابی و نه عقابی فقط همین دنیا است آمدن و رفتن. و مسئله معاد قطع نظر از آیات قرآنی و اخبار متواتره و ضرورت دین اسلام و ضرورت جمیع ادیان عالم ادله و براهین عقلی بر او قائم است:

اما طبیعی دهری لا- مذهب از او سؤال می شود از نفس طبیعت که آیا موجود است یا معدوم؟ اگر معدوم است معدوم چه نحوه تأثیر دارد در ایجاد موجود و اگر موجود است آیا واجب است وجود او یا ممکن؟ اگر واجب است همان واجب الوجودی است که ملیین قائل هستند تو نامش را طبیعت و دهر گذارده ای لذا در خبر است که می فرماید

«لا تسبوا الدهر لانه اسم من اسامی اللَّه»

و اگر ممکن است احتیاج به موجد دارد اگر موجد او هم طبیعت است تسلسل لازم می آید تا باید منتهی شود به واجب و آن خدا است.

و اما غیر طبیعی که قائل به وجود واجب الوجود و پروردگار عالمین و خالق آسمان و زمین هستند.

می گوئیم: اگر قیامتی نباشد و فقط همین دنیا باشد این کار بسیار لغو بلکه قبیح و ظلم است زیرا در دنیا بعضی ظالم بعضی مظلوم بعضی غنی بعضی فقیر بعضی صحیح بعضی سقیم بعضی سالم بعضی مریض بعضی متنعم بعضی مبتلاء همیشه بجان هم ریخته خون یکدیگر را می ریزند و این دستگاه عبث و بیهوده و زشت و قبیح است و محال است از خدا صادر شود: أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناکُمْ عَبَثاً وَ أَنَّکُمْ إِلَینا لا تُرْجَعُونَ (مؤمنون آیه ۱۱۵) لذا می فرماید:

بَلْ هُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ کافِرُونَ مراد از لقاء رب لقاء رحمت و غضب و ثواب و عقاب و کتاب و حساب و جنت و نار است که به تمام این‌ها کافر هستند نه آن که مجسمه قائلند که خدا جسم است و فردای قیامت بر تخت می نشیند و مؤمنین او را می بینند و کفار محروم هستند.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۱] .... ص : ۴۵۲

قُلْ یَتَوَفَّاکُمْ مَلَکُ الْمَوْتِ الَّذِی وُکِّلَ بِکُمْ ثُمَّ إِلی رَبِّکُمْ تُرْجَعُونَ (۱۱)

به این منکرین

معاد بفرما که می گیرد شما را به شدت و سختی ملک الموت آن ملکی که موکل به شما شده پس از آن به سوی پروردگار خود برمی گردید.

قُلْ یَتَوَفَّاکُمْ توفی اخذ به شدت است و از همین باب است توفی دین که دائن از مدیون به شدت می گیرد و به عکس وفاء دین که مدیون به راحتی اداء دین می کند و توفی نفوس عبارت از قبض روح است و در قرآن گاهی نسبت به خود می دهد: اللَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِینَ مَوْتِها (زمر آیه ۴۲) گاهی نسبت به ملک الموت می دهد مثل همین آیه.

مَلَکُ الْمَوْتِ الَّذِی وُکِّلَ بِکُمْ گاهی نسبت به ملائکه می دهد مثل قوله تعالی:

وَ لَوْ تَری إِذْ یَتَوَفَّی الَّذِینَ کَفَرُوا الْمَلائِکَهُ یَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِیقِ (انفال آیه ۵۰).

توضیح این که اگر جناب عالی طلبی دارید از شخصی که در شهر دیگری است مثلا- شما در اصفهانید او در طهران می نویسید به طرف خود که طلب من را از فلان که مدیون من است بگیر، آن طرف یک نفر از اجزاء تجارتخانه خود را می فرستد با یک مأمور دولتی و طلب را وصول می کند در این صورت هم صدق می کند که شما طلب خود را وصول کردید هم صدق می کند که طرف شما وصول کرده هم صدق می کند که فلان عضو تجارتخانه یا فلان مأمور دولتی وصول کرده ملک الموت وکیل الهی است که موکل بر نفوس شده و اخذ وکیل اخذ موکل است و ملک الموت هم اعوانی از ملائکه دارد که اخذ آنها اخذ ملک الموت است.

سؤال: روح مجرد است قابل اخذ و قبض نیست؟

جواب: مراد از قبض و اخذ قطع علاقه او است از بدن و هر چه انسان بیشتر علاقه داشته باشد قبض روح او سخت تر است، لذا مؤمنی که علاقه به دنیا ندارد و ملائکه رحمت پرده را عقب می کنند و جای او را در بهشت نشان می دهند و او را بشارت می دهند به کمال راحت جان می سپارد مثل گلی که استشمام کند و کسانی که فوق العاده علاقه و دلبستگی به این دنیا و زخارف او دارند و ملائکه عذاب جای آنها را در جهنم نشان می دهند و آنها را

تهدید می کنند از آن که پوست بدنشان را زنده بکنند و گوشت شان را مقراض کنند و میل آسیا در چشمشان بگردانند سخت تر جان می دهند اللهم اجعل الموت اول راحتنا بجاه محمد و آله صلوات اللّه علیهم چنانچه می فرماید: إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَهُ أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّهِ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ نَحْنُ أَوْلِیاؤُکُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ وَ لَکُمْ فِیها ما تَشْتَهِی أَنْفُسُکُمْ وَ لَکُمْ فِیها ما تَدَّعُونَ نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِیمٍ (فصلت آیه ۳۱ الی ۳۳) و می فرماید: وَ لَوْ تَری إِذِ الظَّالِمُونَ فِی غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِکَهُ باسِطُوا أَیْدِیهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَکُمُ الْیَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما کُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَی اللَّهِ غَیْرَ الْحَقِّ وَ کُنْتُمْ عَنْ آیاتِهِ تَسْتَکْبِرُونَ (انعام آیه ۹۳).

ثُمَّ إِلی رَبِّکُمْ تُرْجَعُونَ تفسیرش گذشت.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۲] .... ص : ۴۵۴

وَ لَوْ تَری إِذِ الْمُجْرِمُونَ ناکِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنا أَبْصَرْنا وَ سَمِعْنا فَارْجِعْنا نَعْمَلْ صالِحاً إِنَّا مُوقِنُونَ (۱۲)

و اگر می بینی موقعی که بد کرداران سرها به زیر انداخته در پیشگاه احدیت می گویند: پروردگار ما، ما بینا شدیم و شنوا شدیم پس ما، را برگردان عمل صالح به جا می آوریم محققا ما یقین پیدا کردیم.

وَ لَوْ تَری إِذِ الْمُجْرِمُونَ مجرم کسی را گویند که مستحق جرم باشد و این شامل کفار و مشرکین و معاندین و مخالفین و شاکین و منکرین ضروریات دین و مبدعین و ظالمین و عاصین می شود که تمام مجرم و استحقاق عذاب دارند.

ناکِسُوا رُؤُسِهِمْ از شرم و حیاء و خجلت و ندامت و ذلت و خفت سر به زیر انداخته با کمال حقارت.

عِنْدَ رَبِّهِمْ در محکمه حساب و سؤال و جواب اظهار پشیمانی می کنند.

رَبَّنا أَبْصَرْنا وَ سَمِعْنا ما در دنیا کور و کر بودیم نه حقایق را درک کردیم و نه به فرمایشات انبیاء گوش دادیم: صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ ولی فعلا حقایق بر ما مکشوف شد و حقانیت انبیا را درک کردیم و بینا و شنوا شدیم.

فَارْجِعْنا پس ما را برگردان به دنیا و زنده فرما.

نَعْمَلْ صالِحاً ما دست از کفر و شرک و ظلم و عناد و مخالفت و معاصی برمیداریم و به اعمال صالحه و وظائف دینی عمل می کنیم دیگر شک و شبهه بر ما باقی نمانده.

إِنَّا مُوقِنُونَ یقین قطعی پیدا کردیم.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۳] .... ص : ۴۵۵

وَ لَوْ شِئْنا لَآتَیْنا کُلَّ نَفْسٍ هُداها وَ لکِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّی لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِینَ (۱۳)

خداوند می فرماید: و اگر بر فرض محال ما می خواستیم هر آینه به طریق اجبار هر نفسی را هدایت کنیم قدرت داشتیم و لکن حق و ثابت است قول ما که در دنیا به آنها خبر دادیم که هر آینه پر می کنیم جهنم را از جن و انس مجموع آنها را.

توضیح کلام: این که مقتضای حکمت و مصلحت این است که انسان به اختیار راه هدایت را اتخاذ کند نه به اجبار و زور سر نیزه زیرا خوبی و بدی به اجبار تحقق پیدا نمی کند لذا می فرماید:

وَ لَوْ شِئْنا باجبار.

لَآتَیْنا کُلَّ نَفْسٍ هُداها قدرت داشتیم و لکن این امر بر خلاف حکمت و مصلحت است زیرا حسن و قبح معلوم نمی شود مثلا اگر خداوند بهشت و جهنم را در دنیا آورده بود و مشهود خلایق قرار داده بود و ملائکه رحمت و عذاب را بالای سر هر یک از افراد قرار داده بود احدی نمی توانست راه جهنم را بگیرد و نمی گرفت باید انبیا را بفرستد، کتاب ها نازل کند بشارات و انذارات را خبر دهد و تکلیفات را معین کند و انسان را مختار قرار دهد تا مؤمن و کافر، مطیع و عاصی، خوب و بد، مهدی و ضال، موافق و مخالف، دوست و دشمن از هم تمیز داده شود لذا در قیامت که بهشت و جهنم و ملائکه رحمت و عذاب مشهود می شود ایمان پذیرفته نمی شود مثل فرعون که موقع غرق بگوید ایمان آوردم لذا می فرماید: وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ- الایه (نساء آیه ۱۸) چون حین احتضار پرده برداشته می شود و بعد از موت مشهود

می گردد ایمان و توبه به نحو اجبار است نه اختیار.

وَ لکِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّی گفتم و در قرآن مجیدم در موارد بسیاری گوشزد بندگان کردم و رسولانی فرستادم و راه سعادت و شقاوت را نشان دادم و گفتم:

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِینَ.

سؤال: اولا- این آیه منافی است با آیه شریفه یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِیدٍ (ق آیه ۳۰) و ثانیا جمیع جن و انس در جهنم نمی روند و مؤمنین آنها اهل سعادت هستند.

جواب: اما کلمه «هَلْ مِنْ مَزِیدٍ» خداوند هم زیاد می فرماید و جهنم جای خالی نمی ماند که عذاب باشد و دامن کسی را نگیرد زیرا لغو است، جهنم مملو از عذاب می شود و اما اجمعین کلمه «من» تبعیضیه نفرمود جمیع جن و انس را جهنم می برم بلکه از جن و انس آنهایی که مستحق جهنم و عذاب هستند از جمیع آنها پر می کنم جهنم را.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۴] .... ص : ۴۵۶

فَذُوقُوا بِما نَسِیتُمْ لِقاءَ یَوْمِکُمْ هذا إِنَّا نَسِیناکُمْ وَ ذُوقُوا عَذابَ الْخُلْدِ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۴)

پس بچشید بواسطه آن که انکار کردید ملاقات همچه روزی را برای خود محققا ما هم شما را ترک می کنیم و اعتناء به شما نداریم و عذر شما را، نمی پذیریم و بچشید عذاب دائمی را بواسطه آن چه که بودید عمل می کردید.

فَذُوقُوا بِما نَسِیتُمْ از برای نسیان دو معنی کردند یکی بمعنی فراموشی مقابل ذکر.

و این، اما در حق بشر مورد مؤاخذه نیست زیرا امر قهریست و بدون اختیار و در حدیث رفع هم فرمود:

«رفع عن امتی السهو و النسیان- الحدیث»

و اما در حق باری تعالی محال است زیرا منزه از این نوع عوارض است دیگر به معنی ترک است مثل قوله تعالی نَسُوا اللَّهَ فَنَسِیَهُمْ (توبه آیه ۶۷) پس بناء بر این معنی این می شود که در جواب مجرمین می فرماید: پس بچشید عذاب را به سبب آن چه ترک کردید و اگر بگویی یک معنی بیش ندارد ناچار باید گفت در این جا مراد معامله نسیان یعنی خود را مثل ناسی قرار دادید که ابدا توجه به خدا و دین و

انبیاء و احکام الهی نداشتید.

لِقاءَ یَوْمِکُمْ هذا که همچه روزی دارید و البته از کردارهای شما مؤاخذه خواهد شد.

إِنَّا نَسِیناکُمْ ما هم شما را ترک کردیم یا معامله نسیان با شما نمودیم شما را از رحمت خود دور کردیم که معنی لعن است که بعد از رحمت است.

وَ ذُوقُوا عَذابَ الْخُلْدِ که خلود در عذاب باشد و آخر نداشته باشد.

بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ از شرک و کفر و ضلالت و فسق و فجور و صفات خبیثه و اعمال سیئه.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۵] .... ص : ۴۵۷

إِنَّما یُؤْمِنُ بِآیاتِنَا الَّذِینَ إِذا ذُکِّرُوا بِها خَرُّوا سُجَّداً وَ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ هُمْ لا یَسْتَکْبِرُونَ (۱۵)

جز این نیست که ایمان می آورند کسانی که موقعی که متذکر شدند به آن آیات می افتند به خاک سجده که دال بر خضوع و خشوع و تسلیم است و تسبیح می کنند با تحمید پروردگار خود و آنها تکبر نمی ورزند.

این آیه شریفه آیه سجده است و به این مناسبت نام سوره را سجده گذاردند و سجده واجب است که در قرآن چهار سوره سجده واجب دارد: این سوره و سوره حم سجده که فصلت نام دارد و سوره و النجم و سوره اقرأ که علق نام دارد و یازده مورد سجدات مندوبه دارد و در شریعت مطهره چند قسم سجده داریم: سجده نماز که در هر رکعت دو سجده دارد واجب رکنی است که اگر دو سجده ترک شود یا زیاد شود نماز باطل است چه عمدا باشد یا جهلا یا سهوا و شرایط بسیاری دارد علاوه بر شرایط نماز که هفت موضع بر زمین قرار گیرد و ما یصح السجود علیه لازم دارد و ذکر مخصوص می خواهد و جلوس بین این دو واجب و جلسه استراحت بعد از آنها و سائر شرایط: غصبی نباشد، نجس نباشد، حاجب نداشته باشد و امثال این ها و سجده فراموش شده در نماز و سجده سهو و سجده تلاوت که ذکر شد و سجده شکر که در چهار مورد رسیده موردی که نعمتی افاضه شود یا بلائی دفع شود یا متذکر نعم سابقه شود یا متذکر دفع بلیات سابقه گردد و سجده خشوع و خضوع در پیشگاه احدیت که ائمه طاهرین چه اندازه سجده های طولانی داشتند و ذکر سجده تلاوت بهتر این است:

«لا اله الا اللَّه حقا حقا لا اله الا اللَّه

ایمانا و تصدیقا لا اله الا اللّه عبودیه و رقا سجدت لک یا رب تعبدا و رقا لا مستکبرا و لا مستنکفا بل انا عبد ذلیل حقیر مسکین مستکین مستجیر لا یملک لنفسه نفعا و لا ضرا و لا موتا و لا حیات و لا نشورا.

إِنَّما یُؤْمِنُ بِآیاتِنَا منحصر است مؤمن به آیات ما به کسانی که:

الَّذِینَ إِذا ذُکِّرُوا بِها چه استماع کنند یا تلاوت کنند یا به یاد آورند.

خَرُّوا سُجَّداً به خاک می افتند که قبول کردیم و اطاعت کردیم: وَ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا غُفْرانَکَ رَبَّنا وَ إِلَیْکَ الْمَصِیرُ (بقره آیه ۲۸۵).

وَ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ تسبیح تنزیه حق است از جمیع عیوب و نواقص و احتیاجات و تحمید تمجید او است بجمیع کمالات و صفات حمیده و افعال حسنه.

وَ هُمْ لا یَسْتَکْبِرُونَ زیرا بار پیغمبران و احکام الهی و اطاعت و تسلیم با کمال خضوع و خشوع و میل و رضا می روند و یکی از صفات حمیده آنها است.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۶] .... ص : ۴۵۸

تَتَجافی جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضاجِعِ یَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفاً وَ طَمَعاً وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ (۱۶)

پهلو تهی می کنند از فراش خواب و خدا را می خوانند با حالت خوف و رجاء و از آن چه به آنها روزی کردیم انفاق می کنند.

تَتَجافی جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضاجِعِ اشاره به شب خیزی و سحر بیداری است که از فراش خواب بیرون می آیند و از لذت خواب صرف نظر می کنند و موفق به نماز شب و مناجات با قاضی الحاجات و راز و نیاز با پروردگار خود می شوند و در اخبار برای فضیلت نماز شب قریب سی فائده ذکر فرموده اند و گفتند بر پیغمبر اکرم (ص) واجب بود و در قرآن مجید می فرماید:

وَ مِنَ اللَّیْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نافِلَهً لَکَ عَسی أَنْ یَبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقاماً مَحْمُوداً (اسراء آیه ۷۹) و یکی از علائم مؤمن است که در خبر از حضرت عسکری است فرمود:

«علائم المؤمن خمس: صلوه احدی و خمسین و الجهر ببسم اللّه الرحمن الرحیم و التختم بالیمین و تعفیر الجبین و زیارت الاربعین».

یَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفاً وَ طَمَعاً مؤمن باید همیشه بین خوف و رجا باشد دو معصیت از معاصی

کبیره است: «امن من مکر اللَّه و یأس عن روح اللَّه» هم خائف از عذاب باشد و هم امیدوار به رحمت باشد.

وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ کلمه ما موصوله است افاده عموم می کند و رزق هم عموم دارد هر چه به انسان عنایت می شود رزق است و انفاق هر چیزی به حسب مناسب آن چیز است. انفاق علم به بیان احکام و ارشاد و هدایت و مواعظ و نصایح است، انفاق قوای بدن به خدمت به جامعه و قضاء حوائج مؤمنین، انفاق مال به بذل آن به فقراء و محتاجین وصله ارحام و صرف فی سبیل اللَّه است.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۷] .... ص : ۴۵۹

فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ ما أُخْفِیَ لَهُمْ مِنْ قُرَّهِ أَعْیُنٍ جَزاءً بِما کانُوا یَعْمَلُونَ (۱۷)

پس نمی داند هیچ نفسی آن چه را که مخفی شده است برای آنها از چیزهایی که باعث روشنایی چشم ها است عوض و جزاء به آن چه که بودند عمل می کردند.

نعم بهشت چون دیده نشده نمی توان در دنیا درک کرد و این تعبیرات که در قرآن مجید و اخبار آل اطهار هست به عسل مصفی و لبن لم یتغیر طعمه و خمر لذه للشاربین و ماء غیر آسن یا به عنب و رطب و به سیب و گلابی و مرغ بریان کرده و به ذهب و فضه و جواهرات و قصور و فرش و حور و اشجار و امثال این ها برای این است که در دنیا این ثمره ها را مشاهده کرده اند و بیش از این نمی توانند درک کنند و الا: «چه نسبت خاک را با عالم پاک؟» به قول مثنوی:

آن چه می گویم به قدر فهم تو است مردم اندر حسرت فهم درست

اینها تمام لذائذ جسمانی است، لذائذ روحی هزار برابر لذائذ جسمانی است خدا نصیب کند برویم و از نزدیک مشاهده کنیم لذا می فرماید:

فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ ما أُخْفِیَ لَهُمْ مِنْ قُرَّهِ أَعْیُنٍ بلکه نمی تواند درک کند و بفهمد و بداند:

«حلوای تنتنانی تا نخوری ندانی».

جَزاءً بِما کانُوا یَعْمَلُونَ به نحو تفضل نه استحقاق فقط اعمال صالحه قابلیت تفضل

می آورد.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۸] .... ص : ۴۶۰

أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً لا يَسْتَوُونَ (۱۸)

آیا پس کسی که بوده باشد مؤمن- مثل کسی است که بوده باشد فاسق، اینها مساوی نیستند.

مراد از فاسق در این آیه شریفه در مقابل مؤمن، غیر مؤمن است چه طبیعی باشد یا مشرک یا کافر یا اهل ضلالت ضال و مضل باشد یا معاند یا ناصبی یا سنی و مخالف یا مبدع یا منکر ضروری و بالجمله ایمان به عقائد حقه کلا یا بعضا نداشته باشد نه فاسق مقابل عادل که مؤمن فاسق باشد و تفاوت بین این دو مثل تفاوت بین نور و ظلمت و حق و باطل و حسن و قبیح و بهشت و جهنم و رحمت و غضب و مثوبت و عقوبت و رضا و سخط و امثال این ها دو نقطه مقابل و ضد یک دیگرند مؤمن مشمول تفضلات الهی و قرب به مقام ربوبی و مرضی خدا و رسول است و فاسق مورد سخط الهی و غضب او و لعن و طرد او و مستحق عذاب و عقوبت او است و بعد از او.

أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً استفهام انکاری است یعنی چنین نیست.

كَمَنْ كانَ فاسِقاً پس جواب این سؤال این است:

لا يَسْتَوُونَ. توضیح: مؤمن اگر ایمانش مقرون با عمل صالح و تقوی باشد، مشمول وعده های الهی می شود که سر تا سر قرآن بشارت ها به او داده شده و اگر آلوده به معاصی باشد لکن بحدی نباشد که موجب زوال ایمانش شود و لو بسا یک گرفتاری برای معاصی متوجه او می شود لکن یا در دنیا تدارک می شود یا موفق به توبه می شود یا مورد شفاعت واقع می شود و بالاخره نجات پیدا می کند و اما فاسق غیر مؤمن از تمام این مراحل دور است و ممنوع که در آیات بعد بیان می فرماید:

[سوره السجده (۳۲): آیه ۱۹] .... ص : ۴۶۰

أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوى نُزُلاً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۹)

اما کسانی که ایمان آوردند و عمل کرد به اعمال صالحات پس برای آنها است بهشتهایی که جای گیر می شوند در آنها و نزول پیدا می کنند در آنها بواسطه آن چه بودند عمل می کردند.

أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا مکرر گفته شده که تحقق ایمان منوط به چهار امر است:

۱- یقین قطعی به تمام اصول دین و امور ضروری دینی که شک و ظن و وهم کافی نیست و با منکر در یک عرض است از ایمان بیرون است.

۲- اعتقاد و دلبستگی و در بند بودن به جمیع عقائد حقه.

۳- اقرار و اعتراف قلبا و لسانا که کفر جحودی نباشد.

۴- تسلیم و زیر بار دیانت رفتن.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مراد جمیع اعمال صالحه نیست زیرا ممکن نیست و نیز مراد این نیست که تمام اعمال آن صالحه باشد حتی فعل مباح و مکروه هم از او سر نزند بلکه این که اعمال صالحه داشته باشد که صدق کند که عمل صالحات کرده.

فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوی جنات الهی بسیار است: جنه الفردوس، جنه الخلد، جنه العدن، جنه المأوی و غیر این ها که از تمام آنها سهم دارد و به هر کس که کمتر از همه اهل بهشت داده شود به قدر مد بصر سعه در او است و اگر بخواهد تمام اهل بهشت را ضیافت کند وسائل پذیرایی آنها را دارد.

نُزُلًا بِما کانُوا یَعْمَلُونَ هر چه عملش بیشتر و ایمانش قوی تر باشد قابلیت تفضلش زیادتر و مورد عنایات الهی و ارتفاع درجات و قرب به مقام ربوبی زیادتر پیدا می کند.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۰] .... ص : ۴۶۱

وَ أَمَّا الَّذِینَ فَسَقُوا فَمَأْواهُمُ النَّارُ کُلَّما أَرادُوا أَنْ یَخْرُجُوا مِنْها أُعِیدُوا فِیها وَ قِیلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذابَ النَّارِ الَّذِی کُنْتُمْ بِهِ تُکَذِّبُونَ (۲۰)

و اما کسانی که فاسق شدند پس جایگاه آنها آتش است هر زمانی که اراده کردند این که بیرون آیند از آتش بر می گردانند آنها را در آن آتش و گفته می شود به آنها بچشید عذاب آتش را آن عذابی که بودید تکذیب می کردید به او.

این جمله اخیر دلیل بر این است که مراد از فسقوا مکذب عذاب است چنانچه تقابل با ایمان هم دلالت داشت و تکذیب عذاب هم دو نحوه است یا منکر اصل عذاب است یا

این که می گوید مذهب من حق است و عذابی بر من نیست.

وَ أَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا به همان معنی که ذکر شد.

فَمَأْواهُمُ النَّارُ بیان شد همین نحوی که اوصاف بهشت را نمی شود در دنیا بیان کرد چون مشاهده نشده فقط تشبیه به نعم دنیوی فرموده همین نحو اوصاف جهنم را هم نمی شود بیان کرد تا مشاهده نشود. لذا نار جهنم را تشبیه به نار دنیوی که سوزنده است، تعبیر فرموده و همچنین زقوم، غساق،- ماء کالمهل یشوی الوجوه-، تازیانه، عمود،- اغلال، زنجیر- سلسله سبعون ذراعا-، حمیم و غیر این ها، و در اخبار دارد که اگر یک لباس اهل جهنم را بین آسمان و زمین آویزان کنند تمام اهل زمین هلاک می شوند. در دعاء کمیل می خوانی

«هذا ما لا تقوم له السموات و الارض».

از جهنم خبری می شنوی دستی از دور بر آتش داری

كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها که شعله آتش آنها را می اندازد به طرف بالا و می گویند از آتش بیرون می افتیم و خارج می شویم ملائکه عذاب با عمود آتشی بر فرق آنها می زنند می روند در قعر جهنم.

أُعِيدُوا فِيها و ملائکه به آنها می گویند:

وَ قِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذابَ النَّارِ از کلمه کلما استفاده دوام و خلود می شود کدام، عذاب آن عذابی که:

الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ حال بچشید و بفهمید آن چه انبیا گفتند صدق و حق بود.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۱] .... ص : ۴۶۲

وَ لَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذابِ الْأَدْنى دُونَ الْعَذابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۲۱)

و هر آینه می چشانیم آنها را از عذاب پست تری غیر از عذاب بزرگتر باشد که آنها برگردند.

وَ لَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذابِ الْأَدْنى عذاب های دنیوی است و آن مصائبی است که در دنیا به انسان می رسد در اثر معاصی و کفر و شرک که می فرماید: وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ (شوری آیه ۳۰) و گفتیم آثار معاصی و کفر و شرک در دنیا

بسیار است تقریبا بالغ بر ده اثر است: ضعف ایمان، سیاهی قلب، قساوت قلب، تسلط شیطان و هوای نفس، بعد از رحمت، سلب نعم، نزول بلاء، کوتاهی عمر، نیامدن باران، قحطی، گرانی، تسلط ظالم، فقر و اضطراب و در هم خوردن امور و ضیق معیشت و غیر این ها.

دُونَ الْعَذابِ الْأَکْبَرِ که عذاب آن عالم باشد از حین موت، سختی جان دادن، عذاب قبر، فشار قبر، عذاب عالم برزخ تا قیامت در صحرای محشر زمین مثل کوره حدادی خورشید یک نی بالای سر، صورت سیاه به صورت حیوانات، نامه به دست چپ، آتش دور آنها را حلقه زده، غل به گردن، به زنجیر هفتاد زراع بستن تا حکم شود به جهنم و عذاب های گوناگون آن، و حشر با شیاطین و خلود در عذاب.

لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ گفتیم لعل از خداوند به معنی تردید نیست چون او می داند که رجوع می کنند یا نمی کنند بلکه به معنی باید یعنی پس از ابتلاء به این مصائب و بلیات دنیوی باید متنبه شوند و از شرک و کفر و معاصی و عناد و عصبیت و کبر و نخوت و هواهای نفسانی و تقلید آباء و متابعت دیگران که می گویند: «خواهی نشوی رسوا همرنگ جماعت شو» دست بردارند و توبه کنند و رو به خدا آورند و اطاعت و امتثال فرامین او را بکنند و به خود بیایند لکن هیهات هیهات هر چه بیشتر گرفتار شوند در معصیت و نافرمانی و بی حیائی و بی عفتی بیشتر فرو می روند چنان چه مشاهده می شود فَذَرْهُمْ یَخُوضُوا وَ یَلْعَبُوا حَتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی یُوعَدُونَ (زخرف آیه ۸۳- معارج آیه ۴۲).

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۲] .... ص : ۴۶۳

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُکِّرَ بِآیاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْها إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِینَ مُنْتَقِمُونَ (۲۲)

و کیست ظالم تر از کسی که او را یادآوری کنند و متذکر سازند به آیات پروردگار پس از آن اعراض کند از آن آیات محققا ما از مجرمین انتقام خواهیم کشید.

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُکِّرَ بِآیاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْها ظلم اقسامی دارد و هر قسم آن درجاتی دارد:

قسم اول- ظلم به نفس است که خود را در معرض عذاب الهی در می آورد و هر چه بیشتر

در کفر و شرک و عناد و عصبیت و فسق و فجور و معاصی فرو رود ظلم به نفس خود بیشتر کرده.

قسم دوم- ظلم به غیر است آن هم هر چه بیشتر ظلم به بندگان خدا کند بالاخص به صلحا و علما و ائمه هدی و انبیا ظلمش افزوده می شود.

قسم سیم- ظلم در دین به شرک و کفر و ضلالت هر چه بیشتر ظلم بالا می زند و اظلم تمام این ها این است که او را متذکر کنند به آیات پروردگار خود و او اعتناء نکند و زیر بار نرود و اعراض کند و آیات پروردگار معجزات انبیاء است حمل به سحر کند، قرآن مجید است مفتریات بشمارد انبیاء هستند آنها را ساحر و مجنون و کذاب پندارد، ائمه اطهار هستند آنها را دور اندازد، علما هستند بی اعتنایی کند، احکام الهی است زیر پا بیندازد بلکه اذیت و آزار به آنها برساند بدانند که آثار ظلم زودتر ظاهر می شود و خداوند قسم یاد فرموده در حدیث قدسی است

«و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم».

إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِینَ همین کسانی که پس از تذکر به آیات الهی اعراض کردند.

مُنْتَقِمُونَ انتقام الهی سخت است، همین نحوی که ارحم الراحمین است فی موضع العفو و الرحمه، اشد المعاقبین است فی موضع النکال و النقمه و اعظم المتجبرین است فی موضع الکبریاء و العظمه» وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ یُرَدُّونَ إِلی أَشَدِّ الْعَذابِ (بقره آیه ۸۵) وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْساً وَ أَشَدُّ تَنْکِیلًا (نساء آیه ۸۴).

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۳] .... ص : ۴۶۴

وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ فَلا تَکُنْ فِی مِرْیَهٍ مِنْ لِقائِهِ وَ جَعَلْناهُ هُدیً لِبَنِی إِسْرائِیلَ (۲۳)

و هر آینه بتحقیق دادیم موسی را کتاب که توریه باشد پس نبوده باش در شک از ملاقات او و قرار دادیم او را هدایت کننده از برای بنی اسرائیل.

وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ اول کتابی که نازل شد توریه بود زیرا بر انبیاء قبل از موسی تعبیر به صحف شده: صحف آدم، شیث، نوح، ابراهیم و کتب به که نازل شده؟

توریه که الواح توریه بود بر موسی نازل شد و می فرماید: وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسی وَ هارُونَ الْفُرْقانَ وَ ضِیاءً وَ ذِکْراً لِلْمُتَّقِینَ (انبیاء آیه ۴۸) و می فرماید وَ کَتَبْنا لَهُ فِی الْأَلْواحِ مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ مَوْعِظَهً وَ تَفْصِیلًا لِکُلِّ شَیْ ءٍ (اعراف آیه ۱۴۵)

و آن توریه غیر از این اسفاریست که در دست یهود است که مشتمل بر کفریات بسیار و مزخرفات بی شمار است چون بعد از موسی سه مرتبه بکلی تواتر یهود از بین رفت که دیگر اسمی از موسی و توریه میان یهود باقی نبود و این توریه رائج را یک نفر جاهل قسی القلبی نوشت و به نام توریه منتشر کرده و ما شرح این قضیه را در مجلد اول کلم الطیب صفحه ۲۶۱ الی صفحه ۲۸۳ مفصلا بیان کرده ایم رجوع فرمائید و بعد از توریه زبور داود و انجیل عیسی و قرآن محمد (ص) نازل شد.

فَلا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقائِهِ ضمیر لقائه ممکن است بلکه ظاهر است که موسی باشد و لقاء اضافه به مفعول است یعنی نباش در شک در اینکه شما موسی را ملاقات می کنی و ملاقات پیغمبر موسی را در سه مورد گفتند: یکی در شب معراج که تمام انبیاء در بیت المعمور با حضرتش نماز کردند و جبرئیل مکبر بود، دیگر در دوره رجعت تمام انبیاء برمی گردند به دنیا و نصرت، پیغمبر می کنند چنانچه در آیه شریفه: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ النَّبِيِّينَ- الی قوله- وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (آل عمران آیه ۸۱) شرحش مکرر بیان شده، مره ثالثه در قیامت پای منبر وسیله زیر لواء حمد تمام انبیاء خدمتش می رسند.

بعضی گفتند اضافه به فاعل است یعنی آنچه موسی ملاقات کرده از اذیت قوم شما هم ملاقات می کنی، چنانچه می فرماید: يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قالُوا وَ كانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهاً (احزاب آیه ۶۹). و از پیغمبر اکرم است که فرمود آن چه در امم سابقه واقع شده در امت من هم واقع می شود و این حدیث شرح مبسوطی لازم دارد موکول به موقع خودش ولی معنای اول اظهر است.

وَ جَعَلْناهُ هُدىً لِبَنِي إِسْرائِيلَ ضمیر و جعلناه ممکن است مرجعش کتاب باشد که توریه است و ممکن است موسی باشد و ظاهر اول است.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۴] .... ص : ۴۶۵

وَ جَعَلْنا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنا لَمَّا صَبَرُوا وَ كانُوا بِآياتِنا يُوقِنُونَ (۲۴)

و قرار دادیم ما از آن بنی اسرائیل پیشوایانی و ائمه ای که هدایت می کردند به دستور ما

چنان چه صبر می کردند بر اذیت های قوم و بودند که به آیات ما یقین داشتند.

مراد انبیاء بنی اسرائیل هستند که اوصیاء حضرت موسی بودند تا زمان زکریا و یحیی و عیسی و اوصیاء عیسی تا زمان بعثت خاتم الانبیاء که در چنگال یهود گرفتار بودند که در آیه شریفه می فرماید: وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ وَ قَفَّيْنا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَ آتَيْنا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّناتِ وَ أَيَّدْناهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَ فَكُلَّما جاءَكُمْ رَسُولٌ بِما لا تَهْوى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقاً كَذَّبْتُمْ وَ فَرِيقاً تَقْتُلُونَ (بقره آیه ۸۷) و بعید نیست که این آیه اشاره باشد به این که اوصیاء پیغمبر (ص)- ائمه هدی- هم گرفتار قوم می شوند و صبر در بلیات و آزار قوم می کنند و هدایت می کنند بندگان را به دستور الهی و به آیات الهی، دارای اعلی مراتب یقین هستند چنانچه در اخبار هم اشاره به این معنی دارد.

وَ جَعَلْنا مِنْهُمْ أَئِمَّةً امام پیشوا است اطلاق بر انبیا می شود و بر اوصیاء انبیا چنانچه در حق ابراهیم می فرماید: إِنِّي جاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِماماً قالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي قالَ لا يَنالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ (بقره آیه ۱۲۴).

يَهْدُونَ بِأَمْرِنا مثل ائمه کفر و ضلالت نیستند که می فرماید: وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ لا يُنْصَرُونَ (قصص آیه ۴۱).

لَمَّا صَبَرُوا چون می دانستند که صبر بر اذیت های قوم چه آثار بزرگی دارد، اگر صبر نداشتند نمی توانستند نگاه داری دین کنند و حفظ احکام الهی.

وَ كانُوا بِآياتِنا يُوقِنُونَ باعلی مراتب یقین که تمام حقایق نزد آنها مکشوف بود.

یک نفر از اصحاب پیغمبر (ص) زید بن حارثه خدمتش عرض کرد: «اصبحت موقنا» حضرت فرمود:

«ما علامه یقینک»

گفت: الان صدای نغمه های بهشت و زفیر جهنم را می شنوم و اهل بهشت و جهنم را می بینم.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۵] .... ص : ۴۶۶

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ فِيما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۲۵)

محققا به درستی پروردگار تو آن خداوند متعال جدا می فرماید و هر یک را حکم او را می دهد

بین آنها روز قیامت در آن چه بودند در او اختلاف می کردند.

إِنَّ رَبَّکَ هُوَ یَفْصِلُ بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ یکی از اسامی قیامت یوم فصل القضاء است و فصل مقابل وصل است یعنی یک یک، جدا جدا، حکم او را معین می فرماید: یَوْماً لا یَجْزِی والِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَ لا مَوْلُودٌ هُوَ جازٍ عَنْ والِدِهِ شَیْئاً (لقمان آیه ۳۳)، و می فرماید نیز: وَ اتَّقُوا یَوْماً لا تَجْزِی نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَیْئاً (بقره آیه ۴۸).

فِیما کانُوا فِیهِ یَخْتَلِفُونَ کلیه اختلافات که هر یک، یک طریقی اتخاذ کرده بر داشته می شود و حق از باطل جدا می شود، مؤمن و کافر، مطیع و عاصی، صالح و طالح، مظلوم و ظالم تماما محکوم به حکم خود هستند.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۶] .... ص : ۴۶۷

أَ وَ لَمْ یَهْدِ لَهُمْ کَمْ أَهْلَکْنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ یَمْشُونَ فِی مَساکِنِهِمْ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ أَ فَلا یَسْمَعُونَ (۲۶)

آیا سبب هدایت نمی شود بر آنها که چه بسیار هلاک کردیم از پیش از آنها از قرون ماضیه که مشی می کردند و رفت و آمد داشتند در مساکن و منازل خود محققا در این اهلاک سابقین هر آینه آیات و دلائلی است آیا پس از این نمی شنوید؟

أَ وَ لَمْ یَهْدِ لَهُمْ فاعل یهد کَمْ أَهْلَکْنا است یعنی این قدر که هلاک کردیم از کفار و مشرکین.

مِنْ قَبْلِهِمْ قوم نوح و عاد و ثمود و قوم ابراهیم که نمرودیان باشند و قوم لوط و قوم شعیب که اهل مدین و ایکه باشند و فرعونیان و نزدیک به آنها قوم ابرهه که اصحاب فیل بودند، این باعث هدایت آنها نمی شود؟. استفهام تعجبی است امروز هم فکر نمی کنند که بنی امیه و بنی العباس و جبابره و ظلمه و حتی در عصر خود آثار و خیمه آنها باعث تنبه دیگران نمی شود واقعا روز به روز مشاهده می کنیم این تصادفات و این امراض جدید و این گرفتاری ها در اثر چیست و ابدا متنبه نمی شویم و هر چه بیشتر می شود بر فسق و فجور و طغیان و ظلم و- ترک صلوه .... می افزائیم آن قدر قساوت و سیاهی قلب و هوی و هوس و حب شهوات

چشم و گوش ما را کر کرده که مرگ را برای همسایه تصور می کنیم و خود را معاف می دانیم.

«الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا».

مِنَ الْقُرُونِ الماضیه که آنها هم مثل شما.

یَمْشُونَ فِی مَساکِنِهِمْ با قدرت و ثروت زیاد که یک مرتبه نابود شدند.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ بلکه هر یک یک از این ها خود یک آیتی است که از میلیونها و میلیاردها متجاوز است ولی گوش شنوا و چشم بینا می خواهد.

أَ فَلا یَسْمَعُونَ و لا یبصرون و لا یعقلون و لا یفقهون و لا یتفکرون صم بکم عمی فهم لا یعقلون.

[سوره السجده (۳۲): آیه ۲۷] .... ص : ۴۶۸

أَ وَ لَمْ یَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْماءَ إِلَی الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً تَأْکُلُ مِنْهُ أَنْعامُهُمْ وَ أَنْفُسُهُمْ أَ فَلا یُبْصِرُونَ (۲۷)

آیا نمی بینند و مشاهده نمی کنند که ما سوق می دهیم آب را به سوی زمین خشک ساده مرده پس بیرون می آوریم به این آب زرع و کشت از خضرویات و حبوبات که می خورند از آن زرع انعام آنها و انفس آنها آیا پس از این بینا نمی شوند؟.

أَ وَ لَمْ یَرَوْا به چشم بصیر و قلب روشن و دل باز.

أَنَّا نَسُوقُ الْماءَ به توسط باران و برف و سیل و نهرها و چشمه ها.

إِلَی الْأَرْضِ الْجُرُزِ صفحه بیابان و صحرا که خشک و ساده است و هیچ گیاهی در آنها نیست.

فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً محل زراعت می شود و کشت زار می گردد و تمام علف ها و سبزیجات و حبوبات از آن زمین به توسط این آب خارج می شود.

تَأْکُلُ مِنْهُ أَنْعامُهُمْ انعام ثلاثه گاو و گوسفند و شتر و مراکب، اسب، قاطر و حمار که علف ها را می خورند.

وَ أَنْفُسُهُمْ از حبوبات و خضرویات که مأکول انسان می شود که اگر یک سال این آب به این زمین نرسد و خشک سالی شود و حاصل دست نیاید قحطی می شود و اگر شدت کند

تمام هلاک می شوند بترسند از آن معاصی که باعث حبس باران و مانع از نزول آن می شود.

أَ فَلا یُبْصِرُونَ کجا است چشم بینا و قدردان نعم الهی و خوف از غضب و عذاب او.

[سوره السجده (۳۲): آیات ۲۸ تا ۲۹] .... ص : ۴۶۹

وَ یَقُولُونَ مَتی هذَا الْفَتْحُ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ (۲۸) قُلْ یَوْمَ الْفَتْحِ لا یَنْفَعُ الَّذِینَ کَفَرُوا إِیمانُهُمْ وَ لا هُمْ یُنْظَرُونَ (۲۹)

و می گویند چه زمانی است و کی می آید این فتحی که می گوئید که مؤمنین فاتح می شوند بر کفار و مشرکین اگر شما راست گویانید.

به آنها بفرما که روز فتح دیگر برای شما نتیجه ندارد، ایمان در آن روز، نفع ندارد برای کسانی که کافر شدند ایمان آنها و مهلت داده هم نمی شوند.

مفسرین اختلاف کردند که یوم الفتح چه روزی است؟ بعضی گفتند روز بدر کبری بعضی گفتند یوم فتح مکه بعضی گفتند دوره ظهور حضرت بقیه اللّه لکن آیه خلاف اینها می فرماید زیرا در بدر کبری و در فتح مکه و در دوره ظهور ایمان نفع می بخشد حتی دارد پس از ظهور اول طائفه ای که مشرف به اسلام می شوند نصاری هستند، هم توبه قبول است و هم ایمان مقبول است. بعضی گفتند مراد قیامت است، این هم صدق فتح بر او به نظر نمی آید و آن چه به نظر نزدیک است و اخبار هم بر طبقش داریم دوره رجعت است که آنها را زنده می کنند و از آنها انتقام می کشند و دیگر از آنها توبه و ایمان پذیرفته نمی شود.

هذا ما عندنا.

وَ یَقُولُونَ مَتی هذَا الْفَتْحُ ظاهرا اشاره باشد به آیه شریفه وَعَدَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ- الی قوله تعالی- أَمْناً یَعْبُدُونَنِی لا یُشْرِکُونَ بِی شَیْئاً (نور آیه ۵۵) شرحش گذشت.

إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ اشاره به تکذیب قرآن و رسول اللّه و از باب سخریه و استهزاء گفتند.

قُلْ یَوْمَ الْفَتْحِ که بناء بر آن چه اشاره شد دوره رجعت است.

لا یَنْفَعُ الَّذِینَ کَفَرُوا إِیمانُهُمْ دیگر ایمان پذیرفته نمی شود.

وَ لا هُمْ یُنْظَرُونَ بمجرد این که از قبور خارج می شوند از آنها انتقام کشیده میشود

[سوره السجده (۳۲): آیه ۳۰] .... ص : ۴۷۰

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ انْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ (۳۰)

پس از این کفـار و مشـرکین اعراض فرمـا این ها دیگر قابل هـدایت نیسـتند و انتظار داشـته باش یوم الفتـح را محققا آن ها هم انتظار همچه روزی را دارند.

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ ارشاد و بیان و دعوت تا مادامی است که احتمال تأثیر داشته باشد پس از یأس از تأثیر باید اعراض کرد.

وَ انْتَظِرْ وعده الهی را در نصرت دین و انتقام از معاندین.

إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ چون قلبا شاک بودند و احتمال همچه روزی را می دادند.

تم سوره السّجده و الحمد للّه ربّ العالمین.

ص: ۴۷۰

سوره الاحزاب ۷۳ آیه- مدنی .... ص : ۴۷۱

اشاره

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم و الحمد و الشّکر له و الصّلاه علی نبیّه و آله و اللّعن علی اعدائه و مخالفیه.

فضیلت سوره: در حدیث ابن سنان المروی از این بابویه از حضرت صادق (ع) فرمود

«من کان کثیرا لقرائه لسوره الاحزاب کان یوم القیمه فی جوار محمد و آله».

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱] .... ص : ۴۷۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ اتَّقِ اللَّهَ وَ لا تُطِعِ الْکافِرِینَ وَ الْمُنافِقِینَ إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلِیماً حَکِیماً (۱)

ای پیغمبر اکرم پرهیزکار باش نزد خداوند متعال و اطاعت نفرما کفار و منافقین را محققا خداوند متعال هست دانا و حکیم.

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ خطاب به پیغمبر است و تکلیف بر تمام افراد است.

اتَّقِ اللَّهَ یعنی از مخالفت دستورات الهی و مراتب تقوی را مکرر بیان کرده ایم که اعلا مراتب تقوی عصمت است که در تمام انبیاء و اوصیاء آنها شرط است و اولین شرط نبوت و امامت است و پیغمبر اکرم و آل اطهارش فوق مقام عصمت را داشتند که حتی از ترک اولی هم مصون بودند.

وَ لا تُطِعِ الْکافِرِینَ وَ الْمُنافِقِینَ دو دسته دشمن دین اسلام داشته و دارد دشمن خارجی تمام کفار و مشرکین و دشمن داخلی منافقین و معاندین و مخالفین ظاهر مسلمان باطن کافر و آنچه لطمه به اسلام و مسلمین و ائمه طاهرین وارد شده و میشود از این دسته دوم است چنانچه دزد داخلی ضررش هزار برابر دزد خارجی است و لذا عقوبت آنها اشد از مشرکین و کفار است إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ و هر دو دسته توقعات

زیادی داشتند از پیغمبر کفار و مشرکین که دیت از دعوت به اسلام بردارد و موافقت با آنها کند و منافقین که طبق توقعات آنها رفتار کند و بر خلاف نظریات آنها مشی نکند خداوند برای رفع طمع آنها میفرماید اعتناء به آنها نداشته باش و بر طبق دستورات من عمل نما.

إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً حَكِيماً آنچه صلاح دنیا و آخرت است میداند و دستور میدهد و البته پیغمبر (ص) هم اعلی مراتب تقوی را دارا بود و خردلی اعتناء به کفار و منافقین نداشت و از حضرت صادق است فرمود

«ان اللّه بعث نبیه بایاک اعنی و اسمعی یا جاره فالمخاطبه للنبی (ص) و المعنی للناس».

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲] .... ص : ۴۷۲

وَ اتَّبِعْ ما يُوحى إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً (۲)

و متابعت کن آنچه وحی شده است بسوی تو از جانب پروردگار تو محققا خداوند هست به، آنچه عمل میکنید آگاه و با خبر.

نکته لطیفه: این سوره مبارکه در مدینه نازل شده و پیغمبر (ص) پس از مدتی قریب سیزده سال در مکه تشریف داشته و مدتی هم در مدینه تا این سوره نازل شد شاید قریب بیست سال بعد از بعثت و در مدت این بیست سال پیغمبر نه خردلی در تقوی کوتاهی داشت و نه سر سوزنی متابعت کفار و منافقین نمود و این دو آیه مناسب با اول بعثت است و آنچه به نظر می رسد راجع به خلافت امیر المؤمنین است زیرا کفار و مشرکین و منافقین کلّا با امیر المؤمنین کمال عداوت را داشتند اما کفار و مشرکین برای آنکه علی (ع) چه بسیار از آنها را کشته بود و در جمیع فتوحات بدست مبارک او فتح شده و شکست فاحش بر آنها وارد فرمود و اما منافقین از ترس شمشیر علی و حفظ جان خود اظهار اسلام میکردند و پیغمبر (ص) هم این معنی را کاملا میدانست و چون مأمور شد به نصب امیر المؤمنین بر خلافت حضرتش خائف شد که یک مرتبه این منافقین با آن کفار و مشرکین همدست شوند و اساس اسلام را بکلی بر چینند لذا خداوند برای تقویت قلب مبارک آن حضرت میفرماید شما به آنچه وحی شده و دستور داده شده عمل

فرما حفظ ایمان و اسلام در عهده ما است لذا میفرماید:

وَ اتَّبِعْ ما یُوحی إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ فی امر الخلافه و نصب الخلیفه.

إِنَّ اللَّهَ کانَ بِما تَعْمَلُونَ خطاب به جمیع افراد است مؤمن و کافر و منافق.

خَبِیراً آگاه است به آنچه میکنند و شاهد بر این دعوی آیه بعد است که میفرماید:

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳] .... ص : ۴۷۳

وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا (۳)

و توکل کن بر خدا و کفایت میکند به خداوند که وکیل باشد.

وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ ایکال امور است کلا به خداوند یعنی واگذار کن کارها را به خدای متعال چون هیچ امری در عالم تحقق پیدا نمیکند تا مشیت حق تعلق نگیرد و توکل از آثار توحید افعالیست چنانچه مکرر گفتیم که پنج قسم توحید داریم: توحید ذاتی، صفاتی، عبادتی، افعالی، نظری. توحید ذاتی اینکه خداوند واجب الوجود صرف الوجود محض الوجود بحت الوجود ضدی ندی مثلی مانندی ندارد «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» توحید صفاتی اینکه صفات ذاتیه مثل: علم، قدرت، حیاه، عظمت، کبریایی، عزت، رفعت و غیرها عین ذات است و مراتب وجود است و منتزع از ذات صفات زائده ندارد که فرمایش امیر المؤمنین است که فرمود

«و کمال توحیده نفی الصفات عنه لشهاده کل صفه انها غیر الموصوف و شهاده کل موصوف انه غیر الصفه فمن وصفه فقد قرنه و من قرنه فقد جزاه- الی قوله- فهو فی حد الشرک باللَّه»

توحید عبادتی اینکه پرستش اختصاص به او دارد و سزاوار پرستش او است و بس که مفاد کلمه لا اله الا اللَّه است و اولین دعوت انبیاء است در مقابل مشرکین و عبده اصنام توحید افعالی امر خلق و رزق و اماته و احیاء و عزت و ذلت و غنا و فقر و صحت و مرض بدست او است «ما شاء اللَّه کان و ما لم یشاء لم یکن» وَ ما تَشاؤُنَ إِلَّا أَنْ یَشاءَ اللَّهُ (دهر آیه ۳۰) پس باید کلیه امور را واگذار کرد باو.

وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا احدی در مقابل مشیت او نمیتواند عرض اندام کند و توحید نظری بکلی نظر از اسباب ظاهریه بریدن و نظر به مسبب الاسباب انداختن.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴] .... ص : ۴۷۴

ما جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَ ما جَعَلَ أَزْواجَكُمُ اللَّائِي تُظاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهاتِكُمْ وَ ما جَعَلَ أَدْعِياءَكُمْ أَبْناءَكُمْ ذلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْواهِكُمْ وَ اللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَ هُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ (۴)

قرار نداده خداوند از برای رجلی دو قلب در داخل او و قرار نداده زنهای شما را که با آنها ظهار میکنید و می گویید «انت علی کظهر امی» مادرهای شما و قرار نداده پسر خوانده های شما را پسران شما اینکه می گویید بدهان خود از پیش خود می گویید و خداوند آنچه میفرماید حق است و او هدایت میفرماید راه مستقیم را.

ما جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ انسان یک قلب بیشتر ندارد جمع بین ضدین و متناقضین نمیتواند بکند ایمان و کفر که بگوید بیک دل مؤمن هستم و بیک دل کافر بین هدایت و ضلالت بین حب و بغض، هم علی را دوست دارم و دوستان او را و هم دوست دارم دشمنان او را هم از موالی او هستم هم از معاندین او.

یا مسلمان باش یا کافر دو رنگی تا بکی یا حریف کعبه شو یا ساکن بتخانه باش

وَ ما جَعَلَ أَزْواجَكُمُ اللَّائِي تُظاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهاتِكُمْ. مسئله ظهار در میانه آنها رواج داشت که موقعی که از زنهای خود انزجاری پیدا میکردند به آنها میگفتند «انت علی کظهر امی» و دیگر حکم مادر بر آنها بار میکردند و این ظهار اولا- در شریعت مطهره حرام است و اگر کرد باید کفاره ظهار دهد پیش از آنکه نزد آن زن برود و کفاره او عتق رقبه است و اگر متمکن نیست دو ماه پی در پی روزه و اگر نمیتواند شصت فقیر اطعام کند چنانچه در سوره مجادله آیه ۲ الی آیه ۵ بیان میفرماید:

وَ ما جَعَلَ أَدْعِياءَكُمْ أَبْناءَكُمْ بچه هایی از سر راه برمیداشتند که پدر و مادر آنها معلوم نبود و فرزند خود میگرفتند و احکام فرزند بر او بار میکردند چنانچه پیغمبر (ص) زید را گرفت و فرزند خوانده او بود خداوند میفرماید فرزند شما نیست فرزند پدر و مادر خود است و اگر نمی شناسید برادر دینی شما است چنانچه میفرماید در آیه بعد که بیاید.

ذلِكَمْ قَوْلُكَمْ بِأَفْواهِكَمْ این قول سر زبانی شما است مدرکی و دلیلی و برهانی بر طبق آن ندارید.

وَ اللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ آنچه میفرماید موافق حکمت و مصلحت و بر طبق حق و حقیقت و مطابق با واقع و عین صلاح است.

وَ هُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ راه را کاملا نشان میدهد راهی که هیچگونه اعوجاجی و خلاف واقعی در او نیست.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵] .... ص : ۴۷۵

ادْعُوهُمْ لِآبائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آباءَهُمْ فَإِخْوانُكُمْ فِي الدِّينِ وَ مَوالِيكُمْ وَ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ فِيما أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَ لكِنْ ما تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۵)

بخوانید و نسبت دهید ادعیاء و پسر خواندگان خود را به پدرانشان او سزاوارتر است نزد خداوند و اگر نمیشناسید پدران آنها را پس برادران شما هستند در دین برادر دینی و موالیان شما هستند و بر شما باکی نیست در آنچه خطا و اشتباه کرده نفوس شما و لکن آنچه قلبا و عمدا قلوب شما بر آن هست مورد مؤاخذه است و خداوند غفور و رحیم است.

ادْعُوهُمْ لِآبائِهِمْ مثل زید بن حارثه ابن سرافیل الکلبی از بنی عبد ود که پدر و اجدادش معلوم هستند.

هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ معنی این نیست که غیر این هم قسط باشد این مثل «الایمان خیر من الکفر و الجنه خیر من النار و الحق احق ان یتبع» و امثال اینها است، غیر از این قسط نیست باطل و ظلم است کأنه جای سؤال است که بسیاری از این بچه ها که سر راهها گماردند و دیگران برداشتند و تبنی کردند پدران آنها معلوم نیست میفرماید:

فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آباءَهُمْ فَإِخْوانُكُمْ فِي الدِّينِ سؤال دیگر اگر اطفالی از کفار را اسیر کردند در حق آنها چه بگوئیم که پدران آنها معلوم نیست میفرماید:

وَ مَوالِيكُمْ غلامان شما یا آزاد کرده های شما هستند.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ فِيما أَخْطَأْتُمْ بِهِ که اشتباه کردید و خیال کردید که نسایی که ظهار کردید حکم مادر دارند و دیگر نمیشود نزد آنها رفت یا تزویج کرد و اطفالی که تبنی کردید حکم فرزند دارد نمیتوان عیال آنها را پس از طلاق تزویج کرد چنانچه پیغمبر زوجه زید را تزویج فرمود که در همین سوره آیه ۳۳ بیاید چون از راه خطا بوده مؤاخذه ندارد لکن پس از نزول آیه و معرفت حکم اگر باز بهمین عقیده باقی باشید مورد مؤاخذه ندارد لکن پس از نزول آیه و معرفت حکم اگر باز بهمین عقیده باقی باشید مورد مؤاخذه واقع میشوید.

وَ لكِنْ ما تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ و اینکه در مورد خطا مؤاخذه ندارد برای اینست که:

وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً گناه شما را می بخشد.

رَحِيماً مشمول رحمت خود میگرداند.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶] .... ص : ۴۷۶

النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ فِي كِتابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُهاجِرِينَ إِلاَّ أَنْ تَفْعَلُوا إِلى أَوْلِيائِكُمْ مَعْرُوفاً كانَ ذلِكَ فِي الْكِتابِ مَسْطُوراً (۶)

پیغمبر اکرم ولایتش بر مؤمنین بیشتر است از ولایت خود آنها بر نفوس خود و زنهای او حکم مادران آنها را دارند و صاحبان ارحام بعض از ارحام مقدم و سزاوارترند از بعض دیگر در کتاب اللّه از مؤمنین و مهاجرین مگر اینکه بخواهید نسبت به اولیاء خودتان معروفی بجا آورید این دستور در کتاب الهی مسطور است.

النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ مؤمنین اختیار جان و مال و عرض خود را دارند چنانچه فرمودند

«الناس مسلطون علی اموالهم و انفسهم»

و لکن ولایه کلیه بر جان و مال مؤمنین بر پیغمبر (ص) ثابت است که هر چه امر بفرماید واجب است اطاعه او چنانچه خداوند ولایه کلیه ذاتیه بر تمام بندگان دارد پیغمبر و امام هم همین ولایه را دارند به جعل الهی که چنانچه در غدیر خم فرمود

الست اولی بالمؤمنین من انفسهم قالوا بلی یا رسول اللّه فقال من کنت مولیه فهذا علی مولاه»

و این ولایه کلیه بعد از نبی برای ائمه (ع) ثابت است که اولی الامر هستند چنانچه میفرماید یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ

أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِي شَيْ ءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ ذلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا

(نساء آیه ۵۹).

وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ فقط در تحریم نکاح بعد از رسول چنانچه میفرماید در همین سوره آیه ۵۳ وَ لا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْواجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَداً و اما در سایر احکام مادری مثل جواز نظر و میراث و اینکه دختران آنها حکم خواهری داشته باشند نتوان ازدواج کرد و خواهران آنها حکم خاله داشته باشند و برادران حکم خالو ندارند و از این باب غلط صرف بود که به معاویه میگفتند خال المؤمنین.

وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ فِي كِتابِ اللَّهِ طبقات ارث در ارحام طبقه اولی آباء و امهات و ابناء و بنات و ان نزلوا طبقه ثانیه اجداد و جدات و ان علو و اخوه و اخوات و اولادهم طبقه ثالثه اعمام و عمات و اخوال و خالات و اولاد آنها انهم الاقرب فالاقرب و اما زوج و زوجه در جمیع طبقات شرکت دارند نسبت به سهم خود.

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُهاجِرِينَ که وارث یکدیگر میشدند بدون اینکه حسب و نسبی بین آنها باشد.

إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلى أَوْلِيائِكُمْ مَعْرُوفاً وصیت کنند از ثلث مال خود به اقارب و ارحام و فقراء و ضعفاء و دوستان و رفقاء چیزی را مانعی ندارد زیرا بعد از اداء دیون آنچه باقیست ثلث مال را میت حق دارد وصیت کند وارث بعد از اداء دین و وصیت است.

كانَ ذلِكَ فِي الْكِتابِ مَسْطُوراً در قرآن مجید در لوح محفوظ مسئله میراث ثبت و نوشته شده و ممکن است کلمه من المؤمنین و المهاجرین معنی این باشد که اولو الارحام که از مؤمنین و مهاجرین هستند اولی از سایر اقارب هستند زیرا میراث مؤمن به کافر نمیرسد شرط وراثت اسلام است و لکن معنای اول ظاهرتر است.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷] .... ص : ۴۷۷

وَ إِذْ أَخَذْنا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثاقَهُمْ وَ مِنْكَ وَ مِنْ نُوحٍ وَ إِبْراهِيمَ وَ مُوسى وَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَ أَخَذْنا مِنْهُمْ مِيثاقاً غَلِيظاً (۷)

و یاد کن زمانی را که گرفتیم از جمیع انبیاء عهد و میثاق آنها را و از شخص تو و از نوح و ابراهیم و موسی و عیسی بن مریم

و گرفتیم از تمام میثاق شدید محکمی.

در جای دیگر میفرماید وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ لَما آتَیْتُکُمْ مِنْ کِتابٍ وَ حِکْمَةٍ ثُمَّ جاءَکُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَکُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ قالَ أَ أَقْرَرْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلی ذلِکُمْ إِصْرِی قالُوا أَقْرَرْنا قالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَکُمْ مِنَ الشَّاهِدِینَ (آل عمران آیه ۸۱) عهد و میثاق الهی، این است که به دستورات او عمل کنید و در تبلیغ احکام کوتاهی نکنید و در بلیات و واردات- صبر کنید و در بشارات و انذارات مسامحه نکنید و سایر وظائف و تکلیفات که من جمله بشارت به وجود پیغمبر اکرم و تصدیق انبیاء سلف و بشارت به اوصیاء المعصومین حتی دوره ظهور و دوره رجعت و تنبیه امت بر اوضاع قیامت و غیر اینها.

وَ إِذْ أَخَذْنا مِنَ النَّبِیِّینَ مِیثاقَهُمْ جمع به الف و لام افاده عموم میکند از جمیع انبیاء از آدم تا خاتم هر کدام وظائف شخصیه خود را.

وَ مِنْکَ در بیان انبیاء پنج پیغمبر اولو العزم را بالخصوص ذکر فرمود و حضرت رسول را مقدم ذکر فرمود برای اهمیت و افضلیت و خاتمیه و اینکه طرف خطاب بود.

وَ مِنْ نُوحٍ وَ إِبْراهِیمَ وَ مُوسی وَ عِیسَی ابْنِ مَرْیَمَ اولو العزم من الرسل.

وَ أَخَذْنا مِنْهُمْ مِیثاقاً غَلِیظاً.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۸] .... ص : ۴۷۸

لِیَسْئَلَ الصَّادِقِینَ عَنْ صِدْقِهِمْ وَ أَعَدَّ لِلْکافِرِینَ عَذاباً أَلِیماً (۸)

هر آینه برای این است که سؤال میفرماید راست گویان را از راستی آنها و مهیا فرموده از برای کافرین عذاب دردناک را.

لِیَسْئَلَ الصَّادِقِینَ عَنْ صِدْقِهِمْ از برای صدق اقسامیست: صدق در کلام آنچه میگوید، مطابق با واقع باشد مقابل کذب که بر خلاف واقع است و معصیت بسیار بزرگی است که گفتند از معاصی کبیره است و در خبر است

«لا یجد المؤمن طعم الایمان حتی یترک الکذب جده و هزله»

و نیز دارد

«الکذب شر من الشراب»

صدق در اخلاق صفاتی که اظهار میکند واقعا دارا باشد ظاهر سخی باطن بخیل ظاهر دوست باطن دشمن نباشد و هکذا صدق در ایمان منافق نباشد ظاهر مسلمان مؤمن

باطن کافر مشرک معانـد صـدق در افعال افعالش مطابق دسـتورات دین باشـد بر خلاف شـرع قـدم بر ندارد صدق در صـفات جاهـل عـالم نمـا نباشـد فـاسق عـادل نما نباشـد ضال هادی نما نباشـد و غیر اینها از تمام اینها سؤال میشود. در خبر از حضـرت صادق است

«اذا سئل عن صدقه علی ای وجه قال فیجازی بحسبه فکیف یکون حال الکاذب»

لاـم لیسـئل بیان و علـه این است ظاهرا که عهـد و میثاق انبیاء برای اینست که مؤمنین به آنها و کافرین به آنها مطیعین، عاصـین، مصـدقین، مکـذبین فردای قیامت مسـئول هسـتند محکمه حساب، نامه عمل، بایـد تمام آنچه خوب و بد از او صادر شده مورد سؤال شود فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ (زلزال آیه ۷ و ۸).

وَ أَعَـدَّ لِلْکـافِرِینَ عَـذاباً أَلِیمـاً یکی از ضـروریات دیـن اینست که بهشت و جهنم فعلاـ مخلـوق هسـتند بلکه قبـل از خلقت آدم مخلـوق بودنـد و میفرمایـد وَ أُزْلِفَـتِ الْجَنَّهُ لِلْمُتَّقِینَ وَ بُرِّزَتِ الْجَحِیمُ لِلْغـاوِینَ (شـعراء آیه ۹۰ و ۹۱) وَ بُرِّزَتِ الْجَحِیـمُ لِمَـنْ یَرَی (نازعات آیه ۳۶)

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۹] .... ص : ۴۷۹

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا نِعْمَهَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ جاءَتْکُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَـلْنا عَلَیْهِمْ رِیحاً وَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَ کانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِـیراً (۹)

ای کسانی که ایمان آورده ایـد یاد کنید نعمت الهی را بر شـما موقعی که آمد شـما را لشـکری که شـما را هلاک کند پس ما فرستادیم بر آنها باد سختی و لشکری که نمی دیدید آنها را و خداوند، به آنچه عمل میکنید بینا است.

این آیه شـریفه راجع به غزوه خندق و جنگ احزاب است و شـرح این قصه بسـیار مفصل است و اخبار زیادی از عامه و خاصه در این باب رسـیده از اینکه مشرکین از جمیع احزاب همدست شدند و عده آنها بالغ بر ده هزار و جمعیت مسلمین بین هفتصد و هزار علی اختلاف، بوده و دسـتور حفر خنـدق به اشاره سـلمان فارسـی و معجزاتی که از پیغمبر در حفر خندق ظاهر شد مثل آن صـخره که حضـرت سه ضـربه زد که برق عظیمی از ضـربات حضرت ظاهر شده که بشارات فتح یمن و شام و مدائن بود و قضیه ضیافت جابر و اطعام حضرت تمام مهاجر و انصار را بیک صاع

جو که نان شده بود و یک بز که طبخ شده بود بدون اینکه از نان در تنور کم شود و از گوشت در دیگ و قضیه پسران جابر که آنها را زنده فرمود و با حضرت طعام خوردند و قضیه عمرو بن عبد ود و امیر المؤمنین و شرح مبارزه آنها و کشته شدن عمرو بدست امیر المؤمنین و فرمایش پیغمبر که میفرماید:

«ضربه علی یوم الخندق افضل من عباده الثقلین»

و در بعض اخبار

«افضل من عباده امه محمد (ص)»

و در مجمع و برهان مفصل نقل کرده اند و ما فقط به تفسیر آیه شریفه اکتفاء میکنیم.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب به تمام مؤمنین است.

اذْکُرُوا نِعْمَهَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ که همین فتح احزاب و خندق بدست امیر المؤمنین که گفتند پیغمبر در مبارزه علی با عمرو فرمود

«برز الایمان کله الکفر کله»

که اگر این فتح نشده بود اسمی از اسلام باقی نمیماند.

إِذْ جاءَتْکُمْ جُنُودٌ که تمام احزاب همدست شدند و بالغ بر ده هزار و عده شما مؤمنین بسیار کم بالغ بر هفتصد یا هزار خداوند برای نصرت شما، فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ رِیحاً باد سختی وزید که لشکر کفر در هم ریخته ریگ های بیابان بسر و صورت آنها اصابت میکرد تمام بساط آنها را برچیده طعامهای آنها مملو از خاک و ریگ شده.

وَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها ملائکه آمدند بیاری مسلمین و دفع کفار و مشرکین و احزاب.

وَ کانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیراً خوب و بدکارها را میداند تمام مؤمنین و منافقین و رفتار و کردار آنها را می بیند.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۰] .... ص : ۴۸۰

إِذْ جاؤُکُمْ مِنْ فَوْقِکُمْ وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْکُمْ وَ إِذْ زاغَتِ الْأَبْصارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَناجِرَ وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا (۱۰)

زمانی که آمدند لشکر کفار شما را از طرف بالای شما که مسلط باشند بر شما و از طرف پائین شما که راه فرار نداشته باشید و- زمانی که خیره و حیران شده چشمهای شما و دلها و جانهای شما به گلو رسید و گمانهای بد بردید.

إِذْ جاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكَمْ یاد کنید زمانی که از طرف بالای وادی لشکر کفر که طرف مشرق مدینه است آمدند که طائفه بنی قریظه و بنی النضیر و بنی غطفان بودند.

وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ از طرف مکه ابو سفیان و کفار قریش و اتباع آنها.

وَ إِذْ زاغَتِ الْأَبْصارُ زاغ میل چشم است از مکان خود به اصطلاح چشم دور میزند زیرا از هر طرفی نگاه میکردند دشمن رو بآنها میآمد و میل از هر چیزی را زوغ میگویند چنانچه میفرماید فَلَمَّا زاغُوا أَزاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ (صف آیه ۵) چون آنها میل از حق کردند خداوند هم قلب آنها را از ایمان و خیر میل داد.

وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَناجِرَ به اصطلاح بزبان فارسی میگوید ششم تو گلو آمد که گفتند انسان موقعی که خوف و ترس و اضطرابی پیدا کرد قلبش جا کن میشود و میآید در گلو که اگر راه تنگ نبود بیرون میافتاد.

وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا بعضی ظن بیأس و ناامیدی بعضی ظن به استیصال بعضی مثل منافقین گفتند «ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً» که در آیه بعد بیاید و بالجمله گمانهای بیجا بلی مؤمنین ثابت الایمان قلب آنها آرام بود و اطمینان به فتح و ظفر داشتند و میآید در آیه ۲۲ وَ لَمَّا رَأَ الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزابَ قالُوا هذا ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ صَدَقَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ ما زادَهُمْ إِلَّا إِيماناً وَ تَسْلِيماً.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۱] .... ص : ۴۸۱

هُنالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَ زُلْزِلُوا زِلْزالاً شَدِيداً (۱۱)

در این قضایای خندق و تهاجم، مشرکین امتحان شدند مؤمنین و یک دسته متزلزل شدند آنهم تزلزل سختی.

هُنالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ تمیز داده شد مؤمن ثابت الایمان قوی الایمان با مؤمن ضعیف الایمان و مؤمن با منافق بواطن بسیاری کشف شد.

وَ زُلْزِلُوا زِلْزالًا شَدِيداً بسیار متزلزل شدند آیا بطرف اسلام بیایند یا بطرف کفر روند آیا فتح با اسلام است یا با کفر و شرک آیا ما کشته میشویم یا اسیر میگردیم تمام باید امتحان شوند أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ

اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ

(عنکبوت آیه ۲ و ۳).

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۲] .... ص : ۴۸۲

وَ إِذْ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً (۱۲)

و یاد کن زمانی که میگفتند منافقون و کسانی که در قلوب آنها مرض بود که نبود آنچه- وعده دادند بما خدا و رسول مگر فریب و غرور.

وَ إِذْ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ منافقین در میان مسلمانان بسیار بودند که هر چند بظاهر مسلمان و احکام ظاهریه اسلام هم بر آنها بار است مثل طهارت بدن حفظ جان و مال و نکاح با مسلمین و وجوب دفن و کفن و غیر اینها لکن باطنا کافر یا مشرک یا دهری طبیعی و فردای قیامت عقوبتش از تمام طبقات کفر سخت تر است: إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ (نساء آیه ۱۴۵).

وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مراد از قلب روح مجرد انسانیست و این روح بعین مثل بدن است در اینکه امراض دارد و معالجاتی میخواهد و اطبایی لازم دارد امراض روح اخلاق رذیله و صفات خبیثه و ملکات قبیحه است که اعظم آنها کفر و عناد است و این امراض بسا بحدی میرسد که قابل علاج نیست و اطباء روح انبیاء و اوصیاء و علماء هستند چنانچه گفتند ارسطو عریضه خدمت حضرت عیسی ارسال کرد عنوان آن «من طبیب الأبدان الی طبیب الارواح» بود این دو طائفه منافقین و کسانی که در قلوب آنها مرض بود چون این لشکر انبوه مشرکین را مشاهده کردند و این ضعف مسلمین گفتند.

ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً این وعده هایی که در قرآن است و پیغمبر فرموده که خدا مسلمانان را نصرت میدهد و فتح و ظفر نصیب آنها میشود و کفار و مشرکین را مخذول و منکوب میگرداند نبود این وعده ها مگر فریب دادن مسلمانان و دروغ محض بود و سرگرم کردن مردم.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۳] .... ص : ۴۸۲

وَ إِذْ قالَتْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ يا أَهْلَ يَثْرِبَ لا مُقامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَ يَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنا عَوْرَةٌ وَ ما هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِراراً (۱۳)

و زمانی که، گفتند یک دسته از این منافقین و کسانی که در قلوب آنها مرض بود ای اهل مدینه دیگر اینجا جای اقامه و ایستادگی در مقابل کفار نیست پس برگردید به

منازل خود و فرقه ای از آنها نزد پیغمبر آمدند اجازه بگیرند برگردند به مدینه بعنوان اینکه خانه های ما در خطر است یهود که اطراف مدینه هستند یا دزدان یا یک قسمت از این مشرکین بریزند در خانه های ما و زنها و بچه ها را اذیت کنند یا اموال ما را بربایند و حال آنکه خانه های آنها در کمال امنیت بود اینها اراده نداشتند مگر فرار را.

وَ إِذْ قالَتْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ مفسرین در تعیین این طایفه کیان بودند اختلاف کردند و چون مدرکی نداریم همین اندازه می گوییم بعضی از این منافقین و کسانی که در قلوبشان مرض است و البته سران و بزرگان آنها بودند.

یا أَهْلَ یَثْرِبَ لا مُقامَ لَکُمْ فَارْجِعُوا خطاب به اهل یثرب به انصار است از بعض اخبار استفاده میشود و قطع نظر از اخبار بنظر هم بعید نیست که غرض این طائفه این بود که انصار از دور پیغمبر بیرون روند و این منافقین پیغمبر را با عده قلیلی که نزد او هستند بگیرند و تحویل کفار و مشرکین دهند و جان خود را حفظ کنند.

وَ یَسْتَأْذِنُ فَرِیقٌ مِنْهُمُ النَّبِیَّ از همین ضعیف الایمان ها و مریض قلبها خواستند فرار کنند بهانه ای بدست آوردند.

یَقُولُونَ إِنَّ بُیُوتَنا عَوْرَةٌ عوره خطر است یا خطر دزد یا قتل زن و بچه یا اسیری آنها.

وَ ما هِیَ بِعَوْرَةٍ هیچگونه خطر نداشتند فقط بهانه بود که فرار کنند.

إِنْ یُرِیدُونَ إِلَّا فِراراً با اینکه فرار آنها اولا گناه کبیره بود ثانیا نتیجه نداشت زیرا اگر مشرکین غالب شوند میریزند در خانه های شما و تمام شما را میکشند و اسیر میکنند و اموال شما را غارت میکنند لذا میفرماید:

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۴] .... ص : ۴۸۳

وَ لَوْ دُخِلَتْ عَلَیْهِمْ مِنْ أَقْطارِها ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْها وَ ما تَلَبَّثُوا بِها إِلَّا یَسِیراً (۱۴)

و اگر داخل مدینه یا خانه های مدینه شوند احزاب و مشرکین بر آنهایی که فرار کردند و استیذان در فرار نمودند از اطراف مدینه و خانه ها پس از آن سؤال کرده

شود فتنه شرک و کفر هر آینه اجابت میکنند و میریزند و درنگ نمیکنند در مدینه و بیوت خود مگر اندکی.

وَ لَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطارِها ضمیر دخلت و اقطارها و بها ممکن است مدینه باشد و ممکن است بیوت باشد و این اقرب است بقرینه ان بیوتنا عوره و ما هی بعوره و داخل شونده این بیوت لشکر شرک و کفر که احزاب باشند و ضمیر علیهم آن منافقین و کسانی که فی قلوبهم مرض بود که گفتند وعده های خدا و رسول غرور و فریب بود.

ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ مشرکین از این منافقین و مرضی القلوب طلب کنند شرک و کفر را لَآتَوْها هر آینه می پذیرند چون منافق بودند و در باطن آنها مرض شرک و کفر بود و اسلام آنها فقط ظاهری بود.

وَ ما تَلَبَّثُوا بِها إِلَّا يَسِيراً مدت کمی بیش درنگ نمیکنند که اجل آنها میرسد و بعذاب الهی دچار میشوند پس فرار از قتل و جهاد نتیجه بخش نیست.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۵] .... ص : ۴۸۴

وَ لَقَدْ كانُوا عاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لا يُوَلُّونَ الْأَدْبارَ وَ كانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْؤُلًا (۱۵)

و هر آینه همین کسانی که فرار کردند قبلا با خدا عهد کرده بودند که فرار نکنند و نقض عهد مسئولیت دارد اولا فرار از جهاد خود یک گناه بزرگی است که از معاصی کبیره شمرده شده و ثانیا خلف عهد هم یک گناه بزرگ است و کفاره دارد بخصوص عهد بر امر واجب و ترک حرامی.

وَ لَقَدْ كانُوا عاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ حضرت از آنها عهد و میثاق گرفت.

لا يُوَلُّونَ الْأَدْبارَ مع ذلک فرار کردند.

وَ كانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْؤُلًا این فرار موجب تقویت کفر و شرک و ضعف اسلام و مسلمین و اذیت پیغمبر (ص) و مجاهدین و سبب قتل آنها میشود و شریک در خون آنها میشوید.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۶] .... ص : ۴۸۴

قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَ إِذاً لا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۶)

بفرما به این کسانی که استیذان میکردند به اینکه بیوت ما در خطر است و غرض

آنها فرار بود هرگز به شما نفع نمی بخشد فرار اگر فرار میکنید از مرگ یا قتل و در این صورت زندگانی نمیکنید مگر مدت کمی.

توضیح کلام اینکه انسان اگر اجلش و مدت حیاتش بسر رسیده البته آنی مهلت ندارد.

أَيْنَما تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ (نساء آیه ۷۸) وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ (اعراف آیه ۳۴).

قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرارُ لن برای نفی تأیید است یعنی هرگز.

إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ فرق بین موت و قتل اینست که موت فعل الهی است اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِها (زمر آیه ۴۲) ولی قتل فعل بشر است و اینهم در تقدیر معین شده کسانی که بموت فانی میشوند و کسانی که بقتل میمیرند این نسبت به آجال حتمی است و اما اجل معلقی که مشروط به شرطی است مثلا اگر این زهر را خورد میمیرد و الا فلا اگر در میدان جنگ باشد کشته میشود اگر نباشد نمیشود.

وَ إِذاً لا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا چهار صباحی بیش نیست و چه بهتر که انسان در راه خدا کشته شود یکی از دعاهای ماه رمضان

«و قتلا فی سبیلک فوفق لنا»

و در قرآن میفرماید وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ- الی قوله تعالی- وَ أَنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ (آل عمران آیه ۱۶۹ الی ۱۷۱).

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۷] .... ص : ۴۸۵

قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرادَ بِكُمْ سُوءاً أَوْ أَرادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَ لا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً (۱۷)

بفرما به اینها کیست آن کسی که بتواند شماها را حفظ کند از خداوند متعال اگر اراده فرماید بشما بلائی و مصیبتی یا اراده، کند بشما رحمتی و تفضلی و نمییابند از برای خود از غیر از خدا ولی و دوست و صاحب اختیاری و نه یاور و معین و یاری کننده ای.

در مقابل تقدیرات الهی هیچگونه قدرتی نیست بتواند جلوگیری کند فرعون با همه قدرتش باید موسی در دامن او بزرگ شود نمرود با آن سلطنتش یک پشه او را هلاک کرد اینها

که از جنگ فرار میکنند و عذر تراشی میکنند.

قُلْ مَنْ ذَا الَّذِی یَعْصِمُکُمْ مِنَ اللَّهِ اگر بلائی بر شما تقدیر شده بفرار از تحت قدرت او بیرون نمیروید.

إِنْ أَرادَ بِکُمْ سُوءاً و اگر مقدر شده نعمتی و تفضلی ببودن در میدان جنگ از شما سلب نمیشود.

أَوْ أَرادَ بِکُمْ رَحْمَهً و ناصر و معینی جز او ندارید.

وَ لا یَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِیًّا وَ لا نَصِیراً نه کفار و نه مشرکین میتوانند جلو تقدیر الهی را بگیرند

«ان اراد بکم نفعا او اراد بکم ضرا».

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۸] .... ص : ۴۸۶

قَدْ یَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِینَ مِنْکُمْ وَ الْقائِلِینَ لِإِخْوانِهِمْ هَلُمَّ إِلَیْنا وَ لا یَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلاَّ قَلِیلاً (۱۸)

به تحقیق خداوند میداند کسانی که دیگران را باز میدارند از رفتن به جهاد و نصرت دین و کسانی که قائل بودند و میگفتند بهم کیشان و هم مسلکان برادران خود که بشتابید بسوی ما و نرفتند از این منافقین و کسانی که در قلوب آنها مرض بود در جهاد مگر قلیلی برای خالی نبودن عریضه و اظهار موافقت.

قَدْ یَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِینَ معوق کسی را گویند که مانع دیگری شود از رفتن به جهاد و او را منصرف کند یا به خوف از قتل یا به اشتغال به اموری.

مِنْکُمْ از شما مسلمانان که منافقین باشند که در ظاهر مسلمان باطن کافر که علاوه بر اینکه خود آنها نمیروند دیگران را هم مانع میشوند.

وَ الْقائِلِینَ لِإِخْوانِهِمْ بعضی گفتند قائلین یهود بودند که باین ضعفاء الایمان میگفتند:

هَلُمَّ إِلَیْنا بیائید نزد ما تا از شر مشرکین و احزاب محفوظ باشید بعضی گفتند منافقین بودند که میگفتند نروید در میدان جنگ و کارزار و بیائید با ما باشید.

وَ لا یَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِیلًا بعضی از این منافقین میآمدند در کارزار ولی کمی از آنها.

توضیح کلام اینکه این منافقین و کسانی که در دلهای آنها مرض بود ضررشان بر اسلام و مسلمین

از تمام طبقات بیشتر چه در زمان حضرت رسالت چه پس از رحلت آن سرور آنهایی که در کارزار میآمدند تا کنون شنیده اید و نقل کرده اید که اینها یک نفر از کفار و مشرکین را کشته باشند مخصوصا اولی و دومی و مثل آنها اگر اسلام پیشرفت میکرد سینه پیش میدادند که ما چه و چه هستیم و اگر هوا پس بود فرار میکردند و علاوه مفتش داخلی بودند و پس از رحلت حضرت چه ها کردند مخصوصا با عترت.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۱۹] .... ص : ۴۸۷

أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذا جاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمالَهُمْ وَ كانَ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً (۱۹)

این منافقین بخل کردند بر شما مسلمین پس زمانی که خوفی متوجه مسلمین شد می بینی این منافقین را که چنان جبن و ترس آنها را گرفته بسوی تو نظر میکنند، مثل حال احتضار چشمهای آنها دور میزند مثل حال غشوه موت که نزدیک است جانشان از ترس بیرون آید پس زمانی که رفع خوف شد و نصرت مسلمین این منافقین با زبان تند و تیز رو به مسلمین که ما هم کمتر از شما نبودیم و در- سهم غنائم پیش دستی میکنند و بخل میکنند بر مسلمین اینها ایمان نیاورده اند پس خداوند حبط میفرماید اعمال آنها را و این بر خداوند متعال سهل و آسان است.

أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ بخل در جهاد و همراهی با مجاهدین و نصرت مسلمین.

فَإِذا جاءَ الْخَوْفُ چنان ترس آنها را برمیدارد که بدنهای آنها میلرزد.

رَأَيْتَهُمْ پیغمبر اکرم شما میبینی آنها را.

تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ چشمهای آنها دور میزند جایی را نمی بینند چنان گیج و پریشان، شده اند.

كَالَّذِي يُغْشى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ مثل غشوه محتضر که دارد جانش خارج میشود از بدن

که اینها نزدیک است از ترس بمیرند.

فَإِذا ذَهَبَ الْخَوْفُ و مسلمانان و مجاهدین فتح کردند و کفار و مشرکین فرار یا مقتول و مسلمین مشغول جمع غنائم شدند این منافقین پیش میآیند.

سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدادٍ با زبان تند و تیز که ما هم شرکت داریم.

أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ بخل به کلمات زشت و جلوگیری مجاهدین از غنائم که بخل در کلام خیر باشد یا بخل در غنائم مجاهدین.

أُولئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا اصلا از اول ایمان نیاورده بودند و ایمان ندارند.

فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمالَهُمْ از نماز و سایر عبادات زیرا شرط صحت کلیه عبادات ایمان است.

و مسئله حبط از این باب است زیرا معنی ندارد کسی عملی و عبادتی صحیحا جامع جمیع شرایط بجا آورد و او را رد کنند و گذشت اینکه همین نحوی که ایمان شرط صحت کل عبادات است موافات هم شرط صحت آنها است که بقاء ایمان باشد تا آخرین نفس که اگر قبل از فوت ایمان رفت تمام اعمال مدت عمرش باطل بوده و حبط میشود.

وَ كانَ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً معلوم است، چه مشکلی بر خدا دارد حبط اعمال آنها؟.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۰] .... ص : ۴۸۸

يَحْسَبُونَ الْأَحْزابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَ إِنْ يَأْتِ الْأَحْزابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بادُونَ فِي الْأَعْرابِ يَسْئَلُونَ عَنْ أَنْبائِكُمْ وَ لَوْ كانُوا فِيكُمْ ما قاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا (۲۰)

گمان میکنند این منافقین و کسانی که فی قلوبهم مرض است اینکه احزاب که مشرکین و کفار باشند که برای حرب با پیغمبر و مسلمین آمده بودند هنوز نرفتند و منصرف نشدند و حال آنکه رفته بودند و اگر دو مرتبه احزاب بیایند برای حرب این منافقین دوست میداشتند که مثل اعراب بادیه نشین باشند دور دست از مسلمین و سؤال کنند از پیش آمدهای شما مسلمین که کار بکجا کشیده و بر فرض که در میان شما مسلمین باشند مقاتله نمیکنند مگر قلیلی همین اندازه که بگویند ما با شما میباشیم از روی ریاء و سمعه و نفاق.

خلاصه اینکه منافقین نمیتوانند از مسلمین جدا شوند و ملحق به مشرکین شوند زیرا بر مسلمین مکشوف میشود کفر و نفاق آنها و مشرکین هم اینها را بخود راه نمیدهند زیرا احتمال، جاسوس و مفتش در آنها میدهند و بعباره ساده چوب هر دو سر نجس هستند و نه جرأت میکنند که با مسلمین در دار الحرب جهاد کنند زیرا عقیده باطنی ندارند که برای شهادت و نصرت دین کوشش کنند و پیش آمد قضایا را هم نمیدانند آیا نصرت و ظفر و فتح و فیروزی نصیب مسلمین میشود یا مشرکین.

یَحْسَبُونَ الْأَحْزابَ لَمْ یَذْهَبُوا چون در میدان جنگ نبودند و در مدینه بودند یا فرار کرده بودند خیال کردند هنوز جنگ ادامه دارد.

وَ إِنْ یَأْتِ الْأَحْزابُ اگر ثانیا کفار و مشرکین حمله کردند و برای جنگ با مسلمین آمدند ..

یَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بادُونَ فِی الْأَعْرابِ از اعراب بادیه نشین باشند نه در دسته مسلمین و نه در زمره مشرکین.

یَسْئَلُونَ عَنْ أَنْبائِکُمْ بپرسند کار مسلمین و کفار بکجا کشید هر طرفی که غالب شد خود را بآن ملحق کنند.

وَ لَوْ کانُوا فِیکُمْ در داخله مسلمین.

ما قاتَلُوا إِلَّا قَلِیلًا فقط یک های و هویی بیش ندارند.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۱] .... ص : ۴۸۹

لَقَدْ کانَ لَکُمْ فِی رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ کانَ یَرْجُوا اللَّهَ وَ الْیَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَکَرَ اللَّهَ کَثِیراً (۲۱)

هر آینه به تحقیق بوده باشد بر شما مؤمنین در مورد رسول اللّه اقتدا و متابعت نیکویی برای کسی که امیدوار باشد به خداوند متعال و به مثوبات روز جزا و بسیار بیاد خدا و ذکر الهی باشد.

لَقَدْ کانَ لَکُمْ فِی رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ در باب حجه و دلیل گفتند معصوم قولش و فعلش و تقریرش حجه است و اسوه اقتدا و متابعه است و متابعه و اقتداء به رسول اللّه واجب و لازم است بر امت هم در عقائد حقه و اصول دین و هم در اخلاق و صفات حمیده و هم در افعال

و اعمال صالحه که من جمله آنها صبر در امر جهاد چنان ایستادگی کرد مخصوصا در احد دندان مبارکش را بسنگ شکستند، پیشانیش را مجروح کردند، عم بزرگوارش حضرت حمزه، سید الشهداء را بچه نحو شهید کردند، مسلمانان فرار کردند، کفار و مشرکین اطراف او را احاطه کردند، فقط امیر المؤمنین باقی ماند و دفع شر آنها را مینمود و در مواقع دیگر در مکه معظمه در طائف چه کردند خاکروبه و شکمبه شتر بر سرش می ریختند، سنگ به قدمهای مبارکش، میزدند، عبا بگردنش فشار دادند دست از ثبات قدم برنداشت و ایستادگی فرمود و سایر اخلاق حسنه او که خداوند بعظمت یاد فرموده: وَ إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ (قلم آیه ۴).

و قناعت او و صبر از اعمال منافقین و غیر اینها و در اعمالش و عباداتش و قناعتش و احسانش و گذشتش و اقوال و فرمایشاتش در تمام اینها باید به او اقتداء کرد و از او فرا گرفت.

لِمَنْ کانَ یَرْجُوا اللَّهَ وَ الْیَوْمَ الْآخِرَ کسانی که امیدوار بخدا باشند و معتقد به نصرت الهی و امید به مثوبات اخروی آنها اقتداء میکنند اما منافقین و کسانی که ضعف ایمان دارند آنها محروم از این فیض هستند.

وَ ذَکَرَ اللَّهَ کَثِیراً نباید انسان غافل باشد در هر حال باید بیاد خدا باشد در غنا و فقر عزت و ذلت نعمت بلاء صحت مرض که تمام مفاسد در اثر غفلت است و تمام مصالح در اثر ذکر است که میفرماید وَ لَذِکْرُ اللَّهِ أَکْبَرُ (عنکبوت آیه ۴۵).

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۲] .... ص : ۴۹۰

وَ لَمَّا رَأَ الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزابَ قالُوا هذا ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ صَدَقَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ ما زادَهُمْ إِلاَّ إِیماناً وَ تَسْلِیماً (۲۲)

و چون دیدند مؤمنون احزاب را با کثرت آنها در جنگ خندق گفتند اینست آنچه وعده فرموده خدا و رسول او و راست فرموده خدا و رسول او و زیاد نکرد بر مؤمنین مگر ایمان و تسلیم را.

وَ لَمَّا رَأَ الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزابَ که از تمام قبائل مشرکین اجتماع کردند برای مقاتله با نبی و مسلمین در یوم الخندق که معنی احزاب است که از هر حزبی جمع شدند وعده آنها بالغ بر ده هزار بود و عده مسلمین بالغ بر هفتصد نفر که عده مشرکین چهارده برابر مسلمین بود.

قالُوا هذا ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وعده های الهی در قرآن بسیار است مثل إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ (مؤمن آیه ۵۱) و آیات سوره انفال از قوله تعالی إِذْ تَسْتَغِيثُونَ- الی قوله تعالی- وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنانٍ (آیه ۹ الی ۱۲) و غیر اینها و مثل لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَواطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ- الایه (توبه آیه ۲۵) و غیر اینها و وعده هایی که پیغمبر داده بود که فتح و ظفر نصیب شما است مؤمنین که ایمان بخدا و رسول از روی حقیقت و واقعیت آورده بودند ثبات قدم و اطمینان قلبی داشتند و ابدا خوف و وحشتی از کثره مشرکین نداشتند بخلاف منافقین که فرار میکردند و جرئت بر مبارزه نداشتند.

وَ صَدَقَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا (نساء آیه ۱۲۲) وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثاً (نساء آیه ۸۷) و تصدیق نبی در تحریض مؤمنین علی القتال یا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفاً مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا (انفال آیه ۶۵).

وَ ما زادَهُمْ إِلَّا إِيماناً وَ تَسْلِيماً چنانچه در موارد قبل مشاهده کرده بودند هر چه مؤمن آثار قدرت الهی را بیشتر مشاهده کند ایمانش قوی تر میگردد و تسلیمش برتری پیدا میکند.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۳] .... ص : ۴۹۱

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضى نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَ ما بَدَّلُوا تَبْدِيلًا (۲۳)

بعض مؤمنین رجالی هستند که آنچه با خداوند- عهد کرده بودند عملی نمودند پس بعض آنها به درجه رفیعه شهادت نائل شدند و مدت آنها منقضی شد و بعض آنها انتظار دارند تا مدت آنها سر رسد و تبدیل نکردند هیچگونه تبدیلی.

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ من تبعیضیه است یعنی بعض مؤمنین.

رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ در اخبار بسیاری داریم از ائمه اطهار که این آیه شریفه در شأن امیر المؤمنین و جعفر طیار و حمزه سید الشهداء و عبیده بن حارث- جعفر برادر امیر

المؤمنین حمزه عم او و عبیده ابن عم او- نازل شده و مکرر گفته شده که نوعا اخبار بیان مصداق اتم میکند منافی با عموم آیه ندارد که مراد مؤمنین ثابت قدم باشند که بعهد خود وفا کردند و عهد آنها این بود که فرار از زخف نکنند تا شهید شوند یا فتح کنند.

فَمِنْهُمْ مَنْ قَضی نَحْبَهُ بدرجه رفیعه شهادت نائل شدند مثل حمزه در جنگ احد و جعفر در جنگ بدر و عبیده در جنگ موته و سایر شهداء در رکاب حضرت رسالت در حروب.

وَ مِنْهُمْ مَنْ یَنْتَظِرُ مثل امیر المؤمنین که تا در محراب زکریا شهید شد و مثل مؤمنین که نصیب آنها فتح شد بلکه میتوان آیه شریفه را تعمیم داد چنانچه در اخبار بسیار است که عهد الهی ولایت ائمه است: در کافی است که حضرت صادق به ابی بصیر فرمود

«یا ابا محمد لقد ذکرکم اللَّه فی کتابه فقال: مِنَ الْمُؤْمِنِینَ رِجالٌ صَدَقُوا الایه، انکم وفیتم بما اخذ اللَّه علیکم میثاقکم من ولایتنا- الحدیث»

و نیز در کافی مسندا از حضرت رسول است که به امیر المؤمنین فرمود

«من احبک ثم مات فقد قضی نحبه و من لم یمت فهو ینتظر»

و نیز دارد از حضرت صادق فرمود:

«المؤمن مؤمنان فمؤمن من صدق بعهد اللَّه و وفی بشرطه و ذلک قول اللَّه عز و جل رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ- الی قوله- و مؤمن کخامه الزرع یعوج احیانا و یقوم احیانا».

وَ ما بَدَّلُوا تَبْدِیلًا نقض عهد نکردند و فرار از زخف ننمودند و بمعنای اخیر غیری را بر ائمه، اختیار نکردند.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۴] .... ص : ۴۹۲

لِیَجْزِیَ اللَّهُ الصَّادِقِینَ بِصِدْقِهِمْ وَ یُعَذِّبَ الْمُنافِقِینَ إِنْ شاءَ أَوْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ إِنَّ اللَّهَ کانَ غَفُوراً رَحِیماً (۲۴)

تا اینکه جزاء میدهد خداوند صادقین را بسبب صدق آنها در وفاء بعهد و عذاب میفرماید منافقین را اگر بخواهد که در حال نفاق از دنیا روند یا قبول توبه میکند اگر موفق به توبه شدند محققا خداوند آمرزنده و رحم کننده است.

لِیَجْزِیَ اللَّهُ الصَّادِقِینَ بِصِدْقِهِمْ بناء بر معنی خاص اولی اما آنهایی که بدرجه رفیعه

شهادت نائل شدند میفرماید وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ فَرِحِینَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ اینها که قضی نحبه و اما من ینتظر میفرماید وَ یَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِینَ لَمْ یَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ- الی قوله تعالی- أَجْرٌ عَظِیمٌ (آل عمران آیه ۱۶۹ الی ۱۷۲) و اما بناء بر تفسیر عام ثانوی بشاراتی که برای مؤمنین و اهل ولایت در قرآن و در اخبار بسیار است از حین موت و در قبر و عالم برزخ و صحرای محشر و خلود در بهشت.

وَ یُعَذِّبَ الْمُنافِقِینَ إِنْ شاءَ اگر با حال نفاق از دنیا رفتند آنهم چه عذابی که میفرماید إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَ لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِیراً (نساء آیه ۱۴۵).

أَوْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ که استثناء میفرماید از آیه مذکوره إِلَّا الَّذِینَ تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَ أَخْلَصُوا دِینَهُمْ لِلَّهِ فَأُولئِکَ مَعَ الْمُؤْمِنِینَ وَ سَوْفَ یُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ أَجْراً عَظِیماً (نساء آیه ۱۴۶).

إِنَّ اللَّهَ کانَ غَفُوراً رَحِیماً غفور است از نفاق و معاصی و فرار از زحف آنها میگذرد و رحیم است آنها را مشمول رحمت و تفضلات خود میکند.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۵] .... ص : ۴۹۳

وَ رَدَّ اللَّهُ الَّذِینَ کَفَرُوا بِغَیْظِهِمْ لَمْ یَنالُوا خَیْراً وَ کَفَی اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ الْقِتالَ وَ کانَ اللَّهُ قَوِیًّا عَزِیزاً (۲۵)

و خداوند برگردانید کسانی که کافر بودند از مشرکین و احزاب با کمال غیظ و غضب که نائل نشدند به استفاده و خیری و بهره ای و شکست خوردند و فرار کردند و کفایت فرمود مؤمنین را که فتح و ظفر نصیب آنها شد در جنگ احزاب و هست خداوند در کمال قوت و عزت و قهر و غلبه.

وَ رَدَّ اللَّهُ الَّذِینَ کَفَرُوا خداوند برگردانید کفار را و فرار کردند با این کثرت عده و عده به سه بلاء که متوجه آنها شد اول بقتل عمرو بن عبد ود بدست علی امیر المؤمنین و شرحش چنانچه در اخبار بسیار دارد که این عمرو فارس یلیل بود و با هزار سوار مقابلی میکرد وقتی که رسیدند لشکر کفار کنار خندق اسب خود را نهیب داد و جست این طرف خندق

که مسلمین بودند و مبارز طلبید حضرت رسول فرمودند کیست برود مقابل آن احدی بر برنخاست جز علی (ع) حضرت فرمود این عمرو است بنشین تا سه مرتبه حضرت ذو الفقار را بدست علی (ع) داد و درع فضول را باو پوشانید و عمامه سحاب را نه دور بر سر او بست و او را فرستاد و فرمود

«برز الایمان کله الی الکفر کله»

عمرو گفت کیستی فرمود علی هستم گفت ابن عبد المطلب فرمود ابن ابی طالب گفت برگرد من دوست ندارم پسر ابی طالب بدست من کشته شود برگرد یکی از اعمامت را روانه کن حضرت فرمود اما من دوست دارم که تو به دست من کشته شوی عمرو در غضب شد و از اسب پیاده شد و حمله کرد و شمشیری حواله سر حضرت کرد عمامه پاره شد بفرق همایونی رسید خون روان شد حضرت شمشیری بر عاتق او یا بر ران او زد در غلطید و افتاد سر نحس او را جدا کرد آورد انداخت مقابل قدمهای پیغمبر (ص) کفار بسیار وحشت کردند.

دویم القاء رعب در قلوب آنها و باد سردی متوجه آنها شد که جوارح آنها از کار افتاد.

سیم ملائکه بآنها حمله کردند دست و سر آنها می ریخت فرار کردند.

بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنالُوا خَيْراً با غیظ و غضب که نائل بفتح نشدند و دست آنها بجایی نرسید وَ كَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتالَ که دیگر احتیاج به مقاتله نداشتند.

وَ كانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزاً قادرا قاهرا.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۶] .... ص : ۴۹۴

وَ أَنْزَلَ الَّذِينَ ظاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ مِنْ صَياصِيهِمْ وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقاً تَقْتُلُونَ وَ تَأْسِرُونَ فَرِيقاً (۲۶)

و نازل فرمود خداوند متعال کسانی که کمک دادند مشرکین را از اهل کتاب که بنی قریظه بودند از حصن و قلعه های خود و قذف فرمود در قلوب آنها رعب و ترس از فریقی از آنها را کشتید و فریقی را اسیر کردید.

توضیح کلام اینکه بنی قریظه که از اهل کتاب بودند از یهود که اعدی عدو مسلمین بودند چنانچه میفرماید لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ- الایه (مائده آیه ۸۲)

اینها با پیغمبر معاهده کردند که کمک به مشرکین ندهند در قتال با مسلمین و در قضیه احزاب نقض عهد کردند و با مشرکین پیوستند و بعد از خاتمه قضیه احزاب پیغمبر مأمور شد که بطرف، آنها برود و امر فرمود مسلمین بفوریت حرکت کنند آمدند و قلعه های آنها را محاصره کردند و چند روزی محصور شدند تا راضی شدند به حکمیت سعد بن معاذ و او حکم کرد که رجال آنها را که در احزاب با مشرکین همدست شدند آنها را بکشند و اطفال و زنها را دستگیر کنند و منازل آنها را به مهاجرین که منزل ندارند دهند و اموال آنها فی ء مسلمین باشد این مختصر بیان حال آنها لذا میفرماید:

وَ أَنْزَلَ الَّذِینَ ظاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ که بنی قریظه باشند که در جنگ احزاب با مشرکین حاضر شدند و نقض معاهده با پیغمبر کردند.

مِنْ صَیاصِیهِمْ از قلعه ها و حصن های خود بیرون شدند.

وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ بعد از آنکه مسلمین آنها را محاصره کردند.

فَرِیقاً تَقْتُلُونَ رجال آنها را که در جنگ احزاب حاضر شده بودند شما مسلمین بکشید.

وَ تَأْسِرُونَ فَرِیقاً و اسیر کنید اطفال و نساء آنها را.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۲۷] .... ص : ۴۹۵

وَ أَوْرَثَکُمْ أَرْضَهُمْ وَ دِیارَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ وَ أَرْضاً لَمْ تَطَؤُها وَ کانَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیراً (۲۷)

و خداوند به تصرف شما داد زمین آنها را و خانه های آنها را و اموال آنها را و زمین هایی که پا در آنها نگذارده بودید.

وَ أَوْرَثَکُمْ ارث عبارت از مالی است که مالک آن مورث باشد پس از آن منتقل بوارث شود و اموالی که بنی قریظه داشتند منتقل به مسلمین شد و اینها سه قسمت بود:

أَرْضَهُمْ که کشت و زرع داشتند.

وَ دِیارَهُمْ که محل سکونت آنها بود از خانه و قصر و قلعه و حصن.

وَ أَمْوالَهُمْ از منقولات تمام به تصرف مسلمین آمد بعلاوه.

وَ أَرْضاً لَمْ تَطَؤُها مثل اراضی عراق و شامات، اراضی روم و فرس اراضی عجم و ایران وَ کانَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیراً بلکه خداوند چیزی را بی مالک قرار نداده حتی مثل بیابانها و کوه ها و معادن و دریاها که دارد

«الارض کلها للامام»

غایه الامر برای مؤمنین مباح فرموده و بر غیر آنها غصب است و لو به حکم ظاهر شرع مالک باشند بشرائط مقرره در فقه.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۲۸ تا ۲۹] .... ص : ۴۹۶

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِأَزْواجِکَ إِنْ کُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَیاهَ الدُّنْیا وَ زِینَتَها فَتَعالَیْنَ أُمَتِّعْکُنَّ وَ أُسَرِّحْکُنَّ سَراحاً جَمِیلًا (۲۸) وَ إِنْ کُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الدَّارَ الْآخِرَهَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِناتِ مِنْکُنَّ أَجْراً عَظِیماً (۲۹)

ای نبی محترم بفرما بزوجات خود اگر هستند که طالب حیات دنیا و زینتهای اویند پس بیایند من بآنها مهر و زیاده میدهم و آنها را رها میکنم و طلاق میدهم و اگر هستند که خدا و رسول او را و دار آخرت را طالب هستند پس خداوند مهیا فرموده برای، نیکوکاران از آنها اجر عظیمی.

توضیح این آیه شریفه موقوف بر ذکر چند امر است: امر اول اینکه حضرت رسالت نظر به اینکه در امور معاش و زندگانی بسیار قناعت میفرمود حتی فرمود

«انا فقیر احب الفقراء»

حتی بسا میشد که چند روز صائم بود بعض این زوجات حضرت مثل نوع زنها مایل به زخارف دنیوی بودند و کلمات غیر مناسبی میگفتند و باعث حزن حضرت میشدند این آیه نازل شد.

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِأَزْواجِکَ که اگر طالب دنیا و زینتهای او هستید.

إِنْ کُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَیاهَ الدُّنْیا وَ زِینَتَها بیائید من شما را بمال دنیا متمتع میکنم و رها میکنم امر دوم اختلاف مفسرین در اینکه این تخییر فقط برای زوجات نبی است یا بر دیگران هم هست لکن این اختلاف محل ندارد نه زوجات نبی اختیار دارند در طلاق و رهایی و نه غیر آنها

«الطلاق بید من اخذ بالساق»

بلکه حضرت میفرماید بآنها که اگر بخواهید

مطلقه شوید من حاضرم طلاق دهم و بشما هم بهره ای میدهم که مفاد:

فَتَعالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَ أُسَرِّحْكُنَّ است که من شما را طلاق میدهم نه اینکه شما اختیار طلاق داشته باشید. امر سیم البته اینها مثل پیغمبر را رها نمیکنند و بروند بدیگران تزویج شوند پس باید صبر و قناعت که مفاد:

وَ إِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الدَّارَ الْآخِرَةَ است داشته باشند. امر چهارم اینکه این زوجات دو قسم هستند نیکوکار و بدکردار خداوند نیکوکاران آنها را وعده اجر عظیم داده که مفاد:

فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِناتِ مِنْكُنَّ أَجْراً عَظِيماً است و اما بدکرداران آنها عذاب آنها ضعف عذاب سایر زنهای بد است چنانچه در آیه بعد بیان میفرماید:

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۰] .... ص : ۴۹۷

يا نِساءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضاعَفْ لَهَا الْعَذابُ ضِعْفَيْنِ وَ كانَ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً (۳۰)

ای زنهای پیغمبر (ص) کسی که از شما بیاید بعمل زشت قبیح واضح روشن مضاعف می شود از برای او عذاب دو برابر و هست این ضعف عذاب بر خداوند تبارک و تعالی سهل و آسان.

معاصی الهیه بعضی فقط منکرات شرعیه است که آنها را منکر میگویند مقابل معروف و بعضی علاوه بر حرمت شرعی قبح عقلی هم دارد این را فحشاء میگویند که در آیه شریفه إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسانِ وَ إِيتاءِ ذِي الْقُرْبى وَ يَنْهى عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الْبَغْيِ.

(نحل آیه ۹۰) و مراد از بغی ظلم است و در اخبار از حضرت صادق (ع) مسندا فرمود:

«الفاحشه الخروج بالسیف»

و در حدیث دیگر فرمود

«قتال امیر المؤمنین»

و این مصداق اتم است و آیه عموم دارد و این حکم اختصاص بآنها ندارد بلکه هر کس که حجت بر او تمام تر است عقوبتش سخت تر است و شدیدتر چنانچه از حضرت زین العابدین است فرمود

«انا نری لمحسننا ضعفین من الاجر و لمسیئنا ضعفین من العذاب»

و همچنین عالم با جاهل که در خبر است

«یغفر للجاهل سبعین ذنبا حتی یغفر للعالم ذنبا واحدا»

«و ان اشد الناس حسره

ص: ۴۹۷

يوم القيمه العالم التارک لعلمه»

و هکذا نسبت به سایر طبقات.

یا نِساءَ النَّبِیِّ مَنْ یَأْتِ مِنْکُنَّ بِفاحِشَهٍ مُبَیِّنَهٍ یُضاعَفْ لَهَا الْعَذابُ ضِعْفَیْنِ چون حجه بر شما تمام تر است یکی آنکه حشر با پیغمبر و نزول وحی در بیوت شما و بزرگی و فراوانی نعمت بر شما.

وَ کانَ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیراً نگوئید ما زنهای پیغمبر هستیم باید درجات ما عالیتر باشد و ما ام المؤمنین هستیم مگر زن نوح و زن لوط زنهای پیغمبر نبودند.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۱] .... ص : ۴۹۸

وَ مَنْ یَقْنُتْ مِنْکُنَّ لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تَعْمَلْ صالِحاً نُؤْتِها أَجْرَها مَرَّتَیْنِ وَ أَعْتَدْنا لَها رِزْقاً کَرِیماً (۳۱)

و کسی که اطاعت کند از شما و مواظب وظائف خود باشد و مداومت بر اعمال صالحه که معنای قنوت است اجر او را میدهیم دو برابر و برای او مهیا کرده ایم روزی بسیار با شرافت و احترام را.

وَ مَنْ یَقْنُتْ قنوت در نماز در رکعت دویم مشتمل بر ذکر و دعاء است و در اینجا مداومت بر طاعت است و در آیات شریفه بسیار داریم باین معنی در حق مریم میفرماید:

وَ کانَتْ مِنَ الْقانِتِینَ و میفرماید یا مَرْیَمُ اقْنُتِی لِرَبِّکِ و میفرماید أَمَّنْ هُوَ قانِتٌ آناءَ اللَّیْلِ و غیر اینها و میآید در چند آیه بعد.

مِنْکُنَّ لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ که مداومت بر اطاعت خدا و رسول داشته باشید.

وَ تَعْمَلْ صالِحاً افعالش تمام صالح باشد مثل ام السلمه.

نُؤْتِها أَجْرَها مَرَّتَیْنِ یکی برای خدمت به پیغمبر و صدیقه و اهل بیت و دیگر برای خوبی خود.

وَ أَعْتَدْنا لَها رِزْقاً کَرِیماً تمام روزی دارند لکن رزق کریم با عزت و احترام بدون زحمت و مرارت در بهشت است.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۲] .... ص : ۴۹۸

یا نِساءَ النَّبِیِّ لَسْتُنَّ کَأَحَدٍ مِنَ النِّساءِ إِنِ اتَّقَیْتُنَّ فَلا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَیَطْمَعَ الَّذِی فِی قَلْبِهِ مَرَضٌ وَ قُلْنَ قَوْلاً مَعْرُوفاً (۳۲)

ای زنان پیغمبر (ص) نیستید شما مثل احدی

از زنها اگر با تقوی و پرهیزکار هستید پس نازک نکنید صحبتهای خود را پس طمع کند کسی که در قلب او مرض باشد و بگوئید قول خوب و معروف حرفهای زشت و پلید و بد از دهان شما بیرون نیاید.

یا نِساءَ النَّبِیِّ خطاب به زنهای پیغمبر است ولی تکلیف تمام زنها است غایه الامر از آنها توقع بیشتر است چون علاوه بر اینکه حجه بر آنها تمام تر است اهانت و اذیت به پیغمبر است و مشمول الَّذِینَ یُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ (توبه آیه ۶۱) و آیه شریفه در همین سوره آیه ۵۷ إِنَّ الَّذِینَ یُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ وَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً مُهِیناً میشوند.

لَسْتُنَّ کَأَحَدٍ مِنَ النِّساءِ شما را زنهای پیغمبر میگویند و ام المؤمنین میشمارند باید زنهای دیگر از شما فرا گیرند چنانچه امروز اگر زن یک نفر از علماء مثل بعض زنها بیرون آید چه اندازه توهین آن عالم است.

إِنِ اتَّقَیْتُنَّ اگر تقوی داشته باشید و الا اگر متقیه نباشید مثل زن نوح و لوط و مثل اسماء بنت اشعث زوجه حضرت مجتبی و ام الفضل بنت مأمون زوجه حضرت جواد هر غلطی میخواهید بکنید.

فَلا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ صدا را نازک نکنید باعث هیجان شهوت اراذل و اوباش شود فَیَطْمَعَ الَّذِی فِی قَلْبِهِ مَرَضٌ شهوت ران بخصوص مثل عایشه که جوان و خوش سیما بود.

وَ قُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفاً معروف مقابل منکر است یعنی در مقامی که واجب است یا مندوب و ممدوح است صحبت کنید حتی در مباحات هم خودداری کنید نروید این اندازه زخم زبان به صدیقه طاهره بزنید و اهل بصره را به علی بشورانید و دستور دهید که جنازه حضرت مجتبی را تیرباران کنند.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۳] .... ص : ۴۹۹

وَ قَرْنَ فِی بُیُوتِکُنَّ وَ لا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجاهِلِیَّهِ الْأُولی وَ أَقِمْنَ الصَّلاهَ وَ آتِینَ الزَّکاهَ وَ أَطِعْنَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً (۳۳)

و قرار بگیرید در منازل خود و بیرون نیائید مکشوفات

مثل دوره جاهلیه اولی و بپا بدارید نماز را و ادا کنید زکاه را و اطاعت کنید اوامر خدا و رسول او را.

وَ قَرْنَ فِی بُیُوتِکُنَّ نظر به اینکه بعد از رحلت پیغمبر حرام بود بر مسلمین ازدواج با آنها چنانچه میفرماید در همین سوره آیه ۵۳ وَ ما کانَ لَکُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَ لا أَنْ تَنْکِحُوا أَزْواجَهُ مِنْ بَعْدِهِ واجب بود بر زنهای پیغمبر که از منازل خود بیرون نیایند.

وَ لا- تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجاهِلِیَّهِ الْأُولی مفسرین در معنای جاهلیه اولی اختلاف کردند زیرا دلالت دارد بر دو جاهلیت یکی اولی و دیگری ثانیه و چون خبر نداشتند از دوره زمان، ما ولی جاهلیه ثانیه امروز است که زنها به چه کیفیت زینت کرده بیرون میآیند و جاهلیت اولی همان زمان بعد از عیسی و قبل از بعثت حضرت رسالت بود مخصوصا در حجاز که چه اندازه زنهای زانیه فراوان بود و بعضی ذوات الاعلام بودند و افتخار میکردند به اینکه، خواهان آنها بسیارند مثل سمیه مادر زیاد که پدرش معلوم نبود که میگفتند زیاد ابن ابیه و مثل مرجانه مادر عبید اللّه که چهل نفر مدعی شدند که از ما است و چون انگشت پای او شبیه به زیاد بود گفتند ابن زیاد.

وَ أَقِمْنَ الصَّلاهَ حتی دارد در خبر

«مسجد المرأه بیتها»

حتی دارد در بیت مخدع، یعنی اطاق پسی به اصطلاح صندوق خانه.

وَ آتِینَ الزَّکاهَ واجبه و مندوبه.

وَ أَطِعْنَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ امتثال اوامر خدا و رسول او را بکنید و از نواهی او منتهی باشید و مخالفت نکنید.

إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً این است و جز این نیست اراده فرموده خداوند متعال که ببرد و دفع کند رجس و پلیدی را از شما اهل بیت و پاک و پاکیزه کند شما را پاک کردنی.

کلام در این جمله در چند مقام واقع میشود:

اول در مورد شأن نزول این آیه شریفه که مراد از اهل بیت کیانند می گوییم اخبار بسیار از طرق عامه و خاصه فوق حد تواتر که مراد خمسه النجباء هستند پیغمبر و علی و فاطمه و حسنین. طبری در مجمع بعد از اینکه اخبار بسیاری از طرق عامه روایت کرده میگوید.

«و الروایات فی هذا کثیره من طریق العامه و الخاصه لو قصدنا الی ایرادها لطال الکتاب و فیما اوردناه کفایه» و در برهان قریب چهارده صفحه نقل اخبار کرده مقام دویم در شرح جملات آن:

إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ کلمه انما از أدات حصر است که اثبات مدخول و نفی غیر میکند مثل اینکه بگویی «انما فی الدار زید» اثبات زید میکند و نفی ما عدای زید یا بگویی «انما لک عندی درهما» اثبات درهم و نفی ما زاد میکند و اراده اراده تکوینی است که تخلف پذیر نیست نه اراده تشریعی زیرا اراده تشریعی نسبت به تمام مسلمین بلکه مکلفین است انحصار به اهل بیت ندارد.

لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ رجس شامل تمام پلیدیها میشود از شرک و کفر و ضلالت و جهالت و تمام صفات خبیثه و اخلاق رذیله و ملکات قبیحه و تمام معاصی از کبائر و صغائر و منافیات مروت که تمام اینها رجس است و ذهاب از تمام اینها عصمت است و به اجماع تمام مسلمین شیعه و سنی غیر این خمسه در زمان نبی احدی دارای مقام عصمت نبود نه در خلفاء و نه در زوجات و نه در غیر اینها و اهل بیت اهل بیت پیغمبر است.

وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً طهارت قلب از عقائد فاسده و طهاره نفس از اخلاق رذیله و طهارت اعضاء و جوارح از معاصی کلا که معتقد به جمیع عقائد حقه و اخلاق فاضله و اعمال صالحه و فضائل نفسانیه که همان مقام عصمت و مستکمل جمیع کمالات بودند مقام سیم در دفع اشکالات:

اشکال اول: اینکه این جمله در آیات راجعه به زوجات نبی است.

جواب: ترتیب نزول قرآن از سور و آیات مسلما به ترتیب مجموع فی الدفتین نیست.

چنانچه بسیاری از سور مدنیست و بسیاری مکی بلکه بعض سور یک قسمت آیات آن مکی است و یک قسمت مدنی بعلاوه در این نوع از آیات تعمد بوده مثل آیه الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ و آیه یا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ که در محل خود بیان کردیم.

اشکال دویم: اینکه شما شیعیان معتقدید که سایر ائمه هدی از زین العابدین تا حضرت بقیه اللّه همه معصوم هستند و هم چنین انبیاء سلف و اوصیاء آنها و این آیه انحصار به خمسه طیبه میفرماید.

جواب: در زمان نزول این آیه و خطاب کم منحصرا همین خمسه بودند و ششمی نداشتند نه انبیاء سلف و نه اوصیاء آنها و نه سایر ائمه هدی بودند و دلیل عصمت آنها ادله عقلیه است که در باب شرائط نبوت و امامت مذکور است.

اشکال سیم: اینکه شما شیعه معتقدید به اینکه اینها در تمام عمر از اول تا آخر معصوم بودند و ذهاب و تطهیر فرع ثبوت است که رجس بوده رفع شده نجس بوده و تطهیر شده.

جواب: اولا یکی از اسماء الهی طاهر است و ذهاب فرع ثبوت نیست اگر سگی یا دشمنی نزدیک شما باشد و او را دفع کنند صدق ذهاب میکند قوای نفسانیه مثل قوه شهویه و غضبیه و وهمیه اقتضایی دارند لکن قوه ایمان و تقوی و اراده باری تعالی آنها را دفع میکند به اصطلاح دفع است نه رفع و خداوند در همان عالم نورانیت عالم ارواح اینها را پاک و پاکیزه خلق فرموده.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۴] .... ص : ۵۰۲

وَ اذْكُرْنَ ما يُتْلى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آياتِ اللَّهِ وَ الْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كانَ لَطِيفاً خَبِيراً (۳۴)

آنچه بنظر میرسد که این جمله آیه مستقل بوده و کیف کان و یاد کنید و متذکر شوید ای نساء نبی آنچه از آیات قرآنی در بیوت شما نازل شده و آنچه از حکمت بیان شده محققا خداوند لطیف و خبیر است.

وَ اذْكُرْنَ ما يُتْلى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آياتِ اللَّهِ آیات شریفه بالاخص آیات راجعه به نساء نبی را یاد کنید و فراموش نکنید و غفلت نداشته باشید که شما اولویت دارید نسبت به سائر مسلمین

که آیات در بیوت شما نازل شده و بر شما تلاوت شده.

وَ الْحِکْمَهِ حکمه علم به مصالح و مفاسد است و اراده علم بصلاح و کراهت علم به فساد است آنچه صلاح دنیا و آخرت شما است برای شما بیان شده و آنچه موجب فساد دنیا و آخره است یادآوری شده آنها را ترک کنید بدانید:

إِنَّ اللَّهَ کانَ لَطِیفاً ریزه کاره است از جزئی و کلی کوچک و بزرگ شما را مؤاخذه میفرماید و رسیدگی میکند.

خَبِیراً از باطن و ظاهر شما خبر دارد لا یَخْفی عَلَیْهِ شَیْ ءٌ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ (آل عمران آیه ۵) وَ ما یَعْزُبُ عَنْ رَبِّکَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ وَ لا أَصْغَرَ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرَ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ. (یونس آیه ۶۱).

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۵] .... ص : ۵۰۳

إِنَّ الْمُسْلِمِینَ وَ الْمُسْلِماتِ وَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ وَ الْقانِتِینَ وَ الْقانِتاتِ وَ الصَّادِقِینَ وَ الصَّادِقاتِ وَ الصَّابِرِینَ وَ الصَّابِراتِ وَ الْخاشِعِینَ وَ الْخاشِعاتِ وَ الْمُتَصَدِّقِینَ وَ الْمُتَصَدِّقاتِ وَ الصَّائِمِینَ وَ الصَّائِماتِ وَ الْحافِظِینَ فُرُوجَهُمْ وَ الْحافِظاتِ وَ الذَّاکِرِینَ اللَّهَ کَثِیراً وَ الذَّاکِراتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَهً وَ أَجْراً عَظِیماً (۳۵)

ترجمه واضح است اما:

إِنَّ الْمُسْلِمِینَ وَ الْمُسْلِماتِ وَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ در فرق بین اسلام و ایمان پنج فرق بیان شده:

(۱) اسلام عبارت از اعتقاد بتوحید و نبوت و معاد است و ایمان باضافه عدل و امامت.

(۲) اسلام اقرار بزبان است مثل منافقین و ایمان اعتقاد بقلب.

(۳) اسلام به معنی تسلیم است و اخص از ایمان است.

(۴) اسلام مجرد اعتقاد است و ایمان مقرون بعمل به ارکان است.

(۵) که ظاهرا در این آیه مراد باشد اسلام عبارت از اعتقاد قلبی است ولی رسوخ در قلب نکرده و باندک اضلالی از بین میرود بخلاف ایمان که رسوخ در قلب کرده و قابل زوال نیست

چنانچه در آیه شریفه هم باین معنی تفسیر شده قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمانُ فِي قُلُوبِكُمْ- الايه (حجرات آيه ۱۴).

وَ الْقانِتِينَ وَ الْقانِتاتِ معنی قنوت گذشت که دعاء و ذکر در پیشگاه احدیت است مثل قنوت نماز.

وَ الصَّادِقِينَ وَ الصَّادِقاتِ مراتب صدق بسیار است صدق در کلام صدق در افعال تطابق ظاهر با باطن صدق در اخلاق صدق در عقائد.

وَ الصَّابِرِينَ وَ الصَّابِراتِ صبر در بليات و مصائب و ظلم ظالمين و اذيت معاندين و صبر بر ترک معاصی و فعل واجبات و تحمل مشاق عبادات و واردات.

وَ الْخاشِعِينَ وَ الْخاشِعاتِ خشوع و خضوع در پیشگاه احدیت و تواضع و فروتنی با بندگان خدا.

وَ الْمُتَصَدِّقِينَ وَ الْمُتَصَدِّقاتِ چه صدقات واجبه و چه مندوبه چه صدقه مالی و چه صدقه بدنی در قضاء حوائج مسلمین.

وَ الصَّائِمِينَ وَ الصَّائِماتِ صوم واجب مثل شهر رمضان و قضاء آن و کفارات و نذور و امثال اینها و صوم مندوب صوم ایام متبرکه بلکه کلیه ایام سوای حرام و مکروه.

وَ الْحافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَ الْحافِظاتِ حفظ فرج حفظ عورت است چه از نظر و لمس و زنا و لواط و عورت زن از فرق سر است تا کف پا سوای قرصه صورت و دست تا بند دست و ظاهر قدم آنهم مشروط به اینکه خوف ریبه نباشد و زینت هم نداشته باشد.

وَ الذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيراً وَ الذَّاكِراتِ بالاخص اگر دائم الذکر باشد.

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً آمرزش از گناهان.

وَ أَجْراً عَظِيماً در جميع مراحل دنيا حين الموت در قبر و برزخ و محشر تا بهشت و خلود.

[سوره الأحزاب (۳۳): آيه ۳۶] .... ص : ۵۰۴

وَ ما كانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لا مُؤْمِنَةٍ إِذا قَضَى اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْراً أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالاً مُبِيناً (۳۶)

و نیست از برای مؤمن و مؤمنه زمانی که خداوند حکم فرماید و رسول او امری را اینکه بوده باشد از برای آنها اختیاری از امر خود که بتوانند مخالفت کنند و کسی که مخالفت کرد و معصیت خدا و رسول نمود پس به تحقیق گمراه شده است گمراهی آشکاری.

مسئله: اوامر الهیه و احکام شرعیه و دستورات اسلامیه و فرامین رسول اللّه (ص) و حکم رسول و امام و مجتهد جامع الشرائط واجب الاطاعه بر تمام افراد مؤمنین است چه در نفوس باشد و چه در اموال حتی اگر بفرماید بروید به جهاد و کشته شوید باید رفت یا بفرماید این زن را باید بگیری یا رها کنی یا اولاد یا پدر و مادر خود را بقتل رسانی واجب است اطاعه کردن. مفسرین این آیه شریفه را گفتند وارد شده در مورد زید بن حارثه و زینب بنت جحش که دختر عمه رسول اللّه بود دختر امیه بنت عبد المطلب و این زینب بسیار جمیله بود و چون زید غلام پیغمبر بود و پسر خوانده پیغمبر حضرت تشریف برد که زینب را خواستگاری کند برای زید زینب اولا خیال کرد که آمده حضرت برای خود خواستگاری کند چون فهمید برای زید آمده اباء و امتناع نمود که برای غلامش و پسر خوانده او میخواهد و برادر زینب عبد اللّه بن جحش هم امتناع کرد و زینب عرض کرد یا رسول اللّه من دختر عمه شما هستم مرا برای زید خواستگاری می فرمایی این آیه نازل شد.

وَ ما کانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لا مُؤْمِنَهٍ إِذا قَضَی اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْراً أَنْ یَکُونَ لَهُمُ الْخِیَرَهُ مِنْ أَمْرِهِمْ زینب عرض کرد اختیار من بدست شما است حضرت او را برای زید تزویج کرد و لکن ما مکرر گفته ایم که مورد مخصص نیست و آیه عام است و لذا میفرماید:

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۷] .... ص : ۵۰۵

وَ إِذْ تَقُولُ لِلَّذِی أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِ وَ أَنْعَمْتَ عَلَیْهِ أَمْسِکْ عَلَیْکَ زَوْجَکَ وَ اتَّقِ اللَّهَ وَ تُخْفِی فِی نَفْسِکَ مَا اللَّهُ مُبْدِیهِ وَ تَخْشَی النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشاهُ فَلَمَّا قَضی زَیْدٌ مِنْها وَطَراً زَوَّجْناکَها لِکَیْ لا یَکُونَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ حَرَجٌ فِی أَزْواجِ أَدْعِیائِهِمْ إِذا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَراً وَ کانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولاً (۳۷)

و زمانی که فرمود به زید آن کسی که خداوند به او انعام فرموده دین مقدس اسلام را و تو هم به او انعام فرمودی در کفالت خود او را در آوردی و دختر عمه خود را برای او تزویج نمودی که نگاه دار بر خود زوج خود زینب را و پرهیز کن از مخالفت خدا و مخفی کردی در نفس خود آنچه را که خداوند ظاهر فرمود و از حرف مردم میترسیدی و حال آنکه خداوند سزاوارتر است اینکه از مخالفت امر او بترسی پس چون که زید قضاء وطر کرد از، زوجه خود و او را طلاق داد و عده او منقضی شد تزویج کردیم ما زینب را بشما برای اینکه حرجی بر مؤمنین نباشد در تزویج زنهای پسر خوانده های آنها پس از قضاء وطر آنها و طلاق آنها و انقضاء عده آنها و هست امر الهی بجا آورده.

شرح قضیه اینکه زید شرفیاب شد خدمت پیغمبر و شکایت کرد از زینب که با من خوش رفتاری نمیکند و بر من بزرگی و تکبر میورزد و من میخواهم او را طلاق دهم.

وَ إِذْ تَقُولُ و شما فرمودی باو.

لِلَّذِی أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِ وَ أَنْعَمْتَ عَلَیْهِ که زید باشد.

أَمْسِکْ عَلَیْکَ زَوْجَکَ زینب خوب زنیست و بسیار جمیله باید افتخار کنی که همچه زنی را من برای تو اختیار کردم.

وَ اتَّقِ اللَّهَ از خدا بترس و با او بساز.

وَ تُخْفِی فِی نَفْسِکَ مَا اللَّهُ مُبْدِیهِ در این جمله مفسرین کلماتی ذکر کرده اند و اخباری در این باب داریم مخصوصا در مباحثه مأمون با حضرت رضا (ع) و در مباحثه علی بن محمد بن جهم با حضرت رضا (ع) در باب عصمت انبیاء و آیات موهمه در قرآن و جواب حضرت از تمام آنها و ما احتیاج بذکر آنها نداریم هر کدام را در محل خود متذکر شده ایم فقط در این جمله آنچه بنظر میرسد متذکر میشویم و العلم عند اللّه و آن اینست که پیغمبر دوست نمیداشت که زید زینب را طلاق دهد و میترسید که اگر طلاق داده دیگران بخیال بیفتند و نمیخواست که زینب

در حباله آنها در آید و مایل بود که خود او را تزویج کند ولی از حرف مردم و ولنگاری آنها می ترسید که میگفتند زید حکم پسر پیغمبر دارد و زینب به پیغمبر محرم است و پیغمبر العیاذ باللّه نکاح محارم کرده لذا این امر را مخفی میداشت خداوند برای اینکه ظاهر فرماید که زید پسر پیغمبر نیست پسر حارثه است و زینب محرم نبود به حضرت امر فرمود که باید زینب را پس از طلاق و انقضاء عده تزویج فرمایی.

وَ تَخْشَی النَّاسَ از حرف مردم میترسی اینها همانهایی بودند که تو را کذاب و ساحر و مجنون و مفتری میگفتند.

وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشاهُ باید بدستور او رفتار کنی چنانچه در نصب امیر المؤمنین برای خلافت هم همین خوف را داشت آیه شریفه بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ نازل شد.

فَلَمَّا قَضی زَیْدٌ مِنْها وَطَراً و او را طلاق داد و عده منقضی شد.

زَوَّجْناکَها که این جمله معلوم است بامر الهی بوده و بر پیغمبر واجب بود و علتش اینست که:

لِکَیْ لا یَکُونَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ حَرَجٌ فِی أَزْواجِ أَدْعِیائِهِمْ إِذا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَراً و ثابت فرمود که ادعیاء ابناء نیستند چنانچه بعدا میفرماید:

وَ کانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا این جمله دلالت دارد که این ازدواج بامر الهی بوده و باید عملی شود.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۸] .... ص : ۵۰۷

ما کانَ عَلَی النَّبِیِّ مِنْ حَرَجٍ فِیما فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّهَ اللَّهِ فِی الَّذِینَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَ کانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَراً مَقْدُوراً (۳۸)

نیست بر پیغمبر حرج و مانعی در آنچه خداوند فرض و واجب فرموده بر او سنت الهیست در کسانی که گذشتند پیش از این و امر الهی حد محدودی دارد نباید کوتاهی کرد در او و نه تجاوز نمود از او.

ما کانَ عَلَی النَّبِیِّ مِنْ حَرَجٍ فِیما فَرَضَ اللَّهُ لَهُ گناهی و ضیقی و حرجی نیست بر پیغمبر

در آنچه برای او خداوند فرض و واجب فرموده و لو در نظر جهال بد بیاید که تزویج زوجه ادعیاء که تبنی کرده اند باشد مثل امروز که بسیاری از جهال نسبت به علماء حتی نسبت به ائمه اطهار و نسبت به انبیاء بلکه نسبت به متدینین بدبین هستند و ایراداتی دارند که اینها بوظائف دینی خود عمل نمیکنند چنانچه مشرکین بدبین بودند به انبیاء که نسبت بآلهه آنها میکنند ولی اینها باید بوظائف شرعیه خود عمل کنند و اعتناء به مزخرفات جهال نکنند.

سُنَّهَ اللَّهِ فِی الَّذِینَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ انبیاء سلف مثل نوح هود صالح ابراهیم موسی عیسی کفار و مشرکین چه اندازه بآنها بدبین بودند و چه در حق آنها میگفتند و با آنها چه معامله میکردند ولی آنها بوظائف خود عمل میکردند و اوامر الهیه را اجرا مینمودند.

وَ کانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَراً مَقْدُوراً باید اجرا شود مطابق دستور از حد او تجاوز نشود و در، اجراء او کوتاهی نباید کرد مثل کسانی که امروز یک بدعتهایی در دین میگذارند یا یک ضرورتهای دینی را منکر میشوند هر دو کافر میشوند هم مبدع و هم منکر.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۳۹] .... ص : ۵۰۸

الَّذِینَ یُبَلِّغُونَ رِسالاتِ اللَّهِ وَ یَخْشَوْنَهُ وَ لا یَخْشَوْنَ أَحَداً إِلَّا اللَّهَ وَ کَفی بِاللَّهِ حَسِیباً (۳۹)

کسانی که قبلا بودند آن کسانی هستند از انبیاء و رسل که تبلیغ کردند آنچه خداوند بر آنها ارسال فرموده بود و میترسیدند از خدا که خردلی کوتاهی در تبلیغ نکنند و وحشتی از احدی نداشتند و لو مثل نمرود و شداد و فرعون باشد و کافیست به اینکه خداوند در حساب در آورد.

الَّذِینَ یُبَلِّغُونَ رِسالاتِ اللَّهِ صفت «الَّذِینَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ» است که انبیاء و رسل الهی بودند که اینها تبلیغ رسالات الهی را بامه خود نمودند.

وَ یَخْشَوْنَهُ و از او خوف و خشیه داشتند که خردلی کوتاهی در تبلیغ نکنند با اینکه چه اندازه اذیت دیدند و کشیدند.

وَ لا یَخْشَوْنَ أَحَداً إِلَّا اللَّهَ کلمه احد با کلمه واحد تفاوت دارد احد نفی کلی میکند که از احدی خوف نداشتند و واحد نفی جزئی میکند که از فرد واحدی خوف نداشته باشد و اینها

از احدی خوف نداشتند مگر از خدا که مقام توحید نظری است که انسان باید توکلش بخدا، باشد و بس امیدش باو باشد و بس خوفش از او باشد و بس.

وَ کَفی بِاللَّهِ حَسِیباً نه احتیاج بنامه عمل دارد و نه بشهادت ملائکه کتبه و نه بشهادت اعضاء و جوارح و نه بشهادت انبیاء و ائمه و این دستگاه قیامه یک نوع حجتی است برای کفار و فساق بقول مثنوی:

چون شهادت داد حق کبود ملک تا شود اندر شهادت مشترک

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۰] .... ص : ۵۰۹

ما کانَ مُحَمَّدٌ أَبا أَحَدٍ مِنْ رِجالِکُمْ وَ لکِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَ خاتَمَ النَّبِیِّینَ وَ کانَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیماً (۴۰)

نیست محمد (ص) پدر احدی از مردان شما و لکن رسول خدا است و خاتم تمام انبیاء است که دیگر بعد از او پیغمبری نیست تا قیامت و خداوند بهر چیزی عالم و دانا است.

ما کانَ مُحَمَّدٌ أَبا أَحَدٍ مِنْ رِجالِکُمْ برای رد کسانی که میگفتند زید پسر پیغمبر است و مراد پدر بلا واسطه است و الا ذراری فاطمه پسران پیغمبر هستند بدلیل آیه مباهله و آیه شریفه جعل عیسی از اولاد و ابناء ابراهیم و نوح فی قوله تعالی وَ مِنْ ذُرِّیَّتِهِ داوُدَ وَ سُلَیْمانَ،- الی قوله- وَ زَکَرِیَّا وَ یَحْیی وَ عِیسی الایه (انعام آیه ۸۵).

وَ لکِنْ رَسُولَ اللَّهِ آنهم بر کافه جن و انس و ناسخ جمیع ادیان.

وَ خاتَمَ النَّبِیِّینَ سیاهی قرآن که مطابق قرائت عاصم است و نزد ما معتبر است قرائت حفص از عاصم چنانچه در مقدمات این تفسیر بیان کردیم و گفتیم قرائت حفص از عاصم مطابق سیاهی قرآن است نه سیاهی مطابق قرائت اوست خاتم بفتح تاء است و بمعنی مهر و امضاء دفتر نبوت است و چند دلالت دارد یکی آنکه آخر دفتر مهر و امضاء میکنند دلیل بر اینست که اگر بعد از او جمله نوشته شود مربوط به صاحب مهر و امضاء نیست و دلیل بر ختم نبوت است که شریعتش تا دامنه قیامت باقیست و یکی آنکه آنچه قبل از مهر و امضاء است مستند بصاحب مهر است و وجود مقدسش اعتبار نبوت جمیع انبیاء سلف را ثابت فرمود که اگر

قرآن مجید او و فرمایشات او نبود ما هیچ دلیلی بر اثبات انبیاء سلف نداشتیم نه از طریق یهود و نه از طریق نصارا و نه غیر آنها چنانچه در مجلد اول کلم الطیب مفصلا و مشروحا بیان شده و دیگر آنکه افضلیت او را در جمیع کمالات بر سایر انبیاء دلالت دارد و اما اگر بکسر تاء باشد فقط دلیل به خاتمیت او است.

وَ کانَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیماً اللَّهُ أَعْلَمُ حَیْثُ یَجْعَلُ رِسالَتَهُ (انعام آیه ۱۲۴)

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۱] .... ص : ۵۱۰

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا اللَّهَ ذِکْراً کَثِیراً (۴۱)

ای کسانی که ایمان آورده اید ذکر خدا را کنید ذکر بسیاری.

اخبار بسیاری داریم که ذکر کثیر تسبیح فاطمه (ع) است و در بعض اخبار دارد که جبرئیل بحضرت رسالت عرض کرد

«قل سبحان اللَّه و الحمد للَّه و لا اله الا اللَّه و اللَّه اکبر و لا حول و لا قوه الا باللَّه عدد ما علم وزنه ما علم و ملأ ما علم فان من قالها کتب اللَّه به بهاست خصال کتب من الذاکرین اللَّه کثیرا و کان افضل من ذکره باللیل و النهار و کان له غرسا فی الجنه و تحاتت عنه خطایاه کما تحات و رق الشجر النامیه و ینظر اللَّه الیه و من نظر اللَّه الیه لم یعذبه»

و در بعض اخبار سی مرتبه تسبیحات اربعه ذکر کثیر است و در کافی یک باب مفصل در بیان ذکر کثیر دارد. اقول: این اخبار بیان مصادیق است و کثره و قله امر اضافی است هر زائدی بر ما دون خود کثیر است و هر ناقصی بر ما فوق خود قلیل و آیه شریفه درباره ذکر الهیست بجمیع اسماء حسنی و صفات علیا هر چه بیشتر بهتر بلکه دارد مؤمن باید دائما در هر حالیست از- ذکر غافل نشود چنانچه مفاد همین آیه است خطاب بمؤمنین یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا اللَّهَ ذِکْراً کَثِیراً.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۲] .... ص : ۵۱۰

وَ سَبِّحُوهُ بُکْرَهً وَ أَصِیلًا (۴۲)

تسبیح پروردگار کنید در صبح و شام.

تسبیح تنزیه حق است از آنچه لا- یلیق به که تعبیر بصفات سلبیه میکنیم و صفات جلال که اجل از این است که متصف باین صفات نقص و عیب باشد زیرا موجب احتیاج میشود چه در ذات و چه در صفات و چه در افعال. (نه مرکب بود و جسم نه مرئی نه محل- بی شریک است

و معانی تو غنی دان خالق) افعالش تمام حسن مطابق با حکم و مصالح.

وَ سَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا بعضی تفسیر کردند بصلاه صبح و عصر بعضی بصلاه صبح و عشاء بعضی بصلاه خمس و ممکن است بگوئیم کلمه بکره و اصیلا نه مراد خصوص صبح و شام باشد بلکه دلالت بر دوام کند کأنه میفرماید شب و روز چنانچه تسبیح از اقسام ذکر است و در خبر دارد

«ذکر اللَّه حسن علی کل حال».

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۳] .... ص : ۵۱۱

هُوَ الَّذِی یُصَلِّی عَلَیْکُمْ وَ مَلائِکَتُهُ لِیُخْرِجَکُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ وَ کانَ بِالْمُؤْمِنِینَ رَحِیماً (۴۳)

او است خداوندی که صلوات میفرستد بر شما مؤمنین تا اینکه بیرون آورد شما را از تاریکی بروشنایی و هست خداوند بمؤمنین رحم کننده.

هُوَ الَّذِی یُصَلِّی عَلَیْکُمْ صلوات خداوند رحمه و مغفرت و انعام و تفضل است که خاص مؤمنین است چنانچه میفرماید وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ- الی قوله تعالی- أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (اعراف، آیه ۱۵۶).

وَ مَلائِکَتُهُ صلوات ملائکه طلب مغفرت و دخول در جنت و حفظ از سیئات است چنانچه میفرماید الَّذِینَ یَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَ مَنْ حَوْلَهُ یُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ یُؤْمِنُونَ بِهِ وَ یَسْتَغْفِرُونَ، لِلَّذِینَ آمَنُوا- الی قوله تعالی- وَ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ (مؤمن آیه ۷ و ۸ و ۹).

لِیُخْرِجَکُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ از ظلمت جهل بنور علم چنانچه میفرماید:

«العلم نور یقذفه اللَّه فی قلب من یشاء»

و از ظلمت معاصی بنور عبادات و از ظلمت ضلالت بنور هدایت و از ظلمات قیامت بانوار الهیه که دارد صور مؤمنون چنان نور میدهد که میفرماید یَوْمَ تَرَی الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ یَسْعی نُورُهُمْ بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ بِأَیْمانِهِمْ- الی قوله تعالی- یَوْمَ یَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ لِلَّذِینَ آمَنُوا انْظُرُونا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِکُمْ قِیلَ ارْجِعُوا وَراءَکُمْ فَالْتَمِسُوا نُوراً (حدید آیه ۱۲ و ۱۳) و از ظلمت جهنم بنور بهشت.

وَ کانَ بِالْمُؤْمِنِینَ رَحِیماً.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۴] .... ص : ۵۱۲

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلامٌ وَ أَعَدَّ لَهُمْ أَجْراً كَرِيماً (۴۴)

تحیت و تبریک مؤمنین روز قیامت که ملاقات میکنند الطاف الهی را سلام است و مهیا فرموده از برای، آنها مزد و اجر با شرافت و عزت را.

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ مراد از ملاقات خدا حضور در پیشگاه احدیت است.

سَلامٌ چنانچه میفرماید وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَراً حَتَّى إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها سَلامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوها خالِدِينَ (زمر آیه ۷۳).

وَ أَعَدَّ لَهُمْ أَجْراً كَرِيماً این جمله با بسیاری از آیات و اخبار زیادی دلیل بر اینست که بهشت و جهنم قبلا پیش از خلقت جن و انس خلق شده و رد آنها که میگویند در قیامت خلق میشود.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۴۵ تا ۴۶] .... ص : ۵۱۲

يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْناكَ شاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِيراً (۴۵) وَ داعِياً إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَ سِراجاً مُنِيراً (۴۶)

ای نبی محترم ما تو را فرستادیم که شاهد باشی و بشارت دهنده و انذار کننده و دعوت کننده بسوی خدا و چراغ نور دهنده.

خداوند علت و سبب ارسال حضرت رسالت را در این چند آیه بیان میفرماید:

اول: يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْناكَ شاهِداً که شهادت دهی بر اعمال و افعال خوب و بد- امت چنانچه در آیه شریفه میفرماید فَكَيْفَ إِذا جِئْنا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنا بِكَ عَلى هؤُلاءِ شَهِيداً (نساء آیه ۴۱). مسئله: در باب شهادت میگویند شهادت علمی کافی نیست بلکه باید حسی باشد مثلا در شهادت بزنا گفتند رؤیت کند

«کالمیل فی المکحله»

در شهادت به هلال رؤیت لازم است بلکه از حضرت رسالت است که اشاره بخورشید نمود و فرمود «علی مثل هذا تشهد» و این آیه و آیه مذکوره بدلالت التزامیه دلالت دارد بر اینکه پیغمبر (ص) حیا و میتا بر جمیع افعال امت الی یوم القیامه حاضر و ناظر است بلکه در مفهوم شهادت حضور دلالت دارد که شاهد مقابل غائب است و همین مرتبه از حضور در ائمه اطهار هست و اخبار بسیاری داریم که از ما فی الضمیر مردم خبر میدادند و در زیارت جامعه دارد

«و شهداء یوم القیامه»

حتی رأس مطهر ابی عبد اللّه به ابن وکیده از قلبش خبر داد

«اما علمت انا معاشر الأئمه احیاء عند ربنا نرزق»

و چه بسیار زشت است که ما در حضور پیغمبر و ائمه و حضرت بقیه اللّه این اعمال سیئه و افعال قبیحه را مرتکب شویم و شهداء روز قیامه بسیار هستند ملائکه کتبه، اعضاء و جوارح زمین، قرآن و غیر اینها.

دویم: وَ مُبَشِّراً بشارت اهل ایمان و تقوی و اعمال صالحه به بهشت و سعادت و رضاء الهی و فیوضات و مثوبات و حشر با انبیاء و سایر نعم الهی.

سیم: وَ نَذِیراً انذار کفار و مشرکین و فساق و فجار و ظلمه از آتش و جهنم و عقوبات و غضب الهی.

چهارم: وَ داعِیاً إِلَی اللَّهِ بِإِذْنِهِ دعوت الی اللّه دعوت به معرفت اللّه و توحیده و صفاته و افعاله و دینه و کتابه و احکامه و فرامینه و رخصه و عزائمه و عدله و انبیائه و رسله و حججه و نحو اینها.

پنجم: وَ سِراجاً مُنِیراً از برای نور اطلاقاتی است یکی از اسماء الحسنای الهی نور است «یا نور و یا قدوس رب الملائکه و الروح» اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ- الایه (نور آیه ۳۵) زیرا تمام ماهیات ممکنه ظهورش بواسطه وجود او است و تا وجود پیدا نکرده در ظلمت عدم است و نفس وجود ظاهر بالذات است.

هستی تو هستی پیوند نه تو بکس و کس بتو مانند نه

«الظاهر الباطن فی ظهوره» وجود حضرت رسالت و ائمه اطهار

«خلقکم اللّه انوارا، فجعلکم بعرشه محدقین حتی من علینا بکم فجعلکم فی بیوت اذن اللّه ان ترفع و یذکر فیها اسمه»

علم نور است

«العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء»

ایمان و دین مقدس الهی نور است یُرِیدُونَ لِیُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ (صف آیه ۸).

الی غیر ذلک از اطلاقات.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۷] .... ص : ۵۱۳

وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا کَبِیراً (۴۷)

و بشارت بده مؤمنین را باین

که از برای آنها است از جانب الهی فضل بزرگی.

مسئله: در باب استحقاق و تفضل مکرر اشاره شده که عقوبات و بلیات و مصائب نسبت بکفار و مشرکین و ضالین و مضلین و ظالمین و فساق و فجار از روی استحقاق است زائد بر آن ظلم است و خلاف عدل و محال است از خداوند صادر شود و اما نعم الهیه و هدایت او و مثوبات دنیوی و اخروی برای مؤمنین از روی تفضل است احدی طلبی از خدا ندارد و استحقاقی ندارد حتی انبیاء و اولیاء زیرا جمیع عبادات برابری با کوچکترین نعم الهی نمیکند فقط قابلیت میآورد که قابل تفضلات الهی میشود و تفضلات الهی هم مراتب زیادی دارد هر کرا بمقدار قابلیت باو تفضل میشود و ایمان اصل کلیه اعمال صالحه است و مؤمن قابلیت تفضل بسیار بزرگی دارد لذا میفرماید: وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيراً.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۸] .... ص : ۵۱۴

وَ لا تُطِعِ الْكافِرِينَ وَ الْمُنافِقِينَ وَ دَعْ أَذاهُمْ وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَ كَفى بِاللَّهِ وَكِيلًا (۴۸)

و اطاعت کفار و منافقین را نکن و فرو گذار اذیتهای آنها را و توکل کن بر خداوند و کفایت میکند بخداوند که وکیل و عهده دار انجام مقاصد تو باشد.

وَ لا تُطِعِ الْكافِرِينَ وَ الْمُنافِقِينَ در اول سوره بیان کردیم که اسلام و این دین مقدس دو دسته دشمن دارد. دشمن خارجی کفار و مشرکین و دشمن داخلی منافقین ظاهر مسلمان و باطن کافر و مثل دزد خارجی و دزد داخلی و ضرر دزد داخلی هزار برابر دزد خارجیست و آنچه ضرر به اسلام و مسلمین و ائمه طاهرین از صدر اسلام الی زماننا هذا وارد شده از همین دشمنهای داخلی بوده و این دو دسته توقعات بسیاری از پیغمبر داشتند که در مقاصد آنها موافقت کند خداوند برای رفع طمع آنها میفرماید وَ لا تُطِعِ الْكافِرِينَ وَ الْمُنافِقِينَ.

وَ دَعْ أَذاهُمْ چه اذیتهای ظاهری از کفار و مشرکین و چه داخلی از منافقین باید تحمل کرد و صبر نمود و در انجام مقاصد دینی کوتاهی نکرد.

وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ مقام توکل مقام بلندیست از مراتب توحید افعالیست که خداوند بقدره کامله خود دفع دشمنان میکند و تو را یاری و ظفر میدهد و علم اسلام را بلند میفرماید

باید انسان چشم از اسباب ظاهریه بردارد و نظر به مسبب الاسباب بیندازد.

وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا هیچ امری تا مشیت الهیه تعلق نگیرد واقع نمیشود و لو جن و انس در مقام بر آیند و اگر مشیت تعلق گرفت جن و انس نمیتوانند جلوگیری کنند: «ما شاء اللَّه کان و ما لم یشأ لم یکن».

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۴۹] .... ص : ۵۱۵

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا نَکَحْتُمُ الْمُؤْمِناتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَما لَکُمْ عَلَیْهِنَّ مِنْ عِدَّهٍ تَعْتَدُّونَها فَمَتِّعُوهُنَّ وَ سَرِّحُوهُنَّ سَراحاً جَمِیلًا (۴۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید زمانی که نکاح کردید زنهای مؤمنه را پس از آن طلاق دادید آنها را پیش از آنکه نزد آنها رفته باشید و با آنها جماع کرده باشید پس نیست برای شما بر آنها عده ای که عده نگاه دارند پس آنها را بیک مقدار مال متمتع کنید و بآنها دهید و آنها را رها کنید برهایی خوبی و با زبان خوش، و دوستی.

در باب عده چند طائفه هستند که عده ندارند از آن جمله غیر مدخوله که در این آیه بیان میفرماید. و از آن جمله یائسه که سنش بحد یأس رسیده باشد در هاشمیات شصت سال «ستین سنه» و در غیر هاشمیات پنجاه سال «خمسین سنه» و این در عده طلاق است و آنهایی که باید عده نگه دارند در حره سه مرتبه حیض شود و پاک شود و در کنیز دو مرتبه اما در عده وفات تمام برای احترام زوج باید چهار ماه و ده روز عده نگه دارند چنانچه میفرماید وَ الَّذِینَ یُتَوَفَّوْنَ مِنْکُمْ وَ یَذَرُونَ أَزْواجاً یَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَهَ أَشْهُرٍ وَ عَشْراً (بقره آیه ۲۳۴) و یکی از احکام غیر مدخوله که طلاق داده شده اینکه مهری که برای او قرار داده شده نصف میشود چنانچه میفرماید وَ إِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَ قَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِیضَهً فَنِصْفُ ما فَرَضْتُمْ- الایه (بقره آیه ۲۳۷).

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بمؤمنین است کفار احکام نکاح و طلاق آنها مختلف است.

إِذا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِناتِ چون نكاح كافره جايز نيست.

ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ مس كنايه از دخول است چون نطفه ريخته نشده و رحم پاك است.

فَما لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَها همان روز طلاق ميتوانند تزويج غير شوند و زوج هم حق رجوع ندارد.

فَمَتِّعُوهُنَّ در اخبار دارد كه اين تمتع واجب است در صورتى كه مهر براى آنها معين نشده باشد و الا همان نصف مهر را محقه هستند لكن در فقه متعرض هستند كه زن بدون مهر نميشود اگر مهرى بر او معين نشده مهر المثل بايد داد بناء بر اين تمتع يك احسانيست كه تا دلگران نباشد.

وَ سَرِّحُوهُنَّ سَراحاً جَمِيلًا كه لازم نيست در خانه زوج بماند ولى بايد با كمال رأفت و مهربانى از خانه زوج بيرون رود.

[سوره الأحزاب (۳۳): آيه ۵۰] .... ص : ۵۱۶

يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنا لَكَ أَزْواجَكَ اللاَّتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَ ما مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَ بَناتِ عَمِّكَ وَ بَناتِ عَمَّاتِكَ وَ بَناتِ خالِكَ وَ بَناتِ خالاتِكَ اللاَّتِي هاجَرْنَ مَعَكَ وَ امْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَها لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَها خالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنا ما فَرَضْنا عَلَيْهِمْ فِي أَزْواجِهِمْ وَ ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُمْ لِكَيْلا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۵۰)

ای نبی محترم محققا ما حلال- كرديم براى تو زوجات تو را آنهايى كه مهر آنها را بآنها عطا فرموده اى و آن زنهايى كه به ملك يمين مالك شده اى از آن زنهايى كه خداوند در جهاد فى ء تو، قرار داده و دختر عموهاى تو و دختر عمه هاى تو و دختر دائيهاى تو و دختر خاله هاى تو آن زنهايى كه با تو هجرت كرده اند و زن مؤمنه كه نفس خود را بشما هبه كرده بدون مهر اگر نبى هم اراده نمود اينكه آن را به زوجيت خود در آورد و اين حكم مختص بتو است غير از مؤمنين.

كه به هبه نميتوانند ازدواج كنند. كلمات مفسرين و اخبار بسيارى در باب ازدواج نبى

داریم لکن اولا مهم نیست بر ما که تکلیف پیغمبر را معین کنیم که چه زنی را میتواند ازدواج کند و چه زنی را که حرام است بر او و نمیتواند زیرا خود تکلیف خود را میداند و عمل میکند و ثانیا آنچه از مجموع اخبار استفاده میشود اینکه بر حضرت او جایز بود هر مقدار از زنها که به خواهد ازدواج کند غیر از زنهایی که در سوره نساء حرام فرموده و در چند آیه بعد هم اشاره دارد و طریق ازدواج آنها هم سه نحو بوده یکی نکاح با مهر یکی بملک یمین یکی بهبه که مختص باو است و ابسط اخبار در این باب خبری است که ابن بابویه مسندا از حضرت صادق (ع) روایت کرده که حضرت پانزده زن اختیار کرد و دو از آنها را تصرف نفرمود عمره و شنباء بودند و سیزده نفر آنها را نزدیکی فرمود خدیجه که مادامی که زنده بود زن دیگری اختیار نکرد، سوده، ام السلمه، عایشه، حفصه، زینب بنت خزیمه، ام حبیبه بنت ابی سفیان زینب بنت جحش، میمونه بنت الحارث، زینب بنت عمیس، صفیه بنت حی بن اخطب که هبه کرد نفس خود را بحضرت، ماریه قبطیه و ریحانه که این دو اخیره سریه بودند و موقعی که حضرت رحلت فرمود نه زن داشت: عایشه، حفصه، ام السلمه، زینب بنت عمیس، میمونه، ام حبیبه، صفیه، جویریه، سوده.

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِنَّا أَحْلَلْنا لَکَ أَزْواجَکَ اللَّاتِی آتَیْتَ أُجُورَهُنَّ که بعقد نکاح در آورده ای.

وَ ما مَلَکَتْ یَمِینُکَ مِمَّا أَفاءَ اللَّهُ عَلَیْکَ که ماریه و ریحانه باشند.

وَ بَناتِ عَمِّکَ وَ بَناتِ عَمَّاتِکَ از قریش.

وَ بَناتِ خالِکَ وَ بَناتِ خالاتِکَ از بنی زهره.

اللَّاتِی هاجَرْنَ مَعَکَ این حکم بعد الهجره بوده بقرینه معک و اما خدیجه قبل الهجره بوده.

وَ امْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَها لِلنَّبِیِّ إِنْ أَرادَ النَّبِیُّ أَنْ یَسْتَنْکِحَها که صفیه بوده.

خالِصَةً لَکَ این از احکام مختصه بآن حضرت است.

مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِینَ که باید با مهر باشد چه عقد دائمی و چه انقطاعی چه مهر

المسمی و چه مهر المثل یا بملك یمین بیکی از اسباب مملکه بیع صلح ارث غنائم دار الحرب تحلیل مالك و امثال اینها.

قَدْ عَلِمْنا ما فَرَضْنا عَلَیْهِمْ فِی أَزْواجِهِمْ که زائد بر چهار زن دائمی نمیتوانند بگیرند و آنهم بدون مهر نمیتوانند اختیار کنند آنهم مشروط بر اینکه بتوانند بعدالت با آنها رفتار کنند و الا یک زن بیشتر نمیتوانند بگیرند چنانچه میفرماید فَانْکِحُوا ما طابَ لَکُمْ مِنَ النِّساءِ، مَثْنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَواحِدَهً (نساء آیه ۳).

وَ ما مَلَکَتْ أَیْمانُهُمْ لِکَیْلا یَکُونَ عَلَیْکَ حَرَجٌ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً بتحقیق ما میدانیم آنچه واجب کردیم بر مؤمنین در زوجات آنها و آنچه بملك یمین مالك شدند برای اینکه نبوده باشد برای شما حرجی و هست خداوند آمرزنده مهربان.

قَدْ عَلِمْنا ما فَرَضْنا عَلَیْهِمْ فِی أَزْواجِهِمْ که زائد بر چهار زن دائمی نمیتوانند بگیرند و آنهم بدون مهر نمیتوانند اختیار کنند آنهم مشروط بر اینکه بتوانند بعدالت با آنها رفتار کنند و الا یک زن بیشتر نمیتوانند بگیرند چنانچه میفرماید فَانْکِحُوا ما طابَ لَکُمْ مِنَ النِّساءِ، مَثْنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَواحِدَهً (نساء آیه ۳).

وَ ما مَلَکَتْ أَیْمانُهُمْ از اماء که از کفار جزء غنائم بدست میآورند یا به بیع و صلح و ارث و سایر اسباب مملکه مالك میشوند.

لِکَیْلا یَکُونَ عَلَیْکَ حَرَجٌ که شخص پیغمبر میتواند هر مقدار اختیار کند و این از مختصات انبیاء است چنانچه حضرت سلیمان سیصد زن اختیار کرد و حضرت داود قریب هفتاد زن و همچنین بدون مهر که شرحش بیان شد و در صفایای ملوك که اختصاص به نبی دارد و مصداق وَ ما مَلَکَتْ یَمِینُکَ مِمَّا أَفاءَ اللَّهُ عَلَیْکَ که در آیه قبل بیان شد و جزء فی ء است.

وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً گناهان مؤمنین را گذشت میکند.

رَحِیماً آنها را مشمول رحمتهای خود میفرماید.

سؤال: در این آیات ذکری از عقد انقطاع نشده.

جواب: عقد انقطاع هم نکاح است و هم مهر لازم دارد و از ضروریات مذهب شیعه است و اخبار متواتره بر طبق آن داریم و آنکه حرام کرد خود تصریح کرد که «متعتان کانتا فی عهد رسول اللّه محللتان و انا احرمهما و اعاقب علیهما متعه النساء و متعه الحج».

تُرْجِی مَنْ تَشاءُ مِنْهُنَّ وَ تُؤْوِی إِلَیْکَ مَنْ تَشاءُ وَ مَنِ ابْتَغَیْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلا جُناحَ عَلَیْکَ ذلِکَ أَدْنی أَنْ تَقَرَّ أَعْیُنُهُنَّ وَ لا یَحْزَنَّ وَ یَرْضَیْنَ بِما آتَیْتَهُنَّ کُلُّهُنَّ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما فِی قُلُوبِکُمْ وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً حَلِیماً (۵۱)

دور میکنی هر که را که بخواهی از زنها و نزدیک میکنی هر که بطلبی و کسی که طلب کنی او را از کسانی که عزل کرده ای پس باکی نیست بر تو این نزدیکتر است اینکه روشن شود چشمهای آنها و مسرور گردند و محزون نشوند و راضی شوند بآنچه میدهی آنها را کل آنها را و خداوند میداند آنچه در قلوب شما است و هست خداوند دانا و حلم کننده.

تُرْجِی مَنْ تَشاءُ مِنْهُنَّ وَ تُؤْوِی إِلَیْکَ مَنْ تَشاءُ اختلاف کردند در معنی و مراد از این جمله بعضی گفتند اختیار طلاق و نگاهداری بعضی گفتند اختیار در قسمت چون حضرت مقرر فرموده بود هر شب قسمت یکی از زوجات باشد نزد او برود پس خداوند اختیار داد که قسمت بعضی را ببعض دیگر دهد بعضی گفتند اختیار قبول هبه از بعض و عدم قبول بعضی گفتند اختیار در ازدیاد نفقه نسبت به بعضی دون بعض ما می گوییم کلیه اختیارات را داشت آنچه میکرد حسب دستور الهی بود.

وَ مَنِ ابْتَغَیْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ و اختیار داری هر کرا ابتغاء و طلب کنی از دیگری که عزل کنی و نطلبی.

فَلا جُناحَ عَلَیْکَ باکی بر تو نیست هر نحو که مایل باشی با آنها رفتار نمایی.

ذلِکَ أَدْنی أَنْ تَقَرَّ أَعْیُنُهُنَّ این اختیار شما عین صلاح آنها و نزدیکتر است بروشنایی چشم آنها.

وَ لا یَحْزَنَّ و نباید محزون شوند به ترجیح بعض بر بعض در امور مذکوره.

وَ یَرْضَیْنَ بِما آتَیْتَهُنَّ کُلُّهُنَّ و باید راضی باشند تمام آنها در آنچه اختیار می فرمایی.

وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما فِی قُلُوبِکُمْ خداوند از قلوب بندگان آگاه است که کدام قلبا رضایت دارند یا دلگران هستند.

وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَلِيماً هم ميداند و هم حليم و بردبار است نسبت به بندگان.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۲] .... ص : ۵۲۰

لا يَحِلُّ لَكَ النِّساءُ مِنْ بَعْدُ وَ لا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْواجٍ وَ لَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلاَّ ما مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ رَقِيباً (۵۲)

حلال نيست از براى تو زنهايى از بعد آنچه گرفته اى و نه آنكه تبديل كنى آنها را با ديگران در ازدواج و لو به تعجب در آورد تو را حسن آنها مگر آنچه مالك شوى از كنيزان بملك يمين و هست خداوند بر هر چيزى مراقب.

لا يَحِلُّ لَكَ النِّساءُ مِنْ بَعْدُ در اخبار زيادى دارد كه اشاره به آيه شريفه است در سوره نساء حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهاتُكُمْ وَ بَناتُكُمْ وَ أَخَواتُكُمْ وَ عَمَّاتُكُمْ وَ خالاتُكُمْ وَ بَناتُ الْأَخِ وَ بَناتُ الْأُخْتِ وَ أُمَّهاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَ أَخَواتُكُمْ مِنَ الرَّضاعَةِ وَ أُمَّهاتُ نِسائِكُمْ وَ رَبائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ وَ حَلائِلُ أَبْنائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلابِكُمْ وَ أَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا ما قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ النِّساءِ إِلَّا ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ الايه (آيه ۲۳).

وَ لا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْواجٍ كه اينها را طلاق دهى و آنها را بگيرى.

وَ لَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ و لو در كمال زيبايى باشند.

إِلَّا ما مَلَكَتْ يَمِينُكَ كه در سوره نساء هم استثناء فرموده آنهم مشروط باين است كه مزوجه غير نباشد و الا و لو ملك اين است لكن حرام است.

وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ رَقِيباً مراقب جميع افعال و كردار و اقوال و نيات قلبيه و خيالات نفسانيه و كليه امورى كه در عالم واقع شده و ميشود هست.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۳] .... ص : ۵۲۰

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلاَّ أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلى طَعامٍ غَيْرَ ناظِرِينَ إِناهُ وَ لكِنْ إِذا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَ لا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذلِكُمْ كانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَ اللَّهُ لا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَ إِذا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتاعاً فَسْئَلُوهُنَّ مِنْ وَراءِ حِجابٍ ذلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَ قُلُوبِهِنَّ وَ ما كانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَ لا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْواجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَداً إِنَّ ذلِكُمْ كانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيماً (۵۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید داخل بیوت پیغمبر نشوید مگر آنکه اذن دخول بگیرید بسوی طعام بدون اینکه نظر کنید و انتظار طعام داشته باشید یعنی تا طعام مهیا نشده وارد نشوید و لکن موقعی که دعوت شدید پس داخل شوید و زمانی که طعام اکل کردید پس بیرون روید و مکث نکنید و نباشید انس گیر بصحبت و مکالمه محققا آن جلوس شما اذیت به رسول اللّه است پس حیا میکند بشما بفرماید بیرون روید ولی خداوند در بیان وظائف شما خودداری نمیکند و اگر متاعی از زوجات نبی (ص) طلب نمودید از پس حجاب سؤال کنید این پاکیزه تر است برای شما و برای آنها و نیست از برای شما اینکه نکاح کنید ازواج او را بعد از رحلت او هرگز بدرستی که این عمل از شما نزد خداوند گناه بزرگیست و عقوبت شدید دارد.

مسئله: اغلب این احکام اختصاص به نبی (ص) ندارد تمام مسلمین نسبت بیکدیگر این حکم را دارند بدون اذن داخل منزل احدی نمیشود رفت در منزل کسی با کراهت مالک نمیتوان نشست از زنهای منزل متاعی طلبید باید از وراء حجاب باشد اذیت به احدی جایز نیست فقط عدم جواز نکاح زنها پس از فوت شوهر اختصاص به نبی (ص) دارد چنانچه می فرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا- تَدْخُلُوا بُیُوتاً غَیْرَ بُیُوتِکُمْ- الی قوله تعالی- وَ إِنْ قِیلَ لَکُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا- الایه (نور آیه ۲۷ و ۲۸) لکن برای اهمیت حضرت رسالت و امتیاز زوجات او بر سایر نساء و سایر خصوصیات، خداوند این آیه شریفه را نازل فرمود و چون حضرت بسیار حیا میکرد که بفرماید داخل نشوید یا بیرون روید و مؤمنین هم انس زیاد داشتند که در خدمت او باشند و با او صحبت نمایند این دستورات نازل شد و در اخبار و کلمات مفسرین در شأن نزول این آیه بیاناتی دارند لکن چون آیه مطلق است صرف نظر میکنیم و چون مطلب واضح روشنیست احتیاج بشرح ندارد.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۴] .... ص : ۵۲۲

إِنْ تُبْدُوا شَيْئاً أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيماً (۵۴)

اگر ظاهر کنید چیزی را یا مخفی بدارید پس محققا خداوند هست بهر چیزی دانا.

در موضوع صفات ذاتیه حق مثل علم قدرت حیات اراده ادراک عظمت کبریایی و امثال اینها چون عین ذات است و غیر محدود بهر چیزی تعلق گرفته بلکه علم ذات بذات و غیر متناهیست نه ابتداء دارد و نه انتهاء لذا علمش بهر چیزی تعلق گرفته إِنَّ اللَّهَ لا يَخْفى عَلَيْهِ شَيْ ءٌ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ (آل عمران آیه ۵) رَبَّنا إِنَّكَ تَعْلَمُ ما نُخْفِي وَ ما نُعْلِنُ وَ ما يَخْفى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْ ءٍ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ (ابراهیم آیه ۳۸) لا يَخْفى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْ ءٌ (مؤمن آیه ۱۶) إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَ ما يَخْفى (اعلی آیه ۷) و غیر اینها لذا میفرماید:

إِنْ تُبْدُوا شَيْئاً اظهار و فاش و علنا آنچه از شما صادر گردد.

أَوْ تُخْفُوهُ مستور کنید یا در قلب شما باشد یا خیال کنید به تمام آنها خداوند دانا است.

فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيماً چیزی از علم او بیرون نیست.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۵] .... ص : ۵۲۲

لا جُناحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبائِهِنَّ وَ لا أَبْنائِهِنَّ وَ لا إِخْوانِهِنَّ وَ لا أَبْناءِ إِخْوانِهِنَّ وَ لا أَبْناءِ أَخَواتِهِنَّ وَ لا نِسائِهِنَّ وَ لا ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُنَّ وَ اتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ شَهِيداً (۵۵)

بأسی نیست بر زوجات نبی که بدون حجاب باشند نسبت به پدران خود و به پسران خود و به برادران خود و به پسران برادران خود و به پسران خواهران خود و به زنهای مسلمین و به آنچه مالک یمین غلامان خود و باید با تقوی و پرهیزکار باشند تقوای الهی بدرستی که هست خداوند بر هر چیزی شاهد و ناظر.

مسئله: محارم غیر از این مذکورات هم بسیار داریم مثل اعمام و اخوال و اجداد ابی و امی و داماد شوهر دختران و پسران شوهر خود از زنهای دیگر و اولادهای پسران و دختران و پدر رضاعی و برادر رضاعی و غلامانی که لم یبلغ الحلم. و سر اینکه در این آیه ذکر نشده- اولا ممکن است که چون خطاب به زوجات حضرت رسالت است و این مذکورات در مورد آنها

محل نـدارد و ذکرش بلا فائـده است و ثانیا بگوئیم مذکورات در آیه انحصار نمیرساند زیرا اثبات شـی ء نفی ما عدای خود را نمیکند و ثالثا این مذکورین از باب مثال است و کلمه:

لا- جُناحَ عَلَيْهِنَّ ... الی آخر المـذکورین فقـط جواز را دلالت دارد و رفع محـذور و الا اگر از آنها هم ستر کننـد بالاخص اگر زینت کرده باشند البته بهتر است.

وَ اتَّقِينَ اللَّهَ ممکن است نسبت بغیر مذکورین از رجال که غیر محارم هسـتند و از نساء اهل ذمه و کفار باشد و ممکن است از همین مذکورین باشد که البته تقوی و پرهیز بهتر است تا اندازه ای بخصوص در مقام خوف ریبه و شهوت.

إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ شَهِيداً حاضر و ناظر است.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۶] .... ص : ۵۲۳

إِنَّ اللَّهَ وَ مَلائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِيماً (۵۶)

بدرستی که خداوند متعال صـلوات میفرستد و ملائکه او بر پیغمبر اکرم ای کسانی که ایمان آورده اید صلوات بفرستید بر او و سلام کنید و تسلیم اوامر او باشید تسلیم تام تمام.

در موضوع صلوات بر حضرت رسالت اولا باید بضمیمه آل باشد چنانچه در امالی صدوق است باسناد خود از ابان بن تغلب از حضرت باقر (ع) از آباء طیبین خود از حضرت رسالت (ص) که فرمود

«من صلی علی و لم یصل علی آلی لم یجد ریح الجنه و ان ریحها لیوجد من مسیره خمسمائه عام»

و ثانیـا صـلوات بر او واجب است در تشـهد نمـاز و بـدون او نمـاز باطل است مگر فراموش کنـد که بایـد اگر محلش نگذشـته برگردد و اگر گذشـته بعد از نماز قضا کند و سـجده سـهو هم واجب است و در موقع ذکر اسم مبارک او باید صـلوات فرستاد چنانچه در کافی از آن حضرت روایت کرده فرمود

«من ذکرت عنده فلم یصل علی فدخل النار فابعده اللّه»

و نیز فرمود

«و من ذکرت عنده فنسی الصلاه علی خطإ به طریق الجنه»

و در ثواب صلوات اخبار بسیار داریم در کافی از عده ای از اصحاب مسندا از حضرت صادق (ع) روایت کرده فرمود

«من صلی علی النبی (ص) صلوه واحده صلی اللّه علیه الف صلوه فی الف صف من الملائکه و

لم یبق شی ء مما خلقه اللَّه الا صلی علی العبد لصلوه اللَّه علیه و صلوه ملائکته فمن لم یرغب فی هذا فهو جاهل مغرور قد برء اللَّه منه و رسوله و اهل بیته»

و از احد صادقین روایت کرده که فرمود

«ما فی المیزان شی ء اثقل من الصلاه علی محمد و آل محمد (ص) و ان الرجل لتوضع اعماله فی المیزان فتمیل به فیخرج (حضرت رسالت) الصلاه علیه فیضعفها فی میزانه فیرجح)

الی غیر ذلک از اخبار کثیره مخصوصا بعد از نمازها و در قنوت نماز و در رکوع و سجود نمازها و قبل از دعاء و بعد از دعاء و موارد دیگر که بسیار است.

إِنَّ اللَّهَ وَ مَلائِکَتَهُ یُصَلُّونَ عَلَی النَّبِیِّ صلوه خداوند تمجید و ثناء بر او است و صلوه ملائکه تنزیه و تقدیس او است و صلوات مؤمنین دعاء در ارتقاء درجه و قبول شفاعت و سایر مقامات است.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَیْهِ طریق صلوه بر آن حضرت را در اخبار زیادی به انحاء مختلفه ذکر فرموده اند و تمام اینها مصادیق است بهر نحوی باشد خوب است.

وَ سَلِّمُوا تَسْلِیماً سلام بر آن حضرت و ائمه طاهرین در زیارات بسیار است و معنی سلام را هم در مجلد اول در باب سلام نماز بیان کرده ایم که سه معنی دارد رجوع کنید و تسلیم اوامر و دستورات او باشید.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۷] .... ص : ۵۲۴

إِنَّ الَّذِینَ یُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ وَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً مُهِیناً (۵۷)

بدرستی که کسانی که اذیت میکنند خدا و رسول خدا را لعن فرموده خداوند آنها را در دنیا و آخره و مهیا نموده از برای آنها عذاب خوار کننده ای.

حکایه: گفتند در زمان شریف حسین که سلطان حجاز بود یکی از علماء شیعه بنام حاج شیخ محمد باقر حجه فروش یک سال که مشرف شد دو نیابت باو دادند یکی در همین سال و دیگری در سال بعد چون مشرف شد پس از فراغ از اعمال حج نظر به اینکه باید سال دیگر هم مشرف شود و رفتن و برگشتن بر او دشوار بود در مکه توقف کرد علماء سنی نزد شریف حسین رفتند شکایت از شیعیان که اینها لعن این دو خلیفه را میکنند شریف حسین جلوگیری کند،

و فرستاد این شیخ را آوردند گفت جواب اینها را بده گفت ما اینجا در تقیه هستیم گفت نترس من تو را حفظ میکنم شیخ رو بعلماء سنی کرد و گفت در کتب اخبار شما مثل صحاح سته و سایر کتب ندارد که فاطمه زهرا موقعی که از دنیا رفت از این دو نفر آزرده خاطر بود و یک یک کتب آنها را شمرد که مجال انکار بر آنها نماند تصدیق کردند پرسید آیا هست در کتب شما که پیغمبر فرمود

«فاطمه بضعه منی من آذاها فقد آذانی و من آذانی فقد آذی اللَّه»

و یک یک کتابها را شمرد تصدیق کردند گفت آیا در قرآن نیست «إِنَّ الَّذِینَ یُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ وَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً مُهِیناً آنها مغلوب شدند و در مقام قتل او بر آمدند و خداوند او را حفظ فرمود.

إِنَّ الَّذِینَ یُؤْذُونَ اللَّهَ اذیت بخدا شرک بخدا إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ (لقمان آیه ۱۳) و کفر باللَّه است و ترک دین الهی و مخالفت اوامر او و توهین به مقدسات دین او.

وَ رَسُولَهُ جسارت کردن بمقام مقدس او ساحر کذاب مجنون مفتری گفتند چه قدر ظلم کردند که فرمود

«ما اوذی نبی مثل ما اوذیت»

و ظلم به اهل بیت او و اوصیاء طیبین او و ذراری او و کتاب او و دین او و دستورات او و هر چه باو تعلق دارد.

لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ لعن بعد از رحمت است و تعبیر بدنیا و آخره دلیل بر دوام است.

وَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً مُهِیناً قبلا مهیا فرموده و تمام عذاب های الهی مهین است لکن هر چه سخت تر باشد اهانتش بیشتر است و درجه اعلا نسبت بما دون مهین است.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۸] .... ص : ۵۲۵

وَ الَّذِینَ یُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ بِغَیْرِ مَا اکْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتاناً وَ إِثْماً مُبِیناً (۵۸)

و کسانی که اذیت میکنند مؤمنین و مؤمنات را بغیر آنچه که باید کرد و حق اذیت دارند در اثر آنچه کرده اند پس بتحقیق متحمل شده بهتان و معصیت و اثم آشکاری را.

اخبار بسیاری داریم از طرق خاصه و عامه که شأن نزول این آیه در اذیت بامیر المؤمنین

است و پیغمبر فرمود

«من آذا علیّا فقد آذانی».

اقول: مکرر اشاره شده که اخبار بیان مصداق اتم میکند و منافی با عموم آیه نیست شامل جمیع مؤمنین و مؤمنات میشود.

وَ الَّذِینَ یُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ بِغَیْرِ مَا اکْتَسَبُوا استثناء فرمود ما اکتسبوا مثل آنکه سارق و سارقه را باید دست او را قطع کرد و مثل حد زنا و لواط و شرب و قذف و ترک واجبات مثل صلوه و صوم و نحو اینها و فعل معاصی که بسا حکم آن قتل است یعنی بدون تقصیر. و اذیت هم اقسامی دارد اذیت قولی: فحش و سب و غیبت و تهمت و افتراء و قذف و سعایت و امثال آنها و اذیت بدنی مثل ضرب و قتل و جرح و نحو اینها اذیت مالی ذهاب مال به انحاء مختلفه، اذیت حریمی نسبت به محارم او تمام اینها را شامل میشود بلکه هر چه آن مؤمن و مؤمنه قربش بیشتر باشد عقوبت و عذاب موذی سخت تر میگردد تا برسد به اذیت بائمه طاهرین و صدیقه طاهره و ذراری آنها و اصحاب آنها و بستگان بآنها که مسلما فردای قیامت عقوبت آنها صد هزار برابر عقوبات کفار و مشرکین است زیرا «لیس من یعلم کمن لا یعلم» آیا خداوند چه میکند با کسانی که نسبت بائمه طاهرین کردند آنچه کردند و آنچه توانستند.

فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتاناً بعضی گفتند بقرینه بهتانا اذیت لسانی و نسبتهای ناروا به، مؤمن و مؤمنه دادن است بعضی گفتند حکم بهتان دارد اذیت بمؤمن و مؤمنه و لکن آنچه بنظر میرسد بخصوص بقرینه بغیر ما اکتسبوا اینکه این هایی که بمؤمنین و مؤمنات اذیت میکنند چه جانی چه مالی چه عرضی چه حسبی یک عذری بر خود میتراشند و یک تقصیری بر آنها قائل میشوند و این بهتان است و آنها بی تقصیر هستند.

وَ إِثْماً مُبِیناً زیرا معاصی دیگری را مثل شرب و زنا و لواط و بسیار دیگر میشود اخفاء کرد و در پرده مرتکب شد و تجاهر بفسق نکرد لکن اذیت امریست آشکار لذا میفرماید:

وَ إِثْماً مُبِیناً.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۵۹] .... ص : ۵۲۶

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِأَزْواجِکَ وَ بَناتِکَ وَ نِساءِ الْمُؤْمِنِینَ یُدْنِینَ عَلَیْهِنَّ مِنْ جَلابِیبِهِنَّ ذلِکَ أَدْنی أَنْ یُعْرَفْنَ فَلا یُؤْذَیْنَ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً (۵۹)

پیغمبر اکرم بفرما برای زوجات خود و دختران خود و زنهای مؤمنین بپوشانند بر خود از چادرها این نزدیکتر است که آنها را به ستر و عفاف بشناسند پس متعرض آنها نشوند فساق و اراذل و اذیت بآنها نکنند و هست خداوند آمرزنده مهربان.

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِأَزْواجِکَ وَ بَناتِکَ پیغمبر (ص) یک دختر بیشتر نداشت و آن فاطمه بود و تعبیر بناتک برای دختران خدیجه که از شوهر قبلی داشت و بنات ازواج بودند تعبیر به بنات فرموده و ممکن است مراد فاطمیات باشند تا دامنه قیامت که زنهای سیده بلکه بسیاری از زنها که از طرف مادرها و جدات به پیغمبر میرسند چون این حکم اختصاص به زنان پیغمبر (ص) ندارد بلکه تا دامنه قیامت است.

وَ نِساءِ الْمُؤْمِنِینَ زنهای مؤمنه چه مزوجه باشند یا غیر مزوجه.

یُدْنِینَ عَلَیْهِنَّ مِنْ جَلَابِیبِهِنَّ جمع جلباب است و آن چادر و خمار و روبند است و معنای یدنین یعنی به سر و صورت بیندازند که مستورات باشند و مکشوفات نباشند مثل نصاری و کفار نمیدانم آیا امروزه این آیه شریفه را نمیدانند یا اعتناء بآن نمیکنند.

ذلِکَ أَدْنی أَنْ یُعْرَفْنَ نزدیکتر است که آنها را به ستر و عفت بشناسند و فساق و، فجار و اراذل در تعقیب آنها بر نیایند.

فَلا یُؤْذَیْنَ پس بآنها اذیت و بی احترامی نکنند و نگاه شهوت و ریبه بآنها نکنند زیرا آنها در تعقیب امثال خود از مکشفات و فاسقات و فاجرات و و و میروند.

وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً نسبت به گذشته ها که در جاهلیت رواج داشت.

رَحِیماً مشمول رحمت خود قرار میدهد.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۰] .... ص : ۵۲۷

لَئِنْ لَمْ یَنْتَهِ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْمُرْجِفُونَ فِی الْمَدِینَهِ لَنُغْرِیَنَّکَ بِهِمْ ثُمَّ لا یُجاوِرُونَکَ فِیها إِلَّا قَلِیلًا (۶۰)

و هر آینه اگر منتهی نشدند منافقین و کسانی که در قلوب آنها مرض هست و اراجیف و مزخرف گویان در مدینه هر آینه

تو را برمیگماریم بر آنها و مسلط میکنیم تو را بر آنها پس باقی نمیماند در خدمت و هم جواری تو در مدینه مگر قلیلی.

از این آیه استفاده میشود که اکثر اینها که اظهار ایمان کردند یا از منافقین هستند چنانچه میفرماید وَ مِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرابِ مُنافِقُونَ وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَهِ مَرَدُوا عَلَى النِّفاقِ لا تَعْلَمُهُمْ، نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلى عَذابٍ عَظِيمٍ (توبه آیه ۱۰۱) یا از کسانی که فی قلوبهم مرض هستند که میفرماید وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ ما هُمْ بِمُؤْمِنِينَ يُخادِعُونَ اللَّهَ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ ما يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ ما يَشْعُرُونَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ، فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (بقره آیه ۸ و ۹ و ۱۰) یا مرجفون هستند کسانی که قلوب المؤمنین را میلرزانند و مضطرب میکنند و میترسانند که لشکر کفر مسلط شدند و مسلمین، مجاهدین کشته و اسیر شدند و از همین باب است اراجیف و دروغهایی که باعث خوف دیگران میشود که از ماده رجفه بمعنی زلزله است و مرجف کسی را گویند که قلب دیگران را بلرزاند لذا میفرماید:

لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنافِقُونَ اگر دست از نفاق خود و کارشکنی بین مسلمین بر نداشتند و ساکت ننشستند و نفاق خود را ظاهر کردند.

وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ در مجلد اول صفحه ۳۶۳ و ۳۶۴ امراض قلبی را بیان کردیم از اخلاق رذیله مثل حسد کبر عجب عناد عصبیت و غیر اینها که ما در مجلد سیم کلم الطیب در کتاب عمل الصالح قریب هفتاد مرض برای قلب که عبارت از روح انسانی است بیان کرده ایم چشم عقل کور میشود زبان عقل لال میشود گوش عقل کر میشود صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ و هکذا.

وَ الْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَهِ که شرحش بیان شد اگر این سه طائفه دست از کار شکنی خود برنداشتند.

لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ تو را بر آنها مسلط میکنیم آنها را از مدینه و اطراف تو خارج میکنیم

چنانچه میفرماید یا أَیُّهَا النَّبِیُّ جاهِدِ الْکَفَّارَ وَ الْمُنافِقِینَ وَ اغْلُظْ عَلَیْهِمْ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ (توبه آیه ۷۳).

ثُمَّ لا یُجاوِرُونَکَ فِیها همجوار تو نمیشوند در مدینه.

إِلَّا قَلِیلًا مؤمنین خالص و اینها بسیار کمند ولی اگر منتهی شدند و کارشکنی نکردند پرده روی کارهای آنها میگذاریم و عذاب آنها را در آن عالم به اشد عذاب فی الدرک الاسفل من النار مقرر میکنیم.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۱] .... ص : ۵۲۹

مَلْعُونِینَ أَیْنَما ثُقِفُوا أُخِذُوا وَ قُتِّلُوا تَقْتِیلًا (۶۱)

اینها ملعونین و مردودین از رحمت حق هستند هر کجا پیدا شدند گرفته میشوند و کشته میگردند به سختترین انحاء قتل.

مَلْعُونِینَ راجع به سه طائفه مذکورین در آیه قبل است که منافقین و کسانی که در قلوب آنها مرض است و مرجفین باشند اینها اگر دست از کار خود برنداشتند باید از میان مسلمین آنها را اخراج کرد و مورد لعن و طرد الهی هستند.

أَیْنَما ثُقِفُوا هر جا که دستگیر شدند و پیدا شدند.

أُخِذُوا باید آنها را دستگیر کرد و آنها را گرفت.

وَ قُتِّلُوا و آنها را به قتل رسانید.

تَقْتِیلًا به سختترین انحاء قتل زیرا ضرر اینها بر اسلام و مسلمین بیشتر است تا ضرر کفار و مشرکین چون اینها دشمن داخلی هستند و آنها خارجی.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۲] .... ص : ۵۲۹

سُنَّهَ اللَّهِ فِی الَّذِینَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّهِ اللَّهِ تَبْدِیلًا (۶۲)

طریقه و دستور الهی است در کسانی که قبلا بودند و هلاک شدند که نسبت به انبیاء و مؤمنین بآنها رفتار میکردند و هرگز نمییابی از برای سنه و طریقه الهی تغییر و تحویل و تبدیلی.

سُنَّهَ اللَّهِ از برای سنت اطلاقاتی است یکی مقابل فریضه، فریضه اوامر الهیست که در قرآن معین فرموده و سنه دستورات پیغمبر و ائمه علیهم السلام است و باین معنی گفتند

ادله شرعیه چهار است: کتاب- سنه- اجماع- عقل و یکی به معنی مستحبّ مقابل واجب و این معنی است که گفتند احکام تکلیفیه پنج است: واجب- سنه- مباح- مکروه- حرام مقابل احکام وضعیه مثل صحت و فساد جزئیه و کلیه و غیر اینها و یکی به معنی طریقه و مشی که در اینجا به این معنی است یعنی رفتار الهی و طریقه او مطابق حکمه و صلاح دین و دنیا.

فِی الَّذِینَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ در امم ماضیه و انبیاء سلف این بود که این نمره اشخاص که منافق بودند یا در قلوب آنها مرض بود یا مرجف بودند آنها را خداوند میگرفت به عذابهای مهلکه مثل قوم نوح و عاد و ثمود و قوم لوط و شعیب و موسی و غیر اینها و انبیاء و مؤمنین را نجات میداد.

وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّهِ اللَّهِ تَبْدِیلًا چون اشتباه و خطا در افعال الهی نیست و تمام موافق با حکمت و عین صلاح است لذا تغییر پذیر نیست بلی اگر مصلحت تغییر کند خداوند هم تغییر میدهد إِنَّ اللَّهَ لا یُغَیِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّی یُغَیِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ (رعد آیه ۱۱).

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۳] .... ص : ۵۳۰

یَسْئَلُکَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَهِ قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ اللَّهِ وَ ما یُدْرِیکَ لَعَلَّ السَّاعَهَ تَکُونُ قَرِیباً (۶۳)

سؤال میکنند از تو مردم از قیامت چه موقعی و زمانی بر پا میشود بفرما علم او نزد خداوند است و چه چیز تو را آگاه میکند شاید ساعت بوده باشد نزدیک.

بعضی امور است که باید برای انسان مخفی باشد و وقت آن را ندانند و احتمال دهد که نزدیک است یکی اجل است که نمیدانند چه موقعی میرسد حتی از یک ساعت بعد هم خبر ندارد: وَ لِکُلِّ أُمَّهٍ أَجَلٌ فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَهً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ (اعراف آیه ۳۴) یکی ظهور حضرت بقیه اللّه است یکی ما فی الارحام است من الذکور و الاناث یکی پیش آمدها است که چه بر او میآید از نعمه و بلا- یکی امر قیامت است چنانچه میفرماید قُلْ لَکُمْ مِیعادُ یَوْمٍ لا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ ساعَهً وَ لا تَسْتَقْدِمُونَ (سبأ آیه ۳۰) إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَهِ وَ یُنَزِّلُ الْغَیْثَ وَ یَعْلَمُ ما فِی الْأَرْحامِ وَ ما تَدْرِی نَفْسٌ ما ذا تَکْسِبُ غَداً وَ ما تَدْرِی نَفْسٌ بِأَیِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ

اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

(لقمان آیه ۳۴) بعلاوه فهمیدن قیامت چه نتیجه دارد انسان از همان حین موت اگر مؤمن باشد مشمول تفضلات الهی میشود و اگر کافر و اهل ضلالت باشد به عقوباتش میرسد لذا فرمود:

«من مات قامت قیامته».

يَسْئَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ مخصوصا این هایی که منکر قیامت هستند میآمدند که این وعده کی عملی میشود به انبیاء میگفتند مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ ما يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَ هُمْ يَخِصِّمُونَ (یس آیه ۴۸ و ۴۹).

قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ اللَّهِ وَ ما يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيباً هر چه آینده قریب است إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً وَ نَراهُ قَرِيباً (معارج آیه ۶ و ۷).

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۴] .... ص : ۵۳۱

إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكافِرِينَ وَ أَعَدَّ لَهُمْ سَعِيراً (۶۴)

محققا خداوند لعن فرموده کافرین را و مهیا فرموده از برای آنها آتش افروخته را.

لعن بعد از رحمت است و طرد از مقام است و سعیر شعله از آتش است آتش افروخته.

إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكافِرِينَ کفار را از رحمت خود دور کرده و از مقام قرب طرد فرموده و کافر منکر توحید یا نبوت یا معاد و بمعنی عام کفر بمعنی ستر است و کافر کسی است که حق برای او مستور باشد و باین معنی شامل تمام اهل ضلالت و منکرین ضروری دین و مذهب میشود.

وَ أَعَدَّ لَهُمْ سَعِيراً سعیر آتش افروخته را گویند آتش بسا خمود میشود و بسا شعله میزند و افروخته میگردد و آتش جهنم خمودی ندارد و همیشه افروخته و شعله ور است به اندازه ای که زفیر و نعره دارد که زید خدمت حضرت رسالت عرض کرد که صدای زفیر جهنم را میشنوم و کلمه اعد فعل ماضی دلالت دارد که الان هم بلکه از زمان خلقت جهنم شعله ور بوده و مهیا شده برای کفار.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۵] .... ص : ۵۳۱

خالِدِينَ فِيها أَبَداً لا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً (۶۵)

مخلد هستند کفار در آن سعیر همیشه و نمییابند صاحب اختیاری و نه ناصر و معینی که آنها را نجات دهد.

مسئله: خلود از ضروریات دین اسلام است و منکر آن کافر است.

خالِدِينَ فِيها أَبَداً کلمه ابدا تأکید در خلود است و الا لفظ خلود کافی است بر دلاله بر دوام و بقاء که دیگر خلاصی ندارند و تعجب است از مثل شیخ احمد رئیس شیخیه که گفت پس از مدت کمی بدن اهل جهنم آتشی میشود و دیگر از آتش اذیت نمی بینند بلکه اگر بیرون آیند اذیت آنها است و هم چنین از کسانی که گفتند گشنیز علف جهنم است و پس از مدتی در جهنم روئیده میشود و این اشاره به این است که آثار رحمت بر آنها ظاهر میشود.

لا یَجِدُونَ وَلِیًّا این رؤسا و اکابر کفار که متابعت آنها را کردند آنها هم به اشد عذاب گرفتارند.

وَ لا نَصِیراً نه خداوند آنها را نصرت میفرماید و نه انبیاء و ائمه و سایر شفعاء شفاعت میکنند.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۶] .... ص : ۵۳۲

یَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِی النَّارِ یَقُولُونَ یا لَیْتَنا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولا (۶۶)

روزی که برگشته میشود صورتهای آنها در آتش میگویند ای کاش ما اطاعت کرده بودیم خداوند را و اطاعت کرده بودیم رسول را.

یَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِی النَّارِ گفتند یوم متعلق است به جمله «وَ أَعَدَّ لَهُمْ» لکن خلاف ظاهر است زیرا اگر چنین بود به لفظ مضارع بیان میشد که در قیامت برای آنها تهیه میشود نه آنکه تهیه شده است بلکه متعلق به جمله قبل است که میفرماید لا یَجِدُونَ وَلِیًّا وَ لا نَصِیراً و معنای تقلب تغییر صورت است که سیاه میشود یَوْمَ تَبْیَضُّ وُجُوهٌ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ آل عمران آیه ۱۰۶ و تشویه میشود وَ إِنْ یَسْتَغِیثُوا یُغاثُوا بِماءٍ کَالْمُهْلِ یَشْوِی الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرابُ (کهف آیه ۲۹) و رو برمیگردانند از شدت حرارت.

یَقُولُونَ یا لَیْتَنا آرزو میکنند که ای کاش، أَطَعْنَا اللَّهَ در اوامر او کوتاهی نکرده بودیم و ایمان آورده بودیم و بدستورات او عمل کرده بودیم لکن هیهات قلب که سیاه شد دیگر قابلیت هدایت ندارد مثل چشم که کور شود قابل بصیرت نیست و زبان که لال شود قابل تکلم نیست و لذا تمنی میکنند که برگردند بدنیا

و ایمان آورند و اطاعت کنند خدا میفرماید وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (انعام آیه ۲۸).

وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَا اطاعت رسول در اموری که بیان فرموده. در تفسیر علی بن ابراهیم است

«يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ کنایه عن الذین غصبوا آل محمد حقهم و يَقُولُونَ يا لَيْتَنا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَا» یعنی فی امیر المؤمنین (ع)»

لکن این بیان مصداق است تمام اهل عذاب در این عذابها مشترکند و لو شدت و ضعف داشته باشد.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۶۷ تا ۶۸] .... ص : ۵۳۳

وَ قالُوا رَبَّنا إِنَّا أَطَعْنا سادَتَنا وَ كُبَراءَنا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلا (۶۷) رَبَّنا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذابِ وَ الْعَنْهُمْ لَعْناً كَبِيراً (۶۸)

و گفتند پروردگار ما بدرستی که ما اطاعت کردیم رؤساء خود را و بزرگان خود را پس آنها ما را گمراه کردند از راه حق و طریق مستقیم. پروردگار ما بآنها بده دو برابر عذاب و دور از رحمت خود و مورد لعن خود قرار ده لعن بسیار بزرگی.

اقول: دعایی که میتوان گفت که از اهل جهنم و عذاب مستجاب میشود همین دعاء است که بزرگان و پیشوایان آنها و رؤساء آنها دو نحوه عذاب دارند یکی برای ضلالت خود و یکی برای اضلال دیگران بلکه هر چه اتباع آنها زیادتر باشند عذاب اینها زیادتر میگردد زیرا عذاب اضلال هر یک یک آنها را دارند «و این رشته سر دراز دارد» تا زمان ظهور حضرت بقیه اللّه پس مثل نمرود و شداد و فرعون و اولی و دومی و و و چه اندازه عذاب دارند جز خداوند متعال کسی نمیتواند درک کند و تصور کند.

وَ قالُوا رَبَّنا إِنَّا أَطَعْنا سادَتَنا وَ كُبَراءَنا کأنه این کلام عذر خواهیست که ما تقصیر نداریم اینها ما را به ضلالت انداختند لکن این عذر پذیرفته نیست زیرا آنچه پیغمبران و هادیان دین و علماء برای شما حجت را تمام کردند گفتید إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلى أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ (زخرف آیه ۲۳) یا گفتید عَلى آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ (زخرف آیه ۲۲) بلکه بشتاب رفتید بطرف آنها چنانچه میفرماید إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آباءَهُمْ ضالِّينَ فَهُمْ عَلى آثارِهِمْ يُهْرَعُونَ (صافات آیه ۶۹ و ۷۰).

فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا درست است آنها شما را اضلال کردند اما شما هم از آنها پذیرفتید و اطاعت کردید آنها را و گوش به فرمایشات پیشوایان دین ندادید بلکه شما هم در عذاب آنها شرکت کردید اگر دور آنها را نگرفته بودید آنها هم نمیتوانستند این اندازه فساد و ظلم کنند اگر دور خلفاء بنی امیه و بنی العباس را نگرفته بودید کجا میتوانستند این اندازه ظلم به اهل بیت رسول اللّه کنند اگر اطاعت رؤساء کفر را نکرده بودند کجا میتوانستند به انبیاء این اندازه اذیت و جسارت کنند شما و آنها دست بهم دادید و کردید آنچه کردید.

رَبَّنا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذابِ خداوند جواب شما را میدهد قالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَ لكِنْ لا تَعْلَمُونَ (اعراف آیه ۳۸) شما کمک بآنها دادید و سبب شدید در واقع فاعل بالتسبیب بودید و آنها سبب شدند که شما کردید آنچه کردید.

فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذابِ مُشْتَرِكُونَ (صافات آیه ۳۳) وَ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذابِ مُشْتَرِكُونَ (زخرف آیه ۳۹).

وَ الْعَنْهُمْ لَعْناً كَبِيراً تمام شما مورد لعن کبیر هستید لعن خدا و ملائکه و انبیاء و اولیاء و مؤمنین إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ماتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَ الْمَلائِكَهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ (بقره آیه ۱۶۱).

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۶۹] .... ص : ۵۳۴

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قالُوا وَ كانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهاً (۶۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید نبوده باشید مثل کسانی که اذیت کردند بموسی پس خداوند تبرئه نمود موسی را از آنچه گفتند و بود موسی در نزد خداوند وجیه و آبرومند و محترم.

مفسرین اختلاف کردند که اذیت بموسی چه بوده بعضی گفتند که او را ساحر و کذاب و مجنون میگفتند بعضی گفتند که قارون دو کیسه اشرفی بفاحشه داد که بیاید میان بنی اسرائیل و نسبت زنا بموسی دهد و فاحشه از خدا ترسید و آمد و قارون را مفتضح نمود که بمن دو کیسه سر به مهر داده که من همچه نسبتی به موسی دهم بعضی گفتند که نسبت دادند که موسی است و غیر اینها و

تمام اینها بی مغز و بی مدرک است و آنچه بنظر میآید که اذیت بموسی از بنی اسرائیل بوده که ایمان بموسی آورده بودند و آن توقعات بیجا بود گاهی میگفتند اجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَةٌ گاهی میگفتند لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَةً گاهی گوساله پرست شدند به اغوای سامری گاهی گفتند موسی هارون را کشته و تنها برگشته و در اینجا خطاب به مؤمنین میفرماید.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا و البته مؤمنین این نوع نسبتها را به حضرت رسالت نداده اند بلکه مراد توقعات بیجا که موجب رنجش حضرت شود داشتند. اینها لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ آذَوْا مُوسی توقعات بیجا بخصوص در نصب خلافت از آن حضرت نداشته باشید حضرتش آنچه دستور الهیست رفتار میکند.

فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قالُوا این جمله هم دلیل است بر اینکه اذیت بموسی قولی بوده که همان توقعات بیجا باشد.

وَ کانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِیهاً خلاف دستور الهی رفتار نکرده و شاهد دیگر آیه بعد است که میفرماید:

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷۰] .... ص : ۵۳۵

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلاً سَدِیداً (۷۰)

ای کسانی که ایمان آورده اید بپرهیزید از مخالفت خدا و بگوئید قول محکم با مغز.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ تقوی از ترک واجبات و فعل محرمات و مراتب تقوی را مکرر بیان کرده ایم، تقوی از عقائد فاسده و مذاهب باطله، تقوی از ترک فرائض مثل نماز، زکاه، حج، جهاد صوم، امر بمعروف نهی از منکر، تقوی از معاصی کبار، که در قرآن و اخبار معتبره وعده آتش و عذاب داده شده یا اکبر از بعضی کبائر شمرده شده یا در نظر متشرعه بزرگ دانسته شده یا اصرار بر صغائر نموده، و تقوی از اخلاق رذیله و صفات خبیثه و ملکات قبیحه، و تقوی از کلیه معاصی و تقوی از مباحات زائد بر مقدار ضرورت و لزوم تقوی از توجه بغیر خدا در امور.

وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِیداً کلمات حکمت آمیز، سؤال از وظائف و تکالیف مواعظ نصایح اصلاح ذات البین امر بمعروف نهی از منکر تلاوت قرآن ذکر ادعیه وارده بالجمله کلمات خدا پسند.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷۱] .... ص : ۵۳۶

يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمالَكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ فازَ فَوْزاً عَظِيماً (۷۱)

اگر متقی شدید و قول سدید گفتید خداوند اصلاح میفرماید اعمال و عبادات شما را و میآمرزد گناهان شما را و کسی که اطاعت کند خدا و رسول او را پس به تحقیق رستگار و فائز شده است فوز عظیمی را.

يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمالَكُمْ جزء جمله اتقوا اللَّه و قولوا است که در صورت تقوی و قول سدید خداوند اعمال و عبادات شما را صالح میگرداند.

وَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ صغائری که از شما صادر شده و سیئات شما را به نص قرآن إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ (نساء آیه ۳۱).

وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ فازَ فَوْزاً عَظِيماً.

نکته ملیحه: در بسیاری از آیات سعادت و رستگاری را منوط به ایمان و عمل صالح مقرر نموده و از این آیه شریفه استفاده میشود که تقوی و عمل صالح مقرون بیکدیگر هستند که اگر تقوی باشد اعمال هم صالحه میگردد و الا فلا.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷۲] .... ص : ۵۳۶

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمانَةَ عَلَى السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَها وَ أَشْفَقْنَ مِنْها وَ حَمَلَهَا الْإِنْسانُ إِنَّهُ كانَ ظَلُوماً جَهُولاً (۷۲)

بدرستی که ما عرضه داشتیم امانت خود را بر آسمانها و زمین و کوه ها پس ابا کردند اینکه تحمل کنند و ترسیدند که مبادا خیانت در امانت شود و گرفتار عذاب الهی شوند و قبول کرد انسان و حمل نمود بدرستی که انسان بخود ظلم کرده و جهالت ورزیده.

این آیه شریفه از مشکلات آیات است اخبار بسیاری داریم تفسیر شده به ولایت امانت الهیه را بعض مفسرین گفتند اوامر و نواهی الهیه است بعضی گفتند احکام و فرائض الهیه است بعضی گفتند عقل است بعضی گفتند وفاء بعهد است که در آیه شریفه میفرماید أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ (یس آیه ۶۰) بعضی گفتند راجع به آیه شریفه أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلى (اعراف آیه ۱۷۲) است و در جمله:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمانَةَ عَلَى السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبالِ مراد اهل سماوات و ارض و جبال است زیرا نفس سماوات و ارض و جبال شعور و ادراک ندارند و آنچه بنظر میرسد و میتوان حمل اخبار را بر آن کرد مراد از امانت وجود مقدس انبیاء و ائمه اطهار هستند اینها امانت الهیه هستند و خلفاء او که باید اطاعت آنها را بکنند و آنها را حفظ کنند و اذیت بآنها نکنند و آنها را محترم بدارند و مراد از عرض ولایت هم همین است و الا نفس ولایه عرضه داشته شد بر آسمانها مزین شده به ستاره ها بزمین پس زمین قبول کرد مزین شد به حبوب و فواکه و ریاحین و هکذا بر آبها اشجار کوه ها طیور انعام و جمیع مخلوقات چنانچه صریح اخبار است.

و اینکه گفتند اینها شعور و ادراک ندارند خلاف صریح آیات است چنانچه مکرر بیان شده که اینها شعور و ادراک و تسبیح و تحمید و ذکر و عبادت و سجده و معرفت دارند و اخبار هم فوق حد احصاء است پس مراد اهل ولایت انبیاء و ائمه و اولیاء حق هستند و اینکه آسمانها و زمین و جبال:

فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَها وَ أَشْفَقْنَ مِنْها برای اینست که از عهده آنها خارج است زیرا اینها در روی زمین با سایر افراد بشر محشورند و بشر هم قوای شهوت و غضب و وهم او زیاد است بسا جسارتی بآنها شود و اینها مسئول شوند ولی انسان قبول کرد و عهده دار شد.

وَ حَمَلَهَا الْإِنْسانُ که معنای خلیفه است و حفظ خلیفه اللَّه حتم و لازم است.

إِنَّهُ كانَ ظَلُوماً جَهُولًا چه اندازه ظلم به انبیاء و ائمه کردند و چه اندازه جهالت ورزیدند و خود را مقدم بر آنها دانستند.

و اینکه بعضی گفتند مراد عقل است اینهم درست نیست زیرا ذوی العقول منحصر به انسان نیست، باری هذا ما عندنا، و اللَّه العالم بمراد.

[سوره الأحزاب (۳۳): آیه ۷۳] .... ص : ۵۳۷

لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُشْرِكاتِ وَ يَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۷۳)

تا اینکه عذاب کند خدا منافقین و منافقات و مشرکین و مشرکات را و بپذیرد توبه مؤمنین و مؤمنات را و هست خداوند آمرزنده مهربان. اما عذاب منافقین و مشرکین برای اذیت و خیانت

به امانت الهی است و اما قبولی توبه و مغفرت و رحمه بمؤمنین برای حفظ امانت او است. تمام شد سوره مبارکه احزاب و یتلوه انشاء اللَّه تعالی سوره السّبأ و سایر سور القرآنیّه الی سوره النّاس بحوله و قوّته و تأییده و توفیقه و الحمد للَّه و الصّلاه و السّلام علی رسول اللَّه و آله آل اللَّه و علی انبیائه و اولیائه و اللّعن علی اعدائه و اعدائهم الی یوم لقاء اللَّه و انا العبد الحقیر الذّلیل الفقیر المذنب العاصی سیّد عبد الحسین طیّب.

ص: ۵۳۸

سوره سبأ ۵۴ آیه- مکی .... ص : ۵۳۹

اشاره

بسم اللّه الرحمن الرحیم و الحمد لربّ العالمین، و الصّلاه لخاتم النّبیین و آله الطّاهرین و اللّعن علی اعدائهم من الاولین و الاخرین.

اما فضلها:

ابن بابویه باسناده عن ابن اذینه عن الصادق علیه السلام قال من قرء الحمدین جمیعا سبأ و فاطر فی لیله لم یزل لیلته فی حفظ اللّه تعالی و کلائه فان قرأهما فی نهاره لم یصبه فی نهاره مکروه و اعطی من خیر الدنیا و خیر الاخره ما لم یخطر علی قلبه و لم یبلغ منتهاه.

و اخباری از ابی بن کعب در خواص القرآن ذکر کرده اند لکن چون سند ندارد و بعید به نظر می آید صرف نظر شد.

اعوذ باللّه من الشّیطان الرّجیم-

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱] .... ص : ۵۳۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ لَهُ الْحَمْدُ فِی الْآخِرَهِ وَ هُوَ الْحَکِیمُ الْخَبِیرُ (۱)

جنس حمد مختص است به خداوند متعال از برای او است آنچه در آسمان ها و آن چه در زمین است و اختصاص به او دارد حمد در آخرت عالم قیامت و او است حکیم و خبیر.

الْحَمْدُ لِلَّهِ مکرر در معنای حمد و فرق بین او و مدح و شکر بیان شده احتیاج به تکرار زیاد نداریم فقط در تفسیر ناچار می گوئیم گفتند «الحمد هو الثناء علی الجمیل الاختیاری» و چون

افعال الهی تمام اختیاری است و تمامش جمیل است فعل قبیح و لغو و ظلم از او محال است صادر شود و لو بنده هر که باشد و هر چه باشد نمی تواند پی به جمیع افعال الهی و حکم و مصالح آنها ببرد لذا نمی تواند آن چه سزاوار است حمد و ثنا گوید: «لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک».

لذا در حمد باید بگوید: «الحمد للّه کما هو اهله و مستحقه».

الَّذِی لَهُ ما فِی السَّماواتِ در عالم بالا عالم جبروت و لاهوت عالم انوار و اشباه و ارواح و ملائکه و عالم اجسام از عرش اعظم و طبقات سماوات و آنچه در آنها خلق فرموده که لا یعلمها الا اللّه.

وَ ما فِی الْأَرْضِ از عناصر اربعه: نار، هوا، آب و خاک، و آن چه در آنها هست از جمادات و معادن و نباتات و حیوانات و جن و انس و آن چه در آنها است تمام اختصاص به ذات مقدس او دارد خالق و رازق و حافظ و نگهبان آنها او است و بس. «اگر نازی کند از هم فرو ریزند قالبها». هم علت موجده، هم مبقیه، هم منفیه او است و بس.

وَ لَهُ الْحَمْدُ فِی الْآخِرَهِ تمام آن چه ذکر شد عالم دنیا است و نسبت به عالم آخرت اگر بگوئیم نسبت قطره است به دریا غلط گفته ایم زیرا دریا هم محدود است و عالم آخرت نامحدود.

وَ هُوَ الْحَکِیمُ الْخَبِیرُ اما حکیم: عالم به جمع حکم و مصالح و کارهای او تمام موافق حکمت و مصلحت است و عین صلاح. و اما خبیر: عالم به جمیع جزئیات و ذرات عالم ظواهر و بواطن آنها است.

تنبیه: این تعبیرات که در آیات و اخبار و السنه است که خداوند عالم بکل شی ء است، قادر علی کل شی ء و امثال این ها از ضیق عبارت است زیرا کل شی ء محدود است و علم و قدرت حق نامحدود است.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲] .... ص : ۵۴۰

یَعْلَمُ ما یَلِجُ فِی الْأَرْضِ وَ ما یَخْرُجُ مِنْها وَ ما یَنْزِلُ مِنَ السَّماءِ وَ ما یَعْرُجُ فِیها وَ هُوَ الرَّحِیمُ الْغَفُورُ (۲)

می داند آن چه داخل زمین میشود و آنچه از زمین خارج می شود و آن چه از آسمان نازل می شود و آن چه به آسمان بالا می رود و او است رحیم به بندگان و آمرزنده گناهان.

ص: ۵۴۰

يَعْلَمُ ما يَلِجُ فِي الْأَرْضِ چيزهايى كه در داخل زمين فرو مى رود: آب باران، گنج هايى كه در زير زمين پنهان مى كنند، امواتى كه دفن مى كنند، دانه هايى كه كشت مى كنند، حيواناتى كه در زير زمين زندگانى دارند، هوايى كه داخل خلل و فرج زمين مى شود و غير اين ها.

وَ ما يَخْرُجُ مِنْها زرع و نباتات و جواهرات و معادنى كه استخراج مى كنند و نفط و حيواناتى كه از زير زمين بيرون مى آيند و مرده ها كه از قبرها خارج مى شوند و غير اين ها حتى آب هاى چشمه ها و چاه ها.

وَ ما يَنْزِلُ مِنَ السَّماءِ ملائكه و ارزاق و باران و غير اينها.

وَ ما يَعْرُجُ فِيها اعمال عباد، صعود ملائكه، ارواح مؤمنين و امثال اينها، تمام به تقديرات او است، موافق حكمت و مصلحت عين صلاح و بجا و بموقع است.

وَ هُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ مكرر بيان شده.

[سوره سبإ (۳۴): آيه ۳] .... ص : ۵۴۱

وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لا- تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلى وَ رَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عالِمِ الْغَيْبِ لا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقالُ ذَرَّةٍ فِي السَّماواتِ وَ لا فِي الْأَرْضِ وَ لا أَصْغَرُ مِنْ ذلِكَ وَ لا أَكْبَرُ إِلاَّ فِي كِتابٍ مُبِينٍ (۳)

و گفتند كسانى كه كافر شدند كه نمى آيد ما را «ساعه» قيامت بگو: بلى مى آيد، قسم به پروردگار من، هر آينه مى آورد شما را خداوندى كه عالم به غيب است و بيرون نيست از علم او به قدر سنگينى ذره اى در آسمان ها و نه در زمين و نيست كوچك تر از اين ذره و نه بزرگتر مگر در كتاب آشكارا ظاهر هويدا.

وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لا تَأْتِينَا السَّاعَةُ مراد كفارى كه منكر بعث و قيامت هستند چنانچه در بسيارى از آيات اشاره دارد.

قُلْ بَلى وَ رَبِّي گفتيم فرق است بين نعم و بلى، نعم تصديق ما قال است، و بلى نفى ما قال، و ربى و او قسم است، مامور شد پيغمبر كه براى اين كفار قسم ياد كن، آن هم قسم به پروردگار خود كه ساعه و قيامت البته و صد البته مى آيد.

لَتَأْتِيَنَّكُمْ عالِمِ الْغَيْبِ كأنه جاى سؤال بود كه بگويند كى قدرت دارد خاك پوسيده

را زنده کند چنانچه گفتند: مَنْ يُحْيِ الْعِظامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ (یس آیه ۷۸) جواب آنها را بگو هر آینه می آورد قیامت را آن که عالم به غیب هست، تمام شما را زنده می کند و به تمام اعمال شما رسیدگی می کند.

لا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقالُ ذَرَّةٍ فِي السَّماواتِ وَ لا فِي الْأَرْضِ نظیر این جمله در سوره یونس آیه ۶۱ فرموده: وَ ما يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ و ما در مجلد ششم صفحه ۴۱۴ بیان کردیم مراجعه فرمائید.

وَ لا أَصْغَرُ مِنْ ذلِكَ وَ لا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتابٍ مُبِينٍ بعضی گفتند مراد لوح محفوظ است و حدیثی هم از حضرت صادق (ع) است که فرمود: اول چیزی که خداوند خلق فرمود قلم بود و امر شد که بنویس در لوح آن چه واقع می شود تا قیامت. بعضی گفتند مراد نامه عمل است که فرو نمی گذارد، خردلی از اعمال چنان چه می گویند یا وَيْلَتَنا ما لِهذَا الْكِتابِ لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً (کهف آیه ۴۹). و می توان گفت در یک جا و دو جا نیست حتی صورت اعمال در عرش نقش می بندد.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴] .... ص : ۵۴۲

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (۴)

علت بعث و ثبت در کتاب مبین این است که جزا بدهد خداوند متعال کسانی را که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند این ها از برای آنها آمرزش گناهان آنها است و روزی شریف و کریمی.

لِيَجْزِيَ لام تعلیل است اشاره به اینکه بعث قیامت و ثبت در کتاب مبین کار لغو بی فائده بی حکمت نیست، بلکه برای این است که هر کس را به جزای عمل خود برساند نیک و بد و اگر این بعث و جزاء نبود هر آینه ارسال رسل و انزال کتب و جعل تکلیف و بیان احکام بکلی، لغو و بی فائده می شد بلکه موجب ظلم می شد که فرقی بین ظالم و مظلوم و مؤمن و کافر و مطیع و عاصی نباشد.

الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جزای نیک به آنها عنایت فرماید و آن جزای نیک

دو چیز است، یکی:

أُولئِکَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ خداوند گناهانی که قبل از ایمان مرتکب شده بودند که

«الاسلام یجب ما قبله»

و گناهانی که پس از ایمان مرتکب شده اند می آمرزد و گذشت می کند به واسطه اعمال صالحه آنها به دلیل إِنَّ الْحَسَناتِ یُذْهِبْنَ السَّیِّئاتِ (هود آیه ۱۱۴). دیگر:

وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ بدون زحمت و بدون کدورت با کمال احترام و عزت آن هم ابد الاباد و چیزهایی که خطور به قلب آنها نکرده

«فیها ما تشتهیه الانفس و تلذ الاعین و ما خطر علی قلب بشر».

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۵] .... ص: ۵۴۳

وَ الَّذِینَ سَعَوْا فِی آیاتِنا مُعاجِزِینَ أُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِیمٌ (۵)

نظیر این آیه در سوره مبارکه حج آیه ۵۰ می فرماید: فَالَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ، لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ وَ الَّذِینَ سَعَوْا فِی آیاتِنا مُعاجِزِینَ أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَحِیمِ.

و کسانی که سعایت می کنند در آیات ما که غلبه پیدا کنند بر انبیاء و آیات ما و آنها را عاجز کنند و از بین ببرند این ها را برای آنها عذاب از رجز، کثافت و نجاست و پستی عذاب یعنی عذاب کثیفی و نجسی و پستی بآن ها داده می شود که موجب الم و درد آنها می شود.

وَ الَّذِینَ سَعَوْا فِی آیاتِنا عطف به الذین آمنوا است مدخول لیجزی است که علت بعث و ثبت در کتاب مبین این است که جزا دهد کسانی را که سعایت می کنند یعنی سعی و کوشش می کنند در این که آیات ما را از بین ببرند، انبیاء را کذاب و ساحر و مجنون و مفتری بدانند، آیات ما را تکذیب کنند، توحید را منکر شوند، اعمال زشت خود را نیکو و حسن شمارند.

مُعاجِزِینَ بخیال خود و عملیات خود و گمان خود این که می توانند انبیاء را عاجز کنند و آیات را از بین ببرند و نور خدا را خاموش کنند ولی هیهات یُرِیدُونَ لِیُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ (صف آیه ۸).

أُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ لام اختصاص است یعنی این ها استحقاق این عذاب را دارند، نه این که این عذاب مختص به این ها است تمام اهل نار این عذاب را دارند.

مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ رجز پليدى است و بدى است يعنى عذاب سويى به آنها مى شود كه بسيار، دردناك است.

[سوره سبإ (۳۴): آيه ۶] .... ص : ۵۴۴

وَ يَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِى أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَ يَهْدِى إِلى صِراطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (۶)

و مى بينند و معتقد هستند كسانى كه به آنها علم عنايت شده كه اين قرآنى كه نازل شده به سوى تو از پروردگار تو او حق است و هدايت مى كند به سوى صراط خداوند عزيز غالب قاهر حميد در جميع كمالات ذاتا و صفه و فعلا.

وَ يَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ رؤيت به چشم دل و قلب است كه يقين و اعتقاد دارند كسانى كه به آنها علم افاضه شده، بعضى گفتند: مراد موحدين هستند اصحاب رسول اللّه، بعضى گفتند مراد مؤمنين اهل كتاب هستند. بعضى گفتند: مراد تمام مؤمنين هستند.

در تفسير على بن ابراهيم است. مراد امير المؤمنين است.

اقول: مسلما تمام مؤمنين يا تمام اصحاب نبى يا خصوص مؤمنين اهل كتاب نيست و هم چنين خصوص امير المؤمنين نيست و لو اين كه او مصداق اتم است و نيز مراد از

«الذى انزل اليك من ربك»

خصوص قرآن نيست و لو اين كه قرآن مصداق اتم ما انزل است. اما تمام اصحاب نيستند زيرا ميانه آنها منافقين و كسانى كه فى قلوبهم المرض و ضعيف الايمان بسيار بود بلكه نص قرآن بر خلاف آن دلالت دارد چنان چه مى فرمايد: وَ قالَ الرَّسُولُ يا رَبِّ إِنَّ قَوْمِى اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً (فرقان آيه ۳۰). و اما تمام مؤمنين به واسطه اين كه چه اندازه از احكام اسلامى و دستورات قرآنى دور افتادند و چه بدعت ها گذاردند و چه اندازه دستورات آيات را زير پا گذاردند و به طريق اولى مؤمنين اهل كتاب هم نيستند. و اما خصوص امير المؤمنين چون آيه به نحو جمع فرموده بلكه مراد ائمه طاهرين كه خداوند به آنها علم افاضه فرموده كه از ظاهر و باطن و بطون قرآن تا هفتاد بطن و عالم به ظواهر و محكمات و متشابهات قرآن هستند آنها هستند و شاهد بر اين دعوى يكى حديث ثقلين است كه از متواترات بين الفريقين

است و یکی حدیث شریف

«لا یعرف القرآن الا من خوطب به»

و عالم به جمیع احکام الهی هستند و اخبار بسیاری داریم در این باب که در موارد متفرقه بیان شده و در این جا بسط بسیطی لازم است در باب این که دیگران چه اندازه جاهل بودند و با قرآن و ما انزل علی رسول اللّه چه کردند و چه می کنند و در مراتب علم این خانواده که از وضع تفسیر خارج است.

الَّذِی أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ هُوَ الْحَقَّ تمام موافق حکمت و مصلحت و موجب سعادت بشر در دنیا و آخرت است.

وَ یَهْدِی إِلی صِرٰاطِ الْعَزِیزِ الْحَمِیدِ که صراط مستقیم است یعنی صراطی که خداوند عزیز حمید معین فرموده و دستور داده که او عزیز است قاهر و غالب با عزت و شوکت و کبریایی و عظمت و حمید است ذاتا و صفه و افعالا.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۷] .... ص : ۵۴۵

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا هَلْ نَدُلُّکُمْ عَلی رَجُلٍ یُنَبِّئُکُمْ إِذا مُزِّقْتُمْ کُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّکُمْ لَفِی خَلْقٍ جَدِیدٍ (۷)

و گفتند کسانی که کافر هستند آیا دلالت کنیم شما را به مردی که خبر می دهد به شما که موقعی که شما اعضاء بدن شما از هم پاشیده شد به تمام پاشیدگی که جز خاکی بیش نیستید به درستی که شما هر آینه جدیدا خلق می شوید.

کفار و بسیاری از مسلمین در موضوع معاد طوائفی هستند. یک دسته منکر اصل معاد هستند مثل طبیعی دهری، یک دسته معاد روحانی می گویند. یک دسته قالب مثالی می گویند. یک دسته بدن حور قلیایی می گویند. و بالجمله معاد جسمانی را که با همین بدن عنصری زنده، می شوند منکر هستند و تمام مشمول این جمله هستند که:

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا هَلْ نَدُلُّکُمْ عَلی رَجُلٍ که پیغمبر اکرم باشد.

یُنَبِّئُکُمْ إِذا مُزِّقْتُمْ کُلَّ مُمَزَّقٍ کأنه می گویند که این رجل دروغ به این بزرگی می گوید که چون خاک و پوسیده شدید، إِنَّکُمْ لَفِی خَلْقٍ جَدِیدٍ نمی دانم این ها خلقت انسان را از خاک محال عقلی می دانند یا محال عادی یا قدرت الهی را منکر می شوند؟ در همین دنیا چه قدر حیوانات از خاک

زنـده می شونـد، چه اندازه از نطفه چه اندازه از تخم و هسـته و دانه بلکه از نیستی به هستی آمدند قُلْ یُحْیِیهَا الَّذِی أَنْشَأَها أَوَّلَ مَرَّهٍ (یس آیه ۷۹).

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۸] .... ص : ۵۴۶

أَفْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً أَمْ بِهِ جِنَّهٌ بَلِ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ فِی الْعَذابِ وَ الضَّلالِ الْبَعِیدِ (۸)

آیا این رجل افتری می زنـد به خداونـد متعال یا آن که دیوانگی به او عارض شـده بلکه کسانی که ایمان به آخرت ندارند در عذاب و در گمراهی بسیار دوری هستند.

بسیار تعجب است که این هایی که منکر معاد شدند از کفار طبیعی مذهب نبودند زیرا خدا را معترف بودند که گفتند: «أَفْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً» همزه اسـتفهام است أ افتری بوده و چون افتری باب افتعال است و همزه وصل است ساقط شده و این ها معترف بودنـد به وجود اللَّه که گفتنـد: «أَفْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً». و در مفهوم افترا بر کـذب دلالت دارد یعنی دروغ به خـدا بسـته و لفظ کذبا تأکید در کذب است.

أَمْ بِهِ جِنَّهٌ زیرا آدم عاقل زیر بار این که عالم دیگری است و بشـر دو مرتبه زنـده می شود و پاداش اعمال خود را می بینـد نمی رود خداوند می فرماید:

بَلِ الَّذِینَ بل دلالت دارد بر نفی ما سبق نه افتراء علی اللَّه است و نه به جنه است بلکه کسانی که:

لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ این ها، فِی الْعَذابِ در عذاب جهنم هستند.

وَ الضَّلالِ الْبَعِیدِ گمراهی دوری دارند که از قابلیت هدایت افتاده اند.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۹] .... ص : ۵۴۶

أَ فَلَمْ یَرَوْا إِلی مـا بَیْنَ أَیْـدِیهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نُسْـقِطْ عَلَیْهِمْ کِسَـفاً مِنَ السَّماءِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَهً لِکُلِّ عَبْدٍ مُنِیبٍ (۹)

آیـا پس نمی بیننـد مقابـل و جلـو روی خـود و عقب سـر خود از آسـمان و زمین اگر بخواهیم آنهـا را در زمین فرو بریم یـا از آسمان قسمتی بر آنها بفرستیم آنها

را هلاک کنیم به درستی که در این قدرت نمایی هر آینه آیت بزرگی است برای هر بنده که توبه و انابه کند در پیشگاه احدیت.

أَ فَلَمْ یَرَوْا إِلی ما بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ از باب مثال است و الا از طرف یمین و یسار و فوق و تحت جمیع جهات سته.

مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ که به تمام جهات احاطه کرده بر آنها که قدرت بر خروج از آن ها ندارند خداوند قادر متعال در این خلقت آسمان ها و زمین قدرت ندارد مرده ها را زنده کند و منبعث و محشور فرماید؟

إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ چه بسیار دیده و شنیده می شد که زلزله واقع شده و، یک قسمتی زیر خاک رفتند و هلاک شدند چنانچه قارون با تمام اموالش فرو رفتند.

أَوْ نُسْقِطْ عَلَیْهِمْ کِسَفاً مِنَ السَّماءِ چه بسیار برق یک قسمتی را سوزانیده که تعبیر به صاعقه می کنیم چنانچه بر قوم صالح و شعیب نازل شده.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً این ها دلیل است اما:

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ

فقط بر بندگان مؤمن خائف ذلیل و تائب تنبیه است.

لِکُلِّ عَبْدٍ مُنِیبٍ انابه، توبه و رجوع و تضرع و التجاء بحق است از روی خوف.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۰] .... ص : ۵۴۷

وَ لَقَدْ آتَیْنا داوُدَ مِنَّا فَضْلًا یا جِبالُ أَوِّبِی مَعَهُ وَ الطَّیْرَ وَ أَلَنَّا لَهُ الْحَدِیدَ (۱۰)

و هر آینه به تحقیق ما دادیم داود را از جانب خود فضلی ای کوه ها متابعت کنید و همراهی کنید با داود و پرنده ها و رام کردیم از برای داود آهن را ...

حضرت داود خداوند به او نبوت و سلطنت و علم افاضه فرمود که در قضیه جنگ طالوت حضرت داود جالوت را کشت که می فرماید: وَ قَتَلَ داوُدُ جالُوتَ وَ آتاهُ اللَّهُ الْمُلْکَ وَ الْحِکْمَةَ وَ عَلَّمَهُ مِمَّا یَشاءُ (بقره آیه ۲۵۱). و خداوند زبور را بر او فرستاد چنانچه می فرماید:

وَ آتَیْنا داوُدَ زَبُوراً (نساء آیه ۱۶۳، اسری آیه ۵۷). گفتند زبور داود مشتمل بر صد و پنجاه

سوره بود و نبود در او حکمی از احکام چون بر شریعت موسی بودند تا زمان عیسی (ع) و مشتمل بود بر حکم و مصالح و مواعظ و تحمید و تمجید و ثناء. و در قرآن خبر می دهد که در زبور بشارت به وجود پیغمبر اسلام و ظهور حضرت بقیه اللّه و رجعت ائمه اطهار نوشته شده که می فرماید:

وَ لَقَدْ کَتَبْنا فِی الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّکْرِ أَنَّ الْأَرْضَ یَرِثُها عِبادِیَ الصَّالِحُونَ. ذکر قرآن مجید است و عباد اللّه الصالحین ائمه طاهرین، لذا میفرماید:

وَ لَقَدْ آتَیْنا داوُدَ مِنَّا فَضْلًا که نبوت و سلطنت و علم و زبور است.

یا جِبالُ أَوِّبِی مَعَهُ موقعی که داود تسبیح و تحمید و تهلیل و تکبیر می گفت کوه ها و سنگ ریزه ها هم با او می گفتند و این دلیل است بر این که جمادات هم تسبیح می کنند، چنان چه در بسیاری از آیات دارد و مکرر بیان کرده ایم و احتیاج به تأویلات مفسرین نداریم.

وَ الطَّیْرَ طیور هم با او ذکر می گفتند و این هم از باب مثال است و الا تمام نباتات و حیوانات هم اشتغال به ذکر دارند: وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ (اسراء آیه ۴۴).

وَ أَلَنَّا لَهُ الْحَدِیدَ لین نرمی است آهن در دست او نرم می شد، دارد مثل موم.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۱] .... ص : ۵۴۸

أَنِ اعْمَلْ سابِغاتٍ وَ قَدِّرْ فِی السَّرْدِ وَ اعْمَلُوا صالِحاً إِنِّی بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ (۱۱)

أَنِ اعْمَلْ سابِغاتٍ سابغات زره ها است و در جای دیگر می فرماید: وَ سَخَّرْنا مَعَ داوُدَ الْجِبالَ یُسَبِّحْنَ وَ الطَّیْرَ وَ کُنَّا فاعِلِینَ وَ عَلَّمْناهُ صَنْعَهَ لَبُوسٍ لَکُمْ- الایه (انبیاء آیه ۸۰).

وَ قَدِّرْ فِی السَّرْدِ یعنی اندازه بگیر در بافتن زره.

وَ اعْمَلُوا صالِحاً خطاب به مؤمنین.

إِنِّی بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۲] .... ص : ۵۴۸

وَ لِسُلَیْمانَ الرِّیحَ غُدُوُّها شَهْرٌ وَ رَواحُها شَهْرٌ وَ أَسَلْنا لَهُ عَیْنَ الْقِطْرِ وَ مِنَ الْجِنِّ مَنْ یَعْمَلُ بَیْنَ یَدَیْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ مَنْ یَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنا نُذِقْهُ مِنْ عَذابِ السَّعِیرِ (۱۲)

و مسخر کردیم از برای سلیمان بادراکه تخت سلیمان را با خدم و حشم برمی داشت

در مدت یک روز یا یک شب در طرف یمن به قدر مسیر راکب تندرو یک ماه و طرف شام یک ماه و آب کردیم برای او چشمه مس را که مثل آب از زمین میجوشید و بیرون می آمد و بعض طوائف جن را مسخر کردیم برای او عمل میکردند در حضور او به اذن پروردگار و هر کدام از آنها که کوتاهی و مخالفت می کردند امر ما را در اطاعت سلیمان می چشانیدیم او را از عذاب سوزنده.

وَ لِسُلَیْمانَ عطف به آیه قبل است- و لقد آیتنا داود- یعنی از برای سلیمان مسخر کردیم.

الرِّیحَ در خبر داریم سه نفر از انبیاء قبل از بلوغ به مقام نبوت نائل شدند. سلیمان در سن ۱۳ سالگی، یحیی در سن صباوت، عیسی در گهواره. و سه نفر از ائمه هم در سن طفولیت به مقام امامت نائل شدند: حضرت جواد، حضرت هادی، حضرت بقیه اللَّه (عج).

بعضی گفتند هفتصد سال و دوازده سال عمر شریفش بود، سیصد زن اختیار کرد، باد مسخر او شد. چنان چه امروز مشاهده می کنیم طیاره در ظرف چند ساعت از آسیا به افریقا و امریکا و اروپا می رود، باد هم کمتر از طیاره نبود.

غُدُوُّها شَهْرٌ وَ رَواحُها شَهْرٌ گفتند از دمشق شام به اصفهان و همدان نصف روز می آمد و از اصفهان به کابل نصف روز می رفت و مسیر هر یک با اسب تندرو یک ماه طول می کشید.

وَ أَسَلْنا لَهُ عَیْنَ الْقِطْرِ قطر نحاس و مس است، مثل آب از چشمه خارج می شد.

وَ مِنَ الْجِنِّ مَنْ یَعْمَلُ بَیْنَ یَدَیْهِ ظاهرا مراد شیاطین جن است که مسخر تحت فرمان سلیمان شدند به قرینه آیه شریفه وَ مِنَ الشَّیاطِینِ مَنْ یَغُوصُونَ لَهُ وَ یَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذلِکَ وَ کُنَّا لَهُمْ حافِظِینَ (انبیاء آیه ۸۲).

بِإِذْنِ رَبِّهِ که خداوند مسخر فرموده بود و این یکی از معجزات سلیمان بود و معلوم است که اینها از روی میل و شوق عمل نمی کردند بلکه از روی جبر و کره بوده بقرینه:

وَ مَنْ یَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنا نُذِقْهُ مِنْ عَذابِ السَّعِیرِ زاغ بمعنی میل از حق و سرپیچی از طاعت است و عذاب سعیر، بعضی گفتند: عذاب روز قیامت است لکن ظاهر همین دنیا است.

چنان چه گفتند: ملائکه با تازیانه آتش بالای سر آنها بودند هر کدام مخالفت می کردند می زدند آتش می گرفت. ما می گوئیم هر کدام کوتاهی می کردند آتش می گرفتند.

تنبیه: بعض ارباب ضلال که نمی خواهم نام آنها را ببرم گفتند شیاطین و طائفه جن چون از آتش خلق شده اند به آتش نمی سوزند بلکه لذت می برند، به آنها می گوئیم که انسان از خاک خلق شده اگر سنگی بر او بزنند باید لذت ببرد بخصوص اگر او را سنگسار کنند چون آن هم از خاک است بعلاوه آتش شدید آتش ضعیف را می سوزاند بشدت هر چه تمام تر و سخت تر.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۳] .... ص : ۵۵۰

يَعْمَلُونَ لَهُ ما يَشاءُ مِنْ مَحارِيبَ وَ تَماثِيلَ وَ جِفانٍ كَالْجَوابِ وَ قُدُورٍ راسِياتٍ اعْمَلُوا آلَ داوُدَ شُكْراً وَ قَلِيلٌ مِنْ عِبادِيَ الشَّكُورُ (۱۳)

عمل می کردند این طائفه جن برای حضرت سلیمان آن چه مشیتش تعلق گرفته بود از محاریب مراکز عبادت و تمثال ها و ظرف هایی مثل حیاض بزرگ و دیگ هایی که از بزرگی و ثقالت قدرت بر حرکت و انتقال آنها نداشتند، عمل کنید ای آل داود شکر نعم الهیه را و بسیار کم هستند از بندگان من که دائما و همیشه شکرگزار باشند.

يَعْمَلُونَ لَهُ ما يَشاءُ مِنْ مَحارِيبَ مراکز عبادت مثل مساجد و معابد بالاخص بیت المقدس که حضرت داود بنا کرد و سلیمان تمام کرد. و گفتند از جواهرات و طلاجات سقف و جدران و زمین آن را ساختمان کرد و بخت النصر تمام آنها را خراب کرد و جواهرات را برد.

وَ تَماثِيلَ بعضی گفتند تمثال انبیاء بوده. بعضی گفتند تمثال حیوانات بوده و در شرایع سابقه جایز بوده چنانچه حضرت عیسی (ع) از گل تمثال طیور می کرد: أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْراً بِإِذْنِ اللَّهِ (آل عمران آیه ۴۹). ولی در حدیث از حضرت صادق (ع) داریم که فرمود صورت حیوانات نبوده بلکه تمثال اشجار و اشباه آنها بوده.

وَ جِفانٍ آینه و ظروف که برای اکل مهیا می کنند.

كَالْجَوابِ حوض های بزرگ که گفتند هزار نفر دور آن می نشستند و غذا تناول میکردند.

وَ قُدُورٍ، دیگ های بزرگ برای طبخ.

راسِیاتٍ که از بزرگی ثابت بود و قابل حرکت نبود که به جای دیگر ببرند.

اعْمَلُوا آلَ داوُدَ شُکْراً امر است به آل داود که این نعمت های بزرگ که خداوند به شما عنایت کرده از ملک و سلطنت و دولت و عزت شکرش واجب است باید شکرگزار باشید.

وَ قَلِیلٌ مِنْ عِبادِیَ الشَّکُورُ همیشه اهل حق در میان بشر کم بودند ملاحظه کنید نسبت، مؤمنین را با کفار، اهل هدایت را با اهل ضلالت، اهل طاعت را با اهل معصیت، اهل تقوی را با اهل طغیان، عدول را با فساق، معصومین را با غیر معصومین، شاکرین را با کفران کنندگان.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۴] .... ص : ۵۵۱

فَلَمَّا قَضَیْنا عَلَیْهِ الْمَوْتَ ما دَلَّهُمْ عَلی مَوْتِهِ إِلاَّ دَابَّهُ الْأَرْضِ تَأْکُلُ مِنْسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَیَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ الْغَیْبَ ما لَبِثُوا فِی الْعَذابِ الْمُهِینِ (۱۴)

پس چون مقدر کردیم بر سلیمان مرگ را دلالت نکرد بر موت او مگر موریانه که عصای او را خورد، پس چون سلیمان افتاد بر اجنه که برای او عمل می کردند واضح شد که اگر می دانستند موت او را که بر آنها غیب بود مکث نمی کردند در این رحمت و عذاب خوار کننده.

فَلَمَّا قَضَیْنا عَلَیْهِ الْمَوْتَ پس موقعی که تقدیر کردیم و مقدر نمودیم بر حضرت سلیمان موت را که در اخبار بسیاری داریم که حضرت سلیمان دستور داده بود برای اتمام قصر از قواریر و جن و انس مأمور به اتمام بودند و حضرتش بر عصا تکیه داده بود که ملک الموت آمد و به اجازه او قبض روح او را نمود و بر همان عصا مدت مدیدی تکیه داده در حال موت تا عمل آنها تمام شد خداوند ارضه که موریانه باشد مسلط کرد بر عصا و خورد عصا را و چون عصا افتاد سلیمان سقوط کرد که میفرماید:

ما دَلَّهُمْ عَلی مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّهُ الْأَرْضِ تَأْکُلُ مِنْسَأَتَهُ و گفتند حکمت این چند چیز بود یکی آن که باید کارگران جن و انس عمل خود را تمام کنند، دیگر آن که طائفه جن مدعی بودند که ما علم غیب داریم خداوند خواست که مردم بدانند که آنها دروغ ادعا می کنند، دیگر آن که بدانند که اجل وقتی آمد آنی مهلت نیست و لو سلیمان باشد.

فَلَمَّا خَرَّ یعنی سقط.

تَبَیَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ الْغَیْبَ ما لَبِثُوا فِی الْعَذابِ الْمُهِینِ این جمله را دو نحوه تفسیر کردند: یکی آن که بر خود جن مبین شود که علم غیب ندارند، دیگر آن که بر انس، معلوم شود که آنها در این دعوی کاذب هستند، چنان چه اخبار زیاد به این معنی از ائمه (ع) رسیده و مراد از عذاب مهین نه عقوبت است بلکه زحمت و مشقت است که به کار مشغول بودند و الا نفس عمل عبادت است و اطاعت رسول.

تنبیه: گفتند سلیمان پنجاه و سه سال عمر شریفش بود در سیزده سالگی به مقام نبوت و سلطنت نائل شد و پس از چهار سال از مدت سلطنتش شروع به بناء بیت المقدس کرد و مدت سلطنتش چهل سال و لکن مدرکی بر این نداریم و اللَّه العالم.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۵] .... ص : ۵۵۲

لَقَدْ کانَ لِسَبَإٍ فِی مَسْکَنِهِمْ آیَةٌ جَنَّتانِ عَنْ یَمِینٍ وَ شِمالٍ کُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّکُمْ وَ اشْکُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَیِّبَةٌ وَ رَبٌّ غَفُورٌ (۱۵)

هر آینه بتحقیق بود برای سبا در محل سکونت آنها آیه که دلالت بر قدرت و تفضلات الهی داشت، دو باغستان از طرف راست آنها و از طرف چپ آنها پر از فواکه، انبیاء مبعوث به آنها می گفتند بخورید از رزق پروردگار خود و شکر گذار باشید نعم او را، شهرستان پاک و پاکیزه و پروردگار آمرزنده.

لَقَدْ کانَ لِسَبَإٍ فِی مَسْکَنِهِمْ آیَةٌ و در حدیث از حضرت رسالت است فرمود: سبأ اسم رجلی بود که ابو العرب می گفتند و گفتند سبأ ابن یشحب بن یعرب بن قحطان بود و ده اولاد آورد که از هر کدام آنها قبیله ای تشکیل شد، شش نفر آنها در یمن سکونت کردند و چهار آن ها در شام. اما شش نفر یمنی، از دو کنده و مذحج و اشعرون و انمار و حمیر، شش قبیله عرب و اما چهار شامی، عامله و جذام و لخم و غسان چهار قبیله عرب و اسم بلده خود را به نام جد خود گذاردند.

جَنَّتانِ عَنْ یَمِینٍ وَ شِمالٍ مراد این نیست که دو باغستان فقط بوده بلکه در طرف

راست آنها باغستان های بسیار بوده که گفتند مسیر ده روز اسب سوار تندرو بوده مثلا مثل اصفهان به طهران و چون این باغستانها به هم وصل بوده یک باغستان تعبیر شده، و هم چنین طرف یسار آنها. و به اندازه ای اشجار سر به هم آورده که آفتاب به زمین نمی تابید. و به اندازه ای پر از میوه بود که اگر زنی سبدی بزرگ بر سر می گذاشت به فاصله چند قدم سبد پر از فواکه می شد بدون این که دست بر او گذارده و بچیند.

كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ در خبر است از حضرت صادق (ع) که در هر قبیله آنها خداوند پیغمبری فرستاد به آنها می گفتند قدر این نعمت بزرگ و فراوانی نعمت را بدانید.

وَ اشْكُرُوا لَهُ و شکر گذار باشید و کفران نعمت او را نکنید که: لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ (ابراهیم آیه ۷).

بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ دارد در اخبار که هوای این مراکز آنها به قدری ملایم بود که نه از شدت حرارت آفتاب اذیت می شدند و نه از شدت برودت هوا و به قدری زمین آنها پاک بود که خار و خس در آن روئیده نمی شد و حیوانات موذیه مثل شپش و کیک و پشه و عقرب و مار و سایر موذیات در آن جا نبود حتی اگر یک غریبی با این نوع موذیات وارد می شد فوری می مردند.

وَ رَبٌّ غَفُورٌ پروردگار می بخشد گناهان شما را و می آمرزد شما را ولی بدبختانه:

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۶] .... ص : ۵۵۳

فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَ بَدَّلْناهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَواتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَ أَثْلٍ وَ شَيْ ءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ (۱۶)

پس این ها اعراض کردند از فرمایشات انبیاء خود و کفران کردند نعم پروردگار خود را پس فرستادیم بر آنها سیل سخت شدیدی و تبدیل نمودیم جنتین آنها را به جنتینی که دارای میوه های تلخ و شور بود و جزئی قلیلی از سدر بسیار کم.

در چند حدیث قریب به این مضامین دارد که دو کوه بود در نزدیکی آنها که باران و سیل از آنها سرازیر می شد و بین این دو کوه سدی بود که سلیمان قرار داده بود، این ها در موقع احتیاج گوشه این سد را باز می کردند و بقدر احتیاج برای بساتین و مساکن خود آب برمی داشتند

و دو مرتبه مسدود می کردند و چون این ها کفران نعمت های الهی کردند و از انبیاء اعراض کردند خداوند موش های دریایی را مسلط کرد و این سد را به کلی جویدند و سیل عظیمی راه افتاد، تمام بساتین آنها را و مراکز سکونت آنها را خراب کرد و اشجار آنها را از جا کند و بسیاری از آنها هلاک شدند و بسیاری فرار کردند که مفاد:

فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ است و پس از سیل این باغستان های آنها در آنها خار و خس و درختانی که ثمرات آنها تلخ و شور بود روئیده شد.

وَ بَدَّلْناهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَواتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ که تلخ باشد.

وَ أَثْلٍ که شور باشد.

وَ شَيْ ءٍ چیز جزئی.

مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ کمی از سدر.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۱۷] .... ص : ۵۵۴

ذلِكَ جَزَيْناهُمْ بِما كَفَرُوا وَ هَلْ نُجازِي إِلَّا الْكَفُورَ (۱۷)

این است که جزا دادیم آنها را به سبب آن چه کافر شدند به اعراض از انبیاء و کفران کردند نعمت های الهی را و آیا جزا می دهیم یعنی هرگز مجازات نمی کنیم مگر کسانی را که در کفر زیادتی می کنند که معنای کفور است.

این آیه شریفه تنبیه بشر است که اثر کفران نعمت و اعراض از انبیا و طغیان و سرکشی این است که سلب نعمت می شود و مورث عذاب و هلاکت چنانچه فرمود: وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ که گذشت در سوره ابراهیم آیه ۷.

ذلک اشاره به ارسال سیل و ذهاب اموال و خرابی منازل و از بین رفتن اشجار است جَزَيْناهُمْ بِما كَفَرُوا جزاء اعراض و کفران این است.

وَ هَلْ نُجازِي استفهام انکاری است یعنی هرگز این نحو جزا داده نمی شود.

إِلَّا الْكَفُورَ صیغه مشبهه دلالت بر دوام کفر می کند.

[سوره سبإ (۳۴): آیات ۱۸ تا ۱۹] .... ص : ۵۵۴

وَ جَعَلْنا بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بارَكْنا فِيها قُرىً ظاهِرَةً وَ قَدَّرْنا فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيها لَيالِيَ وَ أَيَّاماً آمِنِينَ (۱۸) فَقالُوا رَبَّنا باعِدْ بَيْنَ أَسْفارِنا وَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْناهُمْ أَحادِيثَ وَ مَزَّقْناهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۱۹)

و قرار دادیم بین اهل سبا و بین شهرستانهایی که برکت داده بودیم در آنها شهرستان ها و آبادی ها که بیک دیگر متصل بود و از هر یک دیگری ظاهر و هویدا بود و گفتیم به آنها که سیر کنید در این قری خواه در شب و خواه در روز با کمال امن بدون احتیاج به حمل زاد و توشه و بدون خوف از سباع بیابان ها و از قطاع الطریق.

پس گفتند. پروردگار ما دوری بینداز و فاصله قرار ده میانه سفرهای ما که در صحراها و بیابانها و کوه ها سیر کنیم و ظلم کردند به نفوس خود پس قرار دادیم و جعل فرمودیم آنها را احادیث که در بعد از آن ها حکایت پیش آمد آنها را نقل کنند و کوبیدیم آنها را کل کوبیدنی بدرستی که در قضایای این ها آیاتی است برای هر صبر کننده در شدائد و شکر کننده در نعم الهیه.

این آیات دو نحوه تفسیر دارد. یکی ظاهر، و دیگری باطن. اما ظاهر:

وَ جَعَلْنا بَیْنَهُمْ یعنی اهل سبا.

وَ بَیْنَ الْقُرَی الَّتِی بارَکْنا فِیها بیت المقدس و شامات که از نعم الهیه وفور داشت و برکات الهیه در آنها بسیار بود.

قُریً ظاهِرَهً آبادی ها و شهرها متصل به یک دیگر که اهل این آبادی اهل آن آبادی را مشاهده می کردند بین آنها بیابانی نبود.

وَ قَدَّرْنا فِیهَا السَّیْرَ سهل و آسان کردیم در این قری مسافرت را که هیچ احتیاج به حمل آذوقه و وسائل سفری نداشتند، و در همه این قری تمام وسائل موجود بود.

سِیرُوا یا امر انبیاء بود یا فرمان الهی.

فِیها لَیالِیَ وَ أَیَّاماً یعنی چه در شب مسافرت کنید چه در روز.

آمِنِینَ هیچ گونه ضرری و زحمتی و آسیبی بر شما ندارد نه حیوانات درنده و نه گزنده

و نه سارق و قاطع طریق، نه خستگی و حرارت شمس و نه برودت هوا.

فَقالُوا رَبَّنا باعِدْ بَيْنَ أَسْفارِنا ما طالب بیابان ها و کوه ها و دره ها هستیم و می خواهیم مشاهده اوضاع آنها را بکنیم.

وَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ در اعراض از انبیاء و طغیان در معاصی و کفران نعم الهیه.

فَجَعَلْناهُمْ أَحادِيثَ که بعد از آنها ذکر حالات آنها را کنند و باصطلاح سر زبانها بیفتند.

وَ مَزَّقْناهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ بعد از آن که به سیل و امراض مبتلا شدند و متفرق در اطراف هر عده ای یک گوشه گرفتار.

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ صبار بسیار صبر کننده، هر چه زحمت داشته باشد چه صبر در عبارت و چه صبر در ترک معاصی و چه صبر بر مصائب و بلیات و شکور بسیار شکرگزار در، تفضلات الهی از ارسال رسل و انزال کتب و هدایت و ارشاد و نعم دنیوی و اخروی.

و اما تفسیر به باطن: اخباری داریم در بحث حضرت صادق (ع) با حسن بصری و حضرت باقر (ع) با قتاده فقیه اهل بصره و مکاتبه حضرت بقیه اللّه و غیر این ها که تفسیر کردند به ائمه اطهار و دوره ظهور حضرت بقیه اللّه و امنیت شیعه در آن دوره، مراجعه کنید به تفسیر برهان.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۰] .... ص : ۵۵۶

وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲۰)

و هر آینه به تحقیق آن چه شیطان در حق آنها گمان کرده بود راست و عملی کرد پس متابعت او را کردند مگر فریقی از مؤمنین.

گفته شیطان این بود که گفت: فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ و گفت: لَأُضِلَّنَّهُمْ وَ لَأُمَنِّيَنَّهُمْ.

وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ بعضی گفتند: مرجع ضمیر اهل سبأ هستند لکن ظاهر به قرینه استثناء و به قرینه کلام خود ابلیس جمیع افراد بشر هستند و گمان شیطان از روی یقین نبوده بلکه از روی ظن بود که می فرماید:

إِبْلِيسُ ظَنَّهُ از صدر اول خلقت بشر الی کنون ملاحظه کنید، اولا با خود آدم چه کرد؟

سپس با اختلاف هابیل و قابیل و هلم جرا تا امروز از کفار بطبقاتهم و به مسلمین علی اختلاف مذاهبهم و به مؤمنین فساقهم و فجارهم شیطان چه معامله نموده، فقط کسانی را که سلطه بر آنها نداشته انبیاء و اوصیاء آنها و خواص مؤمنین که اغوا نشدند چنان چه می فرماید: إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْغاوِینَ و در این جا می فرماید:

فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِیقاً مِنَ الْمُؤْمِنِینَ و اخباری داریم که در مورد نصب امیر المؤمنین در غدیر خم بوده که پس از رحلت حضرت رسول چه کردند و چه شد و البته این یکی از مصادیق آیه است.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۱] .... ص : ۵۵۷

وَ ما کانَ لَهُ عَلَیْهِمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ یُؤْمِنُ بِالْآخِرَهِ مِمَّنْ هُوَ مِنْها فِی شَکٍّ وَ رَبُّکَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ حَفِیظٌ (۲۱)

و نیست از برای ابلیس بر آنها سلطه و قدرتی مگر این که بدانیم کیست ایمان به آخرت آورده از کسی که او از آخرت در شک است و، پروردگار تو بر هر چیزی نگهبان است.

وَ ما کانَ لَهُ عَلَیْهِمْ مِنْ سُلْطانٍ شیطان قدرت ندارد احدی را اجبار کند بر عملی فقط وسوسه شیطان است که در قلب او القاء میکند که او را به خیال معصیت بیندازد نظیر الهام ملک که انسان را به خیال عبادت می اندازد و هر فعلی از انسان به اختیار صادر شود مقدماتی لازم دارد غیر از خیال و تصور اولی عزم جزم حرکت عضلات، این ها تمام به اختیار عبد است و لذا فردای قیامت شیطان می گوید: وَ ما کانَ لِی عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُکُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِی فَلا تَلُومُونِی وَ لُومُوا أَنْفُسَکُمْ (ابراهیم آیه ۲۲).

إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ یُؤْمِنُ بِالْآخِرَهِ مِمَّنْ هُوَ مِنْها فِی شَکٍّ خداوند ازلا و ابدا عالم است، چیزی بر او مجهول نیست، معنای الا لنعلم یعنی معلوم کنیم بر خود انسان و بر سایرین از ملائکه و افراد بشر که کیست ایمان به آخرت دارد و برای آخرت کار می کند و تحصیل سعادت می کند و کیست در امر آخرت شک دارد و معتقد نیست و به فکر آخرت نمی افتد.

وَ رَبُّکَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ حَفِیظٌ تمام افعال و اقوال حتی خیالات نفسانی و امور قلبی و اسرار باطنی هر یک در دفتر الهی ثبت است و محفوظ است: وَ کُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِی عُنُقِهِ

وَ نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيامَهِ كِتاباً يَلْقاهُ مَنْشُوراً اقْرَأْ كِتابَكَ كَفى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيباً

(بنى اسرائيل ۱۳ و ۱۴).

[سوره سبإ (۳۴): آيه ۲۲] .... ص : ۵۵۸

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ لا يَمْلِكُونَ مِثْقالَ ذَرَّهٍ فِي السَّماواتِ وَ لا فِي الْأَرْضِ وَ ما لَهُمْ فِيهِما مِنْ شِرْكٍ وَ ما لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ (۲۲)

بفرما ای رسول محترم به این مشرکین که بخوانید الهه خود را که گمان می کردید آنها خدایان باشند و شفعاء شما باشند و دادرس باشند اینها مالک هیچ شی ء و ضرر نیستند به سنگینی مورچه نه در آسمان ها و نه در زمین و نیست از برای آنها و یا در آسمان و زمین شرکتی در خلق و رزق و نیست از برای خداوند از آنها کمک و اعانتی.

قُلِ ادْعُوا امر بر توبیخ است.

الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مجرد گمان و خیال کرده اید مدرکی و دلیلی و برهانی ندارید که آنها مِنْ دُونِ اللَّهِ غیر از ذات اقدس حق الهه ی باشند، بدانید که این الهه شما، لا يَمْلِكُونَ مِثْقالَ ذَرَّهٍ فِي السَّماواتِ وَ لا فِي الْأَرْضِ که بتوانند یک مورچه خلق کنند یا روزی دهند یا نفعی برسانند یا ضرری متوجه کنند.

وَ ما لَهُمْ فِيهِما مِنْ شِرْكٍ نه شرک در ذات نه شرک در صفات و نه شرک در افعال و نه شرک در الوهیت و پرستش.

وَ ما لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ خداوند خردلی احتیاج به کمک و اعانت آنها ندارد بلکه بجمیع ما سوی اللّه غنی بالذات است.

ای همه هستی ز تو پیدا شده خاک ضعیف از تو توانا شده

زیر نشین علمت کائنات ما بتو قائم چه تو قائم بذات

[سوره سبإ (۳۴): آيه ۲۳] .... ص : ۵۵۸

وَ لا تَنْفَعُ الشَّفاعَهُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّى إِذا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قالُوا ما ذا قالَ رَبُّكُمْ قالُوا الْحَقَّ وَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (۲۳)

و نفع نمی بخشد شفاعت نزد پروردگار الا برای کسی که اذن دهد خداوند برای او حتی زمانی که بیرون آمد فزع از دل های

آنها گفتند چه فرموده پروردگار شما گفتند حق فرموده و او است علی متعال و بزرگ.

وَ لا تَنْفَعُ الشَّفاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ در موضوع شفاعت بین سنی و شیعه اختلاف شدید است، سنی ها بکل منکر شفاعت شدند و تمسک جستند به بعض آیات مطلقه که منع شفاعت می کند و گفتند هر کس پاداش عمل خود را می بیند خوب یا بد: فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (زلزال آیه ۷).

و اما شیعه یکی از ضروریات دین و مذهب می شمارد. و جواب از آیات مطلقه:

اولا، این آیات در مورد کفار و اهل ضلالت و مشرکین است که می گفتند در حق بت ها:

هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ (یونس آیه ۱۸) وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها (اعراف آیه ۲۸).

و ثانیا مطلقات قابل تقیید است مثل همین آیه إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ و آیه شریفه وَ لا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضى (انبیاء آیه ۲۸) و آیه شریفه فَما تَنْفَعُهُمْ شَفاعَةُ الشَّافِعِينَ (مدثر آیه ۴۸) که دلالت دارد بر این که شافعینی هستند.

و ثالثا اخبار زیادی فوق حد تواتر از عامه و خاصه داریم مثل:

«ادخرت شفاعتی لاهل الکبائر من امتی»

و قوله (ص):

«اعطیت الشفاعه»

و در حدیث

«اشفع تشفع»

یعنی

«تقبل شفاعتک»

و نیز

«انت اول شافع و اول مشفع»

و در زیارات و ادعیه فوق حد احصاء.

و رابعا اگر شفاعت نباشد پس معنی ندارد دعای مؤمنین در حق یکدیگر، و دعای حمله عرش و ملائکه در طلب مغفرت، و

دعاء رسول در مغفرت مؤمنین و هکذا، و اما آیه شریفه فَمَنْ یَعْمَلْ- الایه یکی از عبادات و مثوبات آنها اعطاء شفاعت است و یکی از اعمال ثوابش قابلیت شفاعت است و مشمول «خَیْراً یَرَهُ» است.

توضیح کلام اینکه در شفاعت سه چیز شرط است:

اول این که شفیع حق شفاعت داشته باشد مثل انبیاء و ائمه و ملائکه و صلحاء و مؤمنین.

دویم این که مشفع له قابلیت شفاعت داشته باشد که مؤمن باشد غیر مؤمن چه کافر یا مشرک یا ضال یا مبدع یا منکر ضروری دین یا مذهب باشد قابلیت ندارد.

سیم پس از حق شفاعت و قابلیت اذن و اجازه حق هم لازم است.

حَتَّى إِذا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ فزع آه و ناله و داد و فریاد است آن قدر ناله کنند که از صدا بیفتند که فزع از قلب آنها خارج شود که دیگر نتوانند آه و ناله کنند.

قالُوا ما ذا قالَ رَبُّكُمْ قائل ملائکه عذاب یا مؤمنین اهل جنت باین کفار و مشرکین و اهل عذاب می گویند چه فرمود پروردگار شما که انبیاء و کتابهای آسمانی و اخبار آل اطهار به شما از همچه روزی خبر دادند و شما می گفتید دروغ و افتراء است.

قالُوا الْحَقَّ اهل عذاب می گویند: آن چه گفتند حق بود و ما باور نمی کردیم چنانچه دارد اهل بهشت به اهل جهنم می گویند وَ نادى أَصْحابُ الْجَنَّهِ أَصْحابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنا ما وَعَدَنا رَبُّنا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ ما وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قالُوا نَعَمْ- الآیه (اعراف آیه ۴۴).

وَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ اعلی من کل علی و اکبر من کل کبیرا علی من ان یدرک و اکبر من ان یوصف.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۴] .... ص : ۵۶۰

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَ إِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلى هُدىً أَوْ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۲۴)

بفرما به این کفار و مشرکین کیست که روزی می دهد شما را از آسمان ها و زمین بفرما خداوند متعال است و محققا ما و شما هر آینه بر هدایت هستیم یا در ضلالت و گمراهی آشکاریم.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّماواتِ به اشعه شمس و نزول باران و تموج بادها.

وَ الْأَرْضِ به خروج نباتات از حبوب و فواکه و بقول.

قُلِ اللَّهُ کیست غیر از او بتواند خردلی روزی دهد؟

وَ إِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ یکی از دو مؤمن و کافر، موحد و مشرک.

لَعَلى هُدىً هر آینه بر هدایت هستیم ما یا شما.

أَوْ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ معلوم است هدایت با کیست و ضلالت با کیست.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۵] .... ص : ۵۶۰

قُلْ لا تُسْئَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنا وَ لا نُسْئَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۲۵)

بفرما به این کفار و مشرکین این که

فردای قیامت از شما سؤال نمی کنند از آن چه ما معصیت کرده ایم و از ما سؤال نمی شود از آن چه شما عمل می کنید.

هر کس مسئول عمل خود است حتی می فرماید: فَيَوْمَئِذٍ لا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ لا جَانٌّ (الرحمن آیه ۳۹).

غایت الامر اعمال سه قسم است: بالمباشره و بالتسبیب و بالرضا.

مباشرت آن عمل است که از انسان صادر می شود مثل قتله ابا عبد اللّه (ع).

و تسبیب آن که سبب شده برای عمل چه بلا واسطه باشد مثل ابن مرجانه و یزید و چه مع الواسطه باشد تا سقیفه بنی ساعده.

و رضا مثل اهل شام که جشن گرفتند و کسانی که عاشورا را عید گرفتند که در زیارت عاشورا می خوانی

«و هذا یوم تبرکت به بنو امیه و ابن آکله الاکباد»

و تا امروز.

و نیز افعال سه قسم است: قلبی: امور اعتقادیه و افعال قلبیه و نفسی: ملکات نفسانیه حسنه و سیئه، جوارحی: افعال خارجیه عبادیه و معصیه.

و مسئله سؤال از ضروریات دین اسلام است و نصوص قرآنی است و منکر آن مسلما کافر و نجس و مرتد است و فائده آن برای این که بر خود مسئول معلوم گردد که خداوند بدون استحقاق عذاب نمی فرماید و بدون قابلیت تفضل نمی فرماید.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۶] .... ص : ۵۶۱

قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنا رَبُّنا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنا بِالْحَقِّ وَ هُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ (۲۶)

بگو جمع می فرماید پروردگار ما بین ماها پس حکم می فرماید بین ما بحق حکم می کند و او است حکم کننده دانا بموازین حکم.

قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنا رَبُّنا روز قیامت که یکی از اسامی او یوم الجمع است که می فرماید:

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذلِكَ يَوْمُ التَّغابُنِ (تغابن آیه ۹). و نیز می فرماید: وَ تُنْذِرَ يَوْمَ، الْجَمْعِ لا رَيْبَ فِيهِ (شوری آیه ۷). و نیز می فرماید: فَكَيْفَ إِذا جَمَعْناهُمْ لِيَوْمٍ لا رَيْبَ فِيهِ

ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنا بِالْحَقِّ فتح بمعنی باز کردن است بعد از این که مسدود شده باشد مثل فتح باب و در دنیا بر بسیاری حق و باطل مخفی است و باطن هر کسی مستور است، ولی در قیامت باطن ها ظاهر می شود و حق و باطل مکشوف می گردد لذا خداوند بحق و واقع فتح می فرماید.

وَ هُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ او است که عالم به بواطن است و ظاهر می فرماید و حق و باطل هویدا می شود.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۷] .... ص : ۵۶۲

قُلْ أَرُونِيَ الَّذِينَ أَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكاءَ كَلَّا بَلْ هُوَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۷)

بفرما به این مشرکین که بمن بنمائید و نشان دهید آنهایی را که شما ملحق کردید در عبادت و پرستش به خداوند تعالی و شرکاء او قرار دادید در الوهیت نه چنین است بلکه او است خداوند عزیز حکیم.

قُلْ أَرُونِيَ امر توبیخی است که کجایند آن خدایانی که می پرستیدید بیایند شما را نجات دهند به من ارائه دهید مثل این که کسی عمل فاسدی به جا آورد بگویی عملت را به من، نشان ده چه نتیجه ای بر او مترتب شده.

الَّذِينَ أَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكاءَ چه ملائکه باشند چه عیسی باشد چه اصنام و چه آفتاب و ماه و ستاره و چه گاو و گوساله چه فرعون و نمرود و چه غیر اینها. اما ملائکه و انبیاء کمال بیزاری را دارند از شما و خصم شما هستند و اما فرعون و نمرود در جهنم به اشد عذاب گرفتار و اما اصنام و غیر اینها که لا یضر و لا ینفع هستند.

کلا هرگز این ها در هیچ قسمتی شراکت ندارند نه در ذات و نه در صفات و نه در افعال و نه در عبادت و نه در نظر.

بَلْ هُوَ اللَّهُ بلکه خدای یکتای بی همتای اللّه است که مفاد کلمه طیبه «لا إِلهَ إِلَّا اللَّهُ» است به سه دلالت مطابقی، التزامی، اقتضایی، مطابقی توحید عبادتی است که معنی الوهیت باشد. التزامی توحید ذاتی و صفاتی و افعالی است. اقتضایی توحید نظری است که باید توکل به او نمود امید به او، خوف از او، نظر به او و بس.

الْعَزِيزُ القاهر المقتدر.

الْحَكِيمُ تمام افعالش از روى حكمت و مصلحت و درست و بجا و بموقع است.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۸] .... ص : ۵۶۳

وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيراً وَ نَذِيراً وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۲۸)

و ما نفرستاديم تو را مگر بر كافه ناس كه بشارت دهنده باشى بندگان صالح را و بيم دهنده باشى مفسدين را و لكن اكثر ناس نمى دانند.

وَ ما أَرْسَلْناكَ خداوند نفرستاد رسول محترم را على فتره من الرسل از زمان عيسى (ع) تا زمان بعثت كه دوره جاهليت بود.

إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ از باب مصداق است و الا حضرت مبعوث بر كافه جن و انس بود و گفتيم در اعتقاد به رسالت حضرتش چهار امر معتبر است به علاوه آن چه در انبياء سلف بوده، يكى خاتميت آن حضرت كه تا دامنه قيامت دين او باقى است، و يكى بر تمام افراد بشر و جن و نه بر يك طائفه دو طائفه و يكى قرآن مجيدش از باء بسمله تا سين و الناس كه به فارسى مى گوئيم «بس» نه زياده دارد و نه نقيصه و يكى افضليت بر تمام ما سوى اللَّه در جميع كمالات و فضائل كه بر طبق جميع اين ها قرآن ناطق است و غرض از بعث و ارسال آن حضرت دو چيز است. يكى:

بَشِيراً كه بشارت دهى اهل ايمان و تقوى و عمل صالح را به بهشت و سعادت و رستگارى و نجات از كليه مهالك دنيا و آخرت، ديگر:

وَ نَذِيراً و انذار كنى و بترسانى مشرك و كافر و ضال و مضل و ظالم و فاجر و فاسق و طاغى و باغى و عاصى را از عذاب جهنم و غضب و بليات دنيوى و اخروى.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ كه نه معتقد به رسالت شما هستند و نه به بشارات شما و نه به انذارات شما مثل طبيعى، مشرك، يهود، نصارى و ساير فرق باطله و ضاله.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۲۹] .... ص : ۵۶۳

وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۲۹)

و مى گويند چه زمانى اين وعده بشارت و انذار است اگر هستيد شما راستگويان.

وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ از روى انكار و سخريه و استهزاء مى گويند. پس اين كه مى گويى

می خواهی مردم را اغفال کنی و فریب دهی کی عملی می شود؟.

إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ یعنی شما مسلمین و گروندگان به این مدعی رسالت اگر راست می گوئید پس کو و کجاست و چه وقت است؟

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۰] .... ص : ۵۶۴

قُلْ لَكُمْ مِيعادُ يَوْمٍ لا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ ساعَةً وَ لا تَسْتَقْدِمُونَ (۳۰)

بفرما به آنها که از برای شما وعده گاهی است در روزی که نمی توانید یک ساعت عقب بیندازید یا پیش بیندازید.

تنبیه: نظر به این که از ابتداء خلقت جن و انس تمام افراد جن و انس در دفتر الهی و لوح محفوظ ثبت شده و در علم الهی گذشته و تقدیر شده تا آخرین افراد جن و انس به عالم دنیا نیایند و حجت بر آنها تمام نشود و خوب و بد آنها تمیز داده نشود قیامت بر پا نمی شود چنانچه گذشت که روز قیامت یوم الجمع است باید جمیع افراد در آن روز مجتمع شوند و این موضوع را نمی تواند بشر درک کند لذا روز قیامت را نمی توان تعیین کرد، لذا می فرماید:

قُلْ لَكُمْ مِيعادُ يَوْمٍ که البته در موقع خود عملی خواهد شد آنا و فورا: وَ ما أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ (نحل آیه ۷۷) بلکه مؤمن و کافر، خوب و بد، همان اول موت جزاء اعمال خود را مشاهده میکند که فرمود:

«من مات قامت قیامته»

و موت نزدیک تر به انسان است از هر چه تصور کنی لذا می فرماید:

لا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ ساعَةً وَ لا تَسْتَقْدِمُونَ.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۱] .... ص : ۵۶۴

وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهذَا الْقُرْآنِ وَ لا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لَوْ تَرى إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلى بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْ لا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ (۳۱)

و گفتند کسانی که کافر بودند هرگز ما ایمان به این قرآن نمی آوریم و نه به آن چه قبل از این قرآن بوده از توراه موسی و زبور داود و انجیل عیسی و اگر می دیدی زمانی که ظالمین را نگاه دارند در پیشگاه احدیت نزد پروردگار آنها رجوع می کنند بعض آنها به سوی بعض دیگر قول

را یعنی با هم بحث و جدال می کنند می گویند ضعفاء کفار برؤساء و بزرگان خود اگر شما نبودید هر آینه ما بودیم مؤمنین و ایمان آورده بودیم.

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا ظاهرا همان مشرکین باشند زیرا یهود ایمان به توراه و زبور داشتند و نصارا که انجیل را هم معتقد بودند این مشرکین گفتند:

لَنْ نُؤْمِنَ بِهذَا الْقُرْآنِ لن برای نفی تأبید است یعنی هر چه زحمت بکشی و سوره، به سوره و آیه به آیه بیاوری ما ایمان نمی آوریم به این قرآن و او را افسانه و مفتریات می پنداریم.

وَ لا بِالَّذِی بَیْنَ یَدَیْهِ هیچ کدام از انبیاء را قبول نداریم و هیچ کتاب آسمانی را معتقد نیستیم مثل صحف آدم و نوح و ابراهیم و توراه موسی و زبور داود و انجیل عیسی تمام دروغ و افتراء است.

وَ لَوْ تَری إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ فردای قیامت که تمام مجتمع می شوند و گرفتار عذاب می شوند.

یَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلی بَعْضٍ الْقَوْلَ تقصیر را بعضی گردن بعض دیگر می گذارند بلکه بشود خود را از تقصیر بیرون آورند.

یَقُولُ الَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا ضعفاء آنها و تابعین آنها.

لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا به رؤساء و پیشوایان خود:

لَوْ لا أَنْتُمْ لَکُنَّا مُؤْمِنِینَ شما ما را به کفر و شرک دعوت کردید و جلوگیری کردید از اینکه ما برویم ایمان بیاوریم و مانع شدید اگر شما نبودید ما رفته بودیم و ایمان آورده بودیم.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۲] .... ص : ۵۶۵

قالَ الَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا لِلَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا أَ نَحْنُ صَدَدْناکُمْ عَنِ الْهُدی بَعْدَ إِذْ جاءَکُمْ بَلْ کُنْتُمْ مُجْرِمِینَ (۳۲)

و گفتند در جواب مستضعفین کسانی که اکابر آنها بودند به مستضعفین آیا ما جلوگیری کردیم شما را از اینکه هدایت شوید بعد از آن که آمد شما را هدایت بلکه شما خود بودید مجرم و گناهکار.

توضیح کلام اینکه هر دو دسته مقصر هستند، اما مستکبرین که به مکر و حیله و سلطه و قدرت

مستضعفین را اغفال و منع می کردند و سبب اضلال آنها شدند و فاعل بالتسبیب هستند مثل خلفاء جور و امثال یزید و ابن زیاد. و اما مستضعفین سلب اختیار از آنها نشده بود و خود به اختیار خود تبعیت اکابر کردند و اگر می خواستند هدایت شوند برای آنها ممکن بود چنان چه بسیاری از آنها تشرف به اسلام پیدا کردند و ایمان آوردند و هدایت شدند و این ها فاعل بالمباشره هستند. چون گفتیم سه قسم فاعل داریم: بالتسبیب و بالمباشره و بالرضا، و هر سه مسئول هستند، لذا.

قالَ الَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا لِلَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا در جواب آنها که گفته بودند: «لَوْ لا أَنْتُمْ لَکُنَّا مُؤْمِنِینَ» که این کذب محض است زیرا بر فرض اگر مستکبرین هم نبودند این ها برای سیاهی قلب و قساوت و عناد و عصبیت و تقلید آباء ایمان نمی آوردند چنانچه در آیه قبل به کلمه «لن» تعبیر کردند که هرگز ایمان نمی آوریم.

أَ نَحْنُ صَدَدْناکُمْ عَنِ الْهُدی بَعْدَ إِذْ جاءَکُمْ سلب اختیار از احدی نشده مثل مباحثه این ها بحث با شیطان و اتباع شیطان است.

بَلْ کُنْتُمْ مُجْرِمِینَ خداوند تمام وسائل هدایت را در دسترس بندگان قرار داده، تکوینا عقل و شعور و ادراک و قوه و قدرت داده و تشریعا ارسال رسل با معجزات بینات و انزال کتب با بیانات شافیه و جعل احکام با ادله واضحه و حجت را بر همه تمام کرده و راه عذر بر همه بسته شده.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۳] .... ص : ۵۶۶

وَ قالَ الَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا بَلْ مَکْرُ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ إِذْ تَأْمُرُونَنا أَنْ نَکْفُرَ بِاللَّهِ وَ نَجْعَلَ لَهُ أَنْداداً وَ أَسَرُّوا النَّدامَهَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ وَ جَعَلْنَا الْأَغْلالَ فِی أَعْناقِ الَّذِینَ کَفَرُوا هَلْ یُجْزَوْنَ إِلَّا ما کانُوا یَعْمَلُونَ (۳۳)

و گفتند کسانی که مستضعف بودند به کسانی که استکبار می کردند بلکه مکر شب و روز شما زمانی که امر می گراید ما را اینکه کافر به خدا و وحدانیت او شویم و قرار بدهیم از برای او شرکائی که مثل او باشند در الوهیت و پنهان می کردند این کفار پشیمانی خود را چون که دیدند

عذاب را و قرار دادیم در گردن آنها غل های آتشی آیا جزا داده می شوند مگر آن چه که بودند عمل می کردند.

توضیح کلام در چند مقام: مقام اول این که عقوبت اکابر دو برابر عقوبت ضعفاء است یکی برای کفر و ضلالت و عناد و عصبیت و ظلم به اولیاء حق و معاصی صادره از آنها، دیگر برای اضلال دیگران که آن چه بر آنها وارد بیاید مثلش بر اکابر متوجه می شود به واسطه سببیت و مکر و حیلت ها برای اضلال دیگران و هر چه اتباع آنها زیادتر باشند عقوبت این ها زیادتر می شود و می توان گفت که از زمان رحلت حضرت رسالت تا زمان ظهور حضرت بقیه اللّه عقوبت تمام کفار از یهود و نصاری و مشرکین و اهل ضلالت و فسق و ظلم گردن غاصبین حق امیر المؤمنین و سایر ائمه طاهرین بار است، زیرا اگر گذارده بودند که این ها بر مسند حقه خود مستقر شوند هر آینه بساط عدل در زمین پهن می شد و کفار به شرف ایمان مشرف می شدند و ظلم و فسق از روی زمین برداشته شده بود و این است مفاد:

وَ قالَ الَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا بَلْ مَکْرُ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ إِذْ تَأْمُرُونَنا أَنْ نَکْفُرَ بِاللَّهِ وَ نَجْعَلَ لَهُ أَنْداداً.

مقام دویم: در جمله وَ أَسَرُّوا النَّدامَهَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ تمام پشیمان می شوند که چرا ایمان نیاوردند یا تقوا نداشتند یا عمل صالح نکردند ولی پشیمانی خود را مخفی میکنند و اظهار نمی کنند برای این که مؤمنین آنها را شماتت نکنند چنان چه بر طبق این اخباری داریم حتی دارد اهل بهشت هم پشیمان می شوند که چرا بیشتر و بهتر اعمال صالحه بجا نیاوردیم تا درجات ما عالی و بهتر باشد.

مقام سیم: وَ جَعَلْنَا الْأَغْلالَ فِی أَعْناقِ الَّذِینَ کَفَرُوا یکی از عقوبات اهل آتش غل و سلاسل و زنجیرهای آتشی است موقعی که خطاب برسد به ملائکه عذاب خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِیمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِی سِلْسِلَهٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُکُوهُ (الحاقه آیه ۳۰ الی ۳۲)، أُولئِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَ أُولئِکَ الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ- الایه (رعد آیه ۵)، إِذِ الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ وَ

السَّلاسِلُ يُسْحَبُونَ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ

(مؤمن آیه ۷۱) و غیر این ها.

مقام چهارم: هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا ما كانُوا يَعْمَلُونَ گفتیم خداوند به مقتضای عدلش خردلی زائد بر استحقاق عذاب نمی فرماید، چنان چه در مورد غیر قابل تفضل نمی کند.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۴] .... ص : ۵۶۸

وَ ما أَرْسَلْنا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قالَ مُتْرَفُوها إِنَّا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ كافِرُونَ (۳۴)

و نفرستادیم ما در هیچ قریه و شهرستانی از انذار کننده مگر آنکه گفتند خوش گذران های آن ها و در نعمت پرورش شدگان آنها که به درستی که ما به آن چه شما ارسال شده اید کافر هستیم.

وَ ما أَرْسَلْنا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ تمام انبیاء سلف از نوح تا حضرت عیسی (ع) که قریب صد و بیست و چهار هزار پیغمبر خداوند فرستاده برای انذار قوم و بسا در یک شهرستان و آبادی چند رسول فرستاده شده تمام دعوت به توحید و ایمان و انذار از شرک و کفر و معاصی می کردند و نوعا کسانی که به این ها ایمان می آوردند فقراء و ضعفاء بودند. و اما متمولین و متمکنین و خوش گذران ها و مشتغلین به لذائذ دنیوی و هواهای نفسانی و لهویات ایمان نمی آوردند که این ها را مترفین می گفتند.

إِلَّا قالَ مُتْرَفُوها إِنَّا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ كافِرُونَ چنان چه امروز هم چنین است اهل حق و عبادت و مساجد و مراکز دینی نوعا فقراء متوسط هستند و لذا اعیان و اشراف و اغنیاء گوش آنها بده کار نیست و بویی از احکام دین به مشام آنها نمی رسد و نزدیک علماء دین نمی آیند مگر امر دنیوی داشته باشند.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۵] .... ص : ۵۶۸

وَ قالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوالاً وَ أَوْلاداً وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (۳۵)

گفتند این مترفون ما بیشتر و بسیار اموال و اولاد داریم و نیستیم ما که معذب باشیم.

نوعا این اشخاص که متمکن هستند و دارای عده و عده و مال و منال هستند گمان می کنند که این ها مورد تفضلات الهی هستند و مقرب درگاه او و فقراء و تهی دستان و مظلومین مورد غضب و عذاب هستند و بی قابلیت و بی اعتناء هستند چنان چه یزید تمسک کرد به آیه قُلِ اللَّهُمَّ

مالِكَ الْمُلْكِ

- الایه ولی غافلند از این که همین مال و منال و عده و عده آنها را به جهنم و عذاب می اندازد چنان چه می فرماید: وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ (آل عمران آیه ۱۷۸) و می فرماید:نَّما أَمْوالُکُمْ وَ أَوْلادُکُمْ فِتْنَهٌ وَ اللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِیمٌ

(تغابن آیه ۱۵) و غیر این ها از آیات.

(وَ قالُوا نَحْنُ أَکْثَرُ أَمْوالًا وَ أَوْلاداً وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِینَ) بسیاری از اخلاق رذیله و اعمال سیئه منشأ آن همین کثرت مال و جاه است، کبر، نخوت، عجب، ظلم، طغیان و معاصی بسیاری که در اثر آنها مرتکب می شوند بلکه باز می دارد آنها را از تحصیل علم دیانت و فرائض الهیه و وظائف دینیه.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۶] .... ص : ۵۶۹

قُلْ إِنَّ رَبِّی یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ وَ یَقْدِرُ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ (۳۶)

بفرما به این مترفین به درستی که پروردگار من بسط رزق می کند و توسعه می دهد برای هر کس که بخواهد و تضییق و تنگ می گیرد و لکن اکثر ناس نمی دانند.

افعال الهی تمام از روی حکمت و مصلحت است که معنای عدل است و حالات بندگان مختلف است یکی صلاح در توسعه یکی صلاح در ضیق یکی در مرض یکی در عزت یکی در ذلت:

یکی را دهی تخت و تاج و کلاه یکی را نشانی به خاک سیاه

یکی را به او تخت شاهی دهی یکی را بدریا به ماهی دهی

و هیچ کدام اینها دلیل بر خوبی و بدی او نیست، چه بسا اشخاص با مکنت و ثروت و عزت و سلطنت در قعر جهنم هستند مثل فرعون و نمرود و شداد و بسا در اعلا درجه بهشت مثل سلیمان و ذی القرنین و بالعکس فقیر و ذلیل و مرض و بلاء مثل ایوب و بسیاری از انبیاء و اولیاء و صلحاء در بهشت و سعادت یا در جهنم مثل گدای یهودی و امثال آنها او می داند به آنها بگو:

قُلْ إِنَّ رَبِّی یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ و مشیت از روی عدل و موافق حکمت و مصلحت است.

وَ یَقْدِرُ آن هم طبق صلاح است.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ و ممکن است تمام این ها امتحان بنده گان باشد بلکه غنای

یک نفر یا فقر او امتحان جماعتی باشد.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۷] .... ص : ۵۷۰

وَ ما أَمْوالُکُمْ وَ لا- أَوْلادُکُمْ بِالَّتِی تُقَرِّبُکُمْ عِنْدَنا زُلْفی إِلاَّ مَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَأُولئِکَ لَهُمْ جَزاءُ الضِّعْفِ بِما عَمِلُوا وَ هُمْ فِی الْغُرُفاتِ آمِنُونَ (۳۷)

و نیست اموال شما و نه اولاد شما سبب به این که شما را مقرب کند نزد ما و محترم نماید مگر کسی که ایمان آورد و عمل صالح به جا آورد پس این ها برای آنها است جزاء دو برابر بسبب آن چه عمل کردند و آنها در غرفه های بهشت با کمال امن جای گیر میشوند.

ملاک حسن و خوبی و سعادت و رستگاری و قرب به مقام ربوبی و فوز به درجات عالیه ایمان و تقوی و عمل صالح است، هر چه ایمان قوی تر باشد و تقوی شدیدتر و اعمال صالحه بهتر و بیشتر باشد درجاتش عالی تر و قربش نزدیک تر و فیوضات به او بیشتر می شود تا برسد به درجه انبیاء و معصومین.

و ملاک شقاوت و بدبختی و بعد از رحمت کفر و شرک و ضلالت و صفات خبیثه و اعمال سیئه است، هر چه کفرش قوی تر و طغیانش شدیدتر و سیئاتش زیادتر و بدتر باشد درکاتش دانی تر و بعدش از رحمت بیشتر و عذابش شدیدتر می شود، مال و منال و زخارف دنیوی و اسم و عنوان و جاه و جلال ملاک نیست.

وَ ما أَمْوالُکُمْ وَ لا أَوْلادُکُمْ از باب مثال است و لا سلطنتکم و لا عزتکم و لا تکبرکم و لا صحتکم و لا عدتکم و غیر این ها.

بِالَّتِی تُقَرِّبُکُمْ عِنْدَنا زُلْفی بلی مالی که صرف دین و آخرت بشود و از ممر حلال دست بیاید و اولاد صالح که به خیرات و مبرات و اعمال نیک بسا موجب زیادتی قرب گردد.

إِلَّا مَنْ آمَنَ که غیر مؤمن هر چه باشد بوی نجات به مشامش نمی رسد.

وَ عَمِلَ صالِحاً هر چه بیشتر بهتر.

فَأُولئِکَ لَهُمْ جَزاءُ الضِّعْفِ بلکه اضعاف مضاعف.

بِما عَمِلُوا چه اعمال قلبیه از علم و معارف حقه و چه نفسیه از فضائل اخلاقیه و چه

جوارحیه از اعمال صالحه و چه خارجیه از مال و جاه که صرف آخرت شود.

وَ هُمْ فِی الْغُرُفاتِ درجات بهشت.

آمِنُونَ دیگر زوال و فنا ندارد.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۸] .... ص : ۵۷۱

وَ الَّذِینَ یَسْعَوْنَ فِی آیاتِنا مُعاجِزِینَ أُولئِکَ فِی الْعَذابِ مُحْضَرُونَ (۳۸)

و کسانی که سعایت می کنند در آیات ما برای تعجیز انبیاء و مؤمنین، این ها فردای قیامت در عذاب الهی احضارشان می کنند.

وَ الَّذِینَ یَسْعَوْنَ فِی آیاتِنا مُعاجِزِینَ کفار و مشرکین و ضالین دو دسته اند. یک دسته آن ها که متعرض مؤمنین و انبیاء و ائمه و احکام دین و آیات الهی نیستند و کاری به کار آنها ندارند.

این ها و لو به عذاب کفر و شرک و ضلالت معذب می شوند و لکن عقوبت دیگری ندارند. و یک دسته در مقام ظلم و اذیت به انبیاء و اوصیاء و مؤمنین هستند و سعایت می کنند که دین حق را پامال کنند و آیات قرآنی را ابطال کنند و اهل ایمان را اضلال کنند و القاء شبهات در اذهان آنها کنند و حق را از بین ببرند این ها به مراتب عذاب آنها سخت تر و شدیدتر است از سایر کفار و مشرکین و ضالین و آیه شریفه اشاره به این دسته است که می فرماید:

وَ الَّذِینَ یَسْعَوْنَ فِی آیاتِنا سعایت و حیله و تقلب و مکر است که اذیتی به کسی وارد کنند مثل کسی که نزد ظالم برود و او را وادار کند به ظلم به مظلومی یعنی مایه کسی را بزند و آیات الهی انبیاء و اوصیاء قرآن و احکام الهی است.

مُعاجِزِینَ یعنی بخواهند آنها را بیچاره و گرفتار کنند.

أُولئِکَ فِی الْعَذابِ مُحْضَرُونَ آنها را خداوند در آن عذاب مخصوص حاضر می فرماید که عذاب سعایت و تعجیز مؤمنین باشد مضافا به عذاب کفر و شرک و ضلالت.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۳۹] .... ص : ۵۷۱

قُلْ إِنَّ رَبِّی یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ یَقْدِرُ لَهُ وَ ما أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَیْ ءٍ فَهُوَ یُخْلِفُهُ وَ هُوَ خَیْرُ الرَّازِقِینَ (۳۹)

بفرما محققا پروردگار من بسط رزق می فرماید برای هر که مشیتش تعلق گرفته از بندگان خود و تنگ می گیرد از برای او و آن چه انفاق کردید

در راه خدا پس خداوند عوض می دهد او را و او بهترین روزی دهندگان است.

سؤال: این جمله قُلْ إِنَّ رَبِّی یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ یَقْدِرُ لَهُ در دو آیه قبل ذکر شده وجه تکرارش چیست؟

جواب: در آیه قبل خطاب به مترفین کفار و مشرکین و ارباب ضلالت بود که مغرور نشوند به این که مال و دولت باعث شرافت آنها است و ضیق و فقر باعث خفت و ذلت است، و این- آیه خطاب به مؤمنین است که اغنیا به وظائف و تکالیف مالیه خود رفتار کنند و نظر حقارت به فقراء و مؤمنین نکنند و آنها را عزیز و محترم بدانند و به آنها انفاق کنند و دستگیری کنند و شاهد بر این دعوی سه چیز است:

یکی کلمه «مِنْ عِبادِهِ» که در جمله قبل نبود و عباد اللَّه مؤمنین هستند که به وظائف عبودیت رفتار می کنند، و اما کفار و مشرکین و ضالین خود را از تحت عبودیت حق خارج کردند و عبده اصنام و آلهه خود شدند.

دیگر کلمه «له» که برگشت به «من» می کند که فقراء مؤمنین باشند.

سیم. جمله بعد که می فرماید: وَ ما أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَیْ ءٍ فَهُوَ یُخْلِفُهُ وَ هُوَ خَیْرُ الرَّازِقِینَ.

سؤال: بسیاری از موارد است که انفاق می کنند و خداوند عوض نمی دهد و جای او نمی گذارد.

جواب: همین اشکال را خدمت ائمه کردند و آنها جواب دادند به این که بر وجه مشروع نبوده.

توضیح اینکه: اولا- انفاق باید از ممر حلال دست آمده باشد از حرام و شبهه نفس انفاقش معصیت است، و ثانیا باید قصد قربت و خلوص باشد به قصد ریا یا بعض مقاصد دنیوی نباشد، و ثالثا باید به مصرف مقرر در محل خود انفاق کند، به غیر این طریق نتیجه ندارد.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۰] .... ص : ۵۷۲

وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً ثُمَّ یَقُولُ لِلْمَلائِکَهِ أَ هؤُلاءِ إِیَّاکُمْ کانُوا یَعْبُدُونَ (۴۰)

و روزی که محشور می کند آنها را بالتمام جمیعا پس می گوید برای ملائکه آیا این مشرکین شما را بودند عبادت می کردند.

بسیاری از مشرکین عبده ملائکه بودند حتی بت هایی که داشتند به عنوان این که صور ملائکه هستند می پرستیدند حتی نصاری که قائل به سه خدا بودند: اب و ابن و روح القدس که جبرئیل باشد او را هم می پرستیدند و خداوند روز قیامت که تمام جن و انس و ملک را جمع می فرماید برای تقریر ملائکه که اعتراف کنند که ما از این ها بیزاریم و مقام ربوبیت نداشتیم و ما به آنها، نگفته ایم که ما را عبادت کنید و اطاعت ما را بکنید می فرماید به ملائکه:

وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً تمام ملائکه و جن و انس را ثُمَّ یَقُولُ لِلْمَلائِکَهِ أَ هؤُلاءِ مشرکین.

إِیَّاکُمْ شما ملائکه را کانُوا یَعْبُدُونَ عبادت می کردند.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۱] .... ص : ۵۷۲

قالُوا سُبْحانَکَ أَنْتَ وَلِیُّنا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ کانُوا یَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَکْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ (۴۱)

ملائکه در پیشگاه ربوبی عرض کردند و گفتند پروردگارا تو منزهی از این که غیر تو را پرستش کنند تو ولی و صاحب اختیار ما هستی، ما از تخت عبودیت تو خارج نشده ایم و از اطاعت تو بیرون نرفته ایم از غیر آنها یعنی ولی و صاحب اختیاری جز تو نداریم بلکه این ها عبادت جن می کردند یعنی اطاعت شیطان او این ها را اغوی کرده که به آنها گفته پرستش ملائکه کنید و اکثر آنها به همان شیاطین ایمان داشتند یعنی اطاعت می کردند.

قالُوا ملائکه در جواب فرمایش خداوند سُبْحانَکَ تنزیه و تقدیس حق است از این که شریک در عبادت و پرستش داشته باشد.

أَنْتَ وَلِیُّنا ولایه کلیه مطلقه ذاتیه مختص به تو است.

مِنْ دُونِهِمْ جمیع ما سوی اللَّه حتی هر که ولایت داشته باشد جعلیه است به جعل تو چه کلیه باشد چه جزئیه چه مطلقه باشد یا مقیده مثل ولایت انبیاء بر امت و ولایت ائمه بر رعیت و ولایت مجتهد بر مقلدین و ولایت اب و جد بر صغار و مجانین و ولایت قیم صغار و مجانین.

بَلْ كانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ اطاعت شياطين عبادت آنها است چنان چه می فرماید:

أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (یس آیه ۶۰) یعنی اطاعت شیطان نکنید و به وسوسه او عمل نکنید.

أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ اکثریت با عبده شیطان است از مشرکین و کفار و ضالین و مضلین و فساق و فجار و ظلمه فقط مؤمن صالح اطاعت خدا می کند و این ها بسیار کم هستند.

[سوره سبإ (۳۴): آیات ۴۲ تا ۴۳] .... ص : ۵۷۴

فَالْيَوْمَ لا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعاً وَ لا ضَرًّا وَ نَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِها تُكَذِّبُونَ (۴۲) وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُنا بَيِّناتٍ قالُوا ما هذا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كانَ يَعْبُدُ آباؤُكُمْ وَ قالُوا ما هذا إِلَّا إِفْكٌ مُفْتَرىً وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جاءَهُمْ إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (۴۳)

پس در روز قیامت مالک نیستند بعض شما بعض دیگر را نه می توانند نفعی برسانند و نه ضرری دفع کنند و می گوئیم به کسانی که ظلم کردند بچشید عذاب آتش را آن آتشی که بودید تکذیب می کردید.

و زمانی که تلاوت شود بر آنها آیات ما گفتند نیست این تلاوت کننده مگر مردی که اراده کرده شما را باز دارد و جلوگیری کند از آن چه که پدران شما عبادت می کردند و گفتند نیست این آیات مگر دروغ که افترا بخدا بسته و گفتند کسانی که کافر شدند از برای حق چون آمد آنها را نیست این مگر سحر آشکار.

فَالْيَوْمَ لا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعاً وَ لا ضَرًّا نه شیطان و نه الهه شما و نه اکابر و رؤسای شما برای اتباع خود قدرت اینکه نفعی به آنها برسانند یا دفع ضرری از آنها بکنند ندارند تماما معذب به عذاب هستند متبوع و تابع، آلهه و عبده.

وَ نَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا چه ظلم بدین که شرک باشد که فرمود: إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (لقمان آیه ۱۳) و چه ظلم به نفس که ایمان نیاوردند و چه ظلم به غیر که مانع دیگران شدند.

ذُوقُوا عَذابَ النَّارِ الَّتِی کُنْتُمْ بِها تُکَذِّبُونَ تکذیب معاد و جهنم و عذاب می کردند.

إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا بَیِّناتٍ تلاوت کننده حضرت رسالت آیات بینات آیات شریفه قرآن مجید که تمامش روشن و واضح و حق و مطابق با عقل است.

قالُوا ما هذا اشاره به حضرت رسالت است.

إِلَّا رَجُلٌ یُرِیدُ أَنْ یَصُدَّکُمْ عَمَّا کانَ یَعْبُدُ آباؤُکُمْ اراده کرده که شما دست از دین آباء و اجداد خود بردارید و آلهه خود را رها کنید و بیائید موحد و خداپرست شوید.

وَ قالُوا ما هذا إِلَّا إِفْکٌ مُفْتَرًی مشار الیه ممکن است آیات شریفه قرآن باشد و ممکن است دعوت به توحید باشد، افک دروغ است و افتری دروغ بستن به خدا است که می گوید این آیات از جانب حق نازل شده و من از طرف او آمده ام.

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا چه مشرک و چه یهود و چه مجوس و چه نصاری و چه دهری طبیعی که تمام کافر هستند.

لِلْحَقِّ تمام کافر به حق هستند که دین مقدس اسلام باشد.

لَمَّا جاءَهُمْ با معجزات واضحه و بیانات شافیه و ادله روشن.

إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِینٌ تمام معجزات را سحر پنداشتند.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۴] .... ص : ۵۷۵

وَ ما آتَیْناهُمْ مِنْ کُتُبٍ یَدْرُسُونَها وَ ما أَرْسَلْنا إِلَیْهِمْ قَبْلَکَ مِنْ نَذِیرٍ (۴۴)

و ما نیاوردیم بر آنها از کتاب هایی که بخوانند آنها را و نفرستادیم بر آنها قبل از شما رسولی که منذر باشد.

اشاره به این که این ها مدرکی و دلیلی و برهانی بر تکذیب آنها ندارند نه کتابی از آسمان بر آنها نازل شده و نه پیغمبری بر آنها ارسال شده که بگویند از روی این کتاب ها و از گفته این پیغمبران که تکذیب شما را نموده اند ما تکذیب می کنیم بلکه از روی عناد و عصبیت و تقلید پیشینیان خود و جهالت و متابعت هوای نفس شما را تکذیب می کنند و قرآن شما را افک و افتراء می گویند و معجزات شما را سحر می شمارند، بلکه تمام انبیاء مأمور بودند که بشارت به

وجود مبارک شما بدهند و در تمام کتب سماویه مشحون است از خبر دادن به آمدن شما چنان، چه می فرماید: يَجِدُونَهُ مَكْتُوباً عِنْدَهُمْ فِي التَّوْراةِ وَ الْإِنْجِيلِ (اعراف ۱۵۷) و می فرماید از قول عیسی (ع) که فرمود: وَ مُبَشِّراً بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ (صف آیه ۶) و می فرماید: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ النَّبِيِّينَ لَما آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتابٍ وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ قالَ أَ أَقْرَرْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلى ذلِكُمْ إِصْرِي قالُوا أَقْرَرْنا قالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (آل عمران آیه ۸۱) لذا می فرماید:

وَ ما آتَيْناهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَها وَ ما أَرْسَلْنا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ که مدرکی در دست داشته باشند.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۵] .... ص : ۵۷۶

وَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ ما بَلَغُوا مِعْشارَ ما آتَيْناهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُلِي فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ (۴۵)

و تکذیب کردند کسانی که قبل از مشرکین و کفار زمان شما بودند و حال این که این مشرکین معشار آنها نیستند در مال و جاه آن چه را که ما به آنها داده بودیم پس تکذیب کردند رسولان مرا پس چگونه بوده عقوبت و تغییر حال آنها.

وَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مثل قوم نوح و هود و صالح و ابراهیم و موسی که نمرودیان و عاد و ثمود و قوم لوط و فرعونیان باشند.

وَ ما بَلَغُوا مِعْشارَ ما آتَيْناهُمْ گفتند معشار هزار یک است عشر العشر العشر عشره ده یک عشر العشر ده یک ده یک که صد یک باشد عشر العشر العشر ده یک ده یک ده یک که هزار یک یعنی قوت و قدرت و طول عمر و جاه و سلطنت و عده این مشرکین زمان شما هزار یک آنها نمی شود.

فَكَذَّبُوا رُسُلِي تکذیب نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی و عیسی کردند.

فَكَذَّبُوا رُسُلِي تکذیب نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی و عیسی کردند.

فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ چه گونه به عذاب و عقوبت گرفتار شدند به غرق و باد و صیحه و صاعقه و امطار حجاره و خسف و سایر بلیات بترسند این مشرکین که مثل آنها گرفتار شوند.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۶] .... ص : ۵۷۶

قُلْ إِنَّما أَعِظُكُمْ بِواحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَثْنى وَ فُرادى ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا ما بِصاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذابٍ شَدِيدٍ (۴۶)

بفرما به این کفار و مشرکین جز

این نیست فقط موعظه می کنم شما را به یک موعظه این که قیام کنید قربه الی اللّه دو تا دو تا و یکی یکی پس از آن فکر کنید نیست به صاحب شما از جنون، نیست او مگر انذار کننده از برای شما بین و مقابل عذاب شدید.

قُلْ إِنَّما أَعِظُكُمْ بِواحِدَةٍ یک کلمه بیش شما را موعظه نمی کنم و آن این است که:

أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَثْنی وَ فُرادی عناد و عصبیت و هوای نفس و حب جاه و مال و تقلید آباء را کنار گذارید و از روی حقیقت و واقعیت رجوع به عقل خود کنید تنها یا با یک دیگر مذاکره کنید.

ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا که فکر انسان را به راه حق هدایت می کند. «الفکر حرکه الی المبادی و من مبادی الی المرادی»،

«تفکر ساعه خیر من عباده ستین سنه او سبعین سنه».

ما بِصاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ این جمله دو نحوه تفسیر شده یکی متعلق به «تتفکروا» یعنی فکر کنید که این پیغمبر چهل سال در میان شما بود او را محمد امین میگفتند و آثار صحت و امانت و صدق و صفا و درستی از او مشاهده می کردید و کاری خلاف عقل از او صادر نشده و آثار جنونی در او مشاهده نکرده بودید پس چرا او را رمی به جنون می کنید. دیگر جمله مستقله باشد که خداوند معرفی می فرماید که این صاحب شما که شما را دعوت به توحید و دین حق می کند از روی جنون و دیوانگی نیست بلکه:

إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ نیست مگر شما را بیدار کند و از عذاب نجات دهد و از راه باطل برگرداند و به راه حق هدایت فرماید.

بَيْنَ يَدَیْ عَذابٍ شَدِيدٍ روز قیامت که مشاهده می کنید عذاب شدید الهی را.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۷] .... ص : ۵۷۷

قُلْ ما سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ شَهِيدٌ (۴۷)

بفرما به این ها که آن چه من از شما طلب اجر کردم برای نفع خود شماها است نیست اجر من مگر بر خداوند و او بر هر چیزی شاهد و گواه است.

قُلْ ما سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ اشاره به آیه شریفه است که می فرماید: قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى (شوری آیه ۲۲) در این آیه شریفه می فرماید

این اجری که از شما طلب کردم برای نفع خود شماها است زیرا مودت ذوی القربی جزو ایمان است و بدون او هیچ عملی قبول نیست، در زیارت جامعه می فرماید:

«من والاکم فقد والی اللَّه و من عاداکم فقد عادی اللَّه و من احبکم فقد احب اله و من ابغضکم فقد ابغض اللَّه»

و نیز می فرماید:

«سعد من والاکم و هلک من عاداکم و خاب من جحدکم و ضل من فارقکم و فاز من تمسک بکم و امن من لجأ الیکم و سلم من صدقکم و هدی من اعتصم بکم من اتبعکم فالجنه مأواه و من خالفکم فالنار مثویه و من جحدکم کافر و من حاربکم مشرک و من رد علیکم فهو فی اسفل درک من الجحیم»

(بعلاوه از ضروریات دین اسلام و نص آیه شریفه قرآن است).

سؤال: آیا این عامه مسلمین چه می گویند در مورد شیخین که صریح اخبار صحاح آن ها دارد که فاطمه از دنیا رفت و از این دو نفر غضبناک بود و در مورد عایشه و طلحه و زبیر و جنگ جمل و در مورد معاویه و جنگ صفین و در مورد یزید در قضیه کربلا و در مورد بنی امیه و بنی العباس با بنی هاشم و در مورد کسانی که روز عاشورا را عید بزرگ خود می دانند.

جواب: آنها یکی از دو جواب می دهند. یکی آن که اینها مجتهد بودند و به اجتهاد خود عمل کردند و لو خطا رفتند معذورند، دیگر آن که مراد از قربی در آیه شریفه قربی خود شخص است که اقارب و ارحام خود باشید.

اقول: اما جواب الاول- اولا اگر چنین باشد تمام مشرکین و کفار و یهود می توانند این عذر را فردای قیامت بیاورند که م...مجتهد بودیم و به اجتهاد خود فهمیدیم دین اسلام باطل است و پیغمبر اسلام کاذب است و قرآن مفتری است و ثانیا مورد اجتهاد در باب احکام فرعیه است نه اصول عقاید آن هم در زمان انسداد باب علم نه در مقابل نص قرآن و ضرورت دین.

و اما جواب دوم: ذوی القربای شخص چه مناسبتی با اجر پیغمبر دارد؟. مشرکین، کفار، یهود و نصاری و تمام افراد بشر نوعا با ارحام بخصوص با اولاد خود کمال مودت و محبت را دارند پس تمام آنها اجر پیغمبر را اداء کردند.

إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلَی اللَّهِ مکرر گفته ایم احدی از خدا طلبی ندارد آن چه عنایت

فرماید تفضل است فقط قابلیت محل شرط است.

وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ شَهِیدٌ حاضر و ناظر است که هر کدام شماها با ذوی القربای پیغمبر چه معامله می کنید.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۸] .... ص : ۵۷۹

قُلْ إِنَّ رَبِّی یَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَّامُ الْغُیُوبِ (۴۸)

بفرما محققا پروردگار من حق را القاء می فرماید، علام الغیوب است.

از بواطن هر کس با خبر است، بر او چیزی مخفی نیست، باید حق را گفت خواه کسی بپذیرد و خوشش آید یا نپذیرد و بد داند. وَ اللَّهُ لا یَسْتَحْیِی مِنَ الْحَقِّ (احزاب آیه ۵۳).

قُلْ إِنَّ رَبِّی یَقْذِفُ بِالْحَقِّ تمام کارهای او از روی حکمت و مصلحت و درست و بجا مطابق حق و واقع است چنان چه معنای عدل است.

عَلَّامُ الْغُیُوبِ درباره علم غیب مکرر بیان شده که خداوند بالذات عالم به غیوب است چون علم عین ذات است و محدود نیست و اما انبیاء و ائمه و ملائکه و غیر اینها که عالم به غیب هستند تا درجه ای به افاضه حق است.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۴۹] .... ص : ۵۷۹

قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ ما یُبْدِئُ الْباطِلُ وَ ما یُعِیدُ (۴۹)

بفرما به این کفار حق آمد و دیگر باطل ظاهر نمی شود و بر نمی گردد (یعنی بکلی از بین رفت).

قُلْ جاءَ الْحَقُّ حق دین اسلام است و قرآن است و احکام الهی است و خلافت و امامت ائمه طاهرین است که باقی است تا قیامت.

وَ ما یُبْدِئُ الْباطِلُ و ظهور پیدا نمی کند باطل. باطل کفر و شرک و ضلالت است که غالب بر حق نمی شود یعنی نمی تواند باطل حق را از بین ببرد و خود را ظاهر و غالب کند، چنان چه می فرماید: إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّکْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ (حجر آیه ۹).

وَ ما یُعِیدُ بعد از بین رفتن و هلاکت دیگر برنمی گردد، ببینید اهل باطل از صدر اسلام، الی کنون چه اندازه کوشش کردند و مکرها و حیله ها به کار زدند که اسلام را بر چینند مخصوصا بنی امیه و منافقین حتی یزید خیال کرد که برچیده شد و گفت:

لعبت هاشم بالملك فلا خبر جاء و لا وحی نزل

خداوند چه گونه او را رسوا کرد.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۵۰] .... ص: ۵۸۰

قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّما أَضِلُّ عَلی نَفْسِی وَ إِنِ اهْتَدَیْتُ فَبِما یُوحِی إِلَیَّ رَبِّی إِنَّهُ سَمِیعٌ قَرِیبٌ (۵۰)

بفرما به این کفار و مشرکین که اگر من در ضلالت و گمراهی باشم چنان چه شما می گوئید و بال آن به خود من متوجه می شود و اگر هدایت شده ام پس به سبب تفضل الهی است که مرا هدایت فرموده و بر من وحی نازل کرده محققا خداوند سمیع است به آن چه من می گویم و آن چه شما می گوئید کدام حق است و کدام باطل و او نزدیک است.

حتی از رگ کردن به گردن: نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیدِ (ق آیه ۱۶)، و این آیه شریفه راجعه است به آیه شریفه ما أَصابَکَ مِنْ حَسَنَهٍ فَمِنَ اللَّهِ وَ ما أَصابَکَ مِنْ سَیِّئَهٍ فَمِنْ نَفْسِکَ وَ أَرْسَلْناکَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً (نساء آیه ۷۹) لذا می فرماید:

قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ هر کس در گمراهی بیفتد نگوید خدا خواسته من گمراه باشم چنانچه بسیاری می گویند که اگر خدا می خواست ما هم مسلمان مؤمن متقی صالح می شدیم.

فَإِنَّما أَضِلُّ عَلی نَفْسِی خداوند اسباب هدایت را از هر جهتی تکوینا و تشریعا در دسترس بندگان قرار داده خود آنها و هواهای نفسانی آنها را به ضلالت انداخته.

وَ إِنِ اهْتَدَیْتُ فَبِما یُوحِی إِلَیَّ رَبِّی هر کس هدایت شود به توفیق و عنایت و تفضل پروردگار او است او می داند کیست قابل هدایت چنان چه مکرر گفته شده که تفضلات الهی شرطش قابلیت محل است و محل غیر قابل مشمول تفضلات او نمی شود.

إِنَّهُ سَمِیعٌ بما نقول.

قَرِیبٌ الینا.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۵۱] .... ص: ۵۸۰

وَ لَوْ تَری إِذْ فَزِعُوا فَلا فَوْتَ وَ أُخِذُوا مِنْ مَکانٍ قَرِیبٍ (۵۱)

و اگر می دیدی زمانی که این کفار و مشرکین به فزع و جزع می افتند و احدی از آنها رها نمی شود و همچنین

زمانی که این ها را می گیرند و این ها گرفته می شوند از مکان نزدیکی.

این آیه شریفه را چهار نحوه میتوان تفسیر کرد:

یک نحوه: وَ لَوْ تَری إِذْ فَزِعُوا زمان وفات آنها که ملائکه عذاب و غلاظ و شداد می آیند برای قبض روح آنها این ها به فزع و جزع می افتند دیگر نه توبه آنها قبول می شود و نه نجاتی پیدا می کنند.

فَلا فَوْتَ احدی از آنها نجات پیدا نمی کند تماما گرفتار می شوند.

وَ أُخِذُوا اخذ یوم القیامه تماما.

مِنْ مَکانٍ قَرِیبٍ از قبور آنها که همان صحرای محشر می شود که سر از قبر بیرون می آورند.

در همان صحرای محشر است می برند در چپ صحرای محشر بسیار نزدیک است و جواب «لو تری» محذوف است به دلالت کلام یعنی لو تری امرا عجیبا و عذابا شدیدا».

نحوه دویم: اشاره به جنگ بدر است که ملائکه به یاری مسلمین آمدند و گردن مشرکین را می زدند و دست و سر آنها روی زمین می ریخت به فزع و جزع افتادند و بسیاری دستگیر شدند.

نحوه سیم: یوم البعث که تمام به فزع می افتند و ملائکه با زنجیرهای آتشی آنها را می گیرند و در جهنم می اندازند.

نحوه چهارم: که در اخبار از حضرت باقر (ع) و حضرت صادق (ع) داریم و در تفسیر ثعلبی از ابن عباس روایت کرده راجع به لشکر سفیانی است که عراق را تصرف می کند و بسیاری را می کشد و مدینه را هم تصرف می کند و مردان آنها را می کشد و محله بنی هاشم را خراب می کند و زن ها را تصرف می کنند سپس دو لشکر می فرستد: یکی به طرف مکه در زمین بیدا خسف می شوند و در زمین فرو می روند و دیگری به طرف شام و رایت هدایت از کوفه در تعقیب آنها از مؤمنین می روند و آنها را می کشند و غنائم و اسرایی که گرفته بودند پس می گیرند.

اقول: حمل بر عموم مانع ندارد و تمام این ها مصادیق باشند.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۵۲] .... ص : ۵۸۱

وَ قالُوا آمَنَّا بِهِ وَ أَنَّی لَهُمُ التَّناوُشُ مِنْ مَکانٍ بَعِیدٍ (۵۲)

و گفتند ایمان آوردیم به

خداونـد و پیغمبر و دین اسـلام و از کجا می تواننـد و دسترسـی و طلب کننـد از مکان بعیـد یعنی هیهات که بـدست بیاورند و بسیار دور است این آمال و آرزو.

وَ قالُوا آمَنَّا بِهِ ایمانی که از روی الجاء و اضـطراب باشـد، نتیجه نـدارد چنانچه می فرماید: وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَـرَ أَحَـدَهُمُ الْمَوْتُ قـالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ (نساء آیه ۱۸) و هر چه بگوینـد رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّی أَعْمَلُ صالِحاً فِیما تَرَکْتُ کَلَّا إِنَّها کَلِمَهٌ هُوَ قائِلُها (مؤمنون آیه ۹۹).

وَ أَنَّی لَهُمُ التَّناوُشُ تناوش جدیت در تحصیل مطلوب است کجا می توانند تحصیل کنند هیهات هیهات.

مِنْ مَکانٍ بَعِیدٍ یعنی این آرزو و این تمنا بسیار بعید است دیگر برگشتن ندارند و در توبه بسته شده.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۵۳] .... ص : ۵۸۲

وَ قَدْ کَفَرُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ وَ یَقْذِفُونَ بِالْغَیْبِ مِنْ مَکانٍ بَعِیدٍ (۵۳)

و حال آن که کافر شدنـد باو از قبل الموت و پرتاب می کردنـد به امر غیبی که قیامت باشـد که انکار می کردند به احتمالات بعیده.

وَ قَدْ کَفَرُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ این تمنای عود به دنیا یا تأخیر اجل که از آنها پذیرفته نمی شود برای این است که قبل الموت آن چه به آنها گفتنـد ایمان نیاوردنـد و کافر به توحیـد و رسالت و معاد و اسـلام شدند و علت دیگر که باعث عدم قبولی توبه آنها حین الموت و عدم رجوع آنها به دنیا این است که:

وَ یَقْذِفُونَ بِالْغَیْبِ قذف انداختن است «و بالغیب» امور آینده است، این ها پیش خود بدون مدرکی منکر شـریعت و نشر و حشر شدند و همین کلمات را می انداختند در مقابل اسلام و مسلمین.

مِنْ مَکانٍ بَعِیدٍ یعنی بسـیار دور است از ذهن انکار آنها زیرا مسئله معاد از ضروریات جمیع ادیان است و احتمال نبودنش بسیار ضعیف حتی جای توهم هم ندارد چه رسد به ظن و یقین.

[سوره سبإ (۳۴): آیه ۵۴] .... ص : ۵۸۳

وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ ما يَشْتَهُونَ كَما فُعِلَ بِأَشْياعِهِمْ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ (۵۴)

و حائل می شود بین آنها و بین مشتهیات آنها.

مرگ حائل می شود بین آنها و هواهای نفسانی و زخارف دنیوی یا حائل می شود بین آنها و قبولی توبه یا حائل می شود بین آنها و رجوع به دنیا غرض این که دیگر هر چه بخواهند و تمنا کنند ممنوع می شوند.

كَما فُعِلَ بِأَشْياعِهِمْ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ همان نحوی که معامله شد به هم مسلکان آنها از مشرکین از پیش آنها که آنها هم بودند در شک و ریب.

هم مسلکان آنها مشرکین زمان نوح که به غرق هلاک شدند، زمان هود به باد تلف، شدند، زمان صالح به صیحه، زمان لوط به خسف و امطار حجاره، زمان شعیب به صاعقه، زمان موسی به غرق، قوم ابرهه به ابابیل و حجاره سجیل.

كَما فُعِلَ بِأَشْياعِهِمْ و امثالهم از مشرکین.

مِنْ قَبْلُ همین نحو این ها هم بترسند از این نوع بلاها.

إِنَّهُمْ كانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ خود را به ریب انداختند، هیچ مدرک علمی نداشتند.

تمّ بحمد اللَّه و الصّلاه علی رسول اللَّه و اللّعن علی اعداء اللَّه.

ص: ۵۸۳

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹